III 1052.

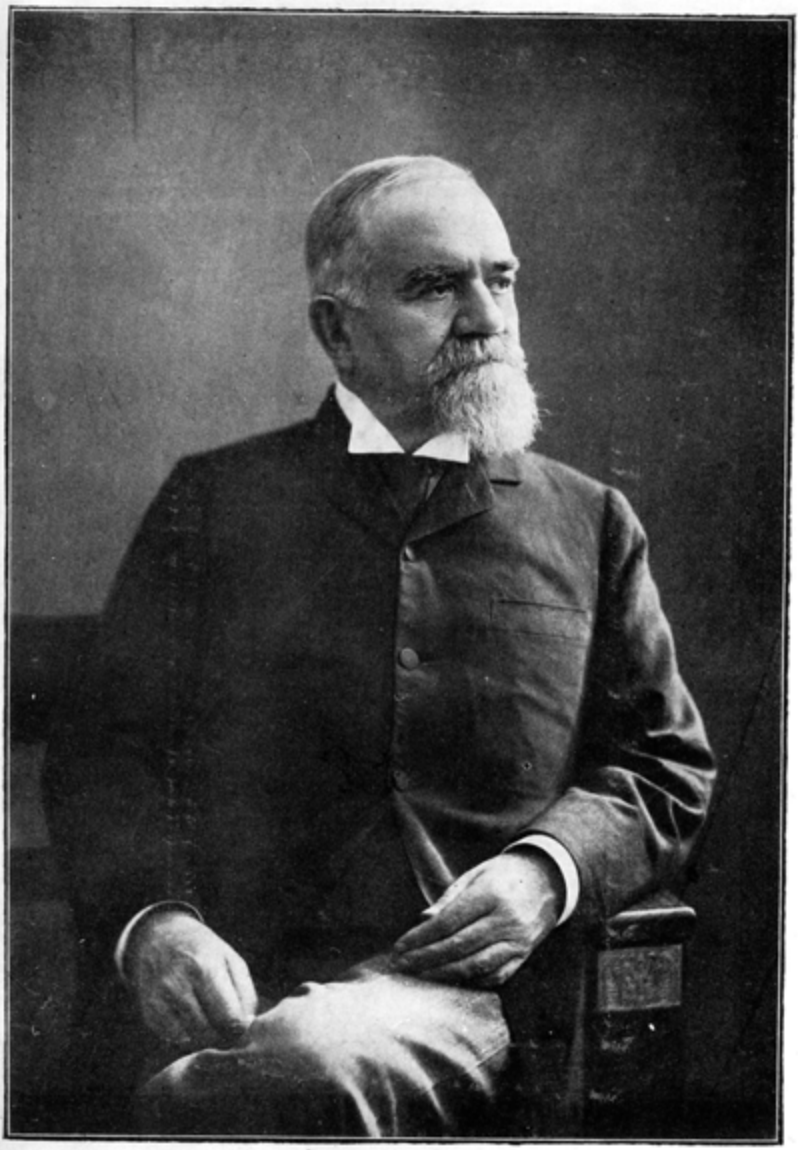

D-l T. Maioresca in 1909.

BIBLIOTECA CENTRALĂ A REGIUNII SARAT

P II. 228

CONVORBIRI LITERARE

No. 2. BUCUREȘTI, FEVRUARIE, 1910 Anul XLIV.

TITU MAIORESCU

(NOTIȚE BIOGRAFICE)

Astăzi, la 15 Fevruarie, întemeietorul criticei române împlinește 70 de ani.

Ori ce viață omenească e o scurtă undă în vecinica scurgere a vremei. De aceia fiecare generație cearcă să lase urmașilor o amintire mai trainică despre bărbații săi de seamă. In marmură, în culori sau în cuvinte rămâne astfel păstrat pentru veacuri chipul celor darnic înzestrați de fire; iar unii rămân pentru vecie, dacă alături de darurile lor proprii au mai avut și norocul să treacă prin cercul de lumină care înconjoară viața unui artist.

In lipsa admirației artistului, care prinde realitatea sub infățișările sale tipice și de aceia nemuritoare, oamenii însemnați ai fiecărei epoce se oglindesc totuși — la întâmplare — în ochii contemporanilor, pe lângă care s'au nimerit să treacă; iar urmașii, doritori de a slăvi meritul celor ce nu mai sunt, țin socoteală și de astfel de martori, în lipsă de ceva mai bun. Un meșter neîndemânatec, un biet zugrav, acuma 400 de ani, a schițat pe zidul bisericei din Voroneț figura unui principe întru toate vrednic de slava epocei sale. Ce viu n'ar trăi și azi înaintea privirilor noastre Voevodul «Cel Mare și sfânt», dacă s'ar fi întâmplat să fie luminat de o rază din geniul unuia din marii pictori ai Renașterii, contemporanii săi! Lipsiți însă de o reprezentare artistică, suntem mulțumiți că găsim măcar shima din ungherul afumat al Voronețului. — Atât se puteà pe vremea de-atunci în țările noastre.

Drept aceia, dacă nu s'ar ivì o mărturie mai vrednică, avem credința că urmașii vor cetì cu mulțămire notițele înșirate acì despre viața unui bărbat al vremei noastre,

200.450

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ P-5047-D

pe care oamenii de cultură l'au sărbătorit de curând într'o obștească pornire. Ba ne mângâem cu nădejdea că și pentru contemporani o astfel de schiță biografică nu va fi lipisită de oare care interes istoric și educativ.

Ne dăm de altfel seama că e o îndrăzneală să cercăm a înfățișà numai în câteva trăsături figura bărbatului, a cărui carieră a fost semnificativă până și în amănuntele zilnice. A precumpănit totuși îndemnul spre scris, știind că prin aceste rânduri ne împlinim o datorie de îndrumare educativă a tineretului care se va ridică pe urmele generației interimare de azi.

In depărtarea vremurilor se va găsì de bună seamă și un scriitor — artist, care să înfățișeze urmașilor, cu tot meșteșugul artei, viața îndreptătorului culturii românești din epoca renașterii noastre. Când un astfel de scriitor se va ivì, opera sa, suntem siguri, va fi dintre acelea ce vor remânea deapururi spre întărirea sufletească a celor ce vor duce mai departe firul vieții istorice a întregului neam românesc.

I.

ÎN ȚARĂ (1840 — 1848) ȘI ÎN TRANSILVANIA (1848—1851).

T. Maiorescu s'a născut în ziua de 15 Fevruarie 1840, la Craiova, în casele gimnaziului, unde tatăl său, I. Maiorescu, erà pe atunci director. Titu Bengescu, fiind naș, i-a dat numele de Titu, cu atât mai bine venit, cu cât mulțumeà dorința tatălui care, ca toți Transilvănenii culți de pe acea vreme, ținea să dovedească și prin nume latinitatea neamului românesc. Tot de acì pornì mai târziu dorința ca fiul să-și mai adaoge și numele de Liviu, — în amintirea istoricului roman. Din pietate, adaosul a fost apoi păs-

trat până la moartea bătrânului Ioan Maiorescu (24 August 1864).

In biografia lui Ioan Maiorescu *(Revista Nouă,* Decemvrie 1889) se pomenește de o notă a lui G. Bariţiu *(Transilvania,* 1788, No. 14) în care e vorba de înrudirea familiei Maiorescu cu istoricul Petru Maior. Unele particularităţi de stil—de pildă dispoziţia lui Maior spre argumentarea pur logică—ar face interesantă o cercetare şi în această direcţie. Dinspre tată, rudenia îl mai legă apoi de eruditul canonic dela Blaj, Timoteiu Cipariu, căruia fiul lui Ioan Maiorescu (în Septemvrie 1857), fiind şcolar în Viena, îi adresează o scrisoare spre a-i cere nişte informaţii cu privire la istoria bizantină. Critica de mai târziu a etimologismului ciparian a împiedicat însă dezvoltarea unor relaţii personale mai strânse. Legături familiare, tot aşa de cunoscute, sunt şi cele din partea mamei, printre care citäm pe Ion Popazu, episcop al Caransebeşului († 5 Fevruarie 1889), ales mitropolit după moartea lui Şaguna, dar nerecunoscut de guvernul unguresc.

Cei dintâi 8 ani au fost petrecuţi în Craiova, afară de o întrerupere de câtevà luni, când Ioan Maiorescu a fost îndepărtat din directorat, pentru nişte articole de ziar, şi silit să se ducă la Iaşi, ca profesor la Socola;— până ce alt efor, Petre Poenaru, l'a rugat să vină earăşi la gimnaziul din Craiova.

Ca întâmplare mai însemnată din anii de copilărie e o călătorie pe la Turnu-Roşu spre Sibiu, unde sora mai mare, Emilia, erà aşezată în pensionatul francez al unei d-re Vauthier, precum şi asistarea la o reprezentare teatrală (a unei comedii nemţeşti a lui Kotzebue) din care copilul n'a priceput nimic, rămânându-i în minte doar titlul: *Wirrwarr,*— poate un semn de impresionabilitate deosebită pentru tonalitatea cuvintelor. Tot acolo, în Sibiu, i s'a mai întâmplat şi o molipsire de scarlatină,—singura boală în tot cursul vieţii.

In cei din urmă ani petrecuţi în Craiova (1846—48),

Ioan Maiorescu a dat pe fiul său la o școală primară, unde un prieten, pictorul Constantin Lecca, întors atunci din Italia, da lecții de caligrafie. Alături însă de învățăturile unei școli primare de pe atunci, și de importanta ocupație de a scrie cu degetul pe nisip, cum erà metoda pe acele vremuri, copilul mai învață și latinește sub priveghearea părintelui său care adeseaori îl lua de mână și-i arătà în cancelaria școalei cadre din istoria romană, atârnate pe părete: *Horatius Cocles* apărând podul, *Mucius Scaevola* cu mâna în foc, *Hannibal* trecând Alpii și altele... Mama, fiind o mare iubitoare de lectură, copilul îi citea seara cu glas tare, multe cărți: povestiri de ale lui Christoph Schmidt (traduse de Pleșoianu), *Belizarie* de Marmontel (tradus de Alexandru Magheru), *Călătoriile lui Guliver*... și multe altele; iar mai târziu, la Brașov, el ceti din biblioteca protopopului Popazu: *Cazaniile*, *Patimile tânărului Werther*, *Don Quichotte*, *Jidovul rătăcitor*, *Corsarul* și *Lara* apărute pe acea vreme în traduceri românești.

Afară de această citire, ca împrejurare mai însemnată a copilăriei e plecarea din Craiova spre Viena, hotărâtă de împrejurările politice ale timpului. Prieten cu Ioan Maiorescu, generalul Magheru, venind dela Islaz, unde proclamase revoluția, trage la Craiova în gazdă tocmai la gimnaziu. Cel care a cetit Craiovenilor proclamația și constituția dela Islaz a fost Ioan Maiorescu, directorul gimnaziului, -- suit pentru acestă solemnă ocazie revoluționară într'un pom și admirat, se înțelege, de toți ai familiei și de copiii săi care, împreună cu mama și alte prietene ale casei, coseau pe capete la cocarde tricolore! Copiii primiseră cu mare însuflețire pe Magheru, venit în curtea gimnaziului, călare pe un cal alb și având pe cap o pălărie rotundă cu trei pene tricolore... Dar urmarea acelui eveniment a fost că profesorul Maiorescu s'a trezit trimis de guvernul provizoriu tocmai la Frankfurt am Mein, să susțină drepturile Românilor față de Turci și față de Rusia. Aceasta aduse mare grije asupra familiei, de oarece Ioan Ma-

iorescu, trebuind să iea înțelegere cu comitetul național din Transilvania, abia se strecurase prin Ardeal, fără să fie arestat. El ajunge la Frankfurt și șeade acolo aproape 3 luni, fiind în raporturi politice mai ales cu ministrul Schmerling, iar pentru numeroase comunicări la ziare cu orientalistul Fallmerayer. In urma sa, Turcii intraseră însă în țară. I. Maiorescu își pierde situația sa în România, este exilat și nimerește în Ianuarie 1849 la Viena, unde găsește câtvà timp ocupație în ministerul de justiție, fiind însărcinat cu redactarea legilor austriace, valabile «pentru provinciile din imperiu locuite de Români». Imprejurările îl aduceau astfel din nou în curentul istoriei poporului său.

Intr'acestea, familia rămasă la Craiova, pornise spre București, dar venind Turcii asupra Capitalei, mama cu cei doi copii și o orfană alipită de familie pleacă din București spre Brașov, unde mai erau și alte emigrate (soția generalului Chr. Tell ș. a.); iar de acolo, pentru mai multă siguranță, la Sibiu. Insă nici acì siguranța n'a durat. Trupele austriace, unite cu cele rusești, au fost bătute de Bem. In timpul luptei, sfătuiți de Alex. Golescu (Aimé Martin) și Gh. Adrian (mai pe urmă general), mama și copiii ce o însoțeau se adăpostesc într'o casă mare a unei unguroaice, unde erau și d-nele Magheru, Heliade-Rădulescu ș. a. române fugite din țară. Sfatul venise chiar la timp. Ostașii lui Bem ajunseseră în marginea Sibiului și-i puneau foc. In curând se auziră tropote de cai; Cazacii sosesc în goană cu lăncile plecate, iar în urma Cazacilor se văd năvălind Secuii care omorau și jefuiau tot ce le eșeà înainte. Unguroaica de gazdă așezase însă sub bolta casei o masă cu de-ale mâncării și cu băutură pentru compatrioții biruitori, iar înaintea mesei stau două slujnice unguroaice cu coadele împletite în panglici tricolore. După o noapte de chin, în care răsunau de peste tot țipetele victimelor, o scrisoare strecurată spre Bem de una din emigratele române a adus liniștea în chipul unui adjutant însărcinat cu paza casei. Dar și a doua zi și a treia zi jaful

n'a mai contenit. Dela fereastra de sus, copiii puteau vedeà cetele de Secui beți, târând după ei lucrurile furate, amenințând cu baioneta și răcnind ca fiarele. Și mai îngrozitoare decât aceste scene a fost însă trecerea pe sub ferestre, multe săptămâni dearândul, a celor osândiți la spânzurătoare...

In sfârșit, prin Decemvrie 1845, sub conducerea lui Avram Iancu, familia lui Ioan Maiorescu ajunge la Blaj. Imprejurarea aceasta se lămurește prin legătură de prietenie dintre «regele munților apuseni» și Ioan Maiorescu. (Acesta chiar va publicà la Viena, sub titlul *Die Romanen der oesterreischischen Monarchie*, 1849, Gerold, raportul asupra întregei activități militare a lui Iancu și a celorlalți prefecți, Simeon Balint și I. Axente Severu în lupta lor contra Ungurilor). Dela Blaj, familia se abate pentru câtvà timp la Vingart, la Vasile Maiorescu, fratele lui Ioan Maiorescu, unde copiii își mai reamintesc ceva din latinește și istoria Românilor, până când mama se apropie iarăș de Brașov, de fratele său Popazu, în preajma unei școli publice.

Aceasta era școala primară de sub direcția protodiaconului Iosif Barac; ea aduceà mult cu oarecare școli de pe lângă munții Neamțului, unde învățà carte «până la glezna broaștei» Nică a lui Ștefan a Petrii. Ca și la școala lui părintele Vasile din Humulești, în școala de lângă biserica Sf. Nicolae se observa cu mare rigoare preceptele unei pedagogii eroice. In toate Sâmbetele se adunau notele de peste săptămână, iar protodiaconul Barac deschideà un dulăpaș așezat în părete, din care scoteà întâi o nuia, apoi un biciu și în sfârșit un mănunchiu de nuele, numit după termenul unguresc «virgaș». Șezătorul, adecă monitorul rânduit pentru fiecare bancă, aduceà la îndeplinire pedepsele: atâtea nuele la palmă, atâtea bice în altă parte, pentru a cărei atingere școlarul erà lungit pe o bancă ad-hoc. Unii, știind ce bucurie îi așteptà Sâmbăta, se apărau de usturime, adăogând pe dedesubt cât mai multe cârpe asupra părților amenințate. Iar când suma greșe-

BIBLIOTECA CENTRALĂ A REGIUNII BANAT

lelor erà prea mare, în loc de biciu veneà la rând acel «virgaș», care se aplicà pe pielea goală. După amintirile păstrate de contemporani se pare că aceste mijloace de corecție nu impresionau prea tare pe copii. Asprimea erà dela sine înțeleasă. — Fiul lui Ioan Maiorescu, pentru îndrăzneala de a fi cercat împreună cu alți copii să patineze pe ghiața de sub Tâmpa, a trebuit să ispășească această grozavă strengărie, stând un sfert de ceas în genunchi pe boabe de porumb — după binevoitoare inițiativă a unui unchiu, care îl găpșise asupra faptului.

La 1 Noemvrie 1850 a urmat înscrierea la gimnaziul din Brașov. Din acest an datează primul «discurs» al școlarului Titu Maiorescu, iar acest discurs a fost «cuvințelul» de recunoștință, spus de elev, din partea colegilor săi, la sfârșitul anului, în ziua de 21 Iulie 1851. *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, din 2 August 1851, îl reproduce, aducând astfel numele copilului în publicitate.

O amintire deosebită din acest timp e cea despre Anton Pann. La masa ospitalieră a protopopului Popazu se perindau, mai ales vara, mulți români din Principate, care luau drumul spre Vâlcele (Elöpatak) și Zaizon. După una din acele mese, Anton Pann, care aveà glas foarte frumos, a prins a cântà unele cântece de lume, vestite pe acea vreme: «In zorii zilei de dimineață...» ș. a., iar când a adăugat la urmă «Sărmană frunză nenorocită» (vechea poezie a lui Arnauld, tradusă de Leopardi și răspândită pe la 1848 și în traducere românească) toți cei dela masă au isbucnit în lacrămi, cu gândul la prietenii, și la rudele din exil...

In sfârșit, odiseea copilăriei se întrerupe. In August 1851, Ioan Maiorescu înștiințează familia să pornească spre Viena, — ceeace a mișcat adânc pe școlarul, care văzuse și până atunci destulă lume și aveà astfel o închipuire destul de vie despre ceeeace poate fi o călătorie spre locuri depărtate. Plecarea s'a făcut în Septemvrie, cu un chervan tras de 12 cai mânați de 3 surugii, și a ținut

3 săptămâni până la Czégled (73 km. dincoace de Pesta). Interesul cel mai mare al copilului erà acum să dea cu ochii și de un *palat*. De aci întrebări mereu către surugii, de câte ori treceau printr'un oraș, să-i arate «palatul»; de care întrebare, surugii scăpau arătându-i la întâmplare câte o casă mai măricică. Abià în Viena, nu Burgul, ci palatul Coburg Kohary mulțumì închipuirile micului călător prin frumusețea particulară a colonadei sale. — Poate că erà la mijloc nu numai o simplă curiozitate, ci și oarecare dispoziție pentru preciziunea cuvintelor și deci nevoia de a-și lămurì deosebirea între palat și alte edificii, care nu puteau să poarte această numire.

II

LA VIENA (OCTOMVRIE 1851 — IULIE 1858).

După sosirea la Viena, Ioan Maiorescu înscrie pe fiul său în Academia Thereziană care treceà drept cea mai bună instituție în genul ei. Neștiința limbei germane făcù ca elevul să fie primit în clasa următoare, a doua, numai condițional.—Ca pedagog experimentat, tatăl crezuse necesar numai un repetitor pentru latinește și aritmetică, știind că învățarea limbei germane avea să vină dela sine.

Inceputul n'a fost însă lipsit de greutăți. Contactul cu ceilalți școlari erà cu desăvârșire penibil pentru elevul sosit din gimnaziul românesc dela Brașov. La cele dintâi întrebări ale profesorilor, mutismul absolut al străinului a deșteptat veselia clasei întregi, — o umilință cu atât mai grozavă, cu cât el trebuià să mai și iasă până la tablă, apoi să se întoarcă înapoi în bancă sub privirile atâtor ochi plini de cruzimea inconștientă a copilăriei. După o lună, situația a început însă a se schimbà. Intrebat la o lecție de zoologie despre lăcuste, și neputând să răspundă nemțește, dar pricepând întrebările, în desperarea sa, micul școlar a întins mâna la cretă și a început să desemneze ceeace se puteà

desemnă ca răspuns. Profesorul, cu intuiția fină a pedagogului, apropiindu-se l'a bătut pe umăr, adăogând: «Sie sind ein fleissiger, braver Junge» — o rază de soare în mica dramă din sufletul copilului.

După altă lună, școlarul Titu Maiorescu a fost primit în clasa II-a ca elev regulat, iar la sfârșitul anului a făcut cea mai bună compoziție în limba germană, fiind clasificat între «eminentiști». Au venit apoi clasele următoare, până ce, la 31 Iulie 1858, tânărul a terminat examenul de maturitate (bacalaureatul) ca primul premiant al școalei.

De timpul petrecut în Theresianum se leagă în mare parte toată direcția dezvoltării de mai târziu. Alături de ocupațiile obligatorii ale fiecărei clase se adăogă acolo, an după an, o lectură din ce în ce mai bogată. Mama, fiind ea însăși o cetitoare pasionată, învățase nemțește, iar vechiul obiceiu al cetirii împreună, ca în Craiova, fu continuat și în Viena. Amânduror le făcù o mare plăcere romanul *Sidonie* de Iohanna Schopenhauer (mama filosofului) și mai ales povestirile lui Fenimore Cooper despre Indianii din America («Ultimul Mohican» ș. a.). Cât pentru sine, paralel cu studiul literaturii germane, tânărul începù citirea sistematică a clasicilor: *Goethe*, *Schiller*, *Lessing*, *Klopstok*, *Herder*, *Jean Paul*... o cetire foarte atentă, însoțită de multe însemnări cu creionul și de foarte multe notițe și extracte; — mai ales aforismele și metaforele erau notate spre a fi din nou recitite.

Dintre toți acești autori, cea mai mare impresie i-a făcut-o Lessing. Stilul lui precis, antitezele ascuțite, agerimea criticii și documentarea exactă au avut de bună seamă o mare înrâurire asupra desvoltării ulterioare a tânărului. Tot pe atunci i-a făcut o foarte vie impresie romanul fantastic al lui Jean Paul «Die unsichtbare Loge», care-i deșteptă o extraordinară emoție etică și-i dădu ocazie să cugete cu mai multă libertate asupra religiilor pozitive.

Pe când mama, veselă și iubitoare de emoții literare, se mulțumea cu citirea romanelor moderne, tatăl, sever de felul său și preocupat de multe cestiuni streine de persoana și interesele sale, cereà fiului cunoașterea limbelor clasice și—ceea ce e mai remarcabil pentru un etimologist intransigent—îi mai cerea să scrie și cu chirilice. Legătura cu tradiția și cu fondul original românesc trebuià adecă păstrată. Din «leat» 1857, Noemvre în 17, au rămas până azi oare care urme din acea scriere cu buchi aruncate pe deasupra rândurilor. De altfel, Ioan Maiorescu procedà în toate metodic și serios — uneori până la asprime. Când a văzut pe fiul său la 15 ani cu o pereche de mănuși, i le-a scos din mâni și i le-a rupt, spunându-i că astfel de lux conrupe moravurile. Fetei sale, cu toată modestia mijloacelor de care dispuneà ca funcționar la ministerul de justiție, îi tocmise însă o profesoară de piano. De pe urma exercițiilor surorii s'a ales și băiatul cu cunoașterea mai multor sonate de Mozart și Beethoven, dar dorința sa de a studià mai de aproape muzica, a fost întâmpinată cu un refuz categoric, spunându-i-se că asta nu e treabă de bărbat. Se vede însă că melodiile deșteptaseră în școlar atâta gust pentru muzică, în cât, din hala de vechituri (Tandelmarkt) cu modesta suma de 1 florin, el își procură singur un flaut, care aveà însușirea prielnică de a se desface în trei bucăți și de a se puteà ascunde ușor. Astfel, pe furiș, în tovărășia unui compatriot, Ioan Pop, student al școalei politehnice, zelosul candidat la arta lui Beethoven a învățat notele și apoi a deprins ceva și din meșteșugul flautului și al violoncelului.

In schimb, cu toată severitatea sa, Ioan Maiorescu îngăduì fiului său frecventarea teatrului. Astfel, între vârsta de 11 până la 15 ani, școlarul are norocul să vadă mai toate dramele lui Schiller, multe din ale lui Shakespeare, *Faust*, *Torquato Tasso* de Goethe, *Nathan der Weise* și *Minna von Barnhelm* de Lessing; iar la operă ascultă multe

opere italiene, *die Zauberflöte* de Mozart și mai toate ale lui Meyerbeer — sensațiunea epocei.

Erà în Viena, între anii 1852 și 1858, o adevărată înflorire a artei teatrale și, atât renumele actorilor dela cele două teatre ale curții, cât și popularitatea comicilor, mai ales a celor dela *Carltheater* și *Theater an der Wien*, au rămas până azi în mintea Vienezilor ca cea mai strălucită manifestare în această direcție. Arta dramatică atinsese o culme de desvoltare, cu care nu se puteà compară decât «comedia franceză» de la Paris. In istoria teatrului german sunt menționați și azi actorii dela *Burgtheater:* La Roche (care își începuse educația scenică sub Goethe la Weimar) Anschütz, Fichtner, Baumeister, tenorul Ander dela operă, comicii Nestroy, Treuman și Scholz dela *Carltheater*, etc. Ambasadorul Hübner, în volumul al II-lea al memoriilor sale, în mijlocul preocupărilor politice, notează ca cevà important data de 31 Octomvrie 1857, ziua morții nemuritorului actor Scholz.

Din mergerea la teatru — uneori până la 10 ori pe lună — a rezultat o mișcare a imaginației, al cărui rezultat a fost oarecare încercări dramatice din partea școlarului. Din epoca aceea datează o comedie într'un act: *die Blödsinnige* (1855) și o serie de parodii sub titlul: «*ein Lustspiel ohne Namen*» (1856). Comedia s'a și jucat pe o scenă înjghebată cu acest scop în locuința lui Vicențiu Babeș, coleg cu Ioan Maiorescu la ministerul de Justiție. Intre actorii improvizați, afară de autor, figurau și câțivà tineri veniți la Viena pentru studii: d. Gheorghieș Racoviță, tatăl naturalistului expediției «Belgica», Nicu Iacovaki, Alcaz și alții.

Tot din acel timp datează și o satiră asupra conșcolarilor din clasa VII «*die Buchstaben-Comödie*» și două începuturi de traducere în românește din Dickens și Jean Paul, precum și un articol despre măsurarea înălțimilor prin barometru, publicat apoi în revista doctorului Iuliu Barasch din București «Isis» (1859). Iar scopul acestor tra-

duceri se vede dintr'o scrisoare adresată lui Iacob Mureșianu, directorul «Gazetei Transilvaniei», în care tânărul expune un plan întins pentru «cuminecarea spiritului celui adânc și fundamental al clasicilor germani și englezi și al celor antici», prin traduceri în limba română. Juvenila propunere n'a încântat, după cât se pare, prea mult pe experimentatul redactor al Gazetei, mai ales că propunătorul i se înfățișase sub anonimul Aureliu.

Preocuparea aceasta de a contribui la cultura neamului românesc prin o astfel de «cuminecare» a operelor celor mai însemnate ale literaturii a fost motivată și de o altă împrejurare mai specială. Ioan Maiorescu pusese pe fiul său să-i copieze cele două memorande redactate de el în Septemvrie și Octomvrie 1848 la Frankfurt, pe când erà «plenipotent al Principatelor Danubiene» (1) și apoi să-i scrie pe curat multe articole destinate ziarelor și menite a luminà Europa asupra situației țărilor noastre pe timpul crizei orientale (răsboiul Crimeii) (2).

Multa copiere a unor astfel de articole nu puteà fi totdeauna pe placul școlarului; în schimb, ea a fost pentru dânsul un prilej de a se pune în curent cu amănuntele politice ale epocei și i-a trezit interesul pentru toată problema istorico-națională a țărilor românești.

Firește, scrisul românesc al tânărului nu puteà fi decât etimologic: *u* final fără semnul scurtării, *ă* și *î* reprezentate prin vocalele primitive fără semne, infinitive pline: aru ven*ire*, me voiu încerc*are*... apoi *direptate*, *respept*...

(1) Reproduse în *Amintiri din prilegiu după 1845* de Ion Ghica, (București, Socec, 1890), pag. 120 ș. a.

(2) Această activitate ziaristică a fost denunțată ministrului de justiție Krauss printr'o lungă scrisoare anonimă, pe care șeful de secție, baronul Hye, a arătat'o lui Ioan Maiorescu. Acesta a recunoscut îndată slova caligrafică a însuși colegului său din minister, Aaron Florian (vezi *Revista Nouă*, anul II, pag. 412). Zelul foarte austriac al lui Aaron Florian a avut drept urmare depărtarea din funcție a lui Ioan Miorescu care e silit astfel să plece și din Viena (Iulie 1856).—Acelaș A. Florian va redactà la 1870, în București, ca membru al consiliului permanent de Instrucție actul de acuzare pentru destituirea din profesorat a fiul lui Ioan Maiorescu, dupăcum se va vedea mai de parte.

și toată siluirea limbei după paradigmele arbitrar închipuite de filologii latiniști din Ardeal.

Această infirmitate etimologică a ținut până pe la 1864, când tânărul, devenit pofesor, a trebuit să explice în școala normală dela Iași regulele limbei române (1). După multe și vii discuții urmate în societatea „Junimea", s'a stabilit atunci definitiv eroarea acestui sistem (vezi în *Critice* «Despre scrierea limbei române»). Prin reacțiune, fiul lui Ioan Maiorescu va ajunge astfel cel mai neîmpăcat adversar al fanteziilor etimologice,—un exemplu mai mult pentru regula, că acele erori se pot combate cu mai mult succes, de care ai fost tu însuți cuprins, și cunoști astfel cu atâta mai bine fazele prin cari ai trecut pentru a te scăpă de ele. Se înțelege că aceasta presupunea un sincer respect pentru adevărul științific.—Căci tot din Theresianum a venit în țară pe acea vreme Irimia Circa (de fel dela Brașov)(2). Pe când însă unul ajunge criticul etimologismului, Circa s'a făcut cunoscut în deosebi prin curioasa stăruință de a împodobi ortografia română cu litera Y, care-i rămăsese din studiile sale spaniole, spre care ademenise pentru câtva timp și pe conșcolarul său T. Maiorescu.

Cu astfel de îndeletniciri trecură anii, până ce școlarul

(1) Vezi *Anuariul* institutului Vasilie Lupu, publicat de directorul Titu Maiorescu, Iași 1864.

(2) In legătură cu popularitatea de care se bucură de câtvà timp printre Români numele primarului Vienei, Lueger, găsim interesant să spunem că în lista premianților anului 1858, aflăm în clasa IV și pe Lueger Karl, «aus Wien, 14 Jahre alt, katolisch», pe când premiantul întâi al clasei a VIII era «Maiorescu Titus, aus Krajowa in der Wallachei, 18 Jahre alt, griechisch-unirt». — Vezi *Iahres bericht ueber das Gymnasium der k. k. Theresianischen Akademie für das Schuljahr 1857-58* Wien 1858, Druck von Anton Schweizer.

Vrednici de amintire, dintre tinerii cu care școlarul a stabilit oarecare legături în Theresianum, afară de Karl Lueger, mai sunt: *Wilhelm Scherer* ajuns renumit ca profesor de literatura germană la Universitatea din Berlin; *Tegetthof* (fratele amiralului care a nimicit flota italiană) cu care a urmat apoi o corespondență relativă la studii de astronomie; *Rudolf Welsersheimb* ajuns ministru plenipotențiar în București, acum ambasador în Madrid; *Rinaldini* ajuns guvernator la Triest și alții.

care la început nu puteà îngăimà două vorbe, isprăvește studiile ca primul premiant al școalei. Pomenim aceasta fiindcă, în astfel de calitate, la distribuirea premiilor a trebuit să țină obligatorul discurs latin, la care erà de față și ministrul de Instrucție Leo Thun. De pe o tribună înaltă, la care se suise cu oarecare sfială (dispărută de altfel îndată ce a pronunțat câtevà cuvinte), tânărul, încântat poate și de vocalizarea limbei latine, aruncă în auditor cuvintele «flagrantissimo exarsit studio tuendae magistri sui innocentiae» care trebue să fi făcut impresie asupra ministrului Thun, de oarece, la sfârșitul solemnității, acesta l'a luat la o parte și l'a îndemnat să rămână în Austria, unde făgăduia să se îngrijească el de cariera absolventului. Calea erà însă trasă de Ioan Maiorescu în altă direcție, spre Berlin.

Afară de cunoștințe temeinice în limba latină care erà foarte bine cultivată în Theresianum, tânărul student avea să mai iea cu sine din această instituție și o reală înclinare către filosofie. Oarecare predilecție pentru matematici motivase pentru câtvà timp unele planuri ale familiei de a îndreptà pe tânăr spre inginerie. Mai târziu, în clasa VII, lecțiile de logică ale profesorului Suttner îi deschid însă un orizont mai larg spre cariera profesorală, cu specialitatea filosofiei. In adevăr, în lipsa unui manual cu care să se împace pe deplin, în 1857, în școală încă, elevul ticluește singur un tratat de logică elementară, păstrat și până azi în manuscript. Tot în spre direcția filosofică și literară îl îndemnau apoi și studiul literaturii și limbelor moderne: germana, engleza, franceza și italiana, îngrijite în Theresianum cu mult mai mult decât studiul științelor (1) bunăoară.

---

(1) In certificatul de absolvire (Gimnazial-Zeugniss) stă notat totuși în dreptul șt. naturale «recht befriedigend», iar la matematici «durch gründliches Wissen sehr befriedigend». Propedeutica filosofică are însă predicatul: *vorzüglich*.

III.

STUDII UNIVERSITARE LA BERLIN ŞI PARIS. DOCTORATUL ÎN FILOSOFIE ŞI LICENŢA ÎN DREPT (1858 – 1861).

După examenul de maturitate din Iulie 1858, vacanţele sunt petrecute în familie—care se află acum la Braşov—iar la 3 Noemvrie, în acelaş an, tânărul ajunge la Berlin, unde se înscrie la Universitate.

Aci ascultă prelegerile de psihologie ale hegelianului Werder şi câtevă cursuri juridice. Ca colegi din ţară întâlneşte pe fraţii Dimitrie şi Gheorghe Sturdza (încetat din viaţă anul trecut 1909 la Miclăuşeni) şi pe M. Balş-Dumbrăveni. Cu aceştia, studentul în filosofie citeşte operele lui Herbart şi Fichte, precum şi articole din dicţionarul filosofic al lui Voltaire.

Aversiunea fizică în contra băuturii de bere şi de vin, necesare pentru întrunirile studenţilor, contribuì să-l ţină departe de societăţile studenţeşti; în schimb, bunul obiceiu al Germanilor de a primì cu bunăvoinţă pe studenţi în cercul intim al familiei, i-a înlesnit cunoaşterea mai de aproape a unei vieţi cu totul deosebite de cea din Viena. Pe când în capitala Austriei domneà în multe priviri o relativă nepăsare şi o lipsă de cultură a maselor, destul de aparentă, în Berlin, ceeace l'a impresionat în deosebi pe noul sosit a fost exactitatea oamenilor de serviciu şi surprinzătoarele cunoştinţe literare şi istorice în clasa de mijloc, nu numai la bărbaţi, ci şi la femei. Acestea mai erau pe atunci, faţă de luxul Vienezelor, şi de o exagerată simplitate în îmbrăcăminte

De trecerea la Berlin se leagă o deprindere care a rămas apoi constantă—aceea de a face excursii. In cei 7 ani petrecuţi în Viena, afară de Schönbrünn, unde tânărul fusese împreună cu părintele său, el nu avusese prilej pentru nici o excursie mai însemnată, exceptând una singură, spre Kahlenberg, cu ocazia trecerii lui C. Negri şi C. Hurmuzachi prin Viena. Nici conşcolarii, nici profesorii nu-i

dăduseră îndemn spre așà ceva. Dar la Berlin, după câtevà săptămâni, cu toate că erà străin, cei dintâi cunoscuți l'au și pus pe cale,—mai întâi prin împrejurimi, iar către primăvară, spre Turingia, Elveția-saxonă, Rügen etc.

Zelul pentru această nouă îndeletnicire se explică de bună seamă și prin trebuința firească de a compensà în altă direcție ocupația cu cercetările prea abstracte. Și de aceia obiceiul de a face excursii a fost păstrat cu sfințenie și după întoarcerea în țară.

Anuarul din 1863 al liceului național din Iași, între alte notițe, cuprinde și pe aceasta: «Ziua de 1 Maiu se petrecù de elevii internatului printr'o excursiune făcută aproape de Iași sub conducerea directorului (T. L. Maiorescu) și a pedagogilor» (1). Vacanțiile, firește, au dat mai târziu prilej la excursii mai lungi (spre Hangu, Agapia, Neamțu, Bucovina, cu plutele pe Bistrița, pe la Bran spre Rucăr, pe la pasul Surduc spre Petroșani etc.) și apoi prin mai toate țările Europei, din Crimea până în Scoția, din Spania până la Petersburg și Capul Nord.

Un alt adaos însemnat din această epocă e libera cultivare a muzicei. Teatrul rămâne pe planul al doilea, fiind găsit cu mult inferior celui din Viena. In schimb muzica — adevărata muzică a clasicilor, nu valsurile lui Strauss ca la Volksgarten din Viena — erà acì așà de predominitoare în toate păturile societății berlineze, încât posesorul cunoscutului flaut, despre care am amintit mai sus, s'a simțit de astădată ca într'o lume de visuri, mai ales că depărtarea de severitatea casei părintești îi îngăduia acum toată libertatea în această direcție. Lecțiile de flaut au fost deci reluate, iar concertele simfonice ale lui Liebig, nepilduit de eftine, îi dau putința să guste pe îndelete simfoniile lui Beethoven, ale lui Mozart, multe din operile lui Haydn și să aprecieze și cele dintâi începuturi ale școalei wagneriane. Ba lucrul merse și mai

(1) Anuariu pag. 47.

D-l T. MAIORESCU

In 1872

In 1869

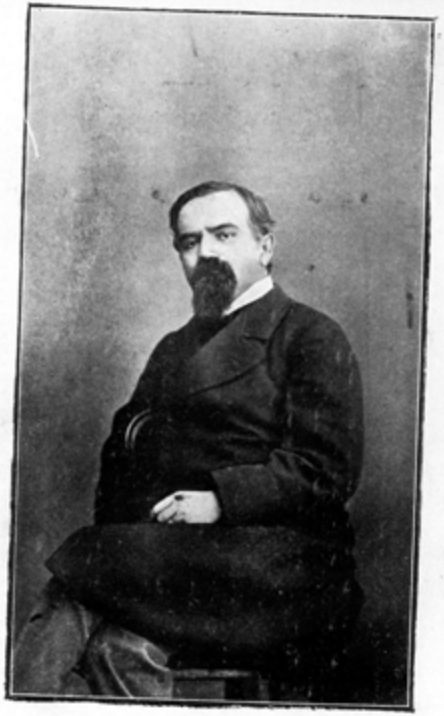

In 1878

departe. După o scrisoare a lui Ioan Maiorescu, tânărul student intră în relații cu familia lui Zinkeisen (autorul cunoscutei istorii a imperiului Otoman). Copiii istoricului fiind asemenea zeloși muzicanți, în curând întocmesc cu toții o mică orchestră, executând toate simfoniile clasice, prelucrate de Hummel pentru clavir.—Și această deprindere a execuției muzicale a fost păstrată chiar după întoarcerea în țară, până în anii maturității.

Impreună cu ocupațiunile muzicale se trezise acum în această «Atenă a Germaniei», cum se intitulă Berlinul, și interesul pentru pictură și sculptură. Desele vizite în muzeele publice încep să familiarizeze pe tânărul student cu aceste două arte, iar cetirea lui Winckelmann îl conduce să cerceteze cameele și «intaliile» din cabinetul Stosch (1).

Dar aceste felurite interese artistice rămân totuși pe al doilea plan; partea principală a timpului eră prinsă de studii filosofice, cu atât mai mult, cu cât studentul începuse a ține în diferite pensionate și cercuri private prelegeri de filosofie! Cine cunoaște Germania — și mai ales își amintește mișcarea culturală din Prusia, pe când se pregătea unirea Germaniei, — buna primire a unor astfel de conferințe în societatea berlineză nu poate minună; ceea ce e mai aproape de mirare e aplecarea aceasta timpurie a tânărului spre cariera profesorală.

In curând i-au venit chiar unele propuneri de a ține prelegeri cu plată. Așă că, față de precocitatea sa, nu va părea de loc surprinzător să-l vedem făcând încercarea de a trece examenul de doctorat în cel dintâi an — contrar obiceiului. Spre acest scop trebuià însă o frequentare a cursurilor de trei ani. Tânărul cere Universității din Berlin să-i acorde un fel de echivalență de frecventare, ținându-i în socoteală, ca făcând parte din trieniu, cei doi ani din urmă petrecuți la Theresianum. La Berlin, rectoratul nu admite

(1) C. ministru al Cultelor în 1875, d. T. Maiorescu a procurat pentru muzeul din București reproducerile lor, fiind neapărat necesare, față de mulele antice aflate în țară. Vezi *Monitorul Oficial*, 1875, No. 284.

această interpretare. Universitatea din Giessen o admite însă, și astfel, după un singur an de studii, tânărul profesor privat, în urma unei disertații latine *De philosophia Herbarti*, trece examenul de doctorat în filosofie (8/20 Iulie 1859), luând diploma de doctor *magna cum laude*.

Pe lângă maturitatea sa grabnică, manifestată prin acea curioasă anticipare a profesoratului, mai era poate și alt gând care îndemnase pe tânăr să grăbească atât de mult examenul. Depărtarea de țară, cum se întâmplă mai ales în etatea fragedă, dă un relief incomparabil amintirilor legate de primii ani ai copilăriei. Preocuparea de țară, pentru cel crescut atâta timp printre streini, ajunsese acum cu atâta mai vie, cu cât tocmai în acele timpuri, dela resboiul Crimeii până la alegerea lui Cuza și la Unire, principatele trecuseră prin grele încercări, iar Ioan Maiorescu ținuse mereu deșteaptă această preocuparea a fiului său. De aceea nu-i de mirare avântul cu care tânărul scrie (8 Noemvrie 1858), unui compatriot (1) cu care trăise la Viena în oarecare relații de intimitate și care acum se află funcționar la Botoșani. La plângerile lui Cornea despre lâncezirea din țară, fiul lui Ioan Maiorescu, din Universitatea unde domneă încă spiritul lui Fichte, răspunde făcând un apel entusiast la colaborarea tuturor tinerilor pentru reorganizarea principatelor, pentru fundarea Universității române, pentru întemeierea unei reviste care să concentreze activitatea literară și științifică, etc., etc. Poate că în această scrisoare mijește pentru întâiași dată gândul din care au eșit «Junimea» și «Convorbirile literare».—Atmosfera Universității berlineze fusese deci prielnică pentru întărirea fibrei naționale.

Ioan Maiorescu, surprins însă de precipitarea examenului, și neputându-se împăcà cu gândul prescurtării studiilor

(1) Iosif Cornea, tatăl reposatului Kernbach care a fost până de curând prefect la Iași.

universitare stărue de fiul său să şi le continue la Paris, punându-i înainte, ca motiv formal, luarea unui nou titlu. La aceasta va fi contribuit şi împrejurarea că tocmai în acel timp Eforia şcoalelor destinase câtevà burse pentru tinerii ce ar fi voit să facă studii în streinătate. Una din acele burse impuneà obligaţia de a lua în decurs de 3 ani licenţa în litere la Sorbonna. Pentru cel ce trecuse examenul de doctorat, concursul nu prezintà, firește, nici o greutate; de altfel privirile celor din Bucureşti fuseseră atrase asupra candidatului şi printr'o conferinţă publică despre «Socialism şi comunism» ţinută în sala liceului Sf. Sava (1). Remarcabilă şi această conferinţă, nu numai prin combaterea dela sine înţeleasă a socialismului, pe care conferenţiarul îl cunoscuse în Germania, ci mai ales prin confirmarea şi cu acest prilej a vocaţiunei profesorale a tânărului.

Bursa e dobândită. La 3 Noemvre 1859 — tocmai un an după ce sosise în Berlin — ajunge în Paris. Tranziţia dela intimitatea socială, cu care fusese primit în familiile din Berlin, spre răceala izolării din Paris, unde un student strein e un simplu număr într'o casă cu multe odăi de închiriat, un atom perdut în enorma aglomerare de oameni, a fost la început foarte greu de suportat.

Deprimarea a fost învinsă totuşi repede. Mai întâi a contribuit la aceasta cunoştinţa câtorvà tineri, care veniseră şi ei pentru studii, între care d. T. Rosetti, de care s'a legat apoi printr'o neclintită prietenie în tot cursul vieţii. In al doilea rând, a contribuit la înviorare însăşi grija studiului. Cu pornirea sa de a procedà ofensiv, abià înscris de câtevà luni la facultatea de drept, noul venit obţine permisiunea de a trece examenele, fără frecventare, şi le şi trece pe toate în timp de un an şi jumătate, iar Sorbona îi dă echivalenţa doctoratului său filosofic cu licenţa în litere.

Astfel, dela fereastra odăii sale (Quai des Augustins),

(1) Ziarul *Reforma*, 24 Sept 1859.

care avea vederea asupra Luvrului și asupra turnurilor dela Notre-Dame, tânărul poate aruncă o privire mai liniștită asupra Parisului, cu toate bogățiile sale culturale.

Cetitor pasionat, cum fusese din copilărie, orientat așa și în istoria literaturii, studentul își concentrează toată luarea a minte asupra clasicilor francezi. Admirator al lui Molière și al lui Corneille încă din Berlin, rezervat față de superficialul Voltaire, citește acì operile lui Racine, Boileau și Pascal; rămâne însă refractar față de Rablais și față de autoritatea bigotă ce atribuesc unii francezi lui Bossuet și Fénelon. In schimb «Emile» și «Nouelle Héloïse» îl încântă, iar Lamartine, Victor Hugo și Chateaubriand, cu toată laturea lor declamatorie, își au și ei o parte din simpatia tânărului. Balzac i se pare meșteugit și pretențios, deși scriitor de merit; se entusiazmează de «Indiana» lui George Sand și găsește o mare plăcere în arta naturală a cântecelor lui Béranger, spre deosebire de rafineria cam decadentă a lui Alfred de Musset.

Ceea ce întreținea vie această preocupare literară era între altele și frecventarea regulată a teatrului. Iubitorul de teatru dela Viena se entusiazmase acuma pentru minunata «Comédie française», în care, pe lângă finețe actorilor, atunci, ca și acum, domnià lăudatele tradiții ale unui perfect joc «de l'ensemble», rezultând din acel «amour du travail pour l'art et pour la maison, les effets personnels devant toujours céder à l'effet de l'ensemble», după cum se exprimă încă azi o veche societară (1).

In lipsa muzicei, pentru care la Paris, în 1859—1861, nu erau nici pe departe înlesnirile dela Berlin, tânărul se despăgubește printr'o cercetare foarte cu deamănuntul a muzeelor. Luni de zile urmărește cu catalogul în mână pictura din Louvre, școală după școală și epocă după epocă. Din această contemplare a marilor maeștrii ai picturii i-a rămas dorința de a vedeà opere de artă, pentru a cărei mul-

(1) *La revue*, 1 Fevruarie 1909.

țumire vor urmà mai târziu călătorii spre mai toate muzeele celebre ale Europei; iar în cei dintâi ani, la Iași, tânărul, ajuns profesor, se va îndeletnici în orele libere cu copierea statuelor desemnate în «Museo Pio Clementino» și «Chiaramonti», găsite din întâmplare în biblioteca Universității; apoi, îndemnat de o observare din Goethe, va cetì pe Pausania, mai ales pentru picturile lui Polygnot reînființate de frații Riepenhausen. — Atâta bogăție de impresii artistice, adunată în copilărie și în tot cursul studiilor universitare, în chip firesc avea să se reverse într'o formă sau alta asupra vieții de mai târziu.

O călătorie spre Berlin, pe la începutul anului 1860, readuce pe tânăr în cercul mai cald al vieții familiilor germane. O urmare neașteptată a acestii călătorii e logodirea cu fica «consiliarului de justiție» Kremnitz și apoi o împărțire a timpului între Berlin, unde pregăteà examenele, și Paris, unde le trecù rând pe rând până la luarea licenței în drept (16 Noemvrie 1861). Între examene și logodnă, junele doctor în filosofie cade și asupra ideii de a scrie o carte filosofică în limba germană. Gândul se realiză cu atât mai repede, cu cât lucrarea erà să fie în bună parte redactarea lecțiilor ținute cu un an mai înainte în cercuri private. Titlul suna astfel: *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form* (Berlin, 1861). Cuprinsul acestei dintâi opere e în felul său deplin caracteristic. După o expunere populară a ideilor lui Herbart, autorul — cu prilejul ideilor lui Feuerbach despre moarte și nemurire — revendică pentru fiecare cugetător de bună credință, ori cât de liber, dreptul de a-și împărtăși ideile, fără să fie moralicește bănuit. Într'un alt capitol, urmează o privire asupra vieții, potrivită mai de grabă cu seninătatea unui bătrân plin de experiență. E surprinzătoare în această operă asemănarea concepției despre nemurire, cu aceea exprimată în anii din urmă de cunoscutul poet Maeterlinck (1).

(1) Compară: *Maeterlinck*, L'intelligence des fleurs (capitolul: immortalité) cu Einiges philosophische pag. 171—195.

E remarcabilă de asemenea anticipare unei alte idei, menite în urmă să fie obiect de vie discuție între mulți contemporani însemnați. E vorba de crința admiterii femeilor la o cultură științifică egală cu a bărbaților. Formulată cu 8 ani înainte de apariția scrierii lui John Stuart Mill (prin care se începe o mișcare mai vie pentru emanciparea femeii), idea scriitorului român că o firească concluzie a experienței sale de până acì. Crecut în apropierea unei mame pasionate pentru cetit, impresionat apoi adânc de cultura literară a femeilor din Germania, planul de a împărtăși deplin din cultură jumătatea menirei, de care atârnă cea mai însemnată parte în educația generațiilor viitoare, i se înfățișà ca un postulat al civilizației moderne.

Lucrarea,[1] cu toate că numele autorului erà necunoscut — abià aveà 20 de ani — s'a răspândit repede. Insuși A. Stahr, biograful lui Lessing, îi face o dare de seamă (1) și, ceeace e vrednic de luare aminte, recensentul, vorbind despre stilul tânărului român, afirmă că «agerimea și claritatea lui aduce aminte de claritatea stilului) lui Lessing». *Spener'sche Zeitung* se ridică, e drept, în contra concluziilor sociale indicate de autor, dar bătrâna *Vossische Zeitung* (4 Decemvrie 1860), într'o recensie semnată de Rellstab, o laudă fără nici o rezervă.

Reputația literară a streinului se păreà atât de întemeiată, în cât admiratorii lui Lessing, care tocma voiau să-i ridice criticului un monument la Kamenz, solicità dela autor o conferință publică în folosul monumentuui. Conferința s'a și ținut (10 Martie 1861) tratând despre «Tragedia franceză din trecut (Corneille) și muzica germană din viitor (R. Wagner)», apoi a fost repetată și la Paris în «Cercle des Sociétés Savantes», unde subiectul erà de o mare actualitate, fiind tocmai în acel timp la operă reprezentarea lui *Tannhäuser*, atât de zgomotos întreruptă de public.

(1) *National-Zeitung*, 20 Ianuarie 1861.

Această activitate filosofică și literară aduce pe tânărul Român în relație cu filosoful Victor Cousin și cu elenistul Egger, iar la Berlin cu universitarii Trendelenburg și Werder. Dela acest din urmă, care era hegelian, primește sfatul de a se ține în rezervă față de filosofia lui Hegel și de a se întoarce către Kant, așă cum era prezentat într'o nouă lumină prin cercetările lui Schopenhauer.

Ca urmare a activității sale de scriitor, tot în acel timp este ales și membru corespondent al «societății filosofice» din Berlin și e trecut împreună cu vestitul Ferdinand Lassalle printre colaboratorii dela revista «*der Gedanke*», organul societății. Lassalle era cu vre-o 16 ani mai mare; era hegelian și ajunsese cunoscut prin lucrarea lui despre «Heraclit obscurul dela Ephesus». In 1862, când sta pe frontispiciu revistei mai sus pomenite împreună cu Titu Maiorescu, Lassale terminase tocmai noua sa publicare «Sistemul drepturilor dobândite» și se îndruma spre agitația socialistă. Impresionat poate de unele discuții în sânul societății, ori cu planul de a sămănă socialismul într'un ținut virgin cum erau Principatele române, vestitul socialist cercă să adenenească pe junele scriitor român (1) spre noua doctrină; — o încercare zadarnică dela început, față de cel ce ține în București o conferință tocmai în contra socialismului!

Atât de puternică fusese impresia produsă în cercurile berlineze, încât — lucru de mirare — un cerc politic, în frunte cu Twesten, amicul liberalului Lasker, propuse tânărului doctor în filosofie să primească redacția unei foi liberale ce avea să se înființeze în Hanovra. Ioan Maiorescu, care tocmai sosise la Berlin, sfătuește pe fiul său să refuze fără nici o ezitare, ceeace se și face în comun acord de către tată și fiu.

Astfel, după 11 ani petrecuți între străini, tânărul por-

(1) Pe'că o fatalitate îl împingea către Români. Doi ani mai târziu, Lassale face cunoștință cu Iancu Racoviță (un văr al Doamnei Maiorescu). Aceta îl ucise în duel (31 August 1864).

neşte spre ţară, urmând firesţei sale vocaţiuni spre profesorat. O soartă prielnică şi grija unui părinte pătruns de însemnătatea educaţii dăduse tânărului în această perioadă hotărîtoare a vieţii tot ce se puteà da din tezaurul culturii europene.

Mai întâi îi dăduse ocazie să-şi petreacă anii copilăriei într'unul din cele mai bune institute pentru învăţământul secundar, în Theresianum. Din carte se pot învăţà multe ori şi unde, dar nesfârşita sumă de impresii imponderabile, relative la decorul vieţii, la desvoltarea artistică şi la permanenta tendinţă spre o armonizare totală în sensul frumosului, presupune vederi îndelungate de edificii artistice proporţionate, de strade curate, de parcuri îngrijite, de muzee, de teatre cu înţelegerea înaltei lor misiuni şi, împreună cu toate acestea, acel spirit de disciplină şi de organizare socială, de care e pătrunsă adevărata cultură occidentală — la care nu va puteà ajunge ţara noastră decât după o lungă şi neîntreruptă încordare.

Al doilea, Ioan Maiorescu dăduse fiului său ocazie să cunoască nu numai o singură formă de cultură străină, ci să se pătrundă de trei manifestări culturale deosebite între ele. Influenţa unui singur mediu cultural îndeamnă la imitare oarbă. Pentru noi Românii erà mult mai însemnat să comparăm şi să cumpănim rezultatele din mai multe încercări de organizare ale vieţii moderne. O trecere din statul cam biurocratic-pasiv al Austriei spre societatea plină de avânt naţional a Germanilor de Nord şi apoi către cultura cam îmbătrânită a Franciei de sub Napoleon al III-lea erà pentru un cap gânditor o minunată ocazie de a înţelege că, reorganizarea unui stat tânăr, cum erau Principatele-Unite, trebuia să fie o operă de sinteză ponderată, iar nu de plagiare naivă.

Cu astfel de gânduri, tânărul, care în scrisoarea mai sus amintită către prietenul din ţară se arătase atât de preocupat de problema culturii noastre, pune din nou piciorul pe pământul ţării la 27 Noemvrie 1861.

IV.

ÎN ȚARĂ. MAGISTRAT LA BUCUREȘTI (1861). PROFESOR LA IAȘI (1862 – 1871).

Eră iarnă grea. Dela Giurgiu, unde sosise cu cea din urmă cursă a vaporului austriac, până la București, drumul prin zăpadă a ținut două zile. Mult mai grea decât intrarea în țară a fost însă pentru fiul lui Ioan Maiorescu intrarea în vreo carieră. Avem sentimentul că un viitor biograf va trebui să se oprească aci și să pregătească povestirea primilor ani ai carierei de care vorbim, printr'o largă paranteză filosofică asupra invidiei, ipocrizei, nepăsărei, calomniei și altor manifestări întristătoare ale sufletului omenesc. Va fi un rar capitol de etică, nu *in abstracto*, ci proiectată în situații reale, care se ridică uneori până aproape de interesul unei drame.

Aci ne mărginim să înșirăm faptele unele lângă altele.

Dorința tânărului eră să ajungă profesor. Școala românească din anul 1861—62 n'are însă nevoie de fiul lui Ioan Maiorescu. Cu puțin timp înainte de sosirea fiului său, bătrânul Maiorescu își dase dimisia din funcția de director al Eforiei Școalelor, în urma unei neînțelegeri cu ministrul de Culte C. A. Rosetti, din cauza abecedarului lui Heliade-Rădulescu (care cu mare cheltuială fusese impus școalelor primare și pentru care Ioan Maiorescu nu vrea să-și iea răspunderea). Ce eră cu acest abecedar se lămurește dintr'o scrisoare a lui Alex. Odobescu, din 15 Ianuarie 1862, către S. Bariț iu. E necesar să cităm: «Din nenorocire, Principatele sunt într'o epocă de criză, iar în asemenea momente intriganții găsesc lesne loc pentru a-și dezvoltà patimele lor mârșave. Un om ca d-l Eliad... nu e numai persecutorul Uniților; el e persecutorul nației întregi, căci influența lui e conrupătoare pentru Români de orice lege. El astăzi, mulțumită incuriei guvernului, în ceeace se atinge de instrucția publică, samănă în școli principii *false* și *rătăcite*. Patima l'a dus așà de departe,

în cât pare a fi slăbit și bunul simț în creerii lui. N'aveți decât să luați manualele ce le tipărește și le vinde școlarilor începători, spre a vă asigurà că asemenea lucrări nu pot venì decât dela un om slăbit la minte, amețit de patimi uricioase și lacom de câștig pecuniar" (1).

Invrăjbirea cu noua eforie (Heliade, Marcovici și Zalomit) se întinde acum și asupra fiului celui ce demisionase. Cu toate că profesorii cu un titlu academic, necum cu două erau de tot rari pe acea vreme, tânărul doctor în filosofie, licențiat în litere și drept, nu e primit nici de școală nici de magistratura țării. Dar, cu dispoziția sa cunoscută de a face mereu lecții, cel abia sosit anunță un curs public și astfel, la 10 Decemvrie 1861, ora $1^1/_2$ p. m. începe în edificiul actualei Universități din București (pe atunci numită Academia Națională) prelegerile sale «Despre educațiunea în familie»—primele conferințe populare, ținute în capitală. Ceeace interesase la Paris și Berlin trebuià să intereseze și în București. Afluența publicului a fost foarte mare, iar conferințele se continuară neîntrerupt până la vacanța Paștilor din anul 1862.

Școala română, firește, trebuià măcar acum să întindă brațele spre noul profesor astfel întâmpinat de public. Realitatea însă a fost alta: Școala, adecă Eforia școalelor, îl ignorează mai departe; magistratura (sub ministerul lui Scarlat Fălcoyanu și al urmașului său C. Brăiloiu) de asemenea. Abià intervenirea lui D. G. Rosetti, fratele amicului său d. Teodor Rosetti, aduce la cunoștința lui Cuza această împrejurare. Iar Cuza, cu felul său spontan, chiamă pe tânăr în audiență și, în urma impresiei căpătate, poruncește ministrului Brăiloiu să-l numească magistrat. La 2 Iunie 1862, după ce ținuse prelegeri gratuite toată iarna, fiul lui Ioan Maiorescu e în sfârșit numit «supleant» la tribunalul de Ilfov;—aceasta face posibilă venirea logodnicei dela Berlin și căsătoria.

Un amănunt e vrednic de notat. Leafa fiind prea mică,

(1) *Convorbiri literare*, Noemvrie 1908, pag. 515.

tânărul magistrat, cu veşnicele sale apucături de profesor, primeşte în pensiune doi tineri: David, din Craiova, care veniseră la studii în Bucureşti şi, cu ei împreună, îşi aşează mica sa gospodărie la Sf. Dumitru 1862, în strada Principatelor-Unite, sub dealul Mitropoliei. Dar n'apucase bine a se aşezà în noua locuinţă, când iată îi vine dela minister propunerea de a merge ca profesor tocmai la Iaşi. E interesant şi motivul din care porneà această propunere: nu erà doar o favoare, ci o sarcină şi încă din cele mai neplăcute administraţiei şcolare. Trebuià potolită un fel de rebeliune a elevilor liceului naţional din Iaşi, care, nemulţumiţi de neorânduiala internatului, bătuseră pe director şi împărtăşiseră spiritul lor de răsvărtire şi auditorilor dela Universitatea de curând înfiinţată, ai cărei profesori se şi grăbiseră (N. Ionescu, G. Mârzescu şi alţii) să demisioneze.

Acum Eforia îşi aduce aminte de cel cu prelegerile «despre educaţiune». Familia, se înţelege, se opune din răsputeri, mai ales că urmaşul lui Brăiloiu, D. Cornea, îl înaintase pe tânărul magistrat la gradul de procuror, ceea ce-i deschideà o perspectivă favorabilă în magistratura capitalei.

Vocaţiunea profesorală triumfă însă contra tuturor ispitelor şi, risipindu-şi începutul de gospodărie—pe cei doi copii a trebuit să-i primească bătrânul Ioan Maiorescu în casa sa—procurorul Titu Maiorescu îşi iea rămas bun dela magistratură şi porneşte spre vechea capitală a Moldovei, primind însărcinarea mai umilă de director al unui internat. Alături cu aceasta căpătă însă şi însărcinarea de a face curs de istorie la Universitate. La 4 Decemvrie 1862 ajunge în Iaşi; la 9 Decemvrie începe cursul «Despre istoria republicei romane dela introducerea tribunilor plebei până la moartea lui Iuliu Caesar, cu privire specială la dezvoltarea economico-politică». Anunţul dovedeà influenţa direcţiei celei noui a lui Mommsen, iar *seminarul* pentru studiarea izvoarelor latine din textele autorilor a-

rătă dintr'odată o cale nouă de urmat în studiile ce se cuvineau unei facultăți. Și e de presupus că învățământul istoriei ar fi avut în țara noastră mai de vreme alt aspect, dacă noul profesor ar fi lucrat în această direcție. Profesura de istorie ține însă abiă o lună. Cu repeziciunea schimbării miniștrilor din acea epocă, la ministerul de instrucțiune venise generalul Chr. Tell care dispune ca, începând în Ianuarie 1863, noul profesor să înceteze prelegerile de istorie, pentru a începe altele de filosofie în locul lui Barnuțiu, rămas numai la catedra de dreptul public.

După ce sfârșește un an de profesură, tânărul director dela liceul național, publică un anuar,—cel dintâi de acest fel în țara noastră.

De curând, cu ocazia sărbătorilor dela București și Iași a eșit la iveală și acest anuar și alte fapte de interes pedagogic din acea vreme.

În partea a VI-a, intitulată Cronica, se constată că neobositul excursionist, pe care l-am văzut colindând împrejurimile Berlinului și o bună parte din munții Germaniei, pentru a desvoltà acum și la noi Românii simțul de observare a naturei, porneà împreună cu elevii și pedagogii în excursii spre dealurile dimprejurul Iașilor. Aceasta, precum și obiceiul părintesc de a luà masa împreună cu școlarii, i-au câștigat iubirea copiilor, iubire care s'a manifestat printr'o ordine exemplară și spontană în viața de toate zilele. Cu ocazia examenului, o bandă de externi turbulenți, voind să zădărnicească examinarea, rânduiala a fost îndată restabilită chiar de elevi — ceeace erà un mare progres într'o școală în care, cu un an mai înnainte, școlarii bătuseră pe propriul lor director.

Acuma două luni, elevii liceului național din Iași au invitat pe profesorul azi septuagenar să iea prânzul împreună cu ei. Pentru toți cei ce au în generația noastră fibra pedagogică mai simțitoare, momentul acesta al recentelor

serbări dela Iași — un bătrân cu părul alb, înconjurat la masă de micii școlari ai unui institut — a fost o caracteristică apoteoză a profesorului pedagog.

Într'un fel, și mai însemnată decât aceste fapte e o altă manifestare. Tânărul profesor găsise de cuviință să publice ca introducere la Anuariul său și o dizertație: «*Pentru ce limba latină este chiar în privința educațiunii morale studiul fundamental în Gimnaziu*». Această dizertație, care cuprinde o explicare foarte clară a însemnătății clasicismului, va trebui reprodusă undevà și adusă la cunoștința generației de azi. Cităm aci numai pagina, în care tânărul latinist dela Therezianum punea în evidență marile însușiri educative ale limbei latine:

„Gradul suprem între toate studiile gimnasiale se cuvine dar limbei latine, având ca limbă și literatură în genere o sferă din cele mai întinse și predominatoare în inteligența școlarilor. Acest studiu, ca studiu antic, mai are și propagă calitatea cea eminentă a întregei anticități pe care unii o numesc obiectivitate, alții realitate, și a cărei esență este: a scoate egoismul sau mai bine individualismul din fiecare om și a-l supune pe acesta unei sfere superioare, adecă întrucât este cetățean — statului și disciplinei, întru cât este spirit gânditor — naturei lucrului și adevărului. Astfel subiectivitatea cu luptele nefericite ce le produce, lipsește dintr'ânsa. Și de aci provine impresiunea de repaos și de mărime ce ne-o produce anticitatatea, pare că dintr'un râu turburat intrăm în oceanul limpede; de aci provine diferența că, pe când în scrierile modernilor auzim totdeauna vorbind un individ cu mărginirea sa egoistă; în operile clasicității, în Tucidide, în Cesar și'n Salustie, nu auzim pe istoriograf, ci pare că auzim însăși storia; în epopeele lui Omer și'n cântecile rustice ale lui Virgil nu vedem pe poet, ci chiar întâmplarea și realitatea poetică.... Această calitate este puternicul argument pentru care studiile classice au fost până acum nutrimentul principal al inteligenții în omenime. Și vor rămâneà totdeauna până când va fi vorba de bine, de adevăr și de frumos. Insă această calitate o împărtășește limba latină cu limba elină. Ceeace este propriu limbei latine și o înalță peste cea elenă din punctul de vedere al instrucțiunii gimnasiale, este simplicitatea și regularitatea gramaticei. Gramatica latină, cu mai puține excepțiuni, cu o brevitate lapidară, cu o rigoare și energie de stil parcă ar fi de granit turnat, este unică între gramatici și va rămâneà prin urmare deapururea cel mai bun fundament și cea mai bună disciplină pentru orice parte a gândirei noastre."

Innainte însă de limba latină, cel pătruns de principiile unei sănătoase culturi filosofice își dăduse seama că trebue îngrijită limba cu care veneau copiii la școală, adecă propria noastră limbă. Cum părăsise magistratura pentru școală, tânărul director părăsește acum o școală relativ superioară, liceul, pentru a se ocupà de «Institutu preparandial».

Ceeace l'a hotărît să stăruе singur pentru această mutare a fost convingerea sa, că învățământul secundar suferă de o lipsă aproape totală a cunoașterii gramaticei române. Școlarii se exprimau numai în dialectul moldovenesc și mai nici unul nu știà să scrie corect. Mulți, chiar din clasele superioare, scriau *mam dus,* fără să-și dea seama de deosebirea cuvintelor, iar în așà numita societate se vorbià numai franțuzește. Reforma trebuià deci începută de jos în sus, dela școala primară și prin urmare dela pregătirea învățătorilor (1). Cu ce relief i se prezentà tânărului problema culturei noastre naționale, nu se poate vedeà mai bine decât spicuind câtevà părți din «observațiunile» care însoțesc mica sa gramatică, menită să deà viață studiului limbei române.

Limba română este maltratată în școalele noastre. Acea limbă națională ce o avem ca cea mai scupă moștenire dela strămoșii noștri, acest Simbol de recunoștință, care leagă popoarele de aceeași sămânță peste sute de secole, și despre care s'a făcut atâta vorbă la începutul regenerării noastre intelectuale: această limbă amenință cu decadența în mijlocul nostru și nimeni nu-și mai bate capul de regulele ei.

Cine te mai înțelege astăzi, dacă strigi: Limbă și naționalitate sunt în specie pentru Români, cuvinte aproape identice! Cultivă limba poporului, lățește'i-o prin toate satele, învață-l să și-o cunoască cu toate dependințele ei, cu poezii și cu cântece, cu tradițiuni istorice și cu povești populare, și atunci ai regenerat un popor pe tărâmul intelectual cu acelaș rezultat cu care îl regenerezi pe tărâmul economic prin o lege rurală!

. . . . . .

(1) *Anuarul institutului Vasile Lupu*, din Iași, pe anul școlar 1863—1864 de T. Maiorescu, Iași 1864.

Dar cine te mai înțelege astăzi, când îi spui astfel de cuvinte? Generațiunea în mijlocul căreia trăim, s'a depărtat dela asemenea reflecțiuni; seriozitatea studiului limbistic și istoric a speriat căpățânele gingașe ale coconașilor moderni și în loc de a scrie cărți, d-lor s'au pus să scrie jurnale, și acelea ca vai de ele.

Dar d-voastră nu vedeți, că politica adevărată nu este cu putință fără studiu istoric ? Că politica este arta de a conduce un popor spre destinațiunea sa? Că această destinațiune nu se poate ghici din saloane, ci trebue să fie urmărită cu pacienţă și amoare în revelațiunea ei istorică prin 17 secole până acum? Că aci tocmai limba este busola conducătoare, legătura națiunei, timbrul ei caracteristic, stampa nemuritoare cu care a însemnat-o Natura pentru a-și cunoaște și recunoaște connaționalii de acelaș sânge și de aceiași chemare istorică și pentru a alungà dela sine orice tendință străină? Că prin urmare primul pas de politică solidă este deșteptarea limbei și a conștiinței istorice într'un popor ?

Nu ocuparea politică serioasă este rea, căci aceasta se bazează pe studiul cel mai sever și mai sistematic. Dar este rea, e pernicioasă și funestă maimuțăria politică ce molipsește junimea de astăzi, este rea depărtarea dela studii serioase și năvălirea în broșuri, este rea fanfaronada liberală și declamațiunea de prin cafenele, pronunțată de domnișori parfumați cari încă n'au șters de pe ei pulberea școalei și cu idei necoapte și cu noțiuni nemistuite au aroganța de a se crede oameni politici; este rea cu un cuvânt toată direcțiunea care ne depărtează dela învățătura solidă și sistematică și ne aruncă înainte de timp în activitatea abruptă și aforistică a jurnalelor. Cine astăzi la noi se pune pe politică jurnalistă în loc de a se pune pe studiu sistematic, acela este un copil nebun care vrea să înalțe coada smeului și ține smeul însuși la pământ.

Este de datoria orcărui profesor conștiincios a chemà la toate ocaziunile atențiunea studenților asupra acestui pericol și a le arătà calea cea dreaptă, și eu din parte-mi o repet și aci: calea cea dreaptă pentru junimea noastră în știință conduce întâiu la studiul cel mai sever și îndelungat al istoriei și al limbei române și apoi spre ramurile practice ale sferei intelectuale, în funcțiuni de stat și în politică.

De aci rezultă teza practică: dela învățarea limbei române în școalele primare trebue să înceapă regenerarea noastră intelectuală. De aceea subscrisul, văzând lipsa totală de atențiune pentru această ramură a învățământului, s'a oferit în Octomvrie 1863 de a o îmbrățișà și a primit direcțiunea școalei normale dela Trei-Erarchi, nu din încredere că va fi singurul în stare a pune piatra fundamentală la acest edificiu național, și mai puțin încă din așteptarea vreunei recunoștințe pe acest tărâm deocamdată ingrat, ci din datoria de a

arătà calea ce o crede adevărată şi de a-şi sacrificà activitatea în orice caz acolo, unde îi spune conştiinţa că este de sacrificat. Aci mi-o spune conştiinţa şi eu o spui altora după dânsa, aci este un cîmp de activitate modestă, pacientă, în aparenţă inferioară, în realitate de importanţă suverană pentru poporul nostru şi, cu o expresune politică, pentru statul nostru. Aci este ţinţa spre care o parte din junimea noastră trebue să-şi concentreze silinţele sale. Aci este locul unde se implântă stindardul cel mare, care va chemà pe toţi Românii din toate ţările la vatra comună!

După cum directorul însoţise primul anuar de o disertaţie despre însemnătatea limbei latine, de asemenea însoţeşte acest al doilea anuar cu o expunere despre «Regulele limbei române» pentru începători, iar I. A. Darzeu adaogă o schiţă istorică despre şcoala dela Trei-Erarhi. Acest început erà o indicaţie spre anuariile care şi azi numai sporadic se publică. Ce fel priveà însă directorul şcoalei normale însemnătatea acestor anuarii, nu numai ca pedagog, ci şi într'un înţeles cultural mai larg, se poate vedeà din prefaţă: «Pentru fiecare (şcoală) ar trebuì să se afle câte un învăţător care să-i publice viaţa istorică, şi aceasta până când nu se şterge memoria timpurilor ei primitive din capul unei generaţii aşà de agitate prin alte interese. Dacă e vorba ca Românii să aibă un viitor literar şi ştiinţific, atunci ar fi o daună nereparabilă când s'ar pierde din timpul prezent tocmai aceste începuturi ale vieţii noastre intelectuale».

Tot interesul său se concentrà pe atunci asupra şcoalei normale. Şi cu drept cuvânt. Ca o variantă a şcoalelor de cateheţi, şcoala aceasta normală instruià pe elevii săi numai la două studii: Pedagogia, încredinţată directorului, şi Cântările adică musică vocală (Profesor T. Burada). Noul director între «Cântări» şi pedagogie începù cu marea noutate de a catehisà pe tinerii săi elevi cu regule de gramatică română. Cel lăudat de Stahr pentru «Einiges philosophische» şi asemănat cu Lessing, începe în căsuţa dela Trei-Erarhi foarte domol, scriind mai întâi acea mică gramatică «Regulele limbei române».

T. Maiorescu

In 1889.

Fericită hotărâre! căci tocmai atunci, între cei ce se pregăteau pentru cariera învățământului primar, eră și Ioan Creangă, menit să fie ceeace este azi pentru limba și literatura noastră. Genialul țăran, care se arătase așà de refractar față de gramatica lui Măcărescu și lăsase pe Trăsnea să se amețească dondănind *mi-ți-i-vi-le*, acum se simte în apele lui, auzind iar lămurit limba sa dela Humulești și devine astfel cel dintâi ucenic de seamă al pedagogului Titu Maiorescu. A și reeditat apoi cărticica tânărului său magistru, ajungând, împreună cu părintele Enăchescu, cei dintâi institutori zeloși pentru a răspândi în școli cunoașterea limbei noastre române, până atunci de unii schimonosită, iar de alții lăsată în părăginâ.

De altfel lângă «cântările» profesorului de musică, noul director adăogase nu numai prelegeri de *pedagogie* și *limba română*, ci printre picături îndrumà pe normaliști și la predarea altor studii, procurându-le îndată dela Berlin o colecție pentru învățământul intuitiv, modele froebeliane, etc., și dăruindu-le școalei.

Intre acestea se înființase și la Iași un «Comitet de inspecțiune școlară» pentru Moldova, compus din O. Theodory, G. Mârzescu, V. Alexandrescu (numit mai târziu Ureche), Ion Pangrati și T. Maiorescu; — eră cevà analog cu «Eforia școalelor» din București. Cu ocazia unor astfel de inspecții, la un examen de fizică, tânărul director al școalei normale are ocazia să asiste la o ciudățenie în adevăr caracteristică pentru înnapoiarea școalelor din acel timp. O elevă explică mașina pneumatică prin cuvintele «talerul A, clopotul B, litera C». Intrebată ce înseamnă acele litere A, B, C, nu numai eleva, dar și profesoara remâne uimită, aratând ca desvinovățire că așà eră scris în caetul dictat după o carte aprobată de minister. Profesoara adecă dictase din carte, dar nu comunicase elevelor și figurile la care se refereau literile A, B, C... care deveneau

astfel simple sunete fără noimă. — Cât pentru scrisul limbei române erà și la eleve mai pre jos de orice așteptare.

Pentru activul director, care trecuse dela liceu la școala normală de învățători, nu puteà fi decât o concluzie: Să facă acum lecții de limba română și la «Școala centrală», de unde trebuiau să iasă viitoarele învățătoare și institutoare.

Fără catedră oficială, fără remunerare, în ore suplimentare, zelosul pedagog care aveà de altfel dela Berlin deprinderea — ba mai mult decât deprinderea — pornirea de a ține prelegeri, atât publice cât și în cercuri private, cu spontaneitatea sa obișnuită începe și aceste lecții suplimentare.

Atâta zel trebuià să dea roade. Și în adevăr a dat. După îndemnul lui Vasile Alexandrescu (Ureche) care ajunsese director general la minister, ministrul depărtează la 16 Ianuarie 1863 pe directorul școalei normale T. Maiorescu, înlocuindu-l cu Gr. Petrovanu (ruda lui V. Alexandrescu). Acesta mai întâi face să dispară biblioteca pedagogică, dăruită școalei împreună cu colecțiile aduse dela Berlin, și apoi e strămutat la Galați, unde sfârșește cu destituirea pentru delapidare de bani.

Pentru nevoile vieții, tânărul trebuì acum să-și aducă aminte de licența sa în drept și începù să ceară muncii sale libere neatârnarea de însărcinări oficiale, care se dovedeau atât de precare. Astfel începe a se ocupà și de avocatură.

Din fericire, calea erà încă deschisă spre Universitate. Deși numai de 23 de ani, colegii, ca un fel de compensare, îl aleg rector (1) (22 Octomvrie 1863). Dar nici acì drumul nu erà presărat cu trandafiri. Pe atunci, în corpul profesoral al Universității de curând înființate, aveà o situație deosebită Simeon Barnuțiu (care țineà prelegeri

(1) In calitate de rector, după lovitura de Stat a lui Cuza (2 Ma- 1864), e numit membru al Inaltei comisiuni care aveà să prezinte Domnitorului rezultatul plebiscitului. Actul înaintat cu această ocazie («Moi nitorul oficial», No. 114 din 22 Maiu 1864) e redactat chiar de tânărul rector.

de «dereptul» public al Românilor, dreptul ginților, metafizică, estetică istoria filozofiei, etc....). Prin viața sa ascetică, prin neobosita stăruință, prin fanatismul convingerilor și prin autoritatea renumelui câștigat la 1848, Barnuțiu aveà cel mai mare ascendent asupra tinerimei universitare, puțin pregătită pentru studii mai înnalte. Alături de el, mai erà Ștefan Micle, profesor de fizică și chimie (după ce se pregătise la Viena în vederea școalelor de meseriași); Ștefan Emilian, de felul său architect practic, cum am zice azi «constructor», fost profesor de desemn și de dans la Brașov, iar acum profesor de geometrie descriptivă la această improvizată Universitate. Mai erà împreună cu ei Petru Suciu, profesor de dreptul roman, cel cu lecții despre *Pândepte* în loc de *pandecte*, și alții. Mai pe toți, ca copil sau adolescent, fiul lui Ioan Maiorescu îi cunoscuse în Brașov și Viena. Ștefan Emilian îi fusese chiar profesor la Gimnaziul din Brașov, și de la el învățase, ca și ceilalți copii, pe lângă puține elemente de desemn «Romana», «Călușaru» și alte dansuri naționale.

Toți aceștia așteptau să vadă pe tânărul rector apropiat de ei. Deosebirea de cultură îl depărtează însă dela început. Unul din semnele lor caracteristice erà aversiunea pentru cultura franceză, de care de altfel erau streini, — ca și de cea germană. Venind vorba despre Faust, unul dintre ei (mai pe urmă rector al Universității multă vreme) afirmà foarte grav că astfel de chestii ca «dreptul pumnului» sunt fără interes. Opera lui Goëthe și *Faustrecht* erau adecă unul și același lucru... Cât pentru nuvele și pentru drame, în care nu se vorbeà de patriotism românesc, necum pentru poezii lirice, ei aveau cel mai desăvârșit dispreț, iar interesul rectorului pentru asemenea îndeletniciri erà considerat ca un semn de decadență provenită din studiile făcute la Paris.

La aceasta se mai adăoga cevà — daca se poate — și mai straniu. Sub conducerea lui Barnuțiu, și cu disprețul lor pentru legislația franceză, pe care statul nostru o adop-

tase în unele părți principale, profesorii aceștia veniți din Transilvania nici nu voiau măcar să se naturaliseze în România, ci își arătau ostensibil calitatea lor de supuși austriaci, și așteptau regenerarea țării dela o constituire federativă! sub un domn indigen, combătând idea Domnului strein cerut de Divanul ad-hoc.

Rectorul, deși tânăr, dar în curent cu desvoltarea istorică a chestiunei, de pe când copiă corespondența tatălui său și articolele destinate ziarelor streine, erà cu totul de partea postulatelor Divanului ad-hoc. (Vezi «Critice», *Contra școalei Barnuțiu*). Deosebirea de vederi ajunge astfel pe încetul până la aversiune.

La aceasta va fi contribuit și deosebirea de relații sociale. Venind la Iași, tânărul profesor găsise acì cunoștințe mai vechi: pe colegi săi d.d. T. Rosetti și G. Racoviță, iar prin aceștia face cunoștință cu V. Pogor, maiorul T. Skeletti și P. P. Carp. Peste un an se adaogă, nou sosit din Germania, d. Iacob Negruzzi cu fratele său Leon prin care cunoaște pe bătrânul Costache Negruzzi și în curând și pe Alexandri. Ceea ce-l apropia de aceștia erà covârșitorul interes literar, deșteptat încă din Theresianum. — Tocmai pe atunci Pogor tradusese pe Faust, iar d. P. P. Carp traduceà din Shakespeare. Legătura devine și mai vădită când la prelegerile populare, începute deocamdată (10 Fevruarie 1863) numai de d. Maiorescu, se adăogară după aceea și V. Pogor, Iacob Negruzzi, P. P. Carp ș. a.

Astfel s'a întemeiat Societatea «Junimea» despre a cărei liberă alcătuire se află azi multe notițe (publicate între altele în «*Critice*» vol III p. 146, în «*Discursuri parlamentare*» vol. I, p. 42 ș. a. precum și în alte scrieri și reviste). Motivul erà cât se poate de firesc: trebuiau să fie discutate cu luare-aminte subiectele alese pentru conferințele populare, spre a se stabilì o continuitate de vederi între conferențiari.

Alături însă de ideile proprii, au început a fi discutate

și ideele altora, în forma cea mai impersonală, cetind adecă membrii Junimei între ei cărțile românești publicate în literatura noastră până atunci. Și — cum se țes lucrurile în viață — dela cărți rele veni gândul de a înlesni tipărirea cărților bune, așă că «Junimea» se pomeni cumpărând o tipografie spre a tipări, firește fără plată, scrierile ce se păreau trebuincioase pentru împlinirea culturii noastre. Cel dintâiu manuscript încuviințat spre tipărire a fost o traducere a *Astronomiei* lui Arago, făcută de d-l S. Haret. Au mai urmat apoi *Odele* și *Epodele* lui Horațiu, traduse de Gavril Munteanu din Brașov, prelucrarea *Istoriei* lui Pütz, de profesorul Meșotă etc. Cetirea săptămânală a multor lucrări slabe, precum și ciocnirea dintre convingerile celui ce predase acum adevărata limbă română elevilor săi dela școala normală, și opiniunile false ale celor ce poceau limba de dragul unor teze ca latinismul, italienismul etc., născu ideea unei împotriviri fățișe în contra unei direcții atât de păgubitoare. Astfel se născù revista «Convorbiri Literare» (1 Martie 1867).

Dar ce ciudate sunt uneori gândurile contemporanilor!

Atât profesorii transilvăneni, cât și cei din «fracția liberă și independentă» în cap cu N. Ionescu, priveau aceste încercări de răspândire a culturii ca o dovadă a lipsei de interes pentru afacerile publice — și deci ca o lipsă de patriotism. Iar când acești transilvăneni mai pe urmă, pentru a ocupà demnități universitare, au părăsit punctul de vedere austriac și s'au naturalizat, devenind membri ai «fracțiunei libere și independente», unul din primele lor acte a fost să-i conteste fiului lui Ioan Maiorescu calitatea de român. Ba din ură pentru fiu, Suciu a contestat și pe a lui Ioan Maiorescu, deși el încetase din viață! Abia o sentință a Casației (din 27 Octomvrie 1867) recunoaște profesorului Titu Maiorescu calitatea de român, în contra contestatorilor: P. Suciu, Gr. A. Urechia și Gr. Cobâlcescu.

Ca o ironie a împrejurărilor, mai putem cità ací o faptă, poate astăzi uitată de mulți. Profesorul căruia i se con-

testă însușirea de Român, și erà privit ca element negativ de cei ce prețuiau pe oameni după mișcarea lor politică, tocmai acela, deși tânăr, scosese după detronare lui Cuza o gazetă «Vocea *națională*» spre a se împotrivì mișcării separatiste ce amenință viitorul politic al României. Gazeta n'a ținut decât 3 săptămâni, în momentul când criza erà mai gravă. Potrivit educației românești primită sub inspirația lui Ioan Maiorescu, tânărul profesor, deplin încredințat de dreptatea cererilor divanului ad-hoc, precum și de absurditatea Transilvănenilor ce se credeau în Latiu și plănuiau despre o «confederație» sub un domn român,— păsise pe față, împotrivindu-se revoltei dela 3 Aprilie din Iași, pentru a apărà unirea și alegerea principelui Carol de Hohenzollern. Un duel cu separatistul N. Ceaur-Aslan a fost de abià evitat prin intervenirea martorilor (G. Philipescu și colonelul Al. Radovici).

Contestarea dreptului de cetățenie neisbutind, adversarii pun la cale altcevà și mai grav. In ferberea pasiunilor omenești intră atâtea elemente, încât cea mai fină analiză psichologică și cea mai harnică cercetare a faptelor nu poate lămurì adesea țesătura causelor și efectelor.

In capul fracției libere erà, cum am spus, N. Ionescu. A dispărut din viața publică de curând. Ultimii săi ani au fost triști. Bătrân, cu barba albă, cu privirea obosită sub niște ochelari grei, treceà spre ședințele parlamentului cu un fel de sfială de lumină, întocmai ca păsările obișnuite la întuneric. Tremurând se urcà pe scările Camerei și se îndreptà spre scaunul lui de deputat. O viață întreagă se preumblase printre băncile Camerei. Erà singurul loc care îl atrăgeà; erà arena unde fusese deprins a se hărțuì cu alții. O particularitate a cuvântărilor sale în parlament fusese digresiunea. Lăsat în pace, se simțeà îngreuiat, apăsat. Cea mai mare bucurie a sa erà să fie întrerupt de cinevà. Indată se întorceà către cel cu întreruperea și, cu o falșă solemnitate parlamentară, dându-i titlu de *onor. reprezentant* al na-

ţiunei sau *onor. reprezentant* al colegiului cutare, N. Ionescu vărsà asupra lui unda vorbirii sale, uitând de unde pornise şi continuând cu amplificările, până ce aveà norocul să fie din nou întrerupt, — ceeace ridicà din nou sonoritatea cuvântării sale totdeauna excesiv de lungă. Cunoscând slăbiciunea bătrânului, deputaţii din legislatura liberală dela 1901—1904 îşi îngăduiau gluma tristă de a întrerupe mereu pe bătrân şi a-l rătăci astfel în digresiuni care înveseleau auditorul.

Pe vremea aceia N. Ionescu era însă leader al fracţiunei libere şi aveà reputaţia de cel mai mare orator al ţării. O curioasă figură a unei epoci de turburare: îşi neglijà cu desăvârşire profesura (nici n'a rămas dela el măcar o carte de şcoală sau altă îndrumare pentru studenţi); virtuozitatea verbală îi da curajul puţin universitar de a consultà adeseori pe studenţi asupra temei despre care auditorul ar fi dorit să asculte ceva. Ascultătorii de obicei propuneau ca subiect al conferinţei revoluţia franceză sau Napoleon, ştiind de altfel că, ori de unde ar fi pornit, abundentul vorbitor tot într'acolo îndreptà cursul retoricei sale.

Niculae Ionescu deoparte, umbrit poate de gloria oratorului academic la care se adunà toată societatea aleasă a Iaşilor de pe atunci; pe de altă parte fracţia liberă şi Transilvănenii fanatici, care vedeau în vorba şi scrisul tânărului profesor osânda unor erori scumpe; în sfârşit, unele interese mai concrete (dorinţa soţiei profesorului G. C. de a ajunge directoare a Şcoalei Centrale), toate aceste împrejurări ajutară urzirea unei cabale vrednică de a fi înfăţişată pe scena unui teatru. In *Tribuna*, ziarul lui N. Ionescu, apare o serie de articole privitoare la nişte fapte «comise şi emise» de T. L. Maiorescu la Şcoala Centrală, unde ţineà acele lecţii de limba română, despre care am pomenit. Articolele apar în Augst 1864, cu puţin înainte de moartea lui Ioan Maiorescu, în timpul când fiul său venise în Bucureşti la patul celui ce aveà în curând să închidă ochii. Indulgenţa pentru unele exemplare ale so-

cietății din acea vreme, și respectul pentru epoca noastră ne opresc de a povesti amănuntele acelei înscenări. Datoria etică ne obligă însă a o pomeni.

Intors dela îmmormântarea părintelui său, profesorul de filosofie cere o judecată publică în fața tribunalului corecțional. Judecata se face sub o afluență enormă a publicului. Procuror erà un oarecare Vârlănescu, membru al fracției libere(!) și, fapt caracteristic pentru procedura penală de pe atunci, alături de procuror, nu ca martor, nu ca parte civilă, care nu erà în chestie, ci ca un fel de *Vindex populi*—reprezentant al opiniei publice,sta N. Ionescu, luând parte la instrucție și punând întrebări acuzatului și martorilor.

In mijlocul procesului, una din martorele dădăcite anume — d-na G. C. chemase până și elevele acasă la sine—cu toată dăscălirea, mărturisește întreaga înscenare în fața auditorului. Procurorul, deși erà din partidul acuzării, retrage acuzarea, tribunalul achită, iar ministerul numește pe cel achitat president al comitetului de inspecție școlară. La rândul său, colegiul universitar, la prima aplicare a dispoziției ca cele două universități să aleagă câte un senator, alege pe d. T. Maiorescu, deși aveà numai vârsta de 26 de ani; — din această cauză nici n'a putut să intre în senat, pentru care legea cerea ca și azi, etatea de 40 de ani.

Imprejurarea cu procesul n'a rămas însă fără urmări. Dacă spre cinstea firii omenești adevărul triumfă—căci totdeauna el ese cel biruitor — trebue să adăogăm, spre necinstea aceleași firi omenești, că și calomnia durează. In minunata economie a naturei sunt multe făpturi, cu multe însușiri, pentru a împlini multe roluri ale vieții. Sunt vietăți delicate care par a trăi mai mult din aer și lumină, ca acei Indieni despre care o veche legendă spuneà că trăesc mirosind fructele și florile. Sunt alte viețuitoare, care trăesc din putreziciuni — necesare și acelea pentru a curăți pământul de ceeace e fetid. In lumea morală, paralel cu aceste ființe puțin simpatice, stau consumatorii de minciuni

și calomnii, creaturi antipatice și totdeodată primejdioase. Sistemul lor sufletesc e astfel construit, încât spontan produc calomnia sau cel puțin îndeamnă pe alții la ticluirea și răspândirea mai departe a calomniei născocite de alții. Astfel faimoasa poveste cu Școala Centrală a fost reeditată de multe ori după aceia de adversarii politici. Urmarea a fost însă, pe deoparte, aplecarea mai pronunțată a tânărului spre minoritatea capabilă de ideal, și pe de altă parte disprețul său ireductibil pentru tot ce se mai atingea de sfera personalităților înjositoare și a clevetirilor de tot soiul.

Inainte de a trece mai departe, o mică parenteză ni se pare necesară.

După cum în psichologie e o doctrină a relativismului empiric, de asemenea în etică s'ar puteà întemeià o doctrină a optimismului empiric, care să ducă pe cinevà la o încredere desăvârșită în triumful binelui. Experiența istorică ne arată că tot ce e rău moare. Marile mișelii, împreună cu marii mișei, cad în neant, se uită. Incendiarii toți, se sumează pentru memoria noastră în persoana lui Erostrat; conspiratorii politici, în figura lui Catilina; despoții criminali, în Neron, tipul speței, și așà mai departe. Cât pentru mulțimea fără număr a viționilor, pe care îi produce orice epocă, nici nu sunt măcar tipuri istorice spre a o reprezentà. Osânda cea mai mare a răilor e moartea, uitarea lor desăvârșită. Dimpotrivă binele își păstrează totdeauna ființa sa individuală. Pictorii mari, sculptorii mari, scriitorii, oameni de stat, dătători de legi și datini, toate personificările eminente ale binelui, ale frumosului și ale adevărului rămân toate în ființă, păstrându-și fiecare individualitatea sa — trăesc adică pe vecie.

Cu vremea, cei buni vor face prin urmare «maioritate».

Dar dacă binele ese biruitor cu siguranța matematică a numărului ce se adaogă empiric, asta nu înseamnă că vremelnic binele nu poate fi oprit în manifestările sale și chiar biruit în aparență. In perspectiva veacurilor, părtașii

binelui sunt legiune biruitoare; în scurta trecere prin viață, individul izolat, cu toate însușirile sale alese, poate fi pentru câtva timp înghenuchiat. Căci, după cum electricitățile de fel protivnic se ciocnesc, tot astfel e o lege de polaritate care asmuță puterile rele în contra tuturor personalităților eminente în bine. Creaturile inferioare, cele ce slujesc pe Ahriman, trebue să nege instinctiv, în fiecare personalitate de seamă, tocmai calitatea sa cea mai vrednică, atribuindu-i, firește, însușirea contrară. Ești puternic prin optimism, vei fi îndată acuzat de pesimism. Ai un rar simț de ordine, vei fi prezentat tocmai ca un om fără simțul ordinei și al datoriei. Ești generos, vei fi înfățișat ca fiind foarte interesat; ai evlavie pentru amintirea părinților și a neamurilor din care te tragi, vei fi îndată acuzat de împietate față de memoria părinților sau de nepăsare pentru neam etc. etc.

Formula e fatală. A nega o însușire prin afirmarea însușirii exact contrare e cea mai logică regulă a calomniei. Rezultatul nu este însă la urma urmei acela la care clevetitorul se așteaptă, căci negarea brutală a unei însușiri ce se manifestă viu în cariera unui om de seamă, atrage, vrând nevrând, asupra ei atenția tuturor oamenilor capabili de judecată; iar urmarea e aceasta: pe când capetele mediocre primesc calomnia și chiar o duc mai departe din gură în gură, ca o îngânare automată, cei capabili de o judecată proprie și de critică, dându-și seama de nedreptatea ce i se face omului de merit, îl înconjoară cu o iubire și un devotament, așà cum poate nu i le-ar fi acordat nici odată, în alte împrejurări. Curioasă pagină de etică ar scrie un om bogat în experiența vieții, care și-ar propune să mediteze mai de aproape asupra *răului* ca element necesar pentru progresul binelui.

Dar să ne întoarcem la firul povestirii.

Neisbânda procesului calomnios, cum era în firea lucrurilor, atâță și mai mult pe adversari. Notorietatea tot mai întinsă a tânărului profesor, faima prelegerilor sale populare, la care se adună tot ce Iașul aveà mai ales, și mai

ales criticele din «Convorbiri», făceau din profesorul de logică și istoria filosofiei contemporane un om, cum s'ar zice, penibil. Penibil pentru toți partizanii «Școalei Barnuțiu» și etimologiștii Cipariu-Barițiu-Treboniu Laurianu... toți oameni de mare renume în societatea românească, deprinși a fi lingușiți și tămâiați, iar acum atinși în autoritatea lor; penibil pentru «fracțiunea liberă și independentă» pe care o combătuse, susținând unirea și principele strein; penibil pentru retorica ambițioasă a lui N. Ionescu; penibil pentru toți câți n'aveau seninătatea de a privi manifestările talentului ca o frumoasă fatalitate a naturii, ca o priveliște binecuvântată ce înalță și pe cel ce are parte să o privească.

Tânărul acesta penibil trebuià deci lovit mai departe. Ocaziunea avea să se prezinte în curând.

Intre toți profesorii Iașilor din vremea aceea, profesorul de filosofie erà cunoscut printr'o punctualitate aproape pedantă în ce priveà ținereà cursului. O sănătate nealterabilă, un prisos de energie care, ca student, se manifestase în ținerea de prelegeri private, iar acum, în Iași, în lecții fără plată la o școală a statului, și în organizarea de conferințe publice, această minunată sănătate îi îngăduià o îndeplinire a prelegerilor sale dela minută până la minută. L-ar fi putut invinui cinevà chiar de oare care exagerare în această direcție.—Logica superioară a calomniei cereà însă ca el să fie acuzat «de negligență»!

Faptele s'au petrecut astfel.

In toamna anului 1869, profesorul constată că auzul urechii din stânga a scăzut. De teama să nu se peardă și auzul celeilalte urechi, dr. Flaischlein îl sfătuește să plece la Berlin pentru a consulta pe specialistul Lucae. Imprejurarea erà într'adevăr critică. Surzenia ar fi însemnat primejduirea totală a carierei sale și ca profesor și ca avocat. Pentru un tânăr fără nici o avere, cu familie și doi copi (băiatul a murit la 26 Noemvrie, în vârstă de 3 ani) și cu dușmani din prisos, situația erà cât se poate de grea. Luând

un certificat medical, care constata o «hemicranie», suferindul arată rectorului universității (Micle) nevoia de a lipsi câtvà timp dela curs, anunțându-l că va împlini toate lecțiunile din program, îndoind la întoarcere și numărul prelegerilor. La 16 Decemvrie, pleacă la Berlin și, după consultări repetite cu doctorii: Lucae, Bardeleben și Kremnitz, și după un tratament obositor, se întoarce în țară la 5 Ianuarie, cu auzul perdut, dar cu speranța de a-l păstrà măcar la o ureche.—Venea acum la rând grija cursului.

Cine a ascultat prelegerile de logică și istoria filosofiei contemporane despre care tineri și bătrâni, cunoscuți și anonimi au vorbit și scris atâta în lunile din urmă, știu că prelegerile acestea, ca să întrebuințăm un cuvânt nepretențios, au avut un cadru aparte. Pare a fi sentimentul comun al tuturor auditorilor, că în viața fiecăruia, cea dintâi lecție în «sala d-lui Maiorescu» a fost ca începutul unei noua perioade în evoluția sa sufletească. Unul își aduce aminte de filosofia lui Comte, cu architectura ei de o măreție cosmică. Altul își amintește de sinteza rezultatelor științei moderne, quintesențiată în filosofia evoluționistă a lui Herbert Spencer ; altul de magia kantiană a formelor de spațiu și de timp, în care se reflectau tainele cele mai ascunse ale cugetului, cum tot cerul se reflectează într'un bob de rouă... Altuia îi resună încă în minte cutare prelegere despre Fichte cu ritmica parafrasă a cuvintelor scripturii: *la început a fost cuvântul, iară cuvântul a fost...* o dulce musică de sfere «ce o aude cum se naște din rotire și cădere». Și cine nu-și aduce aminte câte ceva din acele prelegeri, a căror însușire de căpetenie e că nu se mai pot uita.

Astfel de conferințe, care au prezentat filosofia prin prisma încântătoare a artei; care au subțiat limba românească până la virtuozitatea de a cuprinde supremele abstracții ale gândirei omenești și au înnobilat'o până la gradul de a putea contură imaginele cele mai fine în des-

criere; astfel de prelegeri, care au reprezentat cultura românească în timp de o jumătate de veac, presupuneau o concentrare deosebită, care făcea din fiecare lecție a profesorului nu numai o noutate pentru alții, dar o noutate chiar pentru el însuși....

Cu gândul apăsător al auzului primejduit, cu răspunderea față de ziua de mâne, profesorul găsi totuși puterea de a reîncepe cursul în Fevruarie, anunțând prelegeri îndoite. Intre acestea trebuì să se prezinte însă și la tribunal, pentru a se înfățișa la termenul unor procese ce-i erau încredințate mai dinainte.

Acesta a fost momentul prielnic pentru adversari. Intr'o țară cu atâți profesori neglijenți, a fost de ajuns ca autorul studiilor critice din «Convorbiri» să fie văzut la tribunal, în acele împrejurări grele, pentru ca denunțările să pornească îndată către ministrul de instrucție. Ministrul G. Mârzescu, un înverșunat adversar al «Junimei», cere imediat la parchet constatarea zilelor de pledare, suspendă pe pârât și-l trimite repede în judecata juriului profesoral din București.

Față de această nepilduită procedare, profesorul, fără a se prezenta la judecată, face un memoriu explicativ, însoțindu-l de actele medicale, date de medicii din Berlin și Iași, și-l înnaintează judecătorilor săi împreună cu rețetele pentru tratament. Juriul, prezidat de G. Costaforu, rectorul Universității din București, hotărăște în fața acestor documente: că suferința de ureche nu poate fi reală, de vreme ce inculpatul a putut pledà. Și, ca încheere, decide: fiindcă cel învinovățit «a surprins buna credință» a autorităților și a compromis «demnitatea caracterului profesoral», să fie *destituit* din învățământ (1).

Ca exemplificare a legei contrastelor în viață, sentința

(1) Actul de acuzare al Consiliului permanent e redactat de acelaș Aaron Florian care, în 1850 denunțase la Viena pe Ioan Maiorescu (vezi, pag. XII) și semnat de aceiași Marcovici și Zalomit care, ca efori, la 1862 se opuseseră la dobândirea unei profesuri pentru fiul lui Ioan Maiorescu, sosit atunci dela studii.

e tipică în felul ei. Și ar fi rămas poate definitivă, dacă în afacerile omenești nu s'ar mai amestecà uneori și hazardul ca sol nechemat al binelui. Hotărârea fusese pronunțată la 24 Martie 1870; termenul de apel mai îngăduià încă 10 zile pentru o încercare din partea inculpatului de a corectà această absurdă și pătimașă procedare. Intre acestea, ministerul din care făcea parte G. Mârzescu cade și e chemat la guvern Manolache Costache Epureanu, având la Culte ad-interim pe d-l P. P. Carp. Noul ministru, cunoscând împrejurările, refuză aprobarea sentinței și învità telegrafic pe profesorul de filosofie să-și reià prelegerile.

De bună seamă, după grozăvia întâiului proces, calomniile ulterioare, precum și sentințele întemeiate pe calomnie trebuiau să i se pară încercatului profesor ca ceva foarte de înțeles pentru nivelul culturii noastre plină încă de volnicia orientală. Atacurile prin presă și toată țesătura mai departe a minciunilor îl lăsară deci indiferent. Erau cel mult prilej de meditare asupra scăderilor inevitabile firii omenești. — Cu acest sentiment a putut în deplină liniște să asculte mai târziu reeditarea acelorași acuzații nedrepte. Aristid Pascal, G. Meitani și d-l E. Costinescu au citat, iar unii au citit în parlament sentința mai sus pomenită, asigurându-și astfel un loc permanent în biografia aceluia pe care credeau că-l vor cufundà prin aceste mijloace (1).

E locul însă să relevăm că dacă loviturile acestea nedrepte întăriau sufletește pe cel lovit, în schimb ele erau păgubitoare vieții noastre politice și culturale. Procesul cel dintâiu a făcut cu neputință alegerea d-lui T. Maiorescu în Constituantă, la ale cărei desbateri ar fi adus partea personalității și culturii sale, cu aceeași hotărâre, cu care se împotrivise revoltei din Iași. Acest al doilea proces îl impedecă de a intrà în ministerul lui Manolache K. Epureanu de care fusese chemat telegrafic în preziua formării cabinetului «junei drepte». — Ar fi fost prea îndrăs-

(1) Discursuri parlamentare, vol. I p. 370 și vol. II pag. 440—458.

neață o astfel de numire ca ministru, după o sentință ca cea pusă la cale de adversarii mai sus pomeniți.

Timpul nu erà însă trecut. Eliminarea din învățământ, pe care n'o putuseră obține adversarii, o vor aduce la împlinire alții mai apropiați ca sentimente — cel puțin cu privire la politică.

In 1871, la ministerul de instrucție se află generalul Chr. Tell.

Generalul Chr. Tell, erà considerat ca om energic și fusese probabil menit a înfrânà agitația unor profesori, al căror spirit anti-dinastic neliniștеà lumea oficială. Fără nici o considerare pentru Constituție, generalul Tell vroià să împedice cu orice preț pătrunderea în parlament a profesorilor opoziționiști, chiar dacă ar fi aleși, — în deosebi a lui Nicolae Ionescu, a cărui retorică parlamentară treceà pe atunci de periculoasă. Pentru aceasta a hotărît să refuze concediul profesorilor deputați din provincie, dacă-l cereau pentru participarea la lucrările parlamentare, și să considere absentarea dela școală, pentru asemenea cauză, ca nemotivată atrăgând după sine, dacă treceà peste o lună, perderea catedrei. Profesorul de filosofie fusese ales după chiar stăruința guvernului și ca partizan al lui (1). Firește că odată intrat în politică, și ales deputat într'o situație așà de grea a țării, el nu puteà să lipsească din Parlament. A venit deci la Cameră, precum a venit și Nicolae Ionescu, iar generalul Tell, printr'o simplă încheere ministerială, i-a considerat pe amândoi demisionați și a numit alți profesori în locul lor. Actele acestui incident sunt prea curioase pentru a nu fi reproduse acì.

(1) Vezi „Discursuri parlamentare" vol. I, pag. 42. Dela ministrul de justiție G. Costaforu, d-l Maiorescu primește la 9 Maiu 1871 (un an după sentința de destituire pronunțată de acelaș G. Costaforu ca rector al Universității București) următoarea telegramă: „D-lui Maiorescu, profesor Iași. Vă felicit de a d-voastră îndoită alegere la Mehedinți și Pitești. Costaforo".

La 27 Septemvrie 1871, noul deputat trimite din Iași următoarea cerere la Ministerul Cultelor:

„Domnule Ministru, în urma convocării Adunării Legiuitoare pentru „ziua de 17 Oct. a. c. și a invitărei ce guverul întreg, prin ur„mare și d-voastră, face tutulor deputaților, prin urmare și mie, „de a veni la Camerá, sunt silit a întrerupe în timpul sesiunii pre„legerile mele dela Universitatea Iași. Pentru ca să nu sufere în„vățământul, am onoare a vă propune de suplinitor, până la reîntoar„cerea mea, pe d-l Alex. Xenopol, doctor în filosofie și în legi dela „Universitatea Berlin, autorul mai multor scrieri importante publicate „în timpul din urmă și pe care d-voastră le cunoașteți fără îndoială. „Dacă totuși acest june erudit nu ar aflá destulă încredere înaintea „D-voastră, vă rog să binevoiți a numi pe cine veți crede de cuviință „pentru suplinirea cursului în chestie și a mandá pe numele lui sa„lariul alocat profesorului de filozofie în tot timpul absenței mele. Primiți etc.“

„T. Maiorescu, deputat și profesor“.

La aceasta Ministrul răspunde prin telegrama No. 9360:

„Vă fac cunoscut că, neconformându-vă cu circulara No. 3183 din „27 Aprilie curent și mai ales recomandând un suplinitor care nu „face încă parte din corpul didactic oficial, nu vi se poate acordà „concediul cerut. Ministru Chr. Tell“.

Plecând în ziua de 19 Octomvrie la București, deputatul trimite în ajun următoarea depeșă:

„Ministerului Cultelor București. Am onoare a răspunde la tele„grama d-voastră No. 9360, că ministerul nu erà în poziție de a-mi „acordà sau refuzà un concediu pe care nu l-am cerut și nu-l cer. „Din momentul convocării Camerii, congediul îl am de drept, și „d-voastră nu puteți creà o incompatibilitate neprevăzută în Con„stituțiune. Mă mărginesc dar a vă anunțà că plec la București la „Camerá, că voiu ședeà acolo în timpul sesiunei și că tot salariul „meu stá la dispoziția suplinitorului ce veți crede de cuviință a-mi „numi. Titu Maiorescu, deputat și profesor“.

In urma aceștia se primește la decanatul facultății de litere din Iași această copie de pe adresa Ministr. Instr. publ. No. 11.069 din 25 Nov. 1871:

„Având în vedere telegrama d-voastră No. 88, prin care arătați „că d-l T. Maiorescu, profesor la acea Universitate, absentează

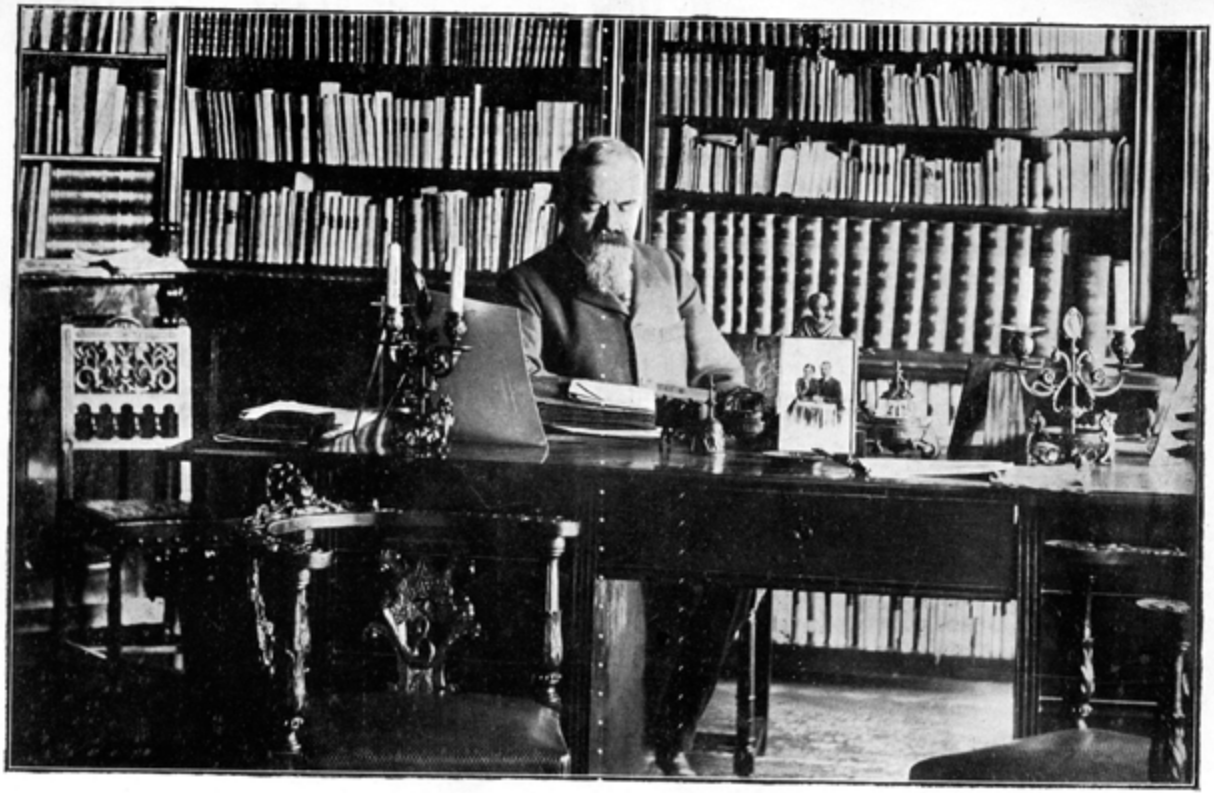

D-l T. Maioresca in cabinetul său de lucru.

1895.

„dela postul său dela 18 Oct. expirat, fără a avea concediu, și „auzind pe Consiliul permanent al Instrucțiunii (1), subsemnatul are „onoare a vă face cunoscut că în virtutea Art. 390 din legea instr. „d-l T. Maiorescu este considerat cu începere dela data aceștia, de„misionat din postul de profesor la aceà Universitate. Până la rezul„tatul concursului ce urmeară a se ține pentru ocuparea acelei ca„tedre conform legii, s'a însărcinat d-l N. Quintescu, profesor la aceà „Universitate, de a suplini această catedră cu onorariul pe jumătate „adică cu lei 272, bani 50. Ministru Chr. Tell".

Ironia soartei a voit ca, după demisionarea generalului Tell, să fie chemat la ministerul Cultelor tocmai d-l T. Maiorescu (7 Aprilie 1874). Una din cele dintâi măsuri — după aducerea din Cernăuți a documentelor Hurmuzaki și după anularea contractului cu Montaureanu pentru restaurarea catedralei din Curtea de Argeș — a fost reintregrarea deputatului N. Ionescu la catedra sa dela universitatea din Iași, înlăturând pe locțiitorul său Bonifaciu Florescu.

Cel ce se arătase capabil de o atât de suverană mărinimie față de instigatorul procesului calomnios dela școala centrală, s'a arătat însă tot pe atâta de stoic față de sine; — pe sine însuși nu s'a reintregrat. C. Leonardescu, care îi luase locul ca profesor de filosofie, a continuat să funcționeze în această calitate până la încetarea sa din viață (August 1907); iar cel pedepsit pe nedrept a rămas și mai departe destituit! Astfel a stat 13 ani afară din învățământ, până ce un ministru liberal, răposatul Chițu, dând peste dosarul cu faimoasa rezoluție a generalului Tell, îi trimite în 10 Oct. 1884 următoarea adresă:

„Domnul meu, deciziunea prin care ați fost considerat demisionat în „anul 1871 dela catedra de filozofie a facultății de litere din Iași, fiindcă „a fost luată în afară de prescripțiunile legii și în mod cu totul neregulat, „subscrisul, auzind pe Consiliul permanent al instrucțiunii, are onoare a „vă învita să binevoiți a vă reluà îndatoririle d-voastră profesorale, însă „nu la Iași, unde catedra s'a ocupat dejà, ci la facultatea de litere din „București, unde, în vederea necesității de mult simțită, consiliul mi-

(1) Tot Aaron Florian erà membru al Consiliului.

„nistrilor, sub rezerva aprobării ulterioare a M. S. Regelui, a hotărît „înființarea unei catedre de Logică cu adaosul Istoriei filozofiei con- „timporane dela Kant încoace. Reintrarea d-voastră la profesură o „faceți cu titlurile și drepturile ce aveți deja câștigate de profesor definitiv. Primiți etc. Ministru G. Chițu".

E vrednic de observat că nici d-l P. P. Carp, ministru al cultelor în 1876, nu șterse nedreptatea făcută învățământului prin lovirea ilegală a prietenului său.

Față de atâta abnegare, cei ce vor scrie în viitor istoria acestei epoce se vor întrebà de bună seamă, dacă idealismul membrilor «Junimei» n'a avut în sine o latură prea stoică. Și, pentru a întări această impresie, urmașii, de bună seamă, își vor aduce aminte că, pe când cel mai însuflețit profesor al epocei erà depărtat din învățământ, cel mai mare poet al neamului românesc, Eminescu, erà și el destituit din funcția de bibliotecar, și acuzat pentru risipa cărților — găsite apoi în chiar rafturile bibliotecii!

IV

ÎN POLITICĂ. STRĂMUTAREA LA BUCUREȘTI. MINISTERE ȘI ACUZAREA MINISTERIALĂ. NOUA PROFESURĂ. ACTIVITATEA LITERARĂ (1871—1910).

Activitatea politică a bărbatului de care vorbim nu poate fi urmărită acì cu deamănuntul. Vom relevà totuși câtevà fapte dintre acele care trec peste nivelul concepțiilor de partid.

In politică, autorul discursurilor parlamentare a fost în primul rând urmașul ideilor bătrânului Ioan Maiorescu,— ceia ce-l va face să ajungă în unele ocazii a se despărți în părerile sale de toți cei de aproape, până și de d-l P. P. Carp. Dacă pietatea fiească făcuse pe tânăr să urmeze câtvà timp vederile etimologice ale părintelui său și să se

iscăleascâ Titu *Liviu* Maiorescu, pietatea și convingerea îl vor legà pentru totdeauna în politică de concepția realistă a celui ce fusese «plenipotent al Principatelor» la Francfurt am Mein și văzuse mai de aproape cum s ·țeseau firile diplomației în acel vestit parlament, unde luà parte și Bismark. Actele, scrisorile și articolele, pe care copilul le scrisese și le transcrisese de multe ori sub privigherea tatălui, erau să aibă un reflex în atitudinea de mai târziu a tânărului ministru dela 1874. — Ba chiar mai de timpuriu.

Am pomenit că în toiul mișcării separatiste dela 1865, d-l T. Maiorescu scosese *Vocea Națională*, aparând din răsputeri dezideratele divanului *ad-hoc*. Tot în acelaș timp, și tot în același sens, mânuitorul limbei germane (pe care Stahr îl comparase cu Lessing) a scris anume pagine din *Unsere Zeit* (1867, an II, fascic. 2).

Un moment și mai semnificativ pentru exprimarea convingerilor sale de politică istorică a fost însă mai târziu, când cu revizuirea art. 7 din Constituție. Cu câtă elocvență s'a pronunțat atunci fiul lui Ioan Maiorescu contra naturalizării Evreilor, așà cum ea se cereà de cei interesați, se poate vedeà din discursurile parlamentare (10 Sept. 1879). Ceeace nu știu însă mulți din cei de azi este entuziasmul provocat de acel discurs și aclamările mulțimei îngrămădite împrejurul Camerei, întinzând mâinile spre cel ce fusese cel mai cald și mai puternic tălmăcitor al sentimentului public. Aceasta n'a împedecat, firește, pe adversarii politici, să-l prezinte după aceia pe autorul «Criticelor» drept un cosmopolit! — Logica superioară a calomniei.

E drept să recunoaștem că logica — tot așà de inexorabilă — a răsplătirei binelui din partea tuturor celor buni a făcut ca tineretul român al Universității din Viena, în Iunie 1871, să aleagă pe d.d. T. Maiorescu, J. Negruzzi și V. Pogor, ca să judece cea mai bună cuvântare de rostit la sărbătoarea «națională» a lui Ștefan cel Mare.

200.450

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ
P-5047-D

Tot așà de însemnat, ca și revizuirea Constituției, a mai fost în dezvoltarea politică a statului nostru un alt moment. După ce regatul fusese proclamat; după ce întâia convenție comercială cu Germania e încheiată (însărcinat la Berlin cu această însemnată tratare fusese d-l Maiorescu), statul român neatârnat trebuià să-și caute o orientare nouă în politica sa externă. — Felul cum Rușii ne smulseseră Basarabia, nu mai îngăduià nici o întârziere în clarificarea raporturilor noastre pentru orice eventualități în politica externă.

Cu cine mergem împreună și de cine ne ferim? Asta erà întrebarea. Cu obișnuita noastră lipsă de informații, care ne face în prezent să ignorăm unele fapte însemnate, ca pe niște evenimente obscure de acum sute și mii de ani, se va părea surprinzător să pomenim acì, că semnalul unei noui politici externe, în care regatul a stăruit apoi de atunci și până azi, a fost dat tot de profesorul T. Maiorescu. Una din ideile care a încălzit o clipă pe bătrânul Ioan Maiorescu fusese orientarea Românilor spre monarhia habsburgică; și nu se știe dacă, în altă constelație de împrejurări și cu alți bărbați politici decât cei educați pe malurile Senei, istoria n'ar fi avut să înregistreze un dualism austro-român, în loc de unul austro-ungar. Ori cum, cel care văzuse din copilărie, că firele istoriei românești se leagă de împrejurările din basinul Dunării mai mult decât de carbonarii italiani și de metafizica republicană de pe bulevardele Parisului, își dădù acum seama că busola politicei noastre externe trebue să fie îndreptată spre puterile Europei centrale. Manifestația francofilă din sala Slătineanu fusese un act imprudent și cu desăvârșire nefolositor.

Pentru a lumină deci partidele noastre politice asupra drumului de urmat, d-l T. Maiorescu scrie vestitul articol din *Deutsche Revue* (1 Ianuarie, 1881), propunând orientarea noastră spre alianța puterilor din mijlocul Europei.

Insultele ziarelor liberale nu le mai pomenim. Istoricul regatului român, când va ajunge la perioada dela 1881—

1910, și va urmări în mesagiile parlamentare invariabila indicație a bunelor noastre relațiuni cu Tripla alianță, va înșirà poate unele din ocările mai caracteristice ale *Românului* din 1881. Pentru a întări umorul expunerii, istoricul va relevà probabil și vizita lui Ion Brătianu la Gastein (1883), unde s'au consfințit unele înțelegeri în politica externă, precum și propunerile lui I. Brătianu către d-nii T. Maiorescu și P. P. Carp de a intrà în minister (1884 Iunie).

Dreptatea ne obligă să amintim însă că, în contra vederilor politice din acel articol din *Deutsche Revue*, au fost și unii conservatori. De acì o disidență care a durat apoi mai mult timp.

Alături însă de aceste manifestări politice, pornite din felul d-lui T. Maiorescu de a înțelege evoluția României moderne, merità să fie pomenite și acele manifestări, care arată cum înțelegeau oamenii dela guvern din acele vremuri, să trateze pe fostul ministru de Culte.

Mai întâi, fiind vorba de autorul «Criticelor», se înțelege, că el trebuia să fie răsplătit cumvà prin vreun *proces*. Așà s'a și întâmplat. După procesul cu școala centrală, după procesul în care i se contestase surzenia, după procesul în care i se contestase calitatea de Român, acum se adaogă un nou proces, prin care membrii parlamentului liberal îi contestau onoarea ca ministru. Fiind dat în judecată, împreună cu cabinetul Catargiu, fu acuzat pentru felurite «*crime* și *delicte*: violarea constituției, abuz de putere, delapidare de bani publici etc, etc». — Din indulgență însă pentru acele vremuri, renunțăm și la povestirea acestui proces.

Mărginindu-ne acì la o simplă schițare cronologică a faptelor, amintim numai că această fază politică a fost descrisă cu oarecare amănunte în «Discursuri parlamentare» (vol. II, pag. 24—47). Cetitorul cu interes pentru istorie le va găsì acolo; cel ce urmărește însă în desfășurarea

evenimentelor politice mai mult latura etică a vieții omenești va fi mulțumit să afle că partea din urmă a acuzării (cea pentru delapidare de bani publici) erà întemeiată pe cercetările deputatului liberal Andrei Vizanti (1).

Se înțelege, după atâtea procese, fostul ministru de Culte priveà acum lucrurile dinspre partea lor comică,—cu toate că afișe lipite în orașe și în comunele rurale arătau întregii suflări românești punctele de acuzare! — După cele suferite cu înscenările anterioare, nici o acuzare nu mai puteà face vreo deosebită impresie asupra celui ce explorase aproape toată latitudinea ticăloșiei și invidiei omenești.

Relativ mai neplăcută erà o altă împrejurare: șicanele cu garda civică. Ca un om dat în judecată pentru «delicte și crime», acuzatul socoteà că, pentru câtvà timp, ajunsese în oarecare măsură nevrednic de a mai figurà în rândurile acestei instituții liberale. Totuși erà chemat într'una la serviciu.

Căpitanul companiei unde erà rânduit, un pălărier, foarte zelos pentru progresele acestei organizări a democrației române, la trei, la trei zile trimeteà câte 4 oameni cu armele în mână, încinși cu centironul peste gheroc și având ordin să-l ieà pe sus pe cel cu pricina. Mai întâi câte un icosar, mai apoi un certificat—nu de geaba nici acela—dela un mare doctor liberal, a deslegat în cele din urmă cu bine incompatibilitatea dintre serviciul militar și lipsa de auz a unei urechi.—De astă dată fără nici o contestare.

Și mai incomodă erà însă situația materială, ca reflex a celei politice. Fără catedră, dat în judecată, avocătura erà singurul sprijin—un foarte slab sprijin în acele împrejurări. Luând apărarea celorlalți acuzați politici, clientela se ferea de un astfel de avocat, temându-se de urgia magistraților numiți de noul guvern. Din fericire, legea compensațiunilor, după care un extrem atrage totdeuna pe

(1) Ales în toate camerile liberale de atunci încoace, A. Vizanti a delapidat banii Teatrului Național din Iași și a pornit zpre America, unde se va fi aflând și acum.

celalt, aduse și acum o ușurare. După începerea războiului, într'o zi (în primăvara lui 1877) se înfățișează un reprezentant al societății de aprovizionare a armatei rusești, cerând fostului ministru să primească a se ocupà de facerea contractelor, ca unul care cunoșteà și limba germană, pe lângă cea franceză. I s'a întâmpinat că, fiind dat în judecată de cei dela guvern, ar fi mai nimerit să se adreseze pentru așà cevà la alți avocați mai aproape de simpatia autorităților publice. Șiretul Rus răspunse îndată: la prefectura poliției și la ministerul de interne ni s'au recomandat destui care ne-au stins... Tocmai de aceea vrem să încercăm cu cinevà din partidul contrar.—Astfel cumpăna se restabilì iarăși.

Pomenim, ca o paranteză, aceste mici mizerii ale «politicei» interne, mai mult pentru interesul lor etic.

Un relief și mai trist capătă însă toate aceste împrejurări, când ne gândim cât de frumoasă fusese activitatea ministerială a celui ce se vedeà expus acum la răzbunarea guvernului.

Monitorul oficial din 24 Dec. 1875 cuprinde un rezumat al ideilor, pe care d-l Maiorescu le-a pus în circulație ca ministru; tot acolo sunt înșirate și unele fapte de politică școlară a căror însemnătate nu va fi nici odată trecută sub tăcere de urmași. Cei ce au impresia că multe s'au început abià de eri sau de alaltăeri, vor face bine să citească acel rezumat în toată întinderea lui. Acì ne mărginim a pomenì atât: după cum cea dintâi grijă a tânărului profesor fusese la 1863 de a pune *limba latină* ca temeiu al culturii gimnaziale, iar *limba română* ca temeiu pentru instrucția primară, de asemeni, ca ministru, cea dintâi grijă i-a fost îndreptată spre învățământul dela *sate,* ca fiind temelia instrucției publice dintr'o țară. Ceeace făcuse prin anuarii la liceul național și la școala dela Trei-Erarhi, face acum prin anchete și statistici relative la sate — un fel de inventar despre ce aveam și ceeace ne mai trebuià, și hotă-

răște îndată înființarea de noi școli rurale; — dar declară că «sistemul de a înființă școale cu grămada, numai ca să se sporească numărul lor pe hârtie» este cu desăvârșire greșit. In cel dintâi an s'a mărginit la înființarea a 177 școale rurale nouă,—potrivit sumei alocate în bugetul acelui an—și prevăzù într'o perioadă de 5 — 7 ani sporirea numărului până la 3.800.

Se îngrijì apoi de *clădirile școlare*, dând un model de clădire — tip; se ocupă de *cărțile* de studiu, impunând obligatoriu pe cele mai bune; *introduce studiul limbei române* în liceu!; prevede înființarea unui politehnic pe lângă universitate, a unor grădini botanice și a unei catedre de *limba română*; trimite o sumă de bursieri (A. Lambrior, G. Panu, G. D. Teodorescu, Spiru Haret, I. Meissner) și de bursiere la școalele normale din Germania și Franța.

Nici costumul național, nici pictura icoanelor din biserici, nici rămășițele antice, găsite pe pământul românesc, nici adunarea poveștilor, a datinelor și obiceiurilor nu scapă de atenția profesorului ajuns ministru. Admiratorul lui Bethoven, Mozart și Bach, trebuià, firește, să aibă un deosebit interes și pentru muzică. Introduse deci, ca studiu *obligator*, muzica vocală în școalele normale pentru învățători, accentuând «mai vârtos muzica națională». In sfârșit, restaurarea (1) bisericii episcopale dela Curtea de Argeș și aducerea documentelor Hurmuzaki din Bucovina, precum și începutul publicărei lor, împlinește această lungă serie de proecte și lucrări ale tânărului ministru.

Firește, cetitorul deprins până acì cu contrastele legate de această biografie, va așteptà în fața atâtor dovezi de binefăcătoare activitate națională o recunoaștere măcar pe tăcute a meritului. Răsplata i-a și venit în adevăr. Pe lângă darea în judecată și destituirea mai sus pomenită,

(1) Tot atunci a fost restaurat și teatrul național, ceeace erà lesne de înțeles din partea celui ce cunoscuse ca copil și ca student marea înrâurire a unui teatru asupra educației poporului.

cel ce ținuse cuvântarea privitoare la art. 7; cel ce introdusese limba română în gimnazii; cel ce scrisese cea dintâi gramatică românească, potrivită cu mintea copiilor; cel ce lovise fără cruțare germanismele din limba Ardelenilor; cel ce luase inițiativa pentru restaurarea mănăstirii dela Curtea de Argeș(1) și pentru adunarea poveștilor și cântecelor populare; cel ce se grăbise să aducă în persoană documentele Hurmuzaki, temelia istoriografiei române; cel ce făptuise toate acestea a fost prezentat de unii ca un cosmopolit, iar de alții, mai binevoitori, chiar ca un factor de germanizare a poporului român.

*

In toate vicisitudinile, și peste toate vicisitudinile vieții, interesul pentru artă și literatură îi rămăsese însă ca lumina unui far neclintit.

Intrunirile literare, care dăduseră atât de mult farmec adunărilor Junimei din Iași, sunt continuate și în București. Rezultatele acestor întruniri și luptele de idei, care făceau firul lor conducător, nu e nevoe să-l mai reamintim. Cele trei volume apărute în 1908 și într'o ediție populară *(Critice*, Minerva București) stau tuturor la îndemână. De bună seamă, într'o operă mai întinsă asupra istoriei noastre literare se vor povesti cu amănunte, în ce fel, rând pe rând, au trecut prin salonul literar din strada Mercur toți scriitori mai de seamă ai renașterii noastre. Acolo a cetit Alexandri «Fântâna Blanduziei», «Despot Vodă» și «Ovidiu»; acolo Odobescu a adus spre citire poveștile sale mitologice; Olănescu-Ascanio traducerile din Horațiu; I. Slavici cunoscutele sale novele etc. etc. Acolo, cu o neuitată veselie, a fost cetită «Noaptea furtunoasă» a lui Caragiale; acolo «Nunta Zamfirei» a consacrat pe Coșbuc; tot acolo I. Brătescu-Voinești a cetit novele sale dela început, iar

(1) Monografia scrisă de Gr. Tocilescu, pe când eră d-l D. Sturdza Ministru de culte, are grijă să nu pomenească cu nici un cuvânt pe ministrul care pornise această restaurare.

I. Popovici-Bănățeanu duioasele sale povestiri «Din viața meseriașilor».... și alții și alții.

Mai pre sus de toate, au rămas însă în amintirea celor prezenți serile în care Eminescu a cetit poeziile concepute în acea epocă a maturității geniului său. De multe din ele se leagă amintiri care odată și odată vor întregì pentru istoria literaturii noastre adevărata personalitate a poetului.

Adunările acestea au durat — deși cu oarecare deosebiri față de ale «Junimei» din Iași — până la reintegrarea în profesorat (1). De atunci încoace, de câteva ori pe lună, erau chemați numai studenții anilor din urmă ai Universității, pentru discutarea mai largă a unor chestiuni atinse pe catedră.

Revenit în calea iubită a profesurii, după o întrerupere de 13 ani, profesorul de logică și filosofie contemporană reluă cursul cu zelul și vioiciunea anilor primei tinereți. In farmecul unei căsnicii de o superioară armonie (aducând aminte unele împrejurări din viața lui Stuart Mill), vocațiunea se desfășoară de acum înainte fără nici o impedecare. Cititor neobosit, toate curentele cugetării moderne au fostdiscutate în acest curs, în care tineri și bătrâni, profesoare și profesori, magistrați... și multă lume doritoare de cultură a trecut într'un amestec ca al «școlarilor» de odinioară, care, cu toiagul în mână, se îndreptau spre cutare vestit doctor în științele «divine și umane». Din forma prelegerilor se va fi păstrat cevà în unele caete care circulau odată prin mâinile studenților; din idei au rămas desigur multe în cugetul celor ce se imbulzeau până lângă pupitrul magistrului; din metoda de a tratà fiecare subiect, cu îngrijireà artistului care se reflectă întreg în fiecare operă a sa, de bună seamă că n'a putut rămânea decât o amintire. Cel ce cuvântà pe catedră, erà un model atât de per-

(1) Adunările literare nu s'au mai ținut decât rareori, de ex. pentru citirea primelor încercări dramatice ale d-lor I. Miclescu și Al. G. Florescu.

sonal, și de o distincțiune atât de rară, încât numai cu prețul ridicolului s'ar mai încumetà cinevà să-l imite.

Ceea ce a dat acestui curs încă o înfățișare specială a fost: o mare libertate de a lucrà și a cugetà, având apoi ca corelativ o mare asprime în critica lucrărilor. Incredințat că lucrul de căpetenie este cunoașterea isvoarelor și cugetarea proprie, profesorul îngăduià la unele examine chiar lucrări pregătite acasă, adecă cevà analog lucrărilor seminariale de azi. In schimb, discutareà și apreciarea publică a acestor lucrări erà uneori de o asprime aproape egală cu neîndurarea,— când se iveau compuneri nesincere ori superficiale.

Cu toată asprimea nimicitoare a unei astfel de critice, care se părea multora ca un fel de «judecată de apoi», după care nu mai puteà urmà decât calea spre raiu sau spre un veșnic purgatoriu, tinerii se îngrămădeau nu numai la cursuri, ci îndrăzniau la examen și chiar în timpul anului, să prezinte unele încercări proprii, de natură filosofică ori literară. Explicarea acestui îndemn stà în adânca și vădita bunăvoință cu care profesorul urmărià toate manifestările studenților, fiind gata de a relevà îndată până și cel mai mic semn de spontaneitate creatoare a sufletelor tinere. Ca și din făptura sa fizică, dăruită cu o tinerească sănătate, din făptura sufletească a profesorului radià un incomensurabil optimism — o neturburată credință în darurile nesecate ale firii omenești, care încearcă în fiecare generație să facă un pas mai sus și mai departe.

Astfel, rând pe rând, mii și mii din auditorii dela toate facultățile au trecut prin atmosfera totdeauna sărbătorească a cursului de filosofie, care da tuturor măsura de fericire intelectuală, de care fiece suflet putea să fie primitor.

Mai e necesar, ca încheiere, să pomenim că neînduplecatul optimist trebuià să fie învinovățit de pesimism? Mai e trebuința să amintim că, în scris și în discursuri parlamen-

tare, a fost acuzat că predică pesimismul? Mai trebue oare să pomenim și împrejurarea de un rar umor, că de pe urma acestui optimism, bietul filosof Schopenhauer a avut onoarea de a fi atacat pentru pesimismul său în parlamentul român?

... Ca în filosofia lui Hegel: *teză—antiteză*... In cele din urmă, se înțelege, *sinteza*.—In cazul acesta, sinteza a fost, pe deoparte admirația ascultătorilor pentru sincera nepăsare a magistrului acum încărunțit, față de ceeace se numește opinia publică; iar pe de altă parte, comunicarea acelei nepăsări și la unii din tinerii săi ucenici, care au rămas de atunci și până azi cu o mare liniște sufletească, ajungând fiecare pentru sine la încheerea că, în relațiile cu oamenii, o singură regulă trebue să fie invariabilă: *teme-te de tine, nu de alții*. Lumea nici nu-ți poate da ceeace n'ai, nici nu-ți poate răpì cevà din ceeace ai, dacă rămâi «credincios — nu altora, — ci ție însuți», adecă gândului tău celui mai bun.

RECTORATUL. EPILOG.

In al doilea profesorat, mai trebuesc relevate în deosebi câtevà fapte din activitatea d-lui Maiorescu ca rector al universității din București.

Această demnitate s'a adăogat profesorului de filosofie în Octomvrie 1892, după încetarea din vieață a bătrânului Al. Orăscu. Până la această dată, afacerile interioare ale universității erau conduse destul de patriarhal. O singură cancelarie cuprindeà pe rector, pe profesori și pe unicul secretar, care îndeplineà și sarcina de casier pentru taxele studenților dela drept. Averea universității erà păstrată în caseta privată a rectorului. Suma de 278.000 lei în bonuri a fost primită de d-l Maiorescu dela mână la mână, fără nici o garanție a formelor necesare în astfel de cazuri.

Noul rector depune fondul universitar la Banca națio-

nală și face un regulament pentru a precizà normele de administrație interioară. Cum publicase cel dântâi anuar pentru liceul și școala normală din Iași, așa și acum publică cel dintâi anuar pentru universitatea din București și organizează secretariatul.

Ales rector în 1892, fu reales încă odată și continuă această însărcinare până la 1897, când demisionează. Câteva cuvinte despre motivele acestei demisii sunt necesare, întru cât, după toate cele înșirate până acì, părăsirea unei însărcinări oficiale erà un lucru cu desăvârșire strein de concepția profesorului de filosofie, cunoscut printr'o împlinire aproape exagerată a tuturor însărcinărilor didactice.

La 20 Noemvrie 1897, la orele 4. m., în momentul de a începe cursul său de logică, rectorului i se raportează de intendentul universității că, în toate coridoarele, se află o neobișnuită aglomerare de studenți. La 6 ½, după isprăvirea cursului, voind să cerceteze mai de aproape care este cauza, rectorul află că studențimea se risipise. Evident trebuià să fi fost un cuvânt de ordine. Lucrul se petrecea pe vremea agitării studenților din pricina proectului de lege al generalului Berendei pentru scutirea Evreilor de serviciul militar și din cauza intervenirei ziarului socialist «Lumea Nouă». Peste câtevà zile (în ședința dela 24 Noemvrie 1897), deputatul V. G. Morțun (astăzi ministru) explică în Cameră, cum, în Joia precedentă (ziua cursului de logică), obținuse dela ministrul de Interne un ordin telefonic către poliție, pentru garantarea redacției ziarului socialist «Lumea nouă»; dar, ducându-se acolo pe la ora 6 p. m., a găsit pentru paza redacției amenințate numai câțivà agenți. La întâmpinarea deputatului socialist, că atâta nu va fi de ajuns, agenții îi răspund: să nu aibă teamă, că au *trimis* vorbă studenților să se astâmpere.

Mărturisirea aceasta, făcută în plină Cameră, lămuri dint'odată rectorului, care fusese cauza aglomerării și risipirii studenților în Joia amintită mai sus. Prefectura poliției aveà adecă în solda sa un număr de studenți, fie pen-

tru atâtare, fie pentru potolirea mișcărilor necesare guvernului. Era vremea retractării dela Iași și a decorării lui Ieszenski, când teama de impopularitate îndemnà poliția să caute printre studenții mai înjosiți instrumente pentru a împedecà agitația națională, condusă până atunci de cei ce ajunseseră la guvern.

Cu doi ani mai înainte, la 18 Noemvrie 1896, când sergenții și alți oameni de ai poliției, în cursul manifestațiilor provocate de afacerea Ghenadie, pătrunseseră dela Senat în aripa dreaptă a clădirii universitare, tăbărând asupra studenților, rectorul apărase cu multă energie autonomia universității, făcând o anchetă oficială și obținând dela ministerul Aurelian o despăgubire pentru servitorul maltratat (iar prefectul de poliție și-a dat demisia). Acum însă, când se dovedià că poliția își înrolase pentru trebile sale chiar studenți universitari, orice control deveneà imposibil. Universitatea încetà de a mai fi universitate, și prin urmare rectorul, ca protestare, socotì că trebue să-și înainteze demisia.

Propunerilor de a mai fi reales, a răspuns după aceea negativ. După o scurtă trecere pe la ministerul de Justiție, unde a lăsat impresia unui «Mare judecător», care nu căutà la fața nimănui, retragerea de bună voe din rândurile avocaților — considerând ca lege, ceeace fuse numai un proect de lege — i-a lăsat tot timpul numai pentru vocațiunea sa fundamentală, profesura.

Nici ca punctualitate, nici ca artă, nici ca control de fapte și de idei, magistrul, deși ajuns cu părul alb, nu s'a coborât totuși o clipă sub culmea pe care totdeauna fusese. Cetitor mai harnic decât oricare altul dintre contemporani, toate mișcările mai importante de idei au continuat să fie amintite și discutate în orele cursului său de filosofie. Auditorii săi de pe la 1870, își aduc aminte, că teoria transformării forțelor le erà cunoscută la Iași, pe când în multe alte universități, noutatea aceasta nu pătrunsese încă. Ca și pe atunci, și acum, când numă-

rul anilor se adăogase, alături de cugetarea sa proprie, neobositul «Învățător» a continuat a împărtăși pe tinerii săi ascultători din tot ce a fost esențial în gândirea contemporană.

Ca apa unui râu bogat, care nici nu scade nici nu se revarsă haotic, ci între aceleași maluri curge mereu tot cu alte valuri, cursul se menținù astfel săptămână după săptămână, an după an, cu aceeași înălțime și, dela o vreme, cu o nouă frumusețe: aceea a reflexului de lumină, pe care experiența unui bătrân senin o aruncă asupra valurilor de tineret, din ce în ce mai grăbit să apuce lumina de apoteoză a apusului.

Dar la o depărtare pe neașteptate de catedră a bătrânului, pe care trecerea anilor părea că-i lasă neatins, nu se gândeà, firește, nimeni.

Cei ce aveau din universitățile străine amintiri despre marile sărbători intelectuale, când magiștrii cu renume își ieau rămas bun de la catedră, își făureau în gândul lor o solemnitate imaginară: o catedră împodobită cu un mic mănuchiu de flori; băncile înțesate de auditori — dela cei mai tineri până la cei mai vechi ucenici, cărunți și ei acum..; apoi o prelegere a magistrului, încheind rândul celorlalte, ca ultima prelegere de filosofie. Și, după aceea, un sentiment așà de covârșitor despre absurditatea încetării unui astfel de curs, încât toată acea solemnitate mută, să rămână sărbătorirea unei singure zile, iar a doua zi cursul să reînceapă și să dureze... cât aveà să mai îngădue taina destinelor omenești.

Antitezele acestei vieți, atât de bogată în contraste, mai cereau însă o ultimă antiteză. Fiind propus în Iunie 1909, pe când nu erà în țară, pe o listă de trei membri, în vederea completării unei comisiuni de judecată, la întoarcerea din vacanță, se găsește a fi tocmai cel ales între cei trei. Puteà să primească, ori nu, o astfel de însărcinare,— cu atât mai mult, cu cât a judecà e o chestie intimă a conștiinței. Judecat cu deasila, se poate; judecător cu deasila,

niciodată, căci aceasta ar însemnà însăși nimicirea scopului tuturor judecăților.

Seninătatea ce se cuvine anilor bătrâneței îl făcù să prețuiască omagiul Senatului universitar, dar să decline însărcinarea de a judecà și a osândì. Inaintă deci demisia din juriu.

Demisia celui ce fusese profesor și rector la cele două universități ale țării, și care dusese împlinirea punctuală a datoriilor sale până la un fel de virtuositate, printr'o neașteptată procedare a fost însă întâmpinată de ministerul instrucțiunii publice cu această concluzie, care sfârși înainte de termenul legal cariera celui mai ascultat profesor al universității românești:

«Dv. sunteți obligat să acceptați acum, dacă ați acceptat să fiți ales astăvară; la din contra, ar fi un refuz de serviciu».

«Refuz de serviciu» erà, între toate, cea mai indicată încheere a acestei carieri profesorale, unică în contraste în toată istoria culturii noastre.

In 20 Octomvrie 1909, d-l T. Maiorescu semnează pentru cea din urmă oară între profesorii universității din București.

*

Cei ce au urmărit până aci desfășurarea acestei vieți care a fost tipică în sensul luptei pentru progresul adevărului și al culturii naționale, vor aveà mângâerea că niciunul din roadele muncii pentru ideal nu se pierde în zadar.

In fiecare generație, fiecare popor are în anume măsură toate elementele virtuții și pe toate ale vițiului. La iveală es însă, după vremuri, ori unele ori celelalte, după cum găsesc sau nu expresia lor într'un reprezentant tipic. Un Catilina ridică la suprafața epocei sale toate firile catilinare. Cromwell mântue statul, devenind steagul împrejurul căruia s'au adunat toate «puterile bune» în lupta lor contra răului. Un debonar fără lumina idealului va lăsà dinpotrivă să se ciocnească toate patimile, învoindu-se cu

nepăsare la toate compromisurile. Cel rău sporește răutatea; mediocrul crește totdeauna mediocritatea, iar bărbatul superior, privindu-se pe sine și pe alții în perspectiva secolelor ce vor să vină, ridică făclia idealului deasupra generației sale întregi și împuternicește astfel prin cuvânt și faptă toate însușirile de elită ale tuturor contimporanilor săi.

In fiecare generație e așa dar un conflict de suveranitate între personalitățile eminente — în bine și în rău — ale epocei. Iar toată problema culturii unui neam, precum și toată arta de a cârmui un stat, se încheie într'atât: să ridici în fruntea fiecărui rând de oameni pe cei mai destoinici de a luptă contra «puterilor rele».

Din fericire, când cei ce au datoria de a scoate în rândul întâiu pe oamenii de merit nu și-o împlinesc, meritul ese și singur în evidență. — Astfel s'a întâmplat și cu acela despre care a fost vorba până acì.

Eșit din Transilvania, leagănul neamului românesc, fiu al lui Ioan Maiorescu, un cărturar care în epoca pregătitoare Unirii a fost împreună cu Șaguna, Hurmuzaki și Cogălniceanu, unul din puținii Români luminați în sens european; crescut de mic în atmosfera unei culturi superioare, în Theresianun și apoi în Berlin și Paris, Titu Maiorescu, din culmea filosofiei germane se trezește dintr'o dată pe pământul țării românești, tocmai într'o epocă neasemănat de grea pentru cel ce ar fi voit să împace idealul cu realitatea.

Și totuș a isbutit, — și încă într'o măsură superioară poate tuturor contemporanilor săi.

Cu toate că venise într'o societate deprinsă a ținea în mare cinste pe porfirogeniți, fiul unui profesor, nepotul unui rural de lângă Blaj, a ajuns la situații preponderante. Cu tot respectul său pentru ordine, a ajuns om de guvern într'o epocă în care taina succesului politic a fost pentru mulți să se arăte primejdioși statului; a ajuns rector al universității — cu tot sentimentul său de exactă împlinire

a datoriilor profesorale; a fost chemat și rechemat în sânul Academiei — cu toate că răsturnase prin «Critice» erorile pe care se întemeiase activitatea «Societății Academice» la începutul ființării sale; a ajuns admirat — cu tot talentul său greu de suportat într'o epocă de nivelare; în sfârșit, a ajuns să fie sărbătorit obștește — cu toată rezerva sa față de mulțimea accesibilă totdeauna mai întâi minciunii și lingușirii.

Aceasta dovedește că, chiar în vremuri de educație negativă a spiritului public, adevărul și binele au un preț de sine stătător și că, la urma urmei, biruința e a celui ce rămâne totdeauna credincios idealului.

S'a împlinit lozinca autorului «Criticelor»: *Biruit'au gândul...*

S. M.

T. MAIORESCU ŞI ACADEMIA ROMÂNĂ

Membru al Academiei Române chiar dela întemeierea ei, D-l Maiorescu poate privi, din culmea activităţii sale fecunde, cu mândră mulţumire asupra operei sale îndrumătoare în acest înalt institut de cultură naţională.

Inceputul Academiei Române pleacă dela „Societatea literară română“, înfiinţată prin decretul Locotenenţei Domneşti din 1 Aprilie 1866, „cu misiune specială de a determină ortografia limbei române, de a elaborà gramatica limbei române, de a începe şi realizà lucrarea dicţionarului român“. Din această societate, care s'a constituit ca „Societate academică română“, s'a format „Academia Română“ de astăzi.

Ideea pentru înfiinţarea unei asemenea asociaţiuni a fost concepută mai întâiu în 1860, în legătură cu fundaţiunea Evanghelie Zappa. In acel an, guvernul Ţerei-Româneşti, având să reguleze întrebuinţarea sumei ce Evanghelie Zappa (originar din Epir şi devenit cetăţean român) a destinat atunci pentru compunerea unei gramatice şi a unui dicţionar al limbei române şi pentru premii literare, a hotărît, odată cu instituirea unui fond din această donaţiune, „a se fundà o asociaţie academică care, sub patronagiul guvernului, să poată lucrà cu mai puternice mijloace la înaintarea literelor, a istoriei şi a culturei naţionale“. Jurnalul respectiv al consiliului de miniştri, încheiat la 7 Aprilie 1860, după referatul ministrului cultelor şi

instrucțiunei A. G. Golescu, a primit aprobarea domnească (1). Fondul Zappa fiind instituit apoi prin decretul domnesc din 17 Octomvre 1860, întrebuințarea lui s'a regulat prin dispoziții speciale (2), iar înființarea asociațiunei academice a rămas amânată.

Pe lângă proiectul guvernului, în acelaș timp și *Revista Carpaților* (1860 Maiu) a lui G. Sion emitea ideea de a se înființă o „Academie Română". Ca scop al acestei instituțiuni se arătă: a se ocupă cu diversele chestiuni privitoare la limbă și ortografie; a lucrà un dicționar românesc, după modelul dicționarelor ieșite din Academiile franceze și italiene; a-și da părerea asupra operelor literare și științifice care ar merità premii din partea Statului sau din partea fundatorilor ce vor venì în ajutorul literaturei; a se ocupă cu ordinarea documentelor și inscripțiunilor privitoare la istoria națională (3).

După acest îndemn, în sesiunea adunărei Țerei-Românești din 1860, s'a prevăzut în budgetul ministerului cultelor și instrucțiunei suma de 100.000 lei pentru premii și încurajări științifice, care, după propunerea lui Ion Brătianu (votată în ședința din 3 August), «să se întrebuințeze mai cu osebire pentru adunarea și tipărirea documentelor istorice ale neamului român» (4). O comisiune, compusă din A. T. Laurianu, Ion Maiorescu, Ion Brătianu, A. Odobescu, P. Cernătescu, Aron Florian, Ion Eliade și G. Sion, a fost convocată spre a-și da părerea asupra măsurilor ce ar fi a se luà în această privință (5).

(1) Dosarul I a/1, f. 24 și 26. (Arhiva Academiei Române.)

(2) *Monitorul Țerei-Românești* din 25 Octomvre 1860. Fondul erà de 5000 de galbeni, din care 3000 dați la început, iar 2000 adăogați în Septemvre 1860. (Dos. I a/1, f. 31.) Pe urmă s'au mai adăogat 1000 de galbeni pe an, lăsați prin testament.

(3) *Revista Carpaților* I. 2, p. 169.

(4) *Monitorul* din 25 August 1860, p. 934.

(5) Dosarul No. 55 a/1860 al Minist. C. și I. (Arhivele St. Adm. No. 363) Cf. *Monitorul* din 24 Septemvre 1860, p. 1034. *Revista Carpaților* II (1861), p. 69.

Comisiunea istorică, întrunindu-se în Noemvre 1860 (fără Brătianu şi Eliade), a făcut un proiect pentru o «Societate academică română», al cărei scop avea să fie, cum zice proiectul de statute: «stimularea ştiinţelor şi literelor, adunarea şi publicarea materialelor atingătoare de istoria naţională, precum şi impulsiunea pentru cultura limbei». Societatea urmă să aibă deocamdată o secţiune istorică-archeologică şi o secţiune literară-lexicografică, rămâind ca mai târziu să se adauge şi o secţiune a ştiinţelor naturale. Dotaţiunea cerută pentru primul an, care trebuiă să fie prevăzută prin budgetele ambelor Principate, se urcă la 304.000 lei (1). Dar neajunsurile budgetare, pe lângă alte preocupaţiuni dela ordinea zilei în acea epocă de transformare şi reorganizare politică, au întârziat realizarea acestui proiect.

Pentru a veni în ajutor scopurilor Societăţii proiectate, spre încurajarea ştiinţelor şi literelor, Domnitorul a dat, în 1863, „deocamdată" suma de 1000 de galbeni (din o donaţiune de 5600 de galbeni din lista sa civilă), cu destinaţia ca dobânda acestui fond să servească „de premiuri pentru cel mai bun uvragiu ştiintific, scris în limba română, asupra unei propuneri date de Consiliul superior al instrucţiunei publice" (2). Astfel, prin fondul Alexandru Ioan Cuza, ca şi prin fondul Evanghelie Zappa, instituite pentru premii literare şi ştiintifice, s'au pus bazele pentru Societatea academică ce urmă să se înfiinţeze.

Insă abiă în 1865 ministrul cultelor şi instrucţiunei N. Kretzulescu a prezentat un proiect de regulament pentru instituirea unei societăţi literare române, care a fost aprobat de consiliul de miniştri în şedinţa din 12 Octomvre şi trimis la Consiliul

(1) *Revista Carpaţilor* II, 72—84.
(2) *Monitorul* din 3 Aprilie 1863. Dosarul fondului Cuza. (Arhiva Acad. Rom.)

de Stat (1). In cele din urmă, „Societatea literară română", s'a înființat prin decretul Locotenenței Domnești din 1 Aprilie 1866 (2).

După regulament, Societatea se compunea din 21 de membri, dintre care 7 din România (4 din Țara-Românească, 3 din Moldova) și 14 din celelalte țeri locuite de Români; dar ea putea să-și înmulțească după trebuință numărul membrilor. Cei 14 membri externi au fost numiți încă de Locotenența Domnească, la 22 Aprilie 1866; iar cei 7 din România, abiă la 2 Iunie 1867, prin decret domnesc. Intârziarea erà motivată prin necesitatea de a se amână, din cauza epidemiei, întrunirea Societății (fixată prin regulament la 1 August 1866) până la 1 August 1867. C. A. Rosetti și D. Cozacovici (din Macedonia) declinând numirea, au mai fost numiți, prin decretul domnesc din 20 Iulie 1867, D-l Titu Maiorescu și Nicolae Ionescu, profesori la Universitatea din Iași, „spre completarea locurilor vacante" (3).

(1) Dos. I a/1, f. 85 și 93. (Arhiva Acad. Rom.) Proiectul de regulament din 1865 (așà cum a fost înaintat consiliului de miniștri) se mai găsește acì într'un exemplar (f. 79) cu data „1864 (cifra 4 scrisă peste 5) Octombre" și semnat „V. Ales Urechia", împreună cu o neobișnuită „Ordonanță" (f. 78) pentru a dispune că „alăturatul proiect de regulament, *alcătuit de noi*, se va pune în vedere Consiliului superior al școalelor" (titlul oficial erà *Consiliul superior al instrucțiunei publice*), cu data „1864 Octombre (scris peste *Noembre*) 10" și semnată „V. A. Urechia" (care în acel timp semnà încă regulat *V. Alexandrescu*). Ambele, scrise ca concept pe altă hârtie decât cea obișnuită din dosar și provăzute, contra uzului, cu sigiliul ministerului, cum și un „Prescript verbal" privitor la chestiune (f. 91), cu apostilă semnată „V. A. Urechia", sunt scrise de mâna acestuia, pe atunci director general al ministerului C. și I. Ele nu sunt în legătură cu lucrările constatate din dosar și au fost, cum se vede, adăogate mai târziu.

(2) *Monitorul* din 5 Aprilie 1866. Cf. *Analele Societății academice române* I, 3 (unde însă referatul ministrului e contrasemnat, contra uzului, și de „Directore generale V. A. Urechia", pe când în *Monitor* are numai semnătura ministrului C. A. Rosetti, iar decretul e semnat, din partea Locotenenței Domnești, și de „General Golescu", pe când în *Monitor* numai de N. Haralambie).

(3) *Anale* I, 11. Dos. I a/1 f. 280.—Ce privește cele două locuri vacante, se află numai o adresă dela D. Cozacovici (înregistrată la 26 Iunie 1867),

Atunci în vârstă numai de 27 de ani, tânărul profesor Maiorescu atrăgeà luarea aminte a tuturor, prin cursurile sale universitare, prin conferinţele sale publice, ca şi prin scrierile sale. Studiului său *Despre scrierea limbei române* (Iaşi 1866), cea mai temeinică şi mai serioasă lucrare asupra chestiunei ortografice, se datorà ortografia „Convorbirilor Literare“, care au început să apară în Martie 1867. Această activitate ştiinţifică şi literară, pe lângă rolul precumpenitor ce tânărul învăţat aveà în societatea literară „Junimea“ din Iaşi, impuneà chiemarea lui în „Societatea literară română“.

*

Nou înfiinţata Societate fu inaugurată la 1 August 1867. Ea s'a constituit ca „Societate academică română“, cu o secţiune literară-filologică, o secţiune istorică-archeologică şi o secţiune a ştiinţelor naturale. Conform statutelor, aprobate prin decretul domnesc din 26 August, (1) cei 21 membri numiţi au urmat să facă parte din Societate ca membri activi („actuali“, cum se ziceà atunci).

Sesiunea din 1867 (1 August — 15 Septemvre) a fost ocupată, afară de chestiunile de organizare, aproape excluziv de chestiunea ortografică, pe lângă programele pentru gramatică şi dicţionar. D-l Maiorescu a venit să ia parte la lucrări abià la 7 Septemvre, în a 7-a şedinţă dela constituirea „Societăţii aca-

prin care face cunoscut că, fiind lipsit de vedere, nu poate participà la „Societatea literară română“. (Dos. I a/1, f. 256.) Dela C. A. Rosetti se află numai răspunsul la invitarea ce i s'a făcut în 1879 de a luà parte la lucrările Academiei Române, ca membru numit în 1866; el răspunde că atunci a declinat îndată numirea şi n'a luat deloc parte la lucrările Societăţii, pentru a puteà fi rechiemat. (Dos. II, f. 12). D-l Maiorescu (născut în Craiova) a fost deci numit pentru locul din Ţara-Românească, declinat de Rosetti, iar N. Ionescu în locul Macedoneanului Cozacovici. Astfel s'au dat şi Universităţii din Iaşi doi reprezentanţi, ca celei din Bucureşti (Laurianu şi Urechia).

(1) *Monitorul* din 31 August 1867.

demice române", când discuția asupra ortografiei era înaintată.

In ședințele precedente (între care 17 înainte de constituire), au fost prezentate mai multe proiecte ortografice, asupra cărora au urmat lungi discuțiuni, fără a se putea ajunge la o înțelegere. La început, alegându-se o comisiune care să elaboreze un proiect de ortografie, majoritatea membrilor s'a pronunțat pentru „principiul etimologic combinat cu cel fonetic" și a cerut comisiunei în mod expres o asemenea lucrare(1). Totuși raportorul I. C. Massimu (Maxim) a prezentat un proiect ultra-etimologic (2), contrar nu numai vederilor majorității, ca și simțului public din țară ci mai ales și bunului simț.

La discuțiunile ce au urmat, a luat parte și D-l Maiorescu, în ultimele ședințe. Obiecțiunile sale positive, despre care Cipariu zicea că „au avut răsunet și înfluență mare asupra discusiunilor ce s'au iscat în zilele din urmă ale sesiunei", (3) au pus în evidență neajunsurile proiectelor zise etimologice, ca și insuficiențele linguistice ale autorilor lor, așă încât s'a înlăturat deocamdată admiterea ortografiei propuse. In cele din urmă, s'a ajuns la înțelegere numai pentru o regulă generală, admisă de toți membrii prezenți, între care și D-l Maiorescu. Această regulă era: „Toate sunetele primitive sunt a se scrie cu literele corespunzătoare din alfabetul latin; toate sunetele derivate" (pentru care nu sunt litere proprii în alfabetul latin) „sunt a se scrie cu literele sunetelor primitive din cari se derivă". Regulele ortografice speciale rămâneau să fie precizate în gramatica pusă la concurs (4).

Dintre manuscriptele de gramatică, prezentate la

(1) *Anale* I, 33.
(2) *Ibid.* p. 73.
(3) *Archiv pentru filologie și istorie*, Blaj 1867, p. 243. Cf. T. Maiorescu *Critice* I (ed. 1908), p. 196.
(4) *Anale* I, 113.

concurs în sesiunea următoare, cel al lui Cipariu a obţinut premiul. Totuşi ortografia lui etimologică (care nu se conformă în toate regulei stabilite) n'a fost adoptată de Societatea academică. In sfârşit în sesiunea din 1869, după lungi discuţiuni, s'a întocmit o ortografie provizorie pentru publicaţiunile Societăţii, ortografie care nu s'a întrebuinţat de nimene până atunci, iar pe urmă numai de Societatea academică singură (1). Erà un mod de scriere zis etimologic, cu o denaturare bizară a limbei, pentru care înzadar am căutà o raţiune filologică sau istorică şi de care astăzi trebue să ne mirăm că s'a putut menţine prin 10 ani ca „ortografie academică". Şi erà o dovadă de bunul simţ al publicului, care a opus acestei rătăciri o neînduplecată rezistenţă, dela început până la sfârşit.

In lupta contra ei erà în primul rang D-l Maiorescu. D-sa nu luase parte la discuţiunile din urmă asupra ortografiei, dându-şi demisia din Societatea academică în 1868.

La începutul sesiunei din 1868 venind să ia parte la lucrările Societăţii, D-l Maiorescu, după primele şedinţe (care au început abiă la 16, în loc de 1 August), a plecat, nefiind întruniţi membrii în numărul cerut. Invitat apoi să vie la începutul lui Septemvre, D-sa răspunse telegrafic: „Luna August o destinasem pentru lucrările Societăţii. De luna Septemvrie nu pot dispune" (2). Iar la 10 Octomvre îşi inaintă demisia ca membru al Societăţii academice, cu motivarea: „nemai fiindu mi cu putinţă a luà parte la lucrările acestei Societăţi." Tot-de-odată înapoià acomptul de durnă (15 galbeni) ce primise, „la care — adăogà D-sa — acum renunţ, fiindcă în acel timp Societatea nu a ţinut nici o şedinţă în numărul de membri cerut de

(1) *Ibia.* p. 280.
(2) Dos. II, f. 54. (Arhiva Acad. Rom.)

Statute, și că prin urmare, deși fără vina mea, șederea mea la București a fost degeaba" (1).

Despre această demisie, D-l Maiorescu zice în alt loc :

„Văzând direcția etimologică ce majoritatea mem„brilor de atunci căută să impună vorbirei și scrierei „române, și-a dat formal demisia și a rămas multă „vreme străin de lucrările academice, nevoind să ia „nicio răspundere pentru înstrăinarea limbei culte de „limba poporului, după modelul gramaticei Cipariu și „al dicționarului Laurianu-Massimu" (2).

Ieșind din Societatea academică, pe care, după lucrările ei de atunci, o apreția ca „o concentrare de neștiință pretențioasă" (3), D-l Maiorescu a urmat să ducă lupta în „Convorbiri Literare", mai ales prin scrierile sale: *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868), *Observări polemice* (1869) și *Direcția nouă* (1871—1872).

„Chiemarea naturală a acestei Academii" — ziceă D-sa — „eră de a adună tezaurul limbei române așă „cum a vorbit-o și cum o vorbește poporul în toate „provinciile locuite de Români — lucrare foarte însem„nată, pentru care numirea membrilor din deosebite „țeri eră nemerită și pe care membrii înșii, cu bună ple„care și silință, ar fi putut-o îndeplini. În locul acestei „simple lucrări de culegere credincioasă, academicii „și-au arogat autoritatea de a pronunță cum ar trebui „să fie limba și scrierea, și au început a tortură orto„grafia și cuvântarea, dând sentințe în privința fone„tismului și a etimologismului, în privința «corupțiunei „eufonice» și radicalismului în derivare. Dar dacă ma„joritatea membrilor Academiei eră în stare să facă „serviciul modest, însă foarte important al unor cule-

(1) *Ibid.* f. 55 și 65.
(2) *Critice* I, 197, n. Cf. *Analele Academiei Române* XXX (1908), 159.
(3) *Critice* I, 130.

„gători de cuvinte, le lipseşte ori ce competenţă de a „se pronunţă în materii controversate ale ştiinţei filo- „logice şi de a prescrie naţiunei lor cum să vorbească „şi cum să scrie, în contra uzului comun“ (1).

Cu privire la aceasta, D-sa mai aduceà următorul argument peremptoriu:

„Ce am zice de un astronom care, în loc să ne ex- „plice legea lui Jupiter, ne-ar spune că Jupiter, după „calculul lui, s'ar cuveni să se mişte mai bine între „Mercur şi Venus decât între Mars şi Saturn? Tot „aşà de nepotrivită ne pare procedarea filologului „care ar voì să ne sileascà astàzi să zicem *ursili* în „loc de *urşii*, sau *ul domn* în loc de *domnul*, sau *me-* „*niciune* în loc de *menire*, motivând asemenea schim- „bare prin faptul că aşà i se pare lui mai raţional“ (2).

In această privinţă, „*Dictionarulu limbei romane, dupo insarcinarea data de Societatea academica romana, elaboratu ca proiectu* de A. T. Laurianu si J. C. Massimu“ (1871—1876), atingeà culmea ciudăţeniilor filologice. Relevând din el fraze ca aceasta: „Discussionea de una cam data este fipsata si nu lassa nece una indoentia asupr'a coprensului ei“ (Prefatione), sau specimene ca: *bussulu* (cutiuţă, tabatieră), *catellare* (a fàtà căţei), *cacume* (vârf), *dapaticu* (măreţ), *dedecore* (ruşine), *fodicare* (a împinge), *frecente* (adeseori), *granditate* (mărime), *gulosu* (lacom), etc., etc., cu principiul că «vorbele de origine neromanica nu potu si nu se cade se aiba locu într'unu dictionaru romanescu», D-l Maiorescu se mărgineà a le calificà, cu obişnuita-i delicateţă, de «curiozităţi literare, dar nu model de limbă românească» (3). Insă critica sa obiectivă erà sentinţa de moarte a Dicţionarului academic şi a ortografiei lui.

(1) *Ibid.* p. 196.
(2) *Ibid* p. 104.
(3) *Ibid.* I, 211. II, 166. 171—172.

„A le da deodată afară“ – ziceà D-sa despre vorbele neromanice, eliminate din Dicționar – „și a de„cretà academicește alte cuvinte în loc, este cu ne„putință: sunt prea multe și prea deaproape legate „cu viața zilnică a țeranului. Cum să-și schimbe țe„ranul brazda sa de pământ, bujorul din grădină, „ciocanul din cuiu, castravetele de pe masă, cleștele „de pe vatră și crăciunul din calendar?“ (1)

Până în patru ani după terminarea Dicționarului, Societatea academică, transformată în «Academie Română», părăsì și Dicționar și sistem ortografic; iar D-l Maiorescu, rechiemat în Academie, fu însărcinat să prezinte un nou proiect de ortografie românească.

*

Prin legea din 29 Martie 1879, „Societatea academică română“ fu declarată institut național cu denumirea „Academia Română“, care primì o nouă organizare prin statutele votate în acelaș an (2).

În prima sa ședință (23 Maiu 1879), Academia decise ca D-l Maiorescu, ca și Episcopul Melchisedec și V. Alecsandri, care nu mai veneau la ședințele Societății academice, să fie invitați a luà parte la lucrările Academiei nou constituite (3). Chiar în a doua ședință (24 Maiu), D-l Maiorescu și V. Alecsandri își reluară locurile părăsite; lor le-au urmat apoi și Episcopul Melchisedec cu M. Kogălniceanu, căruia de asemenea se făcuse acea invitare (4).

Reintrarea D-lui Maiorescu în Academie erà hotărîtoare pentru modificarea ortografiei, ca și pentru

(1) *Critice* III, 173.
(2) *Analele Academiei Române* I, 1. 106.
(3) *Ibid.* p. 8. Adresa în Dosar II, f. 9. (Arhiva Acad. Rom.)
(4) Dosar II, f. 10. Adresa către C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu, A. Mocioni și M. Fontanin.

înlăturarea definitivă a Dicţionarului Laurianu-Massimu. Incă în prima sesiune, D-sa în unire cu Hasdeu au adus în discuţie chestiunea ortografică şi au propus revizuirea ortografiei pentru publicaţiunile Academiei. Comisiunea aleasă în acest scop (Laurianu, Baritiu, Maiorescu, Odobescu, Caragiani, Hasdeu şi Quintescu) n'a putut însă ajunge — cum a comunicat în ultima şedinţă a sesiunei din acel an — „la niciun rezultat pozitiv, ivindu-se într'însa opiniuni foarte divergente" (1). Totuşi Analele Academiei din primul an (1879) s'au tipărit cu o ortografie mult simplificată, fără a se fi luat o decizie formală în această privinţă.

In sesiunea următoare (18 Martie — 15 Aprilie 1880), alegându-se o nouă comisiune (Alecsandri, Baritiu, Hasdeu, Maiorescu şi Quintescu), D-l Maiorescu, ca raportor, a prezentat un proiect de ortografie, care în punctele esenţiale era cea întrebuinţată pe atunci la *Convorbiri Literare* (2). Ea se întemeiă, cum zicea raportorul, „pe un fonetism temperat prin necesităţi etimologice".

„Ortografia provizorie, stabilită de Societatea „Academică, — zicea D-l Maiorescu în raportul său — „nu s'a lăţit în literatura română; nu există astăzi, „în întreaga Românie liberă, niciun singur ziar, „nicio singură revistă care să o fi primit... Chiar „majoritatea membrilor actuali ai Academiei Ro„mâne urmează, în scrierile lor, o altă ortografie „decât cea obişnuită până acum în analele Acade„miei... Ori care ar fi decizia D-voastre pentru as„tăzi, — încheiă D-sa — cred că toţi vom fi inspiraţi „de dorinţa de a publică Analele Academiei sub o

(1) *Anale* I, 24 — 25. 30. 224.

(2) *Anale* II, 227. 407 424. *Critice* II (1908), 135. Deosebirea era numai cu privire la scrierea *ă* pentru *z* şi *sc* pentru *şt* în unele cazuri, unde raportorul s'a unit cu părerea majorităţii, spre a nu face desbinare.

„formă a scrierei lor care să nu ne desbine de miș-„carea generală a literaturei noastre în această pri-„vință, ci să puie Academia Română înlăuntrul și „în fruntea acestei mișcări".

Discuția asupra noului proiect de ortografie a ocupat mai multe ședințe, continuându-se și în sesiunea din anul următor (1881) (1) Insuș Suveranul, care arătă chestiunei un deosebit interes, a prezidat la unele din acele ședințe, ridicând astfel, prin solemnitatea prezenței sale, importanța și seriozitatea discuțiunilor.

Stăruința etimologiștilor, cu Laurianu în frunte (Maxim nu mai erà în viață), a făcut ca proiectul, care plecà dela principiul fonetic moderat, să fie modificat în unele puncte. Astfel s'a stabilit o ortografie eclectică, întemeiată pe principiul fonetic combinat cu etimologismul în marginile limbei. Ea se deosebeà de proiect în următoarele puncte: vocalele întunecate (pentru care proiectul propuneà *ă* și *ĕ*) se însemnau cu *ă*, *ĕ*, *â*, *ê*, *î*; diftongii *ea* și *oa* (proveniți din *e* și *o* sub accent), cu *é* și *ó*; vocalele semisone *i* și *u* (pentru care proiectul propuneà literile respective fără alt semn), cu *ĭ* și *ŭ*; se mai adăugà *ŭ* final (mut) în vorbele flexibile.

Astfel modificată, noua ortografie academică, conformându-se mai mult sau mai puțin uzului comun, a fost introdusă și în publicațiunile oficiale, ca și în școale. De asemenea în afară de Regat, ea a înlocuit scrierea etimologică Cipariană la Românii de peste munți, cum și scrierea fonetică Pumnuleană în Bucovina. Erà un pas însemnat spre unificarea ortografiei românești, deși mai rămâneaŭ încă unele puncte în dezacord cu opinia publică.

Majoritatea scriitorilor, a ziarelor și revistelor

(1) *Anale* II, 403–406, 425–445, III, 142–230.

manifestă o tendinţă tot mai pronunţată spre o scriere mai fonetică. Şi în şcoală, aplicarea ortografiei academice, complicată prin consideraţiuni etimologice, întâmpină greutăţi. Astfel, curând s'a simţit necesitatea unei simplificări.

Deci după abiă trei ani, în sesiunea din 1884, chestiunea ortografică a fost adusă din nou în discuţie, prin propunerea D-lui Maiorescu, admisă cu majoritate de Secţiunea literară, de a se suprimă *ă* mut (1) O hotărîre în această privinţă erà necesară şi cu privire la *Etymologicum magnum Romaniae*, pe care M. S. Regele, în aceeaş sesiune, a propus Academiei să-l facă, binevoind a-i pune la dispoziţie pentru acest scop 6000 de lei pe an.

In şedinţa din 23 Martie 1884, Augustul Preşedinte de onoare şi Protector al Academiei Române ziceà:

„Lucrările de căpetenie ale Academiei sunt isto-
„ria şi limba, temeliile existenţei noastre naţionale.
„Ţara datoreşte astăzi Academiei un şir de docu-
„mente istorice, ascunse până acum şi care au fost
„scoase din întunerec prin ostenelele neobosite ale
„membrilor ei, răspândind nouă lumină asupra tre-
„cutului neamului românesc. Nu mai puţin însă tre-
„bue să ne ocupăm şi de viitor — de limba noastră,
„care s'a păstrat neatinsă în câmpiile roditoare ale
„Dunărei, în plaiurile măreţe ale Carpaţilor, aceste
„ţinuturi încântătoare, descrise cu măestrie şi în
„o limbă aşà de curată de poetul nostru popular
„V. Alecsandri. Ce sarcină mai dulce poate aveà
„Academia decât a luà sub paza sa această limbă
„veche, pe care poporul o înţelege şi o iubeşte?....
„ Supun dar la chibzuirea D-voastre, dacă nu ar fi
„folositor de a face un fel de *Etymologicum mag-*
„*num Romaniae*, conţinând toate cuvintele vechi,

(1) *Anale* VI, 121.

„care altmintrelea vor fi pierdute pentru generațiu-
„nile viitoare“ (1).

După acest înalt îndemn, programa noului dicționar academic ce trebuià făcut erà limba literară-istorică și populară. Urmà deci ca și ortografia să fie în acord cu această programă.

In aceeaș ședință, prezidată de Maiestatea Sa, D-l Maiorescu, ca raportor, înaintà propunerea Secțiunei literare pentru suprimarea lui *ă* mut. In motivarea ei, D-sa arătà că reforma ortografică din 1880 — 1881 se întemeià pe următoarele două regule principale:

„I. Acolo unde o vocală sau o consonantă auzită
„în cuvintele românești de azi are litera corespun-
„zătoare în alfabetul latin, se va scrie totdeauna cu
„această literă.

„II. Acolo unde pentru o vocală sau o consonantă
„pronunțată în cuvintele românești de astăzi nu gă-
„sim cu siguranță litera corespunzătoare în alfabe-
„tul latin, scriem litera latină cea mai apropiată,
cu un semn introdus pentru a-i arătà noua signifi-
„care, sau cu o regulă dată pentru pronunțare.

„In această din urmă parte—observà D-sa—s'ar
„puteà naște discuțiuni în privința însemnărilor gra-
„fice primite de noi... Dar ori care ar fi, în această
„privință, hotărîrea ce o vor luà mai pe urmă scrii-
„torii români, întrebarea rămâne totuși mărginită în
„cercul restrins al unei simple regulări alfabetice, și
„nu se slăbește întru nimic principiul adoptat, că
„scrierea are să fie oglinda credincioasă a vorbirei...
„O adevărată inconsequență la acest principiu, o în-
„troducere a unui element eterogen, este numai
„adoptarea scrierei lui *ă* acolo unde nu se aude“.

Ca neapărată urmare a principiului arătat, D-l Ma-

(1) *Ibid.* p. 68–69.

iorescu, în numele majorităţii Secţiunei literare, propuneà urmàtoarea regulă pentru scrierea lui *u*, conformă cu scrierea celorlalte litere ale alfabetului român: „*u* se scrie numai acolo unde se aude“ (1).

Cu toată motivarea ei atât de convingătoare, propunerea a provocat o discuţie care a urmat în mai multe sesiuni de-a rândul. Cu o stăruinţă şi cu o desfăşurare de argumente ce merită o cauză de altă însemnătate, neînduplecaţii apărători ai lui *ŭ* mut, cu D-l Quintescu în frunte, combăteau suprimarea lui, făcând să se amâie hotărîrea din sesiune în sesiune. Totuşi în *Etymologicum magnum Romaniae*, lucrat sub auspiciile Academiei de B. P. Hasdeu şi din care prima fasciculă a apărut în 1885, el fu înlăturat fără vot, pe când celelalte publicaţiuni ale Academiei îl mai păstrau, în dispreţul uzului comun şi al economiei de timp şi de spaţiu.

Abià în sesiunea din 1895, sacrificarea lui *ŭ* mut fu în sfârşit hotărîtă. In urma deciziunei din anul precedent, de a se recomandà Secţiunei literare scrierea subscrisului: *Indreptar pentru ortografia română* (Viena 1893), «spre a aduce un raport pentru reviziunea ortografiei Academiei», (2) Secţiunea, sub prezidenţa D-lui Maiorescu, a decis să propună unele simplificări ale regulelor stabilite în 1880 — 81. (3) Deci în şedinţa solemnă din 11 Martie 1895, sub prezidenţa Regelui, propunerea Secţiunei literare pentru eliminarea lui *ŭ* mut — după o lungă apologie ce D-l Quintescu i-a făcut drept necrolog — fu admisă cu mare majoritate (4).

Dar şi după această simplificare, ortografia Aca-

(1) *Ibid.* p. 70—72.
(2) *Anale* XVI, 43. 254. Cf. XVII, 123 249.
(3) *Anale* XVII, 249—259.
(4) *Ibid.* p. 138—183. Modificarea propusă pentru scrierea diftongilor *ea* şi *oa*, după proiectul din 1880, n'a fost admisă.

demiei n'a pătruns în public. Literele prea multe pentru vocalele întunecate (*ă, ĕ, â, ê, î*), întrebuințarea lui *ḑ* și *sc* pentru *z* și *șt* în unele cazuri, cum și însemnarea diftongilor *ea* și *oa* cu *é* (în unele cazuri, pe lângă *ea* în altele) și *ó*, aceste variațiuni în scrierea aceloraș sonuri, pentru care nu se puteau stabili regule simple și precize, îngreuiau aplicarea ei. Astfel, nici publicul nu s'a putut deprinde cu ea, nici învățământul n'a putut să dea rezultate îndestulătoare.

Față cu aceste neajunsuri, a urmat să câștige tot mai mult teren scrierea fonetică, reprezentând fiecare son prin un singur semn deosebit, în forma propagată mai ales prin revistele *Contemporanul* (început în 1881) și *Arhiva* (începută în 1889) din Iași. In cele din urmă, și *Convorbirile Literare*, a căror ortografie se abatea în câtva dela principiul fonetic numai cu privire la scrierea vocalelor întunecate (*ă* și *ĕ* fără deosebire între ъ și ѫ), și-au modificat-o în acest punct — trecând în 1893 sub conducerea unui comitet de redacție compus din tineri — în sensul curentului nou.

Noua scriere fonetică, în care cele două vocale întunecate erau reprezentate prin *ă* și *î*, aveă însă un inconvenient peste care nu se puteă trece. Deprinderea și bunul simț se opuneau unui mod de scriere ca: *Romîn, Romînia, cîmp, cînd, cîne, gît*, ș. a., scriere contrară formei consacrate a numelui țerei, cum și regulei generale pentru pronunțarea nu guturală a literelor *c* și *g* înainte de *i* în toate limbile romanice. In discuțiunile din 1881 asupra chestiunei ortografice în Academie, D-l Maiorescu observă că, deși „fonetist, însă fără a răsturnă principii stabilite, nu admite enormități ca scrierea lui *cînd* cu *î*... Tot așa când e vorba de limba româ-

nească, nu poate ieşi din direcţiunea romanităţii moderne“ (1).

Afară de aceasta, scrierea cu *î* a vocalei reprezentate în chirilică prin ѫ nu convine pentru transcrierea exactă a textelor chirilice, în care literele ѫ şi ъ se găsesc întrebuinţate promiscuu pentru ambele vocale întunecate. Iată ce înfăţişare diformă are transcrierea cu *î* pentru ѫ în *Carte românească de învăţături dela pravilele împărăteşti* (Iaşi 1646). Sau în următoarele versuri ale lui Miron Costin:

„Neamul ţării Moldovei de unde *dărăzi?*
„Din ţara Italiei, tot omul să *creazi.*
„Fleah întâi, apoi Traian au adus pre-acice
„Pre strămoşii cestor ţări de neam cu ferice.
„El cu viţa cestui neam ţara *Românească*
„Împlutau, Ardealul tot şi *Moldovenească.*
„Seamnele stau de se *vid* de dînsul făcute,
„Turnul Severinului să custe'n vremi multe.
„Stremoşii Moldovei adusau în *ţară,*
„Pre Gheţii cu sabiea scoţînd din *hotară.*
„Stau seamnele podului cu praguri căzute,
„Şi turnul Severinului de Sevir făcute,
„Podul prestă Dunăre'n ţara *Rumânească,*
„De-au trecutuşi oştile'n ţara *Ungurească*“ (2).

Pentru publicarea de texte chirilice în transcriere cu litere latine, Academia a adoptat, încă dela 1881 *(Psaltirea lui Coresi),* după normele date de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni* (1878—1879), o scriere fonetică specială, având pentru vocalele întunecate trei semne, ca şi chirilica: *ă*=ъ, *â*=ѫ, *î* (*în*)=ѧ (întrebuinţat de regulă la începutul cuvântului). Era singura transcriere raţională a literelor respective în

(1) *Anale* III, 229—230

(2) *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (1673), f. 265. Cf. I. G. Sbiera, *Mişcări culturale şi literare la Românii din stânga Dunării* (Cernăuţi 1897), unde acest fel de transcriere dă limbei româneşti o înfăţişare ciudată. De asemenea în textele populare publicate de Candrea-Densusianu-Sperantia, *Graiul nostru* (1906—1908).

limitele alfabetului român, ținând seamă și de forma literară a cuvintelor.

Această ortografie specială — întru cât privește scrierea vocalelor întunecate, punctul principal al chestiunei — a format baza pentru ultima reformă ortografică a Academiei, introdusă în 1904. Celelalte elemente ale reformei erau date prin raportul D-lui Maiorescu asupra proiectului de ortografie din 1880.

In sesiunea din 1903, Secțiunea literară, după propunerea D-lui Maiorescu, a decis să înainteze un proiect pentru o nouă revizuire a ortografiei, mai ales în vederea noului dicționar ce urmă să se publice, și a ales o comisiune (Maiorescu, Hasdeu, Quintescu, Negruzzi, Bianu) care să pregătească lucrarea pentru sesiunea viitoare (1). Raportul D-lui Maiorescu asupra modificărilor propuse și admise de majoritatea Secțiunei (D-l Quintescu a făcut opinie separată) fu înaintat în sesiunea din 1904. (2)

„Mișcarea semnalată prin ortografia Academiei „dela 1880“ — ziceă raportorul — „s'a accentuat de „atunci încoace în sensul unui fonetism din ce în ce „mai pronunțat, și concesiunile etimologice făcute mai „înainte din motive de oportunitate, spre a pregăti „adoptarea generală a unei scrieri definitive, nu mai „par necesare în timpul de față. Majoritatea ziarelor „și a revistelor române de astăzi sunt scrise curat „foneticește, fără niciun etimologism, și — ceea ce „este cu desăvârșire important — cerințele mai tu„turor profesorilor de limba română dela școalele „secundare din țară reclamă aceeaș simplificare a „scrierei. Dovadă adresa conferinței lor oficiale dela „25 Mai 1903, înaintată Academiei Române“.

Prin acea adresă, profesorii de limba română, întruniți în conferință generală la Iași, având în ve-

(1) *Anale* XXV, 126. 199—201.
(2) *Anale* XXVI, 109. *Critice* II, 152.

dere greutăţile ce învăţământul întâmpină cu privire la ortografie, cereau simplificarea ei în sens fonetic (1).

Reforma propusă în raportul D-lui Maiorescu înlătură toate greutăţile ce rezultau din consideraţiuni etimologice. Cu mare majoritate, ea fu admisă în următoarele cinci puncte din şease, asupra cărora mai eră divergenţă: 1) vocala întunecată ъ să se scrie totdeauna cu *ă* (în loc de *ă* şi *ĕ*); 2) diftongii *ea* şi *oa* să se scrie cu literele vocalelor din care se compun (în loc de *é* şi *ó*); 3) vocalele semisone *i* şi *u* să se scrie fără semnul scurtărei (întrebuinţat pentru *ă*); 4) consoana *z* să se scrie totdeauna *z*, deci şi când provine din *d* sau din *s* intervocalic în neologisme (când se pronunţă *z*); 5) grupul *şt* să se scrie totdeauna *şt*, deci şi când provine din *sc*. (2)

La punctul al 6-lea, privitor la scrierea vocalei ѫ, pentru care raportul propuneà *î* şi *â* (după *c* şi *g*, cum şi în *România* şi *Român* cu derivatele), D-l Maiorescu, în discuţia ce a urmat, a lăsat şi alternativa scrierei cu „*â* (peste tot), afară de începutul cuvintelor", (3) cum se întrebuinţă în transcrierea textelor chirilice. Această modificare, propusă apoi de D-l Poni şi susţinută de D-l Bogdan, a fost primită de majoritatea Secţiunei literare şi admisă de plen cu toate voturile contra unul (D-l Quintescu). (4)

Reforma ortografică introdusă în 1904 (5) a fost hotăritoare pentru unificarea ortografiei române. Ea a fost primită îndată de majoritatea covârşitoare a

(1) *Anale* XXVI, 112.
(2) *Ibid.* p. 137–158.
(3) *Ibid.* p. 158.
(4) *Ibid.* p. 159–165.
(5) Încă dela 1901, scriitorul acestor rânduri, plecând dela principiul pentru transcrierea textelor chirilice, întrebuinţă acelaş mod de scriere. Cf. articolele: *Un act românesc dela muma lui Mihai Viteazul* (Convorbiri Literare, 1901); *Titlul lui Mircea cel Bătrân şi posesiunile lui* (Ibid. 1901–1903); *Românii în Dacia Traiana* (Revista Română, 1902); *Din istoria Arhivelor Statului* (Prinos lui D. A. Sturdza, 1903); *Filiaţiunea lui Basarab cel Tânăr* (Conv. Lit. 1903).

scriitorilor, ziarelor și revistelor, a fost introdusă în școale și în serviciile publice, cum și la Românii din afară de Regat, așà încât astăzi ea este modul general de scriere românească. Abià mai sunt vreo 5 ziare și tot atâtea reviste care fac notă discordantă în această armonie, scriind *î* în loc de *â* (singura deosebire esențială ce a mai rămas); iar scriitori cu autoritate nu sunt decât 3 (D-nii A. Philippide, N. Iorga și O. Densusianu) care mai susțin acest deosebit mod de scriere. Astfel, pe când până la reforma din 1904 Academia erà izolată față cu uzul comun al scrierei românești, de atunci încoace au rămas izolați acei care nu s'au conformat cu ortografia ei.

Așà s'a realizat ceea ce D-l Maiorescu cereà în 1880: ca Academia Română să se puie înlăuntrul și în fruntea mișcărei generale a literaturei noastre în această privință.

Scopul principal pentru care s'a înființat „Societatea academică română", devenită „Academia Română" de astăzi, erà — cum am văzut la început — regularea ortografiei și lucrarea gramaticei și a dicționarului. Prima problemă din acestea, chestiunea ortografică, a ajuns să fie rezolvată, în mod admis general, abià după două încercări neizbutite în timp de aproape patru decenii. Rezolvarea acestei probleme atât de mult controversate și discutate, Academia și literatura română o datoresc inițiativei și stăruinței D-lui Maiorescu.

*

Activitatea D-lui Maiorescu în Academie a îmbrățișat, cu aceeaș solicitudine și dreaptă judecată, și celelalte ramuri în care D-sa erà chiemat să-și spuie cuvântul. Partea sa la *Dicționarul limbei române*, la îndrumarea publicațiunei de *Documente privitoare la*

istoria Românilor, la cercetarea scrierilor înaintate pentru premii, cu referatele sale critice asupra lor, la diferitele chestiuni de organizare şi administraţie şi la alte lucrări ale Academiei, cum şi la îmbogăţirea colecţiunilor ei (cu scrisori şi manuscripte dela tatăl său Ion Maiorescu, V. Alecsandri, Eminescu, ş. a.) lasă urmele cele mai luminoase în Analele Academiei.

Ce priveşte Dicţionarul, întreprins după îndemnul şi prin munificenţa Regelui, numele D-lui Maiorescu e în legătură cu această lucrare dela îndrumarea ei şi până astăzi. Academia primind însărcinarea de a face un *Etymologicum magnum Romaniae*, pentru care Augustul Fundator i-a pus la dispoziţie generoasa donaţiune, ea a însărcinat, în aceeaş sesiune (1884), pe D-l Maiorescu, împreună cu Alecsandri şi Hasdeu, să formuleze o programă pentru lucrarea acestei opere (1). La propunerea D-sale, marea lucrare lexicografică fu încredinţată defunctului Hasdeu, „cunoscut prin lucrările sale linguistice şi prin cunoştinţele sale filologice“ ca „acela care ar puteà duce cu mai multă energie şi succes această sarcină“ (2).

Cu doi ani mai înainte, D-l Maiorescu, în scrierea sa: *Literatura română şi străinătatea*, îi adresà acestuia următorul apel:

„Fie ca D-l Hasdeu, ajuns astăzi la înălţimea şti-„inţei şi văzând luarea aminte şi laudele Europei „culte, cu drept cuvânt atrase asupră-şi, să-şi aducă „aminte că *noblesse oblige*, şi, părăsind violenţele „personale din publicările de mai înainte, . . . să ne „dea în sfârşit, din comoara cunoştinţelor sale, opera „cea adevărat însemnată şi adevărat naţională, ce

(1) *Anale*, VI, 81.
(2) *Ibid.* p. 100–102.

„dintre toți Românii de astăzi numai d-sa ne-o poate „da: Istoria limbei române“ (1).

Hasdeu a început lucrarea ce i s'a încredințat, într'un mod ce justifică aceste așteptări. Dar dându-i o întindere prea vastă, ea a deviat și n'a putut fi dusă la capăt.

„După un an a și apărut fascicula I, după alt an „eră terminat volumul I de 1116 coloane; dar vo- „lumul II cu sfârșitul literei A s'a întârziat 7 ani, „și acum“ — constată D-l Maiorescu în 1893 — „suntem abiă la începutul lui B, împănat cu alotrii „nepotrivite pentru dicționar. Mijloacele continuă a „se da D-lui Hasdeu, dar lucrarea d-sale lâncezește, „focul e stins“ (2).

Așà, lucrul nu mai puteà merge înainte. Deci în sesiunea din 1897 Academia a decis ca publicarea *Marelui Etimologic al Românei*, pe bazele până atunci urmate, să înceteze. O comisiune (Hasdeu, I. Kalinderu, Maiorescu, Quintescu, D. Sturdza, Gr. G. Tocilescu) fu însărcinată să întocmească, până la începutul sesiunei viitoare, progrma unei noue lucrări (3).

In sesiunea următoare, D-l Maiorescu a înaintat raportul Comisiunei Dicționarului (din care Hasdeu a refuzat a face parte), cu o programă amănunțită (4). Conform propunerei Comisiunei, lucrarea Dicționarului fu încredințată D-lui A. Philippide. Dar după câți-va ani de muncă încordată, în care timp a adunat un material foarte bogat, „distinsul filolog“, — zice D-l Maiorescu — „când a fost vorba de însăș redactarea textului, în limitele de timp dorite de Regele donator și în întinderea de explicări și citațiuni hotărîtă de Academie,... se declară în neputință de

(1) *Critice* III, 34.
(2) *Ibid.* n. 1.
(3) *Anale* XIX, 164. 180. 189.
(4) *Anale* XX, 98. 355–364.

a respectà timpul prevăzut pentru terminarea lucrărei" (1).

In şedinţa solemnă din 1 Aprilie a sesiunei din 1905, Augustul Fundator al Dicţionarului, rostind o înălţătoare cuvântare despre limba românească, „care — ziceà Maiestatea Sa — Mi-a devenit îndoit de scumpă din ziua când am auzit-o răsunând pe buzele neuitatei Mele copile şi de când, spre a Mea mângâiere, urmaşii Mei o grăiesc în jurul Meu", puneà în vedere cele următoare:

„Am propus Academiei, acum 21 de ani, întocmirea dicţionarului *Etymologicum magnum Romaniae*, având mai ales în vedere culegerea şi păstrarea acestor cuvinte vechi care alcătuesc originalitatea şi bogăţia limbei. Dorinţa Mea erà ca Academia să scape aceste odoare ameninţate a cădeà în uitare, redându-le locul la care au drept, şi să puie o stavilă la acest val de nepăsare pentru graiul bătrânesc, stârpind tot-odată buruienile neologismului care înnăbuşe limba strămoşească".

Arătând urmările vătămătoare ale cotropirei de către «neologisme sterpe, care izgonesc cuvinte curat româneşti», aşà că înstreinarea limbei claselor culte de limba poporului „trebue preîntâmpinată ca o primejdie pentru neamul românesc, a cărui unitate se întemeiază pe legea şi limba sa", Regele încheià:

„Iată pricina pentru care o grabnică dare la lumină a dicţionarului este atât de dorită de Mine... Dacă mai zăbovim, ştirbirea şi schimonosirea limbei se vor întinde tot mai mult, iar îndreptarea va fi cu atât mai anevoioasă. Aştept dar cu nerăbdare ca *Etymologicum* să fie cât mai curând pus în mâna tuturor, având-se grija ca întocmirea lui să fie cât de întreagă, cu un număr de citaţiuni bine alese,

(1) *Critice* III, 38–39.

„însă limitat, spre a nu se înnămoli lucrarea într'o „prea mare întindere. Perfecțiunea lui are mai pu„țină însemnătate decât ființa lui“ (1).

Potrivit acestei înalte dorințe, Academia împuternici Comisiunea Dicționarului să ia toate măsurile pentru înaintarea cât mai grabnică a lucrărei. (2) D-l Philippide neînvoindu-se cu prescurtările propuse la planul său prea vast, lucrarea fu încredințată, cu începere dela 1 Ianuarie 1906, D-lui Sextil Pușcariu. Noul Dicționar, din care au apărut până acum 5 fascicule (ajungând până la începutul literei B), „se înfățișează“ — după aprețiarea D-lui Maiorescu — „în cele mai bune condiții posibile, după împrejurările arătate“. (3).

Ca membru al Comisiunei Dicționarului, însărcinată cu îndrumarea și supraveghierea lucrărei, D-l Maiorescu, prin cuvântul său precumpenitor în materie, a contribuit în mod însemnat la ceea ce s'a făcut pentru aducerea la îndeplinire a grelei probleme.

O altă lucrare din cele mai însemnate ale Academiei este publicațiunea: *Documente privitoare la istoria Românilor*, începută în 1876 (vol. VII) cu materialul adunat de defunctul Eudoxie Hurmuzaki. Și această lucrare, cea mai însemnată culegere de documente istorice la noi, care (continuată cu materialul adunat din însărcinarea Academiei) a ajuns până acum la 30 de volume, se datorește inițiativei D-lui Maiorescu. Atunci ministru al cultelor și instrucțiunei (1874—1876), D-sa a dispus publicarea ei sub auspiciile ministerului. Și în anii următori, D-sa i-a arătat un viu interes, îngrijindu-se de bunul ei mers,

(1) *Anale* XXVII, 208—209.
(2) *Ibid*, p. 276.
(3) *Critice* III, 40.

până ce a văzut-o asigurată prin îngrijirea specială a D-lui D. Sturdza din Secţiunea istorică. (1).

Ales în repetate rânduri vice-prezident al Academiei (demnitatea de prezident a declinat-o), prezident al Secţiunei literare, în comisiunile pentru cercetarea scrierilor prezentate la premii şi pentru alte însărcinări diferite, D-l Maiorescu a pus întotdeauna vastele sale cunoştinţe şi marele său talent, cu exactitatea şi scrupulozitatea ce-l disting, în serviciul cauzei. Conlucrarea sa la statutele şi regulamentele Academiei, ca şi în diferite alte chestiuni de organizare şi administraţie erâ una din cele mai preţioase. Rapoartele sale asupra scrierilor prezentate la premii, răspunsurile sale la discursuri de recepţie rămân modele clasice de critică şi apreţiare literară. Cine a asistat la remarcabila şedinţă publică din 16 Maiu 1909, când D-sa, răspunzând la discursul de recepţie al D-lui Duiliu Zamfirescu *(Poporanismul în literatură)*, arătă valoarea şi frumuseţea poeziei noastre populare şi marele merit al lui Aecsandri pentru scoaterea ei la lumină, acela nu va uită în viaţă impresia ce a luat cu sine.

Cu acest prilej, în legătură cu punctul de vedere al recipiendarului în privinţa originei noastre, D-l Maiorescu a ţinut să atingă o teză contrară, spre a o judecă în auzul numerosului public distins ce erâ de faţă.

In Analele Academiei (Memoriile Secţiunei istorice) din 1906 — când toată Românimea serbă aniversara de 18 secole a întemeierei sale în Dacia lui Traian — s'a strecurat prin o regretabilă uşurinţă, într'un studiu prezentat din afară de Academie (2), afirmaţia că elementul roman din Dacia „a trebuit

(1) *Anale* III, 9. 18. 22. VI, 61.
(2) Radu Rosetti, *despre originea şi transformarea clasei stăpânitoare din Moldova.*

să dispară fără urme în potopul de barbari năvălitori" și că „naționalitea română s'a născut excluziv numai din contopirea Slavilor ce venise să se așeze în țerile noastre cu elementele romanizate de peste Dunăre", aduse de ei „ca captivi" din continuele lor năvăliri sau „care fugeau din Imperiu de greutatea birurilor". Autorul făgăduià să dovedească aceasta pe larg în curând aiurea", dar a rămas dator cu dovada.

Cu convingerea învățatului care pune adevărul mai presus de sentimentul patriotului crescut în tradițiile de mândrie ale neamului, D-l Maiorescu, în ședința din 12 Ianuarie 1907, și-a ridicat glasul contra acestei afirmări, pusă înainte fără niciun temeiu.

„Eu aparțin" — ziceà D-sa — „acelor care cred că „adevărul este înainte de toate și de toți. Dacă afir- „marea D-lui Rosetti (autorul) este adevărată, lauda „noastră va fi că din asemenea elemente am ajuns „la ceea ce suntem. Aceasta însă d-sa nu o dove- „dește, ci numai o afirmă."

D-l Maiorescu cereà deci ca Secțiunea istorică să-și spuie anume părerea în această privință, pentru ca să nu treacă această afirmare „ca un adevăr în- tru cătva primit de Academia Română" (1). Iar în răspunsul la discursul citat mai sus, arătând că în acea ședință afirmarea neîntemeiată a autorului a fost desaprobată de toți membrii de față, D-sa ziceà:

„Adevărul, ori cât de puțin favorabil ne-ar fi, tre- „bue spus cu toată sinceritatea, îndată ce este înte- „meiat; dar citatului studiu îi lipsește tocmai ori ce „temeiu" (pentru afirmarea în chestiune). „Autorul, „ce e drept, a făgăduit că va dovedì aiurea părerea

(1) *Anale,* XXIX 61 – 63. In urma acestui incident, am făcut apoi comunicarea despre *Tradiția istorică în chestiunea originilor române.* (Ședința din 23 Martie 1907).

„d-sale, însă această dovadă nu a mai adus-o, şi nici „nu credem că o va aduce vreodată".

Astfel D-l Maiorescu a găsit de bine să înlăture din Analele Academiei Române o greşeală pentru care ea nu puteà să ia asupră-şi nicio răspundere. Erà manifestarea simţului înalt de răspunderea ce poartă cel mai înalt institut de cultură naţională, faţă de neam şi faţă de ştiinţă.

N'a fost şi nu este nicio chestiune mai importantă ce priveşte chiemarea sau răspunderea Academiei, unde D-l Maiorescu să nu fi intervenit cu greutatea cuvântului său. Şi totdeauna acest cuvânt a fost cel mai drept şi cel mai întemeiat.

Erà un noroc pentru Academie şi pentru literatura noastră — mai ales în acele vremi critice când filologii din «Societatea academică» voiau să introducă o limbă şi o scriere românească, înstrăinată şi de limba vie a poporului şi de tradiţia literară — erà un noroc că atunci am avut parte de bărbatul cu cea mai echilibrată minte ce a produs în literatură neamul românesc, ca să puie stavilă greşitei îndrumări. Incă o generaţie cu aceleaşi apucături — fie-ne permis a varià astfel o sentinţă a sa — şi limba românească puteà devenì o ruină.

Şi e un noroc de asemenea că acest bărbat a fost menit să puie stavilă şi reacţiunei exagerate ce după criticile sale a urmat contra acelei îndrumări greşite, stavilă pentru a păzì dreapta măsură.

D. ONCIUL

ORATORUL: TITU MAIORESCU

Dintr'o scrisoare a d-lui Barbu Delavrancea către un amic, şi pe vremile din urmă colaborator al „Conv. Lit.", extragem această caracterizare a d-lui T. Maiorescu ca orator. E scrisă în 1898.

Scumpe amice,

Ei da, s'au adunat multe şi la nici una nu ţi-am răspuns. Astă primăvară trecuşi prin Bucureşti. Ai fi putut da şi pe la mine. Am fi pus la mijloc impresiile noastre. Eu pe cele vechi din ţară, tu pe cele noui din Italia. Şi ştiai cât de mult îmi place să stau de vorbă cu tine, om dela ţară, neatins de patima politicii, mai ales acum când m'a cuprins desgustul şi deziluzia. Te-aş fi vindecat de-o admiraţiune copilărească, dovedindu-ţi, cu înfăţişarea mea pământoasă unde duce „darul cuvântului" şi amestecul, cu credinţă şi entusiasm, în chestiunea cea mai mare pe care românii au avut'o vre-odată şi-o vor avea multă vreme. Ai preferit să treci prin Bucureşti, să nu vezi pe nimeni — nici chiar pe mine — să te duci d'a dreptul la moşie, supt coastele cu valuri verzi de grâu, cu fierberea mătăsoasă de porumb, cu serile încropite, şi cu dimineţile umede şi răcoroase în cari nimănui nu-i e răcoare prins de frigurile muncii ca de cel mai temeinic înţeles al vieţei. . . . . .

. . . . . şi să le ieau pe rând.

Să-ţi răspund la câte-şi-patru întrebările tale, cât pot să răspund. . . . . .

Vezi dar că nu se poate să ies d'aici: politică nu mai fac, nu trebue să mai fac. O singură datorie fatală mai am: să contribuì la răsturnarea aceluia care ne-a înşelat pe toţi.

Sosesc la a patra întrebare a ta, și cea din urmă. Ce crez eu de Maiorescu, de oratorul Maiorescu? Să vede — numai fiind-că mă întrebi — că nu l'ai ascultat decât o singură dată. Erai și eram în anul al doilea de Facultate. Ținea prelegerile de logică. Vr'o douăzeci și opt din ele le-am reprodus în „România Liberă". Nu era profesor și-l ascultau — cu câtă religiositate! — studenții dela cele patru Facultăți în spațiosul amfiteatru al Universității. Că ai fost cam leneș, asta n'ar fi nimic. Se poate să-ți fi folosit. Dar că n'ai fost decât la o singură prelegere, eacă ceeace nu-ți ert. Și mi-aduc aminte că ședeai lângă... Cu siguranță, n'ai înțeles nimic. Scurt: n'ai auzit pe Maiorescu. Te plâng, om fără patrie!

Patria ta se încheie în casa părintească unde te-ai născut, în lanurile bogate pe cari le cultivi, în țăranii harnici din satul tău. Și mai departe? Imi spui că ai văzut neperitoarele opere din Florența și Roma și Neapole, dar n'ai auzit nici până astăzi minunea cuvântului pe care neamul românesc a fost în stare s'o zămislească în Titu Liviu Maiorescu! E cel mai desăvârșit din câți au vorbit. Și va trece cel puțin o sută de ani — citește bine: *una sută* — până va mai vorbi cinevà așà de fermecător, din toate punctele de privire, ca el. Să nu ți se pară preà mult. Ar fi preà puțin — și de sigur c'ar fi bine — ca, din 25 în 25 de ani, să iasă din noi un orator ca Maiorescu, c'o formă așà de nobilă, c'un fond atât de adevărat. Ca o Nike elină c'un văsmânt ușor pe supt care vezi trupul plin de vieață. Nu poți despărți ceeace pare de ceeace e. Doar barbarii — de toate felurile — au ciopârțit „Victoriile" grecești. Oamenii civilizați n'au îndrăznit să se atingă de rămășițele divine. Când vei trece prin Paris să intri în Louvre și să te uiți, cu tot dinadinsul, la „Nike-a dela Samotrake". Vei înțelege ceeace îți spui. După

cum n'ai cuteza să-i răzui o singură cută din haina bogată în simplicitatea ei, asemenea n'ai puteà scoate sau înlocuì un singur cuvânt din discursurile pe cari le-am auzit pronunțându-le părintele bunului simț al literaturii românești.

Înfățișare robustă, mijlociu ca statură, cu capul mare, c'o frunte dreaptă și largă, cu ochi negri umbriți de niște sprincene abundente, cu nasul retezat d'asupra mustăților întoarse ca un cosor și îmbinate cu un barbișon caracteristic.... E frumos, de o frumusețe curat bărbătească.

E o sărbătoare și pentru cei cari îi susține și pentru cei cari îi combate, veselă pentru unii, tristă pentru ceilalți. Săptămâna luminată și săptămâna patimilor, celebrate în aceiaș vreme.

Se duce la tribună cu un pas mărunt și repede, călcând cam închis. A pus piciorul pe prima treaptă. Deputații și senatorii cad pe jețurile lor. S'a suit la tribună. Toți încremenesc pe unde au apucat. Privește lung și tăios. Nu s'aude nimic, nu se mișca nimeni. A vârât mâna în redingotă. „Domnilor...“ Au răsunat primele fraze. Un glas limpede, cald, muzical, stăpânit. Ca un violoncel vechiu pe care ar cântà un maestru glorios, desfășurându-și fantasia pe a doua și pe a treia coardă, și evitând pe cea d'întâiu cu pasiunile ei și pe cea de a patra cu nemulțumirile ei profunde. Și cum trec oile la strungă, așà și la el fite-ce cuvânt, cu intonația cuvenită. Apăsând pe unele, subliniind pe altele—ce subliniere!—și odihnindu-se pe cuvintele cari îi slujesc de concluzie și de sinteză. Auditoriul izbucnește în aplause. Nepăsător la demonstrația lumii, își urmează șirul cu o claritate pe care nu o găsești decât foarte rar în unele cărți adânc meditate și admirabil scrise.

Subiectul—adversar sau idee—e strâns ca într'un clește. Legătura se face, cuvânt de cuvânt, frază de

frază, period de period, parte de parte, până încheie, și încheierea se impune, solemn și energic, ori cărei minți, amicului și inamicului.

Orice discurs al lui este un silogism.

Comparațiile, fulgere. Ironia — una din cele mai usuale modalități întrebuințate de orator — fer roșu: sfârâe pe unde trece. Pe S... a izbutit să-l înroșască; pe impudicul.... l'a făcut să sară în sus; pe .... l'a constrâns să părăsească sala. Și pe mine m'a luat în sfârcul biciului, în 1894, — abiă intrasem în parlament — după primul meu discurs prelungit prin desele întreruperi ale majorității conservatoare.

Noi nu avem oratori cari ar suportă măcar o apropiere de acest titan al cuvântului. P.... e ordinar și incult. F.... cu anecdotele sale și cu libertățile publice... Tot la ei de nu s'ar găsi. Poate Carp, poate Lahovary. Carp e cel mai mare parlamentar, dar nu e atât de variat. Maiorescu pe catedră, la tribună, în întruniri publice, pretutindeni și în toate, strălucește și răsfrânge o lumină covârșitoare.

Alexandru Lahovary e tipul tribunului. Are salturi eroice — că oricare și-ar rupe gâtul — și plutește la înălțimi amețitoare, dar e inegal. Take Ionescu, cu debitul său extraordinar, are suprafață întinsă dar n'are adâncime. Ca un lac mare în care se oglindește cerul. La început ți-e frică să-l încerci. Până te obișnuești. Pe urmă îl treci, nu înnot ci suflecându-ți pantalonii. Te prinde când l'asculți. Il uiți după ce a încetat.

Maiorescu nu desemnează cu creta sau cu cărbunele, ci sapă; nu-și exercită abilitatea la suprafață, ci sfredelește sufletul; nu gâdelă numai urechea maselor, ci le strânge ca pe o pastă moale, le modelează și-și imprimă formele cugetării sale, totdeauna surprinzătoare prin curajul senin cu care le expune și prin noutatea pe care totdeauna le-o dă.

Dar vino o dată — după ce-ţi torni grâul în hambare — şi ascultă şi tu pe Maiorescu. Te vei simţi mai mândru că eşti român, căci el sporeşte puterea de a fi a tuturora prin sporul pe care-l adaogă necontenit la forţele şi iluziunile naţionale.

Eu nu-l cunosc de aproape. După câte ţi-am spus, de mai mulţi ani am întrerupt raporturile mele cu el, raporturi abiă începute. Zi-mi: ţăran ţâfnos şi pace. O! şi cât mi-ar fi folosit, mie, disciplina maioresciană! Mi-e dor de el ca de-o patrie... Am nostalgie...

Să ştii că de voiu aflà când va vorbì, îţi voiu scrì, şi tu ai să vii să-l auzi, şi-apoi vei vedeà cât de departe este ce pusei pe hârtie de ceea ce a zidit Dumnezeu.

Marea e o imensitate apucată de furii. De două zile urlă şi se repede cu valurile despletite ca şi cum în fiece clipă ar sta să înghiţă uscatul. La orizont, nu se mai cunoaşte de unde începe. Cerul şi apa, una. Cum să nu fi crezut omenirea în mânia lui Poseidon?

O strângere de labă dela vechiul tău amic

DELAVRANCEA.

Constanţa, 20 August, 1898.

CÂTEVA CUVINTE DESPRE CRITICELE D-LUI MAIORESCU

Multe s'au putut scrie de la 1866 până astăzi și, de sigur, multe se vor mai scrie și de acum înainte despre această operă fără pereche în literatura noastră. Eu însă n'am intenția nici chemarea să formulez învățămintele generale ce se pot scoate din aceste critice și din polemica provocată de ele, ci mă voiu mărgini numai să amintesc vreo două, trei puncte care mi se par mai caracteristice.

Și mai întâiu de toate, scopul pentru care a scris și a luptat d-l Maiorescu 40 de ani de zile, a fost ca să doboare „neadevărul" și „forma fără fond" din toate ramurile culturii noastre: literare, științifice, artistice, ca să nu mai vorbim de politică. Și fiindcă ar fi impietate să parafrazăm cu alte vorbe ceea ce autorul a exprimat în chip clasic, să citām propriile sale cuvinte:

„Înainte de a aveà... public iubitor de știință, care să aibă nevoie de lectură, noi am fundat... reviste literare, și am falsificat și despreţuit junalistica. Inainte de a aveà învățători sătești, am făcut școli prin sate, și înainte de a aveà profesori capabili, am deschis gimnazii și universitați și am falsificat instrucțiunea publică. Inainte de a aveà o cultură crescută peste marginile școalelor, am făcut Atenee române și asociațiuni de cultură și am depreţiat spiritul de societați literare. Inainte de a aveà o umbră măcar de activitate știin-

ţifică originală, am făcut societatea Academică Română cu secţiunea filologică, cu secţiunea istorico-arheologică şi secţiunea ştiinţelor naturale, şi am falsificat idea Academiei. Înainte de a aveà artişti trebuincioşi, am făcut conservatorul de muzică, înainte de a aveà un singur pictor de valoare, am făcut şcoala de Bele-Arte; înainte de a aveà o singură piesă dramatică de merit, am fundat Teatrul Naţional—şi am depreţiat şi falsificat toate aceste forme de cultură". (In contra direcţiei de astăzi în cultura română, 1868).

Această generalizare este întemeiată pe o sumă de cercetări speciale asupra unor pretinse producte literare, lucrări de gramatică şi filologie, scrieri istorice, etc.

Din toate reese că neamul nostru s'a mulţumit multă vreme cu formă fără fond, că această nenorocire l-a costat multe deziluzii şi mulţi bani plătiţi de ţăran, de acela care n'aveà nici timp nici mijloace să admire poeziile de pe vremuri sau dicţionarul lui Laurianu şi Massimu.

Aceasta a fost convingerea negativă a d-lui Maiorescu, şi iată acuma şi ce mijloc de îndreptare cunoaşte. Acesta se rezumă în: întoarcerea la adevăr.

Fiindcă este vorba de literatură, lucrul fără care literatură nu se poate, este limba. Limba însă nu poate fi alta de cât aceea în care se înţeleg oamenii, căci, cu tot paradoxul lui Talleyrand, limba tot rămâne un mijloc prin care-şi comunică oamenii gândurile. Daca este aşà, atunci nu poate fi vorba de o limbă pe care un Laurianu o puteà făuri în fantazia lui bolnavă. Şi că d-l Maiorescu aveà dreptate o dovedirà faptele şi mirarea unanimă că a fost o vreme, şi nu de mult, când Universitatea şi Academia unui popor european se dedeau la asemenea jocuri frivole ca făurirea unei limbi personale, pe care aveà apoi s'o vorbească un întreg neam de oameni în decursul veacurilor viitoare.

Limba literaturii nu trebue să se depărteze de limba poporului, fiindcă literatura nu se poate inspirà decât din popor, dacă nu vrea să traducă numai sau să imite pe străini, și fiindcă literatura cultă nu poate aveà altă temelie decât pe cea populară.

Și apoi, chiar de ar fi posibilă crearea unei poezii și literaturi scrise de pedanți gramatici, și dacă s'ar fi realizat acel vis al Academiei de pe atunci, ca cel puțin literații să scrie și să vorbească într'acea fantastică limbă, ce-ar fi câștigat cultura poporului din toate acestea?

Dar dacă se dovedeà că literatura și cultura unui neam nu-și poate aveà rădăcinile aiurea, ci numai în acel neam (acum ni se pare aceasta un truism, dar nu la toți și nu atunci), urmà o altă concluzie de ordin practic, care nu săreà în ochi ca adevărul de mai sus, și căruia trebuià să i se dea o soluție concretă: chestiunea ortografiei. Se știe că chiar și astăzi limba română este unica limbă fără o ortografie generală pentru toți, astăzi, după atâția ani de școală, și după o literatură onorabilă din toate punctele de vedere; deci nu se puteà aștepta de cât haos pe vremea lui I. Heliade Rădulescu, cel care socoteà că prin simple regule de ortografie primul vers din Gerusalemme liberata.

Canto le arme pietose el capitano.

Poate rămâneà neschimbat în românește, întocmai ca în italienește, și totuși, citit cu meșteșug, dă un vers românesc. Se încinsera discuții fără capăt și atunci d-l Maiorescu a fost acela care puse chestiunea în adevărata sa lumină, care propuse cel mai rațional sistem ortografic de transiție, sistem modernizat tot de d-sa în două rânduri, și ajuns astăzi ortografia multora din scriitorii noștri, și care, cu ajutorul dicționarului în curs de publicație, va ajunge să se generalizeze.

D-l Maiorescu, filosof și critic, nu filolog, ne-a hărăzit ortografia! S'a văzut cu această ocazie la ce sânt

bune exagerațiile fără tact ale filologilor, și d-l Maiorescu a rămas din această luptă cu un sentiment nu tocmai de evlavie pentru acești onorabili pedanți.

Dar mă opresc aici cu enumerarea adevărurilor câștigate prin criticele d-lui Maiorescu și voiu mai pomeni numai una din notele distinctive ale felului său de a gândi și scrie.

In această privință, d-l Maiorescu este cu totul deosebit, și nu se poate compară decât cu cei din școala lui Lessing. Aceasta stă în spiritul său cu desăvârșire filosofic: ori ce chestiune ar îmbrățișà, d-sa știe să se ridice din mulțimea faptelor particulare, de la privirea superficială a lucrurilor, într'o sferă ideală de noțiuni generale, de unde întrebarea discutată capătă imediat alt relief și altă însemnătate. Un singur exemplu va fi de ajuns.

Intr'un lung studiu despre «Limba română în jurnalele din Austria» (1868), studiu plin de atât de numeroase lucruri mărunte, în cât, foiletat, ar puteà face impresia unei compoziții ale cărei improprietăți le-ar fi corijat profesorul respectiv, se găsesc totuși, mai mult decât în alte articole, considerații înalte de logică, din care decurge o putere de convingere ineluctabilă. Este vorba despre absurditatea traducerii unui idiotism dintr'o limbă într'alta, cuvânt după cuvânt. D-l Maiorescu dă mai întâiu geneza noțiunii și definiția ei, insistând asupra procesului de abstracție căruia se datorește noțiunea, și, aplicând aceiași abstracție și la idiotisme, urmează: «Pentru cazul deosebitelor abstracțiuni în gândirea aceluiași cuvânt este neapărat necesar, ca acest cuvânt să se fi aflat adeseori în aceeași legătură cu celelalte cuvinte, în privința cărora nu i se cere decât una anume din însușirile sale sensibile. Numai atunci locuțiunea devine, cum se zice, convențională, adecă și-a șters în imaginațiunea noastră toată sensibilitatea afară de acea mică parte, care

îi susține raportul cu celelalte cuvinte din locuțiune. O asemenea evaporare a sensibilității este așà dar rezultatul unui fel de educații intelectuale anterioare, este un fapt psichologic, care se află identic numai în acele conștiințe, în care s'a produs mai înainte prin uzul zilnic un grad egal de abstracțiune. Acum vom înțelege cauza, pentru care este cu neputință de a transplantà idiotismele unei limbi în altă limbă prin traducerea literală a cuvintelor. Căci în ceailaltă limbă unde acea legătura de cuvinte nu s'a produs dela început și nu s'a lățit prin uz convențional până la ștergerea unei mari părți a sensibilității, fiecare cuvânt deșteaptă în conștiința celui ce-l aude întreaga masă de însușiri sensibile ale lui, și în această masă spiritul se confundă și nu găsește îndată și adese nu găsește nici odată anume acea însușire, care a justificat și care susține raportul».

Câte superficialități nu se puteau spune pe această temă, a idiotismelor, dar cum s'ar fi putut clarificà mai convingător chestiunea? Din această înălțare filosofică, în lumea ideilor, decurge la d-l Maiorescu absoluta evitare a personalităților. Și într'adevăr, cum s'ar puteà rătăcì în chestii personale un om care nu poate zăbovì în lumea faptelor mărunte și caută să se ridice cât mai iute în sfere mai înalte? De aceea, în toată activitatea sa literară nu vom întâlnì nici o singură personalitate, și în această privința e mai instructivă decât toate faimoasa polemică cu V. A. Urechia în „Răspunsurile revistei contimporane" (1873). Aici sepoate vedeà mai bine cum știe să polemizeze d-l Maiorescu, și cum știe altă lume, Urechia sau oricare altul.

D-l Maiorescu a putut dăruì contemporanilor și urmașilor adevărurile pe care le-a dovedit. Calitățile sale de critic însă nu se puteau dăruì: nici spiritul filosofic, ceeace erà greu, dar nici evitarea persona-

litaților, lucru mai ușor, pe cât se vede însă, numai în aparență. Din acest punct de vedere d-l Maiorescu n'a fost tocmai norocos și poate că și d-sa ar puteà zice, ca un filosof german: „Numai unul zice că m'a înțeles, dar cum m'a înțeles și acela"! Să sperăm însă că se va mângâià ușor cu cele ce spune însuși în „Progresul adevărului" despre greutatea cu care se propagă orice formulare nouă a acestuia.

Pentru a încheià nu-mi mai rămâne decât să amintesc una din fețele stilului său: deplina urbanitate, chiar atunci când tonul este de cea mai amară ironie. Scriitori urbani și fini vor mai fi și alții, nici unul n'are incizivitatea și pregnanța d-lui Maiorescu, nici pe departe; de amărăciune cu toate urmările ei, e și mai puțin lipsită literatura noastră, în special critica literară; cu autorul articolului «Contraziceri?» însă nu se va măsurà nimeni.

D. EVOLCEANU

D.-TITU MAIORESCU IN POLITICĂ

SCHIȚĂ

In 1851, în numele Comitetului revoluționar, Dimitrie Brătianu adresă membrilor *Comitetului central democratic european* un manifest ce coprindeà următorul apel:

«Aveți credință fraților, astădată vom fi uniți, vom merge împreună: Unguri, Slavi, Greci, toți vor combate cu noi în sfânta croazadă a democrației!»

Revoluționarii din Țara-Românească, aproape fără excepție, bâjbâiau pe calea rătăcită a unor asemenea himere. De o dată, însă, din rândurile lor, răsare un om cu adevărată concepție de bărbat de stat, care năzuià, nu la emanciparea Ungurilor și Slavilor, ci la întemeierea unui Stat român și la înfăptuirea unității naționale, pe câtă vreme la Blaj nu se pomenise încă decât de autonomia Transilvaniei. Acest om erà Ion Maiorescu

Că «plenipotent al Principatelor dunărene», el înaintează, în ziua de 17 Decemvrie 1848, un prim memoriu guvernului din Frankfurt, memoriu în care se poate ceti, între altele, această părere neașteptată, pe vremea aceia: «Este de toți cunoscut că afa ă de interesul comun tutulor puterilor Europei, de a pune odată stavilă întinderii Rușilor spre miază-zi, Germania mai are și alt interes propriu la Țările dela Dunărea-de-jos... Principatele ar fi bucuroase a intrà amândouă *într'o intimă unire de stat între sine și în altă relațiune de stat cu Austria sub principe de Casa aceasta și sub protecțiunea Imperiului german*».

A ţinti la unitatea naţională prin un pact austro-român, înainte de înfiinţarea dualizmului austro-ungar, luând noi rolul pe care ni l-au răpit Ungurii, în loc d'a propovădui «sfânta croazadă a democraţiei»; a urmări acest plan prin mijloacele cele mai realiste, trezind întru atingerea lui, chiar interesul egoist al puterilor celor mari; a pledà această cauză prin Cancelarii, negociind chiar cu reprezentanţii absolutismului vienez, în ciuda comitetelor revoluţionare; toate acestea deosebeau pe Ion Maiorescu de contimporanii săi.

Ceeace, în generaţia romantică dela 1848, a fost Ion Maiorescu, cu preciziunea ştiinţei sale, cu năzuinţele sale lămurite, cu judecata sa deprinsă la dreaptă cântărire, a fost d-l Titu Maiorescu în epoca de frazeologie literară şi politică dela 1866.

Lucrări de falşă ştiinţă, opere de artă lipsite de emoţiune artistică, producţiuni literare fără inspiraţie, îmbrăcate într'o limbă artificial latinizată, un fel de «Esperanto» eşit dintr'un compromis dintre Virgiliu şi Eliade Rădulescu, exprimate prin o ortografie, curată năzdrăvănia etimologică, slăvite ca opere geniale de o critică linguşitoare, ce ardeà necurmat tămâia patriotică, alcătuiau un fel de literatură civică.

In aceiaşi epocă de rătăcire literară, în poli ică, plagiatul constituţional din 1866 exalta vanitatea naţională şi ne abăteà din calea adevărului, deprinzându-ne a privi, ca fond de progres, formele d'asupra ale civilizaţiei apusene.

D-l Maiorescu duce luptă neîndurată pentru dezmeticirea spiritului public şi asigură izbânda «Nouei direcţii» în literatură.

O minte cât de puţin pătrunzătoare puteà să întrezărească din cele dintâiu *Critice* ale d-lui Maiorescu, drumul ce va apucà când, mai târziu, în 1871, va intrà în viaţa politică. Aceleaşi tendinţe fierbeau în politică ca şi în literatură. Forme de cultură fără temelie de cultură adevărată în literatură; forme goale fătă reazăm în politică. «Beţie de cuvinte» într'o parte şi stăpânirea frazei în alta. Brătianu şi

Rosetti erau în politică ceeace Ţichindeal şi Pumnul erau în literatură.

Precum, din mândrie naţională, limba trebuià să fie latinească, aşà Constituţia trebuià să fie măcar belgiană. Rătăcire deopotrivă şi intr'o parte şi în alta. Dar, în 1866, erà dejà prea târziu spre a mai crede într'o evoluţie naţională, care ne-ar fi cruţat o epocă de minciună. Firul dezvoltării noastre istorice erà dejà rupt.

De aceea, Constituţia fu primită fără nici o împotrivire. S'ar fi cuvenit însă măcar să ne pătrundem de acest adevăr: când legea nu-i născută din sufletul unui popor, trebue — spre a aveà vieaţă — ca, măcar după ce s'a născut, ea să pătrunză şi să se topească în sufletul acelui popor.

Ce-i drept, unii simţeau necesitatea, pentru împământenirea Constituţiunii, a unei opere educătoare de cultură, pe când alţii găseau folos în specularea formelor mereu reînoite.

D-l Maiorescu prinde clar caracteristica momentului: «Opera constituţională e terminată. Ceeace se impune acum generaţiei noastre este organizarea temeinică a ţării în lăuntrul cadrului constituţional».

Nu erà de ajuns ca o clădire constituţională fictivă să se fi ridicat. Spiritul noilor instituţiuni trebuià, prin o operă de cultură statornică, să pătrunză în sentimentele, în carnea şi în sângele poporului român.

Şi această operă de cultură trebuià să răsară din adâncimile sufletului românesc. «Suntem convinşi, zice d-l Maiorescu, că numai prin cea mai rodnică muncă naţională, prin desvoltarea caracterului nostru etnic, în limbă, în literatură, în munca fizică, în constum, în istorie, în forma socială şi în forma de stat, trebue să meargă înainte ţara aceasta».

Dar râvna înfăptuirii acestui progres real erà înfăţişată, pe atunci, ca o întreprindere reacţionară, prin aceia că-i lipseà mobilitatea şi sclipeala ameţitoarelor prefaceri legislative.

D-l Maiorescu e, dela început, izbit de rătăcirea aceea că

se pot preschimbà, prin decret, fatalitățile istorice, plecându-le unui ideal abstract de libertate și de justiție.

Corentul de pe atunci erà însă tocmai din potrivă. Munca culturală reală și rodnică se părăseà punându-se toată nădejdea în legi fără suflet. Să corupeà și să slăbeà sensibilitatea noastră națională prinsă în forme plemădite nu cu din aluatul sufletului strămoșesc ci cu fărămituri strânse de pe drumurile străinătății.

In calapodul legilor străine pot încăpeà câtevà noțiuni juridice, nici într'un chip însă bătăile inimii unui popor. Și reprezintanții ideilor înaintate se căsneau să pue poezia profundă a doinei pe o ușurică partițiune de operetă franceză.

D-l Titu Maiorescu erà dintre puținii cari, pe atunci, pricepeau însemnătatea de a păstrà, prin operă de cultură, comoara energiilor sufletești și a instinctelor naționale.

Adaptarea instituțiunilor cereà educatori și d-l Maiorescu a fost, în cel mai înalt înțeles al cuvântului, nu numai dascălul tinerimii dar și învățătorul unui neam.

Când, în aceste condițiuni, d-l Maiorescu vine, la 7 Aprilie 1874, în capul ministerului instrucțiunii publice, el se înfățișează ca un adevărat ministru călăuzitor și îndreptător al sufletului românesc.

Este un cusur caracteristic superficialității partidelor înaintate d'a se încrede în creațiunile artificiale ale legilor și, când e vorba de învățământ, să se bizue mai mult pe numărul școlilor decât pe valoarea învățământului ce se predă într'însele. Pe cei cu o cultură mai adâncă îi preocupă, însă, în primul rând, felul cum se dospește sufletul unui popor. Cum își bate joc Eminescu de formele constituționale, dar ce preț pune pe cărțile ce cetire! «Cărțile de cetire ar trebui să fie un obiect de îngrijire națională ca și textul Bibliei!» Iar d-l Maiorescu crede că școala trebue să fie bună și, mai bine să nu se deschidă o școală, decât să fie o școală rea.

De aceia în proectul său de reformă a învățământului, d-l Maiorescu se îngrijește mai ales de a creà un personal didactic la înălțimea misiunii sale. Proectul de reformă dela

1876 se reazemă pe următoarele trei puncte de căpetenie: introducerea şcoalelor normale în organismul învăţământului primar; introducerea şcoalelor reale şi a unei înalte şcoli politecnice în învăţământul secundar şi superior, spre a restrânge dar şi a întări prin intensitate învăţământul clasic; în sfârşit, crearea unor condiţiuni mai înalte pentru admiterea aspiranţilor la profesorat.

Dar n'am avut norocul ca să se îndeplinească reforma d-lui Maiorescu. Guvernul conservator cade în Aprilie 1876 şi d-l Maiorescu e dat în judecată împreună cu colegii săi din cabinetul Catargiu.

Desfăşurarea, cu prilejul dării în judecată, a celei mai jacobine parodii a justiţiei şi împotrivirea timp de nouă-sprezece luni, ca acuzaţii să fie aduşi, cum cereau, înaintea Curţii de Casaţie n'aveau altă ţintă decât scoaterea din luptă a fruntaşilor partidului conservator, în gravele împrejurări cari au precedat şi au însoţit războiul.

Războiul şi darea în judecată! Ce împletitură paradoxală de eroism şi de josnic politicianism!

Timp de doi ani, în cadrul ce cuprinde pânza măreaţă a epopeei noastre naţionale, ne apare contrastul cel mai izbitor de luminişuri sclipitoare şi de umbre mohorîte. La 19 Martie 1877, se iscăleşte «protocolul dela Londra» al cărui refuz din partea Turciei dezlănţueşte războiul ruso turc şi, în aceiaşi zi de 19 Martie, Camera votează menţinerea sub judecată a miniştrilor censervatori. Pe când, pe malurile Vidului, se sfinţeà în sângele lui Peneş Curcanul, purpura gloriei noastre naţionale, politicianii găseau prilej să-şi săvârşească micile răsbunări de partid.

Maiorescu trebuià scos din politică, precum trebuià scos din capul armatei generalul Florescu, cel mai mare organizator de oştire pe care l'am avut. Figura acestuia va rămâne legată de succesele armatei, fără a împărtăşi răspunderea incapacităţii politice şi diplomatice ce ne-a răpit foloasele ce ni se cuveneau. Această răspundere cade cu toată greutatea asupra cârmuitorilor de atunci. Guvernul Brătianu nu

ştie să apere Basarabia când i se pomeneşte de ea la Livadia. El nu ştie să o apere, când iscăleşte convenţia dela 4 Aprilie. El nu se gândeşte să o apere, când — în Iunie 1877 — cancelarul Gortchakoff spune la Ploeşti lui Kogălniceanu că Rusia ne cere Basarabia. Şi nici chiar după asta el nu se gândeşte să o apere, când, după telegrema marelui-duce Nicolae din 19/3 Iulie, armata noastră trece Dunărea fără condiţiuni... Iar când Basarabia e perdută, când tractatul dela Berlin ne impune să o retrocedăm, când Bismarck ne sfătueşte să o dăm, dar să cerem compensaţiuni, când Rusia ne oferă măriri teritoriale şi despăgubiri de războiu, atunci... atunci guvernul Brătianu, pentru o cestiune de popularitate, se deşteaptă apărător al Basarabiei, refuză compensaţiunile şi lasă, prin unica lui vină, să se creeze o Bulgarie mare.

Armata română eclipsase armatele ţărilor balcanice dar oamenii noştri politici au fost mai prejos de Ristici or de Delyannis.

D-l Maiorescu, care d'abiă în 1878, putuse să pătrundă în Cameră, nu mai poate face alt decât să stabilească răspunderile. Cu jale dar cu voinicie el grăeşte dela tribuna parlamentului:

«S'au văzut ţări cu armate rele, dar cu politică bună, făcând izbânzi strălucite şi s'au văzut ţări cu armate bune şi cu politică rea, ajungând... la tractatul din Berlin».

Tractatul din Berlin trebuia să aibă, drept urmare, desfacerea Alianţei celor trei împăraţi şi o nouă grupare a marelor puteri. De la primele simptome ale nouei îndrumări a puterilor centrale, care aveà să se desăvârşească ceva mai în urmă prin încheerea Triplei alianţe, d-l Maiorescu recomandă o nouă orientare a politicei româneşti.

Intr'un răsunător articol publicat în fascicolul dela 1 Ianuarie 1881 al organului periodic *Deutsche Revue*, d-l Maiorescu propune ca România să se alăture de puterile centrale

«Când Rusia, sub pretextul apărării creştine contra Turcilor, ia României creştine o bucată din Basarabia, atunci,

masca ortodoxă a căzut înainte de vreme şi nu mai rămâne decât lupta de rasă între slav şi latin».

«In lupta aceasta, România se simte una cu aspiraţiunile culturii europene şi într'o oră plină de însemnătate a primit dela congresul din Berlin însărcinarea de a-şi pune piciorul în partea răsăriteană a teritoriului balcanic, prin luarea în primire a Dobrogei, pe când în acelaş timp Austria, după o însărcinare analogă a luat în posesiune Bosnia şi Herţegovina în partea apuseană. Principatele slave ale Balcanilor sunt aşà dar prinse între două cleşte neslave».

«Vederile expuse mai sus, a căror urmare naturală rezultă să fie înclinarea României spre sfera puterii austriace sunt împărtăşite de un mare număr de oameni politici români. In deosebi, ele rezumă convingerea unor membrii conducători ai partidului junei drepte».

Acest articol fu întâmpinat cu insulte în tabăra liberală. *Românul* care apăreà sub direcţiuuea lui C. A. Rosetti publică un şir întreg de articole, dela 12 Ianuarie până la 5 Fevruarie 1881, din cari extragem următoarele rânduri ca dovadă de apucăturile partidului liberal de atunci în politica externă:

«Sau Muscali, sau Austro-Ungari, dar Români niciodată!»

«Iată conservatorii d'acum ca şi conservatorii trecuţi: când cu fes, când cu islic, când cazaci, când huzari; dar Români niciodată şi cu nici un preţ!»

«Ei bine, onoraţi domni, dacă n'aveţi iubire pentru această ţară, care v'a născut şi v'a hrănit, dacă nu simţiţi mândria de a fi Români şi fericirea d'a face ca mama voastră să fie liberă şi onorată, cum cel puţin n'aveţi ruşine de străinii la cari vă adresaţi cu asemenea propuneri?»

Dar nu erà să treacă un an şi politica preconizată de d-l Maiorescu erà să se impue chiar şi celor ce i se împotriviseră cu atâta violenţă.

In cursul anului 1881, d-l Carp primi să îndeplinească o misiune diplomatică la Viena, pentra a descurcà chestiunea

Dunării greu compromisă prin concesiunile făcute de guvernul din Bucureşti.

D-l Carp nu se mărginì la cestiunea Dunării. El puse pe tapet în întregime raporturile dintre România şi puterile centrale, arătând ce preţ pot să aibă pentru ele prietenia Rămâniei în politica orientală. Cu preţiosul şi diligentul concurs al prinţului Reuss, ambasadorul Germaniei la Viena, să stabiliră în capitala Austriei, după ce primejdia cestiunii Dunării fusese înlăturată, bazele politicii externe ce de douăzeci şi opt de ani a fost urmată cu statornicie.

D-l Carp, socotind, fireşte, misiunea sa împlinită, se întoarse în ţară şi îşi reluă locul în rândurile opoziţiunii pentru combaterea politicii interne a guvernului Brătianu.

Intr'o grea împrejurare externă, d-l Carp putuse da sprijinul său guvernului liberal; dar el şi amicii săi nu se puteau face complicii celei mai triste cârmuiri a erei constituţionale.

Ajunsesem atât de jos, încât aveam temeiu să ne îndoim de valoarea însuşi a aşezământului sub care se adăpostise atâta desfrâu şi să ne punem întrebarea dacă nu cumvà greşisem calea adevăratei propăşiri.

E o prejudecată populară: să nu te muţi din coliba în care ai petrecut zile fericite în palatul pe care l-ai zidit în vremurile de noroc, pentru ca, împreună cu tine, să nu să mute şi norocul.

In acele zile întunecate, ne aminteam de timpurile de odinioară, mai modeste şi mai patriarhale, când bărbaţii din generaţia anterioară, după ce merseseră din izbândă în izbândă, îşi încununau opera, înălţând noul aşezământ d'asupra lespezelor ce braţele lor ciclopeene rostogoliseră la temelia edificiului.

Acum, în sala de ospăţ a acestui trufaş palat, ce tristă orgie, ce desmăţată bachanală se încinsese! Toţii epigonii din generaţia decadenţii, diplomatii cari au pierdut Basarabia, îmbogăţiţii din politică, miniştrii prevaricatori, toţi mici tirani o clipă atotputernici, împreuna cu paraziţii lor, sărbătoreau acolo regimul celei mai cumplite corupţiuni.

Poate că această judecată despre acele vremuri va păreà unora prea posomorâtă. Am însă liniştea de cuget de a şti că neasemănat mai înfricoşat e blestemul şi mai implacabile sunt satirele celui mai mare inspirat al neamului nostru, ale lui Eminescu, a cărui glorie n'o putem împăcà decât cu vestejirea vremurilor de înjosire în cari a trăit.

D-l Maiorescu, plutind în sferele mai liniştite ale filozofiei urmăreà, mai cumpătat dar tot atât de neînduplecat, critica ticăloşiei care a avut un moment culminant în anul 1888.

După răsturnarea ministerului liberal, d-l Maiorescu intră ca factor determinant în guvernul *Erei Noui*, luând portofoliul instrucţiunii publice în cabinetul Th. Rosetti.

Noul guvern aveà menirea de a fi un guvern de reparaţiune. Ca atare, el nu poate fi un guvern de răsbunare. Când însuşi fratele lui Ion Brătianu cere darea lui în judecată, d-l Carp se împotriveşte zicând: «Greşelile politice se îndreaptă, nu se răsbună». Şi, numai o propunere de cercetare a delictelor de drept comun, propunere izvorâtă din sânul chiar al majorităţil, face cu putinţă — în faţa opiniunii publice întărâtate — înlăturarea propunerii de dare în judecată pentru motive de ordin politic.

In toate ramurele administraţiunii publice începe să domnească o activitate febrilă: desfiinţarea agiului restabileşte situaţia financiară sdruncinată; magistratura sustrasă patimilor politice este aşezată pe temelia inamovibilităţii; un milion de pogoane din domeniul Statului trece în stăpânirea ţăranilor. Mari izbânde pentru vremuri mici.

Erà liniştea rodnică, seninul binecuvântat, după vijelia năprasnică ce bântuise ţara.

In 1900, d-l Maiorescu ia portofoliul justiţiei în cabinetul d-lui Carp. In scurta sa trecere la acest departament, d-l Maiorescu are abià vreme să arate nu ce este ci ce poate şi ce trebue să fie un ministru de justiţie.

Nici un proect de reformă nu prezintă, dar exercită censura cea mai veghetoare asupra actelor magistraţilor. Din prima zi, ne declară nouă colegilor săi din guvern, că nu va

ţine seamă de nici o recomandaţie a noastră. Nici un magistrat nu se mai mută fără raport motivat publicat în Monitor. Nici o intervenţie nu clatină pe magistratul integru. Nici o stăruinţă nu ocroteşte pe cel abătut dela datorie. Pentru aceasta n'are nevoe de lege.

Făţărnicia cu votarea de legi, cari prescriu miniştrilor stavile legislative în contra lor însuşi, ipocrizia virtuţilor legiuitoare, adăpost străveziu al practicelor celor mai vinovate, sunt puse în cea mai vie lumină prin însuşi fapta împlinirii datoriei de un om de tăria de caracter a d-lui Maiorescu.

Sub priveliştea unui diletantism rafinat şi elegant, se ascunde la d-l Maiorescu o voinţă de fier. Hotărît a fi înainte de toate un educator, timp de douăzeci şi cinci de ani, cât a profesat filosofia la universitatea din Bucureşti, el a lipsit o singură oră dela curs. Intr'un pătrar de veac, n'a găsit o singură dată scuza unei alte ocupaţiuni sau unei dureri de cap. Niciodată n'a avut suplinitor la catredra sa. Ca ministru, îşi făceà cursul cu aceeaşi scrupuloasă regularitate. In 1890, ei primeşte un vot de blam pentru proectul său de reformă a învăţământului. La $4^1/_2$ s'a dat votul de blam şi, la $5^1/_2$, d-l Maiorescu îşi făceà cursul de istorie a filozofiei.

Ca ministru de justiţie în cabinetul Carp, d-l Maiorescu, spre a curmà unele înrâuriri păgubitoare prestigiului magistraturii, ceruse ca foştii miniştri de justiţie să nu mai poată profesà avocatura timp de cinci ani. Proectul nu trece dar d-l Maiorescu se crede moralmente legat a nu mai pledà şi, a doua zi după eşirea sa din minister, el cere să fie şters de pe tabloul avocaţilor. Mulţumită numai stăruinţelor amicilor săi din copilărie, el a putut fi înduplecat a nu ne părăsì când necesităţile existenţii, după sacrificiul ce făcuse, îl hotărâse a se mută din Bucureşti şi a-şi vinde casa.

Pentru alţii, spre a se hotărî la asemeneà sacrificiu, ar fi fost nevoie de un text de lege cu sancţiune riguroasă.

Inţelepciunea d-lui Maiorescu ştià cât preţueşte concep-

ţiunea himerică a virtuţii impuse de legislaţiune. Nu sistemele ne lipsesc, cum zice Barrès, ci energia: energia de a potrivi moravurile noastre cu datoria.

Ridicând procedura d-lui Maiorescu, la departamentul justiţiei, până la un principiu de guvernământ, naşte întrebarea daca nu cumvà el aflase formula adevărată a progresului, în stadiul de dezvoltare în care ne aflăm.

Daca, dela epoca primelor reforme constituţionale, în locul minciunelor legislative, am fi avut, măcar în administraţie şi justiţie, realităţi concrete ca acele ce ni le-a dat d-l Maiorescu, ca ministru de justiţie, oare n'am fi realizat, prin cea mai pacinică dar şi mai adâncă revoluţie, o stare de civilizaţiune care mai lesne se poate împodobi cu numele de progres decât aparenţele legislative ale unor anume şcoli înaintate?

După o foarte scurtă şedere în capul departamentului justiţiei, iată-l din nou pe d-l Maiorescu în opoziţie. Lungă opoziţie, în care d-l Maiorescu exercită asupra vieţii noastre politice o înrâurire pe care mai ales prietenii lui o pot preţui.

Câte hotărâri nu s'au luat, sub îndemnul minţii sale, atât de minunat echilibrete, în casa din strada Mercur!... O casă în felul unui templu grec, nu atât prin ostentaţia capetelurilor — căci nu s'ar potrivi cu simţul lui estetic rafinat — cât mai ales, prin sobrietatea şi armonia liniilor. Aci, într'o cameră de unde zăr şti, într'o parte, nepreţuita bibliotecă, un sanctuar mai intim al gândirii, iar în alta, instrumente ce trădează pe iubitorul de muzică, aci sub privirile enigmatice ale Jocondei, în jurul unei mese pe care îşi aşteptă verdictul manuscrisul timid al vre-unui debutant în literatură, se întâlnesc prietenii politici, în ajunul unei hotărâri de luat sau după o şedinţă furtunoasă a parlamentului.

D-l Maiorescu, cu judecată senină şi cu forme mlădioase, domoleşte ardorile neastâmpărate, impacă divergenţele cu formule norocoase şi pune capăt neînţelegerilor cu obicinuita frază: «D'aci înainte, numai chestie de redacţiune».

E o întreagă parte din înrâurirea d-lui Maiorescu asupra evenimentelor care va rămâne tăinuită obştei, căci n'a exercitat-o decât în intimitate.

Numai noi prietenii o putem preţui şi d'aceia suntem stăpâniţi de un neţărmurit regret că această înrâurire nu şi-a exercitat-o pe o scenă mai largă.

Imprejurările (ca să nu zicem alfel) n'au ajutat pe d-l Maiorescu. Sunt oameni cari sunt fii operilor lor, dar pe cari situaţiunile îi măresc. Vieţa noastră publică n'a creat d-lui Maiorescu asemenea situaţiuni şi el n'a fost, totdeauna, decât fiul operilor sale.

Indrumarea lui culturală n'a pornit dela Maiorescu, ministrul şcoalelor; ea reşede mai mult în *Criticile* sale şi în cele patruzeci şi patru de volume ale *Convorbirilor Literare*. Directiva în politica din afară n'a dat-o d-l Maiorescu, din cabinetul ministrului de externe, ci din biblioteca sa, scriind articolul din *Deutsche Revue*. Indrumările sale asupra politicei generale nu le-a dat în sfaturile cârmuirii, ci, prin poveţile sale, în intimitatea convorbirilor cu prietenii.

Preţuind pe d-l Maiorescu după numărul anilor de minister, poţi judecà sistemul nostru de guvernământ. Maiorescu cel oficial e minuscul alături de celalt Maiorescu. Contrastul acesta e plin de învăţăminte.

Ce farmec de superioritate are figura d-lui Maioresc, a celui neoficial! Iată-l de pildă la tribună. Şedinţa Senatului înfăţişează aspectul şedinţelor de zile mari. La Cameră şedinţa s'a ridicat căci deputaţii au plecat la Senat. Din primele cuvinte d-l Maiorescu ţine sub jug auditoriul său. O frază impecabilă; o stăpânire de sine ce-i permite să dea fiecărui cuvânt justa lui valoare; e ironie incizivă; o scandare a cuvinte, lor colorate, subliniate de un gest ce desluşeşte intenţiunile prea subtile ale oratorului. D-l Maiorescu e unic în felul lui, pentru că vorbeşte şi altfel şi mai bine ca oricine. Când îl vezi la tribună, ai impresia că asculţi discursul de polemică hotărâtor în situaţia de azi şi care va fi şi discursul

de mâine pe care copii noştri îl vor citi, ca pildă de cugetare sănătoasă şi de formă românească desăvârşită.

Lauda zilei de mâine este asigurată aceluia care va rămâne una din mândriile vieţii noastre publice şi tot odată îndreptătorul care ne-a învăţat cum să cugetăm, cum să scrim, cum să vorbim.

In mijlocul mediocrităţii ce o desveleşte azi mulţimea statuelor dela răspântii, privind pe d-l Maiorescu, putem spune:

— Avem *şi* o glorie.

N. FILIPESCU.

UN ADEVĂRAT „ÎNVĂȚĂTOR" AL NEAMULUI

In paginile acestei publicațiuni își exprimă prinosul recunoștinții lor cei cari au cunoscut mai de aproape pe d-l Titu Maiorescu,—cei mai mulți foști elevi,—fiecare vorbind despre una din laturile bogatei și rodnicei activități a respectatului profesor.

Este greu să vorbești despre un fruntaș ca d-l Maiorescu,—fruntaș pe toate tărâmurile, a cărui acțiune va continuă încă mult din fericire, pentru binele culturei românești. Nimeni nu poate aveà nădejdea să-și spună părerea, fără ca să fie bănuit, sau chiar învinuit, de unii că a spus prea puțin, de alții că a spus prea mult. Și apoi, cine se poate încumetà astăzi să vorbească despre o personalitate așà de covârșitoare ca d-l Maiorescu, fără să simtă emoțiunea care o inspiră numai personalitățile cu adevărat „glorioase" ale neamului.

Cuvântul care a venit sub pana mea, în mod firesc, nu-l retrag, nu-mi pare exagerat. Simțimântul meu intim ar fi chiar să-l amplific. Și cer iertare d-lui Maiorescu pentru această insistență, pentru această îndrăsneală.

Dar este așà! Pe toate tărâmurile desvoltării noastre culturale, d-l Maiorescu a fost acel care ne-a îndrumat pe calea cea bună.

Limba românească, ortografia noastră, literatura noastră, sunt așà cum le-a *voit* d-l Maiorescu.

Vorbim, scriem, citim, așà cum ne-a învățat dânsul.

Cât va există limba și literatura românească, se va aduce prinos de recunoștință acelui care a avut știința, bărbăția și stăruința să le dea îndrumarea bună sub care s'au desvoltat: *firește* și *estetic*.

Alaturi de această activitate literară strălucită, d-l Maiorescu a exercitat influența sa puternică și pe tărâmurile învecinate și chiar pe cele mai îndepărtate de literatură. In învățământ, în viața publică în justiție, — pe ori unde a trecut d-l Maiorescu, a lucrat rodnic și a fost o pildă pentru cei cari lucrau cu d-sa; pentru toți cei cari învățau dela dânsul, și chiar pentru cei cari îl atacau cu înverșunare și cari totuș au fost învinși, pentru că *au învățat* dela d-l Maiorescu să intre pe calea cea dreaptă.

D-l Maiorescu a iubit adevărul mai presus de toate;—a iubit frumosul;—și a iubit tinerimea studioasă.

In firea sa rece, calmă și admirabil echilibrată, rare ori a fost văzut d-l Maiorescu mișcat. Oricând însă a vorbit studenților săi sau despre dânșii, sub vorbele cumpătate și sobre s'a simțit emoțiunea sinceră a iubirei pentru «colaboratorii săi mai tineri» pe cari i-a îndrumat totdeauna spre un viitor mai bun.

Acestei iubiri, puțin expansive, poate, dar adânc sincere pentru tinerime, d-l Maiorescu a datorit puternica influență ce a exercitat asupra nenumăratelor generații de studenți cari s'au perindat pe băncile Universităților noastre, dela înființarea lor și până astăzi.

Această iubire pentru studenți a fost cea mai aleasă dintre calitățile pedagogice escepționale ale d-lui Maiorescu. Căldura comunicativă a acestei iubiri a atras în sala profesorului nu numai pe studenții cari aveau de trecut examene cu dânsul, ci pe toți acei cari simțeau că au ceva de învățat acolo.

Și la 22 Noemvrie trecut, când a vorbit pentru

ultima oară de pe catedra sa d-l Maiorescu, serbătorit de colegi și de elevi cum n'a mai fost nimeni serbătorit în țara aceasta,—partea cea mai mișcătoare a cuvântării a fost aceia în care se adresă studenților:

„Preotul este pentrn mângâerea sufletelor accesi-
„bile la gândul vieții de apoi, medicul pentru bolnav,
„magistratul pentru împricinat, profesorul pentru
„școlar. Nu școlarii sunt aici pentru noi — și mie
„care părăsesc astăzi catedra învățământului public,
„să-mi dați voe să mă adresez o ultimă dată la
„studenții mei ca la viitorii profesori — nu școlarii
„sunt pentru profesorii, ci profesorii pentru școlari.
„Aceasta vă place vouă, tineri studenți, când v'o
„spune un bătrân profesor.

„Dar lucrul important este că tot așà s'o înfăp-
„tuiți voi ca profesori față de viitorii voștri școlari.
„Aici este criteriul.

„Interesul cald pentru școlar, pentru student, pen-
„tru tot ce-l privește, în prima linie pentru lucrările
„sale din școală, pentru temele sale, pentru examenele
„sale, pentru însușirea cunoștințelor din partea sa,
„pentru adaptarea caracterului său la un ideal vred-
„nic de a propovăduì.

„... Intr'un petec de grădină arunci germenii de
„plante, te interesezi de florile ce ies; și să rămâi
„rece la înflorirea sufletească a elevilor tăi?

Iubirea caldă pentru studențime l-a făcut pe d-l Maiorescu să consacre școalelor cea mai mare parte din munca sa. Nimic n'a trecut în ochii săi înaintea școalei. Ori care a fost situațiunea în care s'a găsit, oricare au fost împrejurările vieții, d-l Maiorescu s'a uitat la școală înainte de toate. Nici atunci când împrejurările îl aduceau să primească un portofoliu

ministerial, d-l Maiorescu n'a voit să se despartă nici măcar vremelnic de catedră, de studenți.

Erà tânăr de tot, acum 48 de ani când a primit cea dintâi însărcinare școlară, la Iași. Și de atunci fără întrerupere timp de aproape o jumătate de veac, chiar atunci când răutatea și nepriceperea oamenilor i-a întrerupt cariera școlară (1) d-l Maiorescu a fost înainte de toate „profesorul Maiorescu", învățătorul cu vasta cultură, cu judecata dreaptă și nepătimașă, plin de iubire pentru tineret și *plin de încredere în viitor*.

Ca director al școalei preparandare dela Trei-Ierarhi, ca director al Academiei Mihăilene din Iași; ca profesor și rector al Universității Ieșene, ca membru în comisiunea de inspecție a școalelor Moldovei (împreună cu răposații V. A. Urechiă, Gh. Mârzescu, Ioan Pangrati și d-l N. Culianu); ca ministru al Instrucțiunii și al Cultelor, și apoi mai târziu, ca profesor și rector al Universității din Capitală, ca ministru al Instrucțiunii în alte două rânduri, ca reprezentant al Universității în Parlament, d-l Maiorescu a adus școalelor servicii neprețuite.

A fost mai presus de toate o pildă de cinste și de îndeplinirea datoriei cu sfințenie. O minută nu a șovăit și nu a încuviințat nici cu fapta, nici cu vorba măcar, slăbiciunea altora cari credeau că, la adăpostul inteligenții lor alese, puteau să-și îngădue orice libertate față de îndatoririle lor.

D-l Maiorescu a fost chemat în trei rânduri în fruntea departamentului școalelor și a întocmit în

(1) Ministrul Instrucțiunii, generalul Chr. Tell, a refuzat congediile profesorilor deputați; iar pe acei cari au venit în parlament, în toamna anului 1871, i-a considerat după o lună ca *demisionați* dela catedrele lor. Printre aceștia a fost și d-l Maiorescu; d-sa n'a fost rechemat în învățământ decât după trecere de 13 ani, în Octomvrie 1884, cel din urmă dintre profesorii nedreptățiți la 1871!

două rânduri proiecte de lege pentru organizarea învățământului, cum o cereà expres și Constituția dela 1866, (T. Maiorescu, Discursuri parlamentare I p. 395 Expunere de motive). Tocmai pentrucă cereà Constituția o asemenea legiuire, a rămas în vigoare timp de 34 ani legea dela 1864, anterioară cu doi ani Constituției și care fusese vizată în Art. 23 al pactului fundamental, (unde s'a exprimat dorința ca o lege specială, firește ulterioară, să reguleze tot ce privește învățământul public). Dar legea dela 1864 a găsit totdeauna strașnici apărători în Parlament, printre profesorii universitari, în special juriști și în afară de Parlament printre profesorii secundari!

Primul proiect de lege al d-lui Maiorescu a fost adus în desbaterea Camerei Deputaților la 21 Ianuarie 1876 și după o lungă discuție a rămas zădărnicit prin retragerea întregului guvern.

Al doilea proiect al d-lui Maiorescu, a intrat în discuția Senatului în Fevruarie 1891 și după desbateri și mai înverșunate, cari au durat 13 zile, împrejurările politicei generale au zădărnicit și acest proiect de lege! (T. Maiorescu, discursuri parlamentare IV p. 474—562).

Nu este locul aici să discut ideile și soluțiunile cuprinse în aceste proiecte de lege. Ajunge să menționez că în proiectul dela 1876 apare pentru întâiaș dată ideia întăririi învățământului pretins clasic din legea dela 1864 și *organizarea paralel a unui învățământ real*, care să îndrumeze pe o parte din tineri către alte cariere decât funcționarismul. După trecere de 22 de ani, alții au isbutit în sfârșit să realizeze acest progres. In acelaș proiect de lege se vede ideia organizării unui învățământ technic (aplicat) în Universități (prin crearea unui Politehnic alipit Facultății de științe din Iași). Această idee,

care corespunde vederilor moderne asupra organizării învățământului superior, abiă astăzi începe a-și face drumul la noi (1).

Astfel împrejurările și patimile politice au zădărnicit înfăptuirea ideilor asupra organizării învățământului, așà cum erau cuprinse în proiectele d-lui Maiorescu. In vasta colecțiune care cuprinde legiuirile noastre asupra învățământului (3 vol. mari având la un loc 2.959 pagini, cu litere mici); nu se găsește nici o lege asupra organizării învățământului semnată de d-l Maiorescu. Multe din ideile sale însă au fost îmbrățișate de alți legiuitori mai fericiți Și astfel progresul și a urmat cursul firesc, justficând statornicul optimism al d-lui Maiorescu.

Câte mărunțișuri n'au fost frământate, discutate și legiferate sau reglementate în cele 2.959 pagini, în cele câtevà zeci de mii de articole ce reprezintă legiuirile noastre școlare în mai puțin de jumătate de veac. Aș puteà zice *într'un deceniu*, căci intervalului dela 1898 până la 1906 îi corepunde în aceà colecțiune peste 2.000 de pagini. Câte idei, multe sănătoase, unele curioase, n'au fost realizate ....mai mult pe hârtie.

Rămâne să se înfăptuiască reforma cea adevărată, fundamentală, pe care o indică totdeauna d-l Maiorescu.

Pentru a aveà școli bune și rezultate mulțămitoare în învățământ, *trebue să pregătim profesori și învățători, buni și devotați școalei, care să-și iubească elevii și să-și facă datoria cu deplinătate.*

Când vom aveà astfel de profesori — *numài* astfel de profesori — atunci nu va mai fi nevoe nici de legi cu sute de articole, nici de regulamente și de programe care se scoboară până în cele mai mă-

(1) *E. A. Pangrati*, Universități și Politehnice, Buc. 1906.

runte mărunțișuri. Nici, mai cu seamă, nu vom mai aveà nevoe de veșnice primeniri a legiuirilor școlare, până 'ntr'atâta că nu le mai știe nimeni și nimeni nu le mai dă de rost.

Dar, se vede că n'a sosit încă timpul...

...Atunci importanța pedagogiei se va manifestà prin organizarea cea mai puternică, cea mai completă și cea mai îngrijită a seminariilor pedagogice universitare și a școalelor normale, *în care viitorii profesori și învățători vor fi pregătiți și crescuți, având în fiecare minut sub ochi pilda vie cum vor trebuì să-și îndeplinească misiunea lor în viitor.*

...Atunci importanța ideilor pedagogice se va simți prin legătura cea mai strânsă între profesor și școală, între profesor și elevii săi, *legătură care va dăinuì mai mult decât durata unui singur an școlar.*

...Atunci elevii își vor ști și-și vor iubì profesorul care i-a învățat ieri, care îi învață azi și care îi va povățuì mâne. Profesorii nu vor fi numai niște simpli musafiri de câtevà luni. Stabilitatea lor în aceiași școală și la aceleași clase îi va face să-și cunoască elevii și să aibă dragoste pentru dânșii și pentru învățătura ce le-o dau.

Și din această legătură mai strânsă, din această cunoaștere mai apropiată, din această dragoste caldă între profesori și elevi, va isvorî propășirea statornică a școalei românești.

E. A. PANGRATI

D-NUL T. MAIORESCU ISTORIC AL ROMÂNIEI CONTIMPORANE

Coprinde mult adevăr idea că opera artistului, în general, scrierea scriitorului, în special, fixează partea cea mai bună din firea artistului ori scriitorului, îl ridică în lumină din întunericul uitării și-l fac contimporan și povățuitor al generațiilor viitoare. Persoana însăș a scriitorului, sau artistului, este însă și mai mare decât opera lor cea mai trainică, de oarece aceasta reprezintă numai o parte, ruptă din întregul persoanei. Omul bun cât de puține fapte bune se judecă de a fi savârșit, față cu ceeace se simțiă chemat să făptuească! Filozoful, poetul, cât de puține idei fixează din atâtea câte flutură pe dinaintea minții lor, cât de nemulțumiți sunt de opera lor! Cele nefixate or fi fost toate fără valoare? Existența uneia în locul atâtor altele n'o fi rezultatul unei întâmplări, unei coniuncturi momentane? Ce pierdere că nu posedăm și pe cele atâtea altele, că nu putem citi în sufletul întreg al cugetătorului! De aceea, ca să-l întregim pecât se poate, căutăm să strângem, când nu mai este între noi, tot ce a mai rămas dela el: notițele de pe marginea jurnalului, glumele dintr'un carnețel, sublinierile dintr'o carte... și astfel voim să-l cunoaștem cât mai mult, nu spre a-i descoperi *mici scandale*, ci din cel mai curat sentiment de pietate, pentru cei cari reprezintă cu demnitate neamul omenesc.

Se apropie 20 de ani, de când d-l Maiorescu puneă la vre-o 10—12 studenți cam aceste întrebări: este bine să se publice tot ce a rămas dela Eminescu? Și

celece nu știm dacă aveà el în gând să publice ? Și ceeace a aruncat el? Nu comitem o impietate față de voința lui? Nu va suferì numele său în literatura noastră nu prea bogată și cu educațiunea noastră nu destul de serioasă? Analiza d-lui Maiorescu erà profundă, grija d-sale erà serioasă, dar inima noastră erà ușoară și am fost de părere să se publice tot. Nu pentrucă am fi voit să apropiem de noi pe cel mai mare poet al nostru, prin defectele ce i s'ar găsì, ci pentru că dorim sufletul lui întreg, așà cum erà în realitatea complexă, atât pe cât se poate.

Scrisul, opera, e mai puțin decât persoana și decât momentul în care s'a produs opera. Au citit mulți și au admirat «Din experiența», o vor citì generațiile, cari vor urmà dupà noi și vor admirà originalitatea imaginilor, limpezimea și bogăția limbii, adâncimea și justețea cugetării, eu însă am admirat cevà și mai de seamă, pe d-l Maiorescu ținând această prelegere la universitate, culmea poate a prelegerilor d-lui Maiorescu. Ajungeam la universitate într'o vârstă când alții o părăsesc, aveam mintea plină de ideile materialiste ale curentului de atunci, iar despre d. Maiorescu știam că are mare respect pentru Kant. Și lecțiunea aceea n'a mai fost oră de învățătură, ci de formarea persoanei prin mijlocul cuvântului, real ca viața. Atunci n'am progesat în cunoștință, ci am trăit în cunoștințe. Relativitatea științei psihologice, îngustimea cercului luminos al conștiinței, acest «salt vital peste abisul ce desparte materia de spirit», celebra ipoteză a lui Plato despre peștera sufletelor, puținele mijloace la cari suntem reduși în cunoașterea omului, chestiunile cele mai grave și cele mai adânci, prezentate sub forma cea mai splendidă, în limba cea mai frumoasă. Atunci am înțeles de câtă însemnătate este misiunea de a formà sufletul tinerimii și mi-am explicat de ce d-l Maiorescu vrea să fie profesor. Am

ieșit din sală alt om decum intrasem: de sigur niciodată nu s'a vorbit în limba românească mai adânc, mai clar, mai frumos.

Se va admirà în *introducerea* istorică la *Discursuri parlamentare* simplicitatea, sinceritatea, justa apreciere, chiar față de prietenii cei mai de aproape, însă au fost unice momentele, în cari d-l Maiorescu a citit-o, la d-sa acasă, câtorvà amici și elevi. Eram mândri de răspunsul dat marelui duce Nicolae de către Domnitorul nostru, că nu e firesc ca el să comande sub un general rus, ci «zece generali ruși ar puteà fi puși sub ordinele mele». Cu toată circumstanțiarea, în descrierea atacului dela Grivița este conținut atât entuziasm și nimeni nu-l va mai redà ca d-l Maiorescu. Nicăeri în literatura noastră n'au fost recunoscute calitățile soldatului român cu mai multă stăpânire, cu mai mult adevăr și demnitate. Căderea guvernului Ion C. Brătianu se desfășoară cu gravitatea și cu măreția unei drame. Am notat emoțiunea tutulor la citirea acestor cuvinte: «alți tineri liberali..... introduc obiceiul de a întrerupe pe ministrul-prezident prin izbirea băncilor cu capacele de pe saltare. La prima ivire a acestei necuviințe, Ioan Brătianu tresare într'un gest de desgust — o neuitată scenă de tragică ironie în mult frământata noastră viață parlamentară». Portretul lui Lascar Catargiu, în sinceritatea și în tăietura lui, stă unic în literatura noastră și, spre a-i găsì o asemănare, trebue să ne urcăm în trecut, la portretul lui Ștefan cel Mare al cronicarului.

Introducerea ne prezintă în lineamente generale istoria țării în domnia de douzeci și nouă de ani a regelui nostru, dela 1866 până la 1895, mai ales întrucât a fost determinată sau oglindită în activitatea corpurilor legiuitoare. Dar toate faptele și toate desvoltările se adună împrejurul a două idei principale, una înrădăcinarea dinastiei «transiția României dela starea pre-

cară a unor principate elective spre consolidarea unui regat hereditar» alta, «organizarea administrativă și reforma socială» sau mai bine «o eră nouă a politicei externe și interne».

1. Pentru așezarea dinastiei trebuiă creată o stare sufletească nouă, căci poporul nostru erà lipsit de orce sentiment dinastic «deprins de atâtea generații cu domniile efemere, indiferent la desele schimbări ale indivizilor de pe tron». Insă crearea acelei stări nouă nu puteà fi opera momentului, ci a unui timp mai îndelungat, în care Domnitorul să dea dovada calităților sale și în care soarta să aducă ajutorul ei. «Deșteptarea și întărirea simțimântului dinastic atârnà în afară de însușirile personale ale Principelui, dela o acțiune mai îndelungată a partidelor noastre politice, dela direcția luptelor parlamentare, dela lucrarea prin presă și prin întruniri publice, și nu mai puțin, deși mai latent, dela învățătura dată tinerimii prin profesorii școalelor statului».

Cât de greu erà de format această stare sufletească, înțelegem dacă ne gândim că tocmai acele organe ale educațiunii publice, presa, întrunirile, acțiunea partidelor politice, rătăciau poporul în loc să-l îndrepte, dacă ne gândim că erau contra Principelui inteligențe superioare, ca B. Hașdeu, și atâți bărbați politici distinși prin numele și prin trecutul lor. Inflexibilă ca realitatea, introducerea fixează, ca să rămâie pentru totdeauna, schimbările de atitudini, șovăirile, trecerile exagerate dela extermitatea unei păreri la altă extermitate și simți o ușurare sufletească, văzând că în cele din urmă trebue să se restabilească un echilibru moral. Antidinastici aprinși devin cei mai devotați servitori ai regelui, alții expiază printr'o temeritate de viteaz ușurința inconștienței dintr'o zi, alții găsesc lângă tron, cu satisfacerea ambițiunii, recunoașterea meritelor proprii. Din aceste pagini sufletul ți se mărește cu expe-

riențe pe cari nu le-ai făcut, inima se înalță spre un lealism, de care rămâi surprins, cum de nu l-au simțit unii, și ți se impune fără voe un sentiment de fidelitate către regele român.

Calitățile Principelui biruesc defectele noastre: «răbdarea și indulgența sa, înălțarea peste orce simțimânt de răsbunare, neobosita regularitate în îndeplinirea zilnicelor datorii, lipsa de orce intrigă, de orce camarilă, de orce amestec în relațiile private, exemplara viață casnică, toate aceste semne de caracter, în așà contrast cu unele domnii precedente».

In cele din urmă, răsboiul «contopì cugetul poporului cu Dinastia ce și-o alesese... Ostași din toate unghiurile țării, adunați sub conducerea Domnitorului, se întâlnesc cu el dela om la om. El le stă înaintea ochilor ca o pildă vie la grelele nevoi. Impreună cu ei sufere și el și se îmbărbătează și el. Sub acoperișul de paie al colibei dela Poradim, pe ploaie și pe ger în câmpul liber, când mai bine când mai rău hrănit, mergând ziua și noaptea în mijlocul lor, expunându-se la gloanțele dușmanului, căutând pe răniți, dar și poruncind unei armate rusești și stând alături de pravoslavnicul Impărat, deopotrivă cu el: pe acest Domnitor Românul din popor îl simte pentru întâiaș dată ca domnitorul *său*, la El se uită, de El este mândru, în El a prins încredere. Și când se întorc dela răsboi, soldați și ofițeri, cu fala biruinței smulse după atâtea jertfe, statul român are o armată și un popor, care a început să-și simtă misiunea, să se priceapă ca un întreg și să-și împământenească pe Domnitorul până atunci străin, iar de acum înainte întrupat cu aspirarea națională ca o nădejde și o chezășie a viitorului».

2. In politica externă, experiența, pe care am făcut-o în timpul răsboiului și al congresului din Berlin, ne-a completat pe deplin educațiunea. Rusia, cu tot ajutorul ce-i detesem în contra Turciei, nu renunță la gân-

dul ei de a ne cuceri, la care tot cugetând a ajuns să-l considere ca o necesitate istorică. La 1832 nu altul ci liberalul Kisselew scrià: mersul evenimentelor e mai puternic decât prevederile și Rusia, care de mai bine de un veac s'a întins dela malurile Niprului n'a făcut aceasta ca să se oprească la malurile Prutului». *Reluarea silnică* a Basarabiei ne dovedià în mod pipăit că pericolul nu e numai în închipuire, iar politica de rezistență a guvernului Brătianu n'a fost numai un act de patriotism, ci și de educațiune a națiunii noastre. Rusia, abuzând de puterea ei și de ocupațiunea țării, a putut să ne ieà pământul nostru, dar să intrăm la tocmeală cu ea asupra prețului lui, ar fi fost să pierdem roadele lecțiunilor istorice. Cu toată politica patriotică a guvernului, politicianii noștri plutiau însă în visuri, încât *Românul* puteà scrie, chiar în 1881, aceste naivități: «vecinii noștri *toți, fără osebire,* vor iubì această națiune; căci se vor convinge că ea este un element de ordine, de progres și *fără ură nici chiar pentru cei cari mult rău i-au făcut*». Nu se ivise dar mintea, care să pună chestiunea limpede, nu se ivise omul de curaj intelectual, care să nu se înfricoșeze înaintea concluziunilor ce ieșiau din fapte și care să iea asupră-și răspunderea îndemnului de a ne alătură la politica puterilor Europei centrale. Atunci d-l Maiorescu scrise articolul său din *Deutsche Revue*, 1 Ianuarie 1881, ale cărui idei politice au devenit în urmă proprietate comună a amândoror partidelor și a tutulor oamenilor politici.

3. Cu reformele interne opera merge mai încet, pe deoparte din pricină că statul e un organism viu, cu funcțiuni multiple și mereu în devenire, încât abià o chestiune se rezolvă și alta îi ia locul, pe dealta că aceste reforme se săvârșesc de partidele politice cu deosebirile lor de vederi, cu ascendența persoanelor, cu variațiunea curentelor, cu tot ce face dificultatea ar-

tei de a conduce oameni. Din mulțimea de reforme, pe cari ni le trece pe dinaintea ochilor introducerea, numim revizuirea constituției, chestiunea fortificațiilor în timpul guvernării liberale și introducerea Principelui Ferdinand în viața noastră constituțională, celebrarea jubileului de 25 ani de Domnie, activitatea multiplă a guvernului conservator Catargi-Carp până la 3 Octomvrie 1895.

Cu toată lupta dușmănoasă dintre partide, observatorul nepărtinitor nu poate tăgădui că în momente grele, de interes general, oamenii noștri de stat au contenit lupta și și-au dat mâna. Introducerea citează, până unde a ajuns cu istoria contimporană, două asemenea cazuri.

In 1877, partidul conservator, deși cei mai însemnați bărbați ai lui erau sub amenințarea de a fi dați în judecată de camera liberală, face prin *Timpul*, dela 26 Aprilie, frumoasa declarare: «în fața unor împrejurări (ocupația țărilor de Ruși) de care poate atârnă viitorul statului nostru, noi conservatorii credem, că *ar fi și nepatriotic și inoportun de a creà guvernului, căruia evenimentele i-au încredințat soarta țării, dificultăți în chestiile exterioare*».

Al doilea caz se prezintă cu apărarea Dunării, când capii liberalilor, Ion Brătianu și d-l Dimitrie Sturdza, fac apel la conservatorul Petre Carp, pentru ocuparea legațiunii dela Viena: «activitatea d-lui Carp la Viena în așà grele împrejurări a adus țării cel mai mare serviciu și constitue un titlu de onoare în viața politica a acestui om de stat. Mai târziu, când se vor aflà amănuntele, o vor recunoaște toate partidele».

Este greu de scris cu obiectivitate istoria contimporană, căci suntem prinși prea mult în sentimentele, în interesele, în intuițiile realității. Când judecăm caracterul cuivà poate să fim sub felurite influențe, unele sub pragul conștiinței, cum ar fi antipatia unui exte-

rior fizic; iar când facem presupuneri, că ceva s'ar fi întâmplat, cât timp nu e sigur că s'a întâmplat, presupunerile noastre se simt ca tot atâtea înțepături personale dureroase. D-l Maiorescu însă «este încredințat de adevărul tezei susținute de Lessing, că cinevà nu poate scrie bine decât istoria propriului său timp... Trăind încă autorii lor (faptelor) și în orce caz mulți martori oculari, controlarea exactității se face dela sine și eventualele rectificări se produc mai ușor. Tocmai acest folos crește cu apropierea evenimentelor.»

E și mai mare greutatea pentru omul politic, când scrie istoria timpului său și a țării sale. Critica istorică folosește cu multă precauțiune acest fel de lucrări, căci, de obiceiu, omul politic scrie spre a-și motivà purtarea în anumite momente, sau spre a justificà atitudinea partidului său în trecut, ori spre a prepară o poziție în viitor... sau, mai cu seamă, spre a se scoate pe sine în planul întâiu.

Dacă ne oprim la punctul din urmă, crez că pot susține nu numai că d-l Maiorescu nu scoate în relief activitatea sa, dar că trece repede asupra ei în momente de cea mai mare însemnătate. In 1875 guvernul nostru este întrebat de către guvernul rusesc, prin consulul Zinoviev «ce atitudine va aveà România în viitoarea criză orientală? In multe consilii din ultimele săptămâni ale anului 1875 am discutat asupra gravei întrebări și asupra gravei răspunderi. Ar fi de prisos să arătăm aici părerile individuale ale fiecărui ministru».

In aceeaș stare sufletească, mi-aduc aminte cu câtă mișcare am ascultat citirea cuvintelor: «deși în decursul evenimentelor descrise aici a făcut și el (autorul) parte din câteva guverne ca ministru al instrucției publice, nu a rămas după urma sa nici o reformă legislativă; încercările sale s'au izbit de rezistența unor

majorități variabile. Ideile, de care a fost inspirat le-a crezut și le crede drepte; unele din ele s'au și realizat prin legile altora, căci ideile nu erau personale, ci culese și adaptate din tezaurul comun al culturei europene; altele se vor realizà poate într'un viitor mai îndepărtat, în care putința participării sale personale va fi încetat de mult.»

D-l Maiorescu vorbește de idei culese din tezaurul comun al culturii europene, când toate ramurile culturii românești sunt sub influența ideilor sale. D-sa găsește de prisos să arate părerile individuale ale fiecărui ministru în cestiunea războiului, deși d-sa erà partizanul războiului, iar Lascar Catargiu, a cărui idee a predominat, erà partizanul neutralității.

Dacă am mai ști și atâtea altele, ne-am întări și mai mult în credința, că scrisul reprezintă numai o parte ruptă din întregul persoanei.

ION S. FLORU.

PROFESORUL TITU MAIORESCU

Personalitățile mari au, prin chiar însușirile lor excepționale, menirea unor educatori ai neamului, ori-care ar fi câmpul activității lor sociale. Ca și copiii, mulțimea are pururea nevoie de conducători; adesea însă cei aleși nu sânt și cei chemați; căci se întâmplă, în acest haos al vieții obștești a sute de mii de suflete ale aceluiași neam, că cei mai mulți, înșelați de sgomot sau ademeniți de o amăgitoare aparență, se iau după măriri deșerte.

De obiceiu, nu cei mai buni dintre contemporani au cea mai întinsă influență asupra sufletului mulțimii; în stima ei, se înalță adesea mult mai repede cel ce are lustrul sclipitor al mediocrității aurite decât acela ce are strălucirea mată și greutatea incomodă a metalului nobil, mai lesne șiretul, fățarnicul și sectarul decât omul drept, cinstit și așezat la cuget și la faptă—cel ce e mai aproape de nivelul moral mijlociu decât cel care are, prin chiar însușirile lui rare, mai puțină afinitate sufletească cu marea majoritate a concetățenilor săi. Este însă în firea lucrurilor, ca ceea ce nu are în sine adevărată tărie și sănătate morală să cadă, cu vremea, și să facă loc valorilor reale: acestea, prețuite la început de puțini, încep a ridică până la sine, prin puterea adevărului și a armoniei lor sufletești, din ce în ce mai mulți, până ce ajung a fi, după mai multe răn-

duri de oameni, lumina și căldura întregului lor neam.

În multe privințe, marea personalitate a d-lui Maiorescu a străbătut acest drum; cel puțin într'o privință însă, ea a fost de la început a-tot-cuceritoare: în însușirea sa de învățător al tinerimii universitare.

În toate domeniile pe care le-a atins seninul și largul său suflet, d. Maiorescu a fost un *întemeietor* în cultura neamului nostru; poate însă că în nici unul nu a revărsat mai din plin bogatele sale daruri și tot farmecul unic al ființei sale, ca în sarcina sa de profesor la cele două universități ale noastre. Ba încă, privite mai de aproape, toate celelalte părți ale activității sale spre slujba neamului se arată a fi numai fețe deosebite ale acestei înalte misiuni spre care s'a simțit chemat fiul lui Ioan Maiorescu. Ne vine a zice că profesoratul a fost singura pasiune din viața publică a acestui temperament așà de stăpân pe sine.

Cu ce superioară pregătire, cu ce simț al datoriei și al răspunderii, cu câtă iubire de neam și cu ce rezultate unice în istoria învățământului nostru și-a îndeplinit această sarcină d. Maiorescu, de la întâia urcare pe catedra de la Iași a tânărului de 22 de ani, până la cel din urmă examen al profesorului de la București—aceasta va fi de-a-pururi mândria și cea mai scumpă amintire a universităților noastre. Ori câte talente superioare vor mai numără, în curgerea vremii, școalele noastre înalte, cu greu ne putem închipuì un al doilea mare profesor care să aibă într'o așà fericită armonie atâtea daruri suverane.

Același spirit de înaltă cultură și aceeași preocupare de educație a neamului le-a dus profesorul Maiorescu și în afară de universitate.

El a introdus cel dintâi în țara noastră conferențele publice, în primăvara anului 1863, prin seria

sa de zece prelegeri populare asupra educației, chemând astfel la viață vestitele conferențe de pe vremuri ale «Junimei» de la Iași, dându-le pecetia spiritului său clar și sistematic: organizându-le în serii, iar nu lăsând să se urmeze într'o înșirare fără nici un plan. Cu aceasta, d-l Maiorescu a întemeiat la noi, de pe atunci, ceea ce se numește acum, prin alte părți, învățământul universitar pentru popor; el a dat astfel, în țara noastră, impulsiunea spre aceă activitate de pedagogie socială a învățătorilor de ori-ce grad, activitate care e o împlinire și o înțelegere mai largă a menirii lor de «dascăli», cât timp rămâne în sfera ideală a culturii.

Cu câteva luni mai nainte, și purtat de același sentiment al datoriei sale de învățător al neamului, tânărul rector al universității primise și direcția liceului și a internatului din Iași, și apoi, peste un an, primì și pe aceea a școalei normale «Vasile Lupu», spre a aduce în ele spiritul de ordine și viața cea nouă a culturii și a științei vremii; și astfel, prin activitatea sa în aceste două școale, el este întemeietorul pedagogiei gimnaziale și al pedagogiei primare în țara noastră.

Nu-ți poți împiedică o vie emoțiune, când deschizi azi, după aproape o jumătate de veac, «Anuariul gimnaziului [«Colegiului național», liceului] și internatului din Iassi, pe anul școlastic 1862-1863, publicat de Directorul T. Maiorescu, Iassi, tipografia Bermann-Pileski, Podul vechiu, 1863» și pe celălalt, «Anuariul institutului Vasile-Lupu», publicat de același director, peste un an. Ele au nu numai valoarea istorică de a fi cele dintâi lucrări de acest fel în țara noastră și de a ne da prețioase informații școlare din acele timpuri, ci și valoarea intrinsecă de a fi rămas până astăzi modèle clasice pentru astfel de publicații. Din toate amănuntele acestor broșuri neînsemnate

în aparență, simți spiritul unor vremuri nouă în învățământul nostru public. Între scopurile cu care tânărul profesor justifică întreprinderea sa, se află pus, în al șaptelea și cel din urmă rând, acela de «a desvoltă prin disertațiuni originale o publicitate scienție ică între profesori și a lămuri pe de altă parte în acest mod pe școlari și publicul asupra întrebărilor importante pentru educațiune și învățământ».

Și mai interesant e cel de-al doilea anuar. Văzând desăvârșita dezorientare a învățământului elementar, profesorul de universitate primește să fie învățătorul celor ce aveau să fie învățători de copii, le predă cursul de pedagogie și de limba română, le face lecții model cu copii mici, compune gramatica limbii române pentru clasa a II-a primară și schițează metodica ei, și înființează și aici, ca și la liceu cu un an înainte, o bibliotecă școlară. În locul orbecăirii și amorțirii de mai nainte, el aduce în școala primară viață și lumină și trezește spre activitate rodnică toate inteligențele cu care vine în atingere. În fruntea tinerilor «preparanzi» ai institutului, distins de director cu premiul I, e cel ce era să se releveze mai târziu ca un mare artist al graiului și al sufletului popular, Ion Creangă.

Pe lângă o notiță istorică asupra școalei normale, scrisă de institutorul superior al școalei primare de la Trei-Ierarhi, anuarul publică acea scurtă «gramatică rațională după metoda analitică» («Regulele limbei române pentru începători», tipărite din nou, la 1880, de Ion Creangă, fostul său elev la școala normală): aceasta e cea dintâi gramatică română pentru clasele primare înfățișată în spriritul pedagogiei moderne. În «observările» ce urmează după acele pagini de gramatică, cel ce era să deă peste câțiva ani la lumină «Scrierea limbei române», «Poezia română la 1867» și «Limba română în jurnalele din Austria» zice aceste cuvinte: «De la învățătura limbei române în școalele

primare trebue să înceapă regenerarea noastră intelectuală. De aceea subscrisul, văzând lipsa totală de atenţiune pentru această ramură a învăţământului, s'a oferit în Octomvrie 1863 de a o îmbrăţişà şi a primit direcţiunea şcoalei normale de la Trei-Ierarchi..., din datoria de a arătà calea ce o crede adevărată şi de a-şi sacrificà activitatea în ori-ce caz acolo unde îi spune conştiinţa că este de sacrificat». Iar mai departe pune următorul principiu: «În şcoalele noastre elementare trebue să ne ferim deocamdată de ori-ce lucs şi, introducând numai strictul necesar, să ne concentrăm îndoite silinţe asupra deşteptării inteligenţei şi a vieţei naţionale în şcolari. Organizarea şcoalei normale de la Trei-Ierarhi şi după forma ei şi celelalte şcoale, va trebuì dar să fie potrivită cu împrejurările noastre şi nu copiate de altundeva. De aceea subscrisul, despreţuind din adâncul inimei toate programele teoretice, care pe hârtie sânt frumoase, dar în realitate se produc numai ca nişte caricaturi din ţări străine, a crezut de datoria sa: a încercà mai întâi în practică un mod de învăţământ adaptat la şcoalele noastre şi a propune apoi numai după experienţa completă de doi ani ceea ce va fi aflat că este bun pentru învăţământul primar şi că se va puteà înrădăcinà în poporul nostru. O organizare teoretică de şcoli normale,... se poate traduce într'o singură oară din cărţi franceze sau germane, dar o organizare care să aibă viaţă cere cel puţin doi ani de studiu practic în însăşi ţara aceasta, şi *asemenea studiu ar trebuì să preceadă toate instituţiunile nouă şi în alte sfere ale statului*»

Tipărind acest al doilea anuar, d. Maiorescu îşi exprimă dorinţa ca ministerul „să declare o asemenea publicaţie la finea fiecărui an şcolar obligatoare pentru directorii tuturor şcoalelor secundare din ţară". Această dorinţă a sa ca şi «regula administra-

tivă» ce și-o făcuse tânărul director «de a înființă în ori-ce școală o bibliotecă» școlară pentru uzul elevilor, au rămas până astăzi încă *pia desideria:* asemenea deprinderi de bună administrație școlară nici nu s'au impus, nici nu s'au generalizat de la sine, în țara noastră în care sentimentul unei discipline în muncă și al unei hierarhii în mijloacele de cultură nu a intrat în spiritul public.

E interesant de observat, că tot d. Maiorescu a publicat și cel dintâi anuar al universității din București (îndată după numirea sa ca rector al universității)—în al 29-lea an de la înființarea ei.

Această nevoie sufletească de a-și da întâi bine seama de starea de fapt înainte de a întreprinde ori-ce lucrare de cultură, de a începe totdeauna de la temelie și a o fixă pe aceasta solid înainte de a porni mai departe, de a pune ordine și a aduce lumina științei în toate lucrurile ce au intrat în sfera sa de acțiune sau de cercetare a făcut din d. Maiorescu îndrumătorul chemat al culturei noastre din cei din urmă patruzeci de ani.

Cu toată zădărnicia părerilor de rău pentru binele ce s'ar fi putut întâmplă și nu s'a întâmplat, nu te poți oprì de a cugetă la fatalitatea împrejurărilor care împiedică adesea desvoltarea mai departe a acțiunii directe a unei mari personalități. Câte greșeli nu s'ar fi evitat, câte forme goale ar fi rămas în neființă, câtă risipă în vânt, de vreme, de bani și de energie sufletească a fiilor țării nu s'ar fi împiedicat, câte puteri și câte mijloace de cultura nu s'ar fi organizat mai bine, dacă un om cu cunoștința de oameni, cu pregătirea și cu disciplina sufletească a d-lui Maiorescu ar fi prezidat mai mult timp la conducerea directă a învățământului țării!

Dar, poate, aceasta ar fi mărginit influența și acțiunea sa în alte direcții, tot așă de importante pen-

tru vieața sufletească a neamului nostru. Să ne gândim numai la incalculabila influență ce a avut-o profesorul Maiorescu pentru vieața noastră națională prin creșterea în universitate a atâtor rânduri de tineri ce s'au adăpat de la cugetarea înaltă și de la puterea suggestivă a cuvântului său și au luat pildă de la purtarea și fapta sa pururea egale și de o rară distincție sufletească; să ne gândim încă la partea ce o are în educarea gustului pentru frumos al tuturor, și în deșteptarea sau desăvârșirea talentului de scriitori al celor mai puternice individualități din literatura noastră modernă, de la cei mai apropriați de dînsul în vârstă până la cei ce abiă acum se ridică. O rază din sufletul său a încălzit pe ori-cine s'a apropiat de dînsul cât de puțin, a aprins o lumină mai mare în toți și a trezit în câțivă un talent care ar fi rămas, poate, altminteri într'o veșnică stare latentă.

La universitate, el a fost învățătorul tuturor. Cred că e singurul exemplu de profesor universitar român care să fi interesat prin cursul său, într'o asemenea măsură, pe studenții tuturor facultăților, ba și pe oamenii formați, care veneau ani de-a-rândul la lecțiunile sale de logică și de istoria filosofiei, cu regularitatea celor mai supuși școlari.

Sânt atâția dintre noi care au urmat studii și pe la universități streine, și mulți au auzit, mai săptămânile trecute, în aula universității din București, conferența unui profesor universitar francez despre Auguste Comte: nu știu să fie vre unul care să se fi simțit acolo mai înalțat de cât la cursurile d-lui Maiorescu. Acest dar de a înfățișă într'o formă desăvârșita și cu o căldură comunicativă chestiunile de logică și cele mai înalte sisteme de filosofie, de a le pune la înțelegerea tuturor fără a le scoborî, ci de a înălță pe toți până la ele, de a arătă perspectivele ideilor în lumea vieții reale, de a deșteptă în as-

cultători propria lor cugetare și a-i îndreptă spre o privire filosofică a lucrurilor celor mai puțin însemnate în aparență — acest dar superior nu l-am mai întâlnit la nimeni într'o măsură așà de largă.

Câtă cugetare filosofică se află astăzi la neamul nostru, își are începutul în conferențele, în scrierile, în convorbirea și în cursurile de peste patruzeci de ani ale d-lui Maiorescu. El a fixat terminologia filosofică în limba noastră, iar prin traducerile sale din Schopenhauer, prin manualul său de «Logică» și prin cele două studii despre «Progresul adevărului» și «Din experiență» el a lăsat culturii noastre modèle de-a-pururi pentru asemenea lucrări.

Tot un începător de vremuri nouă a fost profesorul Maiorescu și în relațiile sale cu studenții: el a introdus în viața noastră universitară obiceiul de la popoarele unde și-a făcut învățătura, de a avea zile și ore anume pentru primirea studenților la universitate și acasă la dînsul, precum și acele întruniri la sine acasă la epoce hotărâte, în care se discutau cu o familiaritate camaraderească atâtea chestiuni din sfera studiilor filosofice.

În evoluția culturii noastre de la a doua jumătate a veacului al 19-lea încoace, personalitatea d-lui Maiorescu răsare ca aceea a unui spirit conducător, înzestrat cu darul de a stăpâni sufletele, a le deșteptà, a le îndreptà și a le înălțà deasupra lor înse-le. Accenturea spiritului critic în cultura națională, privirea mai în adânc a tuturor chestiunilor, preocuparea de *adevăr* înainte de toate, precăderea *faptei* asupra *vorbei* și o mai justă măsură a amândorora, stabilirea unor norme superioare pentru limbă și literatură, îndreptarea mai vie spre studiul serios al limbii și al trecutului nostru și spre respectul și iubirea graiului strămoșesc, liberarea de domnia formei goale, a frazei deșerte, a gustului mediocru și a patriotismului

rău înțeles, înălțarea discuțiunilor într'o atmosferă senină și obiectivă, deprinderea cu o pregătire științifică solidă, cu o metodă de cugetare precisă și onestă, deschiderea unui orizont mai larg pentru izvoarele culturii tinerimii și iubirea pentru studiul filosofiei—toate aceste note care disting esențial cultura noastră de azi de cea de acum o jumătate de veac sânt, în mare parte, urmarea activității acestui mare profesor. Și câte mai rămân încă de răspândit într'o măsură mai largă, din îndrumările sale! E de ajuns să relevăm numai consecvența de fier în convingeri, proverbiala sa exactitate în împlinirea datoriei, iubirea tinerimii, familiaritatea și totuși tactul superior în relațiile cu ea.

Cei ce au avut în tinerețea lor norocul de a audiă cursurile de la universitate ale d-lui Maiorescu, a se împărtăși de la cugetarea și sfaturile sale, a se bucură de atenția sa binevoitoare, de intimitatea convorbirii sale, de sprijinul său totdeauna gata pentru ori-ce tânăr ce arătă vreo speranță de viitor —aceia vor păstră până la moarte în adâncul sufletului lor, între cele mai scumpe clipe ale vieții, amintirea acelor vremuri.

Și nu au fost puțini aceia care au avut această parte. Căci profesorul Maiorescu a avut totdeauna cea mai caldă iubire pentru elevii săi. Și a scos destui. Și dacă au fost printre ei și de aceia care au dat mai puțin decât se așteptă, și de aceia care au înșelat cu totul așteptările sale —cui i s'a întâmplat vreodată altfel cu darurile ce a împărțit și cu nădejdile ce și-a pus în oameni?

Profesorul Maiorescu poate aveă însă mângâierea că a deșteptat destule talente, a format destule caractere și a lăsat în sferele înalte ale culturii noastre destui urmași vrednici de interesul ce le-a purtat.

Iar pentru deziluziile ce va fi avut, și la care de

altn.interi cugetul său înțelept va fi fost pregătit, el își va fi zis cuvintele lui Pestalozzi dintr'o scrisoare către discipolul său Niederer: «Dacă am făcut bine la câțiva nevrednici, aș întrebă, cum aș fi aflat pe cei vrednici, dacă n'aș fi făcut nimic pentru cei nevrednici?»

ION A. RĂDULESCU-POGONEANU.

T. MAIORESCU ŞI ARTA ÎN ROMÂNIA

Dintre toţi fruntaşii cari au participat la faurirea României de astăzi, rolul cel mai însemnat în educarea generaţiilor tinere revine, necontestat, D-lui Maiorescu. Timp de o jumătate de veac a fost părintele intelectual cel mai autorizat al tineretului, care s'a însufleţit de sfaturile sale şi s'a luminat prin ştiinţa sa. Dânsul a pregătit sufleteşte întreaga noua generaţie, căreia îi revine sarcina de a asigură soarta României de mâine.

Inrâurirea binefăcătoare ce a avut-o în desvoltarea intelectuală a neamului este cu atât mai intensă, cu cât mai variate şi bogate i-au fost mijloacele. Cu o măestrie neîntrecută a reuşit să deştepte şi să fructifice calităţile reale ale inteligenţelor tinere, scoţând în relief frumoasele însuşiri ale sufletului românesc.

Dar nu numai în domeniul întins al literaturii şi al filosofiei a fost şeful necontestat, după cum de asemeni nu numai în viaţa noastră politică a jucat un rol atât de însemnat.

In desvoltarea artistică şi în educaţia estetică a poporului nostru, D-l Maiorescu de asemeni a avut o influenţă bine hotărâtă. Alături de Alexandru Odobescu, D-sa trebue considerat ca întemeetorul mişcărei artistice la noi în ţară.

Această latură a personalităţei atât de extraordinar şi minunat înzestrată a D-lui Maiorescu este, însă, poate cea mai puţin cunoscută, deşi tocmai printr'a-

ceasta se învederează şi mai bine superioritatea individualităţii sale. Dacă însuşirile artistice nu ar fi precumpănit firea sa, probabil că nici în domeniul criticei şi nici în al speculaţiunilor filosofice nu ar fi atins culmile subtile la cari s'a înălţat. Viaţa sa întreagă însă este dominată de acel cœficient imponderabil ce constitue caracteristica câtorvă aleşi ai firei numai, pe cari îi numim artişti desăvârşiţi. Acest simţimânt al artei, înăscut mai mult decât însuşit, dă întregei personalităţi o seninătate olimpiană şi un ritm impunător, ce disting pe omul într'adevăr superior. Cultura spiritului, fie ea oricât de vastă, scăpărarea inteligenţei oricât de vie, nu pot înlocui rolul pe care sentimentul artei îl împlineşte în desăvârşirea individualităţei.

Importanţa covârşitoare pe care o are arta în viaţa noastră intelectuală, D-l Maiorescu o accentuează neîncetat în sistemul său de critică literară. Analizând cauzele pentru care problemele ştiinţifice nu pot face obiectul poeziei, D-sa stabileşte în mod magistral avantagiile artei şi rolul binefăcător ce-l are asupra sufletului omenesc:

„In mijlocul fluctuaţiunii perpetue, de care este mişcat acel straniu product al formaţiunilor animalice, ce se numeşte minte omenească, arta se stabileşte ca un liman de adăpost spre a redà inteligenţei agitate o linişte salutară“. (1).

Sau, cevà mai departe, în aceiaşi ordine de idei: *frumoasele arte sunt* considerate ca *repaosul inteligenţei.*

Arătând neliniştea ce căutarea rezolvirei problemelor ştiinţifice produce în spiritul omenesc, veşnic nemulţumit de rezultatele obţinute, D-sa caută din nou refugiu în domeniul senin al artei:

(1) Critice, ediţia Socec, 1892, I, p. 52.

„*In această stare a inteligenței active se coboară arta ca o mângăere binefăcătoare. Ea prinde atenția liniștită și agitată spre infinit, și prezentându-i o idee mărginită în forma sensibilă a frumosului îi dă liniștea contemplativă și un repaos intelectual*“ (1).

Dar nu numai la aceste lapidare formulări teoretice se mărginește activitatea artistică a D-lui Maiorescu. Principiile acestea, desvoltate în criticile sale, au avut totdeauna pe lângă însemnătatea lor doctrinară și o aplicație practică în viața noastră. Formulările nu erau decât concluziile la care îl conduceau sentimentele și constatările sale.

Nu de dragul principiilor, cum din nefericire se întâmplă așà de des, d-l Maiorescu predică religia frumosului; ci sub imboldul acelui îndemn lăuntric, care în mod inconștient chiar stăpânește pe artist, izvoreau formulele sale estetice. Ele nu sunt decât concretizarea stărilor sale sufletești. Intr'aceasta constă tocmai deosebirea cea mare între direcția cea nouă, față de cea veche, contrast care a caracterizat acțiunea «*Junimei*», atât în domeniul intelectual cât și în cel politic.

„*Direcția veche a bărbatilor noștri politici este* — cum singur ne arată d-l Maiorescu — *mai mult îndreptată spre formele din afară; direcția nouă și junǎ caută mai întâi de toate fundamentul din lăuntru, și unde nu-l are și până când încă nu-l are, despretuește forma din afară ca neadevărată și nedemnă*“ (2).

Aceleași principii sănătoase, cari au călăuzit pe junimiști în toate manifestările vieții lor, au fost aplicate de d-l Maiorescu și în domeniul artistic.

Fără a se pierde în speculațiunile estetico-metafizice, încă la modă acum câtevà decenii, d-l Maio-

(1) Critice, I 54.
(2) Critice, I, 334.

rescu a căutat să delimiteze cât mai precis domeniul special al artei, în marginele căruia numai a aplicat principiile sale.

„*Să ne mărginim la simpla tragere a linii de hotar între ceiace este artă şi se poate cere dela artă şi între ceiace nu este artă şi nu i se poate cere,* stabileşte d-sa în criticile sale (1). *Odată hotarul aşezat, nu mai încape îndoială că se pot face multe deosebiri şi înlăuntrul terenului artei; numai să se recunoască mai întâi că ne aflăm pe teren de artă*".

La noi, mai mult ca oriunde asemenea precizări a diferitelor terenuri erau — şi din nefericire mai sunt încă şi astăzi — aşà de necesare. Puţin numai s'a schimbat din constatările d-lui Maiorescu dela 1872. Căci şi astăzi, cași atunci „*dacă te interesezi de arta frumoasă, te duc în muzee, în pinacoteci şi gliptoteci, îţi arată expoziţiunea artiştilor în viaţă şi se laudă cu numărul pânzelor spânzurate pe perete*" *(2)* fără însă să se preocupe dacă toate acestea corespund în realitate cu ceeace ar trebui să fie. Azi, poate chiar şi mai mult, ne mulţumim cu formule sau firme care acoper, numai pentru cei orbi, goliciunea reală. Contra acestei falşificări a adevărului şi în domeniul artei, criticul autorizat al Convorbirilor a ridicat glasul său: «*este mai bine să nu facem o şcoală de loc, decât să facem o şcoală rea, mai bine să nu facem o pinacotecă de loc, decât să o facem lipsită de artă frumoasă*» *(3)*.

Cât de greu de aplicat sânt asemenea adevăruri, ce ni se par aşà de simple, se dovedeşte prin neînsemnatele progrese ce am făcut în această privinţă. O dovadă, tot deodată, cât de rar este nu numai simţimântul artei dar chiar acel al bunului simţ la

(1) Critice, II, 195.
(2) Critice, I, 266.
(3) Critice, I, 276.

cei mai mulți dintre conducătorii noștri. Și văzând cât de puțin am înaintat întru cât privește interesul și sprijinul ce Statul acordă desvoltărei artistice, par'că desnădăjduim să mai sperăm vre-o îndreptare. Autoritatea alinătoare a d-lui Maiorescu intervine însă, amintindu-ne că în asemenea momente de desiluzie nu trebue să «*cauți înapoi nici împrejur, ci, pășind înainte, să-ți păstrezi încrederea, că progresul adevărului* trebue *să se facă*»; căci «*mulți din cei ce astăzi sânt în rătăcire vor veni mâine pe calea adevărului*» (1).

Increzători în optimismul său, să-i urmăm sfatul și să ne călăuzim de principiile de dânsul stabilite. In unele privințe nu ne rămâne decât să privim în aplicare propunerile sale, cari n'au fost decât parțial realizate. Căci și în domeniul special al artei, estetul teoretic a avut unele concepții practice. Astfel încă din 1875, fiind ministru al Cultelor, d-l Maiorescu, apreciând enorma valoare a Muzeelor pentru desvoltarea gustului, a hotărât, prin decretul No. 2.036 din 30 Dec. a. a., înființarea a patru secțiuni nuoi la Muzeul din Capitală. Frumoasele sale intenționi însă au rămas neexecutate, și numai după *treizeci și unu* de ani, adică d'abia în 1906 s'a înființat în fine, pe baze temeinice, un muzeu «al porturilor naționale», reclamat cu atâta dreptate încă de pe atunci. Celelalte trei secțiuni, deși oficial înființate de ministrul artist din anul 1875, până astăzi încă nu au fost organizate.

Iar sfatul d-lui Maiorescu, dat în ședința Camerei din 14 Fevruarie 1899, deci tocmai acum 11 de ani, nici acum nu e de toți priceput și respectat.

In loc de a admite împreună cu d-sa „că e mai bine ca puținele lucruri artistice ce avem să le adu-

(1) Critice, I, 254

năm la un singur loc" și să nu le împrăștiem, vedem că fără vre-un plan bine determinat se rezlățesc obiectele noastre de artă, neputând da astfel o imagină unitară a culturei și artei trecutului nostru.

Paralel cu adunarea obiectelor de artă, tot d-l Maiorescu cel d'intâiu a introdus învățământul artistic în Universitatea noastră, încredințându-l prietenului său și singurului specialist în materie, lui Alexandru Odobescu.

In introducerea la volumul său *Istoria Archeologiei*, Odobescu ne indică forma provizorie sub care s'au început aceste prelegeri:

„In iarna din 1894 spre 1895, d-l Titu Maiorescu, fiind pe atunci ministru al învățăturii publice și dorind să dea instrucțiunii superioare din București o dezvoltare ce-i este încă de mare lipsă, a avut nimerita idee a cere dela mai mulți bărbați, cunoscători și iubitori de știință, ca să înceapă, în localul Universității, cursuri libere și gratuite asupra diferitelor materii științifice, încă necuprinse în programele oficiale ale Universităților".

Iar îndată Odobescu adaogă despre sine:

„Autorul acestui volum, luaiu, nu fără sfială, sarcina anevoioasă de a introduce în școalele române, noțiunile de archeologie", care, știm, că au fost din cele mai interesante prelegeri.

Cursurile, introduse din inițiativa personală a Ministrului și în mod provizoriu numai la început, s'au dovedit de un interes așà de mare încât au fost pe urmă consacrate în mod oficial și definitiv. Generații întregi de studenți își aduc cu drag și venerație aminte de prelegerile filozofice ale d-lui Maiorescu, din cari niciodată nu erau excluse considerațiunile artistice, și de demonstrațiunile lui Odo-

bescu, care în tâlmăcirea artei popoarelor antice și moderne se ocupă întotdeauna de adâncirea cauzelor inițiale ale producerii operii de artă. Astfel, pe acea vreme fericită pentru cei ce au apucat-o, Universitatea noastră, deși tânără, oferea, din punct de vedere al educației artistice, o atmosferă superioară celei de azi.

Din înțelegerea și conlucrarea acestor două, cele mai senine, figuri ale învățământului nostru superior au rezultat de altfel numeroase foloase pentru arta românească. De câte ori probleme mari artistice s'au ivit, totdeauna soluțiile se datoresc acestor doi fruntași. D-l Maiorescu, în special, nu a trecut o singură dată pe la Ministerul Cultelor fără ca să aducă o nouă contribuție pe acest teren. Totdeauna, fie ca ministru, sau ca simplu mandatar al Națiunei, d-sa nu a încetat de a accentuà că *„este în interesul nostru al tuturor, este un interes național, ca în mijlocul atâtor altor ocupațiuni să ne ocupăm și de știință și artă în limitele putincioase"* (1). Fără însă a păcătuì în sensul contrar, adică să admită ca bună și să încurajeze orice producțiune artistică pentru simplul motiv că este națională. Cu aceiași asprime cu care a luptat — ací cu deplin succes — împotriva mediocrității în literatură, d-l Maiorescu a înfierat în genere orice operă de artă nereușită, chiar când ea se prezintă sub haina înșelătoare a patriotismului.

„Demnitatea noastră de oameni nu ne permite, adaogă d-sa, *ca din produceri, ce la popoare culte ar fi obiecte de râs sau de compătimire, să facem o colecție venerabilă și să o depunem pe altarul patriei cu tămâia lingușirii. Ce este rău pentru alte popoare este rău și pentru noi, și frumoase și adevărate nu*

(1) Discursuri, III, 87.

pot să fie decât acele scrieri române, carı ar fi frumoase şi adevărate pentru orice popor cult" (1)

Ca şi operile literare şi cele artistice trebue judecate şi apreciate din punct de vedere mai general, al valoarei lor proprii, fără a fi influenţate de consideraţiuni locale. *„Chiar patriotismul, cel mai important simţimânt pentru cetăţeanul unui stat în acţiunile sale de cetăţean, nu are ce căutà în artă ca patriotism ad-hoc, căci orice amintire reală de interes practic nimiceşte emoţiunea estetică" (2).* Aceasta nu esclude însă, bine înţeles, ca să nu dăm cea mai mare atenţiune în primul rând manifestărilor artistice româneşti sau monumentelor din ţara noastră, atunci când ele sunt într'adevăr demne de asemenea consideraţiune.

Meritul special al d-lui Maiorescu constă tocmai în puternicile contribuţiuni ce a adus pentru rezolvirea celor mai importante capitole ale artei româneşti. Astfel, în primul rând d-sale se datoreşte importanta publicaţiune a lui Alexandru Odobescu asupra tezaurului dela Pietroasa, monumentul fără pereche în lume, cu a cărui posesie ne putem fali. Erà legitim ca, având posibilitatea, să se rezerve unui Român cinstea de a face cunoscut lumei ştiinţifice un asemenea giuvaer. Apreciind cunoştinţele şi adânca pricepere artistică a lui Odobescu, d-l Maiorescu, fiind Ministru al Instrucţiunii, pune la cale această lucrare monumentală, pe care o susţine apoi cu autoritatea sa în parlament (3) până la terminare. Opera lui Odobescu, scrisă în limba franceză asupra tezaurului, este încă singura contribuţie serioasă adusă de un Român la istoria generală a artei.

Cu mult mai însemnat este rolul ce d-l Maiorescu

(1) Critice, I, 233.
(2) Critice, II, 187.
(3) Discursuri, III, 82.

l-a avut în restaurarea monumentelor noastre bisericești. De această importantă operă numele d-sale este strâns legat, căci d-sa poate revendică dreptul de a fi dat soluțiunea adevărată chestiunei, care la început fusese pornită pe o cale greșită, din cauza falșelor considerațiuni patriotice ce întunecau dreapta judecată a cercurilor conducătoare.

Unor incalificabile sentimente de gelozie se datorește faptul că azi încă este așa puțin cunoscută reala acțiune a d-lui Maiorescu în această direcție. Căci puțini sunt aceia ce știu că restaurarea de către d-l Lecomte du Noüy a bisericii episcopale dela Curtea de Argeș, în special, a fost hotărâtă Ministru al Cultelor fiind d-l Maiorescu. Vina însă revine publicațiilor oficiale apărute cu prilejul inaugurării, în care nici nu se pomenește de cei ce au inițiat spre bine lucrarea. Această regretabilă omisiune a fost de altfel la timp relevată de către Odobescu, care își exprimă indignarea sa contra tăcerii numelor precursorilor acestei idei.

„*Când este vorba despre restaurare* — scrie Odobescu — *osebit de Regele, care pururea a ocrotit această lucrare artistică și națională, și osebit de meritosul architect d. Lecomte du Noüy, care cu inteligentă pasiune s'a devotat operei — apoi cată să spunem curat: că s'ar fi cuvenit publicațiunii oficiale a Ministerului ca ea să nu nesocotească cu așà presumțioasă împăunare și să nu tacă cu tot dinadinsul numele celor, cărora le revine cea mai bună parte din acest merit, și adică numele fostului ministru Titu Maiorescu și acela al celui care, revendicând în cazul de față un drept al său subscrie fără sfială rândurile de până aci*“ (1).

In acelaș articol Odobescu arată că la 1874, fiind

1) Reprodus în Discursurile d-lui Maiorescu, I, 274.

Ministru de culte d-l T. Maiorescu *«fără a fi isprăvnicit de nimeni a întocmit o comisiune ca să se ocupe serios de de această cestiune»*. Părerea lui Odobescu a fost, după cum singur mărturisește, aprobată și pusă îndată în aplicație de către d-l Maiorescu. Și tot energiei d sale se datorește că lucrarea a putut fi terminată. Din cauza amestecului unor susceptibilități patriotice deplasate, chestiunea restaurărilor ajunsese în Parlament una din cele mai pasionante. La fiecare nouă cerere de credite într'acest scop, se ridicau în potrivă voci destul de impunătoare ca a lui Nicolae Ionescu, sau chiar uneori a lui Kogălniceanu însuși. Contra acuzațiunilor ușoare ale acestora a luptat totdeauna cu succes d-l Maiorescu, care prin argumentarea sa cu totul obiectivă a reușit să convingă chiar Camerile cele mai ostile de necesitatea și importanța acestor lucrări. Numeroasele discursuri ale d-sale asupra acestui subiect constitue un întreg istoric al chestiunei. Dintrânsul trebue să desprindem punctul de vedere cu totul obiectiv și general care constitue fundamentul argumentării d-lui Maiorescu. Căci discursurile sale sunt totdeauna foarte instructive, chiar din punct de vedere al istoriei artei. Locul ce se cuvine bisericii episcopale dela Argeș este, de pildă, foarte exact determinat în menționatele cuvântări:

„Curtea de Argeș este poate cel mai însemnat monument architectonic al nostru..... care are marea însemnătate de a fi ultimul edificiu bisericesc adevărat bizantin, lucrat de ultimii artiști ai Bizanțului, vro 50 de ani după ce căzuse în stăpânirea Turcilor.

Prin acest fapt, prin concepțiunea lui originală, prin măestria amănuntelor decorative, acest monument este pentru istoria artelor în genere și a arhitecturii și ornamenticei bizantine în special, monumentul cel mai interesant“.

„Era dar o datorie a noastră atât față cu țara, cât și față cu interesul general al artelor în Europa ca să păstrăm și să restaurăm această biserică în spiritul construcției ei primitive“ (1).

Intemeiată pe vederi așà de juste și largi, opinia d-lui Maiorescu trebuià să convingă pe toți cei pe cari patima nu-i orbise cu totul. Fără a ține seamă de pretențiile neîntemeiate ale unor patrioți exagerați, Ministrul cultelor din 1875, bucurându-se de deplina aprobare a M. S. Domnitorului, desființează contractul cu pământeanul Montureanu și se adresează în străinătate unui specialist. *„Artiștii arhitecți pentru asemenea lucrări cei mai în renume pe atunci în Europa,* ne spune d-l Maiorescu (2), *erau germanul Semper și francezul Viollet le Duc. Veți găsi explicabil,* adaogă d-sa, *că am ales pe Viollet le Duc. I-am scris personal, și am căutat să-l încălzesc pentru monumentul nostru. D-sa mi-a răspuns foarte cald și s'a arătat gata de a veni în ajutor. A găsit biserica noastră vrednică de cel mai mare interes, și d-sa mi-a recomandat pe cel mai capabil artist-arhitect pentru o asemenea lucrare, pe d. André Lecomte du Noüy care în acel moment era atașat la comisiunea franceză trimisă în Palestina, sub conducerea lui Clermont—Ganneau, pentru cercetări arheologice și tot deodată lucra la facerea unor monumente comemorative....“.*

Prin hotărîrea d-lui Maiorescu de a încredința d-lui Lecomte du Noüy restaurarea bisericii dela Curtea de Argeș s'a dat în fine singura soluțiune bună acestei chestiuni. Nu e locul aci să intrăm în discuțiunea probelor technice cari fac dovada neîndoelnică a exactității și valoarei lucrărilor d-lui Lecomte. Din feri-

(1) Discursuri, IV, 246.
(2) Discursuri, IV, 247.

cire avem nu numai mărturii ale specialiştilor dar şi documentări suficiente pentru a face oricând să reeasă deplina justificare a modului de procedare a arhitectului francez.

D-l Maiorescu, cași Odobescu de altfel, nu a scăpat ocazia de a-şi exprimă convingerea că „*d-l Lecomte du Noüy e un om care merită recunoştinţa noastră pentru felul extraordinar, pentru capacitatea artistică excepţională ce a dovedit în lucrările săvârşite de d-să în ţara noastră*“ (1).

In curând sper să am prilejul de a da la lumină toate dovezile cari întăresc opinia d-lui Maiorescu. Cu drept cuvânt d-sa poate să spună că e „*fericit de alegerea d-lui Lecomte du Noüy, căci biserica episcopală din Argeş este astăzi restaurată aşă încât face admiraţia celor mai competenţi cunoscători streini şi indigeni*“ (2).

Fapt incontestat rămâne că fără Inalta ocrotire şi fără de sprijinul moral şi material ce M. S. Regele a acordat dela început monumentelor noastre (3) şi fără de fericita şi preţioasa intervenţie a d-lui Maiorescu, nu am puteă să ne mândrim astăzi cu biserica dela Curtea de Argeş şi cu toate celelalte nestimate giuvaeruri architectonice ce au fost salvate.

Această acţiune directă ce d-l Maiorescu a avut în domeniul artei româneşti nu reprezintă decât o parte a influenţei sale pe acest teren.

Nu mai puţin importantă, deşi mai greu de exemplificat fiind mai generală, este înrâurirea ce a avut-o asupra educaţiunei estetice a tineretului.

Convins că „*niciodată Estetica nu a creat frumosul, precum nici odată Logica nu a creat adevă-*

(1) Discursuri, IV, 437.
(2) Discursuri, IV, 247.
(3) Vezi: *Carol I şi monumentele străbune*, Conv. Lit. Aprilie 1909, pp. 358-371.

rul (1). d-sa nu s'a îndeletnicit a predică formule, a predà rețete în favoarea artei. *„Frumosul nefiind o idee teoretică, ci o idee învelită și încorporată în formă sensibilă“*, (2) potrivit acestui adevăr d-l Maiorescu s'a străduit să propăvăduiască frumosul prin exemplul întregei sale activități.

Nu numai în cazuri izolate, ci întotdeauna și în toate acțiunile, d-sa, în mod inconștient chiar, s'a impus prin aceà armonie binefăcătoare ce distinge pe omul superior înzestrat cu simțul estetic. Este firesc dar ca prelegerile sale filosofice, criticile și discursurile sale academice sau politice să fi avut o așà enormă înrâurire asupra semenilor săi, tocmai pentrucă arta, sub diferitele ei forme, le-a servit de substrat tuturor. Căci mai presus de toate, d-l Maiorescu este o fire desăvârșită de artist și ca atare a luptat necurmat pentru cucerirea adevărului și a frumosului. D-sa privește lumea ce ne înconjoară nu numai cu reflexiunea rece care ne dà lucrările de știință, dar mai ales *«cu inima plină de simțiminte, din care es lucrările de artă»* (3).

Despre dânsul, mai mult decât despre oricare, se poate spune că a pătruns *«în lumea fericită a artei, unde timpul nu mai are putere și nu mai are înțeles, și cine înălțat în sfera ei, a știut să plăsmuiască forma frumoasă, acela de sigur, dar numai acela, a ajuns pe calea nemuririi»* (4).

AL. TZIGARA-SAMURCAȘ.

---

(1) Critice, I, 113.
(2) Critice, I, 10.
(3) Critice, I, 122.
(4) Critice, I, 295.

Domnului Director al Convorbirilor Literare.

În numărul al șeaselea al „Cumpenei", noua revistă literară ce ese sub direcțiunea domnilor Iosif, Anghel, Chendi și Sadoveanu, acest din urmă publică un articul întitulat „In amintirea lui Creangă" cu ocaziunea aniversării a 20-a a morții marelui nostru povestitor.

In acel articul se găsește următorul pasaj relativ la raporturile lui Creangă cu societatea literară „Junimea" din Iași:

„Un profesor al meu, într'un rând îmi citeă un fel de povestire.

Descriă frumos o adunare literară, în saloane lucsoase. Oameni măreți, cu îngrijire îmbrăcați, gesticulau observându-și mișcările, vorbeau cumpănit. Eră o atmosferă parfumată, eră o atmosferă de idei înalte, frumos spuse; eră o atmosferă aristocratică. Unul citeă o poezie, ceilalți se gândeau la altcevà, ori vorbeau între sine, cu glas scăzut, foarte cuviincioși. Incepeau apoi, după sfârșitul versurilor, teorii fine despre artă; convorbirea se însufleteà când treceau cu toții într'o sofragerie scânteietoare, cu mese pline de gustări alese și de vinuri chilimbarii și rubinii. Glume bine făcute își luau sborul; erau puțini aceia cari-și îngăduiau cuvinte neînfrânate, fulgerări spontane, — și aceștia erau oameni cu superioară cultură, cu situații sociale foarte înalte, și le ședeà bine să descrețească frunțile și să de-

*

ştepte în jurule trilurile râsului.—Şi erà între aceştia ş'un om umilit, îmbrăcat în straie rău croite. Erà primit acolo, nu pentru averea lui, nu pentru spiritul lui, nu pentru situaţia lui socială, ci din pricină că se apucase să aştearnă pe hârtie lucruri curioase... Şi deşi toţi făceau haz de scrisele lui, el se simţeà străin stânjenit,—sta într'un colţ ca un om sărman care n'are loc la masa bogaţilor, şi se gândeà la nevoile lui şi la amărăciunile-i nenumărate.

Acesta erà Creangă în mijlocul Junimei... îmi zise profesorul meu, privindu-mă peste ochelari".

Am rămas uimit cetind aceste rânduri ale d-lui Sadoveanu şi trebue să presupun că buna sa credinţă a fost cu desăvârşire indusă în eroare de persoana ce i-a făcut aceste comunicări. Profesorul cu ochelari care-i ziceà că societatea „Junimea" se compunea din *„oameni măreţi, cu îngrijire îmbrăcaţi care gesticulau observându-şi mişcările şi vorbiau cumpănit"* nu poate să fi fost o persoană care frequenta adunările „Junimii". Căci n'a fost societate în lume în care să gesticulà mai mult, se observau mişcările mai puţin şi se vorbià cu mai puţină cumpănire.

Regretatul meu prieten Vasile Pogor în casa căruia, după mutarea d-lui Maiorescu la Bucureşti, se adună „Junimea", alternând cu locuinţa mea, aşà de puţin îşi îngrijià mişcările, încât adese ori ţineà o perină în mână, gata s'o arunce în capul aceluia care, cetind, fie scrierea sa proprie, fie una străină, se depărtà, după părerea sa, de regulele esteticei. Perina aceasta devenise legendară.—Pe Boileau îl numià numai „Porcul de Boileau". Iar la serbările aniversare făceà glume aşà de puţin „cu perdea" că mulţi din tinerii literaţi de astăzi s'ar fi simţit scandalizaţi.

Negreşit că nu toţi membrii Societăţii se bucurau de acea lipsă de sfială ce caracterizà pe Pogor şi

făceà în bună parte farmecul acestei naturi pe atât de alese, pe cât de originale, dar de sigur că nici unul din membri nu-și observà deaproape cuvintele și mai puțin mișcările, de frică să nu jicnească pe cinevà sau să-și pue în neranduială *„îmbrăcămintea îngrijită"*.

Cât privește pe Ion Creangă este drept că, după răspopirea sa, ajunsese în nevoia cea mai mare. Dar din această grea situație l-a scăpat d-l Titu Maiorescu, numindu-l institutor la Iași, post în care a rămas până la moartea sa. Curând după ocuparea catedrei sale, el începù să-și publice cărțile de cetire și — făcând economii din câștigul ce-i aduceau vânzarea acestor publicații — se întovărăși cu alți câțivà institutori și cumpără o tipografie în care asociații imprimau cărțile lor didactice mult mai eftin și în condiții mai bune.

Deatunci Creangă n'a dat niciodată a înțelege că nevoile îl apasă. Moderat în dorințe, venitul ce aveà ajungeà trebuințelor sale modeste, așà încât l-am întâlnit chiar ca acționar la o Societate de credit agricol ce se înființase în Iași.

Intrarea sa în „Junimea" o făcù într'o seară la mine acasă la brațul lui Eminescu. Amândoi erau foarte veseli căci veneau dela vestita Bolta Rece unde gustase împreună mai multe pahare de Cotnar vechiu. Creangă fu primit cu brațele deschise de toți și din chiar seara întâia simpatia pentru dânsul a fost generală.

Deatunci, cât a ținut societatea „Junimea" în Iași, Creangă n'a lipsit niciodată — sănătos fiind — dela întrunirile ei. Departe de a fi umilit, cum zice profesorul cu ochelari, Creangă se simțeà foarte la locul său în mijlocul acelor bărbați ce se adunau numai de dragul literaturii și a științii și de sigur nu erà din cei mai tăcuți și păziți la vorbă.

Cu timpul Ion Creangă deveni unul din Junimiștii cei mai înfocați și mai zeloși căci admosferii ce domnià în acea societate îi datorește că a ocupat în literatura națională locul ce-l are. Fără „Junimea" Creangă ar fi rămas poate numai autor de cărți școlare; dar ca pe mulți alții, mediul în care a trăit l-a inspirat și l-a făcut să-și discopere dispozițiile cu care îl înzestrase natura și talentul său bogat de povestitor.

Ce sărbătoare pentru dânsul și pentru membrii „Junimii" seara când Creangă scoteà din buzunarul său o poveste sau un capitol din „Amintiri din copilărie"! Ce bucurie pe fețele tuturor! Ce veselie și aprobare generală! Și ce mânie a prietenilor săi din „Junimea" și în special a scriitorului acestor rânduri când vedeau cum literații din București și de aiurea considerau pe Creangă, ca și pe Eminescu, drept scriitori de mâna a doua, drept cantități neglijabile! Pe de altă parte ce siguranță în sentimentul nostru al tuturora că viitorul va răsbuna pe aceste inteligențe bogate și limpezi!

La serbările aniversare ale „Junimii" unde domnià o veselie nemărginită nu erà nimeni mai sgomotos și mai entuziast ca Creangă. *El* începeà lungul șir al anecdotelor; *el* rădeà cu hohot mai răsunător; *el* erà dintre cei din urmă ce părăsiau adunarea.

Și de dânsul să scrie că *„se simțeà străin, stânjenit, ca un om sărman ce n'are loc la masa bogaților și să gândià la nevoile lui și la amărăciunile-i nenumărate"*.

Ce greu trebue să fie să scrii istoria! Ce puțin și cât de greșit trebue să cunoaștem cele ce s'au petrecut în timpurile de demult, dacă fapte atât de recente și oameni, pot zice contimporani, pot fi înfățișați într'o lumină așà de falșă și într'o stare așà de desăvârșit alta decât a fost în realitate!

Şi totuş ar fi fost aşà de uşor să se consulte şi alţi cunoscuţi intimi ai povestitorului nostru ce sunt încă în viaţă, precum D-nii Maiorescu, Gane, Naum, Panu, Xenopol, Cuza şi atâţi alţii şi aş fi putut fi întrebat şi eu care am trăit cu Creangă aşà de intim, i-am apreciat meritele aşà de mult şi l'am iubit ca pe cel mai bun prieten.

IACOB NEGRUZZI.

LADY MACBETH

Horrible, horrible, moost horrible
(Shakespeare).

In capela subterană, singuratec loc şi sfânt,
Sună rar şi în restâmpuri miezul nopţei pe pământ ;
Un fior trecă neprasnic!. Boltele sant clătinate,
Iar pe zidari se văd pete şi trec ambre 'nhobotate.
Sfinţii neclintiţi în jâlţari, în nelinişte tresar,
Sfârâind se stinge 'n grabă candela de pe altar.
Intunericul e mare!.. şi pământul pare dat
Ca o pradă de tortură demonului ne 'ndurat!
Singur numai stă în veghie, arzător şi pironit,
Peste lumea criminală, ochiul cel neadormit!...
Sus.., pe treptele măreţe în împărătesc palat
Sub alcovul cu coroană, o fiinţă s'a sculat!
Camera se luminează. Ea cu grabă se 'nvăleşte,
Intr'o mantie de noapte şi misterios şopteşte ;
Este palidă ca moartea, ai săi ochi painjiniţi,
Sunt deschişi fără simţire ş'in orbita lor lipiţi.

(Lady Macbeth iesă, coboară scena, pune sfeşnicul pe masă, scoate batista din sân şi-i şterge frantea ; pe urmă şterge cu violenţă şi apăsat dosul mânei drepte, vorbind ca prin somn, cu ochii deschişi, tulburi dar pironiţi asupra mânei drepte).

«Veginic! Veginic! pân la moarte n'am să scap de-aceastâ
[pată !
«Pici acuma! pici, infamo! de pe mâna mea odată!...

(să aude bătând două ore).

«Una! două!... două oare! Este timp... caraj... acum...
«Ce adânc mai e infernal, ce 'ntunerec! Negrul fum...
«Se întinde pretutindeni! nu mai văd nimic... de loc!
«Ba'mi văd pata mea de sânge! Ş'apoi văd un ochiu de foc,
«Care or-când şi or-unde ne'ncetat mă urmăreşte,
«Mă ţinteşte şi mă arde, ca pe-o fiară mă priveşte

(Apasă cu violenţă mâna stângă peste dosul mânei drepte şi continuă a vorbi):

«Cine-ar fi crezut?.. bătrânul... când viaţa 'n el se stinge,
«Morţei să se 'mpotrivească, şi să aibă atâta sânge?
«Dar ce-aud? cine mă chiamă? cu a mână 'nsângerată!..
«Şi în zdrenţele aceste! Iată vin acuma... iată!

(Lady Macbeth iesă repede).

(In fundul scenei, medicul cu camerista singuri după ce au ascultat monologul de mai sus):

Medicul

Ei!.. sărmana! mi-este milă... şi de când? de când?... ai zis?

Camerista

De când Scoţianul nostru în castel a fost ucis
De ai săi...

Medicul

Ce? de atunci?...

Camerista

Astăzi s'a'mplinit un an,

Medicul

Stranie coincidenţă!

Camerista

De la moartea lui Duncan
De atunce... pe-a mea doamnă, miezul nopţei cum soseşte
O putere nevăzută din odihnă o trezeşte.
Repede ca o nălucă, ea din patul ei se scoală
Braţul ei şi mâna dreaptă tot le spală şi le spală!
Ce-a fi-având, sărmana... nu ştia... dar e lucru ne-auzit
Zi şi noapte să trăiască într'un chin necontenit.
Viaţa pentru dânsa este o tortură nesfârşită.
Fără somn, fără de pace, fără milă — schingiuită!
Mult mai bine, mult mai bine crudа moarte să o iee,
Şi ea mult mai fericită!

Medicul (în sine)

E culpabilă femeie!

Camerista

Cine poate să descrie... fioroasele lor certe.
Şi blestemurile crude!...

Medicul (convins)

Numai Dumnezeu s'o ierte!

A. NAUM.

PUSTNICUL

În pustiiul Thebaidei, sfânt locaş de pustnicie,
Unde Nilul ieratec curge cu melancolie,
Mângâind de-atâtea veacuri cu-a lui şoapte plângătoare,
Mângâind făr de speranţă adormitele popoare,
Sfinxii pârgaiţi de vântari, şi cenuşi îmbălsămate,
Regi păstori, ierofanţii, glorii stânse şi uitate
Zei misterioşi şi stranii, umbre reci, înceremenite
Monstruoasele vedenii stând pe zidiuri măcezite,
Nepătransele embleme, cu sens tainic negăcit
De umana cutezanţă. Eu aice m'am oprit.

Când apoi, silit de fuga timpului fără-de-milă,
Să las mantia pretextă şi să iau pe cea virilă,
Eu, înflăcăratul tânăr cu ochiu negru, înfocat,
De moştenitoare mândre şi de mume căutat.
Mult am stat la îndoială... în respintenea vieţei,
Y-grec! calea bifurcată şi fatală tinereţei.
Eu-şi luase întruparea c'o voinţă învrăjbită,
Veşnic ameninţătoare, nepătransă, neclintită.
In-cotro s'apuc?... căci sfinxa ne'ncetat se impuneà
Cu o furie nespusă, aprigă mă urmărià!

Să iau calea voluptăţei, cale netedă, frumoasă,
Sau să iau calea virtuţei?... Lung suiş, cale spinoasă!
Cu atât mai-mult enigma sta 'ncordată să mă cie,
Cu cât eu îi-mi apărase sub icoana de femeie!...
Una palidă, severă şi dispreţuind poporul,
Cealaltă uimitoare!... Clocoteà în ea amorul.

Nu cred însă că pe lume a putut să fie-odată
O strădanie mai crudă ș'o voință mai bărbată
Ca a mea! Aveam în față o sculptură îngerească —
Stranie nedumerire! Mare luptă sufletească!

Fruntea ei era superbă, brațe albe, ochi de foc,
Marmora și abanosul cu mărgeanul la un loc!
Nici a lui Tyndar copilă, mult zburdalnica Elenă,
Nici crăiasa de Paphos, blonda Anadyomenă
N'a putut fi mai frumoasă nici mai ademenitoare
Atunci când eși din spuma mărilor legănătoare
Dându-și sânul plin de farmec cu comorile din el
Și genunchii ei de fildeș daltelor lui Praxitel!

Plin de spaimă, dus pe gânduri, eu ca Hercules am stat,
Pe pământul ud de lacrimi în genunchi m'am aruncat,
Când de-odată — o minune!... Sus din cerul roș de stele,
Glas impunător și tainic a șoptit urechei mele.
Umbra nopței ascunsese al meu cuget amorțit,
Și o rază 'n întunerec pe-a mea frunte s'a ivit.
Nu mai este îndoială, Dumnezeu mi-a trimes mie
Ca să port pe-această lume darul de duhovnicie,
Caprele de oi de-oparte, să le pun, să le aleg,
Și lumeștile păcate c'un cuvânt să le desleg.

Mi-am luat atunci toiagul, Biblia, un Christ de lemn,
Mirul pregătit de îngeri, amfora cu unt-de-lemn,
Titva peste care plânge Magdalena 'n pocăință,
Moaștele de care râde secolul în necredință;
Și... descalț, în haină aspră, cu o funie încins.
Ca apostolii odată carii lumea au învins
Am pornit, supus la glasul cel ce strigă în pustie,
Chemând la mântuire pe acei ce vor să vie
Și la marginele lumei, dincolo de Ararat,
Toată Africa uscată, pân în Indii să străbat;

Pe slăbănogiţii ameri, jertfitor evlavios,
S'aduc oaea cea perdută pe altarul lui Hristos,
Peste rana omenirei şi noianul patrejanei
Să vărs leacul mântuirei, balsamul religianei!

O! ce nobilă menire marele apostolat!
Câte suflete pe lume m'ar fi binecuvântat!
Şi am izbutit de sigur, căci am mintea sănătoasă,
Am ştiinţele scripturei, barba albă, cuvioasă,
Glasul şi privirea blândă, o răbdare împietrită,
Sufăr frigul, setea, foamea, am credinţa neclintită,
Ca un pustnic înaintea ziditorului mă plec,
Preot după rânduiala dreptului Melhisedec!...

A. NAUM.

HORAȚIU CĂTRE VIRGIL

Te referent fluctus.
(Hor.)

Da!.. să ai o cale mândră și popasuri fericite,
Mantuane,... și prielnic peste mările întinse
Noaptea să te lumineze fiii Lebedei iubite,
Frații gemeni, Dioscurii cu făcliile aprinse.

Peste frângerile mării, lungi meandre parfumate,
Unde insule de aur cu grădinele plutesc,
Ĭapixul blând și mulcom să-ți deà pânzele umflate
Și cu drag să te coboare pe pământul elenesc!

Să ne'ntimpene efebii și pe țermuri să ne steie
Stol de vesele fecioare, dulce zimbet de femeie
Căci din scumpa ta ființă, jumătate sânt și eu!

Chiar Cocytul de l'aș trece, tot nu mă despart de tine,
Din Athenele de marmor Romei să te'ntorci cu bine,
Și să te păzască Pallas în cetatea lui Thezeu!

A. Naum

AMINTIRI

Trecut-au aproape 40 de ani de atunci — o viață de om: eram elev în secțiunea de bacalaureat a *„Institutului Academic“* din Iași.

Mulți la număr sunt aceia cari și-au petrecut copilăria pe băncile acelei școli de seamă; dintr'înșii, unii au și ajuns la odihna de veci, iar multora din cei rămași le-a albit părul hăt și bine.

Dacă dintre foștii elevi nu puțini au dispărut în acest răstimp, nu e decât firesc ca și mai mulți dintre cei ce ne vorbiau de pe catedră să nu mai fie astăzi în viață.

Adânc săpate în memoria copilului de odinioară, figurile profesorilor ce au fost și nu mai sunt, reînvieaza sub îmboldul amintirilor duioase, se impun din nou minții și inimei noastre și cu sinceră evlavie ni se pironește gândul la apusele călăuze ale primilor noștri pași în lume.

A apus școala însă-și, la întemeerea și înflorirea căreia lucrasără totuși, cu o deosebită râvnă, atâția bărbați de valoare și în care multe sute de tineri își căpătaseră o temeinică instrucție secundară. *„Institutul Academic“*, într'adevăr, a avut și el soarta acelor numeroase așezăminte din Țara Românească, care au fost spulberate de vârtejul schimbărilor pripite și fără răgaz, una din caracteristicele vieței po-

poarelor tinere în perioada primei lor evoluţii spre cultură şi civilizaţie.

S'a dus, nu însă *ca şi când n'ar fi fost: „Institutul Academic“* a avut neasămuitul merit de a reţineà în ţară pe fiii părinţilor cu dare de mână, de a împiedecà astfel fatala înstrăinare a tuturor acelora cari pe acele vremuri, fără doar şi poate, ar fi fost trimişi, de mici, în ţările îndepărtate ale Apusului şi de a face prin urmare o operă cu adevărat patriotică şi naţională, dând societăţii serii — serii de profesori, medici, magistraţi, avocaţi, oameni de ştiinţe şi de litere, crescuţi în ţară şi legaţi de ea.

S'au dus deci dintre elevi, s'au dus dintre profesori, s'a dus întreaga instituţie. Cu cât însă golurile s'au lărgit, cu atâta se concentrează mai strâns dragostea, stima şi recunoştinţa asupra celor puţini dintre foştii noştri dascăli, pe cari avem fericirea să-i mai vedem în mijlocul nostru.

La aceste simţiminte se mai adaogă şi cel de fală, de sigur sensibilă, că te poţi intitulà fostul elev al unor profesori de atunci cari *astăzi* încă, în plină vigoare, continuă a fi fruntaşi în ştiinţe sau litere precum şi fruntaşi în treburile ţărei, după ce, în tot cursul vieţei lor, şi-au închinat munca şi cunoştinţele în folosul nevoilor obşteşti ale neamului.

Dar cum să nu ne amintim cu *şi* mai multă mândrie că printre profesorii de acum 40 de ani ai şcoalei noastre, aveam şi pe acela, care şi începuse să publice *„Criticele“*, menite a deveni opera de căpetenie întru îndrumarea şi însănătoşirea limbei şi literaturei române?

Se afirmă, şi cu drept cuvânt, că şcolarii sunt cei mai drepţi apreciatori ai profesorilor lor. Cazul nostru întăreşte această afirmare. D-l Titu Maiorescu nici nu împlinise 30 de ani de vârstă, când

noi imberbii *„Institutului Academic“* îl și consacrarăm profesor *„ce samăn n'are“*. Am fost deci premergătorii legiunilor de admiratori, pe cari și i-a câștigat în urmă criticul literar, profesorul dela facultățile de filosofie din Iași și din Capitală, oratorul parlamentar.

Mai mult. Acordul dintre noi, din capul locului, era desăvârșit; consfințirea noastră era unanimă fără nici o notă discordantă. Aceeași armonie există și astăzi, 40 de ani mai târziu: nimeni nu mai încearcă să tăgăduiască însușirile și meritele cu totul deosebite ale autorului *„Criticelor“*. Dar până ca lucrurile să ajungă ací — câtă vâlvă, o Doamne, câte învinuiri nesocotite, câte iscodiri pămitașe și veninoase!

Știut e, ce e drept, că nu e om de seamă în Țara Românească, care să nu fi fost hulit și vrăjmășit, hulă și vrăjmășie întețite în raport direct cu înălțarea-i, așà încât aprigimea și îndârjirea atacurilor poate slujì drept cea mai sigură măsură a valoarei aceluia, contra căruia ele se îndreaptă. Față de d-l Maiorescu această măsură, foarte priincioasă d-sale, ne este dată de tocmai lipsa de măsură a adversarilor săi, vreme de zeci de ani. In sfârșit acuma armele acestora nu mai zângănesc, protivnicii au amuțit, înțeleptul apărător al limbii vii a poporului, în literatură, a eșit biruitor din năprasnică luptă. Până și tovarășul său de suferințe, Schopenhauer, poate urmă în tihnă somnul său de veci, atât de tulburat pe vremuri: din sânul parlamentului român nu mai fulgeră săgețile repezite spre a nimici sistemul său filosofic — cu aforismele sale cu tot....

Atât de pline ni erau sufletele de lecțiile de logică și psihologie, încât călcam cu toții de sus de tot și nu era mai mare satisfacție pentru noi decât a dovedì camarazilor dela *Academie* — *„Academia Mi-*

hăileană“ era numele Liceului Externat de astăzi — cât le suntem de „superiori“. Faţă de câte un prieten mai de-aproape ce-l aveam printre dânşii eram mărinimoşi şi, pe furiş, îl băgam în clasă, spre a primi apoi cu zâmbet binevoitor expresia recunoştinţei sale pentru fericitul prilej ce-i dădusem de a asculta cursul profesorului nostru. N'am fost însă scutiţi şi de oareşicare neplăceri. Prea din cale afară ţanţoşi ne purtam cu cei dela „*Academie*“ şi într'o frumoasă zi de toamnă, discutând în grădina publică — dela Institut eram trei, iar grupul lor era de opt — le demonstram până la evidenţă că ei n'avuseseră de unde să priceapă, ca noi, *raportul invers dintre sfera şi conţinutul noţiunilor*. Semeţi cum eram, nu cruţarăm de loc nici pe profesorul lor — Lateş, de nu mă'nşel — pe care de altfel nici nu-l văzuserăm vreodată. Tocmai când îl doboram mai cumplit prin vorbele noastre ironice şi muşcătoare, ne trezirăm cu un chip de argumentare — noi eram 3, o repet, iar ei în număr de 8 — despre care nu se tratează în nici un manual de logică. Memorabila „convorbire“ a lăsat urme adânci — şi nu numai în minţile şi inimele noastre.

Cu cei dela Academie „filosofia“ — de atunci n'am mai discutat. Martiri ai devotamentului nostru neţărmurit pentru profesorul iubit, ne mângâiarăm cu gândul că pentru *el* o pătimisem, gând ce ne alipia parcă şi mai mult de excepţionala-i personalitate. Un neajuns însă ni-l făcea D-l Maiorescu însuşi. Cine ar crede că profesorul cel vestit prin exactitatea-i proverbială la cursuri, examene şi la toate îndatoririle profesionale *uită* nu arareori, în tinereţele sale, să vie să-şi ţie lecţiile? Asemenea absentări fac, de când lumea, bucuria şcolarilor. La Institutul Academic, în deosebi, veselia provocată de câştigarea, pe neaşteptate, a câte unei ore libere era cu atât mai sgo-

motoasă, cu cât așà noroace se'ntâmplau mai rar. Absențe nu se prea făceau pentru cuvântul că reținerea din salariu era absolut garantată. In fruntea școalei se află doar *Ioan Melik* — una din scumpele figuri dispărute! — acel director mână de fier și administrator fără pereche, sub conducerea căruia nu încăpeà excepție la o regulă odată stabilită. Ce folos însă că menționatul mijloc de constrângere, atât de eficace în genere, nu prindeà de loc față de profesorul nostru de filosofie, de tânăr foarte desinteresat în materie pecuniară. Și atunci a intervenit un fapt nu tocmai des în analele învățământului secundar. De teamă să nu pierdem vreo lecție de acelea dela care eșiam în totdeauna fermecați, trimeteam, la apropierea orei, câte doi camarazi externi la d-l Maiorescu acasă. Mulțămită împrejurării că locuința-i era foarte aproape de școală — Institutul se află în niște case de lângă Biserica Sf. Haralambie, iar d-sa ședeà lângă Buna-Vestire, distanță de 5 minute cu piciorul — și intervenirii „delegațiunii noastre", reușiam să obținem ceeace nici directorul, cu toată strășnicia-i, nu puteà realiză.

Am convingerea că nu e nici un singur fost elev sau și numai auditor al cursurilor sau cuvântărilor d-lui Titu Maiorescu, care să nu găsească cu totul firească adânca-i înrâurire asupra sufletelor școlarilor săi. E ceva atât de deosebit în dicțiunea d-sale, în limpezimea cristalină a ideilor și'n orânduirea lor, în privirea-i pătrunzătoare și totuși atât de blândă, în toate gesturile întovărășitoare ale vorbelor, încât e lesne explicabilă puterea de sugestie, ce o exercită asupra noastră.

Conferențiarul și oratorul al căruia cuvânt a avut în totdeauna, precum îl are și astăzi, dorul de a pătrunde până'n adâncul sufletului, de a convinge mintea, de a încălzì inima, de a fermecà o lume prin

fondul cugetării și formă expunerii — puteà el să treacă vremelnic, ca profesor, prin școala secundară, fără ca să cucerească pe deantregul pe toți tinerii săi școlari?

Ascendentul asupra noastră a profesorului „ce seamăn n'aveà" erà atât de covârșitor, încât dela o vreme și pe nesimțite, „formà înghițind fondul", ne pomenirăm că glăsuim, gesticulăm, mișcăm capul aidoma după modelul atât de scump nouă. Progresam, văzând cu ochii. Cei mai ceapcâni dintre noi, în orele libere, ocupam catedra și țineam disertații întregi. *Ce* spuneam, erà indiferent; *cum* spuneam, acì erà totul. S'au ivit atunci, printre noi, talente atât de remarcabile în arta imitării, încât mai că am fi putut aduce o contribuție prețioasă la confirmarea teoriei descendenței. Căci tocmai în anul 1870, în care ne aflam noi în secțiunea de bacalaureat, își încheià *Darwin* monumentala sa operă „The descent of Man and selection in relation to Sex", apărută în 1871.

Nu-mi dau bine seamă întrucât marea asemănare de apucături dintre noi și presupușii noștrii ascendenți, fie direcți, fie colaterali, i-ar fi putut folosì celebrului naturalist englez. Cert e că exerciții imitative ca acelea cu care ne îndeletniceam cu atâta izbândă — se zice c'ar mai fi apărut, în deceniile următoare, specialiști și mai desăvârșiți ai meșteșugului nostru — fiind des repetate, se prefac în deprinderi statornice până a devenì o a doua natură. Totuș rar se întâmplă ca perfecționarea individului să ajungă la așà grad, încât să nu fie isbitoare inferioritatea copiei față de original.

De altfel, nu de perpetuarea *formei* Maioresciane, mai mult sau mai puțin desfigurate, ar aveà cuvânt a se mândrì posteritatea. Din patrimoniul acesteia urmează să facă parte rezultatul activității întregi

a cugetătorului, scrierile lui, serviciile nepreţuite aduse limbei şi literaturei. Acestea toate *rămân;* iar convingerea nestrămutată că de şeful *direcţiunii nouă* în literatură îşi vor aminti urmaşii cu respect şi recunoştinţă încă multă, multă vreme de acì înainte, ne poate mângâià de zădărnicia încercărilor noastre, ale elevilor dela „Institutul Academic“ şi ale altora din foştii săi elevi, de a ne împodobì cu o haină potrivită excluziv taliei d-lui Titu Maiorescu.

C. MEISSNER

FRAGMENTE

IV

OLTUL (1)

Vine Oltul, vine mare,
Ia cohalmari pe spinare
Şi cirezile din prundari,
Bolovanii de prin fundari,
Rape scocul morilor,
Vadul trecătorilor,
Fără lanca florilor,
Iarba cositorilor
Şi mâlind
Şi ocolind,
Taie dramul oştilor,
Nemeşilor, proştilor.

(1) Fragmente din poemul eroic *Miriţa*.

Iar Miriță, de-a călare,
Namără namărătoare
Cam staa miile de cortari,
Oști în fel de fel de portari,
Taiari sas dela pământ,
Flamari mișcătoare'n vânt,
Herghelii păscate'n plai
Mâncătorilor de cai,
Și strângând
Mânia'n gând,
Se încrede valalai
Și dă palpe calalai.

Fata'n cagetal ei drept
I se strânge strâns la piept,
Și'i e cald și-atât de bine,
Că din flacăra din sine
Ar aprinde ca'n cavânt
Soare anai alt pământ,
Unde n'ar mai fi nici nori,
Nici oștiri, nici peţitori,
Ci veri bani
Să'i încanani
Ca mirese verișoare,
Floarea-soarelui în floare.

«—Vere, verişoral mea,
«A eşit an carcabea,
«Degetal lai Damnezea,
«Să-ţi întoarne dramal grea.
«Na mă dace să mă'nchini
«Papistaşilor străini,
«Că's fecioară de creştini,
«Magare de Mărăcini,
«Şi mi-ai dat
«Şi mi-ai jurat
«Şi din ochi, şi din cavânt,
«Dragoste ca jarământ.

«—Vară, verişoara mea,
«A căzat de mult o stea
«Intr'o dungă de văicea
«Şi-a cresçat an crin din ea.
«Floarea dacă s'a uscat,
«Din pământ s'a întrupat
«Un fecior de Impărat
«Căraia s'au închinat
«Zorile,
«Sarorile,
«Iar din lumile de jos
«Tot ce'i tânăr şi framos.

«— Vere, verișoral meu,
«Na ești drept ca dreptal tău:
«Lasă frâul șargalai
«Să ia dramal largalai,
«Să ne ducă'n depărtări
«Peste nouă țări și mări,
«Unde cresc salfinele
«Luminând grădinele,
«Și'n covor
«De aișor,
«De pe ramuri, pe cărări,
«Na cad flori, ci săruturi.

Apa dudaie ca vântal,
Apa zgudaie pământal,
Apa li se urcă'n râu
Dela glezne pân'la brâu,
Și, talaz peste talaz,
Dela brâu pân'la grumaz.
— Iar el stă înfipt în șea,
Strâns la piepta'i o ținea,
Na vedea
Na auzea,
Ci la măgură trăgea,
Șargalai se jurnia:

«Alei, șargule, fârtate,
«Frate mie pe dreptate,
«Prinde-ți frâul cum te prinde,
«Mașchii pieptalai destinde,
«Fă-te plată platitoare,
«Nările, răsuflătoare,
«Solz de pește pe picioare,
«Și mă scoate, frățioare,
«La prandis,
«La laminiș
«Unde stau ca stelele
«Mărgăritărelele.

Șargul mișcă de pe prand,
Sare și se dă afund,
Apoi iese, hăt, spre larg,
Capul spumegând de șarg:
Sforăe ca nara'n sânge,
Vala'n pieptul lui se frânge,
Iar el bate din picioare
Vârtecașul din vâltoare,
Și platind,
Și sforăind,
Urcă sperios pe mal
Năzdrăvanul șarg de cal.

Nemeşii aleargă sprinteni,
Bat din mâni şi bat din pinteni,
Strigă'n dâmbul dealalai,
Râd de dragul calalai,
Şi-i arancă peste şale
Rantiile lor ducale,
Chingi cu stema în paftale
Grajdalai Măriei Sale,
Şi barghia
Agabania
Ii învârte pe ţârloaie,
Ca să-l apere de ploaie.

V

Voinicul își simte gramazul, în sânge,
Ca'n cerc, încleștat:
Cu brațe de ghiață copila îl strânge,
Iar ochiul ei tânăr, ce-acum nu mai plânge
Ca'n plumb e tarnat.

S'adună oștenii și'n brață ridică
Framosul ei trup,
Când faldari de aur din creștet îi pică
Și prinse'n inele de za de lorică,
In bucle se rup.

«E moartă!» s'aude prin tabără glasul,
«Domnița s'a dus!...»
Și șmotrul din flancuri își măsară pasul.
Tot zgomotul cade. Se pare că-i ceasul
Oprit în apus.

VI.

MARGHITA

Întinse-s pe masa din cortul regesc
Hlamide cu steme dacale;
Făclii pe la colţuri din flăcări clipesc;
Tămâia dă mîros de jale.

Mai alb decât lana de Mai apunând,
Stă trupul fecioarei, în somnul
Eternelor umbre, iar sufletul blând
L'au dus Heruvimii la Domnul.

Pe recile tâmple, sub părul bălai,
Mai tremură par'că-o lumină:
Fiorul iubirei din lana lui Mai
A frântului crin pe tulpină.

Pe haina lipită de sânul ei drept
O cruce atârnă, şi cere
A mânilor rugă, ce-s strânse pe piept
De suflet smerit de durere.

Şi pun cavalerii genuchiu-n pământ,
Pun coiful pe latura stângă;
Se roagă cu gândul, dar fără cuvânt,
Căci teamă le e să nu plângă:

«S'a dus!... Călătoare și fără de rost,
«Viața ne lasă și piere...
«O lume de visuri căutând adăpost
«La țărm adumbrit de durere.

«Lumină, ce noaptea s'aprinde pe cer,
«Rotinda-se lung împrejurari,
«Amor, saŭ părere, saŭ rază, — mister,
«Mister pentru noi, pe departari.

«Intoarnă-te iarăși în forme de flori,
«In farmecul gemelor stinse,
«Și lasă pământul sub pete de nori,
«Sub umbre de aripi întinse.

«O pasăre neagră plutește pe noi
«Și noaptea ne ia de cu zio;
«Intoarnă-te'n valea din lumea de-apoi,
«Adio copilă, adio!»

Se scoală cu toții, se pleacă pe rând,
Și mânile moartei sărută;
Se'nchină cu palma, zic «Amen» în gând
Și ceata se'mprăștie mută.

XIII

LUPTA

Cum se repede dela munte
Şi rupe apa, stăvilarul,
Dacând în tranchiuri sfărâmate
Podoaba codrului, stejarul,
Aşà s'aruncă ungurimea
Şi către podari dă năvală,
Infăşurând întreg văzduhul
In zgomot şi învălmăşală.

Şi, prinşi de cai, de cozi de vite,
De grinzi de podari platitoare,
Secuii trec înnot pahoiul,
Iar Zaboslau trece'n picioare.
Aşa'i de nalt şi hâd la faţă
Şi-atâta strigă şi se zbate,
Incât curata undă albă
Il ocoleşte pe la spate.

Iar Kémeny, faimosul Duce,
Ce-i prins pe pod, în așteptare,
Nerăbdător, s'aruncă'n lături,
Dă pinteni calului și sare.
Cei mai voinici din călărime
S'avântă după el, să treacă,
Și sar în spate la mulțime,
O dau afund și-o înnecă.

Un cal, cu nările în sânge,
Își poartă capul sus, arabul,
Ducând pe el pristavul oastei,
Prevestitor că trece Stabul.
Și iată, după el, Magnații
Inconjurând pe noul Rege
Și'nconjurați de învățații
Intru războaie și'ntru lege.

S'avântă trupele pe podari
De haraie a gol pământul,
Și trec ostași și proviantari
Și tarnari ce le pleacă vântul;
Și se orbesc unii pe alții
Cu famul de rășini din torții,
Râzând de focul către care
Ii mână nebunia morții.

Dar iată, zbârnâie prin aer
Un zbor subţire de săgeată
Şi grindină din mii de prăştii
Opreşte ceată după ceată,
Se'nfige'n coarne pe la vite
Răstoarnă oameni şi'i omoară,
Iar răgetele de durere
Puterea zilei înfioară.

Din fund de zmârcuri şi din cătini,
Ca din pământ, de-odată sare
Mulţimea îndelung tradită,
Urlând de dor de răzbunare.
Şi ca topoare şi ca suliţi,
Ca bazdagane şi cuţite
Desface ţestele la Ungari
Şi cracea pieptalai la vite.

Ca Negoiţă, Cap de Piatră,
Ce şi-a adus şi lăutarii,
Sar din Zărneşt toţi năişorii
Şi ies din groape ferentarii.
Iar Negoiţă prinde boul,
Impinge'n el, care pe care,
Ii frânge gâtul sub cerbice
Şi'l grămădeşte pe spinare.

Dela Bălaci, vine viteazul,
Cu *capul negru* pe stindarde ;
Pe Zaboslaa îl vede'n apă
Şi'n sfârcul bicialai îl arde.
Se dă afund secaial bahoş,
Dar Bălăceana'l împresoară
Şi când se'ncearcă să 'mai iasă,
Cu scara şelii îl omoară.

Dar dintr'o dată se deschide,
Pe rândari, armia română,
Şi din adânc, o mogâldeaţă,
O saflă vântul şi o mână.
S'aude vaet de departe
Şi ropot şi şuerătură,
De par'că Zmeii de prin peşteri
S'aa învrăjbit acum de ură.

Miriţă vine din afundari
Infipt pe şargul-năzdrăvanul ;
Cu stânga ţine strâns dârlogii,
Cu dreapta ţine bazdaganul.
Când dă la pod, în angarime,
Ca trăsnetul, fără de veste,
De peste tot ţâşneşte sânge
Şi zboară creerii din ţeste.

El intră ca un vânt de moarte
Prin pròcleţii fără de lege,
De-ajunge să atingă 'n ciapcă
Zărpalele noului Rege.
Şi când ridică bazdaganul
Şi'l prăbuşeşte peste ele,
Se sfarămă şi trup şi zale
In patru mii de bucăţele.

Grozavă urlă fiara'n codru
Când pajura îi fură puii,
Şi marea, când o sparge vântul,
— Dar mai grozav urlă Secuii:
S'aruncă patruzeci de-odată
Pe unul singur, să-l răpună,
Dar şargul se zmanceşte'n lături
Şi bazdaganul îi detună.

Atunci mulţimea rupe podul.
Miriţă, sprinten, sare'n apă,
Dar paloşele taie calul
Şi fruntea omului o crapă.
Iar bietul şarg, cu şale rupte
Şi nări tăiate cu cuţitul,
Işi caută din ochi stăpânul,
Răsuflă greu, şi-'şi dă sfârşitul.

S'aruncă'n goană Lehăcesca
Ca volintirii din Tilinca,
Şi din Bălaşniţa, voinicii,
Izbesc pământul ca opinca
Şi sar să scape pe Miriţă
Călări pe stârvuri smrcdaite,
Dar apa, beată de-atât sânge,
Na'i mai cunoaşte, şi'i înghite

DUILIU ZAMFIRESCU.

IOAN MAIORESCU

DESPRE

ACTIVITATEA SA POLITICĂ

In vasta colecţie de epistole şi documente, depuse de G. Bariţiu la Academia Română, se găseşte un memoriu redactat de I. Maiorescu la 9 Februarie 1858 în limba germană şi adresat ministrului de justiţie din Viena. Memoriul acesta e însoţit de următoarea notiţă explicativă a lui Bariţiu: „In anul 1857 Ioan Maiorescu, pe atunci translator în ministerul justiţiei la Viena, în urmarea unor denunţări secrete venite asupra lui din Viena, fu citat ca din chiar senin şi scos din funcţiune fără nici o cercetare, dară i se plăti salariul dintr'odată pe 2 ani înainte.

Această apologie merită să coprindă loc în istoria suferinţelor noastre".

Din întreg cuprinsul acestui memoriu partea pozitivă — şi mai de interes — o prezintă capitolul al V-lea întitulat: *„Meine politische Thätigkeit"* („Activitatea mea politică"). Dăm aci în traducere românească acest capitol.

... „Prin aceasta declar sărbătoreşte, că eu până la anul 1848 numai întru atâta m'am ocupat de politică, întru cât funcţiunea mea ca profesor de istoria universală îmi impunea datorinţa de a urmări cu atenţie evenimentele istorice şi politice".

Despre pregătirea revoluţiei în Valahia n'am avut absolut nici o cunoştinţă, până când nu mi-a comunicat dintre cei trei fraţi *Bibescu*, cel mai tânăr, care erà în *Craiova*, o epistolă dela cumnatul său din *Bucureşti*, în care epistolă se spuneà că numărul revoluţionarilor în capitală e aşà de mare, încât cârmuirea se simte neputincioasă în faţa lor. Cu o zi înainte însă în Valahia mică pe lângă Dunăre şi isbucnise revoluţia, ceeace noi în Craiova nu ştiam, iar cu două zile mai târziu, principele *Bibescu* a subscris în capitală principiile fundamentale ale noei constituţii. După ce revoluţia ajunsese o faptă împlinită, întru atâta am participat şi eu la ea, că am primit dela cârmirea provizorie *trei* misiuni:

1. Cea *dintâi* dela *Craiova* la *Bucureşti* spre a înduplecà pe principele Bibescu să rămână pe tron. Am fost însumi iniţiatorul acestei misiuni împăciuitoare, prin faptul că acelor membri ai cârmuirii, cari se aflau în *Craiova*, le-am arătat în mod convingător atât enormele greutăţi, ce împiedică reuşita unei asemeni mişcări în principate, precum şi necesitatea de a concentrà în mâna principelui conducerea supremă a afacerilor ţării, înlăuntru şi în afară.

Această misiune, care în caz de reuşită ar fi putut înlătură multe nenorociri, a rămas, durere, fără rezultat, căci înainte de a fi ajuns eu în capitală, demisionase principele *Bibescu* şi părăsise ţara. De atunci încoace, în interiorul ţării nu am mai participat la nimic.

2. A *doua* misiune mi-a fost la *Sibiiu* spre a întrebà pe generalul-comandant de Puchner: la ce ar aveà să se aştepte Valahia din partea Austriei la caz că ar intrà Ruşii în ţară?

3. A *treia* misiune, în sfârşit o avui la *Viena* şi *Frankfurt*, cu care ocazie am fost deţinut în Pesta de ministerul maghiar, cum s'a arătat mai sus. (1)

Ajuns la Viena, m'am prezentat la contele *Latour* şi la baronul de Wesenberg. Aceşti miniştri mi-au mărturisit

(1) Am fost însă eliberat în curând, după cum arată în capitolul IV al acestui memoriu.

fără înconjur, că nici ei înşişi nu ştiu, unde le este capul şi mi-au dat sfatul să merg la Frankfurt.

Ce am făcut în Frankfurt, se poate vedeà din două memorii, adresate ministrului *Schmerling*.

După ce mişcarea din principate fu sugrumată prin intrarea Ruşilor în ţară, am renunţat la afacerile principatelor, venind la sfârşitul lui Noemvrie 1848 la Olmütz şi de acolo la Viena. Aici m'am prezentat imediat la ministrul preşedinte, principele de *Schwarzenberg* şi la ministrul de interne contele de *Stadion*, aducând amândurora epistole de recomandaţie din partea Excelenţii Sale, cavalerului de *Schmerling*. In Ianuarie 1849 am înaintat atât contelui *Stadion* cât şi principelui *Schwarzenberg*, còpii după amândouă memoriile mele din Frankfurt.

Amintesc intenţionat aceste memorii, precum şi un al 3-lea, înaintat la sfârşitul lui August 1854 Exc. Sale contelui *Buol-Schauenstein*, fiindcă acestea sunt acte isvorite din propria mea iniţiativă, tratând chestiuni politice şi este foarte nedrept a judecà asupra vederilor mele politice după indicaţiile răutăcioase ale altora, iar nu după propriile mele fapte. Din aceste trei memorii se va vedeà cum înţelegeam eu relaţiile principatelor cu Austria; în deosebi din memoriile mele dela Frankfurt se va puteà constatà, cum am ştiut eu să rămân între marginile celor posibile şi cu câtă moderaţie m'am purtat într'un timp, când dintre cei cu situaţii înalte, dintre bărbaţii încărunţiţi în afaceri de stat, mulţi se lăsau răpiţi de vârtejul evenimentelor.

Acestea sunt lămuririle pe cari eu le pot da Exc. Voastre după câte ştiu până acum cu privire la afacerea mea.

Dacă mai recapitulez încă odată toate câte le-am păţit în viaţă, înţeleg că am putut fi bănuit: căci rămâne pentru totdeauna adevărat cuvântul poetului roman „calumniare audacter, semper aliquid haerebit"; cu toate aceste îmi este peste putinţă a înţelege, cum am putut fi socotit ca om periculos?

Mai rămâne numai, să vă trag atenţia Exc. Voastre

asupra senzaţiei colosale ce a stârnit şi continuă a stârni pretutindeni între Români, persecuţia înscenată contra mea şi să vă spun, că numai cu mare osteneală am putut împiedică numeroşii mei cunoscuţi din principate de a nu discută în publicitate afacerea mea. Amintesc aceasta numai ca să arăt cu ce moderaţie m'am purtat eu într'o afacere, în care nu se tratează numai despre nimicirea existenţei mele materiale, ci şi de onoarea mea. Şi sunt ferm hătărît a mă purtà şi în viitor cu aceeaşi moderaţie, căci nu mi-am pierdut încă speranţa, că afacerea mea se va rezolvì, în sfârşit, odată temeinic şi în favorul meu. Nimeni nu e ca Exc. Voastră, în situaţia de a da acestei afaceri de pe acum o întorsătură mai bună. De aceea cu deplină încredere mă adresez generozităţii şi iubirii de dreptate — în deobşte recunoscute — a Exc. Voastre, atât cu petiţia de azi, cât şi cu memoriul de faţă.

Al Ex. Voastre, etc. etc.

Viena, 9 Fevr. 1858. I. LUPAŞ

Tablouri de noapte *de I. Protopopescu*

CĂTRE O STEA

N'au încheeri poemele sublime,—
Finalul e doar pragul de cascadă
Ce lasă unda în abis să cadă:
Când n'o mai vezi,—ea cântă'n adâncime!
A. Toma.

Tu ce-mi sclipeşti înduioşată, pulsând isvoru-ţi de lumină,
De par'că raiuri înflorite în lumea ta de sus, m'aşteaptă,
Surâs ce legi nemărginirea, cu unda ochiului de tină
Când din vâltoarea desnădejdei, spre tine braţele-mi se'ndreaptă,

Ce mult te-asemăn cu icoana iubirei mele 'n veci senine!
O sorb privirile-mi, veghind-o în nopţi târzii, până se sting...
E tot aceiaşi depărtare din ceru-i limpede, la mine:
Luceşte'n focu 'nchipuirei şi-aeve nu pot s'o ating...

Tu scalzi afar'dumbrăvi de nouri, ce trec sub paşnica ta pază
Şi pier prin veacuri de tăcere, — Ea răsărind din dor aprins,
Singurătăţile din suflet, adâncul lor şi-l luminează,
Când tainic raza amintirei, în mreaja-i, inima ne-a prins!

Din ce isvor undeşte oare un vag fior de fericire
Ca ne-astâmpărul de valuri, deşi în aer vânturi nu-s?
Ce foc mai e 'n cenuşa moartă, ce vis nebun de contopire
Mi-atrage gândul ca mireasma, ce-o nalţă florile 'n apus?

A! poate ea mi-aduce aminte în lumea asta de păcate
De când pluteam odinoară — aceiași undă — prin eter,
Și-acum tresar văzând-o iară̆ș, — topite-s vremi întunecate!
Din învăliș de humă 'nchise se sbat gândirile și-o cer ...

Ci totuși e o mângâcre, în clipa mea de întuneric,
Să simt că visul meu găsit-a un ideal de mult dorit,
Să-mi plec genunchii dedeparte ... și dacă poate-o fi himeric
Să pot trăi cu amăgirea, că'n noapte totuși mi-a zâmbit.

O! cine știe..... o poruncă de ne înfrânt veghează toate:
De-ar fi aproape idealul, norocu-mi trist, n'ar mai lucì,
Cu cât mai sus urca-va-n sfere, cu-atât din raza-i gândul poate
Să toarcă pânza neuitărei, ce'n loc de giulgiu m'o'nvelì.

Fii dară binecuvântată iluzie Dumnezeiască,
Ce pus-ai stepele albastre să mă despartă de o stea,
Iar ca văpaia adorărei, de-apururi viu să strălucească,
Ai pus la mijloc veșnicia, s'o umplu cu iubirea mea!

D. NANU.

ARĂMÂNII IN ALBANIA DE NORD

Călătorind în anii 1889 – 90 prin ţinuturile locuite de Arămâni, cu scopul de a face studii linguistice şi etnografice, am cercetat în prima linie, după cum e prea firesc, localităţile cu populaţie completă sau în preponderanţă aromână, căci numai acolo puteam sperà să dau de o limbă curată şi de obiceiuri şi moravuri moştenite din strămoşi. Coloniile mai nouă de prin oraşele Macedoniei de nord, ale Bulgariei sau ale Serbiei n'au avut pentru mine o importanţă mai deosebită N'am cercetat nici Albania nordică, adică ţinutul spre nord dela Schkump, ci am vizitat numai oraşul Elbassan, aşezat la graniţă, unde se află o colonie arămână. Atunci am auzit, că nu se află sate arămâneşti spre nord de Schkump.

Acum, după ce am călătorit în ţinutul acesta, pot să verific ştirea aceasta, tot astfel şi ştirea comunicată în lucrarea mea „Arămânii" despre coloniile arămâne din oraşele Tirana, Kolonia şi Durazzo.

Fiindcă am văzut localităţile acestea în călătoria mea din anul acesta — o călătorie întreprinsă mai mult pentru studiarea dialectelor albaneze — şi fiindcă am dat atenţia cuvenită şi arămânilor, va fi de sigur binevenit să comunic unele amănunte despre relaţiile şi despre Arămânii de acolo, cu atât mai mult, cu cât am găsit cu prilejul aceasta cevà important pentru dialectul arămânesc.

Durazzo

La capătul sudic al unei costişe de deal, paralel cu ţărmurul albanez, unde se formează o insulă sau mai corect o peninsulă, fiindcă e împreunată de continent printr'un

ţinut îngust şi scund, se află ruinele unei cetăţi veneţiane, care se vede de departe şi care-şi are originea de pe timpul roman şi chiar vechi-grecesc, căci acolo era odinioară colonia grecească Epidamnos, localitatea Dyrrachium de mai târziu, de unde se derivă formă de astăzi a italienescului, respective a veneţianului Durazzo. (Turcii şi-au apropiat numele făcându-l Dratsch, Albanezii de azi Durăs sau Durţ).

Localitatea este mult mai potrivită decât Avlona să ajungă cel mai important port al întregei Albanii-mijlocii, căci de acolo duce fără de piedici mai mari ale naturii drumul spre inima Albaniei, spre Elbassan şi de acolo se poate construi uşor şi legătura spre Ochrida şi mai departe spre inima Macedoniei, spre Monastir. Dacă nu s'a construit până acum cale ferată pe acolo, vina zace în relaţiile nefericite, politice şi culturale, de care are să sufere Turcia de astăzi. Cu mijloace puţine s'ar puteà modernizà şi portul. Acum sunt silite corăbiile mai mari să arunce ancora departe, afară, la debarcader, fiindcă apa nu este destul de afundă. Pământul e compus însă din pământ lutos, spălat în decursul vremurilor de pe munţii dela ţărmure. De departe — e drept — ai crede, că ţărmurul e format din stânci gigantice de cretă, apropiindu-te însă observi, că sunt dealuri de lut foarte moale, cari se fărimiţesc incontinuu şi ajung astfel în mare.

Pe lângă toată starea sărăcăcioasă a portului, s'a ridicat, totuşi foarte mult comunicaţia în ultimii 50 de ani: satul sărăcăcios, cu o mică garnizoană turcească a ademenit din toate locurile, încet pe încetul, o populaţie neguţătorească şi industriaşe. De n'ar fi clima atât de nesănătoasă, să cauzeze frigurile, cari bântuie pe acolo şi cari sunt evident în legătură cu mlaştinele împrăştiate din belşug, între insulă şi ţărmur, ar fi şi înflorirea localităţii mult mai mare.

Poate că s'ar puteà schimbà relaţiile acestea printr'o tăietură, care nu ar costà mult, dar indolenţa turcească nu se învoieşte la aşà cevà. Atât consulul austriac, cât şi cel italian se refugiază vara în regiunile mai ridicate şi mai sănătosse dela Tirana: fără de folosul specific al chininei împotriva malariei, nici n'ar puteà fi populată localitatea.

După cum am spus, comerţul înfloritor a ademenit neguţători şi anume în primul rând elementul, care joacă rolul cel dintâi în Albania şi Macedonia ca popor comercial, pe Arămâni.

Majoritatea populaţiei constă, nu-i vorbă, din mohame-

dani şi anume din elementul albanez, care a imigrat şi el din Albania-nordică, de prin regiunile Tirana, Kroia şi Kavaja.

Pe lângă asta se mai adaogă şi o colonie numeroasă de ţigani, care şi-a lăsat limba, schimbându-o cu cea albaneză şi luând religia mohamedană. Aceştia sunt mai cu seamă hamali în port, unii au şi câte o meserie, câţivà din ei sunt chiar neguţători şi proprietari de pământ bogaţi. N'au voie să locuiască decât într'un cartier deosebit, înaintea oraşului, având jur împrejurul cartierului lor o dâlmă de pământ. Se înţelege dela sine, că funcţionarii şi ofiţerii se recrutează, partea cea mai mare, dintre Turcii mohamedani.

Intre creştini ortodocşii formează majoritatea: sunt vreo 180 de familii, dintre cari cel puţin 150 de familii de arămâni. Familiile sunt după origine foarte variate: se trag din Berat, Tirara, Elbassan; din satele Albaniei de sud şi chiar din regiunile Monastirului au venit pe aici neguţători handgii şi meseriaşi

Singurele două hanuri se află în mâni arămâneşti. In unul din ele, un han deschis de curând: „Constitution", eşti primit chiar bine pentru referinţele de acolo, având o curăţenie oareşicare şi bucătărie europeană.

După câtevà încercări zadarnice, a trebuit să abstau dela studii arămâne, fiindcă nu s'a format un dialect unitar şi nici nu se va formà, siliţi fiind arămânii de împrejurări să se folosească tot mai mult de limba albaneză, care încă nu e introdusă în şcoli, dar care va câştiga teren, de sigur, şi acolo.

Arămânii, după sentimente, sunt grecomani. Singur pe ei se razimă propaganda grecească de acolo, condusă de un consulat, de biserică şi de şcoală.

Numărul Albanezilor ortodocşi e foarte restrâns. Nici catolicii nu sunt mulţi: vreo câţivà Albanezi din Nord şi din Dalmaţia şi câţivà supuşi străini, în deosebi Italieni.

Şcoala întreţinută din partea Austriei a trebuit să fie închisă din lipsă de elevi. Dimpotrivă, şcoala italiană e binişor cercetată, după cum se bucură şi limba italiană de popularitate la neguţători.

Tirana

Cine vrea să cunoască un oraş specific albanez-musulman, ai cărui locuitori se împotrivesc cu voia influenţei unei culturi europene, ba chiar se uită cu dispreţ la „Franci"

(străini),—să viziteze Tirana, aşezată cale de o zi dela ţărmul mării, spre ost dela Durazzo, într'o vale lungă ţărmurită spre ost de un lanţ de munţi gigantici, spre est de un rând de coline. Bate la ochi, că această vale nu e străbătută de un râu în direcţia ei, dela sud la nord, ci că e străbătută de-a curmezişul de Ersen şi de alte pârâiaşe în direcţie nord-estică spre mare. Clima e bună. Nopţile de vară aduc mai cu seamă răcoreala dorită. Apă e în abundenţă, aşa că pe cele mai multe străzi şerpuiesc pârâiaşe. In centrul oraşului se află Bazarul, cu galantarele şi cu prăvăliile deschise, unde domneşte, mai cu seamă în zilele de târg o circulaţie vioaie şi sgomotoasă. In zilele acestea sosesc nu numai locuitorii din ţinuturile mai jos aşezate, ca să-şi vânză bucatele, ci şi Malsorii din depărtări, locuitorii munţilor, în porturile lor bizare.

Femeile bat mai cu seamă la ochi, fiind îmbrăcate ca bărbaţii, cu pantaloni suri, din stofă groasă şi purtându-se fără de văl, cu toate că sunt mohamedane, pe când în oraş umblă îmbrobodite din greu nu numai mohamedanele ci şi creştinele. Firește, îşi are şi Tirana sfântul ei: pe Ali Bibi Ciupliac, (adică: gol) un bătrân cărunt, de 69 ani, care umblă chiar şi în timpul iernii, gol nap pe stradă şi totuş nu i-o ia în nume de râu nimeni. Alimente şi cinstiri în bani sunători îi curg din belşug, încât a putut să-şi croiască un abdomen destul de respectabil. Şi în Elbassan şi Ochrida există astfel de sfinţi, dar aceştia sunt cel puţin îmbrăcaţi cu o haină, care deşi nu e menită să le acopere goliciunea, totuşi le serveşte drept scut, iarna.

Dela Bazar duc în toate direcţiile o mulţime de străzi strâmte, prinse în ziduri, din pietre de lut, astfel că fiecare stradă se aseamănă una cu alta. Casele zac mai în fund, în grădini. Călătorului străin îi par nespus de pustii străzile astea bolovănoase, pe cari abea se poate umblă pe timp de ploaie.

Foarte ades aude cuvântul „ghiaur" rostit de copii în urma sa şi trebue să se aştepte şi la atacuri din ascunzători sigure, de după zidurile de grădină, atacuri cu pietre sau cu tizici. Fanatismul locuitorilor a ieşit la iveală cu ocazia propagandei naţionale-albaneze, care voia să introducă în şcoalele mohamedane studiul limbei albaneze cu litere latine. In ziua, în care aveà să se înceapă cu aceasta, au fost bătute hogealele respective cu pietre, de au trebuit să o iea la sănătoasă căci literele latine sunt „lucruri de ale Francilor" şi păcătuiesc împotriva sfintei religii.

Când am făcut vizită Caimacamului, „mufti"-ul, care era şi el de faţă, un Albanez şi el, se aprinsese de mânie, fiindcă mă ocup cu limba albaneză şi nu cu cea turcească. Şi la poporul de rând am aflat acelaş dispreţ faţă de limba maternă.

Fanatismul grandoman al populaţiei bărbăteşti se arată şi în faptul, că nu se dau la o parte, Doamne-fereşte, de te întâlnesc pe un drum mai strâmt, ei sunt în stare să te calce'n picioare, plini de satisfacţie, dacă nu te dai la o parte din cale. Şi totuşi, n'a trecut mult de când erau Albanezii aceştia creştini încă. Unul şi altul, care se trage din apropiere, ştie chiar, că moşul şi strămoşul său au fost catolici

Biserica catolică din oraş, care numără, când s'a zidit capela catolică pe la 1850, cam 50 de familii, a scăzut la câtevà persoane.

Majoritatea creştinilor se compune, întocmai ca în Durazzo din Arămâni ortodocşi şi anume din suma respectabilă de 190 de familii, la care se mai adaogă şi vreo câtevà, foarte puţine, familii ortodoxe albaneze, cari au imigrat din sud, fiindcă în Albania nordică, înainte de cucerirea turcă era biserica catolică mai tare decât cea ortodoxă. Ţiganii sunt mahomedani şi vorbesc numai albaneza, ca în Durazzo.

In acest oraş mare, căci numără peste 20.000 locuitori, nu se află nici un hotel măcar unde să poată dormi o noapte un european, ci aşà zisele hanuri, în cari poţi să dormi odată când n'ai încotro, însă nu să locueşti vreme mai îndelungată. De aceea am primit cu mare bucurie amabila invitare a consulului austriac, d-l Halla, pe care l'am întâlnit în drum în mersul spre Tirana,—ca să descind în casa lui. A fost o adevărată întremare pentru mine să mă aflu iarăşi în societate de oameni culţi şi amabili, să pot duce o vieaţă europeană. Zilele pe cari le-am petrecut acolo, formează o oază în Albania şi pentru cari nu ştiu să-mi arăt îndestul recunoştinţa.

Intr'o zi mergând pe stradă să iau câtevà fotografii, s'au luat după mine o grămadă de copii cari se înmulţeau din ce în ce devenind chiar supărăcioşi. Ca să mă scap de ei am intrat în prăvălia unui argintar, al cărui tip îl trădà că este Arămân. Stând de vorbă cu el, am fost îndată izbit de nişte prea curioase particularităţi de limbă, pe cari nu le mai auzisem nici odată, dar cari îmi erau cunoscute din codicele Dimonie. Cercetând faptul acesta mai de aproape,

am constatat că aici se vorbeşte încă până azi dialectul în care e scris codicele Dimonie.

Cea mai mare parte a locuitorilor din Tirana sunt originari din Lînga, Nicea şi Grabovo; de altfel tot acelaş lucru ni-l arată şi tradiţiile păstrate în familia Dimonie. E adevărat că codicele Dimonie l'am găsit la Ochrida, însă, după cum am arătat în prefaţa Ib. XII, p. IV, unul din autori a fost un oare-care Ghişcu, care a trecut cu zidarii din Lînga, Nicea şi Grabovo în Serbia şi acolo citeă compatrioţilor săi predicele din el.

Abaterea dela dialectul obişnuit se poate atribui celuilalt traducător, pe care Ghişcu l'a avut ca contabil. In orice caz, dialectul de azi din Tirana, este singurul care poate fi luat în considerare pentru codicele Dimonie, atât ca pronunţare cât şi ca fraseologie.

Data când s'a scris codicele Dimonie este aproximativ între 1800 şi 1825; populaţia din Tirana a imigrat aci cam de vre-o 150 de ani şi deoarece trăeşte cu totul izolată de ceilalţi Arămâni, a păstrat dialectul de mai 'nainte neschimbat sau cu puţine schimbări, cam mari din cauza continuei emigraţii şi imigraţii. Aşà dar putem spune cu siguranţă că limba din codicele Dimonie este dialectul care se vorbeà pe la finele secolului al 18 şi începutul sec. 19 în Lînga (Albania) de unde se trage şi familia Ghişcu.

Elbassan

O potecă obositoare duce prin ţinuturi frumoase dela Tirana la Elbassan peste trecătoarea Grabe. De pe înnălţimea trecătoarei se deschide ochiului o priveliştе admirabilă, care se întinde spre nord-vest până la mare. Poteca devine din ce în ce mai rea şi mai grea pentru cai, ba în unele părţi, spre sud, e chiar primejdioasă, dar cunosc drumuri şi mai rele în Albania şi în Pind. După 12 ore de drum. inclusiv un popas de un ceas la hanul singuratic din apropierea trecătoarei, am ajuns la Elbasan. Noaptea întâia am petrecut-o într'un han foarte murdar, unde n'am putut dormi de loc din cauza ploşniţelor, cu toate că eram tare obosit de drumul lung. Ziua următoare am fost găzduit în casa ospitalieră a Archimandritului unit, Papa Gheorghe, unde am locuit în tot timpul şederei mele acolo şi unde am avut ocazie bună să fac studii albaneze. Am venit adeseaori în contact şi cu Arămânii cari erau tot aşà de amestecaţi caşi cei din Durazzo, deoarece însă populaţia se schimbă des,

nu s'a putut formà un dialect aparte. Se aude mai cu seamă dialectul fărşerotesc cu mare influenţă albaneză, dar ese la iveală şi limba din Berat şi Muzachie, de unde se şi trag mulţi din locuitori.

Mai cu seamă se dă ca patrie localităţile Cossova, Ciraga şi Chiştia din ţinutul Dumret, hotar Muzachie.

După cum arată condicele bisericeşti, cei dintâi Arămâni au imigrat înainte cu vreo 150 ani, au fost însă imigraţii continue şi din Grabova, Lînga, Şipisca, mulţi însă au plecat iarăşi. Numărul lor de azi e de vreo 130 de familii. Guvernul român a întreţinut o şcoală care îndelungată vreme a fost bine populată şi care a exercitat o influenţă însemnată asupra limbei.

Am încercat să lucrez cu un băeat, ca să strâng cântece, dar mi-a fost imposibil, pentrucă băiatul amesteca dialectul arămân cu cel român. Oamenii nu sunt negustori şi meseriaşi, ca în Durazzo, ci cea mai mare parte sunt chirigii, căci în genere Fărşeroţii sunt păstori şi chirigii. Asta e cauza, poate, pentru care Arămânii din Elbassan sunt puţin consideraţi de Albanezi.

Căsătorii mixte nici că se fac, cu toate că în alte ţinuturi se întâmplă des Dela recenta deschidere a şcoalei ortodoxe-albaneze, Arămânii au fost cei d'intâiu, cari şi-au trimes copiii la această şcoală, aşà că cea arămână a rămas despopulată.

Poate că nu sunt nici 10 copii cari urmează la această şcoală şi nici că se poate altfel, căci în Elbassan domneşte cu totul alt spirit, decât în Tirana. Atât Albanezii mahomedani cât şi cei creştini, au toţi sentimente naţionale şi-şi iubesc limba. De aceea s'a şi ţinut congresul albanez la Elbassan, unde s'a luat hotărîrea ca să se înfiinţeze aci o şcoală normală de învăţători şi chiar să apară un ziar, pentrucă toată populaţia arată interes pentru cauza naţională şi, ce e mai principal, ca dialectul gheghic din Elbassan să fie considerat în viitor ca bază a formaţiunei limbii literare ; lucrul acesta e uşor de zis dar greu de îndeplinit căci, de demult predomină dialectul tosc din Corcea şi în Albania de nord cel gheg din Scutari.

Cavaia

După ce mi-am isprăvit lucrările în Elbassan, fui foarte bucuros că pot să mă reintorc. Drumul, sau mai bine zis poteca, duce mai întâiu prin valea lungă a Şcumbului, şi

numai unde acesta străbate munţii, mergi imediat pe lângă malul râului. Când râul ajunge iarăşi în şes, spre a se arunca în mare, poteca, devenită drum practicabil, coteşte către nord spre Cavaia, un orăşel cu circulaţie mare, de unde pleacă caravanele de sare ale Fărşeroţilor în interiorul ţării, până spre Ochrida, căci în apropiere se află salinele de mare. Şi noi am întâlnit de multe ori astfel de caravane şi am ajuns de pe urmă şi un lung şir de păstori fărşeroţi, cari veneau dela păşunatul de vară din Ochrida şi mergeau la iernatic în câmpia Muzachie, şi aşă am avut ocazia să vorbesc cu oamenii timp mai îndelungat. Ceva nou n'am auzit, m'am bucurat numai că am putut să iau câtevà fotografii interesante. Ori de câteori steteam de vorbă mai de aproape cu oamenii, cea dintâi întrebare ce-mi făceau şi care caracterizează stările de acolo, erà: „o să ţină încă mult până ne-am scăpà de Turci?"

Bieţii oameni speră, dar cât timp vor mai trebui încă să spere?

La Cavaia, care e aşezată pe câmpie nu departe de mare şi care n'are nici port nici debarcader, se găsesc pe lângă Albanezi creştini şi mahomedani, vreo 60 familii de Arămâni, din cari parte sunt negustori şi proprietari şi parte meseriaşi. Caşi la Tirana şi Durazzo, ei formează reazămul principal al partidului grecoman; când partidul naţional albanez va câştigà însă teren mai mare, până acum nu e încă, vor trece caşi cei din Elbassan la el, deoarece ei sunt prin ocupaţia lor prea avizaţi la populaţia albaneză.

In celelalte oraşe din nordul Albaniei ca Croia, nu se mai află alte colonii arămâne, sunt însă în Scutari, al căror număr este după unii 60, după alţii 100 de familii. Numai rămâne nici o îndoială despre soarta acestor Arămâni, imigraţi în nordul Albaniei pe timpul lui Ali-Paşa din Ianina; ei se vor albaneza cu desăvârşire, şi asta nu se va puteà schimbà nici prin şcoală nici prin propagandă, deoarece sunt prea izolaţi şi din cauza contactului continuu cu Albanezii, limba acestora pătrunde din ce în ce mai mult. Prin întărirea mişcării naţionale albaneze, va pierde şi grecismul ultimul reazăm ce l'a avut în oraşele de aici, căci la ţară şi aşà n'a prins nici odată rădăcini. Dincolo de Şcumb însă se prezintă împrejurările altfel pentru Greci şi pentru Arămâni.

GUSTAV WEIGAND

DUMITRU C. BRĂTIANU

și

FIRMANUL BUIUCLIILOR

Revista «Viața Românească» din Iași a publicat la sfârșitul anului trecut (1) mai multe scrisori politice de ale lui Dumitru C. Brătianu, de pe când acesta se află în Anglia. In una din aceste scrisori cu data din 30 Iulie 1856 adresată tovarășilor săi de luptă din Moldova: Cogălniceanu, Mălinescu și Ionescu, se pomenește de un *Firman al Porței într-o pricină a Buiucliilor.*

Iată partea din scrisoarea în care se vorbește de aceasta: «Puneți, vă rog, mai multă precizie în scrisorile voastre, ca să nu mă contrazic în comunicațiele ce fac Miniștrilor . . . In scrisoarea dela 13 ziceți că «Ghica a priimit scrisori viziriale, văzute de voi, care sfarămă concesiele făcute Prusienilor și Francezilor, *poruncește execuția Firmanului în pricina Buiucliilor* și a «supresei libertății prese, și în acea din 19 citesc că Kiamil, precum se zice, aduce un firman care sfarămă pomenitele concesii și suprimă presa. Ca să împac aceste «două pasagiuri, conclui că Firmanul vine să întărească «scrisorile viziriale».

Ce poate fi această pricină a Buiucliilor care preocupă lumea din 1856 tot atât cât și chestiile politice cele mai importante? O pricină pentru care Sultanul sloboade un

(1) No. 12 din Decemvrie 1908, pag. 237.

Firman ce urmează a fi esecutat odată cu Firmanul prin care se suprimă libertatea presei ! Numai acei din Moldova, puțini la număr, cari mai trăesc încă, și au cunoscut timpurile Regulamentului organic, au înțeles de ce pricină se vorbește în această scrisoare. Aceștia își amintesc, de sigur, de vestita judecată de sub domnia lui Mihai Sturza, prin care frații M. și I. Buiucliu, armeni, supuși austriaci, au fost dispoiați de tot avutul lor, în folosul Logofătului Iorgu Ghica, proprietarul moșiilor Deleni și Macsutul pe cari ei le țineau în arendă ; aceștia își mai amintesc, fără îndoială, c'acea judecată a dat loc la intervenția Inaltei Porți pe lângă guvernul Moldovei, în favoarea celor nedreptățiți, mai întâi prin Cărți Viziriale, iar apoi chiar printr'un Firman al Sultanului Abdul Medjid.

Această intervenție, în timpul Regulamentului Organic într'o afacere privată ce se petrece în Principatul autonom al Moldovei, fiind unică în felul ei, trebue să escite curiositatea celor de astăzi, și să-i facă doritori a ști în ce împrejurări și pe ce temeiuri ea a putut să se producă. Fiind în măsură de a împlini o asemine dorință, vom încercà a o face, slujindu-ne de documentele și memoriele ce ne-au rămas dela răposatul nostru părinte Iacob Buiucliu (1809/1881) acel din cei doi frați, care cu o rară energie a dus lupta timp de 20 de ani, cu Logofătul Iorgu Ghica și cu autoritățile locale.

E știut că înainte de regulamentul Organic principiul autorității lucrului judecat, nu erà cunoscut în țara Moldovei. Judecățile încheiate sub un Domn puteau fi reînoite sub acelaș Domn, cu atât mai mult sub urmașii lui. Reînoirea pricinilor erà un mijloc de multe ori, de a îndreptà o judecată strâmbă, dar tot de atâtea ori de a strâmbà o judecată dreaptă. Regulamentul Organic, cu drept cuvânt a pus capăt acestei stări de lucruri. Art. 364 decretează că «Spre contenirea însemnatelor nepriinți a înoi-«rei judecăților ș'a necuviințelor care urmează prin nesta-«tornicirea celor judecate și a proprietății, precum și îm-

«prospătarea de necurmate pricini, care învecinicind pri-«gonirile au înrâurire şi asupra caracterului, se legiueşte; «că orice pricină hotărîtă de Divanul Domnesc a cărei «judecată va fi întărită de Domnul, este în veci curmată «şi nu se va puteà înoi la nici o întâmplare, nici în vre-«mea Domnului aceluia, nici de către urmaşii lui».

Acest princip a cărui utilitate pentru ordinea socială e netăgăduită, deşi în unele împrejurări poate să acopere o greşeală făptuită chiar fără voe, devine în mâna celor de rea credinţă, o armă strașnică cu care se poate apără ori ce nedreptate chibzuită şi pusă la cale de mai înnainte.

Imprejurările în care autoritatea lucrului judecat a slujit în scopul din urmă n'au fost rare sub domnia lui Mihai Sturza. Între nenumăratele tânguiri contra acestui Domn, ajunse la Curtea protectoare, multe erau privitoare la judecăţile nedrepte ce se făceau cu ştirea şi voia lui. La intervenţiile ce-i veneau în această privinţă răspunsul lui erà unu şi acelaş: Poate să fie la mijloc o greşală, dar pricina e sfârşită prin Hrisov Domnesc, şi nu mai poate fi reînoită după Art. 364 din regulamentul Organic.

De o asemenea judecată şi de un asemenea Hrisov, au fost victime şi fraţii Buiucliu, în anul 1837 cu prilejul daraverilor de arendă ce au avut cu Logofătul Iorgu Ghica. Dar ei nu s'au dat biruiţi, şi au început de îndată o luptă neobosită care aveà să dureze două decenii, cu credinţa că însuşirea lor de supuşi austriaci, le dă mijlocul ce nu aveau pământenii, de a nimici un Hrisov obijduitor Ei au fost îndemnaţi şi sprijiniţi întru aceasta de însuşi Guvernul lor protector.

Logofătul Iorgu Ghica, înainte de a intrà în judecată cu fraţii Buiucliu avuse grija de a dobândì puternicul sprijin a însuşi Capului Statului, făgăduindu-i de a se deslipì de boerii cari alcătuiau pe atunci opoziţia formată contra lui. De aceia orice notă, orice protest cu care Consulul general austriac din Iaşi, a încercat să intervină în favoarea supuşilor săi, a trebuit să rămână nebăgate în seamă.

Această apucătură rea voitoare din partea autorităților locale, într'o cauză din cele mai drepte și față de unii din supușii austriaci cei mai de vază, nu puteà fi îngăduită de Guvernul austriac, fără pericol pentru prestigiul său, la o epocă unde el urmăreà cucerirea economică a Principatului, prin toate mijloacele, și mai cu seamă prin întărirea stărei protejaților săi, și întinderea cât mai mult al jurisdicțiunii consulare.

Prin această se explică cum pricina Buicliilor a fost luată în mână de guvernul austriac ca o pricină a sa proprie, și condusă după instrucțiile ce el nu încetà a trimite Consulatului General din Iași.

După aceste instrucții scăparea trebuia căutată la Înalta Poartă Otomană, sub suzeranitatea căreia Principatul Moldovei nu încetase de a fi chiar după trecerea lui sub protectoratul Rusiei.

Care erà, după Guvernul austriac, teza juridică pe temeiul căreia se puteà cere intervenția Înaltei Porți, spre a se nimici un Hrisov, cu tot textul positiv al Art. 364 din Regulamentul Organic ?

Când Rusia, ziceà Guvernul Austriac, ca protectoare a înzestrat Principatul Moldovei, cu Regulamentul Organic, ea n'a putut să schimbe raporturile statornicite prin tratatele în vigoare dintre Imperiul Austriac și Imperiul Otoman aplicabil și Principatului Moldovei ca făcând parte integrantă din acest din urmă.

După aceste tractate, și în special după acel de Passarovitz din 1781, supușii austriaci neputând fi judecați în pricinile întrecând valoarea de 3.000 de aspri, sau 25 de taleri, de Tribunalele de provincie, ci numai de Inalta Poartă, dela sine se înțelege că ei au drept de apelație la aceiași Inaltă Poartă, când acele Tribunale îi judecă și judecându-i, îi asupresc. Acest drept rămâne neatins cu toată dispoziținea art. 364 din Regulamentul Organic, de vreme ce Austria n'a primit acest Regulament decât sub rezerva drepturilor isvorând pentru ea din tratate.

Această teză susținută de guvernul Austriac, deși la început s'a părut cam îndoelnică, mai târziu însă, după cum vom vedeà, a fost găsită întemeiată, atât la Petersburg cât și la Constantinopol.

Urmând instrucțiilor primite dela Viena, frații Buiucliu s'au grăbit a trimite apelația lor la Divanul Sultanului, cerând că, după pilda practicată înnainte de Regulamentul Organic, să se însărcineze un Mubașir (executor) ca să aducă pe Logof. Iorgu Ghica la Constantinopole, în înfățișare cu ei, înaintea Muftiului.

După o lungă așteptare, ei aflară c Ambasadorul Rusiei pe lângă Inalta Poartă, făcându-se apărătorul lui Vodă Sturza și a Logof. Ghica, pune toate pedicele pentru primirea apelului lor, aducând înnainte că, întru cât mijlocește în cauză un Hrisov Domnesc, ar fi a se călcà Art. 364 din Regulamentul Organic dat de curând Moldovei de către Puterea protectoare, cu primirea Inaltei Porți, și că ar fi a se creà un precedent rău, redeschizându-se o judecată sfârșită, atunci chiar când ea n'ar fi tocmai dreaptă.

Pentru a înfrînge împotrivirea Ambasadorului Rusiei, Iacob Buiucliu, înarmat cu cele mai puternice recomandații sosite din Viena, pleacă la Petersburg și acolo expune Contelui de Ficquelmont, Ambasadorul Austriei, pricina sa în toate amănuntele ei, și'l roagă ca, conform ordinului venit din Viena, să mijlocească pe lângă Guvernul Rusiei ca să nu se opue la primirea apelului său de către Poarta Otomană.

A trecut mult timp până ce s'a dat un rezultat la această cerere, trebuind a se face un schimb nenumărat de note, între Petersburg, Viena și Constantinopol pentru a se lămurì între guvernele din cele trei capitale, că cererea Austriei e dreaptă fiind întemeiată pe tractate și că trebue susținută.

In fine Guvernul Rusiei dă ordin Ambasadorului său din Constantinopol că nu numai să nu se împotrivească la primirea de către Poartă al apelului fraților Buiucliu, ci

mai ales să stăruiască să fie primit și să i se dea cursul legal cât mai curând.

După această izbândă, I. Buiucliu pleacă prin Moscva și Odessa la Constantinopol ducând cu sine plicul oficial ce-i încredințase Contele de Ficquelmont, de odată cu o scrisoare de recomandație din cele mai călduroase pentru aducător, la adresa Contelui de Sturm colegul său, acreditat pe lângă Inalta Poartă. Acesta se pune numaidecât în mișcare, stărue și obține astădată de a se lua în considerare apelul Buiucliilor ce stă nelucrător deatâta timp, și, nemai fiind nici o opunere din partea Ambasadorul Rusiei, se promite Contelui de Sturm că peste puțin va apare și Firmanul Sultanului, necesar în cauză.

Aflând despre aceasta Beiul de Samos, Ștefan Vogoridis, socrul Domnitorului Mihai Sturza, și Capu-Chehïa Moldovei pe lângă Inalta Poartă, aleargă la toate mijloacele pentru a împedecă slobozirea Firmanului de către Sultanul Mahmud. Impedicările izvorând din Capitulații, Privelegii și Regulamentul Organic, nemai putând fi invocate de când lipseà sprijinul Rusiei, Vogoridis se vede silit a se mărginì deocamdată să obție amânarea acestei măsuri extreme. El stărue pentru această atât la Poartă, cât și la Ambasada Austriei, punând înnainte, între altele, neputința din cauza timpului de a se aduce Ghica la Constantinopoli; navigația urmând peste puțin a se închide, el trebuia să vie pe uscat, ceace nu e în stare să facă, fără a-și expune viața, fiind bolnav și slab. Apoi întorcându-se către I. Buiucliu vrea să-l înduplece ca să renunțe la ideea ce urmărește, arătându-i la caz de reușită, câtă dușmănie are să-și creieze în Moldova unde are să trăiască. In sfârșit propune ca părțile să se mulțumească, în loc de Firman, cu o carte vizirală către Domn care să-l îndemne ca, până într'un termen de trei luni, să dea sfârșit afacerii prin o judecată sau învoială mulțumitoare pentru frații Buiucliu, propunere pe care Contele de Sturm a găsit-o acceptabilă. După sfatul acestuia o primește și I.

Buiucliu nu de alta, ci de teamă că arătându-se prea îndărătnic, să nu-şi piardă creditul pe lângă Ambasadă. Apare cartea vizirială în cuprinsul propunerii lui Vogoridis cu adaogire că la caz de nemulţumire a fraţilor Buiucliu, Logofătul Ghica va fi adus înaintea Divanului. Ea se trimite la Consulul general din Iaşi cu însărcinare pentru acesta ca să stăruie întru aducerea ei la îndeplinire şi să raporteze Ambasadei rezultatul ce va obţine după termenul hotărît de trei luni.

La întoarcerea sa în Iaşi, I. Buiucliu e serbătorit la Consulatul Austriac ca răzbunător al onoarei lui.

După expirarea termenului fixat, Consulul general primeşte dela Postelnicie o notă cu alăturarea unui lung memoriu prin care Logofătul Dreptăţei arată că, supunînd pricina Buiucliilor în cercetarea Sfatului administrativ, acesta a găsit că ea e sfârşită prin Hrisov Domnesc şi că nu mai poate să fie reînoită, memoriu pe care Domnul a pus încherea ca să se comunice Inaltei Porţi, drept răspuns la Cartea Vizirială din Octomvrie 1839, iar o copie să se trimeată, spre ştiinţă, Consulului general Austriac.

Memoriul relată faptele procesului, denaturându-le cu desăvârşire, arătând că călcătorii contractului erau fraţii Buiucliu, acei cari în realitate plătise mii de galbeni fără să aibă nimic în loc.

N'a fost greu fraţilor Buiucliu să combată acel memoriu punct cu punct, prin o nouă jalbă către Ambasada austriacă, arătând cu dovezi vădite toate neadevărurile din el, în urma căreia, în Iulie 1840, Iacob Buiucliu pleacă din nou la Constantinopol, pentru a stărui ca să se sloboadă Firmanul făgăduit, spre a se aduce pe Logofătul Ghica în judecata Divanului. In acest restimp moare Sultanul Mahmud urmându-i pe tron Sultanul Abdul Medjid, din care cauză afacerea trebui să stea nemişcată un an de zile.

Când în sfârşit Contele de Sturm îşi reîncepe stăruinţele, noul guvern e de părere, că înainte de a recurge la

mijlocul extrem al Firmanului se mai încerce de a obține un rezultat favorabil cauzei, dela Domn, prin o carte vizirială, mai aspră decât cea dintâiu.

Iată traducerea din limba turcească a acestei Cărți viziriale cu data din 23 Gemazil-Evvel 1257 — $^{1}/_{13}$ Iulie 1841.

(SUPRIMĂM POLOLOGHIA TITULATURII).

Ecselența Sa Cesaro-Crăiesc Internunciu al Austriei a dat anul trecut o notă la Inalta Poartă, prin care îi face cunoscut că negutătorul austriac Buiucliu a luat în arendă mai multe moșii dela boerul moldovean Iorgu Ghica, printr'un contract întărit de tribunalul competent, după formele obicinuite în țară; și după ce a plătit cea mai mare parte din prețul alcătuit prin acel contract, numitul boer a început să calce toate punctele înscrisului dintre părți, ceea ce a pricinuit mare pagube negutătorului austriac. Deci, dar Ecselența sa domnul Internunciu, sprijinindu-se pe tractatele ce sunt închiate între Inalta Poartă și Impărăția Austriei a cerut ca sus pomenitul negutător să fie ferit de orice pagubă, iar contractul ce l-a dobândit să fie îndeplinit în toată cuprinderea lui. Spre acest sfârșit s'a scris mai înnainte Alteței Voastre, să cheme înaintea sa pe părțile împricinate, să cerceteze pricina după legile de mult lucrătoare în țară, s'o judece fără favoare și fără părtinire, dându-i sfârșit după regulele dreptății. Alteța Voastră a încredințat această afacere Sfatului Administrativ, care prin raportul său i-a arătat că pricina fiind sfârșită după legile în lucrare în Moldova, jăluirile pomenitul negutător sunt lipsite de temei. Acest rezultat l'ați împărtășit spre lămurire Inaltei Porți, însă după cele arătate de Onor. Consulul austriac din Moldova se adeverește că unul din mădularile acelui Sfat erà însuși Iorgu Ghica, protivnicul lui Buiucliu, altul erà fratele acelui boer, iar toți ceilalți stăteau în legătură de înrudire sau de prietenie cu pârîtul; că de altă parte nici Consulul, nici ne-

guţătorul n'au fost chemaţi înaintea acelui Sfat care a judecat pricina părtinind pe partea pârîtă, şi fără a ţineà seamă de temeiurile şi protestările Consulului Cesaro-Crăiasc ş'a pomenitului Buiucliu. Ecselenţa Sa domnul Internunciu ne-a prezentat acum o a treia notă prin care deslueşte că după legăturile de prietenie ce unesc pe Inalta Poartă cu Impărăţia Austriei, şi'n puterea tractatelor închiate între aceste două Puteri, neguţătorii austriaci trebue să fie ocrotiţi de principiurile dreptăţei, şi că acei cari s'ar află obijduiţi şi îndreptăţiţi în vr'o parte a Impărăţiei otomane, au dreptul să fie judecaţi la Constantinopoli, de către Muftiul, căci în nici un tractat nu stă că neguţătorii austriaci au îndatorirea d'a se supune la ori ce fel de hotărîre ar da autorităţile din Moldova şi Valahia.

Deci, de vreme ce Ecselenţa Sa domnul Internunciu cere că, sau să se facă dreptate zisului neguţător, sau la din potrivă boerul să fie chemat la Constantinopoli în judecată cu neguţătorul austriac, vă trimetem sus zisa Notă însoţită de plângereaa neguţătorului austriac pe care primindu-le veţi întruni de îndată un sfat alcătuit de bărbaţi nepărtinitori, şi fără legătură cu nici una din părţi şi Domnia Voastră să luaţi în cercetare această afacere, în faţa Consulului austriac, potrivit legilor şi dreptăţei, fără părtinire dându-i sfârşit până într'un termen de trei luni; şi dacă nici până atunci nu vor încetà prigonirile în potriva sus zisului neguţător şi nici dreptate nu i se va face, Ecselenţa sa domnul Internunciu va cere negreşit, potrivit tractatelor lucrătoare dintre aceste două Inalte Curţi că pricina de care e vorba să fie judecată aici, drept care zisul boer cât şi neguţătorul austriac să fie chemaţi la Constantinopole.

De aceea Vă trimitem această scrisoare pentru că Alteţa voastră să chibzuiască şi să pună la cale c'această pricină să fie judecată după legile ţării, dându-i un sfârşit potrivit cu dreptatea.

Această carte n'a avut vr'o urmare mai fericită decât

cea d'ântiu. Fără a mai procede la o din nou cercetare, de astădată Domnul însuși răspunde Marelui Vizir, că pricina fiind definitiv judecată nu mai poate să fie reînoită, făcându-se a nu pricepe că tocmai pentru că judecata aveà forma definitivă, a trebuit intervenția Puterii suzerane.

Prin calea ce apucase, procesul Buiucliilor devenì o afacere politică internațională în mâna Guvernului Austriac care îi conduceà firul; trebueà dar prin natura lucrurilor, se fie înrâurit de întâmplările politice atât de des schimbătoare la acea epocă în Principate ; și astfel să fie mișcat sau reținut pe loc, după chibzuința celor mai în stare de a alege timpul potrivit. De aceea după răspunsul Domnului la a doua Carte vizirială, vedem că încetează orice stăruință, un timp îndelungat.

Tocmai după întâmplările dela 1848, și după ce retragându-se din Domnie Mihai Sturza, se urcă pe scaunul Moldovei Grigorie A. Ghica, reîncep stăruințele la Constantinopol. Dar Guvernul Turcesc găsește că față cu un Domn nou, nu e nimerit să se pășească cu măsura aspră a Firmanului, fără ca să se încerce și cu el calea cea pacinică. Așà fiind la 3 August 1849, Marele Vizir trimite Domnului o carte prin care-l îndeamnă se iea în din nou cercetare tânguirele fraților Buiucliu, și fără a se oprì de hotărîrile de mai înainte să le deà dreptatea ce au, spre a nu silì pe Sublima Poartă de a trage judecata la ea, după cum, pe temeiul tratatelor lucrătoare, o cere Impărăția Austriei.

Schimbarea de Domnie, care părea că trebue să fie o împrejurare favorabilă pentru izbânda pricinei, a adus din potrivă o greutate mai mult pentru jăluitori, din cauza înrudirei apropiate a Domnului cu protivnicul lor.

Măsura pacinică a avut asupra noului Domn, aceeași înrîurire ca și asupra predecesorului său.

Acì intervine iarăși o lungă stagnare din cauza evenimentelor importante ce încep a se desfășurà în Orient și în Principate. Când însă în 1855, armatele austriace vin

să ocupe Moldova în locul armatelor rusești, Guvernul Austriac găsește că momentul e cât se poate de favorabil pentru a reînoi cu insistență mijlocirile sale în cauza supușilor săi.

In sfârșit la finele anului 1855 apare sub turaoa Sultanului Abdul-Medjid, Firmanul solicitat de atâta timp.

Prin acest Firman înainte de toate se desființează Hrisovul Domnesc, vecinic invocat ca o pedică pentru reînoirea judecății; apoi, în conformitate cu tratatele încheate intre Imperiul Otoman și Imperiul Austriei, se poruncește că Logofătul Iorgu Ghica să fie adus la Constantinopol spre a fi judecat cu protivnicii săi la Poarta Otomană.

Acesta este Firmanul de care Dumitru Brătianu îngrijat, întreabă prin scrisoarea sa din 30 Iulie 1856 de prietinii săi politici din Moldova, dacă e adevărat c'a venit ordinul ca să fie executat.

Ordinul a venit dar Firmanul n'a fost executat.

Consulul general din Iași care urmă să facă demersurile trebuitoare pentru aceasta a fost oprit de a se mișcà de către Feld-Mareșalul Coronini, Comandantul Șef al armatei de ocupație, pe răspunderea sa. Apoi acesta a raportat la Viena că rău e ales momentul pentru o asemenea executare, căci prin ea s'ar instreină simpatia atât de folositoare Austriei, în imprejurările de față, a aristocrației moldovene din care Ghica cu numeroasele sale rude face parte. In urma acestui raport Ministrul afacerilor străine dă ordin în consecință Consulului general din Iași, iar lui Iacob Buiucliu, care la 3 Oct. să jeluise de inactivitatea Consulului, îi trimete următorul răspuns:

(Traducerea din limba franceză).

Viena, 2 Noemvrie, 1856.

Domnul meu,

Spre răspuns la scrisoarea ce ați binevoit a-mi adresa la 3 a trecutei luni, am onoare a vă reînoi asigurarea că

Ministeriul Imperial nu perde de loc din vedere afacerea d-voastră, și că Agenția din Iași e în posesiunea instrucțiilor celor mai positive în această privință. Dacă ea până acum n'a putut să procure un rezultat satisfăcător, nu trebue atribuit acesta nici la o lipsă de energie, nici la o rea voință din partea-i, ci numai la regretabilele complicațiuni ale împrejurărilor de față: ea nu va lipsi cu siguranță, să se folosească de cea d'intâi ocazie avantagioasă pentru a se mișcà în favoarea d-voastră.

Binevoiți dar, domnul meu, până atunci să aveți răbdare și să vă liniștiți cu speranța la care eu, din parte-mi încă n'am renunțat, că va sosì în fine momentul când vi se va face deplină dreptate.

Primiți, etc.

de Vesque

Acest moment fericit, întrevăzut de Ministerul Austriac, n'a mai sosit.

Evenimentele prea cunoscute care, dela acea dată, s'au precipitat în Orient, schimbând cu desăvârșire raporturile Principatelor cu Imperiile vecine, a trebuit dela sine să înceteze, ceeace, judecând astăzi, pare că a fost pentru acele Puteri, numai un sport diplomatic, iar pentru impricinații obijduiți, o speranță care i-au mângâiat aproape douăzeci de ani.

Decemvrie, 1909.

G. M. BUIUCLIU.
Fost Consilier la Inalta Curte de Casație și Justiție

PE DRUMURI

— Din vieața aromânilor —

Poposisem la poalele unor vechi păduri, dincolo de câmpia Saraghiol. Aici pe tărâmurile astea muntoase, nopțile sunt reci și măcar că chirigiii aprinseseră focul, tresăream... speriat în acelaș timp de liniștea, de arătarea neobicinuită, fantastică a lucrurilor, precum și de multele șoapte neînțelese, pe cari le trezește noaptea din ape, din frunze, din tot largul naturii adormite.

Cerul de alminteri senin. Strălucirea de sus părea că lasă o pânză albă, din care se desfăceau, abia lămurite, umbrele munților.

— Uită-te colo, zise glasul unui chirigiu, pe culme, unde ard și tremură atâtea lumini. E Vlaho-Clisura.

Iată și muntele Vuciu și mai jos stânca aceea: *Cheatra Ciuliganului*. Ai crede că-i un vultur... nu? O pasăre mare, mare...

— Seamănă mai degrabă cu un uriaș ce stă la pândă.

— Așă e, un uriaș. Mulți se sperie, când o zăresc de departe. Mai ales că pe sub stâncă se deschide și o prăpastie neagră și adâncă, unde toată noaptea se aud: ba râsete, ba hohote înecate 'n plâns, uruituri grozave și uneori sună și chimvale și bat și tobe... da, da, numeroase tobe bat și bat și bat...

ce glasuri! Dar azi, nu. Vor fi plecat, s'or fi ascuns... Dumnezeu știe, că nu se mai arată."

Vorbea bătrânul Petre a lui Școndi și toți căutau să-l asculte cu bagare de seamă. Până și caii se apropiau și după cum erau cuprinși ori nu de bătaea focului, vedeam ca prin vis câte un picior, un cap luminat, o coamă de mătase aurie.

„Și nu-i că s'au dus zânele, dar se duce și pădurea. Că oameni streini se furișează, par'că n'am fi noi stăpâni și taie azi, și taie mâini, izvoarele seacă și comuna rămâne fără adăpost.

Ehe, mai fârtați, voi n'ați pomenit cum era odată pădurea! Și mare și bogată, cu turme de cerbi și de căprioare și păsări multe, și când venea seara și se aprindeau focurile pe dealuri: stână ici, stână colo și începeau fluerile să cânte..."

Glasul bătrânului tremură. Pe nesimțite aduse vorba și de timpuri și mai trecute, povestindu-ne cum s'a făcut descălecarea în aceste locuri, unde strămoșii au dat numai de codrii deși și neumblați de când lumea. Și aici, în mijlocul lor, au început să-și dureze locuințî ca niște cuiburi uriașe — de multe ori fără să taie copacii; încât se găsesc și astăzi case cari au drept stâlpi, trunchiuri întregi cu rădăcinile adânc împlântate în pământ.

In vremea asta am auzit pe cinevă, că striga deasupra noastră:

— Ei, care-i acolo?

— Noi suntem, chirigii..."

— Atunci se ivì și pădurarul. Un munte de om, cu pușca pe umeri.

— Bine că ați răspuns, că de nu... Așà sunt eu, întreb odată și încă odată și apoi... foc.

— Vorbeam, zise bătrânul Școndi, de jaful ce se face cu pădurea asta.

— Nu mai departe, chiar azi am găsit vr'o zece

fagi. Din ăi mai drepți și mai frumoși doboriți la pământ. Coaja încă fragedă, și foile . . .“

Și fără să-și mântue vorba, pădurarul se apleca într'o parte și trase cu urechea.

„A, ha, izbucni el apoi cu un fel de bucurie, iarăși au venit. . . dar acum nu-mi scapă. Ați auzit? De trei, de patru ori a căzut securea; cum intră glontele în trupul omului, așă sună înăbușit, surd... dar simt eu, numai decât simt. Că frunzele murmură și toată pădurea se cutremură și prinde să ofteze și să cheme: ajutor, ajutor!“

Pădurarul plecă, se perdù în umbră, iar noi, clătinând din cap, am rămas pe gânduri, multă vreme fără să spunem cuvânt.

M. BEZA

OM — IDEALITATE

Nu-i dat timpului în care trăește omul însemnat să stabilească proporția valoarei lui și nu mie mi-ar fi dat să încerc a o cuprinde.

Totuși vrem să pricepem ceea ce se petrece înaintea noastră. Iată unul dintr'acei puțini cari ajung a domină atenția generațiilor prin rândurile cărora străbate lumina vie a inteligenței lor, unul dintr'acei care dobândesc un ascendent durabil asupra cugetului celor mai deaproape ca și asupra celor mai depărtați de gândurile lor.

Ne întrebăm în ce constă secretul acestei puteri de prioritate? Știința sufletelor va fi găsit de sigur explicarea. Dar în chestii de adâncă filosofie deseori explicările sunt tot atât de greu de înțeles ca și problemele însile. Dorința de a înțelege o avem însă cu toții.

De aceea cu mare sfială îndrăsnesc să îndrept gândul meu în spre regiunile înalte de unde se vede ceea ce este pe pământ — când din întâmplare ocheana 'i bine potrivită.

* * *

Unii oameni se disting prin puterea lor de a faptui.

O minte pricepută pusă în serviciul unei voinți zdravene înregistrează efecte ce se impun atențiunii altora. Dar cât de nesfârșit de mare este varietatea unor asemene dispoziții împrăștiate în vecinica diversitate

a vieții omenești! In ce infinită gradație se multiplică această varietate!

Pe treptele cele mai de sus se remarcă cu deosebire categoriile cari aparțin vieții publice și în special făptuirele îndeplinite ca acte de guvern de către regimul politic al țărilor.

In asemenea cazuri priceperea problemelor sociale și energia de voință a spiritelor alese, însuflețesc organismul politic și-l conduc la realizarea acelor anumite rezultate, pe care, prevederea și voința omului dirigiuitor le a urmat pentru amendarea condițiilor de dezvoltare a vieții colective.

Cuceritorul care lărgește hotarele unei țări, ca și cârmuitorul care lărgește hotarele înlăuntrul cărora se sbat interesele contrare în lupta vieții, pregătesc noi condiții de prosperitate spiritului colectiv, fie în funcțiunea lui publică, fie în manifestările domeniului individual.

Aci se înșiră în istoria țărilor genialii făptuitori cari au țintuit pentru vecie numele lor, în fruntea operilor indeplinite, pe lângă cari nu se uită nici colaboratorii lor și nici chiar urmașii modești, cari au știut să conserve rezultatele obținute.

* * *

O altă însemnată manifestare a puterei sufletului nostru, este acea care nu se îndreaptă în afară, spre a se concretiză în fapte obiective, ci evoluează înlăuntrul cugetului nostru, pentru a coprinde în el imaginea cea mai adevărată posibilă a tot ce este și poate fi gândit în afară de dânsul.

Omenirea văzută din această parte a speculațiunei la care se poate dedà spiritul ei — mai pe înțeles să zicem a oglindirei pe care realitatea lumei o poate aveà în sufletul nostru — omenirea apare despărțită în

trei mari categorii. Trei uși de intrare se deschid înnaintea gândului scrutător;

Pe poarta cea mare intră toată mulțimea, care acceptă formula metafizică a unui necunoscut ce se găsește dincolo de hotarul percepțiunii noastre. Nu îndrăsnesc să caracterizez mai de aproape lumea care intră pe această poartă. Din cele dintâi vremuri istorice și până astăzi, într'această parte se îndreaptă gloatele conduse de credința într'o altă lume.

Antagonismul față cu această mulțime îl reprezintă legiunile de luptători, cari de veacuri pornesc să despice întunericul ce învalue hotarul cunoștințelor noastre. Și pe aceștia îi putem indica, dar nu-i putem definì, nici descrie cu preciziune. Mari și nemai pomenite sunt progresele pe care le fac apostolii științii. Ziduri după ziduri cad înaintea investigațiunilor lor și totuși cetatea necunoscutului rămâne neluată, iar deasupra ei fâlfâe stindardul pe care se citesc cuvintele *ignorabimus*.

Iar între cele două tabere, între mulțimea care merge pe drumul credinței de veacuri și între cei mai puțini pe cari îi frământă neastâmpărul necurmatelor inves, tigațiuni, rămâne loc către o a treia ușă, pe frontispiciul căreia se văd reflexele din dreapta și din stânga: credința în ceea ce omenește se poate ști, cultul idealului ce se înalță pe bazele științei adevărului etic și al frumosului artistic.

Între oamenii care-și închină gândul lor către cultul acestui ideal, se marchează iarăși o mare deosebire, după ceea ce cer ei ideilor care-i îndrumează.

Unii urmăresc ideile pentru a le da roade și rezultate practice în direcțiunile cele mai variate. Ne aflăm aci înaintea unui domeniu foarte complex de cele mai variate aplicațiuni, între care însă este o notă comună; în proporția în care se amestecă tendința scade autoritatea și valoarea ideei, în locul căreia se substitue

eventual succesul înfăptuirii ei, iar dacă nu — decepțiunea și amărăciunea.

Alții din contra nu cer nimica ideei, decât doar satisfacțiunea sufletească pe care o poate da omului, valoarea ei etică, artistică sau științifică.

Ei bine, acesta este darul cel mai sublim și mai scump, pe care ființa omenească îl poate primi. Când omul nu cere nimica idealului său, acesta îi dă totul, înzestrându-l cu două mari prerogative: putința de a înălță și prețui viața sa mai presus de toate neajunsurile ei de orice ordin ar fi și putința de a lumină de la acea înălțime impersonală și cugetul altora...

P. MISSIR.

DOUA MICI INTRODUCERI

Pentru susţinerea celor două lucrări ale mele (1) dinaintea Sorbonii, mi-a trebuit să le însoţesc de două întâmpinări, care culese de o mână prietenă, şi tălmăcite apoi în româneşte, pot sluji de adevărate introduceri, ce lămuresc în puţine cuvinte cuprinsul şi gândul călăuzitor al acestor lucrări despre care nu cred nepotrivit a da câtevă notiţe şi în limba noastră.

I.

Idea unei cărţi asupra tuturor călătorilor ce au străbătut ţara clasică a Greciei mi-a venit de mult, cu ani îndărăt, pe când călătoriam prin atâtea locuri neuitate. Pentru a le înţelege mai bine, fui nevoit de pe atunci să cercetez o bună parte din literatura pitorească sau arheologică cu privire la Grecia, literatură de cea mai mare însemnătate şi prin belşug şi prin frumuseţea ei artistică.

Din acea vreme, şi fără vre un gând ascuns, am citit tot ceiace scriitori ca Lamartine, Chateaubriand, Pouqueville, Quinet, Buchon, About şi alţi mulţi au scris asupra priveliştei, a obiceiurilor a oamenilor, a monumentelor Gre-

(1) *Les voyageurs français en Grèce au XIX siècle* avec une preface de M. Gustave Fougères, professeur à la Faculté de Paris. — Champion-édit.

(2) *Jean-Jacques Weiss, et son eouvre littéraire,* avec un preface de M. Faguet, de l'Academie francaise.—Champion édit.

ciei — având astfel putința de a dovedi la fața locului temeinicia observațiilor lor și de a gustà de două ori frumusețea peisagiului și a ruinelor: odată prin mine însumi și a doua oară prin amintirile, pe care atâți scriitori fermecători mi le treziau.

M'am gândit așà dar chiar de pe atunci, că o carte ce ar izvodi de-arândul literatura pitorească asupra Greciei, ar fi binevenită.

Această lucrare prea întinsă, pentrucă ar îmbrățișà un număr prea mare de veacuri și de călători de neam deosebit, rămâne încă de făcut; mărginind cercetările mele numai la călătorii francezi și la un singur veac, volumul de față e mai mult un capitol al unei lucrări mai largi.

Trebue să statornicesc dintru'ntâi punctul de vedere, din care m'am pus închegând lucrarea mea pentru a mă feri de oarecari întâmpinări ce s'ar părea drepte fără această lămurire. Incep așà dar prin a spune că nu mi-am pus în gând a scrie un volum de arheologie, de istorie sau de geografie... După cum am mai arătat, ținta mea n'a fost decât de a cercetà toate călătoriile pitorești în Grecia, în veacul al XIX-lea, ce au lăsat o urmă oarecare în literatura franceză. Literatura descriptivă și prin urmare literatura de călătorie, e un gen literar deosebit ce ar merità să-și aibă istoricul, ca orișicare gen altul. Din toate țările lumei mi-am ales așà dar aceea pe care o cunoșteam mai bine, aceea care a atras privirea tuturora în delungul veacurilor, și care strălucește de amintiri străbune: Grecia. Făcând o lucrare amănunțită asupra călătorilor francezi în Grecia în veacul al XIX-lea, n'am făcut decât să scriu o pagină dintr'un capitol al istoriei literaturii franceze...

N'am avut deci a mă ocupà de săpăturile arheologice atât de însemnate în acest veac și la care Franța a luat o parte atât de rodnică; am lăsat de o parte cu hotărâre toate lucrările științifice, ce n'ar fi intrat în marginile cercetării mele, astfel cum mi le-am tras. Oprindu-mă numai asupra

călătoriilor pitoreşti, am făcut *critică literară*, singurul lucru cu care m'am îndeletnicit până acum.

Am citit aşà dar toate povestirile de călătorie, începând cu fraţii Dimo şi Nicolo Stephanopoli, şi isprăvind cu Schuré şi le-am citit cu luare aminte, dar fără a cercetà mai deaproape desăvârşita siguranţă a unor date ştiinţifice, fără a le înlocuì la nevoe prin alte date noi. M'am mărginit numai a aruncâ o repede ochire asupra cuprinsului fiecărei cărţi, de a statornicì deci călătoria în timp şi în spaţiu, urmărind pe călători prin cetăţi şi ruine. Dar în afară de aceasta, am căutat să mai fac două lucruri: să încheg cât mai pe scurt o judecată literară asupra fiecărei povestiri, oprindu-mă asupra stilului, icoanelor, într'un cuvânt asupra frumuseţii artistice. In al doilea rând am încercat să desprind impresia totală a călătorului asupra Greciei, ca privelişte şi monumente, sau ca neam, propăşire, viitor... Această cercetare a fost chiar unul din îmboldurile de căpetenie ale lucrării de faţă şi de închegare într'un singur mănunchiu a multor opere, deosebite şi ca talent şi ca îndrumare.

Desprinzând impresiile generale ale călătorilor, mai bune sau mai rele, pline de avânt sau de desnădejde, am putut să le apropii şi să le orânduesc după oarecare părţi asemănătoare. Am putut să fac astfel un tablou al schimbărilor sentimentelor publice cu privire la Grecia, dealungul veacurilor — sentimente ce au avut urcări şi scăderi, vrednice de a fi arătate. Şi prin aceasta, lucrarea mea are şi un oarecare rost istoric.

Nu trebue să dăm firește o prea mare însemnătate rezultatelor dobândite dintr'o astfel de cercetare. E drept că scriitorii sunt într'o măsură sub înrâurirea opiniei publice şi că prin urmare e o legătură între spiritul public şi felul de a vedeà al istoricilor unei epoci date.

Nu se cuvine totuş să uităm şi partea personală a fiecărui scriitor, adeseori foarte însemnată, care ne împiedică de a face o clasificare strâns ştiinţifică în acest gen literar

atât de subiectiv, în care intră atâtea elemente schimbătoare, ce scapă oricărei supravegheri...

Imi rămâne acum să arăt în câtevà cuvinte, care e curba variațiilor spiritului public în Franța în veacul al XIX-lea cu privire la Grecia.

Putem spune că în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea Grecia modernă nu există pentru călătorii francezi, cari nu vedeau decât străvechea Eladă și urmele ei glorioase. Pentru unii, chiar Grecii moderni nu erau decât un episod neplăcut menit să strice frumusețea ruinelor milenare. Cel întâi care zări pe Grecii moderni, raiale ale Sultanului, fu Chateaubriand care prin *Itinerarul* său e strămoșul literaturii de călătorie pitorească și al literaturii filelene, ce aveau să înflorească atât, mai pe urmă. Chateaubriand, contele Marcellus și Pierre Lebrun, sunt numele mai însemnate din acest răstimp de pregătire, premergător măreței înfloriri a ceiace s'ar puteà numi nebunia filelenă.

Războiul de neatârnare, ieșit în parte din luarea aminte trezită pentru Grecia, prin unele episoade vrednice de luptele medice, încălzi avântul pentru micul colț de pământ care a adăpostit odinioară atâta strălucire. Acest răstimp de zece ani — cât a durat răsboiul—se deosebește printr'o bogată literatură istorică, sociologică, polemică, asupra Greciei, asupra stării ei legale, asupra mijloacelor de a-i veni în ajutor; se mai deosebește de asemeni printr'o mulțime de cărticele de propagandă ce se încearcă a deșteptà mila Europei și mai cu seamă a scutură lenea guvernelor, care nu se grăbeau să sară în ajutorul Greciei. Și în lungul cercetării mele am avut prilejul să mă opresc adese asupra acestei literaturi ușoare, ce poartă întipărirea lucrurilor vremelnice.

Tot în acest răstimp se înmulțesc memoriile asupra războiului, asupra expediției franceze și asupra operii misiunei franceze în Morea; în literatură, frumoasele pagini ale unui Lamartine, sunt urmate de descripțiile inspirate ale unui Quinet. Luarea aminte a poeților fu de asemenea is-

pitită de micul popor ce se sbăteà cu atâta cerbicie împotriva vrăşmăşiei turceşti, aşà că multe poeme sau tragedii scoase din episoadele războiului de neatârnare, văzură de odată lumina zilei. Intr'un cuvânt, aceşti zece ani fură vârsta de aur a filelenismului.

Revoluţia isbândì, în sfârşit; Grecia luptelor eroice ajunse regatul regelui Othon. Neatârnarea fiiind dobândită, mai rămâneà acum de aşezat statul pe temelii sigure, ceeace erà mai greu, de oarece Grecia nu stătuse în zadar atâtea veacuri sub stăpânirea cea mai conruptă cu putinţă. Propăşirea se făceà încet, şi pe nesimţite; eroii în fustanelă, scoborîţi din munţi şi ajunşi oameni politici, erau foarte puţin mlădioşi. Europa, înşelată în nădejdile sale, obosită de atâtea răscoale, de atâtea certuri şi împrumuturi de bani, printr'o firească schimbare de sentimente, căzù într'un miselenism tot atât de necumpănit pe cât îi fusese şi filelenismul. Toate povestirile de călătorii din acest răstimp de 30 de ani cât dăinuì domnia lui Othon I: *Ziarul contetui d'Estourmel Grecia în 1863* a lui Grenier, sau *Grecia regelui Othon* a lui Thouvenel, sunt întipărite de o vădită pornire împotriva Grecilor. Capodopera acestei literaturi e *Grecia contemporană* a lui Edmond About, acest nemuritor pamflet, muşcător, isteţ, nemilos.

Timpul trecù, aducând cu dânsul şi tămăduirea multor rele. Grecia, ieşind de pe povârnişul încercărilor, se îndreaptă pe calea propăşirii fireşti, ajungând cu timpul a fi aproape un stat modern. Spiritul public îşi potolì şi el înverşunarea împotriva grecilor, şi această epocă de liniştire răspunde tocmai domniei de astăzi a regelui Gheorghe (1).

Luarea aminte a călătorilor se îndreaptă acum ori spre săpăturile arheologice şi opera *Şcoalei franceze din Atena* e o mărturie, ori către frumuseţea priveliştei, a monumen-

(1) Veşti noi venite din Atena ne fac să ne îndoim de cele ce spunem aici.

telor, a ruinelor, şi atâtea descrieri fermecătoare ce ne vin mereu, ne arată un isvor de inspiraţie literară, departe de a fi secat...

II.

Incep prin a mărturisi, că dacă mi-am ales pe *Jean-Jacques Weiss* ca subiect pentru o lucrare mai întinsă, şi dacă l'am cercetat cu dragoste şi căldură,—am făcut-o din cuvinte foarte omeneşti.

Inzestrat cu o vie deşteptăciune, cu o simţire uşor de sguduit, cu o cultură clasică destul de largă şi cu talent literar foarte personal, Jean-Jacqes Weiss a fost cu toate aceste un neisprăvit al vieţii, ce m'a ademenit tocmai prin înfăţişarea lui frântă. L'am cercetat deci cu dragostea pe care o aveam pentru cei ce n'au dat tot ce se puteà aşteptà dela ei, fiind vrednici de o soartă mai bună; sunt câţivà oameni ridicaţi mai presus de meritele lor, încât simţim o adevărată plăcere şi duioşie întâmpinând un scriitor ce preţueşte mai mult decât reputaţia lui. Şi un astfel de scriitor mi-a părut a fi fost Jean-Jacques Weiss.

* * *

După cum arată de altminteri şi titlul acestei cărţi în deajuns, n'am stăruit decât asupra *activităţii literare* a lui J-J Weiss, care i-a luat mai puţin timp, dar prin care va mai trăi încă multă vreme în amintirea oamenilor. N'am făcut prin urmare decât să amintesc în treacăt momentele cele mai însemnate ale vieţii lui politice atât de răvăşite, urmărindu-l ca profesor în provincie, fie la La Rochelle, la Aix-en-Provence, sau la Dijon, urmărindu-l apoi la Paris, ca redactor la *Journal des Débats*, pe când hărţuià guvernul pentru a aderà la Imperiu, tocmai când acesta aveà să se prăbuşească, urmându-l apoi sub Republică, la care se alipise, nu fără a uneltì la nevoie împotriva ei. Insă, n'am făcut decât să ating repede aceste împrejurări ale vieţii lui publice, fără a amintì atâtea polemici ridicate, atâtea probleme politice puse şi apărate cu vrednicie. Ne

cercetând decât activitatea lui literară, am trebuit să mă îngrădesc oarecum în cele două răstimpuri, în care J.-J. Weiss a stăruit mai mult asupra literaturii: răstimpul de cinci ani, dela 1855–1860, în care Weiss, profesor în provincie, zorià scriind articole literare fie în *Revue de l'instruction publique*, fie în *Revuecontemporaine*. Ne va trebui să aşteptăm apoi 23 de ani pentruca, după căderea ministerului Gambetta, să avem din nou prilejul de a cercetà al doilea răstimp al activităţii lui J.-J. Weiss, ca critic dramatic la *Journal des Débats*.

Inainte de toate, mi-am dat silinţa să cercetez de aproape caracterul lui J.-J. Weiss, ceeace nu mi s'a părut atât de uşor. Sufletul lui Weiss erà plin de nepotriviri. Om de nord, după tată, şi meridional după mamă, descoperim în firea lui însuşiri deosebite ce se lovesc între dânsele ... In fond, el aveà sufletul unui mic burghez, ce ar fi fost bucuros să ducă o viaţă liniştită şi ferită, dacă împrejurările nu l'ar fi împiedecat. El aveà virtuţile mijlocii, bunul simţ, sentimentul de ordine şi de ierarhie al burghezului, pe lângă care se adaogă şi o vădită pornire spre „romanesc", din care pricină şi aveà uneori gusturi de *fată uşoară*, după cum a spus'o aşà de bine Jules Lemaître.

Dar în afară de aceste însuşiri de mic burghez şi de om de nord, el mai aveà şi o imaginaţie meridională ce se bănueşte lesne în pitorescul şi vioiciunea stilului, în pornirea spre paradox, uneori supărătoare, dar nu lipsită totuşi de farmec, şi într'o spontaneitate de spirit din cele mai încântătoare.

Cercetând de aproape această fire atât de neimperechiată, mi-a fost mai pe urmă mai uşor să înţeleg nu ideile lui generale, de care Weiss nu se preà îngrijeà, ci gustul, aprecierile sale, ce ne lasă uneori nedumeriţi.

Spiritul lui fiind burghez, J.-J. Weiss gustă cu deosebire operele ce se inspiră din dulcea mediocritate a lucrurilor. Cea dintâi încercare a lui de critică fu teza de doctorat asupra poemului lui Goethe „*Herman und Dorothea*" ce'l

ademenise prin fericita lui zugrăvire a vieţii burgheze şi a căminului familial. Spiritul lui Weiss nu erà mijlociu prin înţelegere, destul de ascuţită de altminteri, ci prin gust. El erà în stare de pildă să priceapă măreţia romantică, dar n'o simţeà în deajuns şi prin urmare n'o iubeà. Prin această pornire firească a spiritului său ne dăm seama de ce Weiss, deşi contemporan cu marea mişcare romantică, fu oarecum duşmănos faţă de Victor Hugo, înclinând mai mult spre teatrul lui Delavigne sau Eugen Scribe, decât spre drama romantică.

Gustul lui pentru Scribe, aşà de puternic şi îndrăsneţ, arătat cu orice prilej, i-a ştirbit dealtminteri mult din autoritatea lui de critic. El văzuse în Scribe un pictor al cinstei zilnice, un cântăreţ al vieţii burgheze cu toate bucuriile şi visurile ei copilăreşti şi trandafirii; pentru acelaş cuvânt el iubeà şi pe Regnard, punându-l poate, în adâncul sufletului, înaintea lui Molière.

Inclinarea lui mergeà spre tot ce e drăgălaş, uşor, mijlociu, plin de fantazie, spre Gresset, spre Piron şi Parny, într'un cuvânt spre ceea ce numim *poetae minores*.

Romantismul îl tulbură prin măreţia, îndrăsneala şi ura lui împotriva spiritului burghez sau filistin; naturalismul îl tulbură prin cercetarea lui ascuţită, prin lipsa lui de milă şi prin pornirea pentru adevărul gol şi trist. Gustul lui oprindu-se în sfere mijlocii, Weiss fu admiratorul lui Gresset, al lui Delavigne şi chiar — horresco referoes — al lui Paul de Kock, rămânând duşmanul lui Victor Hugo, Alexandru Dumas-fils şi al lui Henri Becque...

Cele mai bune pagini ale lui Weiss sunt de cercetare morală. Felul firii lui, mentalitatea lui de mic burghez, cumpătat, stăruitor, sentimental, îl îndrumau spre morală. Şi, în adevăr, el o vârî pretutindeni, până şi în buletinul politic de là *Journal des Dèbats*. In artă, Weiss nu cereà de sigur preamărirea virtuţii; frumuseţea morală a unei opere nu ieşeà, după părerea lui, din predica virtuoasă, ci din impresiunea totală ce ne-o lasă în suflet.

Dacă ne-am întrebà acum, care erà axa moralei sale, aş

răspunde fără şovăire: *bunătatea*. Inima lui era prea duioasă, inteligenţa prea omenească, pentru a-i îngădui să ajungă un censor nemilos. Deşi firea i se împotrivea la orice neregulă morală, prin pornirea lui spre bunătate şi spre morală, Weiss alunecă uneori la teorii primejdioase, la o morală, care nu e departe de a fi morala fetelor uşoare şi sentimentale. El condamnă astfel unele opere naturaliste — Madame Bovary, de pildă — ca imorale, fiindcă n'au nici o milă pentru slăbiciunile omeneşti, lăsându se în schimb ademenit de literatura lui George Sand, sau de literatura cu desăvîrşire imorală a lui Scribe.

* * *

Astfel fu închegarea sufletească a lui J. J. Weiss, nu fără oarecare lipsuri vrednice de părerea noastră de rău. Gusturile lui literare sunt uneori, după cum am văzut, îndoelnice; dar ceeace dă un farmec deosebit paginelor sale de critică, e o fericită vioiciune, spiritul lui săltăreţ, sprinten, paradoxal, temeinicia culturii lui clasice — căci Weiss a rămas totdeauna *un clasic* — şi un talent literar, atât de personal încât ne pare rău că n'a fost întrebuinţat în lucrări de o mai mare întindere si trăinicie, deoarece cele douăsprezece volume de critică prea grăbită, prea scânteetoare, încep a tânji într'o uitare nemeritată. Era deci de nevoe să se găsească cineva pentru a suflă praful vremii, ce se aşterne mărunt peste un scriitor atât de ademenitor în multe privinţi.

Paris 5 Ianuarie 1910.

E. LOVINESCU.

DOMNUL MAIOR

Din colţul în care sant staa şi-l privesc. E neliniştit. Il văd cum îşi încruntă frantea, cum aruncă priviri-furioase, cum strigă la chelner, cum întoarce, pe o parte şi alta gazeta, fără să-şi întârzie privirile pe ceva. Il canosc de vr'un an, şi mi-a plăcut cum l-am văzut, venind într'o zi, pe ploae, fără umbrelă, umblând semeţ, cu mustăţile cărunte, dese, ţfichiaite la vârfuri, ras, svârlind din ochii verzi priviri mândre de om încercat. Fusese în oaste, făcuse războiul şi eşise la pensie cu gradul de maior. Cei care-l canosc de pe atuncea — spun că vor fi vre-o cinci-spre-zece ani — îi spun: «Domnul maior»; şi aşà de bine-i stà să-i zică toţi astfel, că nici odată n'am fost ispitit să cercetez cum l-o fi chemând.

Imi păreà ciudat să-l văd astăzi aşà de talburat când îl ştiam atât de liniştit. Mă ridic, şi mă 'ntrept spre masa lui:

— Am onoarea a vă salutà, domnule maior.

Dânsul se scoală în picioare, apropie călcâele, ca şi când ar fi vrut să-şi zarnăie pintenii, şi-mi strânge mâna. Apoi mă întreabă repede:

— Faci un preferans?

— Mă iertaţi, nu ştiu să-l joc.

O strâmbătură din baze imi dă să înţeleg că nu i-am fost pe plac.

Mă poftеşte:

— Şezi, te rog.

Mă aşez, de ceea parte a mesei; iau o gazetă. Domnul Maior bate, nerăbdător, în masă, şi, când vine chelneral, strigă:

— Na ţi-am spus odată să-mi aduci «Universal» ?

— Vi l-am adus.

Maioral caută:

— A, da!

In clipa aceasta se deschide uşa; un cunoscut se apropie de noi:

— Bună dimineaţa, domnule Maior.

— Bună dimineaţa.

Apoi, deodată, ca şi când i-ar fi fost frică să nu-i scape:

— Joci un preferans ?

— Na, domnule Maior; sunt cam grăbit.

Altă strâmbătură din baze: nici acesta nu i-a fost pe plac.

Stăm tăcuţi. In vremea aceasta mă gândesc şi nu-mi pot deslaşi stăruinţa aceasta a Maioralui să joace preferansul. De un an de când tot vin în cafeneaua aceasta, mi se pare că l-am zărit numai o singură dată jucând cărţile. Veşnic stă la aceeaşi măsuţă de lângă fereastră, citind gazetele, cele româneşti şi străine, fumând, moşnegeşte, ţigări peste ţigări...

Deodată, trânteşte gazeta de seaun şi-mi curmă gândul; apoi se răsteşte:

— E de nesuferit, domnule; nu mai am linişte, pentru numele lui Dumnezeu!

— Te văd, şi nu 'nţeleg pentru ce, domnule maior.

Maioral îşi răsuceşte o ţigară, o sfarmă, îşi face alta, apoi începe să-mi vorbească, tranchiat:

— De treizeci de ani, domnule, joc preferansul. Vorba vine,—joc odată, de două ori pe lună: altădată, când luam leafa, acum, când ridic pensia.... L-am învăţat în tabără.... Când eram *activ*. Şi ca să-mi plătesc şi eu un gust, puneam lunar, în bugetul meu, să-i pierd...

Maioral curmă o clipă şirul!

— Chelner, un pahar cu apă!

Apoi:

— ... Să-i pierd: cincisprezece lei... Când am eşit la pensie am tăiat cinci... De când joc am pierdut: pierdut

pe toată linia. La dreptul nici na-l ştia bine; . . . îmi fac doar obiceiul. Un fel de bir lunar. Dar fiindcă m'am deprins ca el, — trebue să-l dau. Eu, domnule, am totul măsurat, cumpănit: fiecare ban. Dacă n'aşi da ăşti zece lei lunar, n'aşi avea ce face cu ei... Sunt un om ciudat... Ei, dar pierdeam şi mă linişteam. Imi vedeam de treabă. Închipuiţi însă că luna asta...

Neastâmpărat, iar bate în masă:

— Chelner! un chibrit.

Şi urmează:

— ... Luna asta am câştigat: o săptămână în şir. A cinci lei partida: treizeci şi cinci; patruzeci şi cinci de lei peste tot, — cari mă ard.....

Maiorul se'nflăcărează la faţă, se 'nfurie:

— . . . Şi nu mai am astâmpăr domnule. Acuma văd că meteahna jocului e o ticăloşie. Nu-mi pot vedea de treabă: gazetele, scrisorile, primblarea mea obişnuită. Toate, — baltă. Cât i-oiu avea în buzunar trebue să joc. Am găzduit pe Necuratul în suflet!... In treizeci de ani să câştig şi eu odată. Piază rea. Poftim! Asta mi-a căzut ca o patimă, ca o boală... Trebue să-i dau numaidecât....

Uşa se deschide; intră un bătrân; se 'ndreaptă spre Maior:

— Bună ziua, domnule Maior.

— Faci un preferans?

— Fac.

— Bravo! zece lei partida.

— Zece lei partida.

— Bravo! bravo!

Maiorul răsuflă, uşurat, parcă i-ar fi luat cineva un bolovan de pe piept, dă gazetele la o parte, se scoală, şi se duc amândoi, la o masă, mai în fund.

Privesc spre dânşii. Au început jocul. Mă scol; am nişte treburi prin târg; plec...

După vreo două ceasuri mă întorc.

La masa din fund cei doui parteneri joc mereu. Cer un şvarţ, o gazetă şi, citind, aştept.

Când eram mai cufundat cineva mă loveşte pe umăr. Tresar, ridic capul. Maiorul!

— Uf! am scăpat... Bine c'a dat Dumnezeu. I-am dat! Eram bolnav, domnule.

Scoate batista, îşi şterge sudoarea de pe faţă, apoi bate în masă:

— Chelner, adu-mi gazetele!

Şi, către mine:

— Na mai ştia ce e pe lume, domnule..... Auzi dumneata!

EM. GÂRLEANU.

PRIOCA

(Icoană veche)

Pe vierea soarelui lui Cuptor, prioca lui Toader păștea pe lunca fără de hotar.

Printre bălării de tot soiul, bozii pocâltiți de ciorchine oacheșe, lauri cu ciubuce de matostat, scaeții vânjoși pe ai căror strujeni se mielcuiau vetrele de rochița rândunicii, în florile cărora piroteau gărgărițile, — printre toată astă sălbăticime, — se alegea o poiană cu fânul năclăit de mirezme.

Acì erà pașa priocii lui Toader.

De când brânduța mișcodea omătul, până când viforul își spulberà nămeții, erà nelipsită. Și d'abià atunci se alimănea prin saivanuri.

Primăvara când lugerul ierbii abià mijea pe lunca năpârlită, dinții cârlanilor, cătându-l, se lustruiau de clisă. Dar acum, așà erà de involt fânul, că floarea lui gădilà ugerile laptoase ale iepelor, iar mânjii și noatenii, d'abià puteau să-și scoată boturile netede și umede din valul lui.

Acì se îmbuibau gonacii, acì se tolăneau sirepele, acì, în ceà mai desăvârșită slobozenie se hârjoleau armăsarii.

Capetele lor nu fuseseră încununate de căpestre; gingiile lor nu însângeraseră zabaua; picioarele lor nu încălțaseră potcoava; șalele lor nu se mlădia-

seră decât sub apăsarea vântului și răzgăieare razelor de lună.

Numai pintenogul lui Toader, șarg, cu ținta în frunte, cel mai iute și cel mai buestraș cal din herghelie, care slujeà la adunarea priocii, numai el știà rostul șelei căzăcești, cu ciochina ca un bot de șaică.

Toată ziua și toată noaptea prioca păștea împrăștiată. Iepele se pierdeau în pustiul de verdeață, spionate de mânji; cârlanii se rânduiau în stive de câte doui, așà că fiecare apără de streche și de căpușe, cu coada stufoasă, botul celuil'alt; armăsarii neastâmpărați învâltorau hățișurile de buruiene și se duceau hojma pe izbeliște, până ce nu li se mai auzeà nechezatul, până unde nu mai puteau fi chemați decât de sete sau de clopotul de acioae agățat de gâtul pintenogului.

Iar Toader stà, cu fața spre văzduhul senin, cu mintea la nimic. Căci nimic nu turbură pacea sălbatică a luncii.

Numai în vremuri de bâlciu, când se abăteà geambașul pe acì; numai atunci intrà răzmărița în prioca; numai atunci arcanul năpraznic al lui Toader, zvârlit din fuga pintenogului, pe după gâtul cârlanilor aleși, îi culcà la pământ; numai atunci se auzeau nechezături de jale, de despărțire, de dor.

Toată prioca o știà Toader pe anume, bot cu bot.

In asfințit, când plecà cu ea la adăpat, de vale, în vadul Dunării, o înnumărà din ochi.

Câte odată o iapă, care până ieri, abià își târâse borțul, lipsea. Atunci Toader știà că trebue să fi fătat pe aiurea și zile întregi o cercetà prin bălării, până ce îi prindea urma prin cine știe ce prival gâlgâit de șovar.

Uneori câte o jiganie de lup cercà prioca. Și numai ce se auzeau sforăiturile terhecilor, cari miroseau de departe, iar herghelia, ca și cum ar fi fost

dăscălită, se adună buluc în preajma pintenogului. Mânjii și noatenii se făceau pâlc la mijloc; cârlanii, iepele și gonacii făceau roată în jurul lor, cu boturile adunate la mijloc, iar armăsarii dădeau pergheluri nechezând, cu coamele înfrigurate, cu ochii sperioși, lucii, cu nările vărsând văpae, gată de luptă. Și, doar să fi cutezat fiara să se apropie, că amarnic s'ar mai fi scărpinat după ceafă.

Astfel trăiă, păsteă și se îmulțeă prioca lui Toader.

Și tot așă trăiă Toader în mijlocul ei.

*

In seara aceea, trecea herghelia spre vad pe drumul zmălțat de troscot și de costrei, în frunte cu pintenogul, după a cărui tainică chemare de clopot se lua întreaga priocă.

Bididivii voioși se luau la întrecere, se loveau cu copitele, săreau unul în spinarea altuia, se ridicau pe picioarele de dindărăt și se îmbrățișau cu cele de dinainte, ca și cum s'ar fi luptat și, apoi, unul câte unul, o roiau, se înșiruiau pe marnea reniei, întindeau boturile și prefirau cu sete apa printre sidefurile clobanților.

Câte un terheciu mai îndrăzneț, sau câte o iapă mai istericoasă, dădeă buzna în unde și se adăpă mai din adânc.

Apoi întreaga herghelie o pornea înapoi, îngreuiată de poșirca suptă, stâmpărată de arsura lăuntrică.

Soarele rumenea cerul; și, nu numai cerul cu nourii, dar și câmpul cu bălăriile și Dunărea cu valurile.

Din văzduhul împăcat o barză cu gușa doldora azvârlea o dungă de umbră fără astâmpăr.

De odată terhecii începură a trage pe nări mahorca.

Intr'o clipă prioca se moșoroi.

— Ce dracu să fie, ziua?... zise Toader. Iar niscai zavragii... Și, își rotì privirea.

Din susul Dunării, pe prund, pe drumul pe care trag pescarii cu ercherurile la edec, se leneveau niște căruțe teșite de zlătari. Trei namile de urși, tărâți de cingheluri, leorpăiau pași de plumb la spatele codirlelor.

— Voi îmi furați, baragladinelor!... mormăi Toader, spârcâind o înjurătură de herghelegiu. Mi-ați speriat cârlanii, gașperilor. Și aștepta să-l sosească ortaua, ca să-i ocărască în față.

Dar țiganii se înțepeniseră locului și cât te-ai șterge la ochi, întinseră corturile.

— Acì sălășluirați, bahnițelor, lua-v-ar dracu? blestemă Toader. Toată noaptea nu o să mi se liniștească prioca și n'o să pască.

Apoi, încruntat, mânios, cu cheful stricat, flăcăul își repezì pintenogul prin mijlocul priocii, și, lovind cu harapnicul surugiesc în dreapta și în stânga și pocnind pe de-asupra, o împrăștie prin bălării spre pajiște, strigând:

— Die boalelor, lovi-v'ar talanul...

Iar în vatra corturilor, sub pirostree, brusturii de porumbe uscate și ștepii de cucuruz de anțârț, grebluiți în pripă de degetele ursăreselor, începură să pârâe și să-și prelingă vâlvotaele pe fundul bracacelor, înviorând vadul și lunca înmurgită.

*

Bănuiala lui Toader nu fu deșartă. Toată noaptea nu se putù liniști prioca. Toată noaptea sforăira terhecii și nu se mai astâmpărară cârlanii, ca și cum i-ar fi alergat cineva prin bălării, ca și cum prioca ar fi fost dăochiată. Numai pintenogul cu ținta în frunte, veșnic înșăuat, ronțăia pașnic la câțivă pași

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

de Toader, în marginea unui tufăriș de scaeți și colilie.

Toader erà învățat cu d'al de astea. Stând într'o rână, cu falcile proptite în coate, își vedeà de tolăneală. Somnul nu-l aromea.

Târziu spre miezul nopții, când Cloșca își adună puii pe creștet și Fata cu cobilița începeà să coboare ca să-și umple ciuberele din Dunăre, Toader zări o matahală în umbra pintenogului, rezemată de greabăn. Sări în picioare și întrebă răstit:

— Cine-i?

— Eu...

I se păruse, sau fusese glas de femee, cald, fraged și dulce?

— Cine tu?

— Eu, Zinka, zavragioaica...

— Ce Zinkă?

— Zinka; — o Zinkă de pe lume.

— Ce cauți acì?

— Am rătăcit căutând... mure.

— ... mure? Noaptea?... râse flăcăul.

— E lumină ca ziua...

Și, în adevăr, erà o lună plină, de puteai numărà purecii din iarbă.

— Dar cu pintenogul ce ai? adaose flăcăul, bănuitor.

— Nimicuț. Il mângâi.

— Il mângâi? Hm... mărâi Toader; să nu te mângâi eu pe tine, pe spinare... Și se apropie de matahală zmuncind-o cu fața spre scaldă de lumină.

Rămase prostit. Inaintea lui stà cea mai răpitoare codănacă de spoitori. Păr negru ca adâncul sălbăticimii. Ochii vii ca apele sidefului proaspăt tăiat. Sân pornit înainte, prin undoierea șalelor. Și, în urechi două toarte de spijă a căror lucoare îi dà înfățișarea unei zâne de basm.

Mânia lui Toader se risipì ca un nour de vară. Sângele începù să-i clocote. Obrajii i se îmbujorară.

— Mă duc .. zise arătarea. Încotro e drumul?

— Nu...; stăi; răspunse flăcăul. Stai ici, pe fân, cu mine...

— De ce?

— Să vorbim...

— Ce să vorbim?

— Așà... Că... Afurisit ești de frumoasă!...

— Nu; eu nu sunt frumoasă. Frumos e juganul tău. Mă lași să-l mângâi?

— Mângâe-l.

Țiganca dezmierdă botul pintenogului. Toader, sorbind-o cu privirea, cum soarbe soarele apa Dunării, adaose:

— Ticălos a fost zavragiul ce te-a zămislit așà frumoasă...

— Ți se pare. Eu nu sunt de loc frumoasă. Chipul meu e prăjit de arșiță. Pe trupul meu sunt numai zdrențe, răspunse codănaca, pupând brezătura fugarului. Și râse. Iar râsul ei sună în urechile herghelegiului, ca un clinchet voios de zurgălăi.

— Ascultă, Zinko, îndrugă Toader, după ce se reculese din vraja ce-l prinsese între ochiurile mrejii sale, n'ai vrea tu să rămâi ací cu mine?...

— Să rămâi?... Și ce să fac ací, cu tine?

— Iac'așà... bolborosì flăcăul, sumețându-și cu o lovitură de palmă căciula-i târgovită și nemițuită, pe ceafă... Să... paștem împreună ha prioacă...

Zinka tăcù. Se făcù că gândește. Se uită în preajmă, ca și cum i-ar fi fost teamă să nu o vază cineva în acea pustietate; apoi, drept orice răspuns, se agață cu amândouă mâinile de grumazul calului ca după gâtul unui ibovnic și râse înfundat, arătându-i dinții albi și mărunți ca măzărichea.

— Iți răzi de mine, o mustră Toader.

— Taman... răspunse țiganca, ciupindu-l de gușe și sumuțându-i ca la un prunc.

Pe Toader îl înhățară năbădăile. Nu se mai putù stăpâni. Un pojar îl ardea pe piept. Ca un lup ce pândise în hățiș, se năpustì asupra ei, vrând s'o prinză în brațe, s'o frângă, să-i muște din obraji ca dintr'o piersică...

Dar, ea, vioae, îi pierì de sub mână și începù să-l ocolească în jurul pintenogului, ca și cum s'ar fi jucat d'a baba oarba. Apoi, de odată când îi venì bine, îl prinse pe la spate, și îi înfundă căciula pe urechi, astupându-i privirea.

Cu un brânci îl culcă pe iarbă. Și dintr'o săritură, ca o maimuță îndemânatecă, fu în spinarea șargului. Călcâele i se înfipseră în coaste ca două junghiuri. Și, frâul, îi arătă drumul în galop nebun, spre drumul edecurilor de pe marnea Dunării....

Ca și cum ar fi primit o palmă prin vis, Toader se desmeticì. Își dădù seama că Zinka erà o... hoață. Se ridică. Își trase căciula. Se năpustì în bălării. Și, ca un capiu se aruncă în șalele celui dintâiu dereș ce întâlnì. Nedeprins cu călăritul, armăsarul se crezù prins de vreo jigodie. Necheză fioros. Sărì sperios. Și carnea i se cutremură pe trup.

La nechezăturile lui toată prioca se adună. Din depărtare, se auzì bălăngănitul tălăncii.

Fu ca o trezire, ca o chemare. Ca viforul dereșul se năruì într'acolo. Bălăriile fășiau în urmă-i, ca un codru de paltini înhățat de vijelie... Intreaga prioca se luă după el. Și, ca o turmă de strigoi, în gloată, val-vârtej, se învâltorară, ropotind, pe urma pintenogului, pe urma tălăncii, pe urma zavragioaicii.

. . . . . .

De odată talanca amuțì, ca și cum fusese zvârlită pe drum.

Prioca dezamăgită se oprì din goană.

Se făcù liniște.

... Și în tăcerea nopții, nu se mai auzeau decât nechezăturile deznădăjduite ale dereșului, speriat, cari se pierdeau pe hăul pârloagelor fără de hotar.

Paris, 23/XII/909. M. I. CHIRIȚESCU.

«...LAMA SABACHTANI...»

— SONET —

Na namai spinii ştia rănì o frante...
Cananile isbânzii ce'ntârzie,
Cam ard de nevăzate şi sfâşie
Şi'nsângerează tâmplele cărante!

Na laari, na! — nici stearpa lor trafic —
Dar vrem an semn prin chinarile erante
Că bună-vestea ce-am rostit pe mante
N'a fost an glas ce moare în pustie.

Când va sanà catremaral acelii
Intanecări de cerari şi de minte
Când crapă'n două bolta celor sfinte, —

Să na canoaştem spaimele 'ndoielii,
Să na marim gemând: „...O, Eli —! Eli —!
De ce ne-ai părăsit, ceresc Părinte...!"

A. TOMA

O PAGINĂ DIN CARIERA DIDACTICĂ

A LUI

ION MAIORESCU

(Şcolile săteşti din Dolj, acum 70 de ani).

Între aceia cari au contribuit mai mult la aşezarea primelor temelii ale şcolii româneşti, Ion Maiorescu ocupă un loc de frunte.

Ideile înaintate, cultura superioară ce dobândise de tânăr, în şcolile Austriei, patriotismul său luminat au făcut dintr'însul, cu toate împrejurările protivnice, unul din marii dascăli ai generaţiei dela 1830—60, cari, după multe prefaceri şi „reforme", au dat învăţământului nostru public organizaţia cuminte, dela care porneşte întreaga sa dezvoltare de azi.

A zugrăvi, chiar pe scurt, activitatea didactică a lui Ion Maiorescu, nu e cu putinţă, în paginile restrânse, ce ne stau la îndemână, în acest „Omagiu". Ne vom mărgini astăzi a da, din acea bogată activitate, numai o pagină, destul de elocventă pentru caracterul şi destoinicia acestui vrednic înaintaş.

Cea mai mare parte a activităţii sale didactice şi-a cheltuit-o Ion Maiorescu la Craiova, unde fusese transferat dela Cerneţi, în August 1837 (1), încredinţându-i-se posturile de

(1) V. Arhiva Statului, administrative, dosarul 7783 din 1836.

Inspector şi profesor de istoria universală şi de stilul românesc, la şcoala centrală. In cursul anului 1838, a fost, cum se ştie, suspendat, pentru câtevà luni, din pricina unei corespondenţe din Craiova, ce tipărise în „Foaia Literară" dela Braşov şi care stârnise o adevărată furtună între colegii săi din Bucureşti. Reintegrat în Iunie 1838, Maiorescu îşi reià, cu obişnuitul său zel, activitatea, pe care va fi silit a şi-o întrerupe iarăşi un an (1842—1843), pentru ca, reluând-o, s'o ducă apoi necurmat înainte, până în viforul anului 1848, când şcolile s'au închis şi dascălii, cari se încălziseră de idealul libertăţii şi îndrăsniseră a făuri nădejdi, ce treceau de marginile modestului lor curs, au fost proscrişi, ca primejdioşi ordinei Statului. Se ştie apoi că Ion Maiorescu, unul din aceşti proscrişi, în frământările de după 1848, a purtat, în străinătate, doleanţele poporului român, a jucat un însemnat rol politic la fraţii de „dincolo" şi a ocupat o funcţiune în Viena, până la 1857, când se întoarce iarăşi în Ţara-Românească. De data aceasta profesează la Bucureşti, până la capătul vieţii. Craiova a avut prin urmare cinstea şi norocul de a-l fi numărat pe Maiorescu, în cea mai mare parte de timp al profesoratului său, printre fruntaşii ei cărturari.

In 1838 se pun bazele învăţământului la sate. Regulamentele organice nu prevedeau nimic în această privinţă, în nici unul din Principate (1). La 1838 se face primul început de organizare a şcolilor săteşti. In urma unei porunci a Vornicului M. Ghica, Eforia iea măsurile cuvenite, pentru crearea acestor şcoli. Dar lipseau învăţătorii. Se hotărăşte atunci ca să se pregătească, din tineri dela ţară mai inteligenţi, din ţârcovnici cu aplecare la carte, „candidaţii" necesari. După pregătirea aceasta, destul de sumară pentru cele două luni, în care se făceà, pe lângă şcolile normale din judeţe, — candidaţii trebuiau să se întoarcă în satele lor, spre a deschide şcoală. In Septemvrie 1838 se institue şi

(1) V. V. A. Ureche, *Şcoalele sătesti în România*, p. 3.

„revizorii", recrutați din cei mai buni învățători, din satele de frunte ale plășilor (2). In sfârșit, toate pregătirile se făcuseră pe hârtie; rămâneà numai să fie traduse în faptă, și aici încep, pretutindeni, dificultățile.

Școlile acestea, cu titlu de „comunale" (3), nu au putut fi numeroase, în cei d'intâi ani (4). Ele aveau să lupte cu multe neajunsuri, între cari lipsa localurilor și mobilierului — căci trebue să lăsăm de o parte materialul didactic —, erau foarte serioase. O piedică de asemenea obișnuită la desvoltarea învățământului sătesc, pare a fi fost chiar cârmuirea, administrația, la a cărei discreție se află, pe vremurile acelea de confuzie a atribuțiilor, și instrucția publică. Candidații școlilor sătești îndurau tot felul de năpastuiri din partea autorităților. Pe lângă că nu-și puteau scoate în totdeauna banii dela săteni (1) — și cârmuirea nu făceà nimic pentru dânșii, în această privință —, dar nici lemne pentru încălzitul claselor iarna, nu li se dădeà. Nu de puține ori erau apoi și înlocuiți, împotriva tuturor întocmirilor, de către cel din urmă Supt-Cârmuitor, ori alungați de săteni, sub ochii îngăduitori ai acestuia. Nici arendașii nu lipsiau a-i nedreptăți. Aceștia, fiind îndatorați a scuti pe candidați de clacă, sau nu le mai dădeau pogoanele legiuite, sau, dacă le dădeau aceste pogoane, îi încărcau la dijmă, în chip neomenos (2). Plângerile nu li se ascultau, n'aveà

(2) Controlul îl aveà și profesorul dela școala normală.

(3) Eforia stăbilise *gradul* școlilor din Principat astfel: cele din sate *comunale*, cele din plășile învățătorilor revizori *preparande*, în capitalele județelor se chemau *normale*, în Craiova *centrale* și în București *complimentare*.

(4) Deși Poenaru, în discursul la distribuirea premiilor din 1838—9 cită 1795 de școale comunale și 33.000 de școlari, Urechiă se îndoește de această țifră „optimistă" și are dreptate. In acele grele începuturi, o așà înfloritoare stare pare cel puțin minunată. Apoi cu greu s'ar puteà explică „scăderea numărului școlilor sătești dela cifra de 1795 care erà a anului 1838—9, la aceia de 1011, în 1858. (V. Urechiă, *o. c.*, tabela I din Anexe).

(1) Cei 2 lei de fiecare enoriaș, cu care se plăteau învățătorii.

(2) O plângere de felul acesta se îndreptase Eforiei, prin inspectorul din Craiova, la 1840.

cine să le asculte: Supt-Cârmuitorii erau, ca cei din urmă zapcii de până mai eri, niște mici satrapi, brutali și neînțelegători. Ei dădeau adesea cei dintâi exemplul nedreptății.

Aceste neajunsuri se întâmpină peste tot, în județul Dolj, doi ani după crearea școlilor sătești. Ion Maiorescu, având în calitate de inspector, supravegherea și a învățământului sătesc, îi dă toată atenția și pune o deosebită grijă, pentru a-l scoate de sub înrâurirea vătămătoare a unei cârmuiri nepătrunse de adevărata ei chemare. Cele mai bune principii l-au călăuzit întotdeauna, atât în alegerea candidaților pentru școlile comunale, cât și în directiva ce căută să imprime învățăturilor. Activitatea sa, în direcția aceasta, e o pagină din cele mai luminoase ale carierei sale didactice.

In corespondența inspectorului școlii centrale din Craiova cu Eforia școlilor naționale, găsim adesea rapoarte îndreptate împotriva samovolniciei „Cârmuitoriei" față de candidați și în potriva însușirii de către aceasta a unor atribuții de resort pur școlar.

Un caz tipic se întâmplă în 1841.

Secretarul Cârmuitoriei numește, în chip cu totul arbitrar, la Poiana Gospodarului Miloș, un învățător nou. Maiorescu observă Secretarului ilegalitatea numirii, dar acela îi răspunde scurt că „Cinstita Cârmuitorie nu cunoaște pe nimeni în pricina aceasta". Inspectorul se plânge atunci Eforiei, arătând cum i se nesocotesc drepturile din partea Cârmuitoriei, cum candidații dela școalele sătești „se bat, se arestuesc și se necinstesc în tot chipul de către Supt-Cârmuitori, Arendași și Alești satelor". Citează cazul candidatului dela Balta-Verde, care a stat trei zile „cu coatele în streang", pe al celui dela Mlăcănești, care „a alergat aici cu părul capului smuls", pentru că a cerut să i se aducă lemne la școală, și în sfârșit cazul din urmă, dela Poiana, care a pus vârf la toate.

„Eu am ținut — adaugă dânsul, — că școalele aceste sunt o ramură a Instrucției Publice și că cu urmare cad supt cârma ce este pentru toate școale și că C. Cârmuitorie are

a se ocupà cu cele din afară ale şcoalelor comunale, iar pregătirea învăţătorilor, judecata de destoinicie sau nedestoinicie şi organizaţia din lăuntru a şcoalelor am crezut că cade supt Cinstita Eforie, mijlocit prin profesorii şcoalelor normale". De altminteri toate hârtiele Cinstitei Eforii" răsuflă acest duh". Aminteşte apoi numai „un cuvânt" din porunca Eforiei, din 1838, cu No. 1.459, în care, după ce se spune că toţi candidaţii trebue să urmeze şcoala normală şi să ieà instrucţii dela profesor, se adaugă : „Căci numai profesorul normal este însărcinat cu îngrijirea şcolelor comunale şi el singur este răspunzător de buna orânduială ce se cere a se păzì într'acele şcoale".

Învăţătorul nou numit este „un craiu", alungat din şcoala normală, din pricina urâtelor lui purtări, „de care nu se odihneà nici un mahalagiu d'acolo", îndepărtat apoi, din aceleaşi pricini, dela Drăgăşani, unde fusese primit ca învăţător. Maiorescu cere Eforiei să intervie la departamentul din lăuntru, ca să se numească un tânăr vrednic, în locul stricatului ocrotit de slujbaşul vinovat, şi „ca să se reguleze odată căderile atingătoare de şcoalele comunale (1)".

Eforia răspunde printr'o simplă scrisoare particulară către Cârmuitor, ceeace face pe Maiorescu să revină, printr'un nou raport, asupra celor expuse (2). Atunci i se răspunde să ieà înţelegere deadreptul cu d. Cârmuitor al judeţului, căci nu crede Eforia ca dânsul să îngăduiască asemenea neorânduieli. Dar aceasta, cum se va vedeà mai departe, n'are nici un rezultat. Situaţia se înrăutăţeşte tot mai mult.

In corespondenţa amintită se păstrează două rapoarte de „revizie" a şcoalelor comunale din Dolj, care ne dau o icoană limpede despre starea de atunci a acestor şcoli.

In urma deselor plângeri, ce-i veneau din toate părţile, Maiorescu trimete în revizia şcoalelor, din plăşile Gilortul

(1) V. Arhiva Statului, adm. dosarului, No. 2.698/1841 (rap. No. 23 Fevr. 21).

(2) *Ibid.*, rap. No. 42, din 10 Martie, 1841.

şi Amaradia, pe învăţătorul dela Filiaş, Ion Procopie (3) iar pe profesorul craiovean, dela cursul începător, Gr. Mihăilescu, la şcolile din celelalte plăşi.

Indată ce primeşte rapoartele lor, Ion Maiorescu le înaintează Eforiei, cu raportul No. 48, din 22 Martie, 1841, adăogând că, din băgările de seamă ale revizorilor, „se va vedea ticăloşia şcoalelor comunale şi apropierea lor de cădere". Eforia să facă deci cuvenita punere la cale, pentru încetarea neorânduelilor (4).

Rapoartele sunt prea interesante, pentru a le trece sub tăcere.

I.

D-lui Inspector al şcoalelor din Craiova.

După însărcinarea ce ai pus asupră-mi, am cercetat toate şcoalele comunale din plăşile Gilortul şi Amăradia, cu cea mai mare scumpătate şi curăţenie de cuget, potrivit cu instrucţiile ce mi-ai dat. Toate băgările de seamă ce am făcut s'au însemnat în alăturatele foi, de care se ţin şi nişte adeverinţe numerizate, atingătoare de năpăstuirile făcute candidaţilor sau aleşilor, în pricini atingătoare de şcoale, care adeverinţe sunt toate iscălite de martori. La satul Mileşti am însemnat şi necinstea ce mi-a făcut proprietarul Zamfir Broşteanul, pentru care să se vază adeverinţa. Asupra instrucţiei ce mi-ai dat prin graiu, că adecă s'au plâns la d-ta mulţi candidaţi din acestea două plăşi că s'ar sili cu Dorobanţii de domnii Supt-Cârmuitori să iscălească o hârtie, fără a li se spune ce cuprindere are hârtia, şi m-ai

(3) Prin raportul No. 27, din 24 Fevr. 1841, făcând cunoscut Eforiei că, încredinţat de «caracterul şi destoinicia învăţătorului dela Filiaş», precum şi de înaintarea tinerilor dela acea şcoală, «care nu stă întru nimic mai înapoi decât oricare şcoală normală», l-a orânduit pe acel învăţător revizor, pentru cele două plăşi amintite mai sus. (Dosarul citat.

(4) Arh. Stat. Dosarul citat.

însărcinat să cercetez, eu am aflat că după ce, în urma hârtiei dumitale către C. Cârmuire, s'a înţeles că o să se facă revizie, domnii Supt-Cârmuitori au silit pe candidaţi să iscălească o hârtie că sunt mulţumiţi şi n'au nici o pretenţie. Această urmare, am însemnat-o la rigla satului Cornetu, pentru amândouă plăşile şi din băgările de seamă, ce sunt însemnate, se va vedeà din potrivă, că adecă pretenţiile, mai cu seamă în plasa Amăradia, sunt nenumărate. După datorie trimit dumitale toate băgările de seamă, ce am făcut în două exemplare.

No. 16
Anul 1841, Martie 6
Filiaş

(ss) ION PROCOP
profesor la Filiaş şi revizor în plăşile Gilortul şi Amăradia

II.

Cinstitei Eforii a Şcoalelor Naţionale din principat.
Profesorul şcoalei normale.

Plecând la 15 Fevruarie în vizitaţia şcoalelor comunale, am cercetat întâiu plasa Dumbrăvei, apoi a Câmpului, a Bălţii şi cevà din plasa Jiului. In plasa Dumbrăvei am găsit cea mai mare neorânduială şi ticăloşie. Casele de şcoală sunt abia înşirate cu nuele, din cari unele sunt mai mult descoperite, iar unele numai cu păreţii! Precum în satul Tâmbureşti, Giorocelu, Grindeni şi altele.

Mobilele trebuincioase în lăuntrul şcoalei, adică bănci, tablă pentru alfabet şi celelalte nu s'u găsit nici decum. Numai la cinci şase sate am văzut bănci, iar în celelalte nici pomenire de ele. Pentru lemne, în toate satele am văzut plângeri: Şcolarii toată iarna au urmat în şcoală fără foc. Inchipuiască-şi acum cinevà, cum va fi fost această urmare, în cumplitul ger al abià trecutei erni! Din pricina aceasta, la mai multe sate candidaţii au părăsit şcoalele, afară numai de candidatul dela Giorman şi cel dela Liş-teava, carii din a lor vină n'au deschis şcoală, în iarna aceasta. La altele s'a împuţinat numărul şcolarilor foarte

mult. Toţi candidaţii acestei plăşi sunt descurajaţi cu totul; căci pe lângă toate aceste nici nu-şi pot primi lei hotăriţi dela locuitori, nici plângerile nu li se iau în băgare de seamă de către d-l Supt-Cârmuitor. In această mare neorânduială şi neîngrijire din partea autorităţilor locale, nu s'a mai putut deosebi cari din candidaţi nu-şi fac ale lor datorii: pentru că ei nici unii n'au putut să le facă, după cum ar fi trebuit.

In plasa Câmpului, am găsit mai peste tot şcoalele isprăvite şi toate mobilele trebuincioase, adecă bănci bune, table şi la unele sate şi semi-cercuri.

Candidaţii împlinesc bine datoriile lor; şcoalele dela Măceş, Nedeia şi Bârca sunt în floare. Candidaţii şi-au primit banii regulat; numai pentru lemne s'au plâns la câtevà sate mici, din pricină că d-l Supt-Cârmuitor îndatorează numai pe părinţii copiilor s'aducă lemne, şapoi cei mai mulţi din părinţi n'au boi.

In plasa Bălţei, şcoala din satul Băileşti este fala celorlalte şcoale dintr'această plasă.

Acì am găsit între şcolari Români, cincisprezece copii de ţigani ai Statului, pe cari i-am văzut prea râvnitori şi cu destulă silinţă.

La Poiana Gospodarului Miloş, am găsit în lucrare un învăţător, trimis acolo de C. Cârmuire, fără rânduială şi fără a fi cunoscut şcoalei.

El s'află acolo cam dela începutul lunei lui Fevruarie, fără a şti eu cevà despre dânsul.

Candidaţii dintr'această plasă s'au plâns pentru plata hotărîtă, că nu şo pot primi la vreme şi că d-l Supt-Cârmuitor nu le iea în băgare de seamă cererile ce fac, în tretrebuinţa şcoalei.

In plasa Jiului, deşi n'am putut umblà prin toate satele, din pricina vărsărei apelor şi a vremei cei aspre, dar băgând de seamă, în satele prin care am putut merge, am văzut că starea şcoalelor este mai tot d'opotrivă cu a şcoalelor Dumbrăvei.

Numărul şcolarilor din anul acesta este mult mai mic decât în anul trecut.

Anul 1841
Luna lui Martie 21
Craiova, No. 49.

(ss) GR. MIHĂESCU (1).

Măsuri nu vodem a se fi luat. Fie că Eforia — în care intră anul acesta, şi Eliad, — nu vedeà tocmai cu ochi buni pe Maiorescu, fie că nu puteà nimic în potriva Cârmuitoriei craiovene, în fruntea căreia stăteà Fălcoianu; plângerile lui Maiorescu se aud mai departe, până ce, în anul următor, va fi scos, prin chiar această Cârmuitorie, din funcţiunea sa.

Cazul dela Poiana Gospodarului Miloş se repetă acum la Ohaba, unde, după un raport al Supt-Cârmuitorului, învăţătorul Ion Sin Constantin e scos din post, sub cuvânt că „nici un folos n-au adus copiilor, din pricină că au fost fără nici o ştiinţă", lucru pe care-l constată însuşi sătenii, cărora Cârmuirea le trimete în loc pe un altul, anume Ion Barbu Stăncioiu, pe care ei şi „l-au ales de destoinic" (2).

Maiorescu nu puteà trece cu vederea această nechibzuită procedare a Cârmuitoriei, cari puneà pe învăţători şi autoritatea de care ei atârnau în mod firesc, la bunul plac al sătenilor, „la capriţiile unui popor fără nici o învăţătură", cum zice dânsul aşà de bine. El protestează cu energie în potriva orânduirei ce i se aduceà la cunoştinţă, răspunzând, demn, Cârmuirii, prin adresa ce urmează :

Inspectoratul Şcoalei Centrale
Anul 1841, Iunie 2
No. 92, Craiova

Cinstitei Cârmuitorii locale.

Cu cinste s'a primit otnoşenia cinstitei Cârmuitorii, cu No. 3499 de astăzi şi s'au văzut cele cuprinse întrânsa.

(1) Arhiva Statului, Administr. Dosarul No. 2.698/1841.

(2) *Ibidem*, adresa Cârmuirii de Dolj, No. 3.299, 2 Iunie 1841, către Inspectorul şcolilor din Craiova.

Eu şi prin graiu am fost arătat cinstitei Ocârmuitorii că locuitorii mai multor sate se scoală şi-şi arată nemulţumirea cu candidaţii ce au, şi cer a se scoate şi a se primì alţii în locul lor, aducând deosebite pricini netemeinice. Cu atât mai mâhnitor este pentru mine adresul cinstitei Cârmuitorii de astăzi, din care se vede că locuitorii nu mai vor să primească pe candidatul ce-l au, zicând că *n'are ştiinţă*, şi că trimit altul ales de dânşii după destoinicie. Pe lângă mirarea care m a cuprins că cinstita Cârmuitorie primeşte pe locuitorii săteni de judecători ai destoiniciei candidaţilor, în privinţa ştiinţei, totdeodată m-am mâhnit, văzând că se supune *(sic)* în numitul adres că judecata săteanului de ştiinţa candidatului este mai primită decât a profesorului şcoalei, care a dat voie acelui candidat de a deschide şcoală. Atât profesorul cât şi eu ştim prea bine cari din candidaţi se poartă bine, sau rău. O ştim aceasta din reviziile ce facem pe la şcoalele săteşti şi din urmarea candidaţilor aici în şcoală. Şi fiindcă cinstita Eforie a şcoalelor a pus asupra noastră toată răspunderea pentru destoinicia candidaţilor, cu cuvinte destul de lămurite, noi nu putem primì judecata sătenilor, în pricina ştiinţei şi a sporului candidaţilor; prin urmare nici în pricina acestui candidat, împotriva căruia sătenii n-au nici un cuvânt. Binevoiască Cinstita Cârmuitorie a socoti ce va urmà de aici, dacă stăruirea candidaţilor va atârnà numai dela capriţiile unui popor fără nici o învăţătură, şi ce greutăţi pentru profesor, care tot pregăteşte la candidaţi şi niciodată nu va aveà pregătiţi. De aceea noul candidat ce se trimite pe lângă adresul Cinstitei Cârmuitorii, nu se poate primì în şcoală.

(ss) I. MAIORESCU (1).

Se plânge apoi Eforiei, amintind de câteori a făcut cunoscute neorânduelile ce candidaţii, de către cinstita Cârmuitorie locală.

(1) Dosarul citat, fila 223.

„Eu ştiu prea bine, — zice dânsul, — că Cinstita Eforie şi cu acest prilej şi cu altele m-a îndreptat să mă înţeleg cu Cinstita Cârmuitorie, numai ca să nu se strice armonia între Cârmuitorii şi şcoale; dar aici orice înţelegere am avut cu Cinstita Cârmuitorie, prin scris şi prin graiu, a fost de giaba: căci temeiurile după care urmez eu cu candidaţii, de temeiurile Cinstitei Cârmuiri sunt departe ca cerul de pământ".

Ca dovadă, alătură, în copie, recenta otnoşenie a C. Cârmuitorii, care l-a mâhnit adânc şi pe dânsul şi pe profesorul şcoalei normale, „văzând că dânsa despreţueşte judecata noastră de destoinicia candidaţilor şi primeşte de bună judecata sătenilor, în privinţa ştiinţei şi a sporului".

„Este o mare necinste pentru noi — urmerză raportul —, ca pe care l-am slobozit noi în lucrare cu ştiinţă să-l şcoaţă Cinstita Cârmuitorie, pentru că n'are nici o ştiinţă şi acest atestat de neştiinţă să-l primească dânsa dela neşte oameni care n'au nici o ştiinţă de carte sau de sporul ce-l dă învăţătorul". De aceia, trimiţând acea dovadă, roagă Eforia „să chipzuiască ceva, în pricina aceasta, care ţine de mult" (1).

Eforia rezolvă toată această lungă pricină ca un simplu „la delă". Şcoalele n'au câştigat mult, sub o atare „părintească obläduire" a celor mari; Maiorescu a putut însă pierde. Această atitudine demnă a dus la intrigile neapărate, care n'au zăbovit a pune capăt unei activităţi atât de conştiente.

In Fevruarie 1842, Maiorescu previne Eforia de un denunţ ce se pregăteà împotriva profesorilor şcoalei centrale, care nu şi-ar fi făcând datoria. El demască netemeinicia acestor pâri, ce se pun la cale de noul prezident al Maghistratului, care nu vedeà cu ochi ce se făceà la şcoală. Indată însă, la 6 Martie 1842, Maiorescu e scos din funcţia de Inspector, fără să i se arate pentru ce. Zadarnic întâmpină el Eforiei că nu-şi cunoaşte nici o vină: „Cugetul îmi spune că mi-am împlinit datoria, atât în posturile aci nu-

(1) Dosarul citat, fila 221.

mite, cât şi în alte slujbe ce am săvârşit cinstitei Eforii, fără nici o plată, cu cea mai mare râvnă" (1). Bariţ, unul din cei mai de aproape prietini ai lui Ion Maiorescu, ne spune că a fost scos „la simpla denunţarc a unui Ocârmuitor", din pricina legăturilor sale cu familia Bibescu (2).

Dacă socotim lupta aproape zilnică, ce duceà cu o cârmuire fără scrupule şi dacă ţinem seamă de prietenia lui cu Iancu Bibescu, scoaterea aceastà silnică se lămureşte în bună parte. Cât pentru Alexandru Vodă Ghica, acela care a poruncit depărtarea din slujbă a lui Gr. Pleşoianu, profesorul din Cerneţi, pentru simplul cuvânt că acesta se lepădase de postelnicie, hotărîndu-se a plăti dăjdie, ca orice bun cetăţean, a putut cu atât mai uşor depărtà, la un simplu denunţ, pe omul în care vedeà un partizan al adversarului său de Domnie.

N. BĂNESCU

(1) Ibidem Rap. No. 28, din 9 Martie 1842.
(2) Părţi alese din Ist. Transilv., t. II, pp. 565–6.

IDEALISM ŞI FILOZOFIE

Nimic mai primejdios decât denumirile generice în istoria filozofiei. Un sistem de filozofie este un organism de o nesfârşită complexitate. Clădit cu materialuri culese pe creştetele cele mai înalte ale cugetării, el trebue să se întindă în jos şi în larg, coborându-se până la datele cele mai concrete şi îmbrăţişându-le pe toate, dela un capăt până la altul al experienţei omeneşti. Ideile cari întrupează concepţia par a stă clare şi fixe în seninătatea lor; în ele însă trebue să se simtă mişunând, asemeni reflexelor venite de jos într'o rază care se plimbă pe înălţimi, multiplicitatea indefinită a nuanţelor tot mereu mai subtile şi fugare, cari constituesc exeperienţa concretă posibilă. Intr'un acelaş sistem, după cum e privit dintr'o latură sau din alta, se poate găsi isvorul concepţiilor celor mai deosebite. Fiecare şcoală nouă poate fi socotită ca o interpretare şi o amplificare a şcolilor precedente. In sistemele de azi putem găsi ideile anticilor; tot astfel în cugetările de altă dată găsim deseori germenele teoriilor celor mai neaşteptate din timpurile noastre.

De aceia, nimic mai greu decât încercările de clasificare în istoria filozofiilor. Abstracţiile, cari le reprezintă, oglindesc această nesiguranţă.

Cuvântul idealism are în filozofie înţelesuri deosebite. Vom încercà a deslusi unul din ele. Se vorbeşte, în filozofie, de idealismul lui Berkeley. Acesta, analizând, în opo-

ziţie cu Descartes, proprietăţile cari se pot atribuì lucrurilor, ajunge la concluzia, că ele nu sunt, toate, decât numai modalităţi ale cunoştinţei noastre; filozoful francez, din contră, deosebise calităţile primare (relativ la întindere) de cele secundare (impresii subiective) şi făcuse din cele dintâiu temeiul existenţelor externe. Astfel în filozofia lui Berkeley se contestă validitatea credinţii într'o materie întinsă afară de noi şi se reduce totul la afirmarea unor realităţi spirituale. Aceasta s'a numit idealism. In acelaş sens Plato este cugetătorul strălucit al idealismului antic. Pentru el existenţa nu are însemnare absolută decât numai în idealul suprem de esenţă spirituală; cu cât ne depărtăm de acesta, pogorându-ne în jos pe scara conceptelor generale spre realităţile concrete, ne apropiem de neexistenţă. Tot astfel idealist este amplificatorul general al teorii platonice, relativ prea puţin cunoscutul Plotin. Un idealism similar se găseşte şi în concepţia lui Em. Kant, însă oarecum atenuat, idealismul transcendental. Kant nu contestă, ce e drept, realitatea lucruiui în sine distinct de spiritul care cunoaşte, ba chiar în contra idealismului pur, o susţine cu tărie. Dovedeşte însă că nu se poate şi nu se va puteà vreodată şti nimic în privinţa naturii sale intime, iar din toate întâlnirile noastre cu lumea din afară nu poate eşì altcevà decât numai manifestări fenomenale, adică moduri în cari simţurile noastre sunt afectate de acel cevà despre care nu putem nimic cunoaşte. Se ştie asemenea că idealismul absolut al romantismului filozofic german din veacul precedent, reprezentat de Fichte, Schelling şi Hegel. Aceştia, în feluri deosebite, făceau din «eu» miezul existenţii universale, negând orice altă realitate.

In înţelesul arătat acì, unul din cele mai obişnuite, idealismul este filozofia, care nu admite alte realităţi decât cele de esenţă spirituală. S'ar reduce astfel de fapt la un «spiritualism». Deşì în legătură în multe privinţe cu concepţia aceasta, alta va fi însemnarea pe care o vom arătà acì, ea ne pare mai bine potrivită şi de cele mai multe ori, în

urma unei cercetări amănunțite, o găsim chiar presupusă îndărătul celei dintâiu.

Pentru aceasta vom încercà o concretizare, împrumutând tot temeiul din expunerea sintetică a concepției idealiste, care astăzi pare a fi cea mai puțin contestată, mai ales de când cu lucrările școalei neokantiane germane. Un asemenea idealism pornește dela o analiză a cunoștinței omenești, spre a ajunge apoi la expunerea unei teorii generale a ei.

Din întâlnirea simțurilor noastre cu obiectele externe naște cunoștința pe care o avem despre acestea din urmă. Reflexiunea însă ne arată, că ceeace țin prin simțuri nu poate corespunde în nici un mod cu felul adevărat de a fi al lumii din afară. Cunoștința sensibilă, într'adevăr, nu poate eși din sine însăși spre a ne da informații asupra izvorului său necunoscut; a pretinde un asemenea lucru este a pune o contradicție. Ea este prin esența sa deosebită de ceeace s'a numit lucrul în sine. Din faptul cunoștiinței sensibile se poate deduce așà dar existența a trei realități distincte: întâiu spiritul care percepe, apoi obiectul perceput și în fine rezultatul ciocnirii acestor două, adică însăși cunoștința, fruct al percepției (1).

Din cunoștința sensibilă astfel întemeiată răsare apoi cunoștința logică. Operând asupra datelor ce i-au venit prin simțuri, cugetul procedează la abstracții și făurește astfel sisteme de numeroase «noțiuni». Acestea prin natura lor sunt numai niște «rezidiuri»; ele prin urmare nu pot cuprinde nimic mai mult decât ce a fost în datele concrete, din cari au fost abstrase. Existența și valoarea lor este tot atât de precară, pe cât este de mare varietatea experienții concrete. Clasificarea prin firea sa nu este nici odată definitivă. Orice încercare în acest sens e mereu în primejdie de a fi modificată sau chiar complet anihilată de întâmplarea oarbă a unei noi descoperiri, a unei noi cunoștințe concrete câștigate.

(1) Vezi și W. Wundt, System der Philosophie.

Dacă întreg mecanismul cunoştiinţii s'ar reduce însă numai la aceasta, dacă senzaţiunea nu ar fi decât o impresie asupra noastră venită în integralitatea sa din afară, atunci nici una din cunoştinţele omeneşti nu ar putea fi «sigură» şi totul ar depinde de cursul capriţios al evenimentelor străine de noi. Spiritul nostru nu ar puteà găsì nicăeri un punct de sprijin în nemărginita învălmăşeală a lucrurilor şi ar cutreerà lumea ca o plută lăsată la voia întâmplărilor pe un întins de apă fără ţărmuri. Certitudine, în adevăratul înţeles al cuvântului, n'ar existà.

Dar cugetul omenesc se răsvrăteşte în contra unei asemenea concepţii. El simte în sine însuşi tăria nestrămutată a unor convingeri ascunse, mulţumită cărora poate înaintà în mijlocul experienţei posibile, se poate lămurì şi poate chiar ajunge stăpân pe cursul neprevăzut al evenimentelor. Omul simte, că are unele «certitudini». Aceasta este chiar mândria sa de fiinţă cugetătoare.

De unde vin însă asemenea credinţe nestrămutate, apodictice? Şi cum se explică astfel posibilitatea ştiinţei? Iată întrebarea pe care a încercat să o rezolve Em. Kant, simţind intolerabila lipsă de temeiu a scepticismului. Problema ar fi insolubilă, dacă intuiţia sensibilă ar fi simplă, cum arată la prima vedere. De fapt însă în ea analiza distinge două elemente ireductibile: o ***materie*** venită din afară, rebelă la orice rânduire care ar face posibilă o prevedere sigură şi apoi ***forma*** cu care spiritul învesteşte materia sensibilă constrângându-o în cadrele sale inflexibile. Una este calitatea sensibilă: culoarea, sonul, senzaţiunea de miros, de gust, de tact, senzaţiunile organice, etc., toate desbrăcate de orice localizare. Cealaltă este cantitatea pură, spaţiul şi timpul, forma întinsă cu cele trei dimensiuni ale sale şi durata în care orice fenomen ne apare ca existând. Materia sensibilă ne vine din afară, ea este productul activităţii externe asupra simţurilor noastre. Forma însă nu poate aveà tot aceiaşi origine; orice senzaţiune este dată în spaţiu şi în timp, aceste forme prin urmare, de-

parte de a ne fi date de experiența sensibilă, sunt propuse de ea; intuițiile spațiului și timpului sunt așà dar intuiții *a priori* (1). Astfel spiritul introduce o ordine în materialul de cunoștință care-i vine din afară, supunându-l unor cadre ideale și fixe. Ele sunt fixe, pentrucă a concepe, că spațiul sau timpul poate fi intuit în mod deosebit de inteligențe deosebite, este a enuuțà o contradicție.

Iată așà dar un element stabil, descoperit prin analiză în intuiția sensibilă și care, venit din partea spiritului percepător, poate folosì de temeiu sigur în construcțiile, pe cari logica omenească încearcă a le face. Adevărurile relative la spațiu și timp au o certitudine, de care mintea nu mai are dreptul să se îndoiască. Matematica și logica sunt științe sigure. In sensul lor tind de altfel să evolueze toate cunoștințele inteligenții omenești.

Dar nu numai atât, din forma *a priori* de spațiu și de timp, în care ne apar lucrurile din afară, rezultă pentru inteligența noastră necesitatea ineluctabilă de a înțelege anume raporturi între ele. Toate fenomenele sunt supuse legii fixe a cauzalității. Pretutindeni trebue să găsim antecedentele cauzale, echivalente fenomenului pe care-l numim efect; asemenea în aceleași condiții aceleași cauze produc în mod necesar aceleași efecte. Nu există nimic fără rațiunea sa de a fi (2). Iată încă o certitudine, care de asemenea nu sufere discuție. Grație ei spiritul introduce o ordine fixă în învălmășala fenomenelor naturii și face posibilă prevederea. Metoda experimentală în științe este fructul legii cauzalității. Odată un raport cauzal determinat între mai multe fenomene, mai rămâne numai să se determine în mod matematic termenii săi spre a se ajunge la o cunoștiință științifică perfectă.

Dar cugetul nu se oprește acì. El nu se mulțumește nu-

(1) Kant, Estetica transcendentală (Critica rațiunii pure).
(2) Kant, Analitica transcendentală (Critica rațiunii pure). Schopenhauer, Despre rădăcina împătrită a principiului rațiunii suficiente; Schopenhauer, Critica filozofiei kantiane.

mai a cunoaşte în modul acesta frânturi răslețe din lumea sensibilă, ci voeşte a-şi da seamă de totalitatea ei. Pentru aceasta, speculând asupra tuturor constatărilor *posibile* de raporturi cauzale ajunge la o concepție integrală a lumei. Astfel se naşte în minte ideia unei naturi unitare, ca un tot care înglobează întreaga existență posibilă. Aceasta însă rămâne cu o semnificare ideală, în sensul că este numai ca o țintă, spre care necontenit omul îşi îndreaptă privirile, spre care mereu se apropie, dar pe care nu o poate ajunge nici odată. Idealul, aşa zis transcendental, este numai un concept-limită, dar este cu atât mai indispensabil activității intelectuale, care, fără el neştiind în contro să se îndrepte, ar rămânea desorientată în mijlocul fluxului cunoştințelor concrete (3).

Toate aceste explicații oglindesc mecanismul cunoştinții omeneşti. Dacă încercăm să le întrunim în o intuiție unică pentru o mai completă lămurire, vedem cum mintea omenească, departe de a fi jucăria pasivă a elementelor din afară, le rânduește, dimpotrivă, după regulele sale proprii, le îndreaptă în direcții impuse de ea şi, modelându-le astfel prin puterea activității sale, ajunge a le stăpâni în toate manifestările lor. Nu mintea este sclava supusă a întâmplărilor din afară, ci din contră natura externă se închide în cadrele, pe cari i le oferă inteligența omenească. Cunoştința noastră are certitudini; adevărul există de sine, decurgând ca un ideal logic din însăşi forma naturală în care putem cunoaşte. Mintea are un razim, care nici odată nu o poate trădà, în idealul ce şi-l făureşte cu o fatalitate nestrămutată; ea ajunge la «ideia» unei naturi în genere şi vrea să o cunoască; pentru aceasta simte, că trebue să înceapă cercetând fiecare fenomen în parte. Condusă, atunci, ca de un fir ascuns dar sigur, de legea cauzalității, ea se lămureşte mai întâiu în mijlocul multiplicității indefinite de impresii cari îi vin din afară. Odată

(3) Kant, Dialectica transcendentală (Critica rațiunii pure)

ce a făcut această operațiune, determinând raporturi cauzale, îi mai rămâne să constate și să deducă relațiile matematice, pe cari le comportă termenii acestor raporturi, spre a ajunge în felul acesta la o cunoștință perfectă, fără șovăială posibilă, a fenomenelor luate unul câte unul. Și astfel, mereu împinsă de un imbold irezistibil, dar izvorît din sine însăși, ea adună cunoștințe lângă cunoștințe, clădind un edificiu imens, tot mereu mai larg și mai încăpător, cu dorul de a ajunge să cuprindă odată dintr'o singură îmbrățișare înțelesul adânc al existenții totale. Dar idealul acesta, quintesență a tuturor posibilităților, se ridică până la înălțimi, cari, prin însăși firea lor, nu vor puteà fi nici odată atinse. El rămâne cu toate acestea izvorul neobosit al activității intelectuale, iar imboldul etern ce pornește din el și spre el este ca un focar de viață de o fecunditate tot mereu cu atât mai mare, cu cât mai fecund a fost în trecut.

Din considerațiile, cari preced, se vede cum caracteristica acestei concepții este credința absolută într'un adevăr nestrămutat. Spre desvăluirea mereu mai largă și mai desinteresată a acestuia merge în mod necesar întreagă evoluția inteligenței omenești. Acì stă puterea cea mare a idealismului.

Dar aceasta nu este destul. Să creadă omul oare numai în adevăr? Analiza, care a dat rezultatele arătate în domeniul cunoștinței intelectuale, rămâne să mai fie aplicată și pe alte două tărâmuri. Ce valoare să aibă impulsul sufletului nostru spre frumos? Asemenea ce temeiu să punem pe credința în binele moral? Care este în fine relațiea între aceste concepte ideale?

Acelaș material care, intrând în cadrele formae lale spațiului, timpului și cauzalității, se prezentă sub aspectul de cunoștințe intelectuale, se învestește, prezentându-ni-se în altfel, ca sentimente, cu forma frumosului (1). Intocmai

(1) Arta se raportă la fenomenele afective, pe când știința are de obiect datele de cunoștință.— Contra Kant.

cum intuiţia de spaţiu şi de timp nu poate fi productul experienţei şi este o intuiţie *a priori* a spiritului omenesc, astfel şi simţul estetic îşi găseşte isvorul într'o modalitate specială a facultăţii noastre de a cunoaşte. De aceea, după cum un adevăr constatat are o valoare universală, impunându-se cu stringenţă oricărei inteligenţe care este în stare a-l înţelege, o apreciere justă a unei opere de artă date nu poate varia dela un om la altul (2). Şi apoi împingând mai departe paralelismul, simţimântul posibilităţii Frumosului etern în manifestări tot mai adânci şi mai variate este imboldul care constitue năzuinţa adevăratului artist spre un ideal vecinic urmărit, dar niciodată realizat în totalitatea sa.

Şi acì, ca şi în domeniul cunoştinţei pure, scepticismul nu mai este posibil la lumina unei analize mai adâncite. Adevăratul idealist are convingere nestrămutată în existenţa frumosului universal, spre care caută a se apropia tot mereu mai mult. Iată încă unul din efectele fecunde ale credinţei idealiste.

In sfârşit aceleaşi observaţii se aplică şi în domeniul practic simţului moralităţii. Adevărul se raportă la inteligenţă; frumosul la emotivitate. Binele se arată în sinteza ambelor acestor facultăţi, în voinţa omenească. Omul cunoaşte că are o «datorie» şi acest caracter intuitiv constitue elementul specific al moralităţei. Cunoştinţa morală răsare din însuşi felul de a fi al spiritului omenesc, fiind şi ea o intuiţie *a priori*. Nu putem concepe, într'adevăr, cum simţul unei «obligaţiuni» desinteresate ar puteà fi un rezultat al experienţei; el nu poate venì decât din adâncimile înţelegerii umane (1).

Credinţa inflexibilă într'o datorie ideală, de care mereu caută a se apropià, spre care necontenit ţinteşte, deşì

(2) Deşi, poate, aprecierile estetice nu pot fi rânduite în concepte.— Vezi Kant, Critica judecăţii.

(1) Kant, Critica raţiunei practice, — precum şi celelalte scrieri ale sale de filozofie morală.

simte că niciodată nu o va puteà îndeplini în mod absolut, este mângâerea și mândria care susține pe om în lupta lungă pe care este nevoit să o ducă. Care ar mai fi tăria omenească, dacă nu ar există convingerea în puterea de expansiune, care cu nimic nu poate fi stăvilită a binelui în lume? Binele constitue, întocmai ca adevărul și frumosul, un ideal spre care se îndreaptă cu necesitate întreagă activitatea omenească.

Spre a se întregì înțelesul concepțiunei idealiste arătate acì, mai rămâne să se determine relațiile pe cari le suportă aceste trei concepte între ele. Frumosul este puntea de trecere și totdeodată locul de odihnă între adevăr și bine. Emoția estetică este o contemplare desinteresată în care spiritul se închide, uitând de sbuciumul activității sale practice.

Arta totdeodată ne înfățișază realul într'o lumină de ideațiune și nu se preocupă de bine ca și cum, pentru o clipă, ar fi realizat (1). Dar aceasta nu este în deajuns. Intre cele trei idealuri se poate stabilì o relație *sui generis* de subordonare. Intuiția morală se deosebește de intuiția realității și de cea estetică printr'o necesitate specială pe care o cuprinde: simțul moral se prezintă sub forma unui «imperativ», cunoștință a unei «obligațiuni necondiționate». Omul are o datorie; deși nu poate fi constrâns, el «trebue» să urmeze de bună voe glasul ascuns care din adâncul conștiinței îi arată calea demnității sale. Acì stă cunoștința cea mai înaltă a cugetului omenesc; ea îmbrățișează, subordonându-le, pe toate celelalte și prin aceasta este un fel de rațiune ultimă de a fi a tot ce există. De aceea spiritul nici nu se poate urcà mai sus; el nu poate cercetà rațiunea celei din urmă rațiuni. Este adevărat, zice Kant (2), că în felul acesta nu

(1) Die Kunst stellt des Seiende wie seinsollend hin, das Seinsollende wie seiend (Paul Natorp, Philosophische Propädeutik).

(2) Kant, Fundarea metafizicei moravurilor, secțiunea III-a, partea finală.

se mai poate înţelege necesitatea practică incondiţionată a imperativului moral; dar ajungem cel puţin a înţelege, cum el nu poate fi înţeles şi nu se poate cere mai mult dela o filozofie, care încearcă a înaintà până la hotarele cele din urmă ale raţiunii omeneşti. Dintre cele trei idealuri constatate, Binele aşà dar este ideal chiar şi faţă de Adevăr şi de Frumos.

Să încercăm acum a degajà din expunerea aceasta a doctrinei admise astăzi elementele sale caracteristice; ele sunt de fapt semnele orcărei concepţii idealiste. Mai întâiu este de notat punerea unor concepte ideale, cu o valoare specială din punctul de vedere al realităţei, căci spre ele se îndreaptă evoluţia perpetuă a tuturor realităţilor. Totul tinde spre Adevăr, spre Frumos şi spre Bine ; Adevărul însuşi şi Frumosul stau într'un sens supuse predomnirei unui Bine suprem, idealul cel din urmă. Mintea este ca o oglindă care proiectează pe razele sale, departe înainte, imagina spre care se îndreaptă plămădirea universală. Dar din concepţia aceasta reese încă o altă notă specială a doctrinei idealului; credinţa fecundă în obiectivitatea adevărului, a binelui şi a frumosului. Constatarea exactă a unei realităţi, aprecierea justă a unei opere estetice sau a unei fapte omeneşti are o valoare universală pentru toate minţile cari sunt în stare a le înţelege. Astfel cad dela sine suggestiile nefaste ale utilitarismului în morală, ale subiectivismului în estetică şi ale scepticismului, în general în teoria cunoştinţei.

Aceste două note, cu mici nuanţe, uneori mai clare, alte ori mai ascunse, le vom găsì la fundamentul tuturor filozofiilor cu adevărat idealiste. Este foarte instructivă asemănarea care s'ar puteà face în această privinţă, între doctrina arătată mai amănunţit acì şi concepţi, idealistă prin excelenţă, a plotonismului antic.

Pentru Plato realitatea stă în idei; ideile sunt ceea ce am mai numì astăzi conceptele generale. Realităţile se vor rânduì aşà dar, ca valori, în aceiaşi ordine în care a-

cestea din urmă se întrunesc spre a constitui sistemul de cunoștințe pe cari le avem despre lume. Vom avea așà dar grade de realități, întocmai cum avem trepte de generalități, toate concurând spre o singură idee, unică prin esența sa, care cuprinde în sine realitatea absolută și care îmbrățișază întreagă existența. Pe măsură ce descindem dela aceasta spre cunoștințe mai concrete, realitățile se atenuează, iar pe treapta cea mai de jos obiectele constatărilor sensibile nu sunt decât negațiuni ale realității, ca o materie informă care așteaptă numai să intre în cadrele unei idei. Materia este «μὴ ὄν» adică neant; Ideia din urmă, Binele suprem, este realitatea absolută. Nota esențială a filozofiei platonice este însă modul cum neantul aspiră fără întrerupere, cu o constanță care niciodată nu se obosește, să se apropie tot mai mult pe scara realităților de Idea absolută. Ce este aceasta altcevà decât tendența victorioasă și neîntreruptă a tuturor aparențelor lumei spre idealurile nestrămutate cari se impun inteligenței omenești, așà cum s'a arătat mai sus? Platonismul ca oricare altă filozofie idealistă, se întemeiază înainte de toate pe încredințarea absolută în valoarea obiectivă a științei, a artei și a binelui. Idealist este învățatul care crede în însemnătatea solemnă a adevărurilor pe cari le descoperă; idealist este artistul care urmărește cu sete înfăptuirea viselor ce întrevede; idealist de asemenea este omul adânc cinstit, care găsește în sine însuși tăria spre a duce tot mereu mai departe activitatea sa. Nimic nu poate împedică mersul triumfător al adevărului; nimic nu se poate opune la realizarea frumosului; nimic nu poate rezistà la înfăptuirea tot mereu mai largă și mai desinteresată a binelui în lume.

Idealismul este, cu o vorbă, filozofia, care față de problema cunoștinței, ia o atitudine contrară scepticismului. Adevăratul idealist, departe de a se lăsà luat de valul împrejurărilor externe, găsește în conștiința sa înălțarea suficientă spre a privì cu statornicie, ca de pe un piedestal

în care nimic nu-l poate ajunge, la fluxul neîntrerupt al evenimentelor din jurul său. El poartă cu sine și în sine însuși taina hotărârilor nestrămutate. La lumina caldă și limpede a aspirațiilor celor mai înalte activitatea omenească pășește tot mereu mai departe, cu un pas măsurat și sigur, fără teama că vreodată să poată fi doborîtă. Idealismul este o filozofie prin excelență fecundă; sub o formă sau o alta el a fost deapururi filozofia sufletelor mari.

Paris.

MIRCEA T. DJUVARA.

E TOAMNĂ, TOAMNĂ...

E toamnă, toamnă s'a lăsat
Şi tei-şi pleacă creanga;
N'aud nici buciam depărtat
Şi nici la munţi falanga.

O doină, doină, unde eşti
Să cânţi supt cer de vară?
Şi voi feerice poveşti
Din vremi de odinioară?

Tovarăş focul îl mai am,
Stau visător cu dânsul,
Obloanele le trag la geam
Şi mă apucă plânsul.

Ş'apoi nu mai aud nimic
Şi focul lin se stânge
Ca glasul unui vechiu amic
Ce traiul şi l-ar plânge.

Din visuri şi din amintiri
Viaţa-mi se 'ntrupează:
Mă văd copil şi dulci zâmbiri
Obrazu-mi luminează.

. . . . . .

N'aud nimic. Foşnind abiă
O frunză se desprinde:
E-un ceas pribeag din viaţa mea
Ce înspre moarte tinde.

E toamnă, toamnă s'a lăsat
Şi tei-şi pleacă creanga,
N'aud nici buciam depărtat
Şi nici la manţi talanga...

A. A. NAUM.

SĂRBĂTORIREA D-LUI T. MAIORESCU

DISCURSUL D-LUI PROFESOR P. RĂȘCANU

Domnule Maiorescu,

Universitatea din București v'a sărbătorit Duminica trecută, ca pe cel mai strălucit dintre profesorii săi.

Aici, vă slăvește nu numai Universitatea, pe care ați ilustrat-o prin lecțiunile d-voastră și ați condus-o cu atâta distincție, ca Rector, în cursere de mai mulți ani, ci vă sărbătorește întreg corpul profesoral, pentru că ați fost Director al Colegiului Național și Director al Școalei normale, ați înființat, prin stăruința d-voastră gimnaziile Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare; vă aclamă Iașul întreg, pentru că, acestui oraș părăsit și uitat, i-ați redat pentru câtvà timp o mare strălucire, făcând din el centrul spre care se îndreptau privirile întregului neam, cel mai însemnat oraș al țării în privirea intelectuală.

Ați venit ca Director la Colegiu și profesor la Universitate la sfârșitul anului 1862.

Născut în Craiova, v-ați petrecut câțivà ani ai copilăriei la Iași, unde Ioan Maiorescu erà Inspector și profesor la Seminarul Socola, dar venì aici din Tansilvania, care ne mai trimisese pe alți mari Dascăli: G. Lazăr, Eft. Margul, Damas, Bojinca, I. Maiorescu, Aug.

Laurian, A. Papiu, Sim. Bărnuţ, din Transilvania, acel caib al neamului românesc, ţara în care Românismul a prins rădăcini adânci şi s'a împlântat aşà de afund în pământ, pentru că sfântul pământ al ei a fost îngrăşat de valuri de sânge şi de lacrămi în curs de 1800 de ani.

Aţi venit în Iaşi în 1862, anul cel mai trist în istoria bătrânei capitale a Moldovei.

Cu o abnegaţie mai pre sus de orice laudă, Iaşul se desbrăcase de mantia domnească, pe care o purtase cu atâta mândrie în curs de 300 de ani; el se jertfise pe altarul patriei pentru cauza cea mare a unităţii naţionale; aclamase Unirea, persistase în doral de a o vedeà realizată, şi când Unirea fù dobândită 11 Decemvrie 1861, nicăirea acest fericit eveniment nu a fost serbat mai cu entusiasm decât la Iaşi.

De când s'au împrăştiat deputaţii pe care Iaşul nu mai aveà să-i vadă nici odată; căci s'au încărcat cele dintâi harabale cu arhivele şi câţivà funcţionari pentru Bucureşti; când Palatul Domnesc a rămas în mare parte pustiu şi mulţi funcţionari pe dramuri; când proprietarii mari au început a se strămutà la Bucureşti, sau a trăi la ţară; atunci: puţinii comercianţi români au început a îngenacheà; casele mari au început a trece pe la neromâni şi suferinţi economice neînchipuite s'au arătat; Iaşul a căzut într'o descurajare adâncă; s'au început manifestări zgomotoase: Unirea a fost blestemată, portretele lui M. Gogălniceanu şi An. Panu au fost arse în piaţă.

Nu crà primejdia aşà de mare cum şi-o închipuiau unii dintre eşeni. Sunt oraşe prospere şi cari fac mari servicii causei naţionale fără a fi capitale; Amsterdam nu e gelos de Haga; Milan nu aspiră a fi capitală; Geneva se simte mândră de ceeace este; Lipsca lasă bucuros Dresdei onoarea de a fi capitala regatului; şi acele mărgăritare ale Germaniei: Götinga, Iena, Haidelberg, Halle, nu invidiază Berlinul, pentru că ştiu că

în facultățile lor s'a elaborat ideea unității germanice și tot din acele laboratorii au eșit satele de ingineri, chimiști, fiziciani, cari au dat germaniei supremația industrială și comercială; Moscova nu ține de loc a mai fi capitala Țarilor.

Dar pentru ca Iașul să se ridice prin comerț și industrie, pentru ca să ajungă o cetate în adevăr românească, bogată și puternică, trebuiau cel puțin 100 de ani. Trei generații trebuiau sacrificate.

*

Aceasta era starea Iașului când ați venit profesor la Universitate și Director al Colegiului Național.

In discursul d-v. de mulțumire la sărbătoarea din București, d-v. ați avut cuvinte duioase pentru profesorii din acele vremi, cărora puteà să le lipsească ceva din pregătirea necesară pentru învățământul superior, dar cari îndeplineau cu prisos acele lipsuri prin conștiința întru îndeplinirea datoriilor, prin dragostea pentru școală și prin patriotismul fierbinte de care erau însuflețiți.

Dați-mi voe să adaog câteva cuvinte spre lauda lor. Încredințați că în urma excelentelor studii ce ați făcut la Teresianum din Viena și la Berlin, condacerea Universității din Iași nu se poate încredința decât fiului lui Ioan Maioresca, profesorii Universității l-au ales Rector la vârsta de 23 de ani.

Sarcină mare pe care ați purtat-o cu onoare și demnitate. Ați răspuns la așteptările tuturor și le-ați întrecut cu prisos.

In marea schimbare ce se făcuse în Iași, o singură instituție rămăsese în picioare: Universitatea. Ea singură mai puteà da viața acestui oraș aneminat. Dar pentru a se puteà face acestea, trebuia ca Universitatea din Iași, singura Universitate pe atunci în țările române, să-și înțeleagă rolul și menirea. O Universitate e inima unei nații. De aci trebue să pornească sângele sănătos, dătător de viață, care prin

profesorii în ea formați, prin magistrații cari împart dreptatea, prin scriitorii bine pregătiți, duc până în cele mai depărtate unghiuri ale țării ideile de dreptate, de adevăr și de un înalt patriotism, pentru ca apoi, din toate straturile societății, să se îndrepteze spre ea tot ce e sănătos, tot ce e inteligent, tot ce e doritor de lumină și capabil de a ajunge în fruntea societății.

Universitatea nu e un parasit care trăește în afară și pe socoteala societății, și profesorii ei nu sunt nici mandarini, nici călugări, fie ei și Benedictini, cari stau închiși în bibliotecele și laboratoriile lor. Ei sunt datori a sta pururea în legătură cu ceilalți membrii ai Corpului didactic, pentru ca pe toți să-i stimeze, să-i încurajeze, să le comunice zilnic, cercetările și descoperirile lor; după cum trebue să fie zilnic, în raport cu societatea, pe care trebue să o țină în curent cu toate problemele mari cari agită omenirea, pentru ca astfel, prin acest centru de lumină, întunericul să dispară, minciuna să fie dată pe față și adevărul curat, luminos, să strălucească în toată splendoarea sa.

Eră un profesor la Universitatea din Iași, care ar fi putut odată luă sarcina aceasta, Simeon Bârnuț. Dar în 1862, Bârnuț eră de 62 de ani, slăbit și bolnav. Peste un an a și murit, plâns de toată lumea românească.

Local bătrânului de 63 de ani l-ați luat d-v. tânăr de 23 de ani, admirabil pregătit, plin de o energie neînfrântă, unită cu o blândețe și bunătate în adevăr apostolică. D-voastră care veniți din Prusia, unde l-ați încredințat că, numai prin forța intelectuală se pot înlocui forțele politice pierdute, cum zisese Frederic Vilhem când după neauzitele dezastre dela Iena și Auerstadt decisese întemeerea Universității dela Berlin.

Și v'ați pus pe muncă.

Mai întâiu, ați deschis largi porțile Universității. Ați început cursuri asupra tuturor disciplinelor filosofice: logică și psichologie, morală și pedagogie, istoria filosofiei vechi și moderne; căci erați singurul profesor

de filosofie. Ați tractat de pe înălțimea catedrei d-v. cele mai grele și mai înalte cestiuni și ați intrat adânc în expunerea deosebitelor sisteme filosofice, mai ales ale lui Kant și Auguste Comte, și ați făcut aceasta cu atâta strălucire, și mai ales cu atâta limpezime în expunere, că, dela început, auditoriul a rămas fermecat pentru de a pururea; zic auditoriul, pentrucă nu mai era vorba de cei câțiva studenți ai diferitelor facultăți cari, toți urmau la cursurile de filosofie; ci de lumea străină Universității: oameni de lume, profesori și institutori, preoți, funcționari, pentru cari ora cursului d-v. era cu multă dorință așteptată și nu a fost curiositatea de a asculta pe maestrul de 23 de ani.

Acest auditor va rămas credincios în tot timpul cât ați fost în Iași.

Pe când astfel Ieșenii se deprindeau a-și îndreptă pașii spre Universitate, d-v. vă îngrijați ca tânăra noastră Universitate să se facă cunoscută și în afară. De aceea când Anglia a serbat al doilea centenar al lui Newton și Italia al treilea centenar al lui Galilei, d-v ați organizat sărbători academice. Prin aceste serbări, universitatea noastră intră în rândul Institutiilor culturale din Europa civilizată.

Afară de cursurile strălucite dela Universitate, d-v. ați organizat acele prelegeri publice, care s'au ținut regulat în tot timpul cât ați fost la Iași. Se mai ținuseră prelegeri popolare și mai înainte în capitala Moldovei. In 1858, St. Micle făcuse mai multe lecțiuni publice, la care asistă Caimacamul N. Vogoride cu întreaga nobilime ieșană. In 1859 I. Ionescu ținuse vre-o câteva lecțiuni asupra Economiei politice, prelegeri oprite de către guvern. Dar nici o asemănare nu poate fi între aceste încercări și ceeace d-v ați organizat.

Ați strâns în jurul d-v. mai toate elementele mai culte care se găseau în Iași; ați organizat întruniri periodice și regulate; ați înjghebat, cu timpul, în jurul

d-v. o adevărată «Academie», fără statute, în adevăr, fără fonduri și fără diarne; dar în care luau parte, pe lângă Academicianii de astăzi: Maioresca, Negruți, Gane, Xenopol și alții, P. Carp, V. Pogor, M. Eminesca, V. Conta, A. Lambrior, G. Pana, cari au luat parte cu atâta strălucire și la prelegerile populare. Extensiunea universitară de care se vorbește atât de mult astăzi este veche în Iași, ca e de 47 de ani și d-v. ați introdus'o. Păcat numai că nu s'a luat dela început hotărârea a se publică acele prelegeri. Am fi avut astăzi vre-o sută și mai bine de cărticele, atingând cestiunile mari culturale, căutând să limpezească probleme care agită lumea modernă; lucrări făcute după un plan prestabilit și într'o direcție de mai înainte hotărîtă, căci în lupta în contra întunericului trebue lucrat cu rânduială; marele victorii nu se câștigă prin franc-tireuri.

Aceasta ați făcut pentru învățământul superior; aceasta ați făcut pentru Iași care nu mai era capitala politicei, dar era ceeace ar trebui să fie de a pururea, capitala intelectuală a României.

*

Eram în clasa VI a Colegiului Național, în 1862, când ați venit ca Director.

Dela început s'a văzut că e ceva serios în numirea d-v. ca director. Când s'au descărcat mobilele care abiă au încăput în cinci camere; când am văzut biblioteca ce ocupă o cameră întreagă, atunci ni-am zis: acest director are de gând să steă mult? „întrebare" pentru noi foarte importantă, pentrucă în cinci ani avusesem patru directori, dintre cari numai unul se retrăsese de bună voe: trei fuseseră revocați și unul bătut. D-voastră veneați după acest din urmă.

Din cele dintâi zile s'au și văzut efectele venirii d-v. în fruntea școalei. Profesorii deprinși a absentă încep a veni

regulat, până și Hașdeu, care nu voià să știe nici de program, nici de orar; venià când voià și făceà ce voià: în cl. V făceà un curs de arheologie și în clasa VI istoria literaturii engleze, (în loc de Istoria Națională). Și cum nu erà să se introducă rândaiala, când Directorul erà pe-afară în cancelarie și intrà în clasa profesorului care întârzià și care-l găsià pe catedră. Noul director erà pe-afară la cursuri, mai ales la materiile de partea literară, ceeace aveà drept urmare că nu numai se micșorà numărul absențelor, dar și lecțiunile făcute câștigau foarte mult și în fond și în formă.

Mulțumită d-v. fața lucrurilor se schimbă. Dar schimbarea erà și mai mare în ceeace privește pe elevi. Veșnic în clasă și în cancelaria profesorilor, eraţi necontenit printre noi în sălele de meditație. Când am văzut noi că biblioteca d-v. ne este la dispoziție; când ne-am încredințat că vă gândiți numai la propășirea noastră fiind veșnic în sălele de meditație, punându-vă alături cu noi, întrebându-ne de lecțiunile ce le avem, explicându-ne greutățile, făcând din nou lecțiunile și dându-ne, în interval, povețe pentru viitorul nostru presurate cu cuvinte de acele care rămân săpate pentru de-a pururea în mintea elevilor; când, la urmă, ai mers împreună cu noi până la via Mitropoliului Veniamin, lângă Socola, și te-ai întors cu noi prin noroiu, pe jos, căci ploase mai toată ziua, atunci ai devenit al nostru și noi ai d-v. pentru de-a pururea. Și încercarea câtorva nemernici de a zădărnici examenele de vară din 1863, au fost zădărnicite prin intervenirea marei majorități a elevilor. Colegiul Național, vechea Academie, aveà, în fine, un Director.

Rector al Universității, president al Comitetului de inspecțiune pentru școalele de a stânga Milcovului, director al Colegiului, d-v. ați avut mulți ani pe mână învățământul secundar. Ani întregi ați pregătit studenți pentru Universitate; ați numit profesori la gimnaziile înființate prin a d-v. stăruință și în urma cursurilor ținute sub președința

d-v. Aţi lucrat enorm pentru şcoala secundară: puţini din acei profesori cari mai trăesc, căci profesorii dau cel mai mic contigent de pensionari, deci profesorii sunt înconjuraţi de stima şi respectul lor.

In rodnica d-v. activitate şcolară, învăţământul primar trebuia să-şi aibă şi el, partea sa. Aţi lăsat direcţiunea şi aţi luat greaua sarcină de Director al şcoalei Normale pentru pregătirea institutorilor, şcoala care mai că nu există, care era transformată când în reală, când în comercială, mai ales de când se introdusese ca colegiu un curs de pedagogie în cl. IV. Prin venirea d-v. în fruntea ei, această scoală a căpătat fiinţă. Cât aţi condus-o şcoala era şcoala d-v. Eraţi director şi, în acelaş timp, şi profesor mai de toate obiectele, căci făcând metodica deosebitelor materii, făceaţi în acelaş timp şi materiile însăşi. Temeinicia cu cari aveaţi a lucra s'a văzut dela început. Savantul Rector al Universităţii, filosoful distins, oratorul elegant dela prelegirile populare, s'a pogorît până la inteligenţa băieţilor de ţăran intraţi în şcoală cu patru clase primare; a scris pentru ei „Regulile limbei române pentru începători şi a scrierii limbii române"; la masa lor de studii i-a introdus în cunoaşterea metodelor de învăţământ; a făcut cu ei nenumărate exerciţii în şcoala primară din acelaş ogradă; şi rezultatul a fost Ilustre Invăţător, că, în doi ani, aţi scos prima promoţie de institutori: Creangă, Beia, Grigorescu, Ienăchescu şi alţii, floarea institutorilor din acele vremuri, al căror băieţi de şcoală, „Metoda nouă de scriere şi citire" şi „Invăţătorul copiilor" au făcut multă vreme mari servicii şcoalei române. Şi nu v-aţi mulţumit a le da diplomă şi a le procură funcţii, ci în mijlocul multiplelor d-v. ocupaţiuni, găsiaţi timpul a-i urmări în cariera lor, petrecând multe ore în clasele lor respective, mulţumit în suflet că sămânţa pe care o semănaţi a căzut în pământ bun.

Astfeli, în învăţământul superior, ca şi în cel secundar şi primar, tot ceiace, omeneşte, se putea face pe acele vremi, d-v. aţi făcut cu competenţă, cu râvnă, cu devo-

tament! De aceea întreg corpul profesoral din Iași își face azi o sfântă datorie de a vă sărbători.

*

In mijlocul acestei activități școlare, care ar fi fost prea de ajuns pentru puterile unui om, atențiunea d-v. a fost îndreptată în spre două primejdii cari amenințau viitorul neamului românesc.

O mulțime de nechiemați, cari nu-și dădeau socoteală că pentru a lumină poporul era nevoe ca ei, mai întâi, să fie luminați, cari nu știau că pentru a scrie ceva de samă trebuiă o lungă pregătire, talente deosebite, muncă fără preget și, mai pre sus de toate, o onestitate perfectă; o samă de oameni se socoteau poeți, scriitori în presă, oratori și oameni de știință, inundau piața cu versurile și prosa lor, și asurzeau lumea cu retorica lor. Primejdia era mare; pentru că se creiau reputații mincinoase; se deprindeà lumea cu scrieri fără nici o valoare, și, ceeace era și mai grav, se falșificà mintea poporului, introducându-se ideia că pentru a fi mare poet, mare istoric sau mare scriitor, nu era nevoie decât de o mare doză de îndrăzneală și de o repede plagiare a scrierilor străine. Trebuià pus un capăt acestei spoieli necinstite.

Altă primejdie și mai mare. Prin bătrânii profesori și învățați transilvăneni cari țineau să dovedească, cu orice preț, că suntem Români curați; prin scriitorii mai tineri cari, în Transilvania ieșiau din școalele germane și în România din pensionatele franceze, se creià o limbă nouă, latino-germană-franceză-română, care se lepădà de limba poporului, de limba cânteceelor popolare, acel jivaer pe care țăranul român l-a cioplit, l-a prelucrat, l-a lustruit, în curgere de 1500 de ani, și care formează astăzi podoaba cea mai prețioasă a Latinilor dela Dunăre. Primejdia era foarte mare, pentrucă ar fi avut drept urmare a desface neamul românesc în două fracțiuni: sus inte-

lectualii ca limba lor și jos poporul ca străvechea sa limbă și ar fi sfâșiat unitatea de limbă și prin urmare și de neam, tocmai când germanismul era amenințător, iar slavismul ne strângea ca într'un clește, în Bucovina și în Basarabia.

D-v. v'ați dat samă de primejdie și ați început lupta. Nu era vorbă a constata oarecare greșeli sau inepții într'o poesie. Noi băieții din colegiu o făceam de mult. De exemplu găsiam că Bolintineanu în Mircea și Solii a pus numai din pricina rimei semistichul final din chiar versul al doilea:

Într'o sală-'ntinsă printre căpitani
Stă pe trona-i Mircea încărcat de ani,

pentrucă la bătălia dela Rovine, care se întâmplă în 1390, Mircea nu era de fel încărcat de ani, de vreme ce domnea numai de patru ani și avea să mai domnească douăzeci și opt; Cântam ca toți Românii «Vântul suflă rece» din «Mama lui Ștefan» a aceluiași poet, dar făceam observația că la 26 Iulie, când s'a dat bătălia dela Valea-Albă, nu prea suflă «Vântul rece», mai ales la cetatea Neamțului, unde poarta e așă de bine adăpostită despre Nord și Vest. Ne indignam și noi băieții de

Șarmantă damicelă
Cu ochi ca de Gazelă
Frumoasă precum ești
Pe toate eclipseşti.

Trebuie să admitem spre cinstea neamului românesc că asemenea poesii erau judecate după cum meritau. Dar nu e aci cestiunea. Nu poate fi vorba că cutare scriitor a fost aspru judecat între patru ochi, și nici chiar că un scriitor de bun gust și-a exprimat indignarea într'un articol de gazetă.

D-v. ați văzut că este o mare primejdie națională și, conștient de valoarea d-v., de pregătirea d-v., de dreptatea causei ce o apărați, având și 25 de ani, ați întreprins

lupta națională și ați dus-o fără preget, fără răgaz, fără armistițiu treizeci de ani. Iată ceeace ați făcut, și iată ceea ce vă va asigurà, pentru vecie, o pagină în istoria literaturei române.

Ați rădicat pe toată lumea asupra d-v.; ați fost combătut și insultat cum nu cred că a fost om insultat; d-v. v'ați urmat drumul înainte, și în fața înverșunărei afacerilor nu ați pierdut un moment seninătatea de spirit care vă distingeà, logica strânsă și acea urbanitate în polemică, semnul distinctiv al unei puternice personalități.

Și astăzi, ortografia d-v. e adoptată de Academia Română; limba vorbită și scrisă de d-v. d-l Lambrior, N. Gane, Creangă, limba intelectualilor români, și în jurul d-v. aveți mângâierea a vedeà o pleiadă de tineri, urmând în toate ramurile activității omenești brazda luminoasă trasă de criticul dela Iași.

Ilustre Învățător, cea mai idealistă dintrevechile religii, religia lui Zaratustra învăța că dela începutul lumei și cât va ținea lumea, va fi luptă între spiritul binelui și al răului; dar la sfârșit răul va recunoaște că a greșit și se va contopì în bine; și atunci va începe pentru lume o nouă viață, în care va fi numai adevăr, bine și frumos, dispărând pentru deapururea Minciuna, Răul și Urâciunea. Așà a fost încoronarea operei d-v.

Și înțelegem perfect mulțumirea sufletească și mândră cu care privești trecutul. Când vezi atâtea capo-d'opere prăfuite, atâtea ilustrațiuni de pe acum uitate; când îți vezi ideele pretutindeni aplecate, aceasta e o mare satisfacere sufletească pentru d-v.; dar și o mare pildă și o mare încurajare pentru toți. Prin succesul luptei d-v. ați făcut să pătrundă în inimile tuturor convingerea neclintită că lupta cea dreaptă triumfă totdeauna: Lecțiune de înaltă educație națională.

*

Ilustre sărbătorit,

Politica trebue exclusă din această incintă, într'un chip absolut; dar când o acțiune politică a avut drept rezultat înlăturarea unei mari primejdii naționale, acest fapt trebue menționat.

Nici odată Unirea nu a fost mai amenințată ca, în 1866, când Comitele de Flandra a refuzat coroana României care i se oferià. In Iași era o mare agitație. Școala lui Bărnuțu era pentru unire, dar cu condiție ca deputații Moldovei și Munteniei să se întrunească la Focșani ca să discute asupra condițiilor în care se putea continua Unirea; separatiștii, sprijiniți de Rusia, lucrau pe față contra unirii, având în frunte pe Mitropolitul, iar conferința dela Paris, declarà desfăcută Unirea, pentru că fusese numai personală.

In această mare primejdie națională, d-v. ați văzut că numai alegerea Principelui Carol putea fi scăparea țării. Cu energia care vă caracterizează, ați intrat în luptă. Ați organizat întruniri publice, ați fondat ziarul „Vocea Națională" în care, în articole scrise cu acea limpezime și profunditate care vă caracterizează, ați arătat singurul drum de urmat pentru scăparea Țării. Majoritatea Ieșenilor v'a urmat, și atunci încercarea de revoluție separatistă a căzut într'un chip care ar fi fost ridicol, dacă rolul unui major de cavalerie nu l-ar fi făcut tragic. Ați contribuit mult la menținerea Unirei și la votarea Principelui străin, și insultele ce vi s'au adus de către broșura „Adevărul adevărat" și de ziarul „Moldova" a lui T. Boldur Lățescu sunt unul din titlurile de glorie a înțeleptei d-v. activități.

*

Ilustre profesor, se zice că Pericles de câte ori vorbià înaintea poporului, ruga pe zei să nu-i permită a exprimà un cuvânt măcar de prisos. Eu nu am avut nevoe de o asemenea rugăciune, pentru că aveam a vorbì înaintea celui care a scris „Beția de cuvinte". Nu am rostit un cuvânt

de prisos; dar sunt mâhnit că timpul nu mi-a permis a exprimà toată admirația și toată recunoștința de care este plină inima mea.

Părăsiți Universitatea pe care ați condus-o atâta timp, dar noi vă considerăm pururea ca făcând parte din corpul profesoral universitar. Sunteți energic și plin de vigoare; inteligența voastră e tot așà de scântietoare cum a fost totdeauna. D-v. nu ați știut ce e surmenajul; pentru că ați muncit pururea, și munca întreține energia; nu sunteți obosit, pentru că nu v'ați tortarat creerul ca să scoateți ideile. Ele au eșit fără sforțare și au curs liniștit și limpede, ca și frumoasele râuri ale Carpaților, cincizeci de ani.

Senatul Universității din Iași, vă roagă d-le Maioresca, ca să continuați a da încă, mulți ani, energicul vostru sprijin Invățământului național, și când „viclene uneltiri" s'ar plănui, atunci să alergați ca veteranii romani, *evocati*, ca să luptați în cele dintâi rânduri pentru a înfrunta primejdia ce ar amenința școala românească.

PETRU RĂȘCANU.

DIN PRIVILEGIILE FILOSOFILOR
ÎN
DREPTUL VECHIU ROMÂNESC

Adevărata regulă, care trebue să călăuzească pe legiuitori, când hărăzesc privilegii, este următoarea: Dacă'n raporturile vieții sociale se găsesc deosebiri lăutrice de samă, atunci se pot face și deosebiri juridice exterioare.

Astfel de deosebiri au fost întotdeauna între oamenii învățați și acei neînvățați.

Acest adevăr s'a recunoscut de timpuriu de Romani. De aceea profesorii de filosofie, de drept, de retorică, de gramatică ș. a., fiindcă „sunt folositori pentru tinerime", se bucurau, atât în dreptul roman privat, cât și mai ales în cel public, de unele privilegii, mai mult sau mai puțin însemnate; cele mai adesea ori erau scutiți de sarcinele obștești. In schimb însă, și începând dela împăratul Julianus (362 d. Ch.) încoace, li se cerea chiar prin lege: *„excellere moribus primum, deinde facundia"* (Codex, 10,53,7). Ba, despre filosofii bogătași împăratul Antoninus Pius zicea, că ei deși se bucură de scutirile de mai sus, totuși când va fi vorba de dări în bani, ca buni patrioți, le vor plăti de bună voe, căci *„si cavillentur de patrimoniis, eo ipso se declarabunt non sapientiae studiosos"* (Dig. 27, 1, 6 § 7).

Aceste rândueli romane au înrâurit întru câtvà și au lăsat urme în legiuirile acelor țări din Europa apuseană, care au primit Dreptul Roman. Astfel romanistul italian Farinaccius (1544—1613 d. Ch.), în Praxis et Theoricae Criminalis, (quæstio CV, de pœna libelli, No. 451), ne spune, că regula obștească erà, că acel care găsește un pamflet — *libellum famosum* — și nu-l nimicește, ci-l păstrează și citește, se pedepsește întocmai ca și alcătuitorul pamfletului, adecă uneori chiar cu tăierea capului; adăogând, că dela regula aceasta se făceà o singură abatere, când găsitorul ar fi fost un om învățat, *„persona litterata, honesta et bonae conditionis, et famae“*, care păstrà *libellum*, nu cu gând rău, ci *„ut videat ingenium, et inventionem libellantis, et causa addiscendi“*.

Abaterea aceasta a trecut din Europa apuseană mai întâiu în Moldova, când Vasile Lupu, alcătuind pravila sa, a spicuit din Farinaccius tot ce erà trebuitor și potrivit cu nevoile țărei sale, și apoi în Muntenia, când Matei Basarab, în pravila sa cea mare, a întrupat întreaga legiuire moldoveană. De aceea capitolele 50 moldovenesc și 113 muntenesc, privitoare la pamflete — „scrisori cu sudălmi și cu ocări asupra cuivà“, „polojenii ca acelea cu ocări și sudălmi asupra altuia“ — în paragraful 5, se rostesc în următorul chip: „Ceala ce va găsì vreo scrisoare cu sudalmi sau cu ocară asupra cuivà și de nu o va sparge, sau să o arză, ce o va arătà prieatenilor săi, sau cui'și va găsì, acesta se va certà ca și cela ce o va fi făcut, *alegând* de o va fi făcut vreun *om de cinste* și va fi *scrisă cu dăscălie mare*, dece o va ține și să va mira de acele *cuvinte tocmite cu filosofie*“.

Afară de această rânduealà însă, mai găsim în vechile noastre legiuiri una, care privește anume pe

filosofi. Capitolele 43 moldovean și 106 muntean, în paragraful 18, se rostesc astfel: „De să va prijelì neștine vreun *filosof*, sau vre un numărător de stele, *când va căutà în obrazul cuivà, și de'i va zice fur, nu să va certà ca un suduitor*, pentru căce de i-au zis fur, nu i-au zis pentru să-l suduiască, ce *pentru că l-au cunoscut cu meșterșugul său cum iaste fur*“. Ceeace e vrednic de băgat în seamă este, că în nici o legiuire nu se găsește vre o rânduealà, care să fie asemănătoare întocmai cu aceea românească. Atât Digesta (în cartea 47, titlul 10, de iniuriis . . ., fragmentul 15 § 3), cât și Farinaccius (în quaestio CV, iniuriarum pœna. . . No. 136) nu vorbesc decât de „*astrologus*“, care singur se bucură de privilegiul, de a nu fi pedepsit, în cazul mai sus arătat.

Așà dar întinderea privilegiului numărătorilor sau cetitorilor de stele și la filosofi este o înnoire a legiuitorului românesc. — E neîndoelnic, că această înnoire e potrivită cu vaza cea mare, de care se bucurau oamenii învățați, cărțile scrise cu dăscalie mare și cuvintele tocmite cu filosofie, așà încât s'ar fi putut, ca un legiuitor să fie fost înrâurit de acest chip obștesc de a vedeà lumea și, recunoscând, că și filosofii au cel puțin tot atât „*meșterșug*“, pentru a cunoaște bine oamenii, ca și astrologii, să li fi hărăzit și lor privilegiul acestora. Dar fiindcă nici un alt legiuitor n'a fost astfel înrâurit, e firesc să ne întrebăm: Oare nu cumvà acea înoire se datorește și altor împrejurări, care și ele au putut fi hotăritoare la alcătuirea legiuirii moldovene? Oare după cum rânduelile priitoare femeilor și făcute de Justinian în număr atât de mare, încât a fost poreclit „*imperator mulierum*“, se datoresc unei femei, împărătesei Theodora, nu cumvà și rândueala privitoare la filosofi se datorește unui filosof? Ipoteza aceasta e întărită de următoarea

împrejurare: Comisiunea de spicuitori, însărcinată de Vasile Lupu cu întocmirea legiuirei moldovene, eră alcătuită din „oameni ca aceia", „dascăli și *filosofi*". Deci e cu putință, ca unul din acești din urmă să fi izbutit să facă pe legiuitor, ca privilegiul astrologilor să fie întins și la filosofi. Astfel rânduеala aceasta ne-ar dovedì încă odată, că și la noi, ca și în alte țări, înfăptuirea dreptului se datorește nu numai conștiinței naționale și răsădirei legiuirilor străine, care se potrivesc întru câtvà cu nevoile și ideile noastre juridice, ci și altor împrejurări, chiar și vederilor și intereselor subiective ale acelora, care întâmplător sau pun mâna pe puterea legiuitoare, sau pot înrâurì covârșitor asupra acesteia.

Așezată pe cale de lege, regula aceea s'a întrupat în organismul social și, ca parte integrantă și solidară a acestuia, a înrâurit mai departe, și mai mult decât în trecut, atât pe Moldoveni cât și pe Munteni asupra chipului lor de a privì și prețuì pe filosofi.

S. G. LONGINESCU

LIBERTATE

Aripa sur'a nopţilor de vară
S'aşterne 'neet pe zările sihastre;
Şi din amarg, doar insulele-albastre
Mai poartă'n vârfuri câte-un solz de pară...

Şi tot mai stins e glasul depărtării,
Şi tot mai neagră 'i unda 'nfiorată;
Nuhlapii dorm, şi numai câteodă
Oftează — adâncul nepătruns al mării...

Cît prinzi cu ochii, nici un semn de viaţă:
Nici goelanzi, nici pânze, nici catargari...
Şi'n toat'această linişte măreaţă
Sunt eu pe ţărm, şi luna peste largari.

G. TUTOVEANU.

NEOLOGISMELE LITERARE

«Longius, quam voluit
popularis aura provexit».
Cicero

Sunt 24 de ani decând am publicat, în acest loc, primul meu articol în această chestiune. De atunci, am reluat-o sub toate formele și în toate ocaziile, în ziarele și revistele de dincoace și de dincolo de munți, căci sunt singurul din generația mea, dacă nu mă înșel, care cred că neologismele literare merită o serioasă luare-aminte.

Astăzi când „poporanismul" a cuprins toate terenurile activității noastre, când oameni în toată firea pretind a răsface în răspăr o întreagă civilizație, preocuparea mea primește un deosebit interes de actualitate.

Nu vreau să zic că această nouă îndrumare a poporanismului, în politică și în literatură nu ar avea — în anumite condiții — rațiune d'a fi; dar că în domeniul *limbei literare* nu are, aceasta e cert.

Limba literară nu e apanagiul exclusiv al celor înapoiați cari dibuesc în întuneric, ci al celor cari la lumina adevărului merg pas cu evoluția culturală. Ea nu e nici populară, nici aristocratică, nefiind croită după chipul și asemănarea vreunei clase sociale, ci după idealul etern ce călăuzește orice idiom în mersul său, spre desăvârșire.

Pe lângă toate cauzele cari determină cristalizarea limbei literare, precum: măsura, gustul, finețea expresiunei, armonia sunetelor, pentru noi Românii mai e o altă cauză, pe care nu o putem lăsă nebăgată în semă: deșteptarea în pături tot mai adânci a conștiinții *latinității* noastre. Această conștiință, înăbușită în lungile secole de asuprire, a izbucnit la o nouă viață cu o putere elementară. Astăzi, ea nu luminează mintea numai a câtorva cărturari diletanți și poeți de prea înalt zbor, ci înflăcărează sufletul oricărui Român ce a trecut pragul unei școli din cel mai oropsit cătun.

Nu e vorba aci de utopii latinizatoare, de aberații linguistice. Ceeace strigă în noi nu e vocea sângelui, căci s'a dovedit că Francezii — ca să nu mai vorbim de alții — e un popor format din amestecul a peste 30 de neamuri. E vocea tradiției păstrate în obiceiurile noastre, în limba noastră. E strigătul acelei civilizații latine ai cărei discipoli trecători am fost, și de a cărei fascinație nu e putere omenească să ne scape.

Căci, în adevăr, să facem următoarea socoteală: In țara românească frecventează școlile primare de ambele sexe, 336.300 de elevi; liceele și gimnaziile, 15.436. Adăogați la acestea, școlile de comerț, de meserii, școli militare, școli de adulți, seminarii, cele două universități, și veți aveà un număr respectabil de populație școlară pentru care cuvinte ca: exemplu, gen, specie, cauză, origine, patrie, divizibil, constant, etc., constituesc vocabularul zilnic în citit, scris și viu graiu. Dacă veți mai considerà că anual 120.000 de flăcăi, țărani în mare parte, învață pe de rost, cu precizie de automat, ce numim: superior, inferior, grad, serviciu, exercițiu, ordonà, comandà, etc., cuvinte intrate în oase, repetate în vis, pe cari întorși la vetrele lor, le propagă cu o legitimă

mândrie. Luaţi apoi difuziunea prodigioasă a ziarelor, sentimentele de solidaritate cu naţiunile surori, mărturisit în solemnităţi periodice, precum desvăluirea statuei lui *Ovidiu*, pelerinajul la columna lui *Traian*, şi, last but not least, darul lupoaicei romane, adus de însuşi sindacul *Romei*, dar de o însemnătate incomensurabilă pentru care — fie zis în treacăt — nu ştiu ce minte şi inimă de Român a putut să aleagă meschina *răspântie* din cel mai gheşeftar cartier ovreiesc.

Nu, domnilor poporanişti, ceeace este, nu poate să nu fie. „Glorie“, „origine“, „patrie“, cu sute altele, nu sunt simple neologisme, ci *date* pozitive în istoria culturii noastre. Dacă par pretenţioase şi reci, ca pereţii frumos zugrăviţi ai unui templu nou zidit, nu ele poartă vina, ci sufletul nostru care nu le-a străbătut îndeajuns ca să le încălzească.

Va sosi odată *cel* de mult aşteptat, care din aurul strălucitor şi marmura nemuritoare a Poeziei, altar să le dureze, înaintea căruia să se închine cei mai necredincioşi.

Atunci lumina va năvăli din toate părţile. Sfiosul nostru dicţionar ce cu nedumerire primeşte câte un neologism, se va răsfăţa în toată bogăţia lexicologiei *latine*, de care Italienii şi Francezii se împărtăşesc cu nemiluita, de cinci sute de ani. Traduceri din operile geniilor universale vor lămuri expresiunile şi le vor subţia. Va fi domnia *sinonimelor*, când pentru un cuvânt de azi, vom avea şase, cu nuanţele lor fine şi nepreţuite. Urechi pretenţioase vor preferi vorbe *armonioase* şi cele cu sunete barbare vor cădea de sine.

Atunci bisericuţele linguistice vor avea sfârşit şi . . . articolele mele asemenea.

AUREL ŞULUŢIU

INSEMNATATEA FILOSOFICA A AUDIȚIEI COLORATE

Fără îndoială că descoperirea unui fenomen nou, cu caractere excepționale, modifică mai slab, în orice caz influențează mai puțin o concepție, o ideie *filosofică*, de cât un principiu de *știință specială*. Stabilitatea celor dintâi e astfel mai garantată de cât a acestora din urmă. Pentru filosofie, lucrul acesta, e pe deoparte un bine, dar pe de alta un rău. E un bine pentru toate acele generalități filosofice care par la toți neîndoioase, care intră în compunerea aproape a tuturor sistemelor, și se socot îndeobște adevăruri definitive,—fiindcă sânt ferite de sdruncinările și eventual năruirile, la care s'au văzut expuse — mai ales în zilele noastre—principii de știință specială care păreau pe veci asigurate. E un rău, din potrivă, pentru ideile filosofice de natură ipotetică și izolat împărtășite, care nefiind în strânsă atârnare de faptele experienții, nu li se pot curmà nesiguranța prin cutare sau cutare fenomene ivite, care sau să le confirme sau să le nimicească. Din aceleași cauze prin urmare, unora li se mențin certitudinea, altora le dăinuesc nesiguranța. Din aceleași pricine o parte a adevărurilor filosofice sânt și rămân mai problematice de cât acele de știință specială, pe când o altă parte sânt mai puțin efemere în certitudinea lor atribuită, de cât principiile cele mai fundate ale științelor speciale.

În ce privește punctul din urmă, ceea ce se petrece astăzi

în ştiinţă, ne edifică pe deplin. Avem prilejul să constatăm că un număr de principii pe cale de a fi înlăturate din ştiinţele speciale — unde e vorba de un domeniu restrâns de realitate, — rămân valide însă ca principii „filosofice", anume îndată ce le extinzi aplicabilitatea la *toată* existenţa. Una şi aceeaşi ideie, care păreà egal de întemeiată în tote împrejurările, se arată deodată—în urma apariţiei unor fenomene noi—inexactă în cuprinsul ştiinţii speciale cu respectiva ei categorie de fapte, inexactă prin urmare ca principiu ştiinţific al cutărei ştiinţi, dar rămâne în picioare ca principiu filosofic, ca principiu al existenţii întregi. Criza ştiinţifică nu provoacă neapărat o criză filosofică. Provizoratul adevărurilor ştiinţifice nu atrage în totdeauna pe acel al adevărurilor filosofice, despre care se afirmă, fără analiză suficientă, că se ridică exclusiv pe umerii celor dintâi. În adevăr, asistăm în momentul de faţă la puternica sdruncinare şi probabila ruină a acelora din principiile ştiinţifice care se socoteau mai bine asigurate, în acele ştiinţe care se credeau mai mult de cât oricare în posesiunea de adevăruri definitive. E vorba de *Fizică* şi *Mecanică*. Să luăm un exemplu. Se constată fenomenul, nou până atuncea, al *dematerializării*. De unde se afirmă cu certitudine în ştiinţă: „Nimic nu se creiază, nimic nu se pierde", acuma se vesteşte pe frontispiciul scrierilor nouă: „Nimic nu se creiază, totul se pierde". Atomii, crezuţi indisolubili altă dată, se dovedesc şi dânşii ca unităţi complexe, care se pot dizolvà în substanţa reală, dar inaccesibilă cântarului ştiinţii,—a eterului din condensarea căruia sânt alcătuiţi. Această constatare nimiceşte cu desăvârşire rostul vechiului şi până de curând indiscutabilului principiu al persistenţii materiei. Pentru fizică, principiul e pe cale de a ieşi din curs. Dar aceasta se petrece tocmai pentru faptul că în această ştiinţă principiul persistenţii erà restrâns la materie, la elementul cu care fizica se ocupă. Dar dacă lărgim acest principiu dela „materie" la „realitate", — noţiune subt care se cuprinde contrariul noţiunii „nimic",—dacă privim principiul persistenţii

filosoficește, valoarea lui a rămas neatinsă. Numai în cazul când eterul ar fi egal cu nimicul, ceea ce nimeni nu s'a gândit s'o afirme, principiul persistenței sau al indistructibilității ar fi fost condamnat cu desăvârșire, și alungat din domeniul fizicii, nu s'ar fi putut menține nicăiri. Numai atuncea nimicirea principiului de fizică, s'ar fi urcat o treaptă mai departe, la principiul filosofic. După dărâmarea arcadei, am fi avut pe a catapiteasmei. Această independență a generalităților filosofice de împrejurările experienței—a generalităților de care am vorbit — se datorește faptului, că în ele, se găsește ca element hotărîtor tocmai din pricina universalității lor necondiționate, un factor aprioric, un factor logic, care le face să reziste experiențelor nouă și neașteptate, într'o măsură în care nu rezistă generalitățile științelor speciale. Aicea, în științele speciale, factorul aprioric—care firește nu e lipsă—poate să sufere o știrbire pe temeiul indicațiilor experimentale, fiindcă știrbirea e numai momentană și se poate compensă aiurea. Exemplul de adineauri e destul de elocvent. Pierderea materiei se poate compensă cu ideia sporirii eterului. Compensarea e în afară de materie, dar există. In filosofie, unde e vorba de idei *universale*, factorul aprioric nu poate suferi știrbire, fiindcă el nu are unde să se compenseze. Din această cauză, criza actuală a unora din științele speciale—a unor științe foarte pozitivate (1) — care a alarmat lumea științifică și a deșteptat reflecții triste asupra puterilor minții omenești, lasă neturburate și intacte acele generalități mai vaste ale filosofiei, care păreau nemijlocit expuse.

Dar afară de aceste idei filosofice, de o natură certă, care formează întrucâtva „constanta" tuturor sistemelor de gândire, și care planează pe deasupra frământărilor și neîn-

(1) Criza se găsește limpede expusă, între altele în cele trei volume filosofice ale matematecului **P. Poincaré**: *La Valeur de la Science, La Science et l'Hypothèse, Science et Méthode.*

cetatelor prefaceri ale conceptelor determinate în mod experimental, mai există, cum am arătat de-acapul, idei filosofice cu un caracter problematic, a căror nesiguranţă nu consistă—ca la ştiinţele speciale—în aceea că experienţele de astăzi pot să fie răsturnate de experienţele de mâne, ci în aceea că însăşi experienţa de astăzi, dela care au pornit, nu dă o indicaţie nemijlocită, nici chiar o indicaţie precisă. Din astă pricină, ipoteticul acestor idei filosofice, e un ipotetic permanent, cuprinde o îndoială cu mult mai întinsă de cât acea pe care ar puteà să o arunce, gândul că ziua de mâne ne va aduce fenomene cu desăvârşire nouă care o să reclame modificarea ideilor de eri. E temerea că nici faţă de cunoştinţele de astăzi ideia nu e adecvată! Din lipsa unor indicaţii clare a datelor experienţii, care nici nu confirmă pe deplin o teorie, nici nu o elimină definitiv, avem în această parte a filosofiei atâta controversă în păreri, şi cum asupra aceluiaşi punct se propun mai multe explicaţii — putem spune—avem atâtea idei greşite. Lipsa de strictă dependenţă între un fapt al experienţii şi generalitatea filosofică, incapacitatea celui d'întâi de a hotărî cu precisiune soarta celei din urmă, care lăsà din fericire neatinse — orice s'ar fi descoperit — acele idei filosofice asupra cărora discuţia a încetat de mult, mai lasă, din nenorocire, cam tot aşà de neatinse şi acele teorii filosofice, cu un caracter ipotetic, le lasă neatinse în nesiguranţa lor...

Am văzut că un fapt izolat al experienţii, capabil să revoluţioneze, prin noutatea lui, concepţiile unei ştiinţe speciale, nu are aceiaşi putere în filosofie. Cu toate acestea, regula generală nu este firește absolută. E vorba mai mult de raritatea întâmplării, decât de imposibilitatea ei, raritate motivată prin argumentele de mai sus. Se poate concepe cazul când un fenomen al experienţii să poată hotărî valoarea şi mai cu seamă lipsa de valoare a unei teorii filosofice — menţinută până atuncea pe baza experienţii generale, într'o semi-siguranţă, care făceà posibilă controversa. Dar un astfel de fenomen trebue să fie *excepţional*. Să cu-

prindă cevà în sine care nu cuprinde la olaltă tot mormanul de fapte și de apariții cunoscute până atunci. Ei bine, un fenomen mai hotăritor decât orice argumentare logică, mai decisiv decât orice categorie de experiențe, este, împotriva teoriei filosofice cunoscută sub numele de *idealismul subiectiv* după a mea părere, fenomenul psiholog al *audiției colorate*, și toate acelea s milare cu el.

Idealismul subiectiv și audiția colorată! ce paradoxală și stranie apropiere în primul moment! O teorie filosofică asupra naturei existenții, împărtășită de atâtea capete, discutată în toate tractatele de seamă cu tot felul de considerații comprehensive și adânci, pusă la discreția audiției colorate, o manifestare psihică nu tocmai frecventă, lăsată în afară de unele tractate de psihologie, atinsă de altele în treacăt la capitolul din urmă al anormalităților sufletești. Idealism subiectiv și audiție colorată: O teorie fundamentală asupra realității, și un fenomen psihic foarte puțin fundamental! Și cu toate acestea poate că e o legătură, poate că apropierea e cu rost. Mai întâiu ce este această audiție colorată, psihologicește, ca fenomen sufletesc? Să descriem fenomenul, în câtevà cuvinte, călăuziți de unul din uvragele de psihologie, care amintește și de el (1). In linii generale fenomenul consistă în aceia, că o senzație auditivă, deșteptată în mod normal printr'o excitație externă, provoacă în domeniul altui simț — și anume simțul văzului — nu o simplă imagine memorială, printr'o asociație, cum se poate petrece la oamenii normali, ci chiar o *senzație* efectivă, căreia-i lipsește orice excitare fizică corespunzătoare. Un sunet de trâmbiță, poate să trezească imaginea galbenului. Acesta e un lucru obișnuit și intră în rubrica asocierilor, în care imagini memoriale sunt reduse în conștiință de o senzație actuală. Dar se poate întâmplà la unii oameni ca sunetul în chestiune — și tocmai acesta e fenomenul audiției colo-

(1) **Th. Ziehen**: *Leitfaden der Physiologischen Psychologie* pp. 219 și 220.

rate sau al *fotismului* — să trezească *senzația* de galben chiar, fără a există în momentul acela o excitație adecvată, o rază care să atingă organul vizual. Deci avem *o senzație care provoacă nu o imagine, ci o altă senzație, din domeniul altui simț.* Din experiențele și anchetele făcute, s'a găsit că de regulă vocalele *a, e, i,* provoacă senzații de coloare deschisă, pe când vocalele *o* și *u,* colori întunecate. Diftongii trezesc la rândul lor, coloarea ce reese din amestecul colorii vocalelor componente. Cum vedem o cauzalitate în toată regula, unde efectul total e rezultanta însumării efectelor parțiale. Această particularitate psihică, a audiției colorate, pare să se întâlnească, cu aproximație firește la $^1/_8$ din totalul oamenilor. Nu este egal răspândită în toate familiile, și au avut-o, după proprie mărturisire, și oameni de o remarcabilă valoare, ca bunăoară *Théophile Gautier* și *Alfred de Musset.* Raritatea acestui proces psihic, îl așează cu dreptate în rubrica anormalităților. O stare patologică totuș ar fi riscat să îl numim, dat fiind înțelesul pejorativ al acestui cuvânt. Și după cea mai plausibilă ipoteză nu avem deaface aicea cu dislocări sau leziuni cerebrale, ci cu prezența unor elemente nervoase care în deobș e lipsesc, cu existența unui supliment de fibre cerebrale care leagă între dânsele sferele corticale – de ordinar separate— ale diferitelor organe sensoriale, și astfel se pun în comunicație categorii de senzații calitativ deosebite, care alcătuesc în deobște „sisteme închise". Dacă toată lumea ar fi înzestrată cu acest supliment de fibre nervoase — ceeace n'ar fi nimica extraordinar — fiecare excitație externă nu s'ar mărgini la trezirea unei singure senzații adecvate,—și cel mult la asociații de amintiri—ar deștepta un șirag de senzații calitativ deosebite, propagându-se în sfera cerebrală a fiecărui organ senzorial, am avea o porțiune de viață sufletească ce astăzi ne lipsește, și în care fenomenul audiției colorate, care se întâlnește la unii excepțional, ar fi numai o simplă specie, numai un caz izolat.

Dela zugrăvirea fenomenului psihic al audiției colorate

să trecem la expunerea sumară a concepției filosofice a idealismului subiectiv. Idealismul subiectiv pretinde că nu există realitate independentă de conștiința noastră. A fi real, înseamnă a fi perceput. *Esse = percipi.* Prin urmare identificarea însușirilor reale cu însușirile percepute. Reducerea corpurilor fizice la complexe de senzații, dincolo de care nu se află nimic. In rezumat subiectivizarea lumei, considerarea, în ultimă analiză, a tuturor elementelor sale, fără nici o rămășiță, ca elemente sufletești.

Această concepție a părut de-acapul, cam stranie, celor mai mulți. Toată lumea, cu toate înfățișările sale, fiind redusă la idei și senzații, care îi alcătuesc întreaga realitate a ei, devine, ceeace spunem în deobște că sunt acele lucruri care există numai în noi, vedenii, visări. Desigur mai toți idealiștii au afirmat că senzațiile noastre sunt cauzate de excitări. Sunetele de vibrații aeriane, lumina de vibrații mecanice de eter. Dar aceste excitări la rândul lor sunt tot senzații, așă că în concepția aceasta, cursul senzațiilor noastre nu este hotărît de realități din afară, ci și-l hotărăsc ele între ele, provocându-se una pe alta, întocmai ca și cursul imaginilor memoriale, care se chiamă asociativ. Desfășurarea senzațiilor noastre e o desfășurare strict lăuntrică, întocmai ca și aceia a imaginilor, desființându-se astfel orice deosebire serioasă între senzații și urmele lor memoriale. Noțiunea de senzație, încetează să mai aibă înțelesul cel obișnuit. Senzația și toate complexele de senzații—ceeace numiam corpuri până mai eri—, devin și ele proprietatea internă a subiectului percepător.

Evident concepția a părut și pare stranie, fără să fii robul părerilor simțului comun. E greu să acomodezi între ele independența lumii fizice, constatabilă la fiece moment, cu părerea idealistă că fenomenele acestei lumi sunt subiective, sunt date psihice curate, întocmai ca și icoanele mintale, pe care tocmai din pricina subiectivității lor complete, le poți destul de lesne mânui. Dar ori și cum, cu toate dificultățile simțite, concepția a rămas ca o soluție,

firește, ipotetică, dar posibilă, și pentru mulți ca cea mai bună deslegare a problemii. Cu toate dificultățile generale, experiența nu a putut să o infirme cu vre-un fapt decisiv. Combătută cu generalități, dintre care unele destul de viguroase în atac, concepția asta, se sprijinește pe alte generalități, care dădeau și ele iluzia puterii. Se tăgăduește existența realităților transcedente (neatârnate de conștiința noastră), de pildă, pe motivul că doar gândindu-ne la astfel de realități, le-am și introdus în cercul conștiinții. Noțiunea lor e și dânsa un act psihic, e înlăuntrul subiectivității. E deci o contrazicere a vorbi de o lume transcedentă.

Apoi se pune în lumină faptul — cu deosebire relevat de *Mach* (1) — că nu ne sunt date corpuri ce deșteaptă senzații în noi, ci cu senzațiile noastre — care sunt elementele primitive — construim corpurile. Așà dar nu primele sunt isvorul celorlalte, ci viceversa. Generalități la care se pot opune altele tot așà de serioase. Se poate opune bunăoară primului argument că dacă lumea *percepută* sau *reprezentată* este subiectivă, nu urmează că orice lume trebuește să fie subiectivă. Se conchide fără temei dela parte la tot; asemenea ceeace ne este în gând nu urmează că nu e *numai* în gând (2).

Impotriva celui de-al doilea argument aș puteà arătà că se confundă situația cunoștinții mele cu situația lucrurilor însele. Dacă eu îmi formez cunoștința despre corpuri, pornind dela senzații, nu urmează că și în realitate corpurile sunt produse de senzații, și nu senzațiile de corpuri. Cunoștința omenească pornește nu arare dela efecte în sus, construește cauza din efecte, deși în realitatea adevărată ordinea a fost cu totul alta. Dacă voiu construi de pildă caracterul unui om din faptele sale, dacă eu pornesc dela fapte, nu urmează că și în natură caracterul îi pornește dela fapte și nu faptele din caracter. Că senzațiile mele mi-au servit ca punct de plecare în presupunerea realită-

(1) *Analyse der Emfindungen,* p. 20.

(2) **Külpe:** *Einleitung in die Philosophie.* pag. 156, 157.

ților externe e absolut exact. Dar de-aicea nu urmează că de fapt realitățile externe isvorăsc din senzații și nu că sensațiile sunt efectul unor realități externe, care există— într'o formă oarecare – neatârnate de conștiința mea. Critica lui *Mach* rămâne justă contra realismului naiv, dar nu în contra oricărui realism. Cum vedem generalități în susținerea teoriei, generalități în combaterea ei, deoparte și de alta ponderabile și serioase, dar incapabile de a provocă o eșire recunoscută din domeniul controversii...

Fără îndoială că dificultatea principală de care s'a isbit în totdeauna teoria idealismului subiectiv, a fost *problema lumii fizice;* faptul că fenomenele acestei lumi și legile lor de îmbinare, nu pot să fie lesne absorbite în sfera vieții sufletești. Este ceva heterogen, ceva neatârnat de subiectivitatea noastră în raporturile acestor fenomene, după cum neatârnat de vrerea noastră, ne e și cursul percepțiilor externe. Tot lucruri care au împins la ipoteza unor realități independente, ce ni se semnalează prin senzațiile ce le produc în noi, senzații al căror curs întâmplător și ale căror relații constante, li-l determină ele, din afară.

Ce face teoria idealismului subiectiv față de problema lumii fizice, cum explică înfățișarea ei eterogenă și neatârnarea desăvârșită a aparițiilor sale de subiectivitatea sufletească, în care totuș o înglobează fără rămășiță? Rămâne o singură cale, anume: legile fizice să fie arătate ca o specie particulară de legi psihice, cauzalitatea fizică o cauzalitate determinată în sfera conștiinții, fără legătură și încrucișare cu alte serii de fapte sufletești. Intr'un cuvânt legile fizice sunt acele cari leagă *senzațiile între ele.* „Că legea fizică trebue să difere de legea sufletească, urmează chiar de acolo, că aceea totdeauna, aceasta niciodată nu leagă senzație cu senzație", o spune aceasta *Heymans* (1), un gânditor, care nu împărtășește idealismul subiectiv, și astfel dă o mai mare autoritate acelei posibilități de curmare

(1) *Einführung in die Metaphysik.* p. 274.

a dificultății. Raporturile lumii fizice și rânduiala ei, s'ar puteà explicà atuncea și fără un substrat de sine stătător, exterior conștiinței percepătoare, considerându-le ca raporturi cauzale ale senzațiilor între ele, — deși rigiditatea legilor fizice și completa, față de ele, pasivitate a subiectului percepător, ne fac cu greutate să admitem că ele se referă la date *curat* subiective. Nu trebue să ne mire, spune *Heymans,* că legile fizice diferă de acele sufletești, de oarece acestea din urmă nu leagă niciodată senzație cu senzație. Dar pentruce nu leagă—tocmai acì e miezul chestiunii — dacă senzațiile sunt date pur subiect ve, fără un substrat extern, care să le impună felul de ă fi?

Inlănțuirea cauzală a fenomenelor fizice, interpretată în mod idealistic, ca o înlănțuire cauzală a unor date psihice, și anume a senzațiilor între ele, a deșteptat puternice întâmpinări... Și cea mai radicală obiecție care a isbit această interpretare idealistă, a fost firește aceea care arată că nu există înlănțuire cauzală între senzații *ca atare,* între senzații ca stări psihice, îndată ce facem abstracție de substratul lor transcedent. „O senzație ca atare nu atrage noui senzații; ea cel mult exercită o înrâurire cauzală asupra cursului imaginilor mele memoriale, întrucât mă îmboldește în mod firesc către anume gânduri și legături de idei, care se îmbină între ele după legile asocierii sau ale cugetării logice. Aicea avem cu adevărat o înlănțuire cauzală, care se găsește înlăuntrul conștiinții, și pe care ori și cine o va recunoaște. Dar nu percepem cea mai slabă urmă de vreo înlănțuire cauzală, care să facă dintr'o senzație efectul alteia" (1). Aceste rânduri sunt rezultatul unei exacte analize sufletești. De câte ori recunoaștem o legătură cauzală între fenomenele fizice, în mod inconștient—se poate, ne gândim la un substrat care depășește senzațiile noastre, și nu le socotim numai pe acestea în partea lor curat subiectivă. Senzațiile devin semnale ale unor lucruri din afară, și se

(1) **Franz Erhard:** *Metaphysik,* p. 540.

succed după succesiunea lucrurilor pe care le vestesc, neavând nici o putere vreuna din ele să aducă pe alta — un semnal să aducă alt semnal!

Las la o parte cazul, exploatat de *Erhardt* mai departe, *(op. citat.* p. 541), că bunăoară, tot alaiul de senzații ce se urmează pas cu pas, eșind la o plimbare, e imposibil să-l derivi bucată din bucată, să socoți perceperile mai târzii ca efectul celor avute mai de vreme, cu un cuvânt să admiți o legătură cauzală între senzațiile cari s'au succes. Lăsând aceste cazuri extreme, unde raporturi cauzale nu pot să se afirme decât numai dela senzație la substratul lor, sau în ipoteza idealistă să pretinzi--prin unul din acele decrete obișnuite în filosofie —că nu e cazul de aplicare a cauzalității, lăsând aceste exemple de succesiune capriţioasă și venind la acele cazuri când se afirmă între corpuri și însușirile lor deosebite, cu drept cuvânt relațiuni constante, vom vedeà că, și ele, e greu să se interpreteze ca raporturi cauzale între senzații: Intre dulceața zahărului și restul însușirilor sale (coloarea albă, asprimea etc.) există o relație constantă. Coexistarea durabilă a acestor caractere, se explică prin aceea că sunt efecte diferite ale unei substanțe unice. Se introduce așà dară un factor transcedent, care explică relația constantă. Eliminând factorul acesta, extern conștiinței percepătoare, rămâne să admitem -- potrivit cu teoria idealistă — că senzația de dulce, produce senzația de alb, ori viceversa. Sau în exemplul dilatării corpurilor prin căldură, că o anume senzație de temperatură cauzează totdeauna o sporire cantitativă a unei senzații vizuale și tactile. Ne facem cu aceasta o concepție foarte nesatisfăcătoare, despre lucruri cari se limpezesc neasemănat mai bine cu admiterea substratului extern.

Ceeace este realitate *obiectivă,* față de care totdeauna cunoștința noastră s'a comportat ca un spectator pasiv, ne obligă să admitem c'ar cuprinde cevà mai mult decât senzații și complexe de-a'e lor. Toate legile fizice stabilite, pe cari nu le poate sminti nici o stare cu adevărat subiectivă,

cum ar fi dorinţele şi voinţa, oglindesc în senzaţiile noastre nişte raporturi mai adânci, raporturile realităţilor neatârnate de actul percepţiei noastre. Nu poate fi vorba de o simplă înlănţuire cauzală a senzaţiilor între ele, fiindcă după cât se ştie există comunicaţie dela senzaţie la suvenire, nu dela o senzaţie la alta, dela o categorie de senzaţii la una heterogenă. Senzaţiile alcătuesc sisteme închise, sau cu vorbele citate ale lui *Erhardt*, nu există între senzaţii, ca atare, nici o cauzalitate. Inlănţuirea lor constantă acolo unde se produce, se datoreşte faptului că ele reflectează, relaţii transcedente, — cari trebue să existe, împotriva idealismului subiectiv.

Consideraţii puternice fără îndoială! Intâmpinări destul de serioase cari strâng destul de aproape teoria, şi o incomodează îndeajuns! Problema lumii fizice, cu postulatele şi liniamentele sale a fost şi va fi o greutate pentru idealismul subiectiv. Dar cu toate acestea, atacul nu este decisiv. Concepţia idealistă trăeşte, şi se poate pregăti de replică. In adevăr o parte capitală din argumentarea adversă, poate fi o parte slabă, întrucât oferă un teren de controversă fără de sfârşit. Adversarii concepţiei idealiste — realiştii cum se numesc — susţin că lumea fizică trebueşte scoasă din cercul vieţii sufleteşti, pentrucă *între senzaţii nu există legătură cauzală*. Dar aicea controversa se poate prelungi până la infinit. Idealiştii pot pretinde că există cauzalitate, că domeniul în chestiune nu e destul de cercetat, că cine ştie ce drumuri nedescoperite, conduc — vorbind fiziologiceşte—dela o sferă senzorială la alta. Şi apoi au ca în totdeauna la îndămână o interpretare schimbată a cauzalităţii, afirmaţia că între efect şi cauză nu este nici o altă legătură decât succesiunea regulată, şi cu asta posibilitatea de a recunoaşte în relaţie cauzală perechi de elemente disparate, fără identitate substanţială. Un mod mai decisiv de a scoate cauzalitatea fizică din sfera vieţii sufleteşti, de a o dovedi cu totul heterogenă, nu este, susţinând pur şi simplu că nu există în fapt relaţie cauzală dela o senzaţie

la alta; ci — dacă e posibil — *arătând că în cazul când ar fi să se stabilească — prin vreo împrejurare — un astfel de raport, și am avea atuncea o astfel de cauzalitate sufletească, această serie cauzală, ar apucă cu totul altă înfățișare, decât cauzalitatea fizică în formele caracteristice subt care ne este relevată.* Atunci am avea dovada pozitivă! Atuncea este mult mai lăcătuită ușa explicării, că raporturile lumii fizice sunt legăturile cauzale ale senzațiilor între ele, deci în ultimă esență, tot legi sufletești. Ei bine, posibilitatea unei astfel de probe pozitive, a argumentului celui mai decisiv, din câte s'au putut aduce până astăzi, ni-l oferă fenomenul psihic al audiției colorate. In mod excepțional, anormal să zicem, aflăm în acest fenomen raport de cauzalitate dela o senzație la alta. Dela un sunet la o culoare, după cum se prezintă și cazuri, tot excepționale, de formă contrară, când o culoare provoacă o senzație de auz (fenomenul botezat *foniism).* Ce fizionomie heterogenă. ce înfățișare inasimilabilă, ce împărecheri absolut străine oferă aceste legături, față de toate raporturile fizice cari se cunosc. Imposibilitate absolută ca vreo dată să poată fi unificate într'un tot armonic,—subt bariera oricării ipoteze de pe lume, cât de subtilă și cât de îndrăzneață. Succedarea regulată a coloarei albe după sunetul *e*, a celei albastre după *i*, roșie după *o*, negre după *u* (caz citat de *Zichen*, în uvrajul său). sunt lucruri profund deosebite de toate acele relații dintre însușirile corpurilor fizice. Niciodată nu va fi posibil ca senzațiile legate prin audiția colorată să fie așezate sub noțiunea de corp, să fie atribuite unui corp. Abisul este evident!

Audiția colorată deschide prin urmare un fel de perspectivă, asupra direcției cu totul străinii și neașteptate pe care ar avea-o înlănțuirea cauzală a senzațiilor între ele, în cazul când această cauzalitate — cu adevărat psihică — ar fi ceva obișnuit. Să ne închipuim că acel supliment de fibre nervoase care leagă numai la unii și numai unele domenii senzoriale, ar există la toată lumea și ar legă deo-

potrivă toate sferele cerebrale, astăzi izolate. Am avea un sistem de relaţii cauzale, un complex de raporturi sufleteşti, care de astăzi nu există, am avea în viaţa noastră, pentru trebuinţele contemplării, desfăşurări de fenomene diferite de spectacolul lumii fizice, şi de succesiunea spălăcită a imaginelor memoriale. Acest sistem cu totul aparte nu există. Dar procesul audiţiei colorate, în excepţionala lui manifestare, ne dă o indicaţie hotărită asupra fizionomiei absolut specifice, asupra direcţiunii neobişnuite pe care această cauzalitate nouă ar avea-o, dac'ar există. Detalii concrete firește, audiţia colorată, ne dă puţine şi numai într'un singur caz. Dar şi atâtea câte ne oferă, sunt îndestulătoare, pentru a smulge cauzalităţii *fizice* pretenţia de a se da drept reprezentanta legitimă a înlănţuirii cauzale a senzaţiilor între ele.

Din cele arătate, s'a putut sper, ca să se vadă cum fenomenul audiţiei colorate — studiat exclusiv până acuma din punct de vedere specialist — reprezintă argumentul cel mai de seamă împotriva concepţiei filosofice a idealismului subiectiv, o concepţie de altfel în care nu cred cu seriozitate nici chiar aceia care o susţin. Idealismul subiectiv, desvoltat cu consecvenţă, conduce — cum s'a remarcat îndată — la *Salipsism*. Adică la părerea fantezistă şi bizară, că nu există decât numai propria mea conştiinţă, restul lumii fiind pure vedenii ale ei. Lumea întreagă prin urmare e un complex de senzaţii ale mele, fără o realitate independentă de mine, care sunt singura fiinţare adevărată. Această teorie dacă ar fi sincer crezută, ar conduce cu siguranţă, la cele mai primejdioase consecvenţe morale. Ce ar fi dacă am crede sincer că toată lumea văzută e o simplă ţesătură de date subiective, de năluci, de reprezentări! Ce libertate ne-am luă atunci cu lumea înconjurătoare! Evident concepţia ar aveà şi o parte bună: ar activà manifestarea noastră spontanee, desfiinţând sfiala, jena şi rezerva. Dar afară de această preţioasă consecvenţă — care se poate şi pe alte baze dobândi — am aveà sporire de orgoliu, excesivă şi nemăsurată afirmare a personalităţii, încălcarea drepturilor

străine, care în concepția aceasta, ar fi drepturile inexistente ale unor simple reprezentări. Firește, idealiștii, nu încetează să afirme, că respectarea tuturora, poate fi păstrată și cu concepția lor. Dar probabil că lucrul nu stă chiar așă. E foarte greu să se conceapă că omul s'ar restrânge în marginile permise, dacă ar crede sincer că el e singura conștiință, iar restul reprezentările sale, fără realitate neatârnată de dânsul, când s'a văzut că această restrângere e veșnic compromisă, chiar în cazul—mai puțin radical acesta—când cinevà se crede numai o conștiință superioară aceleia a celorlalți. *Napoleon* spuneà că legile-s pentru alții nu pentru dânsul, genialul, care puteà dispune liber de tot ce va voi. *Romantica* germană — pentru a cità după o persoană, un curent— aveà aceeaș teorie: nu există restricții pentru genialitatea creatoare. Realitățile înconjurătoare sunt simple materiale fără drepturi, pe care energia creatoare a celui mai bine înzestrat, le poate preface și încovoià. Numai convingerea unei superiorități graduale poate să deștepte pretenții de acest fel. Ce să zicem de forma și mai radicală, din concepția idealismului Solipsist?! Noroc că solipșiștii noștri nu își armonizează practica cu teoria. In orice caz e bine ca o concepție practic imposibilă să fie dovedită și inadmisibilă teoreticește. O contribuție la aceasta—pe baza unor date neutilizate încă—au fost și rândurile de față.

I. PETROVICI.

TRACTATUL LUI CONSTANTIN CANTEMIR CU AUSTRIACII (1690).

Către sfârşitul lui Iunie 1689 soseau la Iaşi 2 iezuiţi francezi, Ph. Avril şi Beauvollier, pe cari marele hatman al Poloniei Iablonowski îi recomandase Domnului Moldovei cu multă căldură (1). Cel dintâi plecase din Franţa cu 4 ani mai înainte cu scopul de a descoperi o cale de uscat către China, mai scurtă şi mai puţin primejdioasă decât cea maritimă. Oprit la Moscova sub bănuiala de spionaj şi silit să părăsească Rusia, el se reîntorsese în Polonia, de unde împreună cu un nou tovarăş de drum, se îndreptă acum spre Constantinopol.

Constantin Cantemir îi primeşte cu toată atenţiunea datorită unor oaspeţi de distincţiune. In cele 8 zile cât au fost reţinuţi în capitala Moldovei, până să li se pregătească actele de călătorie, ei sunt primiţi de 2 ori în audienţă, continuându-şi apoi drumul la Constantinopol, de unde, îmbolnăvindu-se, Avril se reîntoarce în Franţa.

Intr'o descriere a călătoriei sale, pe care a publicat'o în 1692(2), el dă câtevă amănunte interesante privitoare la re-

(1) Data exactă a sosirii lor în Iaşi nu se poate stabili. Ştirea despre trecerea lor prin Moldova, pe care Cantemir o trimite Porţii, fusese primită la Constantinopol înainte de 11/21 Iulie, cum se vede dintr'un raport veneţian cu această dată (Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, IX, 1, 346 cf. şi Supl. I, vol. 1, 280).

(2) Voyage en divers états d'Europe et d'Asie, entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine, contenant plusieurs remarques curieuses de Physique, de Géographie, d'Hydrographie et d'histoire. Avec une description de la grande Tartarie et des différens Peuples qui l'habitent. Paris 1692. O nouă ediţiune a apărut în 1693. Partea referitoare la Moldova a fost reprodusă de A. Papiu Ilarian în Tesauru de Monumente istorice, III, 183—192.

laţiunile lui Cantemir cu Austriacii, afirmând că în timpul petrecerii sale în Iaşi izbutise să descopere uneltirile, pe cari Domnul le punea la cale cu Imperialii împotriva Poloniei. Intre Cantemir şi un trimis al Impăratului, care pe atunci se află încă în capitala Moldovei, se încheiase chiar un tractat în condiţiunile următoare:

1) Moldova se pune sub ocrotirea Impăratului, căruia Domnul se obligă a-i plăti un tribut anual de 50.000 de galbeni.

2) Impăratul îi va trimite în ajutor atâta oaste, câtă îi va trebui, ca să alunge pe Poloni din Câmpulung şi din celelalte cetăţi moldovene şi-l va sprijini în toate luptele sale cu Polonia.

3) La încheierea păcii cu Turcii va stărui ca Sultanul să înapoieze Domnului pe fiul său cel mai mare, care erà ostatic la Constantinopol.

4) Tronul Moldovei va fi ereditar în familia lui Cantemir.

5) Impăratul va lăsà locuitorilor libertatea religioasă, nesilindu-i să se unească cu biserica catolică.

In momentul sosirii misionarilor în Iaşi, tractatul erà dejà încheiat şi întărit cu iscăliturile tuturor boierilor. Singur Miron Costin, care erà partisan al Polonilor, îndrăsnise să se împotrivească, dar în urma repetatelor ameninţări ale Domnului, că-i va tăià capul şi nimici familia, trebuise să supună. Se pare chiar că dela el dobândise Avril aceste informaţiuni. In adevăr dacă ţinem seama de admiraţia cu care el vorbeşte despre „ilustrul Miron" a cărui familie „este cea mai de frunte în ţară", de faptul că fiul cronicarului îi servise de tâlmaci în audienţele la Domn, precum şi de cunoscutele legături ale Costineştilor cu misionarii catolici din Moldova (1), presupunerea aceasta ne apare foarte îndreptăţită.

Negocierile lui Cantemir cu Imperialii mai erau cunoscute şi dintr'un alt izvor, care deşi tot de provenienţă fran-

(1) Vladimir Ghica, Câtevà documente despre Costini, aflate în Arhivele Romane. In Convorbiri literare XLI (1907) 468 şi urm.

ceză, este însă independent de acesta. Secretarul lui De Castagnères, ambasadorul francez din Constantinopol, mergând în Polonia, se oprise, pe la începutul lui Aprilie 1690, 12 zile în Iaşi, ca să aştepte pe un sol tătăresc. In acest interval el află dela 2 cordelieri din Congregaţiunea *De propaganda fide*, că Domnul şi boierii, cu excepţia fostului logofăt şi a câtorvà partizani ai săi, lucrau ca să aducă pe Germani în Moldova. In acest scop Cantemir negocia cu generalul Heissler, la care în înţelegere cu boierii trimesese 2 soli, pe Pătraşcu şi Ioan Buhuş, cu depline puteri ca să supună ţara. Aceştia neputând însă încuviinţà tributul prea urcat pe care îl cereà Heissler: 50 de pungi, 100 de cai şi 200 de boi, fuseseră opriţi acolo şi puşi sub pază. Cel care începuse şi continuà negocierile erà un cordelier renegat, ceeace provocase indignarea informatorilor secretarului francez, cari ceruseră în zadar arestarea lui şi Domnului şi generalului Heissler. Ştirile acestea, pe cari el le comunică lui De Castagnères printr'o scrisoare din 16 Aprilie st. n., în ajunul plecării sale din Iaşi, sunt apoi aduse de către ambasadorul rancez la cunoştinţa lui Ludovic XIV, printr'un raport din 15 Iunie 1690, în care el mai adaogă ca o confirmare a lor, că cu 2 luni înainte capuchehaiaua Domnului îi spusese la Adrianopol, că stăpânul său trimesese în Ardeal după ştiri 2 boieri, cari fuseseră arestaţi de Heissler, ceeace De Castagnères consideră numai ca pregătirea unei dezvinovăţiri, în cazul când negocierele ar fi fost cunoscute. In acelaş sens îi vorbise şi fiul Domnului (1) cu prilejul unei vizite, pe care i-o făcuse la 14 Iunie (2).

Cartea lui Avril şi raportul lui De Castagnères au fost până acum singurele izvoare din cari se cunoşteau relaţiunile lui Cantemir cu Imperialii. Dacă ele dovedeau în mod neîndoelnic existenţa negocierilor, nu permiteau însă nici o

(1) Dimitrie, care cu puţin mai înainte înlocuise ca ostatic pe fratele său Antioh (Vita Constantini Cantemirii, vol. VII din Operile Principelui Dimitrie Cantemir, ed. Acad. Române, p. 56, cf. 49, 57).

(2) Hurmuzaki, Documente, Supl. I, 1, 287.

concluzie cu privire la rezultatul lor. Astfel în vreme ce Avril afirmă că tractatul fusese iscălit încă din Iunie 1689, din raportul ambasadorului francez reeşă că nici măcar în anul următor înţelegerea nu erà stabilită. In asemenea condiţiuni existenţa tractatului rămâneà, se înţelege, problematică.

Câtevà documente, păstrate în Arhiva de răsboiu din Viena, înlătură această nesiguranţă, lămurind ştirile necomplecte şi oarecum contrazicătoare ale celor 2 izvoare franceze. Informaţiunea lui Avril erà numai în parte adevărată. In Iunie 1689 nu s'a încheiat nici un tractat, ci se stabiliseră numai condiţiunile sub cari Domnul şi boierii se declarau gata să se supună Impăratului. Cel care le prezintă generalului Heissler, din al cărui imbold se începuseră negocierile, erà un oarecare Petru Antoniu Görgini (1), probabil acel cordelier renegat de care se vorbeşte în raportul lui De Castagnères. La 8 Iulie st. n. Heissler le înaintează spre aprobare Consiliului de războiu. Condiţiunile închinării ne sunt cunoscute numai dintr'un rezumat al răspunsului, pe care Consiliul îl trimite lui Heissler la 28 Iulie', şi ele erau următoarele:

1) Cantemir cereà tronul pe viaţă, cu dreptul de moştenire în familia sa, după libera alegere a boierilor (2).

2) Să se respecte libertatea religioasă a locuitorilor.

3) Impăratul să apere ţara, împiedecând încorporarea ei la vre-o putere străină şi în special la Polonia.

3) Să stărue pentru liberarea fiului Domnului, care erà zălog la Poartă.

4) Boierii să fie scutiţi de biruri, confirmându-li-se vechile privilegii.

---

(1) Anexa No. 1.

(2) Deşi în regest (No. 2), punctul acesta nu este destul de clar, el se vede însă a fi identic cu cel corespunzător din tractatul încheiat în 1711 între Dimitrie Cantemir şi Petru cel mare: «Pe domn să nu-l mazâlească Impăratul până la moarte şi pre urmă din fiii lui să fie, pre care şi-ar alege ţara. Neamul lui să nu iasă din domnie, numai când s'ar haini, sau când şi-ar lepădà legea, atunci acela să lipsească şi să puie din fraţii lui». Cronica lui Neculcea în Kogălniceanu, Letopiseţe, II 306.

5) Tributul să fie de 50 de pungi.

6) Supunerea să înceapă numai din momentul când armatele imperiale vor intrà în ţară.

7) Domnul va trimete 4 boieri ca reprezentanţi ai săi pe lângă generalii imperiali din Ardeal.

Prin răspunsul său dela 28 Iulie, Consiliul aprobă unele puncte, cerând însă modificarea sau înlăturarea altora. Astfel se recomandă generalului să suprime punctul privitor la ereditatea tronului şi libera alegere a Domnului de către boieri, precum şi pe acela relativ la încorporarea ţării, care ar fi putut provocà nemulţumirea Poloniei; să admită libertatea religioasă cu condiţia ca ea să fie acordată şi catolicilor, iar scutirea de biruri numai în înţelesul că ea priveşte persoana boierilor, nu şi moşiile lor. Tributul oferit fiind prea mic, să stăruie ca să fie urcat la 120 de pungi, vite şi proviziuni. Cât despre confirmarea privilegiilor să se informeze mai întâiu în ce constau, şi dacă Domnul şi boierii sunt de acord în privinţa lor (1).

Negocierile următoare nu ne sunt cunoscute. Victoriile Ducelui de Baden din toamna acestui an şi cu deosebire intrarea armatei austriace în Ţara-Românească, în Noemvrie, şi constrângerea lui Brâncoveanu (2), au trebuit însă să le grăbească. Tărăgănirea lor acum când generalul Heissler se găseà la Bucureşti ar fi însemnat nesocotirea unei elementare măsuri de prudenţă. Cantemir se vede deci nevoit să admită aproape toate modificările cerute de Consiliul de răsboiu. Tractatul se încheie în Sibiiu la 15 Fevruarie 1690. Împuterniciţii Moldoveni, trimişi probabil pe vremea când Heissler se aflà încă în Ţara Românească, de unde îl însoţiseră în retragerea-i peste munţi, erau clucerul Ioan Buhuş şi jitnicerul Petru Jurăşcu (3).

(1) No. 2.

(2) C. Giurescu şi N. Dobrescu, Documente şi Regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu, p. VIII.

(3) Ioan Buhuş erà fiul marelui logofăt Nicolae Buhuş, mort pe la începutul anului 1667, şi al Aniţei, fata lui Furtună comisul. (Acad.

Actul original, împreună cu raportul lui Heissler, prin care îl înaintà Ducelui de Baden, se păstrează în arhiva marelui Ducat de Baden din Carlsruhe. Eu l'am reprodus după o copie modernă, nu fără greşeli, făcută pentru Arhiva de războiu din Viena.

Tractatul, încheiat sub rezerva ratificării împăratului, cuprindeà următoarele dispoziţiuni:

1) Indată ce armata imperială va înaintà până la Brăila sau la Siret, Domnul şi Stările vor renunţà la protecţiunea Porţii, cu care vor întrerupe orice legături, şi vor jurà credinţă şi ascultare Împăratului, care la rându-i, îi va apărà împotriva tuturor duşmanilor.

2) Domnul va fi întărit pe viaţă, iar fiului său mai mare i se va conferì titlul de conte.

3) Împăratul va întrebuinţà toate mijloacele ca să elibereze pe fiul ostatic.

4) Domnul şi Stăriie vor observà cu sfinţenie acest tractat, pe care Imperialii făgăduesc să-l ţină secret.

5) Pentru iarna în curs nu se vor da proviziuni; îndată însă ce armata imperială va fi pătruns în împrejurimile Brăilei sau Siretului, atunci Domnul şi Stările îi vor procurà proviziunile trebuincioase şi la nevoie vor conlucrà şi cu oastea lor, ca să respingă pe duşmanul comun.

Rom. Doc. 72/55, 81/73, 89/156). Aveà un frate *Gavril* şi o soră *Irina* măritată cu Manolache Ruset (Acad. Rom. 81/89, 92). Işi începuse cariera sub Duca, pe la 1681, ca comis al treilea (Acad. Rom. 105/97; Arhivele Statului, Sf. Sava (Moldova) 28/14). In actele din timpul următor nu-l mai întâlnim până în August 1689, când apare ca mare clucer (V. A. Ureche, Miron Costin, I, 220), dregătorie pe care o obţinuse după 1686; în acest an clucer e Pătrăşcan (Uricarul II, 36). In studiul D-lui R. Rosetti: Note genealogice şi biografice despre familiile Buhuş şi Rosetti publ. în Anal. Acad. Rom. Ser. I tom. XXVIII, Mem. Secţ. ist. p. 470, s'a strecurat o eroare de manuscript, Ion Buhuş fiind pus între fiii vistierului Dumitru Buhuş, deşi tot acolo fusese arătat ca fiu al lui Nic. Buhuş. Cariera lui de mai târziu, când ajunge vel logofăt, e bine cunoscută din cronice. Pătraşco Juraşcu, pe care îl întâlnim numai în doc. din Aug. 1689, e necunoscut de aiurea.

6) Până vor scăpà de Tătari, să li se îngădue a supraveghea mişcările lor, despre cari vor informà cu toată sinceritatea pe Imperiali.

7) Religia ortodoxă şi capii bisericii vor fi respectaţi conform obiceiurilor şi legilor stabilite; libertate deplină se va acordà şi cultului catolic.

8) Boierii se vor bucurà de aceleaşi privilegii ca şi nobilii din celelalte regate şi provincii imperiale; scutirea de biruri se va acordà însă numai persoanei, nu şi moşiilor lor. In caz de răsboiu şi de obştească nevoie pentru apărarea patriei, ei vor trebui să iea armele contra duşmanilor Impăratului. Domnul şi Stările vor trimite cel puţin 4 deputaţi, dintre boierii de frunte, cari să stea pe lângă generalii imperiali din Ardeal.

9) In vederea marilor cheltueli, pe cari le suportă Impăratul din cauza continuării răsboiului, Domnul şi Stările, din creştinească pietate şi ca semn de supunere, oferă pentru iarna curentă 50 de pungi sau 25.000 de taleri, pe cari îi vor plăti la 15 Martie viitor, 100 de cai şi 500 de boi predaţi la trecătoarea Breţc, caii la aceiaş dată, iar boii la sfârşitul lunii.

Stabilirea definitivă a tributului se va face atunci când armata imperială se va aşezà la hotarele Moldovei.

Tractatul acesta a rămas literă moartă. De altfel, singura dispoziţiune care trebuia să aibă o aplicare imediată, şi în care sta pentru Austriaci tot interesul lui (1), erà cea privitoare la contribuţii, la cari Domnul consimţise numai sub presiunea victoriilor câştigate de Imperiali. Retragerea lor din Ţara Românească, urmată de succesele turceşti din iarna anului 1690 (2), îl scapă de această presiune, redându-i libertatea de acţiune şi prin urmare putinţa de a nu res-

(1) Vezi rescriptele imperiale către Ducele de Baden, din 16 Sept. şi 8 Oct. 1689, în Röder, Des Markgrafen Ludwig von Baden Feldzüge wider die Türken, Carlsruhe, 1842, II 113 şi 131—137.

(2) Hammer, Gesch. d. Osm. Reiches ², III, 837 -- 39; Zinkeisen, V, 150; Röder, II, 122 şi urm.

pectă înțelegerea la care fusese constrâns. La 26 Martie Heissler comunică Consiliului de războiu că Moldovenii, ca și Brâncoveanu, nu-și ținuseră făgăduelile, întrebându-l dacă n'ar fi bine ca să taie nasul și urechile celor 2 boieri, cari încheiaseră tractatul și pe cari îi reținuse ca ostatici. Procedarea aceasta drastică nu găsește însă aprobarea Consiliului, care îi recomandă să se mărginească la amenințări (1). Buhuș și Jurașcu rămân arestați în Ardeal până în primăvara anului următor, când la întrebarea generalului Veterani, înlocuitorul lui Heissler, ce să facă cu ei, Consiliul îi răspunde ca să le deà drumul (2).

1.

Generalul Heissler către Consiliul de războiu (Regest). 8 Iulie 1689.

Heyssler Gral Veltmarschalleüth. Aus Cronstatt den 8 Iulÿ 1689. Notificirt, wie das der Fürst und die Ständt in Moldau das Homagium ihro Kay. Maitt. durch den Peter Antonj Görgini bey ihme so mündtl. als schrüfftlich in beykhomenden Puncten abzulegen sich erkhlärt hätten, und wolten sich bey seiner Anrukhung ins Landt mit ihnen zu conjugiren. Herentgegen recusire der Wallachische Fürst das devovirte Homagium, den versprochenen Tribut, und die zur Armée destinirte Züg-Ochsen; allein Constantin Balaczan verbleibe getreu.

Erachtet also, so diese als jene in Ihro May. Devotion zu bringen, nach Tergovista mit 6 Regimentern zu Pferd zu marchiren, und umb des Feinds affarien zu attendiren, sich alda zu befestigen, zu welchem Ende er das Gondalische Regiment von Warddein erwartte.

Nehme mit sich 12 Stückhl Schanzzeüg, Munition und richte die Proviandtlifferung im Lande ein, wodurch die gesuchte Pollnische Proviandtirung verhindert wirdt. In

(1) No. 5–6.
(2) No. 8–9.

Sübenbürgen hinterlasse er in Quarnisonen und Pässen alle benöttigte Veranstaltungen und erwartet hierüber in allen Kay. ferern Befelch.

Kriegs-Arhiv. H. K. R. 1689 Iulius, Prot. Exp. f° 457-b.

2.

Consiliul de răsboiu către Heissler (Regest).

28 Iulie 1689.

Heissler. Es seÿe sein Schreiben vom 8 dises in einer Conferenz überlegt, und sein wegen Moldau und Wallachey habendes Vorhaben freÿlich gar gutt, und könne dem Fürsten in Moldau die Versicherung wegen selbes Fürstenthumbs ad dies vitae gegeben, wegen der Succession und der Stände ferreren freÿen Waal aber zu abstrahiren.

Das exercitium religionis, jedoch das auch denen Catholischen das ihrige verstattet werde, zuezulassen.

Wegen Incorporierung dises Fürstenthumbs keinem fremden Potentaten, in specie der Cron Pohlen, wirdt von disem specificio nichts zu melden sein, in deme solches der Cron Pohlen nachdenckhen machen thätte.

Die Eliberirung des Fürstens Sohn auss der Türckhischen Gefangenschaft seÿe an sich selbsten billich.

Wegen Befreÿung der Nobilium von denen Contributionen werde es dahin zu uerstehen sein, das sie für ihre Persohn, nicht wegen der possedirenden Gütter, daruon befreuet zu sein, verlangen.

Die nach praestirten homagio jährl. offerirte 50 Beuttel wehren wenig, und also gutt es auf 120 Beutel zu bringen, auch etwas Viech und Früeht zu bringen.

Ihre Ergebung bey Annäherung Unserer Armée seÿe schon recht und das sie 4 Baronen zu Gaisllen schicken wollen.

Wegen Confirmirung ihrer alten Priuilegien seye sich zu erkündigen in wehme selbe bestehen, und ob die Stände mit dem Fürsten in disem Vorhaben einig seÿen.

Es seye ihnen an die Handt zu geben, dass sie einige De-

putirte, gleich die Walachen auch gethan, anhero schicken sollen, mit welchen mann tractiren wolte.

Unterdessen wehre freilich gut, mit einen Theill Volckh hinein zu ruckhen und denen Polläckhen und Moscouitern vorzukhomben, allein wan der Teckheli, wie die Khundtschafften lauthen, gegen 7-bürgen und Ober Hungarn wass zu tentiren Vorhabens, wehre auch nicht rathsamb sich so weith der Enden zu entfernen, absonderlich da auch denen Polläcken wegen 7-bürgen nicht allerdings zu trauen; solle also die Conjuncturen wohl in Acht nehmen. Wierd nicht für gutt gehalten, dass er dass Gondolische Regt von der Bloquada Wardein weggenohmen, in Bedenckhen ganz Ober Hungarn von aller Cauall[a] entblöst. So seÿe auch auf Hust umb Kövar zu reflectiren und die dortligende 200 Mann nicht mehr ablösen zu lassen, sondern wan er mit denen habenden 5 Regtern zu Pferdt und 2.000 Husarn den March in die Moldau vorzunehmen sich getrauet, bleibe es ihme anhaimb gestellet, so es aber din Conjuncturen nicht leideten auf Bedeckhung 7-bürgen und Ober Hungarn vor allen angetragen.

Die Wallachen solle er en passant zu Vollziechung ihrer Promessen anhalten, die Moldauer aber mit gutten Vertröstungen bey ihrer habenden Inclination erhalten, weillen er, wan es iezt nit sein khan, khünfftig mit mehreren Trouppen verstörckhter dahin werde geschickhet werden.

Es werde auch vernohmen, dass der Fürst in der Wallachey denen in homagio versprochenen praestandis nit nachkhome, so mann dessen allhiesigen Envoyé vorhalten werde. Welches alles ihme nur weitleüffig vorgestelt, und seinen gut Befinden dass mehrere überlassen wirdet.

H. K. R. 1689 Iulius 28, Prot. Exp. f° 3:7—48.

3.

Tractatul incheiat între Ioan Buhuş clucer şi Petre Juraşcu jitnicer, împuterniciţii lui Constantin Cantemir, şi Generalul Donatus Heissler, din partea Împăratului. 15 Fevruarie 1690.

Postquam admiranda Dei bonitate ad complementum votorum, quidemque desideratae felicitatis eorum omnium, qui sub tyrannide turcica miserum in modum divexabantur, factum est, ut infracta domatocis Imperii Ottomanici potentia, toties debellatis ac fusis ejusdem Exercitibus, tot Regna, tot Provinciae, totque Christianorum myriades, ope et beneficiis victricium gloriosissimorumque Armorum Augustissimi Romanorum Imperatoris Leopoldi Primi, vere Magni, in pristinam libertatem, depulsâ tot annorum tot ubique gentium servitute, vindicatae sint: Ipsa quoque Moldavia, hactenus prostrata ac vix semiviva, aliud vel votis expetere, vel factis praestare nequit, nisi ut a jugo servitutis turcico tartaricae et intoleranda mole innumerarum oppressionum tandem liberatae, iterum quasi reviviscat, spiritus Majorum resumat et ad pristinam Regibus Hungariae, modernoque Serenissimo Iosepho dicti Regni Regi hereditario (cujus vitam atque Thronum Deus perpetuare dignetur) Ejusdemque Successoribus debitam obnoxiamque devotionem rediens, velut membrum corpori suo vicissim implantetur. Quod ipsum, antequam perfectionem omnium votis expetitam et effectum ultimarium consequatur, motus interim ferventi in rem Christianam zelo, debitaque ac sincera erga Sacratissimum Romanorum Imperatorem devotione, expedivit Celsissimus Dominus Iohannes Constantinus, modernus Princeps Moldaviae, unâ cum Statibus ad Excellentissimum Dominum Donatum Heissler, liberum Baronem ab Heitersheimb, Sacrae Caesareae Regiaeque Mattis Camerarium, Generalis Campi Mareschalli locum tenentem, duorum Regiminum Colonellum, Superioris

Hungariae cis Tybiscanae, nec non Transylvaniae et Valachiae Generalem Commendantem, suos cum plenipotentia et authoritate Ablegatos, nos videlicet Iohannem Buhuz Cluczar et Petrum Iuraszko Zycniczer, dictae Moldaviae Barones, qui cum Sua Excellentia ex virtute plenipotentiae nostrae, modo conditionibusque subsequentibus (usque ad ratihabitionem altae dictae Suae Mattis Sacratissimae), tractavimus et convenimus:

Primo: Quamprimum Exercitus Suae Mattis Sacratissimae ad Brajla vel fluvium Szered pervenerit, homagium fidelitatis praestabit Celsissimus Princeps cum Statibus, renunciaturi ex motu Christiano et voluntate propria protectioni Ottomannicae, omnique commercio, quod vel cum eadem Porta, vel ejusdem clientibus et confoederatis Tartaris ut pote, vel aliis Augustissimae Domus Austriacae hostibus aut aemulis intervenire quocunque modo posset. Praeterea abstinebunt ab omnibus correspondentiis, pensionum, tributi aut cujuscunque honorarii administrationibus, palam sive clandestine dependendis, sub crimine laesae Majestatis, promittentes e contrario, sanctissimeque spondentes, infucatam, constantem et intemeratam fidelitatem, omneque obsequium, quod alte nominatae Suae Mattis Sacratissimae, Earundemque Successores, ab eodem Principe, Statibusque Moldaviae requisiverint, pacis bellive tempore praestandum. Vice versa compromittitur dicto Celsissimo Principi ac Statibus Moldaviae valida et fortissima protectio contra omnes hostes. Et quod Sua Celistudo

Secundo: Confirmabitur et protegetur in suo Principatu, donec viverit; filius autem Ejusdem Primogenitus, per Suam Mattem Sacratissimam illustrabitur dignitate et praerogativa Comitis, adeoque eidem vix patebit per virtutes et egregia facta, quibus Heroum filii ad majus fastigium eniti solent, magis magisque demerendi clementiam Augustissimi Imperatoris, qui in personas virtutibus et meritis exornatas, naturaliter propendere, easdemque ad ampliores honores elevare consuevit.

Tertio: Est et opus Christianae misericordiae et res ae-

quissima eliberare Christianos ex servitute et crudelitate turcica, ideoque Sua Mattas Sacratissima in eliberatione filii Celsissimi Principis omnia possibilia media benignissime efficaciterque interponet.

Quarto: Dubium nullum est, quin Celsissimus Princeps Moldaviae et Status Inclyti *(sic)* hanc transactionem sanctissime et inviolate sint observaturi; e contra assecurantur, quod pro ratione temporis ex hac quoque parte in secreto tenebitur.

Quinto: Pro sustentanda in praesentibus hyberniis Suae Mattis Sacratissimae Militia, nulla quidem desideratur annona; promititur tamen et infallibiliter administrabitur eidem, quam primum castra circa Brayla et ad fluvium Szered nominatum fixent, tunc Celsissimus Princeps et Status necessaria victualia Militiae subministrabunt, et simul arma sua, si necessarium videbitur, cum exercitu Caesareo conjungent communem hostem propulsaturi.

Sexto: Non abnuitur libertas observandi actiones Tartarorum usque ad tempus plenariae eliberationis ab eorundem metu et jugo, ita tamen ut Sua Mattas Sacratissima, vel Ejusdem Ministri Generalesque in Transylvania constituti, de omnibus sincere et genuine informentur, nihilque in praejudicium Suae Mattis Sacratisimae suscipiatur.

Septimo: Conceduntur Moldaviae Religio et Canones Ecclesiae Orientalis, cum Archi-Episcopo, caeterisque Episcopis secundum mores consuetos et ordines legum ab Antecessoribus Ecclesiasticis in eadem Provincia constitutos, ita ut simul libertas Religionis Catholicae maneat illaesa, ejusdem exercitium ubique relinquatur inperturbatum.

Octavo: Barones, Nobilesque Moldaviae in Privilegiis pari modo ac respectu tractabuntur, prouti in aliis Regnis et Provinciis Suae Mattis Sacratissimae hereditariis tractari et observari solent; a tributis et oppressionibus, quantum ad personas eorum, immunes; caeterum bona et possessiones illorum a contributionibus necessariis eximi non poterunt.

Porro ingruente aliquo bello et necessitate publica ad de-

fensionem Patriae, concurrere armisque contra hostes Suae Mattis agere non abnuent. Ad haec Celsissimus Princeps cum Statibus certos semper et ad minimum quator ex praecipuis Baronibus Moldaviae ordinabunt Deputatos, qui in Transylvania ad latus Generalium Augustissimis Imperatoris pro moderandis facilitandisque rebus residebunt.

Nono: Considerando molem immensorum sumptuum, quos Augustissimus Imperator in continuatione praepotentis belli ad commune totius Christianitatis emolumentum impendit, offert Celsissimus Princeps cum Statibus, pro praesentibus hyberniis ex fervore vere Christiano et ad contestandas submissionis suae primitias, quinquaginta Bursas pecuniae paratae, sive viginti quinque mille talleros, ad decimum quintum venturi mensis Martii administrandos; equos praeterea robustos et idoneos centum, qui itidem ad dictum diem in passu Bereckhiensi traduntur certo Officiali, qui eo destinabitur. Porro ad sublevandam vecturam submittentur boves quingenti, validi e fortes, qui supportandis munitionum vecturis sufficiant, et hi in fine mensis Martii in passu memorato assignabantur certo et infallibiliter.

Caeterum ultimaria et positiva determinatio futuri Tributi tunc constituetur, quando exercitus Augustissimi Imperatoris in limitibus Moldaviae extiterit.

Actum et signatum Cibinii 15 Mensis Februarii a° 1690.

Collationirt: Spiglketn.

Viena, Kriegs-Archiv, Türkenkrieg 1690, Fasc. II ad 3.

4.

Heissler către Markgraful Ludovic de Baden.
17 Fevruarie 1690.

Aus dem Grossh. Badischen Hausarchiv. Karlsruhe. Original

Durchlauchtigster Marggraf, Gnädigster Herr Herr.

...Also will auch ausser Zweifel setzen, dass meine durch den jüngst expresse nacher Hoff expedirte des Löbl. d'Erbevilleschen Dragoner Regts Obristleutenant Herr Grafen

Cigelie abgegebene unterthänigste Zeillen und mit selbigen beygeschlossene Copia meines an Ihro Kay. Matt. erstatteten Berichts zu Ewer Durchl. gndgsten Handen gelanget sein, und dieselbe darauss die Ursach, warumb mit denen Kays. Trouppen Vallachey gezwungen abandoniren und mit selben mich zurück herein in Siebenbürgen an die Gräntz ziehen müssen, gnädigst ersehen haben werden, allwo selbige ziemblich wohl logirt und durch die geniessende ordentliche Verpflegung und Ruhe wiederumben zu künfftiger Campag. in einen zue Diensten tauglichen Standt sein werden, wodurch meine langere Subsistenz in berührter Vallachey sonsten nichts gewiesseres, alss völligen derselben Ruin und Verlust und üble Consequenz zu bevorstehender Campag. erfolget wäre.

Inmittelst hat der Fürst auss Moldau auch Allerhöchsternenter Ihrer Kay. Mtt. Protection amplectirt und zwar so weith, dass wie Ewer Durchl. auss innliegender Copia des mit seinem Ablegaten allhier getroffenen und unterfertigten Tractats gnädigst ersehen werden, was heuer er besagter Fürst von Gelt, Remonte Pferd und Zug Ochsen einen Beytrag in etwas zu thun versprochen hat; solcher Tractat höher zu bringen, bin ich zwar alles Fleisses bearbeitet, allein unmöglich gewesen, in deme des Landes Uncräften, absonders wo selbes dem Barbarischen Joch annoch unterworfen ist, vorgeschützet; wan aber hiervon es durch die Kay. Waffen liberirt werden solte, ein mehreres zu prästiren versprechen worden.....

Hermannstatt den 17 Febr. 690

Unterthänigster Diener
Donat Heisler m. p.

Dem Originale gleichlautend: Fritz Obl̄t.

Viena, Kriegs-Archiv, Türkenkrieg 1690, Fasc. II 3.

5.

HEISSLER CĂTRE CONSILIUL DE RĂSBOIU (REGEST)
26 MARTIE 1690.

Heyssler. Sub dato Hermanstatt 26 Martii 1690. Erindert unter anderen dass weder die Wallachen, noch Moldauer ihren Versprochen in Contribuendo nach khomen wollen. Befragt sich dahero, was er mit denen Moldauischen 2 Edl-Leüthen so sich in 7-bürgen als Geissl befinden, zue thuen habe.

H. K. R. 1690 Aprilis Prot. Exp. F°. 126.

6.

CONSILIUL DE RĂSBOIU CĂTRE HEISSLR [REGEST]
9 APRILIE 1690.

Heyssler. Antworth auf seines von 26 passato wegen der vorhabenden Cavalcada in die Wallachey zu Erhebung der verwilligten Contribution werde sich auf das unterm 21 dato ergangenes Kay. Rescript bezogen. Dass er denen Moldauischen Geisselen wegen das die Moldauer das versprochene nit halten, Nasen und Ohren abschneiden lassen wolle, das seie noch zu scharf. Er konne ihnen zwar darmit betrohen und solle bemühet sein, Ihrer May. Intention mit Eintreibung dessen, was Siebenbürgen und Moldau versprochen zu erraichen, absonderlich weilen der Veterani die Regimenter noch so baldt nit verlanget.

H. K. R. 1690. April 9. Prot. Reg. F°. 195.

7.

CONSILIUL DE RĂSBOIU CĂTRE HEISSLER (REGEST)
10 MAIU 1690.

Heyssier..... Die aus Moldau verhoffende 500 Oxen seien gestert überschriebenermassen zu Bespannung der Artillerie zu appliciren; 100 remonta Pferdt und 50 Beitel aus gedachter Moldau, und aus der Wallachey das versprochene quantum zu erhaben seie Fleiss anzuwenden.....

H. K. R. 1690. Mai 10. Prot. Reg. F°. 247.

8.

GENERALUL VETERANI CĂTRE CONSILIUL DE RĂSBOIU (REGEST) 1 MARTIE 1691.

Veterani. Aus Hörmanstatt 1 Martÿ 691, legt unterschiedliche Correspondenz Brieff beÿ, von dem Fürsten aus Moldau und dessen Gross Schazmaister, der Mainung, es werde könfftig durch solche guette Correspondenz das Zugviech aus Moldau füeglich zu beckhomen sein. Befragt sich anbey ob die arestirte Moldauische Edlleüth zu entlassen (1) und wie die Heysslerische Schulden zu bezahlen seint.

H. K. R. 1691 Mart. Prot. Exp. F°. 191.

9.

CONSILIUL DE RĂSBOIU CĂTRE VETERANI (REGEST) 5 APRILIE 1691.

Veterani.... Approbatur die Verfertigung Pulver, item die Versehung der Magazinen, dan die mit dem Fursten in der Wallacheÿ erneüerte Correspondenz vermittelst dessen in der Moldau der Pferd-und Viech-Kauf verstattet werde, iedoch darbey alle Praecautionen zu gebrauchen; solle auch die 2 arrestirte Moldauische Edlleüth des arrest entlassen.....

H. K. R. 1691 April 5. Prot. Reg. F°. 165.

10.

VETERANI CĂTRE CONSILIUL DE RĂSBOIU (REGEST) 6 ŞI 9 OCTOMVRIE 1692.

Veterani. Sub dato Veltlager beÿ Waradia 6 und 9 Oct. 692. Communicirt Nouellen aus Moldau in Ziffera soluta. ..... Mit dem Zusaz, das mann zu Conservirung besserer Freundschafft und Assistenz dem Fürsten von Moldau mit etwas wenigen regalirn und demselben etwo eine Kutschen mit 6 Teutschen Pferdten verehren mechte.

H. K. R. 1692 Oct. Prot. Exp. F°. 460.

(1) La 18 Martie, Veterani repetă din nou întrebarea «ob die zwey arrestirte Moldauer Edlleüthe frey zu entlassen seint» (Prot. Exp. f°. 245).

IMPĂCARE

E noapte, pretutindeni pace-adâncă;
Cu stropi de aur cerul presărat e...
Târziu — dar gându-mi mai veghează încă.

Spre clipele de vremuri îngropate,
Colindă să te caute pe tine,—
Icoană — atâtor doruri fermecate...

Și simt cum cearcă să renască 'n mine
Tot focul nebuniei de-altă dată,
Încearcă — dar ruinile-s ruine!

Nici inima-mi de sbucium frământată;
Nici farmece mijind amăgitoare,
Azi, ochilor mei reci, nu mai s'arată.

Cu râvna însetatului ce moare,
Nu-ți mai aștept, iubită, — acum ivirea,
Să sorb nebun făptura ta de floare.

Nu am păreri de rău, iar amintirea
Prelungului sărut al gurii tale,
Nu-mi umple iarăși de visări privirea.

Nici blestem ciasul că-mi ieşişi în cale;
Căci n'ai tu vină, pentru-a mea durere,
Mai multă decât spinul de pe-o vale

Cu flori împodobită... Fără vrere,
Aleargă 'n ceruri nori ş 'aduc furtună;
Ea 'n drumu-i sfarmă arbori, stânci stingḫere...

Dar zarea se potoale iar;—răsună
Din nou cântări prin codri; doar vre-o stâncă
Fărâmele-şi arată 'n colb de lună...

Şi-i pretutindeni linişte adâncă;
Cu stropi de aur cerul presărat e,—
Doar când şi când vre-o frunză mişcă încă:

E pace peste tot—seninătate!...

EUG. CIUCHI.

CĂILE DE COMUNICAȚIE IN ROMÂNIA

INTRODUCERE

Omul, în orice stare a dezvoltării culturale, are o mulțime de nevoi atât din sfera vieții materiale cât și din a celei sufletești, iar numărul ca și varietatea acestor trebuințe crește împreună cu emanciparea sa de natură. De altă parte se observă, că suprafața pământului se subîmparte în porțiuni numeroase, cari sunt înzestrate într'un mod neegal de natură și în ce privește calitățile terenului și, mai ales, sub raportul climei. Așà dar, omul nu găsește nici un ținut sau porțiune din suprafața pământului, unde el ar puteà să-și satisfacă toate cerințele vieții materiale. In fine în viața sufletească se coprinde dorința de a cunoaște lumea din afară, deci și restul din suprafața planetei locuite. Din aceste două fapte, nevoile de tot felul ale vieții omenești și diferențierea suprafeții pământului, rezultă din partea omului o *tendință de mișcare*, comună cu aceea a celor mai multe animale. In fine dacă privim grupările omenești așezate în regiuni mai depărtate sau mai apropiate între ele, mai observăm o *tendință de comunicare* a veștilor dela individ la individ sau între diferite grupări. Realizarea ambelor tendințe se poate face *prin transportarea* (= adevărată mișcare) a omului dela un loc la altul, iar comunicarea sau transmiterea veștilor se mai poate efectuà și *prin semnale*, dar în acest caz trebue mai întâi ca acestea *să fie convenționale* apoi ca indivizii, cărora li se destină comunicarea, să fi fost înștiințați într'un mod oarecare de mai înainte despre momentul efectuării acesteia.

* * *

Mișcarea fiind o schimbare a poziției unui obiect mobil

precum din mişcarea unui punct matematic se produce în Geometrie o linie, tot aşà din mişcarea omului, a animalelor sau a obiectelor puse în această stare prin voinţa lui, rezultă un *drum*, care, în realitate, este o *suprafaţă*, nu o *linie*; însă parte prin analogie, parte fiindcă lungimea întrece cu mult lăţimea drumului, se obicinueşte a se asimilà drumurile cu nişte linii şi a se vorbì de linii de comunicaţie, de linii ferate, telegrafice, etc. Dar analogia drumurilor cu linii geometrice nu se mărgineşte acì. La unele ca şi la celelalte, pentru definirea completă a lor e nevoie de a se ştì direcţia sau azimutul lor faţă de alte puncte şi direcţii cunoscute de mai înainte. In fine, pentru a se determinà poziţia la un moment oarecare a obiectului mobil pe un drum, trebue cunoscută distanţa la care se află el de un punct dat. Cu alte cuvinte, la un drum intervin ambele procedeuri geometrice aplicate la linii, anume măsura unghiurilor şi a distanţelor.

Până acì a fost vorba de drumul teoretic. Dacă acum observăm drumurile reale, vedem că la ele, afară de cele 2 elemente *direcţie* şi *distanţă*, mai există şi un al treilea, *substratul*, pe care se exercità mişcarea sau pe care uneori e însemnat drumul. Acest substrat face parte negreşit din suprafaţa fizică a pământului şi poate fi:

a) *Litosfera* sau porţiunea solidă a suprafeţei;

b) *Hidosfera* sau învelişul lichid al ei; când însă apa e în stare solidă, zăpadă sau ghiaţă, formează un substrat asemenea în multe privinţe cu litosfera;

c) *Atmosfera* sau învelişul gazos.

Fiecare din aceste trei substraturi impune unele forme de mişcare şi exclude pe altele. Aşà de exemplu, pe suprafaţa litosferii se poate realizà mişcarea în două forme: α) prin păşire, cu picioarele omului sau ale animalelor; β) prin rostogolirea unor discuri circulare sau roţi. Pe suprafaţa apei e posibilă numai *plutirea combinată cu lunecarea* obiectelor mobile şi, numai când adâncimea masei de apă e mică, se poate practicà pe distanţe mici şi modurile menţionate la

litosferă. Pe suprafața apei solidificate e mai ușoară mișcarea prin *lunecare*, decât prin rostogolire. In fine, mișcarea în atmosferă e permisă numai în forma *plutirii combinate cu sburarea*, adică imitându-se de om mișcarea unor păsări.

Din cele spuse până aci se vede, că pe de o parte drumul, fiind un rezultat al mișcării, este o creațiune a omului, pentru că el determină direcția, mărimea și în mare parte chiar forma drumului ; însă pe de altă parte, natura, prin substrat, dă locul pe care se practică mișcarea și impune chiar anume forme ale ei. Colaborarea omului cu natura se observă și la crearea drumurilor și la alegerea celor mai multe mijioace de realizat mișcarea. Lucrul acesta se observă mai ales pe suprafața litosferii, unde formele sau relieful influențează direcția drumurilor, apoi calitățile terenului sau produsele rezultate din raporturile lui cu clima cum și conținutul subsolului procură materialele necesare la construirea drumurilor ca și la aceea a mijloacelor de transport.

Din cauza acestui dualism se impune, pe baza originei o clasificare a drumurilor în două grupe.

a) Drumuri *naturale*, a căror existență se datorește numai naturii ;

b) Drumuri *artificiale* create în tot sau în parte de către om.

In prima grupă se coprind *apele curgătoare*. Acestea servesc ca drumuri mai întâi pentru animalele notătoare apoi pentru om, care, spre a se adaptă la acest substrat, e nevoit să adopte mijloace de transport potrivite cu el, adică aparate de plutire și lunecare pe suprafața apei. In înțelesul strict al cuvântului numai acestea sunt drumuri naturale, pentru că îndeplinesc condițiile impuse drumurilor : a) *de a aveà o direcție bine definită*, creată prin scurgerea apei și variabilă dela origina până la îmbucătura apei curgătoare ; b) *de a indicà tot prin această scurgere*, dunga pe care să se poată repetà, la nevoie, mișcarea în amândouă sensurile. Apele stătătoare procură numai substratul, pe care se poate practicà mișcarea în acelaș fel ca și pe cele curgătoare, însă aci nu se mai vede nicidecum o direcție definitivă ci omul trebue să o determine foarte des în timpul mișcării.

Toate celelelalte drumuri, în orice substrat ar fi ele, îşi datoresc omului existenţa. Acesta, graţie unei dezvoltări culturale însemnate, poate îmbunătăţi şi drumrile naturale, adică e în stare să corecteze natura, silind-o să se adapteze la nevoile lui.

In esenţa lor drumurile sunt nişte *urme*, rezultate din mişcarea repetată a unor obiecte în acelaş sens. Cel dintâi mijloc de locomoţiune al omului, fiind păşirea cu membrele inferioare şi semnele acestei mişcări fiind vizibile şi durabile pe suprafaţa uscatului sau pe a apei solidificate, urmează de aci, că cele mai vechi drumuri artificiale sunt cele practicate pe aceste două feluri de substrat. La începutul existenţii omului pe pământ, când el se află în cea mai mare atârnare de puterile naturii, mişcarea se făceà în mod instinctiv. Nu puteà fi vorba atunci de o direcţie conştientă a mişcării, deci numai începutul drumului erà cunoscut iar sfârşitul şi legătura celor două capete erà lăsată în voia instinctelor. Pe acele timpuri omul se foloseà, de sigur, mult de drumurile formate prin mişcarea animalelor, pe atunci numai sălbatece, care, mai ales dacă umblau în grupe numeroase, lăsau urme vizibile pe suprafeţele menţionate.

Mai mare nevoie de acest soiu de drumuri se simte în *câmpii*, unde orice direcţie este indiferentă; apoi în *păduri*, mai ales în cele tropicale, în care abundenţa şi desimea arborilor face foarte anevoioasă mişcarea omului; în fine, în regiunile foarte înalte şl neumblate de fel, omul utilizează chiar şi astăzi potecile de vulpi (în jud. Vaslui «hăţaş de vulpi»), sau cele făcute de reni (la ascensiunea muntelui Mac Kinley din Alaska, de Cook în 1903) (1). De asemenea există drumuri speciale pentru mersul turmelor de animale domestice, drumuri utilizate şi de om adesea şi numite de asemenea «hăţaşe» în Moldova, «drailles» în limba franceză veche (2) şi «caraires« în S. Franţei chiar astăzi». (3)

(1) *Petermann's Mitteilungen*, 1910, I, p. 23.
(2) *Denis P.* Le Brésil an XX-e siècle, Paris, A. Colin, 1909, p. 40.
(3) *Em. de Martorne.* La vie pastorale et la fronshumance dans les Karpates méridionales) in «Zu Friedrich Ratzels Gedöetnis. Leipzig, 1904, pag. 239.

O altă categorie de drumuri primitive este cea formată de urmele vehiculelor întrebuințate de om pentru a mări iuțeala mișcării și numărul de obiecte transportate, micșorând totdeodată sacrificiile de făcut în comparație cu modul de mișcare prin pășire. Fie că provin din rostogolirea roților, fie că rezultă din lunecare pe apa solidificată, urmele în chestie, fiind compuse din sisteme de drepte și suprafețe paralele dar foarte apropiate între ele, formează cu timpul,—bine înțeles dacă mișcarea se practică des și dacă nu intervin cauze deosebite pentru a le distruge,—niște fășii cu formă aproximativ dreptunghiulară. Aceste fășii sunt tot drumuri primitive, formate numai prin deasa întrebuințare a aceluiași teren pentru executarea unor mișcări analoage în sensuri direct opuse, adică unele în prelungirea altora.

Cum se vede, a doua categorie de drumuri primitive e posibilă de realizat numai de către omul cevà mai emancipat de forțele naturii, cu alte cuvinte capabil de a născoci unele aparate de mișcare, cu ajutorul cărora să mărească, cum s'a spus mai sus, capacitatea de a transportà persoanele și obiectele. Așà dar, existența drumurilor e în strânsă legătură cu desvoltarea culturală a omului, pentrucă e vorba *de a determinà o direcție, de a le da o formă și de a le asigurà o existență cât mai lungă*, toate lucruri conforme cu interesele lui, care devin din ce în ce mai numeroase și mai variate.

Mișcarea pe apă, mai ales pe cea stătătoare, s'a putut realizà mult mai târziu decât mișcarea pe uscat sau pe apa solidificată. Afară de chestia vehiculelor, care trebue și să plutească, și să lunece pe suprafața apei, deci se cere și întrebuințarea unei forțe deosebite de cele aflate în uz pe uscat, e mult mai anevoioasă acì și *chestia orientării*, adică a determinării direcției, care trebue făcută în orice moment. Din această cauză, cum se știe, navigația pe mări s'a făcut numai pe lângă coaste până la răspândirea obiceiului de a se întrebuințà *busola* pentru orientare, adică până pe la sfârșltul veacului al 15-lea. Cu totul recente sunt încercările de mișcare a omului în atmosferă.

Pe o treaptă mai înaltă a desvoltării sale culturale omul

ajunge să creeze adevărate drumuri artificiale, peste cari în urmă se exercită mişcarea într'un mod oarecare. Cu alte cuvinte se schimbă acum ordinea genezii drumurilor, adică în loc de a rezultă din mişcări des repetate şi în aceeaşi direcţie, acum drumurile precedă mişcarea şi chiar o provoacă sau cel puţin fac mai dese ocaziile de practicarea ei.

* * *

E nevoie acum să privim mai deaproape rolul naturii şi al omului în crearea şi conservarea drumurilor.

1. Natura cuprinde în geografie suprafaţa pământului definită prin cele 3 sfere menţionate şi influenţele cosmice exercitate asupra ei şi pe care le conţine destul de bine, pentru scopurile noastre, noţiunea de *climă*. Aşă dar, în scurt, avem de considerat pământul şi clima în influenţele lor asupra drumurilor. Aceste influenţe pot fi pozitive sau negative, după cum ajută sau combat înfiinţarea şi păstrarea drumurilor.

Pământul procură mai întâiu substratul, pe care se face mişcarea. După aceea litosfera, mai întâiu prin formele ei variate şi diferite între ele prin dimensiuni în sens vertical, ia o parte mult mai însemnată la afacerea de care ne ocupăm. Am văzut chiar, că grupa de drumuri naturale cuprinde apele curgătoare şi într'un sens chiar pe cele stătătoare ; dar curgerea unora şi existenţa celorlalte se datoreşte tocmai fiinţei formelor scobite ale litosferii, care forme la rândul lor se creează şi se accentuează prin curgerea apei spre nivelul de bază. Mai departe, unele forme, anume văile, ocupate de râuri sau nu, indică anume direcţii de comunicare pe suprafaţa uscatului, deci dau cel puţin o posibilitate de înfiinţarea unor drumuri în lungul lor. In fine, tot în această ordine de idei, formele reliefului, care separă văile între ele, constitue nişte piedici la înfiinţarea drumurilor, dacă acestea ar trebui să aibă o direcţie transversală direcţiei culmilor de separaţie.

Vedem aci o influenţă negativă a unor însuşirl ale litosferii, după influenţele pozitive ale celorlalte.

Afară de aspectul extern mai trebue luat în considerație *conținutul intern* al litosferii. Aceasta procură diferitele minerale întrebuințate la construirea drumurilor de tot felul și la a celei mai însemnate părți din mijloacele de realizat mișcarea. In fine, alte însușiri ale interiorului litosferii, mișcările masei incandescente formează un șir de influențe negative, de distrugere a drumurilor existente, față de influențele pozitive ale conținutului litosferii (1).

Insușirile păturilor dela suprafața litosferei sau calitățile substratului drumurilor de pe uscat, întrucât ele ușurează sau fac anevoioasă construirea și mai ales conservarea drumurilor, trebue privite în legătură cu clima. Aceasta prin cele trei elemente principale, *temperatura*, *vânturile* și *umezeala* are influențe de amândouă felurile asupra obiectului de care ne ocupăm.

1. *Temperatura*. Prin variațiile sale micșorează porțiunea din suprafața pământului utilizabilă pentru mișcare într'un fel oarecare. De asemenea, reduce intervalul de timp, în care drumurile, de orice fel, pot servi omului pentru circulație. In fine, prin valorile mari ale sale, temperatura micșorează valoarea ca drumuri a apelor curgătoare și o reduce la aproape nimic pentru unele din ele.

2. *Vânturile* influențează mai mult mișcarea de tot felul servind, mai ales la vehiculele plutitoare, cu o putere, de care omul s'a emancipat mult în timpurile moderne, de când cu introducerea aburului în navigație. Mult mai însemnat este rolul negativ al vânturilor, care sunt în stare: a) *de a șterge chiar cu totul urmele mișcării*, deci de a distruge drumurile, mai ales în deșerturi, unde transportă praful și nisipul, sau în regiunile acoperite cu zăpadă, depunând această formă a apei solidificate peste urmele, numite drumuri, în grămezi așă de mari, încât împiedică mișcarea de orice fel pe un timp oarecare;

(1) Vezi în *Penck*. Morphologie der Erdoberflöche, exemple de prăbușiri însemnate, vol. I, p. 410 și urm.

b) *De a distruge vehiculele* de transport, mai ales pe cele plutitoare, când vânturile iau forma furtunilor. Sunt pe suprafaţa mărilor regiuni şi în cursul anului epoce, în care distrugerea corăbiilor este mai mare decât aiurea sau în alte epoce. Ca exemplu pot servi G. Bengal şi marea Chinei la schimbarea direcţiei musonilor; apoi în marea Antilelor se ivesc aşà numitele «tornados» sau «hurricanes».

3. *Umezeala.* E vorba aci de cea din atmosferă. In starea gazoasă lucrează, împreună cu temperaturile crescânde, la distrugerea drumurilor pe apa solidificată. In această din urmă stare oferă un substrat pentru mişcare şi drumuri. In fine, în stare lichidă pe de o parte măreşte volumul apelor curgătoare, deci şi capacitatea acestora de a servi ca drumuri; pe de altă parte, dacă precipitaţiunile atmosferice în formă de ploaie sunt prea abundente, rezultă unele pericole pentru transportul pe râuri şi o distrugere a drumurilor pe uscat.

Acţiunea tuturor elementelor climei influenţează direct viaţa pe suprafaţa pământului şi indirect, din nou, mişcarea ca şi drumurile. Mai întâi, tocmai această influenţă produce diferenţierea suprafeţii pământului în ţinuturi înzestrate în mod neuniform, deci creează o serie de motive ale mişcării. Mai departe, procură omului materialele organice (cel mai însemnat este lemnul) întrebuinţate la construirea vehiculelor cum şi animalele, care ajută la transport. Are însă şi un rol negativ această acţiune: abundenţa prea mare a vegetaţiei, în regiunile tropicale, creează piedici însemnate drumurilor pe apă şi celor pe uscat, desfiinţându-le chiar uneori.

Diferenţierea ţinuturilor de pe suprafaţa uscatului prin relief şi climă produce o specializare a lor în privinţa animalelor, care se pot întrebuinţà la transport. Aşà, de exemplu, în regiunile muntoase, unde înclinarea terenului, faţă de un plan orizontal, variază repede, serveşte *asinul* şi *catârul* mai mult decât alte animale, în lumea veche, pe când în Peru aceste două sunt înlocuite cu *Lama*; în ţinuturile polare *câinele* şi renul înlocuesc pe celelalte animale domestice; în deşerturi *cămila* devine indispensabilă prin însuşirile-i cunoscute;

întrebuințarea *elefantului* e mărginită aproape numai în India; rămâne *calul* pentru stepe și pentru alte regiuni cu variații moderate ale reliefului; în fine, în acele ținuturi ale Africei tropicale, în care musca «Țețe» face imposibil traiul animalelor domestice, omul execută în persoană transportul, purtând greutățile mai ales pe cap. Se organizează, pentru acest scop, caravane compuse uneori din 1.000 purtători de sarcini.

II. *Omul.* Afară de intervenirea personală a omului în efectuarea mișcării cu propriile sale membre inferioare și în crearea *potecilor* sau *cărărilor*, adică a celor mai vechi drumuri omenești, mai există intervenirea indirectă prin întrebuințarea animalelor domesticite și a diferitelor genuri de vehicule, cu ajutorul cărora se creează a doua categorie de drumuri primitive, diferite de poteci prin aceea, că sunt mai largi și, în unele regiuni și timpuri, mai durabile decât acelea.

O condiție indispensabilă pentru realizarea mișcării și pentru repetarea ei este, *încrederea*, de care trebue să fie însuflețiți oamenii care o execută, cum că ostenelile nu le vor fi în zadar, că adică nu este pericol, ca alții să profite de fructele muncii lor. Această așă numită *siguranță a drumurilor* o poate realizà mai anevoie individul izolat decât organizațiile omenești, dar și acestea numai dacă sunt numeroase și inspiră temere și respect altor grupe de oameni. Mișcarea sub felurite forme s'a putut realizà din cea mai depărtată vechime în diferite regiuni și fără a aveà nevoie de drumuri create înadins. Numai când oamenii s'au organizat în state bine consolidate și, bine înțeles, după ce cunoștințele și experiențele lor au devenit destul de numeroase a fost cu putință construirea unor drumuri *ad-hoc*, construire care a precedat mișcarea și a provocat o deasă repețire a ei. E drept, că la orginea celor mai vechi drumuri *construite*, prima preocupare este interesul militar, al apărării Statului și în urmă vine întrebuințarea drumurilor și pentru alte transporturi; această dublă întrebuințare se observă și astăzi.

Organizația de Stat eră necesară pentru a da impuls la creațiunea drumurilor și pentru că numai autoritatea Sta-

tului era destul de puternică pentru a impune la început lucrarea drumurilor prin corvadă sau prestaţie în natură de către locuitorii regiunilor străbătute de ele, iar mai în urmă, când s'a înlocuit această formă de impozit de muncă prin impozitele plătibile în bani, tot Statul aveà în budgetul său mijloace îndestulăioare pentru a instrui un personal competent şi pentru a face faţă la toate cheltuelile de construire a unor drumuri practice şi conforme cu progresele civilizaţiei din epoca respectivă. Ca dovadă este faptul că cele mai vechi drumuri sistematice, adică construite înadins ne-au, rămas dela Romani cari par a fi luat modèle dela Perşi, adică dela cele două imperii puternice din vechime. Despre cei dintâi se exprimă A. Oppel (1) în modul următor: «Meritul «nepieritor al Romanilor este de a fi conceput bine întâia «oară ideea de gospodărie a unui drum şi de a fi exe- «cutat-o cu consecvenţa ce-i caracterizà pe ei. De aceia ei «determinau direcţiile drumurilor fără a ţine seamă de con- «stituţia terenului şi nu se dedeau înapoi nici dela tăierea «dealurilor înalte, nici dela construirea unor poduri peste «văile largi, de oarece preocuparea lor principală era de a «uni două puncte date printr'o linie pe cât se poate dreaptă. «In executare se serviau, de regulă, de materialul existent «în localitate. Preferau pietrele pe care le lipiau în aşà «mod în cât drumurile lor se pot compară cu nişte ziduri «orientale».

Un alt exemplu de drumuri sistematice este al celor construite de Incaşi, în Peru şi găsite în fiinţă de Spanioli, la cucerirea acestui imperiu bine organizat şi ajuns la un grad destul de însemnat de civilizaţie, în unele privinţe superior celui atins de Spania în aceea epocă (2).

Paralel cu creşterea siguranţii pentru toate acţiunile omeneşti merge şi dezvoltarea civilizaţiei, adică emanciparea

(1) *Natur und Arbeit* 2 vol. Leipzig, 1904, Bibliographisches Institut, vol. II, pag. 370. Vezi şi o vedere a drumului numit Via Appia, Vol. I, pag. 159.

(2) Vezi aceiaşi operă I, p. 169 şi II p. 370.

omului de natură, așà dar micșorarea influențelor negative și chiar învingerea unora din ele. Aci intră și perfecționarea drumurilor cu scop de a se micșorà sacrificiile de făcut pentru realizarea mișcării, deci implicit *scurtarea timpului* necesar la străbaterea unei distanțe date; apoi *eftinirea costului de transport* a unei persoane sau a unei cantități determinate de marfă dela un punct la altul. Un exemplu tipic în această privință este următorul:

Pe la 1888 se plăteà pentru transportarea unei greutăți de 16 puzi rușești sau 262 kg. încărcătura unei cămile, dela Taschkent la Orenburg 25 ruble (aprox. 65 lei) și erà nevoie de 90 zile pentru a face acest drum. Azi se poate transportà aceeaș cantitate de marfă dela Taschkent pe calea ferată până la Krasnowodsk (port la m. Caspică), de aci cu vaporul la Baku, în fine trenul la Batum (port la m. Neagră) numai cu aprox 4 lei și sunt de ajuns 5 zile, cu toate întârzierile provenite din trecerea mărfurilor din vagoane în vapoare și invers (1). In prezent există chiar o linie ferate Taschkent-Orenburg (deschisă în Oct. 1908) lungă de 1736 km., pe care transportul trebue să fie, de sigur, și mai eftin, dacă ținem seamă că numai distanța Taschkent-Krasnowodsk este de (748) km. (2).

Alt exemplu de costul însemnat al transportului este cel dat de K. Dove (Petermann's Mitteilungen 1900, I pag. 1) pentru caravanele de purtători de sarcini în Africa Germană și anume: în Togo se plătește până la 167 Pfenigi de tona chilometrică (sau aprox. 209 bani) iar în Africa Orientală Germană până la 230 Pfenigi (sau 288 bani). E de ajuns. pentru a se vedeà deosebirea, să se compare aceste costuri cu taxele percepute de căile ferate române. Aceste taxe variază după distanțe, dar se pot da limitele de 40 bani de

(1) Geographisches Handbuch zu Andrees Handatlas, herausgegeben von A. Scobel. Leipzig, 1902, 4-e Aufl. pag. 562.

(2) Reicks Kursbuch, Oktober 1908, Russland Nr. 6074 u 603 a.

tonă chilometrică pentru bagaje; 38 bani pentru mărfurile de mare iuţeală şi 6 bani pentru cele de mică iuţeală (3).

Mult mai eftin este transportul pe apă, mai ales pe mări şi pe alte drumuri naturale, unde încărcătorul n'are de amortizat cheltuelile de construire a drumului. Variază ce e drept mult şi în timp şi în spaţiu aceste taxe, din diferite cauze, dar se observă în genere o scădere a costului paralelă cu o micşorare a duratei, ambele provenite din perfecţionarea vehiculelor şi din înmulţirea lor. Ceeace se consideră de Jules Verne acum 40 ani ca «un tour de force» de a face ocolul pământului în 80 zile, se poate îndeplini astăzi în 50 zile.

Acest ocol s'ar face prin secţiunile următoare.

		zile	ore
1.	Dela Newyork la Cherbourg, cu vaporul . . .	5	—
2.	» Cherbourg la Paris, cu trenul	—	7
3.	» Paris la St. Petersburg, idem	2	6
4.	» St. Petersburg la Moscova, idem	—	12
5.	» Moscova prin Ircutsk la Wladiwostok, idem.	17	—
6.	» Wladiwostok la Kobe (Japonia), cu vaporul.	3	—
7.	» Kobe la Yokohoma, cu trenul	—	11
8.	» Yokohoma la p. Westminster (Canade), cu vap.	12	—
9.	» Port-Westminster la Nowyork, cu trenul .	5	—
	Timp pierdut cu întârzierile	2	12
	Total . . .	**50**	**zile**

Costul unei astf de călătorii în clasa I (tren şi vapor) ar costă 2.493,40 mărci (aprox. 3.116,75 lei (1).

In rezumat, de unde drumurile sunt un rezultat al mişcării, la începutul culturii omeneşti, ele provoacă mişcarea şi o fac să fie mai des repetată, când devin sistematice şi prin aceasta produc schimbările menţionate în costul şi durata transportului. Aşà dar ele prin aceste însuşiri uşurează schimbul

(3) Calculate după taxele la 100 km., date în bazele tarifelor C. F. R. de Ştefan Antoniu. Bucureşti, 1906, pag. 56.

(1) Neues Pester Journal, din 6 August 1907.

de produse între oamenii din diferite ținuturi, influențând așezările omenești dela capetele drumului, iar dintre cele intermediare, mai ales pe acelea, cari sunt așezate la încrucișarea mai multor drumuri. Există și o relație de reciprocitate între diferitele ținuturi și drumuri, adică cele d'întâii prin calități speciale, provoacă mișcarea dela și spre ele, deci inființarea drumurilor, cari, în număr însemnat, convergează spre ele, făcând din unele așezări omenești niște centre de radiare a drumurilor și a mișcării de tot felul.

* * *

Afară de transportarea persoanelor și a mărfurilor variate, cari se efectuiază prin mișcare, omul mai simte și nevoia de a transmite vești semenilor săi. Realizează această cerință sufletească sau tot prin mișcare, deci odată cu obiectele menționate, sau prin *semne*, la distanțe mici, ori prin *semnale*, dacă e vorba de distanțe însemnate.

Lipsind mișcarea din loc în loc, nu există în genere nici urmele vizibile și durabile ale ei, adică drumurile. Este însă și aci o strânsă legătură a naturii cu omul pentru realizarea comunicării, dar aceasta din urmă e mult mai puțin dependent de cea dintâi. Apoi felul semnalelor evoluiază împreună cu civilizația, însă și aci tendința e aceeași cași la mișcarea propriu zisă: scurtarea duratei și micșorarea sacrificiilor. Dela semnalele cu focuri aprinse pe movile, sistem întrebuințat de strămoșii noștri la vreme de invazii străine, până la mijloacele moderne de transmiterea veștilor prin telegraf este întreaga serie a progreselor realizate de om în această privință. Numai în acest din urmă sistem există un drum, format de firele conducătoare de electricitate, dar prin telegrafia fără fir se desființează și acesta.

Telegraful cu fir atârnă de relief mult mai puțin decât drumurile obișnuite; dar clima îl influențează mai ales în mod negativ aproape tot așà de mult.

Un exemplu de scurtarea timpului este cel următor:

a) Gazeta Londrei, dela 6 Nov. 1805, dă relații despre

bătălia dela Trafalgar, întâmplată la 21 Oct., adică timpul de transmitere a veştii cu corabia, a fost de *16 zile*.

b) In «Times», dela 22 Iunie 1815 se găseşte descrierea bătăliei dela Watterloo, terminată la 18 Iunie; aci timpul de transmitere, tot cu corabia, s'a redus la *4 zile*.

c) Tot în «Times», se anunţă la 11 Septembrie 1855, căderea Sebastopolei, întâmplată la 9 Septemvrie, adică cu *2 zile* înainte de publicare.

d) In fine «Daily News», tot din Londra, dă la 13 Septemvrie 1882, vestea bătăliei dela Tell al Kebir (Egipt) *întâmplate în aceiaşi zi* (1). Transmiterea caşi la c s'a făcut prin telegraf.

E instructivă comparaţia punctelor a, c şi d.

ST. D. POPESCU
Docent la universitatea din Iaşi.

(1) Encyclopedia Britanică, vol. 31, pag. 173.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BA...

CASĂ GREA

NUVELĂ

Anicuța isprăvise de numărat rufele în iatac. Pe tot largul patului nu mai găseai loc neprins. Cămășile scrobite se înălțau ca munții; cearșafurile strânse bine sub fierul spălătoresei, cu margini drepte, cu pături dese ca foile unui registru, sclipeau de albeață.

Mai aveà de socotit o față de puiu de pernă; și nu se aplecă s'o iea din coș... Își aruncă ochii pe ferăstruia deschisă, în grădină, în frunzișul poleit de soarele de după amiază. Se auzeà plânsul rugător al unui puiu rătăcit în burueni, iar la școala de băeți sunà de eșire. Un soc crescut lângă zidul casei își ridicase o ramură și bănuià pe lângă geam înăuntru. Primăvara începuse de timpuriu. Nu trecuse jumătatea lui Aprilie și soarele dogoreà ca vara.

Gândul Anicuței se depărtase spre alte vremuri. Luna lui Aprilie îi furișà în inimă o teamă nelămurită. Fiindcă în luna aceasta o aduseseră — cu treizeci de ani înainte — după moartea mumei, să stea în casa aceea, la sora ei mai mare, la *Țaca* Zinca, măritată de curând.

Țaca Zinca aveà să fie singurul ei sprijin. I-a fost milă văzând-o mică și singură, că nu împlinise nici șase ani. I-a dat iatacul pe seamă și în timpul nopții veneà adesea să vază dacă a adormit. Iar patul de nuc cu macat roșu, covorul cu flori țărănești din perete și măsuța și oglinjoara cu ramă de vișin i-au rămas tovarășe nedespărțite, au văzut-o plângând, mâniindu-se sau bucurându-se, crescând

sub ochii lor treizeci de ani. Și grădina i-a trimes adesea prin ferăstruia plină de ochiulețe, zâmbiri de îmbărbătare.

Nenea Ștefan, cumnatul, i-a ținut loc de tată. Pe vremea aceea sta binișor. Banii de zestre ai Țachii Zinchii, două mii de galbeni, făceau încă minuni. Casă deschisă, lume peste lume. Nu se mai isprăveau dulcețurile, vișinatele și cafelele. Chipul înflăcărat al domniței cu gâtul lung și umerii goi, zugrăvită pe fundul tăvii, acum s'a șters de atâta întrebuințare. Abiă i se mai vede ochiul stâng, colțul drept al gurii și câtevă boabe de mărgăritar din colanul de pe piept.

Domnul Ștefan Patroceanu erà pe atunci ofițer. In copilărie apucase timpuri bune; fusese crescut cu dascăl grec. La biserică îl duceau părinții — îmbrăcat în catifea — cu caleasca cu patru falaitari și cu surugiu, care când chiuià odată, se auzeà în șapte străzi. Pe vremea când tocmai îi mijeà mustața, un unchiu, prieten cu domnitorul de pe atunci, l-a îndemnat să intre iuncăr în oștire. Sprijinit de neamuri, a înaintat repede. La gradul de căpitan s'a oprit însă deodată. Greutățile casei, copii, nu-l mai lăsară să deschiză cartea. Băeții tineri îl întreceau acum, lăsându-l rușinat în urmă. Ca să uite, se adâncì tot mai mult în dragostea de grădină. Mai cuminte ca toți frații, rămase stăpân pe casa părintească, în Antim. Dela poartă mergeai pe o cărărue lungă și îngustă printre agrișI, coacăzi și iarbă grasă; te întâmpinà un nuc bătrân, te strecurai printre șase stufuri cu liliac alb; pe urmă ajungeai la geamlâcul verde și tihnit din fața casei, după care se ascundeà grădina, o grădină frumoasă ca în cartea de citire, cu caiși altoiți, cu smochini cu frunza groasă, cu bolți lungi și sucite ca ulicioarele, cu duvar înalt, înegrit de vremuri, despărțind-o de alte grădini, raiuri după raiuri, care de care mai ascunse și mai umbroase. Domnul Ștefan presărase marginea potecilor cu trandafiri de tot soiul. Când veneà dela cazarmă, se îmbrăcà într'o hăinuță scurtă, își puneà o pălărie turtită, cu marginile late și umbroase, lua foarfeca mare și

se perdeà în noianul de verdeață, sub liniștea arșiței, în sbârnâitul albinelor, ca într'un vis. Așà albì și îmbătrânì pe nesimțite. Cu doi ani înaintea răsboiului erà cel mai potolit pensionar al armatei. Își lăsase două barbete lungi, care, sub adierea vântului, în mers, sburau peste umeri în urmă, împodobindu-l cu două căpătâe de fundă.

Anicuța ajunsese mâna dreaptă a gospodăriei. Instinctul o povățuise de mică să tacă, să asculte și să învețe, că așà e în casă străină. Țaca Zinca da zilnic peste câte o nouă dibăcie de a fetei și o slăveà în gura mare, simțind că îndemânările ei îi scad din griji, îi lasă mâinile deslegate și-i dăruesc ceasuri mari de odihnă și de petrecere. Copiii, afară de băiatul cel mare, Decebal, au trecut toți prin mâinile și mângâierile împăciuitoare ale Anicuței. Didi, arțăgoasă și neascultătoare, se făcuse fată de măritat. Puiu, răsfățat și soiu rău se apropià anevoe de sfârșitul liceului, Mița, cea mai mică, sguduise ani de zile pereții cu urletele. Mai târziu, plânsul se schimbă în cântec. Cântà rău, greșit. dar îi plăceà cartea.

De altfel toți cântau. Decebal cu vioara, Puiu cu flautul, Didi la clavir. Cumpăraseră o pianină ruinată pe care abià se mai citeà numele unei fabrici din Düsseldorf, cu clapele tocite, paralizate și galbene ca dinții unui cal bătrân. Decebal erà locotenent și aduceà ofițeri, ca să joace cu fetele în salon pé care îl numeau casa-mare. Anicuța îngrijià de tratații. Intr'o clipă soldatul cu tava eșià ca din pământ. Pe nesimțite, ea erà și la joc și la datorie. Nimeni, în toată casa, nu-i ghicise meșteșugul. Robi ai îndemânării ei, toți, fără deosebire o chemau cu un singur nume mângâios: Anicuțo. In vorba Anicuța puneau și dragoste și teamă și foarte multă lingușire. Fiindcă știau că fără ea nu puteà să se miște nimic în casa aceea.

In patul din iatac ea dormise pe rând cu fiecare copil. Dela ea învățaseră să vorbească frumos și să citească limpede. In cutia de jos a scrinului păstrà un abecedar ciun-

tit, ros pe margini, cu chipuri colorate, cu foile dela început lipsă.

Și cu toate acestea nimeni nu se gândise pentru ea la ziua de mâine. Banii se cheltuiseră cu creșterea copiilor. Trăiau din pensie, din împrumuturi. Rămăsese numai casa. Dela o vreme, fostul căpitan pătimeà de un fel de înecăciune. Un doctor tânăr, prietin cu Decebal, îl văzuse — fără plată — și spusese la o parte Țachii Zinchii că se teme să n'aibă *stenos*. Și Țaca Zinca a venit cu fața ca ceara și cu mâinile ca ghiața în iatac și s'a jeluit Anicuței, speriată. Dar și Țaca Zinca tușeà de vre-o doi ani mereu iernile.

In acest timp, casa începù să se mai potolească. Decebal fu înaintat căpitan și mutat la Vâlcea. Puiu intră în școala militară. Rămâneau fetele. Didi se duceà cu săptămânile să ție de urît țați Sofiții, o mătușe care îi făgăduise că o înzestrează.

Mița isprăvise școala. Implineà la vară șaptesprezece ani.....

Puișorul de pernă așteptà cuminte, la picioarele patului, în fundul coșului. Umbre de nori grăbiți ștergeau în câte o clipă veselia din grădină, întunecau zugrăveala învechită a iatacului, ca niște presimțiri nelămurite. Din odaia vecină se auzeà sforăitul Țachi Zinchi, care aveà tabietul să doarmă totdeauna după masă.

Anicuța se oprise acum la un gând vechiu: De ce n'o cere domnul Dionisie? Ce om inacciu!

Domnul Dionisie erà obișnuitul casei de zece ani. Stà aproape. Se împrietenise cu Patroceanu dela niște altoaie. Il momeà dese ori ispita să beà după masă cafeaua minunată cu gust de năut, cum numai domnișoara Anicuța îi știà meșteșugul. Aveà un scaun sub nuc, scaunul dumnealui, pe care se înființà de cum se încălzeà timpul. Veneà să joace table cu domnu Ștefan și câte odată conținа în patru cu Țaca Zinca și cu Anicuța.

Didi fugeà de domnu Dionisie. Ii făceà rău când îl ve-

deà cum aruncă ţigările pe covor, scrumul peste tot locul; dar mai ales când începeà să se plimbe prin casă cu mâinile în buzunarele pantalonilor, cu capul pe sus, cu gândul aiurea, cântând o arie de pe alt tărâm, care în zece ani nu se schimbase nici cu o iotă:

«Eu sunt mai mic supus la toţi
«Pa-pa-pa-pam. Pa-pa-pa-pam!»

Cărunţise dar se ţineà încă bine. Mergeà drept ca un căprar la front. Mustăţile groase, tunse la vârf, alcătuiau o singură bucată sub nas.

Se purtà îngrijit, cu haine scoase ca din cutie, cu gulere cu lustru. Aveà parale, trăià din chiriile unor perechi de case. Trei degete dela mâna dreaptă se făcuseră una cu chihlibarul ţigaretei. Aşà le îngălbenise fumul de tutun.

Anicuţa se silise din răsputeri să-i placă. Jucau uneori conţina pe câte o prăjitură de casă. Anicuţa învoită cu Ţaca Zinca se lăsau să piarză. A doua zi, baba dela domnul Căpitan, băteà în porţile veşnic încuiate ale domnului Dionisie, aducând paguba din ajun. Dar ce necaz îi erà fetei că domnul Dionisie n'are sfânt în calendar. Nu se dete însă biruită. Aflase prin şiretenii că e născut la 20 Maiu. In luna florilor!.. Atât i-a trebuit. Ştià că lui domnul Dionisie îi plac scobiturile de pană de gâscă. In taină cumpără din economii un fel de mărgele, mici cât bobul de meiu şi vopsite ca nişte cofeturi. Serile, în iatac, le înşirà în ascuns pe aţă, le coseà pe o bucată de postav şi cu dibăcie făceà o teacă pestriţă şi un căpăcel. Apoi se duceà la coteţ, prindeà o gâscă şi în ţipetele desnădăjduite ale pasărei speriate, smulgeà pana cea mai mare. Scobitoarea erà cusută în teaca cu mărgele. Anicuţa o încuià în *neseser* şi aşteptà în linişte aniversarea. Ani de-a rândul, la 20 Maiu, domnul Dionisie găsi, când în buzunarul hainei, când pitit sub farfurioara ceştei cu cafea, câte un lucruşor gătit în mărgele: cutii de chibrituri, cre-

ioane, împăunate cu cel mai ciudat mozaic de roșu, verde, galben și albastru.

Anicuța, roșie de fericire, se uită șiret când spre nenea Ștefan când spre Țaca Zinca. Amândoi clătinau din cap cu mustrare:

— Hoațo !.. Și nouă nu ne-ai spus nimic.

— Așà sunt oamenii vrednici; fac și tac, ziceà domnul Dionisie în semn de mulțumire. Apoi luà scobitoarea o învârteà în mânà cu bucurie și o puneà în buzunarul de sus al vestei.

Atât. In zilele acelea se grăbeà mai mult ca de obicei să plece. Anicuța credeà că o face din sfiiciune.

La anul nou îi trimeteà strudel cu bilete. Domnul Dionisie a dat și dumnealui odată un ghiveciu cu o camelie. Avusese grija să scrie că e pentru câte-și trele fetele.

Veneà aproape în toate zilele și nu-i poftise la el niciodată. Au mers așà cu toții, într'un amurg de toamnă, pe când se plimbau prin curte, să-i vază casa. L'au prins pe domnul Dionisie în curte citind *Ciocoii vechi și noi*, cu litere cirilice. N'a avut în cotro. I'a poftit în salon. In mijlocul odăiei, lustrul mesei de nuc pierise sub o pânză groasă de praf. Apusul învăpăiat trimeteà roze gălbui ce se jucau pe luciul prăfuit al unei oglinzi scumpe. Praf pe ferestre, pe mobilă, pretutindeni. Perdelele gemeau. Anicuța își făceà socoteala ce mai pahar ar face din casa aceea, cum ar alungà din ea pustietatea. . . . .

Pierdută în gânduri, se aplecă, luă fața de pernă din fundul coșului și se pregăteà să așeze rufele în dulapul din perete, când auzì ușa dela sală deschizându-se încet. Înțelese după pași: domnul Dionisie intrà binișor în casa mare. Veneà la table.

Rufele fură cărate cu iuțeală; mormane mari duse în brațe, asvârlite în rafturi cu grămada. Apoi Anicuța luă oglinjoara în mâna stângă, pe când cu dreapta își potrivì câțivà cârlionți căzuți pe frunte. Își duse cu cochetărie

mâna la ceafă și-și turtì ușor cocul cu palma. Scoase dintr'o cutie de sticlă un creion roșu; îl trecù odată pe buze. Își pudră fața înăsprită de muncă, aprinse lumânarea, arse o gogoașe de ristic, își drese puțin sprincenile cam rare și se îndreptă spre salon.

Nenea Ștefan nu venise încă din oraș.

Cu toate acestea, în casa mare, domnul Dionisie nu erà singur. Ușa veche se închideà rău și vorbele treceau aproape întregi. Glasul gros al domnului Dionisie se auzeà răspicat; — .... regina mea.... Te joci cu fericirea unui biet om.... Hai de...., te rog, răspunde odată.

Anicuța suflà ca după o alergătură. Se uità prin locul cheii: domnul Dionisie, în genuchi. Mița 'n picioare se smuceà cu strâmbături de copil, trăgându-și mâna pe care el o strângeà în mâinile lui, sărutând-o.

— Lasă-mă. Chiem pe mama.

Și domnul Dionisie îngrozit îi dete drumul. Anicuța abia avù timp să fugă în iatac și să se ascunză după ușe ca să ascuite.

Auzì cum fata plecase amenințând tare că-l va spune și trecuse în odaia lui Decebal. Asta o mai liniștì. Apoi, pașii domnului Dionisie plecând zorit, tiptil. Atunci trecù repede în odaia surorei sale. Aceasta se deșteptase după un somn cam lung și ridicată pe jumătate în pat, deschisese numai un ochiu. Celăl'alt părea că dormeà încă.

Și Anicuța avà răbdare să nu-i spue îndată. Așteptă s'o vază desmeticită bine; apoi începù:

— Țacă Zinco, Dionisie e un tâlhar. Știi ce ne-a făcut?

Țaca Zinca făcù ochii mari și sărì speriată. Anicuța se grăbì s'o liniștească:

— Stai, frate, că nu s'a întâmplat nimic.

Apoi îi spuse tot. Fata erà nevinovată și se apărase destul.

— Altfel n'aș fi sărit eu?... Cu toate astea, nu știu cum, simțeam că nu mă mai țin picioarele. Mi-a venit să fug, să-mi iau lumea'n cap, să nu văz una ca asta.

Merseră amândouă în odaia lui Decebal. Fata stă cu coatele pe fereastră, cu capul sprijinit în mâini, cu fruntea lipită de geam, privind afară.

Pe Țaca Zinca o răgușise somnul, iar cusăturile feței de pernă pe care dormise îi săpaseră sub tâmpla stângă, liniuțe roșii, drepte ca pe un caet de dictando.

— Miță, ia poftim. Să spui tot ce ți-a zis ticălosul. Dar tot. Să n'ascunzi nimic, că o pățești. Am ascultat....

Anicuța, prinsă de o furie neașteptată, ridică amândouă mâinile și începù să strige — ca niciodată — neobișnuit de tare.

— Dacă nu spui tot, vai de tine, auzi?

Fata îi aruncă din ochi o încruntătură ca iadul și întoarse capul....

Toți știau acum că domnul Dionisie rugase pe Mița să-l ia de bărbat.

In noaptea aceea Anicuța pierì pe nesimțite în iatac, se închină mult și se culcă de vreme. Pentru întâia oară gândurile — prietene credincioase de atâția ani — o primeau cu dușmănie. Domnu Dionise n'aveà să mai calce pe acolo. Nenea Ștefan și Țaca Zinca îi pregătiseră pentru a doua zi — la ceasul cafelei — o primire îngrozitoare, chiar în sală. Fiindcă tot erà sărbătoare națională, fostul ofițer îmbrăcat în uniformă, cu tunica de pe vremuri, cu tresele de căpitan răsucite în formă de opturi, aveà să-i iasă înainte în ușa casei mari și cu glas de comandánt să-i zică niște vorbe frumoase dar usturătoare. Țaca Zinca i le pretindeà întocmai și bătrânul le scrisese ca să nu uite cevà.

Un lucru o cam îngrijià: să nu-l înece stenosul.

Pe la sfârșitul moralei, dumneaei aveà să iasă din odaia din fund, cu mâna dreaptă întinsă, cu arătătorul ațintit tocmai către poartă și cu glas sdravăn să-i strige scurt: Eși.

Anicuța va trebuì să steà martoră dela început la toate acestea, prefăcându-se că nu știe nimic, întrebând ce s'a

întâmplat, mirându-se cât mai des și clătinând capul: «Vai ce rușine! Ne mai pomenit! Auzî dumneata!»...

Și pe urmă, Domnu Dionisie n'o să mai vie pe la ei nici odată... Cine s'ar fi gândit? A, tot șarpele de fată! Mița, cobea casei! Dacă nu erà ea să-i iasă mereu înainte, să-i deschiză ușile...

Pornirì de ură, dojane închipuite, apoi milă, apoi iar dușmănie, vorbe bune și rele, certuri când cu Mița, când cu domnu Dionisie, i se încrucișau în minte, una după alta, ca niște vârtejuri și n'o lăsau să doarmă. Deschise fereastra. Afară adià vântul printre pomi ca un șipot neîntrerupt de apă. Măreția nopții înstelate o înghețà și mirosul ierburilor mărì singurătatea. Iatacul i se părù o chilie.

Închise geamul. Se așezà la măsuță și se uità în oglindă. Cum? Nu e frumoasă?... Da, frumoasă e cealaltă, fiindcă are ochii depărtați și mici, firește; fiindcă lui domnu Dionisie îi sunt dragi chipurile fumurii, se 'nțelege...

Cu un deget atingeà colțul sprâncenii, cu altul umărul obrazului aprins; le găseà că se îmbină atât de atracțios și închee amândouă un pervaz așà de potrivit pentru ochii ei căprui...

Auzi ce gust... Nebun după cobea casei. Fără 'ndoială e orb Dionisie. Orb, sau și-a pierdut mințile. Moșneagul!..

A doua zi umblà amețită cu ochii roșii. Căpitanul și Țaca Zinca se făcură că nu bagă de seamă.

La ceasul cafelei se 'mpărțirà prin odăi. Mița fusese trimeasă de dimineață la țața Sofița. Domnul Ștefan își pregătise zaharnița, un pahar și sticla cu apă de flori.

Toate ușile ședeau câte puțin deschise. Se auzeà din sală pendulul ticăind grăbit, supărat.

In sfârșit, soseà. Ii auzirà pașii pe potecă. Ușa dela geamlâc. Apoi cea dela sală. Când aceasta se închise, căpitanul deschise pe cea dela salon.

Mosafirul se oprì o clipă. Păreà mai scurt și mai gras.

Lumina bătea rău înăuntru. Domnu Ștefan punea ochelarii numai când citeà și scrià. Fără să mai aștepte, începù:

— Ascultă, domnule, cum ai îndrăznit dumneata să... să... să...

O tuse grozavă se pornì din senin. Vorba abià se mai înțelegea din fundul gâtlejului prididit de înecăciune.

Anicuța eși la iveală și-l scoase din încurcătură:

— Nene Ștefane, ce faci? E domnu Iane.

Iane erà vărarul din colț și veneà în ajutorul familiei Patroceanu împrumutând-o la nevoi, până la luarea pensiilor. Cumpărà franci găuriți și băncuțe șterse și le strecurà în fișicurile pe care apoi le da cu dobândă. Își păstrà doi lei procent pe lună pentru fiecare douăzeci. Purtà papuci cu flori cusute la gherghef; nu puneà guler la cămașe din pricina gâtului prea scurt. Aveà ușa deschisă în casa Patrocenilor în orice timp.

Țaca Zinca auzise tot și-și mușcà degetele de rușine în odaie. Căpitanul încremenise în uniformă, ca o păpușe, în prag. Îi erà dator lui Iane trei sute de lei și termenul se apropià. Domnu Iane înaintă și-i întinse mâna. Anicuța strigă din fund, tare, cu glas silit:

— Domnule Iane, să nu te superi. Vream să păcălim pe altcinevà. Nu știam că ești dumneata.

Și pierì în odaia surorei sale, cu o nespusă poftă de râs.

Dar domnu Iane se luă după dânsa cu pași întineriți:

— Mă rog, de ce fugi? Pentru dumneata venisem. Poftim aici...

Și după ce îi strânse în casa-mare pe câte și trei în jurul mesii, începù răspicat, domol:

— Am un ginere pentru domnișoara Anicuța. Bărbat bun, cu stare. Nu trebue să mai stați nici o clipă la îndoială.

— Un ginere?

— Da; proprietar în Oltenița. Moșie, case.

Și adaose în taină:

— Văr cu domnu Dionisie.

Apoi se uită cu grije împrejur:

— Nu ne aude nimeni? . . . .

Și zise, aproape șoptind.

— Să vă spui drept: chiar Dionisie m'a trimes. V'ar fi vorbit dumnealui, dar i-a fost cam rușine. Creștinul nu cere zestre. Vrea numai pe domnișoara. A auzit că e fată bună și se 'ncrede.

Anicuța vedeà și ascultà lucrurile ca într'o amețeală. Fiori calzi și reci îi fulgerau pieptul rând pe rând. Simțeà un tremur în inimă, o încleștare în fălci, o teamă nedumerită.

Nenea Ștefan și Țaca Zinca se tot întrebau din ochi. Căpitanul începù cel dintâiu:

— Ce zici, Anicuțo?

Și se uită la ea cu drag, cu milă. Pierdut în învălmășala atâtor griji și în patima grădinei, nu se gândise nici odată mai cu dinadinsul la soarta fetei acesteia, care luptase cu greul casei amar de ani.

Anicuța lăsase ochii în jos:

— Cum vreți dumneavoastră, nene. Eu nu sunt stăpână.

Vorbele acestea înduioșară mult pe Țaca Zinca. O ceață de lacrămi îi împăienjeni ochi.

— Primim, domnule Iane, zise ea. De ce n'am primi, dacă zici că e bun și garantează domnu Dionisie.

Vărarul îi asigură cu mâna:

— Domnul Dionisie a spus că dumnealui vrea să fie nașul. Ce mai vreți?

In inima turburată a Anicuței se coborà pe încetul o duioșie împăciuitoare, un duh iertător pentru dușmani. Dacă în clipa aceea tâlharul din ajun ar fi intrat pe ușe, o mână binevoitoare s'ar fi întins cu recunoștință spre el. In mintea ei îl vedeà cum se chinuise, apoi cum alergase într'un suflet ca să-și ispășească păcatul.

Fostul căpitan își mângâia barbetele albe cu o mână, urmărindu-le—cu bărbia 'n piept, cu ochii 'n jos — până

în vârfurile lor îndepărtate, pe care le tot suceà între degete. Se adâncise 'n gânduri.

Un om cu bani în familie; oricum, aveà să fie un sprijin.

De odată tresări din vis:

— Zinco dragă, cât ziceai tu că împlinește Mița noastră estimp, soro?

Și repede, cu gâtul întins, fără să mai aștepte răspunsul:

— I'ascultă, *nene* Iane, cam de câți ani să fie Dionisie ăla, frate?

IOAN A. BASSARABESCU.

NIHIL NOVI?...

I.

O credință vechie cât cugetarea omenească este aceea în lipsa de originalitate a evenimentelor și prefacerilor prin care trec lumea și viața omenească. Totul trece, fața lumii se schimbă dintr'o vârstă într'alta, omul este târît și el în prefacerea universală, însă nici schimbările lumii, nici gândurile și simțirile omului nu aduc nimic nou: acelaș număr restrâns de elemente revine fără încetare, nimic nou nu se creează, tot ce este a fost și va mai fi. Cursul lumii se poate asemănă cu un mare cerc închis în care totul se repetă. Bătrânul Ecleziast care, după ce gustase tot ce puteà da mărirea lumii și înălțimea de cugetare, văzuse zădărnicia fără de leac a tuturor lucrurilor, în litaniile lui desnădăjduite exclamă: „Lucrul care a fost va mai fi; tot ce s'a făcut se va mai face iarăș; căci nu e nimic nou subt soare. Este vreun lucru de care să poți spune: iată, acesta este nou? De când lumea a fost". Dar Eclezíastul este un cugetător care vine într'o civilizație care avusese vremea să îmbătrânească, și liniștita lui desnădejde ar puteà fi atribuită oboselii de viață și dezamăgirii. Aceeaș intuiție a veșnicei repetiri a lucrurilor o găsim însă la cugetători care *încep* șirul cel mai strălucit al cugetării europene, la primii filosofi heleni. Idea de *Apokatastasis*, reîntoarcerea tuturor lucrurilor, de

Palingenesis, renaștere, este foarte familiară spiritului grec. Idea filosofică trebuie însă să fie pusă în legătură cu credința religioasă comună tuturor vechilor religiuni arianice în transmigrarea sufletelor: viața aceasta nu este singura pe care o trăiește sufletul; după meritele lui are să se încarneze din nou în existențe superioare sau inferioare, ca să-și ia răsplata sau să-și ispășească păcatele vieții de mai înainte. O credință comună brahmanismului, budismului, mitologiei orfice și doctrinelor mistice religioase ale Pitagorismului. Credința religioasă capătă, la filosofii fiziciani, proporțiile unei concepțiuni cosmice. Lumea aceasta, ieșită dintr'un element primordial unic, sau dintr'o pluralitate de elemente, nu este definitivă: procesul creării și distrugerii lumilor este continuu și neîntrerupt. Lumea se naște ca să piară și să se nască iarăș. Existența este cuprinsă în cicluri mari, în care aceleaș lucruri se repetă indefinit. Anaximandru, Anaximenes, Diogenes din Apollonia, Empedocles, cred în seria nesfârșită a lumilor care se nasc și pier, în Marele An al lumii. Pitagoreicii, care în partea religioasă a doctrinei lor admiteau transmigrarea sufletelor, credeau în Marele An, însă mergeau și mai departe: nu numai că lumile se creează din nou, dar și ființele care odată au trăit pe pământ au să trăiască iarăș, au să facă aceleaș acțiuni și au să treacă prin aceleaș stări. Heraclit, primul filosof care cugetă clar veșnica devenire a lumii, nu privește evoluția ca o linie întinsă în care tot ce se petrece este nou, ci ca un cerc închis, în care procesul creării și distrugerii se repetă indefinit: lumea ieșită din focul primordial după anume perioade de timp se întoarce iarăș în foc; din aprinderea aceasta universală iese o altă lume, și așà în infinit. Heraclit, care concepeà idea de lege na-

turală, caută chiar să determine care este durata lumilor succesive: Marele An, perioada cuprinsă între două aprinderi succesive, ar fi de 18.000 ani solari. Stoicii, care credeau și ei în conflagrațiunile periodice ale lumii, dar care prindeau și mai clar determinismul fizic, admiteau că lumile succesive care se nasc după fiecare *Ekpyrosis*, din pricină că se supun aceloraș legi, se repetă în așă chip încât asemănarea lor este desăvârșită: în fiecare din ele revin aceleaș lucruri, aceleaș ființe, aceleaș evenimente.

Niciodată nu au lipsit cugetători și poeți care, privind la evenimentele lumii și la produsele spiritului, să nu zărească decât partea de repetiție a fenomenelor și să afirme ca și Ecleziastul că nimic nou nu se produce subt soare, că tot ce este a fost și va mai fi. Această vedere a fost și este favorizată atât de înclinarea pesimistă a multor spirite, care le face să vadă mai ales monotonia evenimentelor lumii și vieții omenești, cât și de concepția filosofică după care lumea așa cum o vedem noi este numai aparența, fenomenul, care traduce o realitate mult mai adâncă, o lume în sine ascunsă la spatele acestei învestmintări vremelnice. Realitatea aceasta este unică, eternă, neschimbătoare, în deosebire de fluxul fenomenal variat, numeros, trecător. Dacă e așa, dacă pluralitatea fenomenelor este numai o aparență care se sprijine pe un substrat unic, neschimbător, aparențe sunt și deosebirile dintre fenomene; nimic nu se opune ca acestea odată apărute să se reproducă de numărate ori și să semene cât mai mult unele cu altele. Fenomenele neavând într'însele realitatea adevărată, ci justificarea lor fiind aiurea, ele nu sunt nimic original, nu adaug nimic nou la existența în sine. Ceeace într'adevăr există, a existat și va există în toată veșnicia: noutatea fenomenelor

este numai o aparență, un joc. Realitatea profundă nu este întru nimic atinsă de prefacerile fenomenale.

In timpuri mai apropiate de ale noastre, în secolul XVIII, Giovanni Battista Vico este un susținător strălucit al veșnicei repetiri. Acest întemeietor al filosofiei istoriei, cel dintâiu care a crezut în existența unor legi istorice fundate pe regularitatea de succesiune a evenimentelor din societățile omenești, revine în parte la intuițiunile vechilor filosofi heleni, însă nu concepe veșnica repetire și ciclurile ca înglobând evoluția întregii lumi, căci nu dă acelor *ricorsi* de care vorbește o importanță cosmică, înfățișarea unor legi universale după care s'ar mișcà lumile. El restrânge revenirile la evenimentele istorice: lucrurile omenești se repetă, în istorie aceleaș faze revin, în organizarea societăților reapar periodic aceleaș forme. Nimic nou nu s'ar petrece în lucrurile omenești.

Și mai de curând, în zilele noastre, un filosof foarte original și sugestiv, Friedrich Nietzsche, a făcut din idea veșnicei reîntoarceri idea centrală a filosofiei sale finale. Nietzsche își trăià în chip intens teoriile. Când idea aceasta licărește întâia oară în mintea lui, îl transportă de entuziasm. Ca să-i deà o temelie mai științifică, încearcă să o lege de principiile generale ale fizicei. In primul moment legea conservării energiei pare a aduce o confirmare a hipotezei veșnicei reîntoarceri, dar cercetând lucrul mai de aproape convingerea se schimbă. Iată cam în ce fel justifică Nietzsche, cu o aparență științifică, această hipoteză. Cantitatea de energie din univers nu este infinită; dimpotrivă pare a fi o cantitate determinată și constantă. Nu putem admite că ar descrește, căci dacă ar fi să scadă, de mult s'ar fi terminat, dat fiind că până acum un timp infinit s'a scurs; nu putem admite nici că ar crește

infinit: legea conservării energiei se opune la *crearea* de noi forțe; altfel universul ar fi o minune de fiece moment. Forțele fiind dar într'o sumă constantă și determinată, elementele universului într'un număr finit, suma combinațiilor posibile este și ea tot finită. Cum timpul este infinit. — Nietzsche îl privește ca o realitate absolută, — și cum este greu de admis că se poate ajunge la o stare de echilibru perpetuu; cum de altă parte suma combinațiilor nu este infinită, va veni un moment, dacă n'a și venit până acum de mai multe ori în infinitul *a parte ante*, când o combinație odată realizată să se producă din nou: atunci, în virtutea determinismului universal postulat de știința naturii, toată seria combinațiilor produse se va repeti până în toate amănunțimile, tot ce a fost va mai fi încă odată. Așă că devenirea lumii este un cerc închis în care totul se repetă de nenumărate ori. Hipoteza aceasta presupunând o concepție mecanistă-materialistă a existenței, în veșnica repetire a fenomenelor fizice intră desigur și veșnica reîntoarcere a evenimentelor spirituale. Fiecare viață, cu tot ce conține, este un moment din marele cerc al evoluției cosmice: a fost de nenumărate ori și va mai fi la infinit. «Toate stările prin care lumea aceasta poate să treacă, spune Nietzsche, le-a atins nu numai o singură dată, ci de infinite ori. Tot așă și cu clipa aceasta: a mai fost odată, de multe ori, și tot astfel se va întoarce, toate forțele fiind distribuite întocmai ca și astăzi; tot așă cu clipa care i-a dat naștere și cu clipa căreia îi dă naștere. Omule! Toată viața ta, ca o clepsidră, va fi veșnic din nou răsturnată și se va scurge veșnic iarăș, — fiecare din aceste existențe nefiind despărțită de cealaltă decât prin marea minută de timp trebuitoare ca toate condițiunile care ți-au dat naștere să se producă din nou în ciclul universal. Și atunci vei găsi iarăș fiece durere și fiece bucurie, și pe fiecare prieten și pe fie-

care dușman, și fiece desnădejde și fiece rătăcire, și fiece fir de iarbă și fiece rază de soare, și toată orânduirea tuturor lucrurilor. Ciclul acesta din care ești numai un punct, strălucește din nou. Și în fiecare ciclu al existenței omenești este totdeauna un ceas când la un individ mai întâiu, apoi la mai mulți, apoi la toți, se înalță gândul cel mai puternic, acela al Veșnicei Intoarceri a tuturor lucrurilor — și pururea este atunci pentru omenire ceasul miezului de zi". Ca toate gândurile lui Nietzsche și acesta îl umple de entuziasm, îl posedă deplin, îl terorizează. El credea, cu închipuirea sa cam dezordonată, că a făcut cea mai mare inovație filosofică a timpului; că acest gând, verificat și așezat pe temelii solide, ar fi în stare să schimbe fața cugetării și vieții omenești. Intr'un timp el avea intenția să consacre mai mulți ani din viață studiului științelor naturii, ca să poată da acestei hipoteze o fundare teoretică. Curând însă s'a convins că științificește hipoteza nu se poate susține, că legea conservării energiei nu o confirmă în totul. Totuș nu renunță la ea: o ia ca o adâncă intuiție poetică și o face să servească în sistemul său de morală ca o piatră de încercare a înălțimii sufletești. Alături de idea Supraomului, idea Veșnicei Intoarceri contribuie la fundarea unei morale noua prin răsturnarea tuturor vechilor table de valori admise de omenire, și însemnează deplina înfrângere a idealului pesimist, negator al vieții, și afirmarea cea mai deplină, supraumană, a existenței.

Filosofia lui Zarathustra este acceptarea deplină a existenței cu toate bucuriile și durerile ei, cu toate frumusețile și uriciunile ei. Până la Nietzsche nu s'a mai auzit o atât de înaltă și nobilă exaltare a vieții. «Eu sunt acela care binecuvintează și afirmă, spune Zarathustra: dar pentru aceasta m'am luptat mult; am fost un luptător, numai ca să am într'o zi mâinile li-

bere și să pot binecuvântă". Ideea veșnicei întoarceri a lucrurilor și evenimentelor este piatra de încercare a omului care a ajuns la afirmarea deplină a vieții: orcât de tare ar fi cinevà, orcâtă dragoste ar aveà de existența desăvârșită, nu poate să nu tremure la gândul că va trebui să trăiască de nenumărate ori, în infinit, aceeaș viață în toate amănunțimele, cu toate bucuriile, cu toate durerile. Și cu toate acestea acceptarea adevărată a existenței presupune nu numai acceptarea *acestei* vieți, dar și a veșnicei întoarceri. Omul cu sufletul tare, cel care pregătește venirea Supraomului pe pământ, nu trebuie să șovăiască nici la groaznicul gând că va aveà să trăiască în infinit aceeaș viață. — „Lumea este adâncă, — mai adâncă decât credeà ziua. — Adâncă îi e durerea, — bucuria și mai adâncă decât suferința: — Durerea spune: Treci și pieri! — Dar orce bucurie vreà veșnicia, — vreà adâncă, adâncă veșnicie!" Patrunzând înțelesul adânc al vieții, în care orce bucurie vreà eternitatea pentru sine, trebuie să primim viața chiar cu perspectiva veșnicei întoarceri. La predica lui Zarathustra, oamenii superiori adunați în peștera lui se conving de necesitatea venirii Supraomului și acceptării integrale a existenței. Chiar „cel mai urît dintre oameni", de dragostea lui Zarathustra, ajunge să exclame: „Dacă *aceasta* e Viața, — ei bine, voi spune Morții, atunci încă odată!" — Prin urmare idea Veșnicei Intoarceri a lucrurilor nu este un adevăr științific, o siguranță, ci numai o valoare morală care măsoară gradul de acceptare a vieții până la care se ridică cinevà. In filosofia lui Nietzsche rămâne ca o frumoasă intuițiune poetică. In mintea fiecăruia poate să încolțească într'un anume moment acest gând, această temere, că tot ce este s'ar puteà să revină, nu numai odată dar un număr infinit de ori, mai ales dacă este obsedat de o concepție mecanistă a lumii. Idea veșnicei întoarceri i-a venit și filosofului-

poet Guyau, la care Nietzsche a găsit multe inspirațiuni, însă Guyau rămâne înfricoșat de perspectiva infinitei repetiri a evenimentelor:

Puisque tout se ressemble et se tient dans l'espace,
Tout se copie aussi, j'en ai peur, dans le temps;
Ce qui passe revient, et ce qui revient passe:
C'est un cercle sans fin que la chaîne des ans (1).

II.

Nietzsche văzuse bine că nu se puteà da o fundare științifică hipotezei veșnicei întoarceri a evenimentelor. In primul moment legea conservării energiei ar părea că o confirmă, însă consecințele cele mai însemnate ale acelui principiu îi demonstrează imposibilitatea. Știința fizică ne prezentă toate fenomenele din natură ca niște transformări de energie; în toate transformările e o cantitate care rămâne constantă. Dacă energiile se prefac unele într'altele după relațiuni statornice, dacă în toate prefacerile rămân cevà constant, care nu poate nici crește nici scădeà, nu ar fi o imposibilitate ca o anume stare odată realizată să se producă din nou și apoi în virtutea determinismului universal întreaga serie să-i urmeze. In principiu, fenomenele naturii ar puteà să fie reversibile: transformările de energii s'ar puteà întâmplà într'un sens sau altul, așà că putința întoarcerilor n'ar fi exclusă. Așà ar fi dacă în devenirea generală a lucrurilor nu s'ar desemnà de fapt un anume mers, o anume direcție, care implică imposibilitatea întoarcerilor. In ecuațiile mecanicei semnul variabilei care reprezentă timpul se poate schimbà: fenomenele mecanicei raționale pot urmà într'un sens sau altul cursul timpului; în această lume abstractă nu este nici trecut nici viitor, ca în lumea noastră. Cum spune Ostwald, în lumea mecanicei

(1) *Vers d'un Philosophe.* L'Analyse Spectrale, pag. 199 (Alcan, 1900).

raţionale arborele poate redeveni vlăstar şi sămânţă, fluturele larvă, bătrânul copil. Cu alte cuvinte, fenomenele mecanicei sunt reversibile, pe când cele ale lumii reale sunt ireversibile. Legile Energeticei afirmă această ireversibilitate şi arată că în devenirea fizică se desemnează un anume mers, o anume direcţie a evoluţiei lumii; nicăieri nu lasă să ghicim acel cerc care să dea posibilitatea unei reîntoarceri integrale a tuturor fenomenelor, în aceeaş ordine strictă în care s'au întâmplat odată. In special cel de al doilea principiu al Energeticei, principiul lui Carnot, este bogat în consequenţe în acest domeniu. Principiul acesta, care graţie marilor fiziciani din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s'a întins dela termodinamică la întreaga fizică generală, conţine afirmarea unei anume direcţii în transformările de energie şi deci în cursul lumii. In teorie, energiile se transformă complet unele într'altele, după anume relaţiunii numerice pe care ştiinţa fizică le-a descoperit. Insă în fapt sunt forme superioare şi forme degradate de energie, care se comportă în mod deosebit unele faţă de altele în ce priveşte transformările lor reciproce. Astfel transformarea energiei mecanice în căldură se face fără greutate, pe când transformarea inversă, a energiei termice în energie mecanică, nu poate fi niciodată totală. Cel mai bun motor nu poate transformă, în condiţiile cele mai favorabile, decât a treia sau a patra parte din căldura ce i se dă. Energiile superioare, cum e energia mecanică, se pot integral convertì în energia inferioară, cum e energia de căldură; pe când energia inferioară nu poate fi decât parţial transformată în energie superioară; fracţiunea ce se poate utilizà depinde de anume condiţiuni pe care prin principiul lui Carnot le-a fixat (1).

(1) „Când căldura produce energie mecanică, cantitatea de travaliu ce poate fi obţinută în cazul cel mai favorabil este mai întâiu proporţională cu această cantitate de căldură, şi, al doilea, depinde într'un mod determinat de temperatură".—W. Ostwald, *L'Energie*, pag. 103 (Alcan, 1909).

Acea parte a energiei interioare a unui sistem care nu se mai poate transformă în energie mecanică se numește în fizică *entropie*. Această cantitate își păstrează teoreticește valoarea ei de echivalență, dar practic nu este în stare a fi convertită. Robert Clausius, fizicianul care a fixat conceptul de entropie, aprofundând principiul al doilea al termodinamicei (principiul lui Carnot), a ajuns să formuleze legea după care în orce conducțiune de căldură entropia crește ; prin urmare orce ciclu natural, orce ciclu care nu e ideal, comportă o augmentare de entropie. Lord Kelvin (William Thomson) întinzând această consequență dela sistemele închise de transformări pe care le considera termodinamica la cel mai vast sistem posibil, la universul întreg, potrivit legii după care entropia crește inevitabil în toate operațiile naturale, conchide că sistemul acesta nu poate în niciun moment să mai treacă prin vreuna din stările prin care a trecut. La fiecare transformare de energie entropia crescând, energia se degradă și o cantitate din ce în ce mai considerabilă devine mai puțin lesne transformabilă. Formele superioare de energie tind spre cele inferioare, spre cea calorică, cea mai degradată; aceasta se va acumulă în temperaturi care se vor apropiă din ce în ce de uniformitate. Universul ar merge astfel către o moarte, care ar fi unitatea de energie într'o uniformitate de temperatură. Intoarcerea la o stare anterioară este deci cu neputință. „Presupunând că toate celelalte lucruri ar fi readuse, în limitele posibilului, la una din stările lor anterioare, entropia, în ciclul astfel închis, desigur că va fi crescut într'o măsură corespunzând cu conducțiunile de căldură ce se vor fi efectuat într'însul. Dar aceasta însemnează că diferențele de temperatură existând în univers și isvoarele de schimbări naturale, care corespund cu aceste diferențe de temperatură, vor fi scăzut. Dacă ne închipuim acest processus urmându-se tot mai departe, va

trebui să vină un moment când orce diferență de temperatură se va fi șters și când toate cauzele care pot determină diferențe de temperatură (cum de pildă procesurile chimice) vor fi încetat pentru totdeauna de a există (1)". Lord Kelvin dă numele de *disipație* acestui proces care se continuă în același sens, și ajunge la concluzia că sfârșitul universului se va produce subt forma unei stări de energie disipată în care nu se va mai produce nimic. Părerea lui Kelvin a fost îmbrățișată și de Clausius și de Helmholtz. Clausius este autorul formulei: „entropia universului tinde spre un maximum", iar Helmholtz exprimă același lucru astfel: „Dacă Universul ar fi lăsat neturburat în cursul proceselor sale fizice, toată cantitatea de forță s'ar preface în cele din urmă în căldură, iar în această căldură s'ar stabili un echilibru de temperatură. Atunci ar dispăreà orice posibilitate de schimbare și ar aveà loc o definitivă încetare a tuturor proceselor naturale de orce fel" (2).

Chiar dacă concluziile Lordului Kelvin nu ar fi valabile pentru întregul univers, în ce privește însă lumea noastră câtă o cunoaștem, legea creșterii entropiei este pretutindeni verificată. Acest lucru este de ajuns pentru a puteà să afirmăm existența unei direcții unice în devenirea fizică, direcție care să excludă putința întoarcerii unei stări trecute Timpul care nu însemnă nimic în mecanică, începe să aibă o însemnătate în fizică. Și lumea fizică are o durată; sistemul nostru solar, pământul, au trecut printr'o serie de faze ireversibile, care nu se mai pot repetà. Obiectele lumii fizice luate în parte nu durează în înțelesul în care durăm noi ca persoane psichice; timpul nu le învechiește și ele nu îmbătrânesc ca ființele vii; viața lor este un veșnic prezent; lu-

(1) W. Ostwald, *L'Energie*, pag. 114 și urm.
(2) Helmholtz, *Populärwissenschaftliche Vorträge*. 1871. II, p. 116.

crurile neînsufleţite pot rămâneà indefinit identice cu ele înşile; ele nu se schimbă prin simplul fapt că durează. Însă lumea materială luată în întregimea ei este şi ea supusă timpului. Se pare că are şi ea o durată, o direcţie de evoluţie: în continuele transformări de energii ale lumii neînsufleţite momentele sunt unice, precum vom vedeà că sunt şi în lumea vie: tot ce este se produce numai pentru o singură dată, şi nu se mai întoarce aşà cum a fost în toată veşnicia.

III.

Ireversibilitatea fenomenelor este mai evidentă în domeniul lumii organizate. Timpul are aci altă însemnătate decât în lumea neorganizată şi apare ca stofa însaş a vieţii. Obiectele pe care le percepem în lumea fizică, subt forma de sisteme izolate, sunt nişte tăieturi arbitrare pe care le introduce în continuitatea indiviză a realului trebuinţele noastre practice, nevoia noastră de acţiune. Ştiinţa ne convinge că în lumea fizică nu este punct care să nu fie în legatură cu toate celelalte; la dreptul, corp izolat nu există: obiectele independente sunt abstracţiuni ale noastre. Corpurile organizate ne apar însă ca individualităţi cu o mai mare realitate: corpurile vii nu sunt izolate de trebuinţele practice sau ştiinţifice, ci dela natură. Este adevărat că e greu de determinat, atât în lumea animală, cât mai ales în cea vegetală, care este adevărata individualitate, unde începe şi unde se termină; dar grosso modo putem cugetà fără inconvenient întreaga lume vie că fiind compusă din individualităţi. Acestea au o viaţă, o evoluţie: acì e naştere, maturitate, bătrâneţe; durata este un factor esenţial. Acì nu mai poate fi vorba de veşnicul prezent al lumii materiale neorganizate. Intr'un sistem material, starea lui dintr'un moment dat este determinată de starea

imediat anterioară; la corpurile vii, care au o istorie, momentul actual este determinat de întregul șir al momentelor anterioare; fiece moment e plin de tot trecutul trăit. In lumea materială nu se creează nimic, se schimbă orânduirea elementelor sau se transformă energiile; în domeniul vieții fiece moment este o sinteză nouă, o creațiune, o adevărata *creștere*. Intre o fază și a ta a organismului viu există o perfectă continuitate. Trecutul tot se imagazinează; în orce moment al duratei este în întregime prezent; fiecare stare prin care trece ființa vie se adauge la celelalte și face ca fiece moment să fie cevă mai mult decât toate celelalte, să fie într'un sens o creațiune nouă, o originalitate. Ceeace este memoria pentru spirit, este trecutul imagazinat pentru organisme. Cum păstrăm trecutul sufletește trăit, tot așà în organism se păstrează tot ceeace fiziologicește a fost trăit. Acelaș lucru în viața organismelor individuale, cași în viața speciilor: hereditatea este memoria speciilor.

Teoriile transformiste, care s'au impus prin adevărul lor în biologie, demonstrează foarte bine originalitatea de fiece moment a vieții, producțiunea continuă de lucruri noi. Transformismul explică producerea de noi specii prin variațiunile individuale; acestea până să apară manifeste și să dea naștere unei specii noi a trebuit să se acumuleze în fiece individ, continuu, pe nesimțite, în fiece moment. Chiar variațiunile brusce nu pot fi concepute altfel decât ca inovațiuni produse în urma unei lungi incubațiuni, unei originalități de fiece moment. Dacă viețile indivizilor nu ar fi adus nimic original, specia nouă nu s'ar fi putut produce.

Fiecare individ este un produs unic, precum unic este fiece moment al vieții lui. Nu sunt două frunze la fel pe lume. Formele exterioare, cursul obișnuit

al feluritelor vieți se aseamănă în general; partea de *repetiție* în fiece fenomen al vieții, partea asupra căreia insistă știința și pe care se întemeiază, nu se poate negă; dar în interiorul acestei repetiții, înnăuntrul formei exterioare și cursului uniform, este ceva viu care nu seamănă cu nimic altceva, este sinteza nouă calitativă, care este unică. Chimismul a două organisme din aceeaș specie se supune la aceleaș legi generale, însă diferă dela un organism la altul; diferențe imperceptibile pentru știință, dar foarte reale și cu efecte considerabile de cele mai multe ori. Dar și înăuntrul aceluiaș organism chimismul diferă dela un moment la altul. Partea de repetiție a fenomenelor îngăduie prezicerea lor; însă originalitatea aceea calitativă a vieții, tot ceeace e *creațiune*, sinteză nouă, nu poate fi prevăzut. Nu putem prevedeà, în ceeace-i constituie adevărata ei originalitate, viața niciunui organism, necum viața unei specii, variațiile ei viitoare. Putem prezice ceeace este într'o măsură oarecare reproducere a trecutului: putem prezice poziținea viitoare a unei stele față de celelalte, cunoscând anume alte poziținni anterioare ale ei și ale celorlalte, tot așà cum putem prezice fenomenele fizice sau chimice care se vor produce în anume împrejurări în care s'au mai produs. Putem prezice ordecâte ori viitorul ne poate fi dat într'un fel oarecare, odată cu prezentul, orunde nu este o absurditate teorică a admite că lucrurile pot revenì la starea lor anterioară, ordecâte ori este vorba de elemente care se juxtapun unele lângă altele în anume poziținni. Nu tot așà când este o creațiune adevărată: a prevedeà ceeace este cu totul nou, ceeace acum se produce, însemnează a ți-l da oarecum dinainte, a-l presupune ca creat: dar tocmai aceasta este cu neputință, căci lucrul nu este încă creat (1).

(1) Cf. H. Bergson, *L'Évolution créatrice* (Alcan, 1907, Paris), întreg cap. I.

Cursul timpului în fenomenele biologice nu poate decât să fie scoborît în anume sens; o reversibilitate ca în mecanică este ceva absurd pentru viață. Noutatea fiecărui moment în durata ființelor vii face cu neputință repetirea și revenirea la stări odată trăite. Indivizii se nasc, cresc, mor ca și speciile. O specie dispărută este pentru vecie dusă; o renaștere a ei este cu neputință. Cursul vieții este ca un râu care nu poate decât să-și urmeze albia, într'un singur sens; nu poate curge în sensul invers, cum nu poate nici să se întoarcă spre a curge de două ori în aceeaș albie. Viața e invențiune, creațiune de forme noi, originalitate de fiece moment.

IV.

Originalitatea cea mai mare, creațiunea de fiece moment o găsim și mai adâncă în viața sufletească. Pentru a o puteà vedeà clar, trebuie mai întâiu să ne fi format o idee justă despre natura vieții de conștiință. Despre existența acesteia suntem imediat siguri; de nimic nu putem fi atât de siguri ca de ceeace se petrece în noi. In conștiința noastră constatăm o succesiune continuă de stări, un fel de flux neîntrerupt, o curgere ca a unui râu. Privesc împrejurul meu la aspectele variate ale lumii exterioare, or mă concentrez asupra mea însumi urmând un șir de amintiri sau de proiecte pentru viitor; mi-e cald sau mi-e frig, sunt vesel sau trist, lucrez sau nu fac nimic: schimbarea continuă este esența vieții de conștiință. In fluxul acesta continuu de stări, psichologia deosebește sensațiuni, imagini, idei, sentimente, impulsiuni, hotărîri, inhibițiuni. Sunt toate acestea în realitate elemente distincte unele de altele, sau numai prin abstracțiune ajungem să le izolăm? Multă vreme faptele psichice au fost privite nu ca ceeace sunt în realitate, adică *proce-*

suri, deveniri în timp, evenimente care apar și se succed fără ca să semene într'un moment cu ceeace erau în momentul anterior, ci ca niște elemente izolate, cum sunt obiectele discontinui ale lumii exterioare, elemente care se adună și se compun între ele după anumite legi pe care psichologia aveà să le descopere. Elementele psichice, sensațiuni, imagini, sentimente simple, impulsiuni, ar fi fost întocmai ca niște atomi psichici, de drept separați unii de alții, care se asociau nu printr'o necesitate de natură, ci după niște legi oarecum exterioare lor, după asemănări și contiguități, care le sileau să formeze șirul neîntrerupt al vieții de conștiință. Atomismul acesta psichologic este rezultatul unei apucături înnăscute și persistente a minții noastre de a cugetà lucruri, obiecte, nu fluxuri, deveniri, progresuri. Mintea noastră ne este dată mai ales ca să ne orientăm în viață, și este în totul pătrunsă de trebuințele acțiunii. Din continuitatea indiviză a lumii externe ea taie anume aspecte prin percepțiune, delimitează obiecte cu contururi fixe, asupra cărora să-și poată exercità activitatea sau de care să se ferească. Cugetarea noastră este mai ales o cugetare a solidelor; ca să pricepem un lucru trebuie să-l izolăm, să-l solidificăm oarecum. Nevoia de spațializare este adânc înrădăcinată în mintea noastră. Spațializarea, vizualizarea, o introducem pretutindeni, până în conceptele cele mai abstracte, în domenii care n'au nimic de a face cu spațiul. Viața interioară este numai timp, durată, fără niciun element spațial: noi însă nu putem cugetà cu înlesnire o pură devenire în timp; trebuie să spațializăm. De aceea, acolo unde eră numai un progres, un flux, vechia psichologie a văzut elemente izolate care se adună prin necesități exterioare lor, atomi psichici, care nu sunt decât corespondentul obiectelor discontinui, solidi-

ficate, ale lumii exterioare. Dar odată ce am solidificat în *lucruri* ceea ce era numai un *processus*, ne-am depărtat de priceperea adevărată a vieții de conștiință. Dacă atomii psichici sunt ca lucrurile din lumea exterioară, dacă viața sufletească așa cum o constatăm în noi este numai înșiruirea într'o anume ordine a acestor elemente simple, care rămân exterioare unele altora, după anume legi, nimic nu se opune ca aceeaș ordine să apară din nou, ca elementele psichice simple să revină la combinări și împreunări care au mai fost odată realizate. Pe lângă aceasta, dacă elementele simple se păstrează izolate și neschimbate în memorie și pot să apară din nou aceleaș în noi rânduieli, nu vedem unde ar fi ceva original în viața psichică. Singura originalitate la care ne putem aștepta este aceea de orânduire a elementelor psichice: aceleaș elemente pot apăreà în felurite combinații, dar combinațiile însile se pot repetì odată sau de mai multe ori, când aceleaș elemente reapar în aceeaș ordine și acelaș număr. Dar în fond ceva original nu există în viața sufletească, precum nici în lumea fizică nu se poate produce ceva cu totul nou, care să nu fi preexistat în elementele simple din care se compune.

Astăzi atomismul psichologic este părăsit de toți psichologii. Nimeni nu mai privește faptele de conștință ca elemente izolate, cum sunt obiectele lumii externe, ca ceva ce se păstrează neschimbat. Elementele psichice sunt privite astăzi ca abstracțiuni, ca niște concepte pe care cugetarea științifică trebuie să le făurească, dacă vreà să prindă ceva din fluxul continuu al vieții psichice. Aceasta este privită ca un progres, o devenire în timp, un flux, nu ca o colecție de lucruri adunate și strânse prin necesități exterioare lor. Psichologia nouă nu privește ca unitatea reală dela care trebuie să pornească elementul psichic simplu, izolat și bine definit, sau măcar starea de con-

știință unitară compusă din mai multe elemente simple (de pildă o percepțiune, un sentiment mai complex, un act de voință), ci *câmpul de conștiință*, adică starea de conștiință totală dintr'un moment dat, „val mișcător cu odulațiuni infinite, pe care este cu neputință a-l delimita cu preciziune“ (William James). Înăuntrul fiecărei stări de conștiință complete, în câmpul de conștiință cum îi zice, adică în fiece moment al devenirii psichice, găsim un punct mai luminat, asupra căruia poartă tot interesul de moment al conștiinței noastre; împrejurul acestuia se întind regiuni din ce în ce mai puțin luminate, care se pot degradă până a cădeà subt pragul conștiinței actuale(1). Faptul că atențiunea noastră se îndreptează numai către un anume punct al câmpului de conștiință, către o porțiune delimitată din întregimea stării psichice, face ca viața psichică să apară observatorului superficial ca intermitentă și discontinuă. Din continuitatea de scurgere a vieții psichice, călăuziți de trebuințele momentului, tăiem prin acte de atenție în aparență discontinue porțiuni mai mari sau mai mici. Acest fapt nu trebuie să ne facă a pierde din vedere continuitatea acelui flux, înăuntrul căruia porțiunea pe care am desprins-o plutește suportată de tot restul stărilor mai întunecate din jurul ei, care împreună cu ea alcătuiesc câmpul de conștiință.

Stofa acestui flux continuu al vieții psichice este timpul. Viața psichică nu este o realitate dată, făcută gata, ci o realitate care se face. Multiplicitatea stărilor de conștiință nu trebuie înțeleasă ca multiplicitatea numerică a obiectelor lumii externe, discontinue și juxtapuse: multiplicitatea internă, în deosebire de

(1) Toate aceste expresii spațiale: câmp, punct central, prag, sunt un exemplu pentru a ilustrà ceea ce spuneam mai sus despre tendența inteligenței noastre de a vizualiza, de a spațializà pentru a pricepe mai bine.

cealaltă care este cantitativă, este o multiplicitate calitativă, de compenetrare, nu de juxtapunere. Cum a arătat Bergson, psihologul care a pătruns mai adânc în aceste domenii, (1) ea conține numărul numai virtual: ca să vorbim de mai multe stări de conștiință, cum vorbim de mai multe obiecte, trebuie să desfășurăm viața psihică din durata ei pură într'o durată spațializată, în care nu putem prinde decât spectrul vieții psihice, căci adevărata ei originalitate dispare prin această solidificare a ei în spațiu. Multiplicitatea aceasta calitativă, originală, este o organizare de stări mai elementare (acestea nu există ca atare decât în mod ideal), o compenetrare de stări deosebite calitativ, o fuziune. Acesta este înțelesul multiplicității interne, înauntrul succesiunii care constituie fluxul vieții de conștiință. Durata calitativă, cu fluxul ei de momente organizate în progresuri, este esența vieții sufletești. Tocmai pentrucă este un progres, momentele ei succesive nu se pot asemănă unele cu altele; fiecare aduce ceva nou, este ceva care se adauge la ce a fost, se organizează cu ce a fost. Chiar o stare care durează cât de puțin nu rămâne tot timpul aceeaș cu sine însaș: prin însuș faptul că durează, se schimbă dela un moment la altul. Viața psichică nu este un veșnic prezent; dacă ar fi numai o succesiune de stări discontinue juxtapuse, dacă multiplicitatea internă ar fi ca cea numerică, pur cantitativă, nu s'ar puteă spune că durează: într'însa fiece moment nou nu se adauge numai la cele mai înainte trăite, ci se contopește, se organizează cu ele. Este de cea mai mare importanță pentru un fapt psichic să fi apărut în cutare moment, în urma unor anumite fapte trăite; ar fi fost cu totul altcevă dacă ar fi apărut într'alt moment. Valoarea

(1) *Les Données immédiates de la Conscience* (Alcan, Paris, 1904, ed. IV), cap. II în întregime.

stărilor de conștiință este cu desăvârșire o valoare de actualitate.

Viața sufletească fiind o continuă creștere, două momente succesive ale ei nu pot să se asemene. Fiece moment este ceva nou, o creațiune, o sinteză originală. Privesc un obiect oarecare; s'ar părea că în timpul cât ține această viziune am rămas în aceeaș stare; în realitate nu e așa: viziunea se schimbă în fiece moment, elemente noi îi adauge memoria în orce clipă; dar chiar fără acest adaus, starea prin simplul fapt că a durat, că a trăit o clipă mai mult, s'a schimbat, a îmbătrânit. Nu trăim aceeaș clipă de două ori. Fiece moment al vieții noastre este unic. Lucrul este și mai evident când e vorba de stările noastre mai profunde; nu încercăm de două ori la fel acelaș sentiment. Nici nu poate fi *acelaș* sentiment, precum un lucru care revine în amintirea noastră nu este de două ori *acelaș* lucru. Două fapte sufletești pot semănă la suprafață, dar în adâncimea lor nu. Ni se pare numai că trăim din nou o stare pe care am încercat-o; nici starea nu revine cum a fost, căci și imaginile în memorie au o viață latentă care le poate preface, nici noi nu suntem în momentul în care încercăm să o trăim din nou ceeace am fost: între cele două momente am trăit, am durat. Ca starea să apară cum a fost, ar trebui ca toată durata intermediară să fie ștearsă. Noi ne luăm însă după asemănările superficiale și lăsăm deoparte ceeace constituie viața unică, originală, a fiecărui moment al vieții sufletești. Cuvintele mai ales ne înșală. Pentru trebuințele vieții sociale numim obiectele cu vorbe; tot cu vorbe denumim și stările sufletești; dar cu ele nu putem prinde decât ceeace stările au comun, partea de repetiție, nu partea originală, care este inefabilă.

Trecutul nostru îl purtăm veșnic cu noi. In acest înțeles suntem ce am fost; dar nu numai ceeace am

fost în cutare sau cutare moment al vieții noastre, ci tot ce am fost de când suntem. Caracterul nostru este condensarea acestui trecut, rezumatul întregii noastre vieți; de multe ori și rezumatul altor vieți, ale celor din care ne-am născut, căci venim pe lume cu înclinări și tendențe, la care se adaug apoi toate evenimentele noastre trăite. Nimic din ce a fost actualitate sufletească nu se pierde; multe lucruri se uită, este drept, pier din spiritul nostru; dar prin simpla împrejurare că au fost odată, ca actualități, au contribuit la formarea personalității noastre, s'au imprimat în fluxul acela al vieții psichice. Nimic nu putem șterge din trecutul nostru.

Personalitatea noastră crește într'una. Fiecare clipă îi aduce ceva nou, ceva care nu a mai fost. Precum fiece clipă e ceva original, tot așa și viața fiecărei personalități este ceva unic, care nu seamănă cu nimic, care o singură dată se produce pe lume. Faptele sufletești nu numai că sunt produse noi, dar sunt și ceva imprevizibil. Prevederea în acest domeniu este foarte puțin sigură. Cunoscând tot trecutul cuiva, caracterul său, am putea prevedea în linii foarte generale și nesigure cam ce ar putea să fie o acțiune a lui viitoare în anume împrejurări presupuse, însă realitatea concretă a unui fenomen psichic viitor, originalitatea aceea calitativă de moment, este cu desăvârșire imprevizibilă. „Desigur, scrie Bergson, starea mea actuală se explică prin ceeace era în mine și prin ceeace lucrà asupra mea adineauri. Analizând-o n'aș putea găsi într'însa alte elemente. Dar o inteligență, chiar supraumană, n'ar fi putut prevedeà forma simplă, indivizibilă, care dă acestor elemente abstracte o organizare concretă. Căci a prevedeà însemnează a proiectà în viitor ceeace am perceput în trecut, sau a ne reprezentà pentru mai târziu o nouă așezare, într'o altă ordine, a elementelor percepute mai înainte.

Dar ceeace n'a fost niciodată perceput, și ceeace este în acelaș timp simplu, este cu necesitate imprevizibil. Tocmai acesta este cazul fiecăreia din stările noastre, privită ca un moment al unei istorii ce se desfășoară: este simplă și nu poate să mai fi fost percepută, pentrucă concentrează în indivizibilitatea ei tot ce s'a perceput, plus ceeace prezentul îi mai adauge. Este un moment original al unei nu mai puțin originale istorii" (1).

Subt o formă mai științifică aceleaș adevăruri sunt exprimate de două din legile psichologice formulate de Wilhelm Wundt, legi pe care el le numește *legea rezultantelor psichice* și *legea creșterii energiei psichice*. Wundt distinge legi de relațiune a elementelor psichice între ele și legi de evoluțiune, legi de desfășurare în timp a stărilor de conștiință. Legea rezultantelor este o lege de relațiune, iar legea creșterii energiei psichice este o lege de evoluțiune. Amândouă exprimă acelaș lucru, odată în chip static, a doua oară în chip dinamic. Legea rezultantelor psichice privește relațiunea dintre elementele simple care intră în „complexele" psichice și exprimă acest adevăr că sinteza acelor elemente este totdeauna mai mult decât simpla lor adunare; ar fi ceva asemănat cu sinteza chimică din lumea materiei: sintezele chimice se prezentă cu proprietăți noi, diferite de cele ale corpurilor simple care le-au produs. Ca să luăm un exemplu simplu, un acord de tonuri este, din punct de vedere al proprietăților sale reprezentative și emotive, ceva mai mult decât suma tonurilor individuale care-l compun. Lucrul este și mai evident când este vorba de stări psichice mai înalte și mai complicate. Sinteza aceasta creatoare a fiecărei stări psichice este faptul cel mai important al vieții sufletești. Privind acum forma dinamică a acestei legi, continuitatea stări-

(1) *L'Évolution créatrice*, pag. 7.

lor de conștiință în evoluția vieții psichice individuale, legea sintezelor creatoare devine o lege a creșterii energiei psichice: fiece proces nou este produsul unei sinteze noua, este un eveniment nou; fiecare fapt psichic este o valoare de actualitate; aceste valori se adaug unele la altele, viața sufletească e o veșnică devenire, o continuă formațiune, o creștere neîntreruptă. Conceptul de energie psichică nu are decât numele comun cu energia așă cum o înțelege știința fizică: pe când în știință energia este o mărime cantitativă care se conservă constantă prin toate prefacerile, energia psichică nu e o cantitate, ci suma valorilor calitative pe care le numim stări de conștiință, un concept care exprimă comod seria de procesuri care constituiesc viața psichică (1).

V.

Legea creșterii energiei psichice se aplică nu numai în evoluția psichologică individuală, dar și în evoluția vieții psichice a popoarelor. Toate produsele sociale sunt de natura psichologică: drept vorbind nu există decât indivizi care cugetă, simt, lucrează, iar fenomenele numite istorice și sociale, fără a le negă prin aceasta originalitatea lor, nu sunt decât tot manifestări psichice ale individualităților. Sociologia modernă ne vorbește de o conștiință socială, sinteză superioară și creatoare ca sintezele de această natură, a conștiințelor individuale, dar nu poate să tăgăduiască natura tot psichologică a acestei conștiințe. Limbagiu, instituțiuni de tot felul, religie, artă, tot ceeace ne apare ca manifestare sufletească a oamenilor traind împreună, sunt produse de natură psichică. Am văzut cât de originale sunt sintezele psichice în sufletul fiecărui in-

(1) Wundt nici nu mai întrebuințează termenul de *energie*. In *Grundriss der Psychologie* numește legea aceasta *das Gesetz des geistigen Wachsthums*.

divid, încât ceva simțit de un om în anume moment al vieții lui nu seamănă calitativ nici cu ceeace a simțit el până atunci, nici cu ceeace au putut să simtă alții trăind în aceeaș epocă cu dânsul. Cu atât mai originale și mai unice vor fi sintezele superioare din produsele psichice sociale, pe care le numim instituțiuni, evenimente istorice, produse ale culturii. Și totuș în acest domeniu, mai mult ca în orcare altul, s'a exercitat verva tuturor celor care din porniri pesimiste și detractoare ale vieții au tăgăduit originalitatea nu numai a naturii dar și a produselor sufletului omenesc. Nicăieri nu se poate demonstră mai cu ușurință și cu mai multă aparență de dreptate teoria lui *nihil novi sub sole* ca în domeniul istoric și cultural. Nimic nu inventează nou spiritul uman: nici în viața morală, nici în religie, nici în artă, nici în filosofie, nici în organizarea societăților; pretutindeni o obositoare revenire a tot ce a mai fost: iată constatări pe care deseori le auzim. Unii istorici au ajuns să facă o lege istorică din periodicitatea revenirilor evenimentelor: Vico cu *ricorsi* a lui și alți câțiva italieni. Istoria cugetării și simțirii omenești ar fi de o strașnică monotonie. Nu știu care poet se plângeà de lipsa de originalitate atât în bine cât și în rău a omenirii, care n'a fost în stare, de atâtea mii de ani, să inventeze un al optulea păcat capital!

Cei care au tăgăduit originalitatea pentru că n'au putut să o găsească nicăieri, n'au știut unde să o caute. Nu în învelișurile externe, în forme, în expresii stă originalitatea produselor sufletului omenesc, ci în interiorul lor, în realitățile psichice ale căror expresii sunt. Dacă ar fi căutat să pătrundă până la acestea, ar fi văzut cum nicio realitate psichică nu seamănă calitativ cu alta, cum fiecare are ceva inefabil, și subt aparența de asemănări ar fi aflat continua și profunda originalitate a totului. Toate *reîntoarcerile* pe care le găsesc partizanii lui *nihil novi* când e vorba de instituțiuni po-

litice, de credințe religioase, de sisteme de filosofie, de producțiuni artistice, nu sunt decât în aparență reîntoarceri. Se poate ca două perioade în viața politică sau culturală a popoarelor să semene între ele, să prezente un număr de caractere comune; dar dela această potrivire parțială, până la afirmarea că cea de a doua epocă nu este decât repetirea celei dintâiu, pasul e prea mare. Asemănările acestea de cele mai multe ori sunt superficiale; ele privesc numai împrejurările externe, nu ceeace constituie adevărata originalitate, sinteza nouă sufletească. Ceeace ne înșală sunt mai ales vorbele. Pentru comoditatea exprimării denumim cu aceiaș termeni lucruri care se aseamănă într'o oarecare măsură; dar limbagiul este făcut mai ales pentru a prinde partea comună a lucrurilor și evenimentelor. Cu vorbele palide și tești prin întrebuințare nu putem prinde niciodată originalitatea inefabilă a lucrurilor și simțirilor. Nu trebuie să ne luăm niciodată după cuvântul cu care denumim o realitate sufletească, ci trebue să ne silim a pătrunde, peste cuvinte, realitățile însile. Democrația din ziua de astăzi nu seamănă întru nimic cu democrația din antichitate, precum republicele obligarchice helenice nu au decât numele comun cu republicele egalitare din zilele noastre; alte elemente psichice intrau atunci în instituțiuni, altele sunt cele din vremea noastră. Idealismul unui Platon este cu totul altceva decât idealismul unui Kant, precum altă sinteză psichică eră în materialismul unui Democrit sau Epicur decât în materialismul științific din secolul trecut; este o prăpastie sufletească între evoluționismul unui Heraclit și evoluționismul unui Spencer. Păgânismul și clasicismul humaniștilor din timpul Renașterii este tot atât de departe sufletește de păgânismul și clasicismul antic, cât este societatea medievală de cea a imperiului roman, de pildă. Nu numai că perioadele și instituțiunile nu pot semănă între ele;

dar și conținutele sufletești ale instituțiunilor și produselor culturale care par a trăi neschimbate se prefac cu timpul. Deși formele exterioare se păstrează mai mult timp, conținutele sufletești sunt într'o lentă și continuă metamorfoză. Intocmai ca și cuvintele: sunetul poate să rămână mult timp acelaș, dar înțelesul se poate schimbă considerabil dintr'o epocă într'alta. Din acest punct de vedere vechile poeme ale omenirii ne sunt aproape ininteligibile. Sufletul omenesc nu rămâne veșnic acelaș; în prefacerea lui târăște toate produsele cărora le-a dat viață. Formele exterioare pot să dăinuiască, pot chiar să se asemene cât de mult în epoce destul de depărtate: această împrejurare neesențială nu trebuie să ne înșele în privința conținutelor, care se prefac numai prin faptul duratei lor, sunt pururea lucruri noi și originale. Un om nu seamănă sufletește cu altul din aceeaș epocă; cu atât mai puțin seamănă doi oameni din epoce diferite. Fiecare vreme își are patrimoniul ei de cultură, valorile ei. Acestea se adună unele cu altele, mai bine zis se contopesc într'un tot organic și viu, care ca tot ce este viu, este original, nou, inefabil.

Această creștere a energiei psichice nu trebuie să ne facă a crede în progresul indefinit. „Progresul indefinit" implică o idee de „mai bine", de perfecționare continuă, pe care legea creșterii energiei psichice nu o conține și nici nu poate să o conțină. Sintezele creatoare care compun șirul neîntrerupt al evoluției psichice nu aduc decât noi valori sufletești, care n'au nimic de a face cu aprecierea lor morală sau de altfel. O sinteză nouă poate să fie mai bună sau mai rea din punctul de vedere al superiorității culturale sau morale decât alta; această împrejurare nu o împiedică de a fi o sinteză nouă, calitativ diferită de toate celelalte. Valorile sufletești ale civilizației medievale pot fi inferioare celor ale civilizației heleno-romane

din multe puncte de vedere; se poate ca o civilizație să nu însemneze un progres față de cealaltă; aceasta nu împiedică civilizația posterioară să fie alta, să fie ceva nou, original.

Afară de aceasta, legea creșterii energiei psichice, ca toate legile psichologice, nu are o valoare absolută; ea nu este singura care lucrează și de aceea nu poate fi privită izolat. Legile acestea, cum observă Wundt, se limitează reciproc; fiecare trebuie luată ca lucrând împreună cu celelalte la producerea acestui însemnat organism care e viața sufletească. Legea aceasta este corectată și completată mai ales de o alta, pe care Wundt o numește *legea evoluțiunii prin contraste* (das Gesetz der Entwicklung in Gegensätzen) după care viața psichică individuală, ca și conștiința socială, tinde să se miște între poli opuși. Această lege e valabilă mai ales pentru viața emotivă și volitivă. Unele sentimente, când gradul lor de intensitate crește prea mult, se schimbă în contrariile lor: o plăcere când trece de anume limită se transformă imediat în durere. Când urmărim un scop și suntem dominați de anume motive, sforțarea îndelungată poate să schimbe sentimentele care însoțeau actele, și prin aceasta să ne ducă la acte contrarii scopului propus. În evoluția individualității se observă același mers prin contraste. Temperamentele predomnitoare în feluritele vârste ale vieții prezentă anume contraste. „Astfel excitabilitatea lesne dar rareori profundă a copilăriei se preface apoi în dispozițiile sufletești sentimentale și deseori melancolice ale tinereții, care elaborează încet impresiunile, dar le reține mai tenace; și tinerețea la rândul ei trece în epoca bărbăției, care în general înclină spre hotărîrile și faptele repezi și energice: și în urmă, puțin câte puțin, această se îndrumează spre dispoziția sufletească a bătrâneții, care înclină spre liniștea contemplativă. Dar mai mult decât

în viața individuală, principiul contrastelor se arată în viața socială și istorică, în schimbarea curentelor spirituale și în reacțiunile lor asupra culturii și moravurilor, asupra evoluției sociale și politice..." (Wundt, *Grundriss der Psychologie*, p. 403). In viața de cultură a popoarelor, după unele tendențe care merg până la capăt, urmează reacțiuni spirituale în direcțiunea opusă: după perioade de absolutism politic vin reacțiuni democratice; după perioade de idealism exagerat urmează direcții naturaliste și materialiste, ca apoi după acestea să urmeze iarăș direcții idealiste și romantice. Insă niciodată faza care revine nu seamănă întocmai cu alta care a mai fost; poate avea unele lucruri comune, dar sufletul care o anima este totdeauna altul: o sinteză nouă de elemente din care multe preexistau.

Din repedele excurs pe care l-am făcut în domeniul lumii neînsuflețite, în domeniul biologiei, psichologiei și sociologiei, ne-am putut încredința că pentru ochiul care știe să pătrundă subt aparenta uniformitate și monotonie a lumii și a produselor ei, o minunată varietate vie și originalitate se ivește. Dacă în lumea fizică nu putem vorbi de o creațiune de fiece momente a realității, în schimb legea cea mai înaltă a fizicei, cu consecuențele ei, ne încredințează că prefacerile acestei lumi au o direcțiune anumită, că deci posibilitatea unei întoarceri la stări care au mai fost este exclusă, că din acest punct de vedere putem privi tot ce se întâmplă într'însa ca un moment unic, care numai odată se petrece în eternitatea timpului subt forma în care se arată. Este desigur un plan al Universului, cu legi nestrămutate; dar înauntrul acestui plan, privind la amănuntele fenomenale, ce varietate de creațiune, ce veșnică noutate și tinerețe! — Indată ce intrăm în domeniul vieții, trecem dela reali-

tatea făcută la realitatea care se face: fiece moment al istoriei lumii vii este o sinteză nouă, o creațiune, un moment original al unei deveniri originale. Bogăția de noutate e și mai covârșitoare în viața spiritului. Aceasta, întocmai ca un fluviu care își poartă apele spre vreun ocean necunoscut, întruna crește și se adâncește; fiece val este mânat de toate cele ce-i sunt înainte și mână mai departe pe toate câte se nasc dintr'însul. O priveliște minunată pentru cine poate să privească varietatea de spectacole ce se oglindesc în fiecare din aceste valuri. *Nihil novi sub sole*, exclamă desnădejdea și amărăciunea; *omnia nova*, răspunde viața și nădejdea.

CONST. ANTONIADE.

Ianuarie 1910.

REPREZENTANȚII A DOUA CURENTE IN BISERICA DIN ȚARA ROMÂNEASCA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI.

În biserica românească, încă din timpuri îndepărtate, se resimt curente pornind din afară, influențe venind dela una sau dela alta din bisericile vecine, cari aveau o organizație mai veche, mai înaintată ca a noastră. Curentele principale — ca și rezultantele lor: influențele mai de seamă exercitate în biserica noastră — sunt două la număr.

Unul, cel care se resimte mai de vreme: prin secolul al X, vine dela biserica slavă de peste Dunăre și anume de la a Bulgarilor, — cari pe acest timp aveau organizație politică și bisericească temeinică — și are de rezultat: introducerea ritului slav în biserica românească, iar ca urmare a acestui fapt: introducerea în terminologia noastră bisericească a mai multor cuvinte de obârșie slavă: vlădică, duhovnic, grijanic, clopot, coșciug, strană, tămâe, mucenic, moaște etc., etc.

Curentul acesta pornind dela biserica slavă se resimte însă din nou în secolul al XIV-lea. De data aceasta însă el vine dela Sârbi, cari aveau în această vreme organizațiune politică și bisericească superioară. Are acum ca rezultat introducerea monahismului la noi, înființarea celor dintâi mănăstiri, organizarea vieții călugărești și îndreptarea ei nu numai spre practica cultului divin, ci și spre meșteșugul condeiului, spre cărtărăria slavonă. Tot pe acest timp, și aduse tot de acest curent, ne vin și norme, modele pentru construirea bisericilor, pentru cântarea bisericească etc.

Al doilea curent, care se resimte în biserica noastră, vine dela biserica grecească. Acesta începe să se observe bine ceva mai târziu decât cel precedent și anume: prin secolele XIV-XV, din cauză că Grecii — Bizantinii pe această vreme — geograficeşte au fost mai departe, şi nu au avut cu strămoşii noştri legăturile pe cari le-au avut Slavii vecini. In comparaţie cu cel venit dela biserica slavă, curentul venit dela biserica grecească exercită în biserica românească o influenţă, e drept nu pe atâtea terenuri ca cel precedent, ci aproape pe un singur teren, dar destul de însemnat şi acesta. Anume: dela biserica grecească ne vine desăvârşirea organizării noastre bisericeşti: consolidarea ierarhiei şi punerea ei pe temelii canonice prin înfiinţarea şi recunoaşterea eparhiilor mitropolitane, cum şi prin trimiterea celor dintâi ierarhi bisericeşti — cel puţin în Ţara Românească — bine-cuvântaţi de patriarhie, ca să ne conducă duhovniceşte. La aceasta am mai putea adăoga că tot de acolo ne-au venit unele cuvinte greceşti în terminologia bisericească, precum şi modele de construirea unor biserici în stil curat bizantin.

Amândouă aceste curente slăbite către sfârşitul secolului al XV, apar din nou, împuternicite, în Ţara Românească, la începutul secolului al XVI, când, în câteva persoane bisericeşti însemnate, îşi găsesc reprezentanţii lor de seamă.

Povestirea vieţii şi a faptelor acestor reprezentanţi în Ţara Românească, atunci la începutul secolului al XVI, — ca o ilustrare a celor două curente diferite — formează obiectul articolului de faţă.

Din aceste două curente, cel dintâi care se face văzut acum la începutul secolului al XVI în Ţara Românească, este *curentul ce porneşte dela biserica grecească.*

Şi era şi nevoie ca acesta să se manifeste atunci acu! Căci ierarhia înaltă slăbise; una din eparhiile create de

patriarhie în secolul al XIV se desființase la începutul secolului al XV; o îndepărtare de Constantinopol avusese loc, așă că într'o bună parte din secolul al XV, nu mai primiă, nici ierarhi, nici binecuvântare de acolo; decadența politică, în care apucase principatul Țării Românești în secolul XV, se resfrângeă și asupra bisericii. — Numai un curent pornit dela biserica grecească, numai o influență venită dela patriarhia din Constantinopol — unde erau clerici canoscători de canoane, de normele de organizație bisericească — puteă să pună din nou pe temelii statornice ierarhia, eparhiile, puteă să reorganizeze biserica din Țara Românească. Aceasta se și făcù, la începutul secolului al XVI, pe vremea evlaviosului Domn, Radu cel Mare (1496—1508), de către patriarhul Nifon, reprezentantul acestui curent.

PATRIARHUL NIFON.

Bibliografie:

Hasdeu, *Arhiva istorică* I, 2. pp. 133-150. — *Viața și traiul sfinției sale părintelui nostru Nifon*, de Gavriil Protul, publicată de Erbiceanu-Naniescu, București 1888. *Cronica Țării* atribuită lui Ladescu, în *Magazin istoric* IV 234 seqq. *Cronica căpitanului Constantin Filipescu*, (ediția Iorga), București, 1902 p. 28 seqq. *Magazin istoric* IV, p. 373, după Bandari: *Imperii orientalis sive antiquitatum Constantinopolarum libro VIII opera et studio*. Paris 1711.

N. Iorga *Istoria bisericii românești* I pp. 116—119. Kyriakos-Diomidis: *Geschichte der orientalischen Kirchen* Leipzig 1902. K. Krumbacher: *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München, 1897, pentru cronologia și șirul patriarhilor de Constantinopol.

Se născuse în Pelopones, din părinți cari nu erau oameni de rând. Mama sa, Maria, erà Grecoaică, tatăl său Manuel poate să fi fost Sârb (1). Din botez viitorul patriarh

(1) Ni se spune în „Viața Patriarhului Nifon“ că tatăl său slujise la curtea lui Gheorghe Domnul «*Dalmației*», prin care țară unii au înțeles Serbia și au dedus origina lui sârbească.

se numiă Nicolae. Moartea de timpuriu a tatălui hotărâ asupra soartei copilului. Rămasă văduvă cu trei copii, mama sa, spre a-și ușură sarcina, dădù pe Nicolae unui călugăr Ioasaf, ca să fie crescut și îngrijit de acest călugăr. Ioasaf îl învățâ cele bisericești și-l făcù «frate». «Fratele Nifon» se duse apoi în cetatea Nartei, la un călugăr distins, venit dela Atos, cu numele Zaharia, care știà carte grecească și slavonească. Acesta învață și pe Nifon, făcându-l călugăr desăvârșit. Mitropolitul cetății îl făcù diacon. Impreună cu părintele său sufletesc, Zaharia, Nifon merse la vestitul erou al Albaniei Gheorghe Scanderbeg, unde serveau în calitate de duhovnici. Un episcop de acì făcù pe Nifon preot (ieromonah). Din cauza luptelor cu Turcii, Nifon și dascălul său Zaharia trebuiră să plece de acì și se duseră la Ohrida, unde Zaharia ajunse patriarh. Sultanul însă puse pe un favorit al său, scoțând din scaun pe Zaharia, care venì, ca să-și caute dreptate, la Constantinopol, împreună cu Nifon. Acì Zaharia se îmbolnăvì și murì. Rămas singur, Nifon plecă atunci la muntele Atos, căci «sufletul lui dorià să viețuiască într'acel loc, ca și cerbul de isvoarele apelor». In diferite mănăstiri de acì Nifon se desăvârșì în credința religioasă și în cultura bisericească. Avea o scriere frumoasă, și cu ea își câștigà cele necesare pentru existență. Distingându-se, ajunse apoi mitropolit al Tesalonicului; iar în anul 1486, la moartea patriarhului Simeon, patriarh al Constantinopolei. Nifon era un om învățat, capabil; nu însă și fără oare-cari scăderi. Căci la moartea patriarhului Simeon, voind să pună mâna pe averea rămasă dela acesta, Nifon improviză câțivà martori, cari afirmară înaintea Sultanului, că el e rudenie cu răposatul patriarh. Intră, e drept, în stăpânirea averei, dar descoperindu-se în urmă că martorii aseseră mincinoși, Sultanul scoase pe Nifon din scaun și îl exilă, împreună cu martorii falși, în 1489. Nifon trăì mai multă vreme în mănăstirea sfântului Ioan Botezătorul dela Sozopole (Elespont). In 1497 ajunse de a doua oară pe scau-

nul patriarhal, pe care însă îl pierdă iarăşi în anul următor (1498): fiind mai mulţi competitori, şi dând care de care mai mulţi bani Turcilor, pentru a-i pune în scaun. După ce trăi câţi-vă ani, retras în Adrianopole, la biserica arhidiaconalui Ştefan, Nifon ajunse pentru a treia oară patriarh în anul 1502. Dar tot în acest an pierdă iarăş scaunul, fără să se mai aree apoi pe el.

Multele şi marile danii în bani făcute, către sfârşitul secolului al XV, de Domnii din Ţara Românească mănăstirilor dela Atos, îndreptară atenţia clericilor greci asupra noastră. Aflat în strâmtorare Nifon, de bună samă, căută şi făcă — în timpul exilului său dela Adrianopol — cunoştinţă cu evlaviosul Domn român Radu cel Mare (1496—1508), care, când Nifon pierdă, în 1502, scaunul pentru a treia oară, îl ceră dela Saltan, pentru ţara sa, ca «îndreptător şi învăţător al legii lui Dumnezeu, tată şi păstor şi mijlocitor către Dumnezeu». Saltanul încuviinţând cererea Domnului, Nifon veni atunci în Ţara Românească, unde află «turma neplecată şi neascultătoare şi biserica isvrătită şi cu obiceiuri rele şi nesocotite».

Cel dintâi lucru ce a făcut Nifon, venind la noi, a fost ca să se îngrijească de punerea în ordine a trebilor bisericeşti. In scopul acesta el convocă un sobor, care avea să se ocupe, în primul rând, cu reorganizarea bisericească: „şi chemă pre toţi egumenii dela toate mănăstirile ţării Ungrovlahiei şi tot clirosul bisericii şi făcă sobor mare dimpreună cu Domnul şi cu toţi boierii, cu preoţii şi cu mirenii". Acest sobor, condus, firesce, de Nifon, se ocupă, în prima linie, de reorganizarea bisericii, şi dădă atunci, prin anul 1503 sau 1504, un aşezământ statornic în privinţa eparhiilor, stabilind anume, pe lângă mitropolia Ungrovlahiei, încă alte două eparhii: una pentru partea de răsărit a Ţării Româneşti, cu reşedinţa la Buzău, alta pentru părţile oltene, pe teritoriul unde cu un secol mai înainte existase o eparhie, a Severinului. Reşedinţa acestei noue eparhii se aşeză în Râmnicul-Vâlcii, care apăreă

astfel ca un „Nou-Severin". „Deci hirotonì și doui episcopi, — ni se spune în viața patriarhului Nifon — și le dete și eparhie hotărîtă, care cât va birui". Nifon se va fi îngrijit atunci ca să dea Țării Românești și un mitropolit: scaunul fiind după toată probabilitatea vacant. Mitropolitul pus se va fi dus ca să-și ieà reședința la Curtea de Argeș, ca și precedesorii săi, iar Nifon rămase în capitală, alături de Domn, la Curte, unde își luă rolul de „hipermitropolit", de conducător suprem al bisericii din Țara Românească; ceeace nu va fi fost nici dorința, nici gândul Domnitorului, când îl chemase. Ba și mai mult! Nifon se crije și ca controlor al faptelor Domnului. Un conflict trebuià neapărat să se ivească între fostul patriarh și între Domnul țării, care nu înțelesese de loc să-și aducă un cenzor. Biograful patriarhului Nifon ne și spune pe ce temă s'a ivit conflictul. Anume: Domnul voià să mărite pe o soră a sa, numită Caplea, rămasă văduvă în urma morții bărbatului ei, Staico Logofătul, (în 1507), după Bogdan Vornicul, care se căsătorise în Moldova, dar de unde fugise, din cauze politice, lăsând-și acolo soția și copiii. La efectuarea acestei căsătorii însă Nifon se opuse, sub cuvânt că la contractarea unei asemenea căsătorii se împotrivesc rânduelile bisericești. Iar când Domnul efectuă, prin ceilalți arhierei ai țării, căsătoria, Nifon cerù desfacerea căsătoriei, ca fiind nelegiuită. Aceasta supără pe Domn și nu mai văzù de atunci pe Nifon cu ochi buni, determinând și pe alții să nu-i mai dea nici o considerațiune, precum și nici o îngrijire în privința celor materiale. Văzând apoi Domnul că nici prin restrângerea mijloacelor de traiu, nici prin retragerea considerațiunii nu se poate scăpà de el, îl chemă la sine și îi puse în vedere să plece, făgăduindu-i că-i va da și bani, că îl va întreține cât va trăi, numai să plece. Nifon, văzând că nu mai are încotro, trebuì să cedeze și să plece. O tradiție ne spune, că la eșirea lui din capitală și-ar fi scuturat papucii de prafal unei cetăți cufundată în păcate și că ar fi blestemat pe Domn.

Eşind din ţară, trecă prin Macedonia şi Tesalia şi se dase în cele din armă la sfântul Munte. Plecarea lui din ţară avă loc în anul 1507. La Atos Nifon se aşeză mai întâi în mănăstirea Dionisiatului, ducând o viaţă simplă. Muri la 12 August 1508 şi fu considerat, la Atos, ca sfânt. Asemenea şi în Ţara Românească este considerat ca sfânt. O parte din moaştele lui au fost aduse şi se păstrează până astăzi în biserica catedrală din Curtea de Argeş.

Tot la începutul secolului al XVI se manifestă în Ţara Românească şi celalt *curent: cel ce porni dela biserica slavă,* şi tot dela Sârbi şi de data aceasta.

Nevoie eră atunci la noi şi de o influenţă venită din această direcţie.

Căci viaţa bisericească în genere eră pe la sfârşitul secolului al XV în decadenţă în Ţara Românească. Cărtărăria — firesce slavonă — eră numai de prea puţini şi în prea puţine locuri cultivată; mănăstirile nu mai erau la înălţimea la care le voise şi le lăsase Nicodim. Căpeteniile bisericeşti de atunci erau oameni mărunţi, fără vreo însemnătate, din care cauză la unii nu li se cunoaşte decât numele, la alţii nici măcar atât!

Cultivarea din nou intensă a cărţii slavone, ridicarea vieţii mănăstireşti, ierarhi, cari să dea exemplu şi să lucreze în această direcţiune, nu puteau să vină, pe atunci, decât dela Sârbi, cari şi-au păstrat organizaţiunea lor bisericească, chiar după ce cea politică, distrusă de Turci, a încetat. Şi într'adevăr din această parte ne-au şi venit căpeteniile bisericeşti, mitropoliţii Ţării Româneşti dela începutul secolului al XVI; de acolo a venit reînsufleţirea vieţii mănăstireşti şi bisericeşti în genere, ce se vădeşte mai ales în construirea de splendide lăcaşuri bisericeşti, în apariţiunea celor dintâi tipăritură — slavone neapărat — la noi.

In persoana mitropoliţilor Maxim şi Macarie curentul şi influenţa slavă îşi găseşte acum reprezentanţii săi de seamă.

MITROPOLITUL MAXIM

Bibliografie. — Asupra lui Maxim avem două biografii: una publicată în *Glasnic* XI. (1859) pp. 124—129; de acĭ în *Arhiva istorică*, II, p. 65; alta tot în *Glasnic*, XXI, (1867) p. 272; de acĭ la I. Bogdan: *Vechile cronice moldovenești*, p. 269 — 270. Tot ca isvoare asupra lui Maxim cîr. și „Vieața lui Maxim și a Anghelinei" în *Pravila de rugăciuni* (slavonă) tipărită la Râmnic 1761, No. 10 și 13; Martinov: *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis 1863, p. 17; Farlati: *Illyricum sacrum* tom. VIII, p. 60; Miklosich: *Monumenta serbica*, p. 549, M. Cogălniceana: *Letopisețele României*, I, 181; Harmazaki: *Documente*, II, 2, p. 572; I. Bogdan: *Cronice inedite*, p. 48 și 63; Pomelnicul mitropoliei în *Biserica ortodoxă română*, XIII, 689—697, XIV, 65—74; Engel: *Geschichte von Serwien*, 1801, p. 453—454; Engel: *Geschichte von der Wallachey*, 1804, I, 190; Schafarik: *Geschichte der südslavischen Litteratur*, Prag., 1865, t. III, pp. 122—123; Raič; *Istoria sârbească*, cartea IV, cap. VI și VIII; E. Picot: „Genealogia Brancoviceștilor" în *Columna lui Traian* pe 1883, p. 78; N. Iorga: *Istoria bisericii românești*, I. pp. 121—123.

Maxim e numele luat în călugărie, din botez însă se numiă Gheorghe, și făceà parte din familia Brancovicești-lor, altimii stăpânitori ai Sârbilor. Tatăl lui Gheorghe Brancovici al nostru se numiă Ștefan, iar mamă-sa, fica unui principe albanez, Anghelina. Cucerirea statului sârbesc de Turci, făcù pe Brancovicești să rătăcească care încotro apucă. Multă vreme tatăl lui Gheorghe-Maxim al nostru rătăcì prin Albania. Curentul general însă al emigrării sârbești, fiind spre Ungaria, ca să scape de Turci, treceră în această țară și Gheorghe-(Maxim) și un frate mai mic al său numit Ioan. Acì, ca mai toți frantașii sârbi, luptară în armata regelui Ungariei în contra Turcilor. Se spune că regele ar fi oferit lui Gheorghe Brancovici mâna unei principese catolice, Isabela, pe care Gheorghe Brancovici declară că o va luà numai dacă se va face ortodoxă: ceeace nu se întâmplă. Fie din cauza credinței lui paternice, fie din cauza înclinației—un unchiu al lui se făcuse călugăr în mănăstirea Chilandar, dela sf'ântul Munte —

Gheorghe Brancovici se făcù călugăr, prin anul 1495, în mănăstirea Capinic (din Sirmia), zidită de el, luând numele de Maxim. Acì trăi până la moartea fratelui său Ioan, care trăià şi el retras din lume în timpul din urmă. Prin încetarea din viaţa a fratelui său, Maxim rămase singurul reprezentant al dinastiei sârbeşti. Sârbii şi regele ungaresc se adresară către el, oferindu-i demnitatea de despot, dar el nu primì. In mănăstirea Capinic nu mai putù să rămână, din cauza deselor incursiuni în aceste părţi din partea Turcilor, cari poate să-l şi fi vizat pe el urmaş legitim al despoţilor sârbeşti. „Alungat din casă şi din patrie, fericitul Maxim luă cu sine moaştele fratelui şi părinţilor săi şi merse la Rada, Domnul Ţării Româneşti, carele fiind iubitor de Christos, îl primì cu bucurie sufletească şi cu veselie şi îi dădù un loc de odihnă ca în patrie". Venirea lui Maxim în Ţara Românească e pusă de biograf îndată după moartea fratelui său, întâmplată în 1502. Deci îndată după aceasta şi anume în anul 1503 a trebuit să vină Maxim în Ţara Românească. El erà numai ieromonah atunci. Data venirii lui în Ţara Românească coincide însă cu anul în care şi patriarhul Nifon, venit de curând, se aflà acì, ocupându-se cu reorganizarea bisericii. Maxim, îndată după venirea lui în Ţara Românească, a hirotonisit arhierea la stăruinţele Domnului Rada cel Mare. „Şi nu după multă vreme îl făcù arhiepiscop al Ţării Munteneşti" într'un sinod ţinut după moartea precedesorului mitropolit, ni se mai spune de cei ce s'au ocupat cu persoana lui Maxim. Sinodul — dacă informaţia (Engel. Gesch. von Serwien p. 453) e exactă — poate să fie chiar acel sinod convocat de Nifon, în acelaş an (1503), pentru reorganizarea bisericii. In anul 1504 Rada cel Mare însură pe Pârvu fiul surorii sale Caplea, cu fata răposatului Dimitrie Iacşici, unul dintre fruntaşii sârbi pribegi şi rudă cu Maxim. E foarte probabil că o căsătorie între nepotul de soră al Domnului şi fata unui fruntaş sârb pribeag să o fi pus la cale şi să o fi efectuat mitropolitul, sârb de origină, Maxim.

In toamna anului 1507 se născù un războiu între Radu, Domnul Țării Românești, și Bogdan, al Moldovei, din cauza adăpostirii în Țara Românească a unui pretendent la tronul Moldovei, numit Roman, și pe care Radu Voevod pare a-l fi susținut efectiv. Bogdan trecù în frunte armatei sale hotarul și se oprì pe malul Râmnicului, unde venì, ca să facă pace între ei, Maxim, care între altele, spuse lui Bogdan că „sunteți creștini și de același neam". Maxim reușì să facă pace între ei, la 28 Octomvrie 1507, jurându-și ambele părți credință pe evanghelie. Tot în anul 1507, și anume la 3 Decemvrie, Radu cel Mare încheie cu Sașii din Ardeal un tratat, prin care se învoià Domnului român ca să-și ieà refugiul la ei, în cazul când va fi gonit de vreun pretendent din țară. De bună seamă că și această învoială a lui Radu Voevod cu Sașii va fi fost adusă la îndeplinire tot de mitropolitul Maxim, care încheiase și pacea cu Moldova și care se vede că erà, în tratative diplomatice, omul de încredere al Domnitorului.

In ultimul timp al domniei sale, Radu cel Mare, fiind amenințat de Turci din cauza înclinării sale către creștini, făcù o călătorie la curtea regelui Ungariei, Vladislav II, pe la începutul anului 1508, aducând regelui și niște daruri. Și cum Maxim cunoșteà obiceiurile și starea lucrurilor la curtea regelui Ungariei, fu luat de Radu cel Mare cu sine, și adusè bune servicii Domnului român. Radu primì atunci, ca feudă ungurească, domeniul (Ștremțul și Geoagiul de sus) în comitatul Haniade, din Ardeal. Intorcându-se apoi în țară, Radu cel Mare murì îndată după aceasta în Martie 1508. Lui îi urmă în scaun Mihnea cel Rău (1508—1510), fiul lui Vlad Țepeș. Pe lângă cruzimea ce arătă față de boeri, Mihnea se mai arătă și partizanul hotărît al Turcilor. Firește că Maxim nu se puteà simți bine pe lângă acest Domn și crud și vrăjmaș al celor ce înclinau spre creștini și va fi și dorit, poate, să plece din Țara Românească. De aceea fu, pentru el, cum nu se puteà mai bine venită însărcinarea ce i-o dădù Domnul—la îndemnul unor boieri prieteni ai

lui Maxim—de a se duce la curtea regelui Ungariei, spre a-i aduce la cunoştinţă suirea lui Mihnea pe tron. Maxim, hotărît a nu se mai întoarce, luă, în taină, avutul său, precum şi osemintele rudelor sale şi trecă—dela Argeş, unde era reşedinţa mitropolitului — în Ardeal, şi de aci la curtea regelui, unde îşi îndeplini misiunea ce i se încredinţase. De teama lui Mihnea cel Rău însă, nu se mai întoarse înapoi în ţară, ci, trimeţând diplomele pe care regele le dase pentru Domn, rămase în Ungaria. In mănăstirea Capinic unde fusese mai înainte vreme, nu se putea duce, fiind ameninţat acolo mereu de Turci, cari luaseră în stăpânire părţile acelea. Se duse însă pe moşiile rudelor sale: Iacşici, în părţile Sirmiului, unde fondă mănăstirea *Cruşedol*, în cari se stabilì — adunând mai mulţi călugări în jurul său — şi trăì apoi până la moartea sa.

Ajungând, în Ianuarie 1512, Neagoe Domn al Ţării Româneşti, hotărî împreună cu sfetnicii săi să cheme înapoi pe mitropolitul Maxim, pentru ca să nu lipsească bisericii căpetenia sa cea mai înaltă. Maxim veni, fu bine tratat, dar nu rămase în ţară. El dădù, cu această ocaziune, lui Neagoe de soţie pe Miliţa, care era nepoata lui de frate sau vara sa; binecuvântă această căsătorie, apoi se întoarse în mănăstirea sa Cruşedol, unde trăì până la 18 Ianuarie 1516, când, încetând din viaţă, fu îngropat în mănăstirea Cruşedol. Sârbii l-au pus mai târziu între sfinţi.

Pentru biserica din Ţara Românească un ierarh ca Maxim, distins şi prin origina şi prin viaţa şi activitatea sa, a avut o influenţă binefăcătoare: ridicând nivelul moral-religios în genere, a dat vieţii bisericeşti şi mănăstireşti de aci o nouă însufleţire.

MITROPOLITUL MACARIE.

Bibliografie. *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintelui nostru Nifon* de Gavriil Protul în *Arhiva istorică*, t. I, partea 2, pp. 149—150, cfr. şi ediţia Erbiceanu-Naniescu la acelaş pasaj. Cronica Ţării (atribuită lui Ludescu) *Magazin istoric*, IV, p. 251.

Biana-Hodoș: *Bibliografia veche românească*, I, pp. dela început. *Învățăturile lui Neagoe*, București, 1843, p. 173. Mașceleanu: *Monumentele strămbunilor*, București, 1873, p. 52. *Condica mitropoliei din București*, (la Arhivele Statului), I, p. 21 b. N. Iorga: *Studii și documente*, XIII, p. 66 și *Inscripții*, I, p. 116. „Pomelnicul mitropoliei" în *Biserica ortodoxă română*, XIII, 689—697 și XIV, 65—74. Schafarik: *Geschichte der südslavischen Litteratur*, Prag. 1865, tom. III. p. 120. Odobescu: „Cărțile dela mănăstirea Bistrița" în *Revista Română*, I, p. 811 seqq. W. Jagič: *Der erste Cetinjer Kirchendruck*, (Denkschriften der kaiserl. Akademie), Wien 1894. Emil Picot: *Coup d'œil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains*, Paris, 1895. N. Hodoș: *Inceputurile tipografiei în Țara Românească* în *Convorbiri literare* pe 1902, p. 1051. Romansky: *Mahnreden des wallachischen Woywoden Neagoe*, Leipzig, 1908, p. 150. N. Iorga: *Istoria bisericii românești*, I. p. 124—126.

Macarie erà Sârb de origină, dar unde, când și din ce familie s'a născut, nu se poate ști. A trebuit să petreacă câtăvà vreme în Veneția, unde învățà meșteșugul cel nou al tiparului (1).

A fost adus apoi la Cetinie în Muntenegru, — unde până către sfârșitul secolului al XV-lea se mai păstrau sfărâmături din puterea de altădată a Sârbilor — de către un mic dinast de acì, George Cernoevici, care, vizitând Veneția și trăind chiar câtvà timp acì, adusе, la întoarcerea sa în patrie, și stabilì în mănăstirea din Cetinie, pentru luminarea poporului său, o tipografie. In fruntea acestei tipografii puse pe Macarie, care erà în acelaș timp și conducător tehnic al tipografiei și desenator și tăetor de ștampe. Din tipografia aceasta de sub conducerea lui Macarie eșirà cărți ca: *Octoihul* în 1494 (partea I: patru glasuri), *Psaltirea* în 1495. Cum însă George Cernoevici fu nevoit nu după multă vreme să-și părăsească țara, din cauza Turcilor și

(1) Născocit, precum se știe, de Ioan Gattemberg din Maiența, pe la anul 1450, tiparul se răspândì repede în lumea germană. La 1465 ajunse la Roma, iar în 1469 la Veneția. Negustorii bogați din acest din urmă oraș, găsind în el o nouă sursă de exploatare, un nou mijloc de îmbogățire, fondară mai multe tipografii, tăiară fel de fel de litere. In aceste tipografii se tipăriră și cărți pentru Slavi, acì, în ele, putură unii Slavi să învețe acest meșteșug.

să se refugieze la Veneţia, tipărirea de cărţi fu şi ea întreruptă, iar Macarie a trebuit, firește, să vină împreună sau după protectorul său, şi el în Veneţia, unde învăţase meşteşugul şi unde şi-l puteà continuà şi perfecţionà. Peste câţivà ani el apare ca tipăritor de cărţi în Ţara Românească.

De bună seamă că tipografal muntenegrean e una şi aceeaş persoană cu Macarie, tipăritor de cărţi la noi, la câţivà ani numai după plecarea lui din Muntenegru. Căci dacă numele de Macarie este destul de răspândit printre călugări, nu e mai puţin adevărat că numai unul puteà fi pe atunci un bun meşter tipograf. Pe urmă tiparul cărţilor dela noi seamănă cu al celor din Muntenegru şi chiar şi deosebirea ce există în execuţarea tehnică: cele din Ţara Românească sunt superioare în această privinţă, se poate privì ca o dovadă pentru identitatea lui Macarie, care întorcându-se la Veneţia, a putut firește să se perfecţioneze şi mai mult în această artă. Şi apoi să nu se scape din vedere că şi mijloacele pe care i le puneà la dispoziţie Domnul român erau superioare celor ce i le puteà acordà un mic dinast sârb.

Venirea lui Macarie la noi a fost înlesnită de legăturile negustoreşti pe care le aveà atunci Ţara Românească cu Veneţia, de unde se aduceau obiecte de gătealà, lucrări întrebuinţate în biserici etc. De aci a adus Radu cel Mare hârtie pentru tipăritul cărţilor pe care el le-a început; litera tot de aci a fost adusă. Tot de aci a trebuit să vină şi omul cunoscător al meşteşugului: Macarie, care, luând dramul spre ţara noastră, aduse cu el şi 2—3 săculeţe cu litere, cu iniţiale tăiate frumos, cu frontispicii dibăcia împletite, în cari se resimte influenţa, origina veneţiană.

Anul unume în care el veni în ţara noastră nu se poate şti. Putem însă spune că venirea lui avù loc în anii din urmă ai domniei lui Radu cel Mare (1496—1508): în 1507 erà în Ţara Românească, căci în Noemvrie acest an lucrà aci la tipărirea unei cărţi. El cată să fi venit după 1503, adică după ce Maxim ajunse mitropolit în Ţara Românească; căci,

după toată probabilitatea, la aducerea lui Macarie la noi va fi contribuit și conaționalul său, mitropolitul Maxim, care vedea în acest meșter de tipar pe omul menit să-l ajute în ridicarea nivelului cultural și moral în biserica din Țara Românească.

Ajungând în Țara Românească, Macarie instală într'o mănăstire: Bistrița (din Vâlcea), sau, mai de grabă, Dealul (de lângă Târgoviște), într'un mod cu totul simplu, o tipografie. Pe lângă literile aduse de el în câteva săculețe, i-au mai trebuit câteva tampoane, pe cari i le putea face un tâmplar, care îi va fi montat totdeodată și tipografia, pe care nu trebue să ne o închipuim că avea vreo asemănare cu complicatele ateliere tipografice moderne: era instalată într'un mod destul de primitiv, avea instrumentele necesarii tipăritului cu totul simple și ocupă un spațiu cu mult mai redus.

Din această tipografie, stabilită la noi și condusă de Macarie, ieșiră următoarele cărți slavone, cari sunt și cele dintâi tipăriturі cari se fac în țările române: *Liturghier* în 1508, în a cărui prefață Macarie se numește „smerit monah și preot Macarie"; *Octoihul* în 1510, în a cărui prefață își zice „ieromonahul Macarie" și *Evanghelia* în 1512 (Ianie 25), în care iscălește: „Eu întru Hristos rob călugărul Macarie". Macarie ajunge mitropolit chiar în anul în care se tipărește această din urmă carte.

In Ianuarie 1512 se suise pe tronul Țării Românești Neagoe Voevod, începătorul unei domnii mai liniștite și mai îndelungate. Ingrijindu-se de binele mersul bisericii, Neagoe, precum am văzut, chemă pe mitropolitul Maxim ca să-și ocupe din nou scaunul arhiepiscopal, pe care îl părăsise la venirea lui Mihnea cel Rău ca Domn, retrăgându-se în mănăstirea Craședol. Maxim veni, într'adevăr, la noi în țară, dar nu primi să mai rămână mitropolit, ci se întoarse iar în mănăstirea sa, Craședol. Atunci Neagoe Voevod puse ca mitropolit — luând, de bună seamă, în considerație și recomandația ce-i va fi făcut Maxim, — pe Macarie,

tipografal de până atunci, așà că nu numai recomandarea fostului mitropolit, dar și munca cultarală depusă de Macarie, tipărind cele dintâiu cărți slavone la noi, îl indicau ca pe cel mai vrednic pentru această înaltă demnitate bisericească. Fu ales după 25 Iunie 1512, — dată la care, cum văzurăm, Macarie lucrà încă la tipărirea de cărți — și i se dădù binecuvântare din partea patriarhiei din Constantinopol, de care iarăși se apropià biserica din Țara Românească pe această vreme. Neagoe Voevod a trebuit să se intereseze, în primul rând, de biserică; căci din cauza lipsei îndelungate a unui conducător — mitropolitul Maxim plecase încă din 1508 de pe scaun, și de ocuparea scaunului de un alt mitropolit, nu ni se mai vorbește nicăeri, până la 1512 — biserica din Țara Românească se află într'o stare de decădere, din care numai un om distins, harnic și priceput, cum se și vădise Macarie până atunci, o puteà ridicà. Viața patriarhului Nifon ne spune: „Și cum ridicà David chivotul legii Domnului, așà și Neagoe-Vodă ridicà biserica cea căzută și puse pre Macarie mitropolit a toată Țara Ungrovlahiei, plaiului și Severinului, cu blagoslovenia lui Pahomie (1) patriarhul dela Țarigrad".

Pus de Neagoe, mitropolitul Macarie a secondat, de bună seamă, pe Neagoe, și l-a îndemnat în multe din actele religioase ale acestui Domn. Căci mitropolitul Macarie se întâlnește luând parte însemnată la sfințirea frumoasei mănăstiri dela Argeș, făcută de Neagoe, și sfințită cu mare pompă la 15 Augusț 1517. Desigur că la construirea acestei frumoase mănăstiri a supraveghiat, din reședința sa dela Argeș, mitropolitul Macarie. Parte însemnată ia Macarie și la mutarea mitropoliei din Argeș la Târgoviște, mutare care se hotărâ la 17 Augusț 1517. Pomenirea lui Macarie apoi în inscripția vechei mitropolii din Târgoviște

(1) A fost patriarh în două rânduri: întâiu: 1503—1504, a doua oară 1505—1514.

iarăși ne poate servì ca indiciu că și la constrairea acestui locaș bisericesc, început de Neagoe, mitropolitul Macarie va fi îndemnat pe Domn ca să-l facă. De câtă trecere se bucurà mitropolitul Macarie înaintea lui Neagoe, ce merite își căștigase și cât de mult lucrase pentru ridicarea bisericii din Țara Românească, ne-o spune însuș Neagoe într'una din cuvântările sale, scrisă în 1520, când zice (Învățăturile lui Neagoe p. 173): „Prea iubite părinte Kir Vlădico Macarie cela ce ești cu mila și cu darul lui Dumnezeu ales și pus înaintea noastră, de ne luminezi și ne strălucești ca razele soarelui ca să ne arăți și să ne înveți calea lui Dumnezeu....".

Cât a mai păstorit, după 1520, mitropolitul Macarie nu se poate ști. Se poate ca el să fi încetat din viață în acelaș an cu Neagoe Voevod (+1521) saŭ îndată după acest an; căci abià în 1524 se întâlnește un nou mitropolit în Țara-Românească.

Prin reprezentanți ca mitropoliții Maxim și Macarie ai Ungrovlahici, curentul venit dela biserica slavă se reîmpaterniciì la începutul secolului al XVI și exercità o influență însemnată în acest timp în biserica din Țara Românească, reînsuflețind viața mănăstirească și bisericească în genere și dând un nou avânt cărții slavone. Cultivarea cărții slavone trecù apoi din Țara-Românească în Moldova, unde în secolul al XVI se întâlnesc vlădici, egumeni saŭ și simpli călugări, îndeletnicindu-se cu ea.

Impaternicirea din secolul al XVI făcù ca curentul și influența slavă să se mențină în biserica română și într'o bună parte din secolul al XVII. Abià către sfârșitul acestui din urmă secol slăbì, și ne mai având reprezentanți, cari să-i deà o nouă putere, încetă la începutul secolului al XVIII, când limba slavonă este scoasă din slujba bisericească.

Ce privește însă curentul și influența greacă, ne mai

găsind, după Nifon, reprezentanți, susținători în biserica Țării Românești, în secolul al XVI, slabi. Se împaterniciì însă în secolul al XVII și exercită o însemnată influență în biserica română în secolul al XVIII pentruca apoi, în secolul al XIX să înceteze și el.

N. DOBRESCU.

SOARELE

Când răsărit-a plin de măreție
Pe cerul rumenit de-ai zilei zori,
Din văile umbroase, ce de nori
Se ridicară calea să i-o ție!

Dar, soarele, cu pași triumfători
Suì mereu pe bolta azurie,
Făcând prin strălucirea-i: deal, câmpie,
Să deà prielnic rod, frumoase flori.

Iar norii cei întunecoși?... S'au dus!
Gonitu-i-a, din slava lui de sus,
Pe toți, al zilei domn, cu alba-i rază.

Și din'nălțimea unde strălucește,
El fericit acum în jos privește:
O lume — cum îl binecuvântează.

P. DULFU.

ORIENTALIA

Pentru cel care zilele vin şi se duc fără
ca să lase opere de valoare, acela nu
trăeşte, el respiră ca şi foalele unui ferar.
(Pancatranta, textus ornaţior III. 3.88).

Inainte de a intrà în subiectul ce îmi propun a tratà voesc să introduc pe lector într'o literatură puţin cunoscută, dela care însă poeţii şi prozatorii secolului trecut au avut de învăţat multe. Este vorba de literatura indiană care îmbrăţişează o perioadă de 3.000 de ani şi în care se coprinde toate genurile literare. Deşi literatura Sanscrită, cum se obişnueşte a fi numită, se studiază de un timp relativ scurt, totuş s'au făcut progrese mari în cunoaşterea ei, căci de unde în anul 1819 *August Wilhelm von Schlegel* nu cunoşteà în opera sa *„Über den gegenwartigen Zustand der indischen Philologie“*, mai mult de 15 opere sanscrite şi traduceri, la 1830 *Fr. Adelung* în *„Versuch einer Literatur der Sanskrit-Sprache“* citează dejà 350 opere iar Weber în *„Indische Literaturgeschichte“* apărută în 1852 numără ca la 500 opere sanscrite. Cea din urmă operă bibliografică, pentru care Th. Aufrecht a consacrat 40 ani de muncă, *„Catalogus Catalogorum“*, publicat în 1903, coprinde toate manuscrisele sanscrite răspândite în diferite părţi şi conţine peste 50.000 cărţi.

Ca un mic grăunte din această colosală grămadă mă voiu ocupà în acest articol întru cât acest grăunte încolţind a trimis rădăcini până în literatura noastră populară. Mă voi ocupà cu vrăjile, farmecile şi descântecele indiene coprinse în una din cele patru *vede*, pe cari, din cauza importanţei ce aveau, Indienii le-au alipit la

cărţile lor sacre. Înainte însă de a vorbi despre colecţia vrăjilor indiene în special, voi vorbi despre colecţia vedelor în general, căci acest cuvânt se aude des fără să ne dăm seama bine asupra însemnării lui. *Veda* în vechea limbă Indiană însemnă ştiinţă şi este înrudit cu gr. οἶδα lat. *video*, germ. *wissen*, etc. Această operă compusă din o mulţime de cărţi coprinde întreaga ştiinţă şi se poate compară cu biblia noastră.

În privinţa timpului când s'au născut aceste cărţi religioase există o discuţie întinsă căci, în literatura sanscrită, unde stăm aşă de rău cu cronologia, este imposibil să spunem ceva precis când trebue să facem aproximaţii, nu cu zecile şi cu sutele ci chiar cu miile de ani. De aceea mă voi mărginì la părerile cele mai importante ce s'au emis pentru fixarea timpului când au apărut vedele.

Când se cunoscură pentru prima oară operile literaturei indiene se presupunea că sunt de o vechime colosală şi Fr. Schlegel credeà că prin operile vechilor scriitori Indiani se vor deslegà multe din problemele lumei primitive. În adevăr nu toate operile literaturii sanscrite ne prezintă aceeaş vechime, dar scrierile religioase cu drept cuvânt se pot considerà ca cele dintâi apărute. În cele mai vechi părţi ale Rigvedei, Indienii ni se prezintă ca aşezaţi în Pendcab şi treptata întindere a Brahmanismului către Est, spre Gange, poate să fi durat secole. Până la apariţia Budismului însă întreagă India erà brahmanizată. Deci nu mai încape îndoială că întreaga literatură vedică existà înainte de apariţia Budismului, adică înainte de anul 500 A. Ch.

Cel dintâi care a încercat să stabilească o cronologie a literaturii vedice este renumitul sanscritist *Max Müller* în *„History of ancient Sanskrit Literature“*. El presupune cinci straturi în literatura vedică şi, admiţând câte 200 ani pentru fiecare, ajunge să conchidă că imnurile vedice, cari sunt cele mai vechi, au fost compuse între anii 1200—1000 A. Ch. Criteriul admis de Max Müller nu se poate da ca ceva precis căci 200 de ani admişi pentru fiecare strat al religiei vedice este ceva foarte vag şi însuş Max Müller se îndoià de precizianea acestei păreri în «physische Religion» (1890) când spuneà că nici o putere nu va puteà stabilì, dacă imnurile vedice sunt compuse cu 1000, 2000 sau chiar 3000

de ani A. Ch. S'a căutat deci un alt criteriu care să ofere mai multă garanţie de preciziune şi aceasta nu puteà fi decât calculul matematic. Incă la 1885, în analele academiei din Praga, un însemnat cunoscător al vedelor, Ludwig, propunea orientarea după eclipsele menţionate în vede, ca să determine etatea lor, căci preoţii indieni, ca şi cei romani, erau şi făcători de calendare, ca să poată şti timpul potrivit pentru sacrificiu.

Doi savanţi, aproape în acelaş timp, au început cercetările lor pe acest teren şi anume: *Hermann Iacobi* profesor în Bonn în articolul său „Über *das Alter des Rigveda*" în „*Festgruss an Rudolf von Poth,*" Stuttgart 1893 şi un învăţat indian „*Bál Gangádhar Tilak in Bombay*, în articolul său *The Orion or Researches in the Antiquity of the Vedas*" (1893). In Brahmana, (nişte comentarii vechi ale Vedelor, se vede că Pleiadele (Krttikās) coincideau cu equinoxul de primăvară. Dar în textele vedice se mai găsesc urme despre un alt calendar în care echinoxul de primăvară cădeà în Orion (Mrgaširas) Prin calculele precise ale unor astronomi vestiţi rezultă că pe la 2500 A. C, equinoxul de primăvară cădeà în Pleiade, iar pe la 4500 în Orion. Aşà dar literatura vedică s'a născut între 4500—2500. Ceiace a întărit pe Iacobi în credinţa lui a fost un alt calcul în care s'a luat ca punct de plecare steaua polară „Alfa draconis" care, pe la 2780, erà aşà de aproape de pol, în cât unui observator i se părea că e fixă adică *dhruva*, cum este menţionată în *Grhya-sutra*, în care se prescrià ritualul pentru casă. Cu toată preciziunea calculelor matematice, această părere nu a putut prinde căci din texte rezultă că Indienii nu au început totdeauna anul primăvara ci şi iarna, sau în anotimpul ploios căci Indienii aveau şase anotimpuri. De aceea un alt savant G. Bühler în «Indian Antiquary» 1894 a procedat la stabilirea datelor imnurilor vedice, bazându-se pe istoria culturală şi socială ce se degajează din acele imnuri. Având-se în vedere toate aceste date se poate ajunge la conclazia că literatura vedică s'a produs în intervalul de pe la 1200—500 A. Ch. Negreşit că şi aceste limite sunt foarte elastice şi trebue să recunoaştem că ne este imposibil să avem ceva precis, totuşi trebue să admitem că până la 500 A. Ch. literatura vedică

eră terminată, când însă a început este un mister, în tot cazul nu poate fi mai veche ca 2000 de ani A. Ch.

Literatura vedică se compune din opere în versuri, cari sunt cele mai vechi şi opere în proză, cele mai multe, comentarii ale celor dintâi, formând o grămădire de tratate liturgice şi filosofice pentru studiul cărora abiă ar ajunge o viaţă de om. Într'un sens mai restrâns însă se dă numele de vede la 4 colecţii de imnuri trebuincioase exclusiv cultului. În fruntea acestora stă:

1) *Riga-veda samhita*, adică colecţia cântecelor de laudă, cari nu erau cântate ci numai recitate. Ea singură coprinde 10 cărţi cu 1017 imnuri.

2) *Sama-veda samhita*, colecţia ştiinţei melodiei, este mai mult un extract din Rigveda, menit să fie cântat.

3) *Jajur-veda-samhita*, adică colecţia ştiinţei sacrificiului *(yajus)*, coprinde diferite rugăciuni ce se spuneau la sacrificii.

4) *Atharva-veda-samhita*, adică colecţia ştiinţei lui *Atharvan*, este o adunare de vrăji şi descântece. Despre această colecţie mă voi ocupă în specia căci este foarte interesantă pentru civilizaţia popoarelor. Acest Atharvan pare a fi cel mai vechi nume pe care Indienii l'au dat preotului focului şi corespunde Atharvanilor din biblia Persilor vechi, adică din Avesta.

Negreşit că cultul focului jucă un rol însemnat la cei vechi şi preoţii acestui cult se identificau cu vrăjitorii. Aşă se explică cum cuvântul Atharvan, care însemnă preotul focului, a ajuns mai în urmă să însemneze ceeace aceşti preoţi recitau, adică vrăjile şi farmecile. Cel mai vechi nume al Atharvavediei eră *Atharvāngirasah* [1]) adică Atharvan şi Angiras nume cari însemnă două noţiuni diferite. Atharvan coprindeă formule cari, pronunţate, ajutau la vindecarea bolnavului şi ar corespunde cu descântecele noastre, iar Angiras coprindeă aşă numita magie neagră cu blesteme oribile contra unui inimic nevăzut sau contra altui vrăjitor. Astăzi însă această colecţie este numită Atharvaveda şi coprinde 730 imnuri împărţite în 20 cărţi cu aproape 6000 stanţe [2]). In cele dintâi

[1]) *M. Blovmfield:* The Atharvaveda in capitolul c: The Names of the Atharvaveda and their meanings.

[2]) Interesante date statistice pentru imnurile atharvavedei se găsesc în monumentala

şapte cărţi se coprind conjuraţiuni magice oscilând între 1—18 stanţe, cartea XIV conţine un ritual nupţial, a XVIII un ritual funerar. Poeţii cari au compus aceste imnuri sunt mediocri, dar mediocritatea lor este compensată prin interesul ce aceste imnuri inspiră pentru civilizaţia omenească. În adevăr fără ele nu am şti decât pe ghicite despre existenţa intimă a popoarelor arice, a superstiţiilor ce le domniau şi a diferitelor mijloace prin cari se apărau contra acelor inimici nevăzuţi, cari joacă un rol aşà de important în viaţa popoarelor vechi. Indienii, ca oameni cari trăiau în mijlocul naturei, erau adesea turburaţi de atâtea lucruri neaşteptate cari le turburau liniştea lor contemplative. Diferite incidente ale naturei ca furtuni, ploi, inundaţii, etc. sunt atâtea lucruri cari impresionau adânc pe Indieni. Dar atunci când o boală neaşteptată sau o moarte năpraznică coprinde pe om, câte gânduri nu vin chiar celui mai sceptic contimporan! Deci există fiinţe nevăzute cari caută să vatăme omului, iar farmecele ca şi desfacerile sunt acţiuni ale spiritelor, cari au înrîurire asupra corpului omenesc (1). Contra acestor spirite rele a căutat omul să se apere şi la început preoţii apoi vrăjitorii au inventat formule cu care să se apere sau să poată face rău inimicilor nevăzuţi. Scopul Atharvavedei este, cum ziceau Indienii chiar, să îmblânzească pe demon, să bine-cuvinteze pe amici, să blesteme pe inimici. Aceste numeroase formule de vrăji cari conţin blesteme şi exorcisme erau considerate de Indieni ca necanonice şi deci trebue scoase din cărţile sacre. De acea ori de câte ori este vorba de ştiinţa sacră a Indienilor se citează *„trayī vidyā"* şi în urmă Atharvaveda, ba chiar se trece cu vederea (2).

In fond însă între cult şi descântec nu este o deosebire esenţială, prin ambele omul caută să influenţeze asupra unor puteri supranaturale (3). Tot astfel preotul şi vrăjitorul la început însemnă acelaşi lucru, cum de altfel ne spune frumoasa asemănare a san-

---

traducere a lui Whitney-Lanman: Atharvaveda samhita, translated with a critical and exegetical commentary. Cambridge Massashusetts 1905. CXL sq.

(1) *W. Wundt:* Völkerpsychologie IIB. III. 1906 p. 177 sq.

(2) *Winternitz:* Geschichte der indischen Litteratur 1908 pag. 108.

(3) *Oldenberg-Henry* La réligion du Véda 1903 p. 407.

scritalai *„brahman“* ca latinal *„flamen,“* ambii la început preoţi ai focalai, prin urmare vrăjitori, ambii apoi preoţi ai caltalai (1). În istoria popoarelor însă vine un timp când caltal zeilor începe să se deosebească de opera vrăjitoralai, când preotal care este favorizat de zei începe să fie mândru faţă de preotal care se serveşte de demonii secreţi. Din asemănările cuvintelor în diferitele limbi indogermane se vede că preotal, vrăjitoral şi medical eraa identici.

Astfel lat. *medeor* (2) *medicus* = avesticaI *vī-mad, vī-mādaya,* a vindecà de invazia spiritelor, iar vechial slav *vračí* are însemnarea de vrăjitor şi medic.

Cam în acelaş mod trebae să se fi născut şi la noi descântecele căci cele mai multe din ele sant ragăciani aprocrife. Se ştie că biserica creştină a avat multe lupte contra ereticilor cari pentra aş răspândi doctrina lor, compuneaa diferite imnuri şi ragăciani, corespunzătoare diferitelor trebuinţe ale poporalai.

După ce secta eretică dispăreà imnurile şi ragăcianile tot mai rămâneaa în popor, na sub forma primitivă de ragăciane, ci sub forma apocrifă de descântec. De aci se explică cam găsim descântece de deochi şi ragăciane de deochi, descântece de lehazie şi ragăciane pentra aceiaşi ocazie, descântec de năjit şi ragăciane de năjit etc (3); deci vrăjitoral făceà concarenţă preotalai. Ba încă anele din aceste ragăciani sant de origină apocrifă cam probează episcopal Melchisedec relativ la ragăcianea pentra năjit care na ar fi decât an exorcism bogomilie (4).

Cam acelaş rol il jacà Atharvaveda faţă de literatara oficială, de unde luase foarte multe lucrari şi mai târziu a adăogat întreaga carte XX din Rigveda. Pentra noi deci are o importanţă însemnată acest produs al religiei indiene căci găsim religia aşà cam şi-o formulează poporal ca credinţa în spirite şi în de-

(1) *Kretschmer* P. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache 127 sq. cf. *Walde:* Lateinisches etymologisches Wörterbuch 229.

(2) *Schrader* O. Sprachvergleichung u. Urgeschichte II T. Die Urzeit 1907. pag. 449 sq.

(3) *G. Dem. Teodorescu.* Poezii populare române p. 377 sq.

(4) Idem. 380 nota.

moni de tot felul. Ceeace este mai curios este că acelaş fond şi aceleaşi practici le găsim în descântecele noastre populare. Mă voi încercà să dau acì câtevà asemănări între descântecele noastre şi cele indiene. Astfel vrăjitorul din Atharvaveda (1) descântă de scrântitură în modul următor.

„Drept eşti tu Rohani (2) (probabil o iarbă) drept să fie şi pi-„cioruł scrântit, îndreptează-l Arunáati (tot o plantă medicinală). „Ceeace este rănit, ceeace este zdrobit în corpul tău, să-ţi îndrep-„teze creatorul. Să-ţi lipească mădavă la mădavă, încheetură cu „încheetură, ceeace a căzut din carne să-ţi crească împreună cu „oase. Mădavă la mădavă să se lipească, piele la piele să crească, „sânge şi oase să se unească, carne cu carne. Tu iarbă (cu care „descântă) adună păr la păr, piele la piele, sânge în oase fă să „crească, uneşte tot ce e desfăcut". Asemănări izbitoare cu acest descântec, se găsesc atât la germani cât şi la noi.

Astfel cel mai vechi monument scris al literaturei germane este tot un descântec din sec. X, aşà numitul „Mersebarger Zaubers-pruh" (1) în care Phol şi Wodan se duc la lemne şi acolo găsesc calul lui Balder cu piciorul scrântit şi Wodan îl descântă în modul următor: „Să se lipească os la os, sânge la sânge, membra la membra". In descântecele germane apare mai târziu în local zei-tăţilor păgâne însuş mântuitorul Christos al cărui cal îşi scrântise piciorul.

Descântătorii noştri se disting prin mulţimea detaliilor. Astfel într'un descântec *„de dânsele"*, Irodiţa cea mai mare, cu un pahar de argint în poale, ea cum a cântat, cum a descântat, ca cu mâna le-a luat şi le-a pus: „cap la cap, frunte la frunte, ochi la ochi, nas la nas, obraz la obraz, gură la gură, fălci la fălci, gramaz „la gramaz, umere la umere, coate la coate, pălmi la pălmi, nod

(1) Atharvaveda IV 12.

(2) Withney traduce pe *róhanī* cu *„grower"* crescător pe când atât *Hille-brandt* în Vedachrestomathie, glossar p. 113 cât şi *Macdonell* în „A Sanskrit-English Dictionary p. 258, îl tradue cu iarbă care vindecă. Cuvântul derivă însă din rădăcina *ruh-, rohā-mi*, eu cresc.

(1) Vogt und Koch: Geschichte der deutschen Literatur, 1905, p. 4.

„la nod, degete, unghii la unghii" şi aşà mai departe fără să neglijeze vreun membru (1).

Caşi la noi, numai într'un grad mai mare, boalele la Indieni sunt atribuite unor demoni cari se introduc în om şi-l chinuesc. De aceia nu numai în Atharvaveda ci şi în Rigveda sunt o mulţime de rugăciuni, recte descântece, cari formează cele mai vechi reţete medicale. Cu multă preciziune se spun simptomele diferitelor boale, precum şi mijloacele practice de vindecare, căci cuvintele spuse sunt însoţite şi de partea materială cu care se atinge bolnavul. Aceasta se vede mai cu seamă pentru febră, care este o boală aşà de frecventă în India; în cărţile de medicină o numesc „regele boalelor". Demonul care produce febra se numeşte în Atharvaveda, *Takman* care corespunde mai târziu cuvântului *jvara* (2) (febră). Contra acestui demon sunt îndreptate o mulţime de descântece căci frigurile în India apar sub o formă mult mai acută aşà că 66 % din decese sunt atribuite frigurilor. Astfel în Atharvaveda V. 22 avem un însemnat descântec contra frigurilor care este următorul:

„Tu care faci pe toţi oamenii galbeni şi pârleşti ca un foc ar-
„zător, acum o Takman, devino nepătincios, acum să pleci din
„toate părţile corpului. Pe el care este pătat, pestriţ sau ca un
„praf roşu, pe Takman goneşte-l o prea puternică iarbă (este
„vorba de iarba cu care descântă) în adâncimile pământului. Du-te
„la Mūjavanţ sau la Balhikas, caută o femee coruptă, din casta
„Sūdra şi sgudui-o cum trebue. Când, o Takman, ca fiori ca căl-
„dură şi tuse sgudui pe bolnav, grozave sunt atunci săgeţile tale,
„cruţă-ne pe noi. Dute la străini împreună cu tusea, sora ta şi cu
„atacul, fratele tău şi cu vara ta lepra. La oamenii din Gandhāra,
„Mūjavant, la Aṅgas şi Magadhas încredinţăm febra, cum cineva
„încredinţează o persoană scumpă, un tesaur."

Această dorinţă ca boala să se ducă la alte popoare, în ţări necurate, sau la femei murdare, se găseşte şi în alte imnuri din Atharvaveda, cum de ex. VI. 105 unde tusea este rugată să sboare

(1) G. D. Teodorescu, op. cit. 384.

(2) I. Jolly [Die Indische] Medicin, 1901 p. 70.

în depărtare ca razele soarelui şi să se dacă în valurile mărei.

Deşi numărul descântecelor de frigori este mult mai restrâns la noi, totuşi avem şi molitfelnicile noastre sunt pline de rugăciuni şi exorcisme contra frigurilor, ba chiar preoţii dau bilete de frigar[1] în ziua tăerei capului sf. Ioan (29 August) (1). Asemănare izbitoare găsim însă între descântecele Indiene şi ale noastre prin faptul că se trimit calamităţile şi boalele în locurile cele mai puţin accesibile. Duhurile rele sunt alungate de preferinţă în marea neagră. Cele mai multe din descântecele noastre alungă boalele în locuri «unde cocoş nu cântă, unde vaca nu sbiară etc.» Ceaşul rău este trimis în «curţile Bartului» sau «la Jidance», după cum văzurăm că Indienii trimiteau boala la femei din casta sudra. Numai baba cea rea mai norocoasă este trimisă la o preoteasă frumoasă, probabil din cauza geloziei urâtei vrăjitoare.

Nu numai Indienii şi noi trimiteau nenorocirile şi boalele la alţii ci şi în descântecele franceze albeaţa este trimisă în ochii unei broaşte iar Romanii prin vocea lui Horaţiu (Carmina I. 21) trimiteau războiul care aduce lacrămi, foamea mizerabilă şi ciuma, la Perşi şi la Britani.

Un alt descântec tot de frigori, interesant prin forma sub care se prezintă şi care are asemănări cu exorcismele noastre, se găseşte în Atharvaveda IX.8: «Dureri de cap, înţepături prin urechi, «înfierbinţeli, vă gonim cu descântecul nostru. Eşiţi dureri din gură, «din urechi, din inimă, din coaste, vă gonesc cu descântecul meu, «etc.» (descântecul coprinde 22 strofe). Intr'un descântec de pocitură de noapte (2), descântătorul nostru zice: «pocitură de ce-i fi, eşi din creerii capului, din faţa obrazului, din auzul urechilor, din vederile ochilor, din inimă, din spate, de sub spate, din mâini şi din picioare, din tălpile picioarelor, du-te şi te prăpădeşte, etc.

Intre aceste descântece asemănarea este destul de izbitoare şi dacă fondul nu se potriveşte tocmai, forma este aceiaşi. Felurile descântecelor şi farmecelor la indieni sunt foarte variate, şi nu există circumstanţă în viaţa omenească, care să nu-şi aibă de-

(1) T. Iordănescu: Origina descântecelor.. în Noua revistă română vol. IV 220 sq.
(2) G. D. T. op. c. 387.

scântecul ei. Astfel găsim farmec contra demonilor, pentru viață lungă, pentru sănătate, pentru prosperitate, pentru dragoste, pentru câștig, pentru răni, pentru insomnie, etc. Unele farmece erau esclusiv pentru regi, altele pentru brahmani, etc.

Interesante sunt farmecele pentru viața lungă și pentru sănătate ale căror practici ne amintesc unele din obiceiurile noastre. Pentru un Indian termenul fixat de zei ca existența unui om este de 100 de ani și în jurul acestei vârste se grupează o mulțime de imnuri și ceremonii. Mai târziu literatura și filosofia indiană învață că bătrânețea este durere, că este crud să vezi murind în jurul tău prieteni și rude și că o viață lungă este o mizerie. Pentru timpurile însă în cari se produc scrierile vedice, indianul are o concepție mult mai optimistă despre viață. Bucuria de viață pare copilărească, neînfrânată, el mulțumește aurorei, soarelui că răsare și ne dă încă o zi de trăit, fie ziua fericită sau nefericită. De aceea farmecele cari contribuiau la lungirea vieții [*āyuṣyāni sūktāni* imnuri cari înfluețează viața lungă], ocupă un loc important în ritualul magic al Indienilor. Dela naștere și până la moarte Indianul este înconjurat de o adevărată rețea de ritori, cari toate au de scop să asigure sănătatea și viața omului. Indată după nașterea copilului, tatăl se apropie și șoptește în urechea copilului murmurând (1) «Înțelepciune să-ți dea Savitar», după acea îi pune pe limbă un amestec de lapte, unt și miere. La a 10 sau 12 zi după naștere are loc darea numelui (nāmakarana). Se dă copilului două nume, unul însă trebue să rămână secret și să nu fie cunoscut decât de părinți pentru ca vrăjitorii să nu-l știe și să-l blesteme. Pentru această ceremonie sunt o mulțime de imnuri în Atharvaveda și o mulțime de explicații la comentatori.

Peste patru luni copilul este scos afară și ținut în brațe de către tată, care îi arată splendoarea lunei, căci se caută ca această ceremonie să fie celebrată pe lună plină.

La etatea de trei ani urmează tunderea cu complicatele sale ceremonii și cam în acelaș timp punerea celor dintâi cercei, iar pretext de ceremonii.

---

(1) Hillebrandt: Ritual-Litteratur, vedische Opfer und Zauber p. 46.

Dintre toate aceste ceremonii cea mai însemnată pare a fi aceea a intrării în şcoală *(upanayana)* care pentru un brahman se petrecea la 8 ani, pentru unul din altă castă la 11 sau 12 ani.

Şcolarul (Brahmacārin) (1) primeşte insemnele rangului său adică o piele neagră de antilopă, un cordon şi un baston. De aci înainte timpul unui astfel de şcolar va fi împărţit între studiul vedelor şi acţiuni pioase. Asupra celui născut a doua oară cum se numeau *(dvija)*, se spuneă diferite versuri mistice şi binecuvântări din care citez câtevà. «Mergi înainte, nu-ţi rătăci gândirea şi să nu-ţi «întorci spiritul dela locul unde ne aflăm. Nu apucă acest drum «pe care n'ai trecut, acolo e întunerec, o omule, nu te coborî căci este de temut acest drum, acolo este teroarea, aici siguranţa. Suflări de viaţă să sufle asupra ta şi să nu dea Dumnezeu ca femeile despletite (e vorba de bocitoare), cari urlă lugubru, să urle şi asupra ta (1)».

Când eşeà un brahman din şcoală, timpul nu este precizat, dar aveà loc baia solemnă, când novicele devine *snātaka* (îmbăiat).

S'ar părea că indienii la o epocă aşà depărtată nu ar fi aşà de înaintaţi în civilizaţie ca să aibă locuinţe stabilite şi dragostea de cămin, dar s'au înşelat cei cari au crezut că civilizaţia din scrierile vedice, ar fi reflexul lumei primitive. Casa (vāstu) este pusă sub ocrotirea unui genius special şi pentru trebuinţele casnice Indianul are o întreagă literatură. Când îşi clădeà o casă vechiul indian chemà preotul, cum de altfel facem şi noi, care preot recità imnuri adresate zeului tutelar, iar când se bate stâlpul din mijloc, preotul recitează următorul imn: «Ridic aci o colibă so«lidă, să fie liniştită şi să aibă belşug de unt. O colibă! facă «zeii ca sub paza ta să trăiască această familie întreagă şi sănă«toasă. O locuinţă! fii tare, bogată în cai, în vaci, şi în binecu«vântare, bogată în hrană, lapte şi urmaşi buni. O stăpână pâr«ghie, să stai fixă pe stâlpi şi să ţii la distanţă pe inimici, ser«vitorii săi să nu sufere vre-o vătămare, să deà Dumnezeu să «trăim 100 de ani. Ada, o femee, un urcior plin cu valuri de unt

(1) Oldenberg op. c. pag. 399 sq.

(1) Atharvaveda VIII 1, strofa 10. 19.

«şi de ambrozie, ange cu ambrozie pe cei ce beau. Fie ca ceia «ce am oferit, să fie spre paza acestei case (1)». Nimeni nu ar puteà dorì cevà mai bun pentru casa lui în termeni mai plini de sinceritate ca acest poet primitiv al orientalui. După ce se puneà temelia, urmà ca şi la noi un banchet la care se aduceau toate felurile de mâncare şi se fereau să uite preuna căci erà rău de foamete (2).

Alte farmece erau acelea relative la prosperitatea vitelor şi la bună starea câmpiilor. Animalele şi mai cu seamă vaca erà în mare onoare la indienii vechi, căci aceasta erà averea lor. De aceea o mulţime de descântece însoţeau diferitele acte ale animalelor. Când vacile eşeau din grajd, când se duceau la păşune, când se întorceau acasă, când o vacă fătà un viţel, erau ocazii pentru descântece şi pentru diferite practici. Cine trăeşte la ţară ştie câte rugăciuni şi câte descântece se fac şi pentru prosperitatea vitelor noastre.

Pentru agricultură sunt de asemenea o mulţime de practici şi o mulţime de imnuri cari să contribue la prosperarea semănăturilor. Inainte de a semănà de ex. se făceà un simulacru de semănătură care consistà în aruncarea de trei ori a câte un pumn de seminţe, unse cu grăsime şi numai după aceea se procedà la adevărata semănătură. Pentru ca să apere semănăturile contra diferitelor insecte şi animale, se recitau diferite imnuri şi se făceau sacrificii. (A. V. VI. 142).

Nu numai indienii aveau rugăciuni contra insectelor ce bântuesc holdele ci şi molitfelnicile şi aghiazmatoarele noastre sunt pline de rugăciuni, pentru protejarea semănăturilor. Astfel în «Aghiazmatorul cel mic p. 131» găsim următoarea rugăciune a Sf. Trifon care nu poate fi decât un vechi farmec, căci iată cum începe: «Bestemu-vă pe voi hiarele cele de multe feluri, viermii, omidele, «gândacii, locustele, şoarecii, cârtiţele şi şomâicii şi multe felurì «de muşte şi de molii, de furnici şi de viespi şi de cele cu multe

(1) Atharvaveda III 12.

(2) Hillebrandt: Ritual. Litteratur p. 80 sq. cf. Henry.: La Magie dans l'Inde Antique p. 98.

«picioare şi multe felari de jigănii ce se târăsc pe pământ şi de «pasări ce sboară, cari aduc stricăciuni şi pagubă holdelor, viilor, «pomilor şi grădinelor, ca Damnezeu tatăl cel fără de început, etc., «etc.». Ragăciunea aceasta se termină ca şi descântecele ca cuvintele: «duceţi-vă în munţii pustii, în lemnele neroditoare... în locurile neumblate şi neroditoare».

Dacă noi avem farmece pentru a opri ploile, ragăciuni pentru a le desiegă etc., nu lipseau nici Indienilor cari pentru a face pe zei să trimită ploae posteau 12 zile şi făceau o ploae artificială, cum în felul paparudelor noastre. Mai se făceau farmece pentru ploae cu un cap de câine, cu anul de berbec şi două potcoave de cal, a căror însemnare este încă obscură.

Farmece multe aveau Indienii pentru jocurile de noroc cari în India erau foarte răspândite. Marile poeme indiene sunt pline de povestiri în cari eroii se arătau jucători pasionaţi, cari îşi pun şi nevestele la joc (Nala şi Damayanti în Mahābhārata). Asemenea şi în dramele Indiene sunt o mulţime de scene unde jucătorii şi-au pierdut averi. De aceea chiar în Rigveda (X. 34) găsim, unul din imnurile cele mai frumoase, adresat jucătorilor. Vrăjitorii deci nu au neglijat acest izvor destul de însemnat, căci ce puteă să fie mai interesant pentru un jucător, decât să ştie dacă va câştigă sau să afle mijlocul prin care va câştigă Cu toate că în ultimul timp (1907) s'a scris şi o monografie (1) asupra jocurilor cu zarul în care s'au explicat multe lucruri, totuşi multe sunt încă neexplicate şi obscure. Voi citâ câtevă strofe ale unui descântec (Ath. v. VII. 50) fiindu-mi imposibil a aveă un înţeles complet pentru toate, căci însuşi marele Whitney gice «the verse is full of technical gambling expressions, not understood by us» (versul este plin de expresii tehnice ale jocului, neînţelese de noi).

«Arborul moare când l'a lovit săgeata omoritoare a trăsnetului, «astfel să lovească şi jucătorul cu zarul. Te-am învins şi ţi-am «luat până la ultimul ban, ca un lup ce scutură oaia aşă te-am «scuturat de tot câştigul. Zarurl daţi-mi un joc spornic asemenea

(1) *Lüders*: Das Würfelspiel im alten Indien, în Analele Academiei din Göttingen 1907. p. 55 sq. pentru timpurile vedice.

«unei vaci ca lapte, alipiți-mă de câștig cum o coardă este lipită «de arcul său (1)».

Să nu ne mirăm că Indienii aveau atâtea farmece pentru câștig. În timpurile noastre când ne lăudăm că raționalismul triumfă, nu găsim oare atâtea descântece și farmece contra pagubei (2) și câte acatiste nu se citesc, dacă nu pentru câștigul la jocul de cărți, cel puțin pentru câștigul la loterie!

Din multiplele nuanțe de farmece și decântece mă voi mărgini să mai citez pe acelea pe cari Indienii le numeau *strīkarmāni* (afaceri femeești) cari coprindeau farmece de dragoste, farmece cari să asigure fericirea casnică, proprietatea familiei etc (1). Din toate descântecele se pare că acestea sunt cele mai pline de poezie, cele mai tandre și în cari poetul a pus mai multă inimă. Astfel găsim strofe ca în Ath. v. VI.8: „După cum „soarele face în fiecare zi ocolul cerului și al pământului, tot așa „și eu fac ocolul cărței tale ca să mă iubești și să nu-ți întorci „privirea dela mine. Sapune-te săgeții cu care te lovesc, părăsește „pe tatăl și pe mama ta și fii o gândire cu mine". În imnul 23 din cartea III se pune capitol, întocmai cum este obiceiul la noi, căci vrăjitorul având o figurină de pământ, cum ne spune Kauśika-Sutra (35.22) și atingând cu degetul în dreptul inimei zice: „Sapune-te săgeții cu care te lovesc, părăsește pe tatăl și pe mama „ta și fii o gândire cu mine".

Nu ar însemna nimic ca să faci pe o tânără să ardă de dragoste pentru un tânăr dacă nu se înșală vigilența părinților. De aceia avem și aci o vrajă, propriu zis o incântație în care se poruncește tuturor să doarmă. Spunând această incântație, tânărul unge pragul cu un fel de apă sfințită și erburi magice ceea ce ne reamintește pe Canidia din Horațiu care unge patul lui Varus, sau mâna de mort din poveștile noastre. (Ath. v. IV.5 K. S. 36, 1 sq).

---

(1) Asemenea imnuri se mai găsesc în Ath. v. VII. 109. IV. 38 etc. iar *Kausika-sutra*, cartea care conține ritualul farmecelor, este plină de formule asupra modului cum se fac farmecele pentru câștig la jocuri de noroc.

(2) G. D. Teodorescu op. c. 384.

Bloomfield: The Atharvaveda p. 69.

Ceeace interesează mai mult o fată în India, nu este atât să fie iubită, cât să fie căsătorită, de aceia vrăjitorul caută să intereseze pe zei de soarta tinerilor fete. Astfel el se adresează lui Aryaman protectorul logodnelor. „Această fată este sătulă asistând „la nunţile altor fete, fă ca acum să asiste şi altele la a sa". Pare că auzim pe colăceraul nostru zicând fetelor ce ascultă ararea: „Iar astor fete venite, ca ciorile grămădite, ce stau cam pe „la spate tot cu gurile căscate, maiaţi în lapte o cojiţă şi le daţi „ca să înghiţă, să nu steà cu gura seacă ci de dor să le mai „treacă, să-şi mai potolească jindul pân' le-o veni şi lor rândul" (1). Nu mă mai întinz la descrierea diferitelor faceri şi desfaceri indiene cari au asemănare cu ale noastre căci aş mări prea mult cadrul acestui articol. Ţin să mai relevez încă unele lucrări cari au corespondenţă, nu numai la noi, ci şi la alte popoare.

Intr'un descântec contra scrofurilor (Ath. v. VI.25) se conjură cele 55 gâlci cari vin la ceafă, cele 75 ce vin la gât, cele 99 ce vin pe umeri, să dispară ca băşicile leprei. Tocmai ca la Indieni găsim la germani 77 şi 99 felari de frigari. La noi în cele ma multe descântece găsim întrebuinţate numere. Astfel în descântecele de gâlci se numără până la 9 (2) albeaţa este de 99 felari şi băşicile asemenea.

Poate nici un popor nu a avut mai mulţi demoni şi nu a crezut mai mult în ei ca Indienii şi poate că tocmai de aceia literatura lor este aşà de bogată în mijloace de a se feri de ei sau de ai face favorabili. Dintre demoni cei mai de temut erau Apsaras şi Gandharvas (1) care ar corespunde ielelor şi zânelor din credinţele noastre populare. Acestea sunt zeităţi de râuri şi pădari, căci râurile şi arborii seculari sunt locaşinţele pe cari le părăsesc uneori ca să atragă pe oameni şi să-i smintească. Tocmai caşi ielele noastre Apsaras şi Gandharvas, iubesc muzica şi dansul şi atrag prin aceste mijloace pe muritori în jocurile lor. Spre a goni aceste spirite Indienii aveau o iarbă mirositoare numită *ajaśrngī* = cornul ţapului, cu care vrăjitorul ameninţă pe demoni zicând:

(1) G. D. Teodorescu, op. cit., p. 172.

(2) Exemple atât la G. D. T. cât şi la F. Marian: Descântece poporane române.

(1) Macdonell: Bedic Mythology 134 sq.

„Cu tine gonim pe Apsaras şi Gandharvas, o ajaśrnagī! alungă pe de-
„moni, fă-i să dispară prin mirosul tău". Dar după cum Indienii aveau această iarbă, tot astfel avem şi noi asturoiul, iar germanii cimbrul.

Mai îmi rămâne să arăt unde şi în ce timp se făceau vrăjile indiene. Timpul cel mai potrivit pentru vrăji era noaptea, până la cântatul cocoşilor, sau până în zorii zilei. Local potrivit era singurătatea cimitirelor, unde bufniţele şi ciorile îşi caută adăpostul lor şi unde spiritele rele şi strigoii dau viaţă cadavrelor în cari se ascund. Afară de acestea pădurile, râurile, răspântiile, locurile necultivate etc, erau căutate de vrăjitori pentru a puteà invocà spiritele sau a goni demonii. Nici vrăjitorii noştri nu au altfel de locuri ci şi ei caută misterul şi singurătatea ca, prin frica ce inspiră spiritelor slabe, să le poată impune şi voinţa lor.

Faptul că găsim aceste corespondenţe la atâtea popoare ne arată că nu poate fi o pură întâmplare şi că ceeace spunea Kuhn (1) acum 45 ani, se adevereşte cu noi probe. In adevăr descântecele şi vrăjile din timpurile noastre sunt reminescenţele descântecelor şi vrăjilor pe cari Indogermanii în cultura lor primitivă, le vor fi avut ca făcând parte din poezia şi din cultul lor. Ştiinţa gramaticei comparate, care a ajuns la o precizie aproape matematică, a stabilit că Indoeuropenii, cum îi numim noi, când se aflau împreună, nu erau lipsiţi de civilizaţie. Din compararea cuvintelor se vede că ei aveau începuturi de religie, drept, poezie, dans etc. Din poezia primitivă a indogermanilor nu posedăm nimic, dar din ceeace popoarele de azi posedă, în stare latentă, putem presupune că Indogermanii posedau o poezie ce se poate urmări în producţiile populare de azi.

Din cele de mai sus se vede cât de importantă este literatura veche indiană pentru oricine se ocupă astăzi cu etnografia şi istoria culturală a popoarelor, căci vechii indieni au produs el numai, fără să fie influenţaţi de nime, ridicându-se, înainte de Platon, la acele înălţimi de cugetare, cari uimiseră pe Schopenhauer.

T. IORDĂNESCU
PROFESOR

Focşani, 10 Noembrie. 909

(1) Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft XIII 113 sq.

ILUZII ISTORICE

Tinereţea are tot felul de iluzii, nu numai de acelea cu caracter sentimental.

Eram la *junimea* în toiul studiilor şi preocupaţiilor mele istorice, în plină luptă cu Hajdeu şi Tocilescu şi înflăcărat de aburii ambiţiei pe terenul cunoştinţelor istorice.

Intr'o zi întâlnesc pe Ştefan Vârgolici, care şi el făceà parte din *junimea*.

— Ştii Vârgolici ce mi-am propus să scriu ?

— Ce ? mă întreabă.

— Un roman de moravuri a căreia scenă să se petreacă în veacul al 16-lea în timpnl lui Petru Rareş. Mi-am făcut planul, am toate personale cu intriga lor, rămâne numai ca să-l scriu.

Ştefan Vârgolici erà o natură cumpănită şi în acelaş timp modestă. Se uità la mine şi cu oarecare jenă mă întreabă :

— Oare romanul acesta n'are .... să te distreze .... dela studiile tale proprii istorice ?

Mai la urmă am înţeles sensul acestei întrebări. Vârgolici voià să-mi spună :— Oare eşti tu de talie să faci un roman istoric de moravuri ?

Dar în momentul acela am şi înţeles sensul întrebării, de aceea am răspuns cu siguranţă :

— Fii sigur că nu, din contră, scrierea unui roman istoric îmi lărgeşte câmpul cercetărilor mele şi complectează monotonia cercetărilor reduse la date şi fapte.

* * *

Cum îmi venise ideea unui roman istoric de moravuri ?

In momentul acela ceteam cu mare interes romanurile lui Walter Scott şi chiar atunci mă pasionà lectura lui Ivanoche. Eram entuziasmat de detaliurile istorice, de moravurile vechilor Saxoni pe care Walter Scott le puneà în contrast

cu acelea ale Normanzilor cuceritori. Aşà că într'un avânt juvenil îmi zisei: — Adică de ce şi eu n'aşi face un roman istoric, descriind romanurile din timpul lui Petru Rareş?

M'am pus imediat să fac schiţa. Eroul meu erà fiul unui negustor de piei de şder, care locuià în Iaşi. Ca să-i dau un caracter mai civilizat îl făceam că tată-său îl trimisese în Veneţia ca să-şi complecteze studiile comerciale. Tânărul întors din Veneţia se inamorează de fata unui boer. O intrigă amoroasă urmà. Tatăl fetei nici nu a voit să audă, când băiatul negustorului indrăsneşte să ceară mâna fetei. Deci mare disperare. Atunci tânărul caută să se introducă la curtea lui Petru Rareş, intrând în călărimea lui şi făcând acte de eroism în răsboiul contra Polonilor, să izbutească a atrage atenţia lui Petru Rareş, care ca recompensă să-i deà în căsătorie fata pre care o iubeà.

Mi-aduc aminte că proectasem ca tânărul băeat de negustor să propună în răsboiul contra lui Tarnoski, ca să lărgească prin crestătură nările cailor, pentru a aveà o respiraţie mai lungă, şi în atacul contra Polonilor să scoată frâile din capul cailor, pentru ca atacul să fie pe vieaţă şi pe moarte, şi neputând nici unul din călăreţi să oprească caii chiar dacă ar fi voit.

Eram încântat în mine de planul romanului. O singură dificultate morală în romane erà, anume, cum un băeat de negustor să iea o fată de mare boer? Nu se prea potriveà intriga cu ideile timpului. Dar la această obiecţie ce-mi făceam, răspundeam tot eu în mod victorios, că eroismul nivelează toate stările sociale, de aceea voiam să fac din băeatul de negustor un erou.

* * *

M'am hotărît să încep scrierea romanului. Mă scol într'o dimineaţă, mă aşez la măsuţa mea — căci biurou n'aveam — iau condeiul în mână, îmi aştern hârtia dinainte, şi caut să încep.

Cu ce să încep? Trebuià să descriu întâiu casele negustorului şi strada din Iaşi, unde şedeà. Dar cum erau casele în veacul al 16-lea? Cum erau străzile laşului? La aceasta nu mă gândisem când îmi propusesem să scriu romauul. Palatele domneşti precum şi bisericile ştiam cum erau, din cronici şi din descrierile scriltorilor străini. Dar casele burghezilor? Ce stil aveau ele, cum erau făcute? Iată întâia dificultate.

In cursul romanului eră indispensabil ca să descriu costumurile personagiilor mele. Boerii şi Domnul ştiam cum sunt îmbrăcaţi aproximativ. Dar burghezimea, negustorii ? Dar chiar fetele de boer, în vieaţa lor intimă, acasă la ele ?

Ca să vorbeşti de un oraş, trebue să ai o idee aproximativă măcar de străzi şi de fizionomia generală a caselor. Cum eră laşul în veacul al 16-lea ? Ce străzi aveau şi ce fizionomie.

Chiar în intriga ce trebuiam să o desfăşur eră nevoie să pun în contact pe diferitele mele personagii unele cu altele. Cum eră să fac să vorbească negustorii ? Care eră vieaţa intimă a lor precum chiar şi aceea a boerilor ?

* * *

Iată dificultăţi la cari nu mă gândisem. Nu mai vorbesc de moravuri, de cari nu puteam să am decât cunoştinţe foarte vagi.

Publicaţiile istorice precum şi cele de acte şi documente, la 1873 erau foarte puţine. Hajdeu publicase în *Columna lui Traian*, întâiu un număr de documente slavone, în traduceri ; apoi începuse sistematic publicarea de astfel de documente în *Arhiva* lui istorică. Pe lângă *Arhiva istorică*, mai eră *Magazinul istoric* a lui Bălcescu şi *Tezaurul de monumente istorice* a lui Papiu Ilarian. Cam la aceste 3 publicaţii se mărginea tot ce putea să ne arate afară de cronci, vieaţa trecută a poporului nostru. Ele nu-mi dădeau nici o lămurire asupra dificultăţilor pe cari le-am arătat mai sus, că le-am întâmpinat dela început când m'am pus să scriu faimosul meu roman.

* * *

De sigur că eră un mijloc de a scrie romanul, acela de a înlătură, ocolind dificultăţile, sau mijlocind realitatea prin o descripţie fantastică a arhitecturii, portului şi fizionomia oraşelor din veacul al 16-lea.

La acest expedient au recurs toţi cei cari au tratat subiecte istorice din veacurile trecute. Aşă nu mai departe decât Eminescu în *Sărmanul Dionis*. Eroul lui trăeşte în timpul lui Alexandru cel Bun. Dar iea vedeţi ce stil fantastic au casele, străzile şi portul în *Sărmanul Dionis !*

Dar Eminescu în romanul lui este preocupat de altceva. Puţin îi pasă lui cum eră arhitectura şi moravurile din timpul lui Alexancru cel Bun. Pe când eu voiam să scriu un roman

de moravuri istorice, şi nu-mi erà permis ca să le inventez sau să fac fantazie.

Şi atunci aceste dificultăţi neînlăturabile, au fost pentru mine ca un duş de apă rece.

Am aruncat condeiul deoparte, m'am sculat dela măsuţa mea şi am renunţat la scrierea romanului, fără să fi aşternut pe hârtie măcar un rând.

GHEORGHE PANU.

POLITICA ECONOMICA
ŞI
ECONOMIE POLITICA
ÎN
ROMÂNIA

— CÂTEVA ÎNSEMNĂRI —

Acest titlu nu e un joc de cuvinte. Voesc să arăt aci, cât se poate de scurt ceeace sper să desvolt altă-dată: legătura dintre politica economică, adică dintre legislaţia ce are o înrâurire *directă* asupra gospodăriei naţionale, şi Economia Politică în România.

* * *

Politica economică e mai mult *o artă*, care, îndeobşte, se întemeiază pe *ştiinţă*, pe adevărurile expuse de Economia Politică.

Aceasta din urmă ne răspunde în deosebi la întrebarea: *Ce este?* Ea caută să scoată la iveală adevărurile *generale*, partea tipică, din viaţa economică a societăţei, analizând în primul rând, motivele de căpetenie (Die Leitmotive), ale individului economic, — *(homo economicus* sau *ordinary busines man)*.

Cea dintâi, se îndeletniceşte cu *ceeace trebue să fie*, cu măsurile ce le socoate nemerite pentru desvoltarea unei anumite vieţi economice.

Bineînţeles, politica economică, raţională este expresiunea nu numai a adevărurilor generale, — ca să nu intre în conflict cu «legile economice» — ci şi a cunoştinţelor depline asupra stării de fapt, pe care ea, prin arma legislaţiei, caută să o schimbe într'un fel sau altul.

Şi firește, na vom puteà ştì, noi, oamenii de rând — acì na vorbesc, de divina intaiţie a omalai — sapra-om !? — încotro să apucăm şi ce mijloace să alegem pentra modificarea anai lucru, pe care na-l canoaştem, Cum vom răspande *ce trebue să fie* dacă na avem înaintea ochilor noştri «*ceeace este*» ? Ar fi acelaş lucru, ca şi cum ai pretinde dela medicul care na ţi-a cercetat încă boala, să-ţi ofere leacul.

Oamenii de Stat, făuritori ai legislaţiei privitoare la bana stare şi desvoltarea anei gospodării naţionale, — îndeplinesc greul rol de *medici ai corpului social.*

Ei na se pot ocupà de terapeatică, înainte de a fi pus diagnoza şi, pentru a face aceasta, trebue să fie perfect canoscători ai anatomiei, fiziologiei — şi mai ales psihologiei organismalai social.

Dacă na îndeplinesc aceste cerinţi, oamenii de Stat se pot comparà numai ca babele care prin descântece şi ca ajatoral felaritelor baraieni,—anele chiar otrăvitoare,— cred saa, în cele mai multe cazari, înşeală bana credinţă a naivilor, că ar fi în stare să tămădaiască toate saferinţele.

Să vedem acam, cum se înfăţişează legătura între Politica economică şi Economia politică, cum trebue socotiţi făuritorii legislaţiei noastre economice, ca nişte medici saa ca nişte babe? Oamenii de ştiinţă saa empirici, încrezători în atotpaternicia firescalai *bun simţ?!* — Banal simţ, o noţiune relativă, fie zis întreacăt, na se găseşte des, e diamantal sufletalai omenesc.

* * *

In primal loc, constatăm că rare ori oamenii noştri de Stat s'aa îndeletnicit, în amănunţime, ca stadial Economiei politice, stadial, asupra căraia aproape fiecare personalitate din ţară se socoate în drept să-şi spue cuvântal *competinte.*

Şi dintre profesorii aniversitari de Economie politică, anal singur, mi se pare, a ocupat când-va un portofoliu.

Marțian, un bun statistician, făcea numai știință — după câte știa, și rolul său în politică, probabil intenționat, a rămas cu totul neînsemnat. El a fost slujbașul credincios al adevăratai,—și de aceea s'a ferit de orice acțiune politică, *directă*,, care i-ar fi turburat atmosfera de cercetător.

In parte, această lipsă de pregătire a celor mai mulți «bărbați de Stat», explică ușurința, ințeala cu care se *fabrică* legislația noastră economică.

Ce poate fi mai ușor decât făurirea unei legi... *rele*,— rea ca concepție, dăunătoare ca urmări!?

Din noianul legislației la noi, din întreaga politică economică dela 1859 până azi, se pot numără pe degete—nu trec peste 5— normele statornicite cu chibzuință în baza unor studii serioase, unei desăvârșite cunoștinți a chestiunilor respective.

De aceea, se explică ineficacitatea legislației. Viața economică urmând puterilor reale,— puteri reale, nu metafizice — își merge dramul ei înainte, poate către o nouă catastrofă, fără să simtă ca o grea jenă bagajul aruncat asupra-i de o politică economică pripită.

Pripită a fost și este politica noastră economică,—pripită, lipsită de studii premergătoare serioase.

Când cineva vrea să facă o lege cu caracter de politică socială, dacă nu are literatura la îndemână, o comandă cu vagonul în străinătate și, într'o bogată expunere de motive în citațiuni, (citațiunile numeroase nu exprimă în totdeauna o bogăție a cugetării) — printre care găsești date luate din America de Sud și China,—se caută să se argumenteze că legea e necesară și «binefăcătoare».— Curând, foarte curând, după aceea, se dovedește că legea e împovărătoare, — iar rezultatele așteptate nu mai sosesc. Ilaziile naive și desamăgirile amare se țin lanț în politica economică a țărei.

Legislația noastră economică se copiază după străinătate.

Sunt corporaţiuni impuse prin lege în Austria, trebue să le introducem şi noi după chipul şi asemănarea lor cu mici modificări.

Există maximum de rentă şi minimum de salariu în exotica Australia,—cum se poate ca România, în această privinţă, să steà mai prejos?!

Astfel de muncă ce se poate numì *papagalicism*.

Legislaţia noastră economică nefiind izvorîtă în chip organic, se poate asemuì unui castel de carton ridicat pe nisip. In multe cazuri, ea nu e înţeleasă şi nici nu corespunde nevoilor existente; astfel că adesea, în loc să sprijinească, stăvileşte *desvoltarea* vieţei economice, pe cale normală.

Legislaţia noastră economică, fiind de fapt de origină străină sub o etichetă în limba românească, rar se adaptează *sufletului*, tradiţiilor, împrejurărilor de ordin moral din ţară.

Iată, de ce deosebirea între instituţiunile *reale* şi cele *legale*, se menţine cu îndârjire.

Iată, pe lângă multe altele, una din pricinele pentru care intervenţionismul în România rămâne, în mare parte, infructuos.

Si, vai Doamne! de câtă superficialitate dau dovadă discuţiunile parlamentare în chestiunile economice!

Mi-aduc aminte,—e cam mult de atunci—când un recunoscut *specialist* a cerut amânarea discuţiei într'o chestie de politică monetară... fiind că nu puteà ţine cuvântarea; motivul: nu-i sosise o lucrare asupra actului de bancă al lui *Peel*.

Cei-ce făuresc legile îşi întorc privirile dela viaţa reală şi, luând două—trei formule, care în partea lor generală pot fi adevărate, alcătuiesc o altă viaţă—a legilor, fără viaţă. Munca lor, ce e drept, nu poate fi prea grea.

Sunt chestiuni de căpetenie în gospodăria naţională, asupra cărora s'au făcut anchete *pro forma*, pline de erori şi diletantism fără bun simţ, s'au decretat legi,—care ches-

tiuni, totaş, *astă-zi încă*, sunt necunoscute şi au rămas nerezolvate.

In 6 luni termini o anchetă, la care ar trebui să mănceşti ani întregi.....

O astfel de politică economică, nu poate fi decât dăunătoare desvoltării unui stat.

Economia politică, într'adevăr, a avut un rol foarte modest în politica economică a ţării.

Natural, dacă legislaţia noastră economică ar fi fost precedată de cercetări serioase, făcute în chip obiectiv, în atmosfera curată ştiinţei, nu am fi făptuit atâtea şi atâtea greşeli, care încetinează mersul nostru înainte.

In altă parte unde se găseşte o înaltă cultură, legătura dintre politica economică şi ştiinţele economice e vădită. *Gustav Cohn* distinsul profesor din Goetingen, în studiul său recent *Wirtschaftswissenschaft und Wirtschaftspolitik*, are în această privinţă deplina dreptate întrucât se referă la starea lucrurilor în Germania (1).

La noi însă, privind realitatea de oparte, legislaţia de alta, te întrebi cu groază: unde domneşte mai mult *haos?* În viaţa reală economică, unde conflictele se întâlnesc la orice pas, unde alături de bogăţii imense, dai peste mizerii fără seamăn? sau, în mecanismul legislaţiei, unde te isbeşti de norme cari se bat cap în cap?

In România există o lipsă aproape totală de criterii sănătoase în judecarea chestiunilor economice.

Să luăm un singur caz din cele atât de multe: Problema *scumpirii traiului*. Incontestabil, ea e în faţa noastră!? Gândita-s'au cineva dintre „bărbaţii de stat" să o studieze *temeinic?* Şi părerile exprimate asupra cauzelor şi remediilor în această chestiune sunt atât de contradictorii, atât de superficiale..., atât de *bine* formulate de unii cari au tot interesul să sprijine *protecţionismul exagerat* de o parte, *exploatarea cartelurilor* de alta....., în paguba consumatorilor!!

(1) Vezi „*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften*" Erstes Heft 9110, p. 23 şi următoarele.

Programele partidelor de asemenea, în partea lor politică economică, nu înfățișează ceva unitar și clar.

Baza lor științifică e șubredă. Îți vine să te întrebi: au vreo bază?

* *
*

Dacă am dispune de un stadiu mai adâncit, mai răspândit al Economiei Politice, lucrările, de sigur, ar căpătă o nouă înfățișare.

Un astfel de stadiu ar procură o trainică metodă de cercetare, ar ascuți spiritul de observație.

Stadiul Economiei Politice se află însă la noi, în perioada plăpândelor începuturi.

Din câte s'au tipărit până azi, nu rămâne ca valoare științifică decât scrierile lui *Marțian*, (expl: *Economia Socială)*, și monografiile lui *I. Ionescu dela Brad*, ca să nu vorbim decât despre cei ce nu mai sunt.

Lucrările lui *Strat*, *I. Radu* și *tutti quanti* sunt străine de ogorul științei. Ele cuprind economie politică compilată, —marfă „bună pentru orient".

Acum, în ultimul timp, s'a dat într'adevăr o mai mare desvoltare statisticei oficiale, (care însă e destul de discreditată, și prea puțin vulgarizată), iar unele cercetări asupra istoriei noastre economice ca și analiza fină, asupra unor probleme fundamentale. (spre pildă: *Despre Poporație*), s'au impus.

Totuși nu știința cârmuește legislația noastră economică. Adevărurile expuse de economie politică numai ocazional, sunt luate în seamă.

Ca o cauză specială încă, a acestei stări se poate socoti: locul foarte modest ce se acordă studiilor economice în Universitățile noastre.

Puțină teorie, mai puțină legislație economică, nu prea multă știință financiară, și numai câteva noțiuni, de statistică expuse în treacăt, iată ce se aleg tinerii cari trec pe la facultatea de drept.

la Iași, între cursurile de doctorat, s'a înscris, după modelul francez, o catredă de istoria a doctrinelor economice.

Și, dacă s'ar face pretutindeni *știință*, tot ar fi ceva.

Dar, când profesorul de Economie Politică, se ocupă cu toate, în afară de știință? Când însuși profesorul compilează scrierile sale, după o anumită școală mai nouă economică, când el însuși nu are nici noțiunile fundamentale bine clarificate, nu e o copilărie să speri că din întuneric va izvorî roditoarea lumină?

Și, cei mai mulți cari se ocupă cu chestiunile economice, în afară de parlament, în afară de Universitate, dovedesc lipsă unui spirit elementar de observațiune, incoherență în cugetare și deci obscuritate în expresiuni.

Câteva cazuri par tipice. Într'un studiu apărut în mai multe numere din revista X, pe care îl putem numi *antiriul lui Arvinte* al științelor noastre sociale, se înșiră sute de citații, dar nu găsești o singură gândire — dacă nu originală, cel puțin limpede redată.

Într'o lucrare mai lungă asupra unei importante chestiuni economice, autorul Z, după ce face mai multe excursiuni obositoare, ajunge la o firească concluzie: apogeul bărbatului de stat N. Titlul: chestie economică; sfârșitul lucrării:... chestie de politețe politică.

Un organ de economie și agricultură publică un pretențios articol asupra marei proprietăți și arendășitul în România. Numele autorului nu interesează. Atât pot afirmà: nu am citit vreo dată un „studiu" fără început și fără sfârșit, așà de nebulos ca articolul în chestiune. Noțiunea proprietății e formulată *sui generis*.

In „mersul evolutiv" — precum zici d-le Autor! — științele economice, au găsit în d-ta un strașnic despot.

Așà se face politică economică, *așà* se face economie politică în România.

* *
*

Da, se face politică economică multă, îndrumată de o

prea slabă licărire de Economie Politică. Şi nici nu se poate altfel, fiindcă la noi, această ştiinţă, precum am spus, se află încă în faşe.

Datoria celor care lucrează în prezent, pe ogorul stadiilor economice, celor care lucrează cu conştiinţă, este îndoită: 1. Să cerceteze metodic, cu sârgainţă viaţa noastră economică, *în chip cu totul neatârnat de politica de partid;* 2. să caute a da o desvoltare cât mai largă studiului de Economie Politică, mai ales în şcoalele noastre superioare, demascând fără cruţare toate *falşele somităţi* — economişti de contrabadă — din România şi să arate necontenit încotro poate să ne ducă o politică economică aşaratică, plină de contradicţiuni.

Opera dusă la bun sfârşit de „Junimea", şi mai ales de căpetenia ei întru desvoltarea stării noastre culturale pe baze trainice trebue să le slujească drept pildă.

Operă similară, sunt datori să încerce a săvârşi azi pe ogorul ştinţelor economice, elementele din noua generaţie: să înlăture diletantismul pretenţios şi primejdios, să lupte pentru curatul adevăr, întronând spiritul ştiinţific în cercetările privitoare la gospodăria noastră naţională..... Se vor găsi asemenea elemente? Noi nu pierdem nădejdea.

I. VORNICU.

INCHINARE

Stăm alătari, doi tovarăşi
Ne canoaştem mult prea bine,
Vorbe nu schimbăm, dar iarăşi
Câte ceasuri lungi, senine,
Colindat-am împreună!

Ca un lac ce oglindeşte
Norii, ceralui canană,
Tot ce simţi să'ntipăreşte
In a gândului mea chinuri,
De 'ntâlneşti în dramul morţii
Flori: sarâsuri, ghimpi: suspinuri,
Pe-amândoi ne leagă sorţii

GEORGE VOLENTI

„PURCELUȘ CU COADA SFREDEL“

Gândindu-mă la purcelușul cu coada sfredel, pe care băiatul lui Călin din povestea lui Eminescu, și-l croia pe coșcovii pereți, îmi aduc aminte de un plăcut episod al propriei mele vieți.

Trecusem pentru clasa VI dela Arad la Timișoara, ca să învăț nemțește, și în fața mânăstirii de Minoriți în care ne aveam liceul, se află «Casina», cel mai boieresc restaurant al orașului.

Restauratorul, un Boem, aveà două fetițe foarte drăgălașe, blondine cu obrajii rumeni și cu părul mătăsos, una de vre-o patru, dar cealaltă trecută de cinci ani, amândouă neastâmpărate și îndrăznețe, copii crecuți într'un local public și purtați în brațe când de unul, când de altul dintre numeroșii prieteni ai casei.

Mai ales pe mumă o supărà adeseori intimitatea multora dintre aceștia, și ar fi fost mai mulțumită în sufletul ei, dacă fetițele ar fi fost mai rar sărutate și mai puțin luate în brațe. Ele însă tocmai în timpul mesii dădeau năvală în sala de mâncare, și nu erà chip să le alunge fără ca să le facă să plângă și fără ca să jicnească pe cei ce aveau slăbiciune pentru ele.

N'ar fi rămas decât să le iea o bonă ori o guvernantă, care să ieasă în timpul mesii cu ele la plimbare. Lucrul acesta nu puteà însă să-l facă. Lasă că îi erà locuința strâmtă, dar mai erau la mijloc și chelnerii, între cari nu puteà să-și ție o fată tânără la casă.

«Am o idee bună, — îi zise într'una din zile d-l Crăciu-

nescu, catichetul și profesorul de limba română al nostru, care mă cunoșteà dela Arad. — Să-ți dau un băiat, care să le scoată la plimbare ori să le ocupe în orișice altfel în timpul meselor. Mai aveți și folosul, că el nu știe nemțește și fetițele o să învețe cu el limba maghiară».

«Ideia e minunată!», a răspuns muma, și am fost angajat drept un fel de guvernor al celor două fetițe. Puteam să-mi aleg în restaurant mâncările după cartea de bucate, mi se plăteà locuința la o văduvă din apropriere și mai primeam și doi florini bani de cheltuială, iar în schimb aveam să plimb fetele dela 12 până la 1 și seara dela 7 la 8.

Să le plimb când erà timpul priincios pentru plimbare, dar când plouà și, mai târziu, serile, când pe la 7 erà întuneric, trebuià să le țiu în casă.

Cum însă!? Ce să faci cu doi copii neastâmpărați, cu care nici nu prea poți să vorbești, căci nu știi tu limba lor și n'o știu ei pe a ta?

Nu citisem încă pe Călin al lui Eminescu, căci nu-l scrisese nici el. Fusesem însă, din întâmplare, și eu copil și cunoșteam din propriile mele fapte slăbiciunile copiilor. Am scos dar creionul, am luat o bucată de hârtie și am început să desemnez în linii simple fel de fel de bazaconii, o scară, un scaun, o masă, o casă, un cățeluș, o pisică, un purcel cu coada sfredel, ce-mi treceà prin minte.

Cele două fetițe îmi ședeau, după cum erau obicinuite, una pe un genuche, alta pe celălalt și erau încântate de cele ce vedeau cu ochii, uimite de destoiniciile mele. Eu întrebam ce-i aceasta? Ele îmi răspundeau pe nemțește și se simțeau foarte fericite, că știu să răspundă. Le spuneam apoi cum se zice în limba maghiară, și ele se simțeau încă și mai fericite, că știu și așà.

O zi, două, trei, și fetele mele nu mai mergeau prin sala de mâncare nici când nu eram eu cu ele, ba nici la plimbare nu eșiau bucuros.

Am dat însă de altă nevoie mare.

Tapetele din odaia, în care ne petreceam timpul, erau

pline de scări, de scaune, de purceluș cu coada sfredel și de fel de fel de alte mâzgăliturî făcute cu creionul de cele două eleve ale mele, cari țineau să arate, că pot și ele cevà.

Părinții erau foarte supărați de succesul, pe care-l obținusem cu metodul meu de a le procurà copiilor lor o distracție plăcută.

«N'ai, — mi-am zis dar în strâmtoarea mea, — să-ți mai faci desemnurile cu creionul, ci cu pana, pe care ele nu știu s'o poarte».

Te pui însă cu dracii de copii!?

O zi-două în urmă ele au pus mâna și pe pană, ca să-și facă mâsgăliturile pe hârtie ca mine.

Ce puteam să le fac? De ce să intru în harță cu ele?

La urma urmelor, nimic nu perdeam, dacă se învățau-încetul cu încetul a purtà pana.

Am intrat în voile lor, și ne-am pomenit, că au început să mă întrebe ele pe mine «Ce e asta» și să se simtă foarte fericite, că știu să le facă toate atât de bine, ca eu să ghicesc ce au pus pe hârtie.

Nu-mi mai ședeau acum fetițele pe genuchi, ci se puchineau fiecare la bucata ei de hârtie în vreme ce eu stăteam la o parte și citeam în cărțulii de ale lui Reclam răspunzând din când în când la întrebările lor ori trăgând cu ochiul, ca să văd, dacă ele țin pana bine.

Invățam atunci în școală, între multe altele, și istoria Egipetului, și îmi sună de tot amare în ureche vorba «hieroglife», pe care profesorul nostru o rostià cu gura plină. «Ce lucru mare!? — mi-am zis însă. — Par'că fetele mele nu știu și ele scrierea hieroglifică!? Uite, așà se începe! Iți cauți de treabă și-i lași pe copii să-și facă cheful după cum îi îndrumează firea, să se deprindă a purtà pana, și te pomenești, că știu să scrie și să citească în felul lor».

Așà numai, ca să scap de o nevoie, din comoditate, ca să nu-mi iau întreținerea de geaba, fără plan de mai nainte croit, am ajuns să-mi pun fetițele să scrie mai întâiu pe 1, apoi pe 0, apoi pe 6 și pe 9 și una câte una toate cele

zece cifre, și ele se simțeau foarte fericite, că le știu scrie și spune nu numai nemțește, ci și în limba maghiară.

«De ce să nu trecem și la litere!?» — mi-am zis acum.

Cel ce știe să facă pe 1 face și pe *i*, cel ce face pe 0 face și pe *o* și combină din *o* și *i* pe *a*, ba trece la *d* și la *g*. Scrii mereu vorbe scurte și pe înțeles și ajungi în curând să le scrii și să le citești toate.

Vara, când a sosit timpul, ca să plec de vacanță acasă, am mai primit pe deasupra și un rând de haine comandate anume pentru mine, căci fetițele mele nu știau, ce-i drept, bine limba maghiară, dar scriau și citeau deslușit cele scrise de ele.

«Am să spun la toate prietenele și la toate cunoștințele mele, — mi-a zis mama lor, — că cel mai bun metod de a-i îndrumà pe copii să se astâmpere și să învețe cu plăcere a citì și a scrie, e să-i pu-i să facă «purcelușì cu coada sfredel», dar nu cu creionul, ci cu pana».

Iar lucrul acesta poate să-l facă orișicare mumă ce știe să scrie și să citească.

IOAN SLAVICI

UNDE A INVĂȚAT CREANGĂ PEDAGOGIA (1)

După cum se știe, de pe la anul 1863 până pe la 1867, școala normală „Vasile Lupa" dela Trei-Ierarhi din Iași avù norocul să aibă director și profesor de pedagogie pe d-l *Titu Maiorescu*. In cei doi ani dela început, adecă în 1863—64 și 1864—65, anii dintre noi am urmat în școala normală ca școlari înscriși, iar alții, de și erau institutori, văzând că slabul curs de pedagogie ce-l făcusem mai înainte ni erà de puțin folos practic și fiindcă lecțiunile de pedagogie ce le făceà d-l Maioresca se țineau înadins în orele libere de clasă, pentru a puteà urmà toți institutorii din Iași, cari vor voì—am urmat și noi cu mare plăcere la acel curs, care ne-a fost de foarte mare folos și pentru care îi suntem și-i vom fi totdeauna recunoscători d-lui Maioresca. Căci, în țară la noi, **singurul** care a înțeles rolul ce joacă știința pedagogică întemeiată pe practică, este d-l Maioresca, care în tot timpul profesoratului său de pedagogie s'a ferit de a îndopà pe școlarii săi cu teorii pedagogice *abstracte*, fără să fie întemeiate pe o practică adevărată. Pentru acest scop a înființat cursuri

(1) Din broșura publicată în Iași la 1888 de Ioan Creangă și tovarășii lui V. Răceanu, Gh. Ienăchescu și C. Grigorescu „Răspuns la criticele nedrepte și calomniile înverșunate, îndreptate contra cărților noastre de școală de către d-l Ioan Pop Florantin. Am văzut între cărțile lui Creangă, în 1899, câteva foi din corecturile pentru tipografie ale acestei broșuri, scrise de mâna lui Creangă, G. T. K.

practice de predare la clasa I-a şi a II-a primară, atât la şcoala din Trei-Ierarhi, cât şi la celelalte şcoale primare din Iaşi, unde trimitea pe şcolarii săi, ca să pună în practică ceeace singur li arătă la şcoala pedagogică din Trei-Ierarhi 2).

I. CREANGĂ.

---

2) In aceeaşi broşură la pag. 12 se spune că „mulţămită luminilor dobândite dela d-l Maioresca, *Metoda Nouă* este o lucrare cu totul originală a noastră", şi se reproduce o scrisoare din 21 Oct. 1875 adresată lui I. Creangă de d-l Maioresca ca Ministru al Instrucţiei publice, prin care îl îndemnă să alcătuiască un conducător pentru învăţători, dorinţă pe care Creangă a şi îndeplinit-o publicând în 1876 „Povăţuitorul la cetire prin scriere, după sistema fonetică".

Iar la pag. 33 se vorbeşte de broşura „Regulele limbei române" de Titu Maiorescu, retipărite de I. Creangă cu învoirea autorului, adăogând că „*spre fericirea noastră d-l Titu Maiorescu ne-a fost profesor şi de limba română în şcoala normală dela Trei-Ierarhi* în anii 1863—64 şi 1864—65.

PRETINSA MISTIFICARE A UNUI JURĂMÂNT ISTORIC

ÎN

ȚARA-ROMÂNEASCĂ

LA

1790

Cestiunea e de mult cunoscută. A relatat-o Bălcescu, după memoriile Spătarului Ioan Cantacuzino (1757–1828), în biografia consacrată acestuia și publicată în Magazinul istoric pentru Dacia la 1845. Așa dar acum șeasezeci și cinci de ani. Cu toate acestea multora se va înfățișa ca nouă, căci, deși reeditată la 1892 de V. A. Urechia în a sa Istorie a Românilor (III, 327—9), ea n'a intrat încă — și vom vedea îndată cauza — în circulație istorică mai largă.

Iată despre ce anume e vorba. In vremea celei dintâi ocupări efective a Țării-Românești de Austriaci (10 Nov. 1789—4 Aug. 1791), Prințul de Saxa-Coburg, comandantul șef al trupelor împărătești, ceru dela fruntașii țării din Divanul ce însuș instituise, credință și supunere pe seama Casei de Habsburg. În acest scop — ni se spune — el impuse boerilor un jurământ, prin care aceștia, drept recunoștință că țara a fost eliberată de sub jugul turcesc prin puterea armelor nemțești, făgăduesc închinare Impăratului Austriei,—*ca unii ai căror strămoși au stătut odinioară sub suzeranitatea Coroanei ungurești.*

«Boerii văzând acest jurământ — scrie Bălcescu — rămaseră înmărmuriți. Ioan Cantacuzino singur nu se descurajă. Știind că prin împotrivire n'ar câștiga nimic, hotărî c'ar fi mai bine a înșela pe Nemți. Nedescoperindu-se Divanului, el merse numai la Mitropolit și îi zise

să numească o comisie secretă, spre a analiza jurământul propus. Spre acest sfârșit se numi Episcopul Filaret, Cornescu și Ioan Cantacuzino. Ei se adunară la 7 ceasuri dimineața și jurământul se hotărîse a se face la 12, la Mitropolie. Cantacuzino zise colegilor săi: Nemții sunt prevăzători, noi însă le vom dovedi că suntem mai isteți decât dânșii, când e vorba de fericirea patriei noastre. Să aruncăm dar jurământul românesc scris de dânșii și să scrim altul, întemeiat pe cel mai mare folos al țării. Noi îl vom da apoi Mitropolitului ca să-l scoată din sân în minutul ce va trebui a jura. Nemții nu vor pricepe nimic. Translatorul Markelius trebue să fie înconjurat de boeri, cari vor căuta să-l distragă și să facă zgomot mult, în cât el să n'auză articolele jurământului.—Toate s'au întâmplat după dorința boerilor. Nemții fură înșelați. Articolele scrise de comisie se iscăliră de tot Divanul, și ele slujiră în viitorime de pavăză binefăcătoare țării, câtă vreme a ținut ocupația ei de către Nemți» (Magazinul istoric I, 195).

Frumos, dar suspect! Frumos—pentru Ioan Cantacuzino, care, spre a-și mântui patria de o nouă dependență politică, a pus la cale o așa de îndrăzneață mistificare. Suspect — pentrucă e greu de admis cum că Austriacii, dibaci diplomați, au putut fi astfel înșelați și, mai ales, pentrucă, față cu aserțiunea din memoriile vicleanului Spătar, memorii inedite rămase până acum necunoscute, nicăeri în izvoarele istorice ale vremii—nici în cronice, nici în prelucrările istorice, nici în documentele interne, nici în corespondența diplomatică—nicăeri, zicem, nu se mai face amintire de această întâmplare, cel puțin, pe cât îmi e și mie cunoscut, *nu* în forma în care ni se relatează că s'a petrecut. — Aceasta a fost, credem, și considerația pentru care istoricii noștri contimporani (Hurmuzaki, Xenopol, Tocilescu, Ionnescu-Gion, Iorga), cunoscând negreșit relațiunea din Magazinul istoric, au ignorat totuși, în scrierile lor, cestiunea mistificării jurământului din timpul ocupației austriace dela 1790.

Astfel mi se prezentau și mie lucrurile până acum câțiva ani, când, întâmplător, am găsit în bogata colecție de documente a Academiei Române (Fol. No. 1.071, doc. 10) un prețios act, al cărui conținut îmi lămuri tocmai partea suspectă a cestiunii. E textul jurământului pe care boerii Țării-Românești — exact aceiași menționați în memoriile lui Cantacuzino ca alcătuind Divanul Prințului de Saxa-Coburg — l-au încheiat la 2 Mai 1790, spre a-l presta Impăratului Leopold II al Austriei:

«Noi cești aleși dă neam boeri divaniți ne făgăduim prin jurământ a cunoaște ocrotitor al nostru pă prea strălucitul, prea puternicul și nebiruitul Prințip, Domnul Domnul Leopold al doilea, totdeauna înmulțitoru stăpânirii, Craiul de Ungariia, de Boemiia, din neam nestrămutat Prințip de Austriia, al nostru prea strălucit protector, stăpânul multor țări, să fim totdeauna plecați și credincioși, unind folosul pământului nostru cu enteresul stăpânirii sale, pentru binile de obște. Și unindu-ne iarăș totdeauna cu cei rânduiți comandiri spre săvârșirea celor prin putință trebuințe ostășești, după starea și puterea țării, la care să ne purtăm cu toată înțelepciunea, cu luare aminte și cu osârdiia cea mai cu amăruntul, făr de a nu face întârziere din îndărătnicie. Și păzindu-ni-se privilegiurile, ne făgăduim ca, la cele prin putință spre ajutorul oștirii cei pentru ocrotirea țării, vom fi cu toată silința, neînpublicând cele ce sânt de taina slujbei. Și păzind credința, cu cuviință să ne purtăm, după cum îndatorează datoriia pe un credincios sfetnic și person de cinste.—Așa întru adevăr.

«Cozma al U[n]g[ro-Vlahiei].—Ὁ Ῥιμνίκου Φιλάρετος.—Ὁ Μπουζαίου Δοσίθεος.—Dimitrie [Ghica] Ban.—Scarlat [Cornescu] Vistier.—Radu Slăt[ineanu] Vornic.—Constantin Crețulescu vel Vornic.—Constantin Știrbei Vistier.—Matei Fălcoianu Vistier.—Radu Golescu vel Logofăt.—Ἰωάνης Δάμαρης Λογοθέτης.—Scarlat Câmpineanu vel Agă.—Ioan Canta[cuzino] vel Spătar.—Enzenberg.

«Așa întru adevăr urmând, și Dumnezeu să ne fie într'ajutor, amin.—1790 Maiu 2, București».

Cum se vede, textul acestui jurământ nu aminteşte nimic de ceeace, mai ales, alarmase pe boerii Divanului domnesc şi decisese pe Ioan Cantacuzino să pue la cale înşelarea Nemţilor: — de închinare în virtutea vechilor pretenţiuni de suzeranitate ale Coroanei ungureşti. Faptul acesta, coroborat cu împrejurarea că — afară de făgăduieli platonice de credinţă şi supunere — fruntaşii ţării nu iau asupră-le de cât oarecari îndatoriri, puţin precise de altfel, cu privire la aprovizionarea armatei de ocupaţie, constitue un argument destul de serios pentru a presupune, dacă nu chiar a admite, că avem înainte însuş textul substituit — «spre cel mai mare folos al ţării» — jurământului impus de Austriaci şi că deci mistificarea — în împrejurările relatate — a putut avea loc.

Presupunerea aceasta se înlătură însă îndată prin însemnarea de pe contrapagina actului în cestiune, care ne atestă că «pentru acest jurământ au fost aşteptare până la ziua sfinţilor Impăraţi Constantin şi Elena, ce se prăznueşte la sfânta Mitropolie a ţării... când, într'această zi, făcându-se adunare deplină la sfânta Mitropolie, s'au săvârşit jurământul acesta înăuntru bisericii, după slujba sfintei liturghii. După care asemenea acestuia s'a oprit unul la arhivîia Mitropoliei, iarăşi cu iscăliturile tuturor». — E tocmai actul ce se publică.

Aşa dar jurământul, încheiat la 2 Mai, s'a prestat numai după nouăsprezece zile — la 21 Mai. Aceasta nu se potriveşte însă cu relaţiunea lui Bălcescu: că, alcătuit fiind la ora 7 dimineaţa, el s'a depus la ora 12 din aceeaş zi. Iată deci un prim şi foarte grav neadevăr în memoriile lui Cantacuzino, care înlătură cu sine întreaga cestiune a mistificării în împrejurările arătate. Căci, presupunând că aceasta s'ar fi putut face în ziua prestării jurământului, la Sf. Impăraţi Constantin şi Elena, — e inadmisibil ca Nemţii să nu fi descoperit viclenia plănuită cu aproape trei săptămâni înainte, într'o societate, în care, atunci ca şi astăzi, unul din elementele vieţii publice era şi indiscreţia....

Mai mult încă. Nu numai că Austriacii au cunoscut textul jurământului, dar avem indicii sigure că l-au redactat chiar: *a)* anumite construcţii şi expresii, cari vădesc neîndoios o traducere după o redacţie germană, şi *b)* contrasemnarea actului de Feld-mareşalul Leitnant Baron Enzenberg, care nu se putea face fără o cunoaştere prealabilă a cuprinsului.

Evident dar că Prinţul de Saxa-Coburg n'a cerut dela boerii Ţării-Româneşti mai mult şi n'a obţinut mai puţin decât ceea ce a dorit şi se găseşte cuprins în actul dela 2 Maiu 1790: — mijloacele pentru aprovizionarea oştirii de ocupaţie, pe cari boerii numai prin jurământ au putut fi obligaţi a le da şi a le împărţi astfel cu ţărănimea obidită şi sărăcită, asupra căreia fuseseră lăsate până atunci. Lucrul se dovedeşte cu prisosinţă din întregul material documentar al vremii, publicat de Urechia în op. cit.

După această constatare, naşte acum întrebarea: Ce mai rămâne din mărturia Spătarului Ioan Cantacuzino?

Nimic altceva decât, cel mult, intenţia Austriacilor de a reclama stăpânirea ţării ocupate, în virtutea vechilor legături de suzeranitate cu Coroana ungurească, spre a da astfel pretenţiunii lor o bază de drept istoric. Ca devotat al Imperialilor, pe lângă care se bucura de mare favoare, Cantacuzino cunoştea negreşit această intenţie a diplomaţiei nemţeşti, pe care însă reprezentanţii lui Leopold II n'au putut-o traduce în fapt, zădărniciţi fiind de complicaţiile revoluţionare din Apus şi de împrejurările politice, mai puţin favorabile ca altădată, din Răsărit, iar nici de cum de pretinsa mistificare a jurământului dela 1790 relatată în memoriile Spătarului Ioan Cantacuzino, — memorii în care a crezut sincer ilustrul istoric al lui Mihai-Vodă Viteazul.

ALEX. LĂPĔDATU.

RUGA PĂMÂNTULUI

De când s'a rupt de trupul lui de foc
Aceea ce cu el făcuse una:
De când și-a fost găsit în cer un loc
Regina roiului de stele, luna:

Trist ca un suflet fără de iubire,
Și singur ca un îngropat de viu,
Pe drumul lui, de-a-pururea pustiu,
Călătorește pământul, în neștire...

Cu aripi două: una de lumină
Și alta de 'ntuneric înstelat,
Asemeni unui demon ne'mpăcat
Sboară prin gol, necunoscând hodină—

Și din vuirea mării, din furtune,
Din glasul norilor ca foc tiviți,
Se lămurește un plâns, o rugăciune:
«Copiii mei, de ce mă părăsiți?

Nu-ți mai întoarce, Lună, către mine,
Atâta de frumoasă fața ta!
Zăbranic trage peste ea, mai bine,
Să uit de-a-pururi că ai fost a mea...

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

Nu mai sarâde dulce, de departe!
Văzând sarâsul tău cel fericit,
Şi cel din armă vierme 'i trist de moarte,
Că e legat de sânul meu tradit...

Voi flori scânteietoare din grădini,
Şi voi vlăstare din pădari măreţe!
Zadarnic lapt, prin mii de rădăcini
Să leg de mine-a voastră tinereţe...

Zadarnic v'am chemat din adâncime,
Iubirea mea, ca voi, s'o îmblânzesc —
Voioase rapeţi frâul părintesc
Şi v'aruncaţi merea în înnălţime...

Şi-acolo sus, deodată înfloriţi!...
Ce dor vă mână către slava-albastră?
Cui daţi voi floarea şi mireazma voastră?
Copiii mei, de ce mă părăsiţi?

O, soare! Tot ce mi-este drag, aş vrea
Să fugă de îmbrăţişarea mea...
Închis în mine, caget: Pentru cine
E zâmbetul a mii şi mii de flori,
Şi glasul dulce de priveghetori?
Ştia doar atât: că nu e pentru mine —
Că tot mai singur trec, din zori în zori...
Drameţul slăvii, vultural senin,
Răsfrânge'n ochi tăria luminoasă —
Se'nnalţă tot mai sus, în sboru-i lin,
Iar mie numai umbra lui mi-o lasă.

... De mult, un strigăt izbucni, ca lava,
Din spaima sufletului meu: Veniţi!
De când sânt eu, de când luceşte slava,
Sânt singur şi sânt trist: Veniţi! Veniţi!

Şi oameni fără număr m'aaziră —
De-o sete fără margini biciaţi,
La mândrele-mi comori se repeziră —
Veniţi! Am pentru toţi! Veniţi, veniţi...

„Iubit vei fi, tu, ce ai iubit mereu!"
— Aşà-mi spuneà un glas, prin toată firea —
„Din norii ce te apăsară greu,
Întinde braţ măreţ de curcubeu
Şi 'nlănţue la piept nemăginirea!"

Zadarnic...! Cei mai buni nu mă iubesc!
Plângând de drag, îi strig ades pe nume,
Dar ei se pierd, tăcuţi, în altă lume —
Străine raze'n ochii lor lucesc.
Şi, fie că'ngenuchie la altare,
Necunoscute genii adorând;
Sau că privesc la steaua ce răsare,
Umplânda-şi sufletele arzătoare
De spaimă şi iubire, rând pe rând;
În latul lor cel înflorit din mine
Eu simt trăind un oaspe nezărit —
Un dùşman, care-i cheamă după sine
Spre alte lumi, de unde-a rătăcit...
Şi el îi deslipeşte de-al meu sân –
Un nevăzut porunciter al sorţii
Îmi ia ce-i bun, iar mie nu-mi rămân
Decât neghiobii — pietrele — şi morţii —

Voi, cei mai dragi! de ce mă părăsiţi?
N'aveţi iubirea mea, să vă răsfeţe?
N'aştern covor de flori, în mii de feţe,
Subt paşii voştri parari aiuriţi?
În lanuri mândre, galbenele spice
Se leagănă la soare pentru voi —
De multul rod ce scântee 'ntre foi,

În necaprinsa-mi pomii stau să pice —
Iar laurul cu crengi nemaritoare
Viscază frantea voastră gânditoare.

Pân'să vă smalg din noaptea fără name,
Mii caibari de vieți înăbușesc,
Sieria lângă sieria îngrămădesc —
De ce fugiți? Au este 'n altă lame
Mai cald decât la sânul părintesc?

Te-aș blestemà pe tine, zeu din slavă,
Ce inimile toate mi le fari,
Mireazma viorelei de dumbravă,
Și ragăciunea vechilor pădari...!
Te-aș blestemà..., dar taïnica poruncă
De-acolo, sus, mă 'nvinge și pe mine —
Aprins și orb, tot sufleta-mi s'arancă
Spre adâncimi de unde glasul vine...

Să stingă setea mea de adorare,
Pe nimeni n'am... afar'de tine, soare!
O văd, o simt: tu singur m'ai iubit!
Pe tine te zăresc în înălțime —
Pe tine te aud din adâncime —
Și numai pentru tine m'am gătit...
De când m'am rupt din sufletul tău, tată,
Am cunoscut ce-i bine și ce-i rău —
La tine-i slava și iubirea toată:
Primește-mă 'napoi la sânul tău,
O, soare, soare!
Auzi-mi ruga mea mistaitoare
Și stinge doral mea nemărgit!

Simt brațul tău de flacări, de departe —
Ori-care pas al meu spre tine-i moarte...,

Dar tot mă plec eternelor chemări!
Paternic, fără frâu, ca o furtună,
Eu desfoesc a evilor cunună,
Visând comoara ta de'mbrăţişări.
O, soare, soare!
Alină setea mea acigătoare —
Grăbeşte clipa dulcilor pierzări!

Din sboral meu se naşte-o melodie:
Imn ţie, tată — prohodire mie.
Ridică-mă la sâna-ţi părintesc:
Să văd prin ochiul tău nemărginirea —
Să'mbrăţişez prin mii de raze firea
Ş'apoi, murind, puterea ta s'o cresc.
O, soare, soare!
Dă-mi mai curând eterna 'mbrăţişare!
Sdrobeşte-mă de tronul tău ceresc.,.

P. CERNA.

DIN FILOSOFIA RENAȘTERII

INCERCĂRI DE REFORĂ IN LOGICĂ. RAMISMUL ȘI ÎNTINDEREA LUI.

Atitudinea vrăjmășească a iesuiților din Padua și atacurile lui Galilei au avut deocamdată un efect local. Au stins peripatetismul în nordul Italiei, dar l-au lăsat în picioare în restul lumii culte. Ca moștenire a scolasticei medievale, filosofia lui Aristoteles stăpânea încă universitățile din Franța, din Germania, din Anglia, și alte lupte au trebuit să se dea, pentru desrobirea desăvârșită a spiritelor. Aceste lupte au început tot în Italia, dar au trecut, către sfârșitul veacului al XV-lea în Germania și în Franța, unde au ajuns, pe la jumătatea veacului următor, la o așă de mare violență, încât această din urmă țară a fost considerată de unii contimporani ca fiind punctul lor de plecare, ca fiind centrul din care valurile polemice s'au revărsat asupra țărilor învecinate. Terenul pe care s'au dat aceste nouă lupte a fost diferit de al celor studiate până acum. La Padua, discuțiile se învârtiseră în jurul psihologiei și cosmologiei lui Aristoteles. Câmpul de rasboiu îl formează acum logica sa.

Se știe, ce devenise această știință în veacul de mijloc. Neputându-se adăpă la marele isvor al experienței, care singur e în stare să dea omenirii cunoștințe necontenit nouă, scolasticii medievali își puseseră toată nădejdea în meșteșugurile cugetării abstracte, pe cari

căutau să le desvolte în direcţia specială a „invenţiunii“, complicându-le cu feldefel de combinări mecanice şi cu nenumărate formule barbare. Produsul cel mai desăvârşit al acestor străduinţe a fost celebra „ars magna“ a lui Raymond Lulle. Această artă eră o maşină de gândit, menită să descopere în chip mecanic idei nouă. Pe o sumă de cercuri erau însemnate noţiunile fundamentale ale cugetării omeneşti. Prin învîrtirea cercurilor pe cari se aflau, acele noţiuni trebuiau să se combine în chipurile cele mai felurite şi să dea astfel... judecăţi şi raţionamente, utilizabile în ştiinţă şi în vieaţa practică. Caracteristică eră mai ales credinţa lui Raymond Lulle, că, cu ajutorul artei sale, oricine puteă, fără nici o învăţătură şi fără nici o pregătire prealabilă, să discute cu succes orice problemă filosofică sau teologică.

Cu asemenea concepţii, logica scolastică ajunsese o ţesătură indigestă de formule încâlcite şi pedante, şi fiindcă scheletul ei îl alcătuiă logica lui Aristoteles, tot desgustul, pe care îl produceă mai târziu această caricatură medievală, se resfrângeă asupra filosofului grec. Acest desgust eră mai ales viu la umanişti. Mintea lor limpede şi simţul lor estetic se revoltau deopotrivă în contra manualelor tradiţionale, ce se păstrau încă, spre disperarea celor ce erau siliţi să le înveţe, prin universităţi. Celdântâiu umanist, care s'a ridicat împotriva logicei scolastice, a fost Lorenzo della Valle.

I.

Acest învăţat, cunoscut mai mult subt numele latinisat de Laurentius Valla, s'a născut în 1407 la Piacenza. Studiile şi le-a făcut la Roma, unde tatăl său, un jurisconsult însemnat, eră avocat consistorial pe lângă sfântul scaun. Umanişti de frunte, ca Lionardo Bruni, Aurispa, Rinucci şi Poggio, i-au deschis înţelegerea frumuseţilor clasicismului şi i-au îndrumat primii paşi în

literatură. In 1431 a fost numit profesor de retorică la universitatea din Pavia, unde a atras atenția tuturor asupră-i printr'o violentă critică a dialecticei tradiționale. Loviturile sale nu se îndreptau atât în contra lui Aristoteles, pe care nu-l cunoștea îndeajuns, — studiul peripatetismului după isvoarele originale n'avea să înceapă decât peste două-trei decenii, — cât în contra scolasticilor, cari ridicau pe filosoful grec la rangul unei autorități „indiscutabile", și puneau pe studenți să jure, că nu se vor depărtă niciodată de ideile lui. Ca umanist, Lorenzo della Valle batjocorea mai ales terminologia complicată și barocă a logicei medievale. Această terminologie, ziceă el, n'a putut să iasă decât din dorința de a încurcă lumea și de a o face să creadă, că dialectica e ceva extraordinar. Dialectica e foarte simplă și foarte ușoară, când pornim dela operațiile nemeșteșugite ale minții omenești și nu ne servim decât de cuvintele obicinuite. In adevăr, mintea omenească are logica sa naturală. Oricine dovedește ceva, fără să se gândească la principiile logicei tradiționale, aplică în mod inconștient principiile logicei naturale. Aceste principii trebue să le descoperim, și calea, pe care trebue să le căutăm, ne e de sine indicată. Marii maeștri în arta de a dovedi și de a convinge pe oameni, marii oratori ai antichității, ne-au lăsat modele neperitoare, pe cari trebue să le analizăm, spre a extrage dintr'însele principiile logicei naturale. Și astfel, în opera sa „Dialecticae disputationes contra Aristotelicos", Lorenzo della Valle caută să deducă legile logice din retorica lui Cicero și a lui Quintilian (1).

Această reacțiune „retorică" în contra logicei scolastice a trecut, către sfârșitul veacului al XV-lea, în Germania, cu Rudolf Agricola. Acest învățat, al cărui

(1) Asupra celorlalte opere ale sale, vom reveni mai jos, în capitolul asupra Epicureismului.

nume adevărat era Rolef Huysmann, s'a născut în 1444 la Bafloo, lângă Groeningen. Studiile şi le-a făcut în colegiul Sf. Agnes, de lângă Zwoll, subt conducerea celebrului mistic Thomas a Kempis, de care va fi vorba mai jos, şi la universitatea din Löwen. Operele autorilor clasici, şi în deosebi ale lui Cicero şi ale lui Quintilian, au produs asupră-i o impresie adâncă, prin contrastul cugetării lor limpezi şi formei lor elegante, cu obscuritatea şi barbaria prelegerilor pe cari le asculta la universitate. Ca student chiar, s'a simţit îndemnat să facă de mai multe ori profesorilor săi obiecţii, cu privire la modul cum se propuneau diferitele „artes liberale" şi în deosebi logica. Deşi se distinsese îndeajuns pe această cale, şi ar fi putut să rămână ca profesor la Löwen, Agricola a preferat să plece în străinătate, ca să-şi urmeze, liber, studiile S'a dus mai întâiu la Paris, unde-l atrăgea, poate, pe lângă renumele universităţii, faima unui compatriot al său, Jean Wessel, din Groeningen. Acest învăţat, care primise numele de „magister contradictionis" din pricina marei sale îndemânări în discuţii, era unul din nominaliştii de frunte ai timpului, şi propusese cu mare succes filosofia şi teologia la Colonia şi Löwen, înainte de a lua loc printre profesorii universităţii din Paris; către sfârşitul vieţii însă, înclina mai mult spre misticism.

După câţivă ani de studii, Agricola a ţinut la Paris câtevă cursuri de filosofie, în privinţa cărora nu ni s'au păstrat date sigure. După toate probabilităţile însă, acele cursuri au trebuit să fie însufleţite de simpatiile „umaniste", pe cari am văzut deja, că le avea tânărul învăţat, adică de dispreţul pentru scolastica tradiţională şi de dorinţa de a da o formă nouă, cât mai literară, învăţământului filosofic. Şi e probabil, că aceste cursuri n'au rămas fără efect asupra generaţiilor următoare de studenţi. O amintire, dacă nu o tradiţie, a trebuit să se păstreze, în sânul universităţii, şi a u-

șurat poate, sarcina lui Iohann Sturm, care a susținut mai târziu, în cursurile sale de logică, ideile de reformă ale lui Agricola.

Din Paris a plecat învățatul german, în 1476, în spre Italia unde-l atrăgeau primele raze ale clasicismului elin reînoit, ale cărui frumuseți le desfășurau, la universități, grecii veniți din Bizanț. La Ferrara, unde s'a oprit aproape doi ani, a ascultat cursurile lui Theodoros Gaza, cu care a învățat limba elină și a studiat în deosebi filosofia lui Aristoteles. Cu Guarino, umanistul de care am pomenit mai sus, a studiat mai deaproape clasicismul latin. Către sfârșitul șederii sale la Ferrara, a ținut și câtevă prelegeri, la universitate, despre cari știm numai atât, că au fost admirate pentru limba pură și elegantă în care au fost rostite. Că preocupările sale de căpetenie erau totuși de natură filosofică, ne-o dovedește faptul, că la Ferrara a conceput și a început să scrie lucrarea sa cea mai însemnată „de dialectica inventione". Dedicând această operă prietenului său Dietrich von Plenningen, Agricola îi amintește, că după îndemnul lui a scris-o „în grabă", pe când se pregătea să plece din Ferrara, ca să se întoarcă la Groeningen. Mai târziu, după mai multe peregrinări, Agricola a ținut cursuri de filosofie la Worms și, mai ales, la Heidelberg, unde a și murit în 1486.

Felul cum e conceput tractatul „de dialectica inventione" ne dovedește, că Agricola a trebuit să sufere, direct sau indirect, influența lui Lorenzo Valla. Guarino, cu care stase în contact la Ferrara, nu se puteă, ca reprezentant al clasicismului, să nu cunoască opera de căpetenie a lui Valla „Eleganțele limbii latine", și prin urmare, după nume cel puțin, și pe celelalte. De altfel, polemicele acestui umanist făcuseră atâta sgomot, între 1440 și 1460, încât nu se puteă ca numele lui să nu fie cunoscut la Ferrara, pe unde trecuse el însuși, după ce plecase din Pavia. E drept, că opera

sa „dialecticae disputationes“ n'a fost tipărită decât în 1499, la Veneția, dar circulà de sigur în copii manuscrise, precum erà obiceiul timpului, și a trebuit să ajungă și la cunoștința lui Agricola.

In adevăr, Agricola își propuneà, în tocmai cași Valla, să întemeieze logica pe retorică, să deducă legile logice din operațiile naturale ale demonstrației, așà precum le găsim practicate în discursurile marilor oratori, ca Cicero, și analizate în operele marilor retori, ca Quintilian. Alunecând apoi pe acest povârniș, Agricola ajunge să considere logica mai mult ca un instrument al artei oratorice, decât ca un instrument al cercetărilor științifice și filosofice. De unde și definiția sa: dialectica est ars probabiliter de una quavis re disserendi. Divisiunea logicei în două părți de căpetenie: invențiunea și judecata, urmà de asemenea punctul de vedere retoric. Prin invențiune înțelegeà Agricola găsirea probelor necesare argumentării. Spre a face posibilă această operație prealabilă, autorul înșirà o serie de „locuri“ — „unde“ pot fi găsite probe pentru orice demonstrație, — o serie de „locuri comune“, cum se zice astăzi în retorică. Erà, firește, acì o analogie cu Topica lui Aristoteles, care aveà însă un alt înțeles. Mai de grabă semănau „locurile“ lui Agricola cu acelea ale retorilor latini și greci.

A doua parte a dialecticei, judecata, se mai numeà și „dispoziție“. Odată probele găsite cu ajutorul mijloacelor studiate în prima parte, mai rămâneà, ca celce voià să le utilizeze cu succes, să le așeze în ordinea cea mai potrivită, după legăturile de dependența logică. Acì se studiau formele de argumentare și în deosebi silogismul. Acest studiu, care erà esențial, nu cuprindeà nici o idee nouă. Așà încât, valoarea operei lui Agricola stà mai mult în forma decât în fondul ei. Erà o încercare de a reabilità o știință decăzută, și de a o înfățișà subt o altă lumină, mai favorabilă. Și în a-

de devăr, limba în care erà scrisă „de dialectica inventione“ contrasta puternic, prin limpezimea, vioiciunea și și eleganța ei, cu limba obscură și barbară a tractatelor obicinute de logică de pe acea vreme. Iar desvoltările abstracte erau totdeauna însoțite de exemple concrete, uneori de comparații ingenioase, cari ușurau mult studiul acestei științe aride.

Nu e dar de mirare, că cu asemenea calități logica lui Agricola s'a bucurat de o mare favoare, nu numai în Germania, dar și în Franța. La universitatea din Paris, sistemul său erà urmat de profesori ca Jean le Masson (Latomus) Johann Sturm și Jean le Voyer (Viscsorius), cu atât succes, încât, prin 1530, facultatea de teteologie, ca mai conservatoare, imputà facultății „de ararte“ că s'a abătut dela tradiția cea bună, părăsind pe Aristoteles pentru Agricola (1).

II.

Alături de aceste tendințe inovatoare — așà erau cecel puțin considerate pe atunci — unii cugetători, întetemeindu-se pe lucrările filologice ale umaniștilor, încecercau să restabilească logica aristotelică în formele eiei originale, fără nici un amestec retoric. Printre acecești restauratori trebue să menționăm în primul rând pepe Jacques Lefèvre d'Etaples, — pe latinește Jacobus Faber Stapulensis. Inceputurile vieții sale sunt puțin cucunoscute. Se știe numai, că s'a născut către 1455, la EtEtaples, și-a făcut studiile la universitatea din Paris și a a călătorit prin Italia, unde s'a pus în legătură cu umaniniștii de frunte ai timpului. In Italia a învățat mai ales, săsă prețuiască antichitatea greacă, al cărei studiu erà în în Franța deabia la început, și pe această cale a ajuns săsă se convingă, că formele, sub cari i se înfățișase fi-

(1) Du Boulay—Hist. Univ. Paris., t. VI, p. 227—235.

losofia lui Aristoteles în anii săi de școală, nu erau cele adevărate.

Intorcându-se la Paris, s'a apucat să traducă operele lui Aristoteles, după textele originale, însoțindu-le cu numeroase comentarii și parafrase. Printre aceste studii lămuritoare, cele mai însemnate erau cele ce aveau de obiect logica peripatetică, și cari au fost publicate în 1525 sub titlul comun: Paraphrasis in libros logicos Aristotelis. Intr'însele, Lefèvre se ridică în contra abstracțiunilor duse la extrem și subtilităților inutile ale scolasticilor, cari compromiteau o știință atât de necesară. Aceste abuzuri, ziceà el, explicabile în evul mediu, nu mai au nici o scuză de când se cunosc textele adevărate ale logicei aristotelice. „Trebue să disprețuim aceste complicații de origine străină, cari ne fac să pierdem ani întregi în discuții inutile și fără rezultat. Asemenea rătăciri se puteau înțelege până acum, de vreme ce cărțile de logică erau pline de greșeli. Ar fi însă de neiertat să mai cădem în asemenea zădărnicii, acum, când am găsit adevăratele mijloace de a ne instrui" (1).

Această tendință, de a restabili logica aristotelică în formele ei originale, a fost bine primită, atât în Franța, cât și, mai ales, în Germania și Anglia. Partizanii ei, cari purtau numele de „fabriști" și erau destul de răspândiți în veacul al XVI-lea, se opuneau „inovatorilor", cari căutau să combată barbaria scolastică dând logicei o formă retorică, precum erau Agricola și succesorii săi. Cel mai însemnat din acești succesori, așà de însemnat, încât a aruncat în umbră pe toți înaintașii săi, a fost Pierre de la Ramée.

---

(1) Paraphrasis in libros logicos... I, 1.

III.

Acest învățat, cunoscut mai mult supt numele latinizat de Petrus Ramus, s'a născut în 1515 la Cuth, în Vermandois, dintr'o familie de origine nobilă, dar scăpătată. Bunicul său, care trăise pe lângă Liège, se refugiase în 1468, în urma arderii acestui oraș de către Carol Temerarul, în Picardia, unde mizeria îl silise să se facă cărbunar. Tatăl său era agricultor, fără să fie însă mai bogat. După ce a învățat să citească și să scrie în satul unde se născuse, Pierre de la Ramée, care era de mic deștept, vioi și îndrăsneț, a plecat singur și pe jos la Paris, în vârstă numai de opt ani, ca să urmeze la școli mai înalte. Gonit însă de mizerie, a trebuit să se întoarcă îndărăt, și deși a mai făcut o încercare anul următor, n'a putut sa rămână la Paris, până când un unchiu al său nu l-a luat să-l întrețină. Dar acest unchiu, un biet tâmplar, era el însuși lipsit de mijloace, și după câtvà timp a trebuit să-l părăsească.

Pierre de la Ramée s'a angajat atunci ca servitor la un tânăr bogat, care-și făceà studiile la Paris, în colegiul de Navarra. Cu învoirea stăpânului său și utilizându-i cărțile, de cari se slujeà noaptea, după ce-și isprăveà treburile, viitorul filosof s'a pus pe muncă și în scurtă vreme a putut să urmeze cursurile facultății de arte. Profesor de filosofie i-a fost Jean Hennuyer, mai târziu episcop de Lisieux, un adept convins al ideilor lui Aristoteles. La cursurile lui tânărul servitor aveà ca colegi doi mari seniori, pe Charles de Bourbon și Charles de Lorraine, cari aveau să joace mai târziu un rol însemnat în evenimentele politice din Franța, precum și pe viitorul poet Ronsard.

Ce impresie i-a făcut învățământul oficial al filosofiei, și în deosebi al logicei, a povestit-o el însuși mai târziu, într'una din operele sale. „După ce am consacrat trei ani și jumătate filosofiei, potrivit cu regula-

mentul academiei noastre; după ce am citit, discutat și meditat diferitele părți din *Organon* (căci din toate cărțile lui Aristoteles, cele cari tratează despre logică sunt mai ales citite și recitite în cursul acestor ani); făcând socoteala timpului pierdut, am căutat să văd la ce aș puteà întrebuința cunoștințele, pe cari le câștigasem cu atâta osteneală. In scurtă vreme m'am încredințat, din nefericire, că toată logica aceasta nu mă făcuse nici mai învățat în istorie sau mai înaintat în cunoștința antichității, nici mai meșter în arta de a vorbì, nici mai înțelept în alte privințe. Ce uimire, atunci, și ce părere de rău! Mi-am blestemat soarta și m'am tânguit singur de sterilitatea spiritului meu, care după atâta muncă nu erà încă în stare să culeagă, și nici măcar să zărească, roadele înțelepciunii, ce se găseau după părerea tuturor, cu atâta îmbelșugare în logică" (1).

Aruncând însă o privire asupra modului cum se învață logica în timpul său, asupra modului cum o învățase el însuși, tânărul student a înțeles fără greutate, că dacă nu profitase nimic din studiul acestei științe, vina nu erà a lui. „Niciodată, în mijlocul strigătelor școalei, în care am petrecut atâta vreme, n'am auzit vorbindu-se de aplicările logicei. Credeam chiar pe atunci, că nici nu trebue să știu ce e logica sau ce scop își propune ea, și că această știință n'aveà altă menire decât să formeze obiectul discuțiilor noastre. Discutam prin urmare și eu, și strigam din toate puterile. Dacă, bunăoară, erà vorba să susțin în clasă o teză asupra categoriilor, mă credeam dator să nu cedez niciodată adversarului meu, chiar dacă ar fi avut dreptate de sute de ori, ci să caut vre-o „distincție" subtilă, care să încurce toată discuția. Dacă dimpotrivă eram însărcinat să atac o teză susținută de altul, toată grija mea erà, nu să-l luminez, ci să-l încurc prin vre un argu-

(1) Scholae dialecticae, epilogul cărții a IV-a.

ment oarecare, bun sau rău. Așà fusesem învățat. Categoriile lui Aristoteles erau ca o minge, destinată să slujească la jocurile noastre copilărești, și pe care, când o pierdeam, trebuià s'o căpătăm înapoi, strigând cât mai tare. Eram astfel convins, că toată logica se reduceà numai la atât: să discutăm vecinic asupra logicei, cu strigăte violente și cu gesturi smintite" (1).

In această stare sufletească a dat Pierre de la Ramée peste dialogurile lui Platon, cari i-au făcut o impresie adâncă. „Intr'însele, ziceà el însuși, am găsit în sfârșit portul căutat. Ceeace'mi plăceà mai ales în aceste dialoguri erà spiritul în care Socrat combăteà părerile greșite, căutând mai întâi de toate să ridice pe ascultători deasupra simțurilor, prejudecaților și mărturiilor omenești, spre a-i sili să se folosească numai de lumina firească a minții lor și să judece liber, prin ei înșiși. Căci lui Socrat i se părea, că e nevrednic de un filosof, să se lase să fie condus de părerile lumii, cari în cea mai mare parte sunt greșite și înșelătoare, în loc să se silească să cunoască lucrurile înșile și adevăratele lor cauze. Am început dar să mă întreb: ce m'ar împiedecà să fac și eu ca Socrat, și să cercetez, în afară de autoritatea lui Aristoteles, dacă învățământul logicei, așà cum îl cunoscusem, erà bun și adevărat" (2).

Odată ajuns acì, Pierre de la Ramée a înțeles, că cea dintâiu datorie a sa, ca cugetător independent, și a tuturor celor ce voiau să vadă filosofia progresând, erà, să scuture jugul peripatetismuiui, care, patronat de biserică, apăsà asupra spiritelor de veacuri întregi și împiedecà iibera lor desvoltare. Ceadintâiu ocazie i-a oferit-o examenul său de „magister artium", din 1536. Teza pe care și-a propus s'o susțină dinaintea facul-

(1) Scholae dialecticae, loc. cit.
(2) Scholae dialecticae, loc. cit.

tății a fost, că toate ideile lui Aristoteles sunt false (quaecumque ab Aristotele dicta essent, commentitia esse). Cu ardoarea neînfrânată a tinereții și cu îndrăsneala fără margini a unui temperament pornit, paradoxalul candidat a încercat să dovedească mai întâiu, că scrierile atribuite lui Aristoteles nu sunt autentice, și al doilea, că acele scrieri nu cuprind decât erori. Discuția a durat, se zice, o zi întreagă, fără ca neîmpăcatul adversar al filosofiei oficiale să poată fi redus la tăcere. Ocolind cu abilitate dificultățile, încurcând pe examinatori în nenumărate „distincții", unele mai subtile decât altele, și relevând cu vioiciune toate slăbiciunile argumentării lor, Pierre de la Ramée a isbutit să se impună și să fie proclamat „magister" în aplauzele asistenței.

E poate interesant, pentru istoria culturală a acelor vremuri, să relevăm faptul, că sgomotul produs de această discuție a fost foarte mare și a trecut peste granițele Franței. Un biograf al filosofului menționează un pasaj din „cugetările" poetului italian, din veacul al XVI-lea, Alessandro Tassoni, care, vorbind de examenul lui Pierre de la Ramée, zicea, că promptitudinea și subtilitatea, cu care și-a apărat teza, au făcut să rămână „confusă și stupidă întreaga cetate a Parisului" (1).

Odată în posesiunea titlului de magistru, Pierre de la Ramée a început să profeseze „artele liberale" în diferite colegii ale universității din Paris, încercând în acelaș timp să reformeze cu totul învățământul lor. Mai ales urgentă i se păreà reforma învățământului filosofic și în 1543 a publicat două scrieri, una intitulată «Dialecticae partitiones», retipărită în acelaș an subt titlul «Dialecticae institutiones», cealaltă intitulată «Aristotelicae animadversiones». Ceadintâiu erà un tractat de logică, scris într'o limbă concisă și elegantă, cea de a doua cuprindeà o critică violentă a filosofiei lui

(1) Ch. Waddington—Ramus, sa vie, ses écrits et ses opinions p. 29.

Aristoteles și mai ales a logicei lui. Această critică a stârnit o adevărată furtună printre reprezentanții peripatetismului oficial. Și dacă teza, pe care Pierre de la Ramée o susținu-se cu 7 ani în urmă, la examenul de magistru, i se trecuse cu vederea, din pricina tinereței, de astădată atacurile lui nu mai puteau fi lăsate nepedepsite.

După îndemnul lui Pierre Galand, rectorul universității din Paris, doi tineri doctori, Joachim de Périon și Antoine de Govéa, au scris întâmpinări, în cari apărarea lui Aristoteles era adesea lăsată în umbră de atacurile personale la adresa lui Pierre de la Ramée. Fiindcă totuși studenții își arătau pe față simpatiile pentru adversarul filosofiei oficiale, rectorul următor Guillaume de Montuelle a crezut că trebue să iea măsuri mai serioase. Cărțile „revoluționare" au fost mai întâiu prezentate facultății de teologie, spre a fi censurate, și trimise apoi magistraților orașului, spre a fi interzise, ca fiind primejdioase pentru religie și turburătoare ale liniștei publice. Afacerea a ajuns în sfârșit înnaintea parlamentului. Dar fiindcă procedura era în asemenea cazuri prea lungă, reprezentanții universității au intervenit pe lângă rege, ca să iea o hotărâre mai repede și să pună astfel capăt certurilor, din ce în ce mai violente, pe cari acest proces le stârnise printre studenți. Francisc I a numit o comisie de arbitri, cari să cerceteze cărțile lui Pierre de la Ramée, să-i asculte apărarea și să-i raporteze. Raportul a fost defavorabil pentru filosoful «inovator», care «atacând logica admisă de toată lumea, a procedat cu temeritate, aroganță și nerușinare» (1).

In urma acestui raport, Francisc I a condamnat cărțile lui Pierre de la Ramée, oprind vânzarea lor și interzicând autorului de a mai ține cursuri de filosofie

(1) Textul raportului se găsește în Du Boulay. Hist. univ. Paris. t. VI, p. 394.

precum și de a mai „batjocori pe Aristoteles și pe ceilalți autori vechi, primiți și aprobați“ (1). Se pare chiar că a fost vorba, ca îndrăsnețul profesor, care semănă printre tineri „primejdioasa dragoste a noutăților“, să fie exilat sau condamnat la galere. Că o asemenea idee a putut să le treacă prin minte oamenilor timpului, ne-o dovedește faptul, că la începutul veacului următor, când libera cugetare făcuse totuși progrese mari, parlamentul din Paris a putut să dea, subt Ludovic al XIII-lea, faimoasa hotărâre, prin care opreà „subt pedeapsă de moarte“ critica sistemului lui Aristoteles. Și se pare, că dacă Pierre de la Ramée a scăpat de o pedeapsă mai aspră, aveà s'o mulțumească numai influenței lui Charles de Lorraine, fostul său tovarăș de școală, care erà pe atunci preceptor al delfinului, viitorul rege Henric al II-lea.

(1) Reproducem aci o parte din această curioasă sentință, în limba și cu ortografia originală: „François, par la grace de Dieu Roy de France. A tous ceulx qui ces presentes lettres verront Salut.. Advertiz du trouble aduenu a nostre chere et aymee fille l'uniuersité de Paris, a cause de deux libures faictz par Maistre Pierre Ramus, intitulez l'ung Dialecticae institutiones et l'aultre Aristotelicae animaduersiones, et des proces et differentz qui estoient pendans en nostre court de parlement audit lieu entre elle et ledit Ramus pour raison desdictz libures, Nous les eussions euoquez a nous pour sommairement et promptement y pourveoyr... (Urmează o lungă expunere a numirii și lucrărilor comisiei de arbitri, după care se pronunță pe baza avizului lor sentința). Sçavoir faisons, que veu par nous ledit aduis et eu, sur ce, aultre aduis et deliberation avec plusieurs sçauants et notables personnaiges..., auons condemne, supprime et aboly, condemnons, supprimons et abolissons lesdictz deux liures... Et auons faict et faisons inhibitions et deffences a tous imprimeurs et libraires de nostre Royaulme, Pays, terres et seigneuries, et a tous aultres nos subjectz, de quelque estat ou condition qu'ils soyent, qu'ils n'ayent plus a en imprimer aulcuns, ne publier, ne vendre, ne debiter en nostre dict Royaulme, Pays et seigneuries, soubz peine de confiscation desdictz liures et de pugnition corporelle.. Et semblablement audit Ramus de ne plus lire sesdictz liures, ne les faire escripre on copier, publier ne semer en aulcune maniere, ne lire en dialectique ne philosophie en quelque maniere que ce soit sans nostre expresse permission Aussy de ne plus user d'icelles mesdisances et inuectiues contre Aristote ne aultres autheurs anciens, receuz et approuvez, ne contre nostre dicte fille l'uniuersite et suppostz d'icelle, soubz les peines que dessus. Si donnons en mandement. Etc.

Cu moartea lui Francisc I, au început pentru filosoful persecutat timpuri mai bune. Noul rege stă cu totul subt înrâurirea lui Charles de Lorraine. După îndemnul său, Henric al II-lea a desființat faimoasa sentință, redând lui Pierre de la Ramée dreptul de a se ocupà de filosofie, iar câțivà ani mai târziu, în 1551, l-a numit „lector regal", adică profesor la „Collège de France". Cursurile, pe cari le-a făcut ca atare, au avut un răsunet neînchipuit. De la Abélard, vestitul filosof medieval, nu se mai văzuse la școalele din Paris o așà de mare afluență: până la două mii de persoane se îngrămădeau uneori să-l asculte și să-i admire elocvența. Iar unul din biografii săi, fostul său elev Nancel, afirmà, că mulți streini, mai ales germani, veneau anume la Paris ca să-i urmeze cursurile. (1)

Publicațiile sale în această perioadă, pe lângă scrieri cu caracter literar, de cari n'avem să ne ocupăm acì, constau mai mult în completarea și reeditarea vechilor sale lucrări. „Dialecticae institutiones" au fost tipărite de mai multe ori, cu diferite remanieri și adaose. Tot așà și „Aristotelicae animadversiones". In 1555 a publicat un tractat de dialectică în limba franceză, cea mai însemnată, poate, din operele filosofice apărute în această limbă înaintea „Discursului asupra metodei". In 1556 au apărut „Dialecticae libri duo", un adaos la lucrările sale anterioare și cuprinzând ultimele sale păreri în materie de logică. Am zis: ultimele sale păreri, fiindcă filosoful și le schimbà adesea, de și nu atât de mult, cât îl acuzau adversarii săi. In contra acestor acuzări se apără Pierre de la Ramée încă din prefața dialecticei sale franceze din 1555, zicând că aceste necontenite modificări n'aveau alt scop decât „perfecțiunea operei". In fine, sub titlul „Scholae dialecticae" a reluat pentru ultima dată și cu mari

(1) Nancel, Vita Rami, p. 63.

schimbări, critica logicei lui Aristoteles, pe care, după o mai matură chibzuință și ajutat poate și de potolirea vârstei, o prețuià cu mai multă blândețe decât la început. Alte două lucrări au completat, cevà mai târziu, critica peripatetismului; una se ocupà de fisica Lyceului, și erà intitulată „Scholarum physicarum libri octo in totidem acroamaticos libros Aristotelis“ (1565), cealaltă se ocupà de metafisica lui și erà intitulată „Metaphysicarum scholarum libri quatordecim in totidem metaphysicos libros Aristotelis“ (1566).

IV.

Dar liniștea relativă de care s'a bucurat Pierre de la Ramée în timpul domniei lui Henric al II-lea, n'a ținut mult. Sfârșitul vieții sale a fost turburat de conflictele religioase ce agitau Franța în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Intre 1550 și 1560 protestantismul se întinsese cu putere în această țară, și, lucru curios, mai ales în cercurile culte. Explicarea acestui fenomen nu e totuși prea anevoioasă. Reîntoarcerea la creștinismul primitiv erà pentru mulți din umaniștii timpului — și pentru cercurile culte ce stau subt influența lor — o urmare firească a orientării generale către trecut, a reînvierii antichității în literatură și filosofie. Credința acestor umaniști erà, că omenirea a decăzut în timpul evului mediu, nu numai din punct de vedere cultural, ci și din punct de vedere religios, și că adevăratul creștinism, ca și adevărata civilizație, trebuiau căutate cu 15 veacuri înnapoi.

Pe lângă acest motiv general, Pierre de la Ramée mai aveà și altele, mai personale, cari îl făceau să privească cu simpatie protestantismul. El erà un adversar neîmpăcat al lui Aristoteles, care erà filosoful oficial al catolicismului. In această privință, biserica romană comisese o greșală neertată, susținând prea mult

timp și cu prea multă căldură peripatetismul, pe care cugetarea filosofică începuse să-l părăsească. Din această pricină, adversarii lui Aristoteles deveneau, fără voia lor, adversari ai catolicismului. Pierre Galand, relevând criticele lui Ramus din „Aristotelicae animadversiones", ziceà, că doctrina lui Aristoteles este, după părerea tuturor teologilor, indisolubil legată de creștinism, și că nu se poate ridică cinevà în contra acestui filosof, „fără să declare războiu suveranilor pontifi" (1). Și'n adevăr, Pierre de la Ramée a fost adesea atacat, de pe amvon, de către călugării predicatori.

In fine „ardoarea logică" a filosofului — cuvântul e al lui însuși — îl împingeà de asemenea să favorizeze protestantismul. El ascultase în 1561, la faimosul „colocviu" din Poissy, discuția contradictorie dintre calvinistul Théodore de Bèze și cardinalul Charles de Lorraine, și slăbiciunea argumentărilor acestuia din urmă deșteptase într'însul spiritul critic al profesorului de logică. Acest spirit critic s'a întins apoi peste marginile argumentelor lui Charles de Lorraine, aplicându-se tuturor dogmelor catolicismului. Iar resultatul a fost îmbrățișarea noului cult.

Ca protestant, Pierre de la Ramée a trebuit să sufere toate urmările războaielor religioase. In Iulie 1562, în urma ordonanței mareșalului de Brissac, care isgoneà din Paris pe toți calviniștii, a trebuit să fugă, având din fericire o scrisoare de protecțiune a reginei-mame. Pacea dela Amboise (10 Martie 1563) i-a permis să se întoarcă la Paris și să-și reia catedra dela Collège de France. Când a isbucnit al doilea războiu religios, în Septemvrie 1567, filosoful a fugit din nou, căutând protecțiune în lagărul prințului de Condé, la Saint-Denis. După pacea din Martie 1568 însă, deși se reîntorsese la Paris, a crezut mai pru-

(1) Pro schola... oratio, p. 65.

dent să plece pentru câtva timp din Franța. Animositățile dintre „huguenoți“ și catolici erau încă mari, și la acestea se mai adăogau și numeroasele dușmănii personale pe cari le avea filosoful, și care îi puneau viața în primejdie. Acordându-i un congediu, regele Carol al IX-lea i-a dat în acelaș timp misiunea, să viziteze principalele universități europene.

Călătoriile, pe cari le-a făcut cu acest prilej, i-au permis să constate, pe deoparte, că ideile sale erau cunoscute și prețuite în străinătate, și să contribue, pe de alta, el însuși la răspândirea lor mai departe. La Strassburg a revăzut pe Iohann Sturm, marele umanist, ale cărui cursuri le ascultase la Paris, către 1535. La Basel, unde a petrecut mai mult timp, a găsit printre profesorii universității câțivă elevi ai săi, și și-a făcut un adept entusiast din profesorul de retorică Freigius. La Heidelberg electorul palatin i-a oferit o catedră de filosofie la universitate. Dar această ofertă a întâmpinat o rezistență îndărătnică din partea celorlalți profesori, cari considerau ideile învățatului francez ca „contrare adevărului“. Electorul i-a dat atunci autorizația să facă un curs liber de retorică, nume sub care avea putința să-și expună părerile sale asupra dialecticei. Opoziția profesorilor i-a urmărit și aci, dar fără succes. Se povestește, că unii studenți, instigați de ei, au mers până acolo, în cât au luat treptele catedrei, pe care trebuia să urce „streinul“ ca să-și înceapă cursul. Unii dintre studenții „ramiști“ a găsit însă un mijloc foarte simplu de a înlocui treptele ce lipseau: s'a așezat jos, pe brânci, și, călcând pe spatele lui, Pierre de la Rămée a putut să se sue pe catedră. Cursul s'a sfârșit, după câtevă luni, în mijlocul entuziasmului general, și ideile cele noua și-au câștigat mulți adepți (1). Filo-

(1) De menționat sunt și ofertele, pe cari le-a primit Ramus în timpul șederii sale la Heidelberg, din partea câtorvă suverani străinii Intre alții, Ion Zapolya, principele Transilvaniei (Ch. Waddington îi

soful a plecat apoi la Francfurt, a trecut pela Nüremberg, a făcut la Augsburg cunoștință cu Tycho-Brahe, și s'a întors în Elveția. La Lausanne și la Geneva a ținut cursuri de logică, cu un succes extraordinar, și în toamna anului 1570, în urma tractatului dela Sf. Germain-en-Laye, s'a întors la Paris.

Acì însă nu și-a mai putut reluà activitatea întreruptă. Influența catolicilor erà prea puternică, și filosoful a trebuit să renunțe la catedra dela Collège de France, precum și la cursurile pe cari le făceà la Collège de Presles. În fine, doi ani mai târziu, în timpul măcelurilor din noaptea Sf. Barthélémy, sau, mai exact, după aceste măceluri, și anume a treia zi, la 26 August 1572, Pierre de la Ramée a fost ucis de o bandă de asasini. Părerea generală a biografilor săi este, că filosoful a căzut victimă, nu a credințelor sale religioase, cari n'au fost decât pretextul, ci a dușmăniilor, pe cari și le atrăsese prin ideile sale reformatoare. Mărturiile istorice par a dovedì, că asasinii, cari l-au ucis, au fost plătiți de adversarul său Jacques Charpentier, un elev al lui Pierre Galand, de care am vorbit mai sus, și un reprezentant cu totul neînsemnat al peripatetismului. Cruzimea cinică, cu care s'a comis crima, dovedește de asemenea, că erà vorba de o răsbunare personală, că asasinii nu căutau să „expedieze" pur și simplu un „hugnenot", ci voiau să pedepsească pe filosof ca atare și să dea partizanilor săi o pildă vrednică de ținut minte prin strășnicia ei. Banda a pătruns în locuința lui Pierre de la Ramée ziua, pe lumină, fără să se ferească nicidecum. Unul din asasini și-a descărcat pușca asupră-i, altul l-a străpuns cu sabia, și, fiindcă mai aveau de lucru cu el, l-au aruncat pe fereastră, dela catul al cincilea. Coborându-se apoi în curte, i-au legat corpul,

zice „wayvode de Transylvanie", op. cit., p. 216), ie-a oferit rectoratul Academiei din Weissembourg, (astăzi Karlsburg = Alba Iulia) cu o retribuție de 4 ori mai mare decât cea pe care o primeà la Paris.

ce palpită încă, de picioare, l-au scos în stradă și l-au târît pe cheiurile Senei, până când, obosiți sau plictisiți, i-au tăiat capul și l-au aruncat în apă. O altă bandă dă însă, care urmăreà, poate din întâmplare, mai probabil cu intenție, pe cea dintâi, a plătit unui luntraș ca să scoată cadavrul la mal, și l-au târît mai departe, pe la porțile câtorvà din colegii universității. Iar Charpentier s'a grăbit să scrie, în prefața operii sale „Comparație între Platon și Aristoteles", apărută câtevà luni mai târziu (Ianuarie 1573), că Ramus și-a luat în sfârșit pedeapsa meritată, și că „toți oamenii de bine simt" — în urma acestui eveniment — „o bucurie fără seamăn".

Filosoful a rămas astfel în amintirea posterității, ca un martir al încercărilor sale de reformă intelectuală. Două veacuri după moartea-i tragică, Voltaire ziceà, cu o ironie plină de amăraciune : „Ce frumoase erau vremurile, când școlarii universității, cari aveau toți barbă și mustăți, au ucis pe Ramus și i-au târît corpul gol și plin de sânge pe la porțile tuturor colegiilor, ca să-și ispășească ideile.... — Acest Ramus erà dar un mare ticălos? — Negreșit : scrisese în contra lui Aristot.... (1).

V.

Am zis mai sus, că Pierre de la Ramée, desgustat de scolastica medievală, și-a găsit la început calea subt influența dialogurilor lui Platon. Trebue să adăogăm, că această influență nu l-a făcut nicidecum să devină un adept al platonismului. Oricât de mare erà numele cugetătorului antic, Pierre de la Ramée a crezut, în deosebire de alți filosofi ai renașterii, cari nu părăseau o autoritate decât ca să se închine alteia, că e

(1) Voltaire, Mélanges, t. IV, p. 363. (Entretien d'Ariste et d'Acrotal).

mai bine să-și păstreze independența. El însuși ziceà în cuvintele, pe cari le-am reprodus mai sus: „ceeace-mi plăceà mai ales în dialogurile lui Platon erà spiritul, în care Socrat combateà părerile greșite, căutând mai întâiu de toate să ridice pe ascultători deasupra simțurilor, prejudecăților și mărturiilor omenești, spre a-i sili să se folosească numai de lumina firească a minții lor și să judece liber, prin ei înșiși". Ceeace reținuse dar Pierre de la Ramée din cetirea scrierilor lui Platon erà îndemnul către libera cugetare. El însuși se apără în contra celor ce-l acuzau de platonism zicând: „Cinevà scrià acum în urmă, că Ramus propăvăduește metoda lui Platon și condamnă pe aceea a lui Aristot. Acest autor, de altfel învățat și binevoitor, n'a citit logica lui Ramus. Ar fi văzut într'însa, că după el nu există decât o metodă, care a fost a lui Platon și a lui Aristot, cași a lui Hippocrat și Galen. Această metodă se găsește la Virgil și la Cicerone, la Homer și la Demostene; ea stăpânește matematica, filosofia, judecata și purtarea tuturor oamenilor, și n'a fost inventată nici de Aristot, nici de Ramus" (1).

Nicăeri nu se vede mai bine acest spirit de independență, ca în formula în care se condensau par'că toate aspirațiile de emancipare ale renașterii: „nici o autoritate nu e mai presus de rațiune; dimpotrivă, rațiunea trebue să dea autorității temelia și regulele ei" (2). Acest spirit de independență l a făcut pe Pierre de la Ramée, să caute a întemeià dialectica pe cercetări proprii, lăsând cu totul la oparte tradiția. Toate sforțările sale și le-a îndreptat într'o singură direcție: să descopere acea „metodă naturală", care e comună tuturor oamenilor, lui Platon cași lui Aristot, poeților cași filosofilor, oratorilor cași oamenilor de știință. Des-

(1) Scholae in artes liberales. Praefatio.
(2) Scholae mathematicae, l. III, p. 78.

coperirea acestei metode trebue să fie punctul de plecare al logicei. Căci, ca orice știință, logica cuprinde trei părți: natura, arta și exercițiul. Natura, în logică, e facultatea înăscută oamenilor de a raționà ; arta e complexul regulelor, pe care trebue să le observăm spre a ne folosì bine de această facultate; iar exercițiul e practicarea intenționată și repetată a acestor regule, spre a le preface în deprinderi. E însă evident, că aceste trei părți se presupun una pe alta : arta presupune natura, iar exercițiul presupune arta. Trebue să studiem mai întâiu modul cum rațiunează oamenii în mod firesc, ca să descoperim regulele argumentării și trebue să studiem apoi aceste regule, ca să le putem practică.

Cum vom procedà însă în toate aceste privințe? — Observând „natura". — „Să considerăm printre atâtea mii de oameni, pe aceia, cari se disting prin îndemânarea și prudența lor naturală, și să presupunem, că au să-și dea părerea în discuția unei afaceri importante: cugetarea lor, ca o oglindă credincioasă, va trebuì să ne dea o icoană neprefăcută a naturii. Să cercetăm dar, ce vor face acești sfătuitori, prin cari natura ne împărtășește învățăturile ei. Mai întâiu, dacă nu mă înșel, vor căutà în tăcere, în mintea lor, vreun motiv, vor inventà vreun argument, care să le dea putința să ne îndemne la întreprinderea ce se discută sau să ne abată dela ea ; apoi, când vor fi găsit cevà mulțumitor, își vor exprimà cugetarea, nu la întâmplare, ci cu ordine și metodă; fără să se mărginească la demonstrarea elegantă și puternică a fiecărui punct, vor îmbrățișà întreaga chestiune, coborându-se dela ideea cea mai generală, la cazurile particulare pe cari le cuprinde" (1).

Desfășurarea naturală a cugetării omenești; când

(1) Dialecticae partitiones, p. 3.

argumentează, se reduce dar la exercițiul a două funcțiuni deosebite: găsirea argumentelor și așezarea lor în ordinea cuvenită. Invențiunea și dispoziționea vor fi prin urmare cele două părți de căpetenie ale dialecticei ca știință. Pierre de la Ramée ajunge astfel, pe calea cercetărilor „independente" la aceeași diviziune a logicei, cași Agricola De altminteri, ideile lui Agricola nu-i erau necunoscute. Iohann Sturm le expusese în cursurile pe cari le ținuse la Paris între 1529 și 1537. Pierre de la Ramée însuși ne-o spune lămurit: „Din timpurile frumoase ale Greciei și ale Romei, Rudolf Agricola a fost cel dântâi, care a regăsit întrebuințarea adevărată a logicei și a invitat tinerimea să caute în poeți și oratori nu numai maeștri de stil și elocvență, ci și modele de argumentare..... Format la școala lui Agricola, Jean Sturm a introdus cel dintâiu la Paris aceste frumoase și minunate aplicări ale dialecticei, și a deșteptat în această academie o ardoare de necrezut pentru arta, a cărei utilitate i-o arătase. In lecțiile acestui maestru am învățat mai întâiu întrebuințarea dialecticei, și de atunci am expus-o tinerimei într'un cu totul alt spirit decât sofiștii" (1).

Invențiunea sau găsirea probelor pentru argumentări se face, în dialectica lui Pierre de la Ramée cași în aceea a lui Agricola, cu ajutorul „locurilor" — „unde reside categoremele", adică motivele de a afirmă sau negă ceva. Aceste locuri sunt în număr de zece: cauza, efectul, substanța, atributul, deosebirea, asemănarea, numele, diviziunea, definițiunea, mărturia. Așà bunăoară, se poate dovedi ceva, arătându-se, că e cauza necesară a unui efect știut, sau efectul inevitabil al unei cauze cunoscute, sau substanța pe care o implică un atribut oarecare, sau atributul esențial al unei substanțe a cărei existență e incontestabilă, — și așà mai

(1) Scholae in artes liberales. Praefatio.

departe. Numeroase exemple, luate din autorii clasici, din oratorii și poeții antichității, ilustrează pe larg regulele întrebuințării acestor „locuri" — sau „genuri universale". Printr'însele, filosoful vrea să deprindă pe cei ce studiează dialectica cu practicarea legilor invenţiunii, — exerciţiu, fără de care nu se poate trage nici un folos din învățarea lor. Căci „locurile" sau „genurile universale" sunt ca un fel de oglindă, în care omul poate vedeà în mic imaginile generale ale tuturor lucrurilor, dar această oglindă este la început acoperită ca de o brumă care o întunecă, și trebue frecată și poleită prin exerciţiu, pentru ca să devina lucioasă și să poată resfrânge limpede lumea ideilor abstracte (1).

A doua parte a dialecticei are de scop, să ne arate „căile și mijloacele de a judecà bine, prin anumite reguli de dispoziţie". Această „dispoziţie" este, după complexitatea crescândà a raporturilor de dependență, de trei feluri : enunțarea, silogismul și metoda. Prin „enunțare" înțelege Pierre de la Ramée ceeace numim astăzi propoziţie sau judecată, iar prin „silogism" deducţiunea mediată, care și-a păstrat numele, fără nici o schimbare, din antichitate și până astăzi. In studiul acestor părți, filosoful francez, cu toate aspiraţiile sale de reformator, urmează foarte deaproape pe Aristoteles. Nouă e numai teoria silogismului compus, care a căpătat la adepții săi o însemnătate așà de mare, încât unul din reprezentanții de mai târziu ai ramismului, din Germania, Rudolf Goclenius, a dat numele său unei forme a polisilogismului.

(1) „.....quand l'homme aura devant les yeux l'art d'inventer par ces genres universelz, comme quelque mirouër, luy représentant les images universelles et générales de toutes choses, il luy sera beaucoup plus facile par icelles recognoistre les espèces singulières et par conséquence inventer ce qu'il cherchera. Mais il fault par plusieurs exemples, par grand exercice, par long usage forbir et pollir ce mironër, avant qu'il puisse reluire ny rendre ces images" Dialectique (1555), pag. 69.

A treia formă a „dispoziției“ am zis, că este „metoda“ — o „îndemânare și prescurtare a drumului“, potrivit cu care lucrurile sunt așezate după însemnătatea lor, „primul în locul întâi, al doilea în al doilea, al treilea în al treilea, și așă mai departe, în mod consecvent“ (1). Această metodă e de două feluri: doctrinală și oportunistă (2). Cea dintâi constă în a așezà ideile, în expunere, după gradul lor de evidență naturală, cele mai evidente trebuind să iea locul întâi. Cea de-adoua constă în a așezà ideile după evidența specială, pe care o au, după împrejurări, pentru persoanele cărora se adresează expunerea sau argumentarea. Căci unele lucruri sunt mai evidente pentru unele persoane decât pentru altele, după cultura și profesiunea lor, după constituția și temperamentul lor, după moravurile țării și obiceiurile locului în care trăesc, ... etc.

Din aceste două forme ale metodei, cea din urmă n'are decât o importanță practică. Ca procedare științifică generală, nu poate fi considerată decât ceadintâi. Ea este adevărata metodă a tuturor științelor, fiindcă în toate trebue să începem cu ceeace este mai evident și numai treptat să ajungem la lucrurile mai puțin evidente, cari tocmai din aceasta cauză au nevoe să fie dovedite prin argumentare. Ce este însă „mai evident“? — Ceeace este „mai general“. Ideile generale, fiind mai simple, sunt mai cunoscute decât obiectele particulare. Așă bunăoară, știm cu toții ce este un om în general, ca ființă abstractă, cu cele câtevà caractere ce-i alcătuesc esența. Ce este însă fiecare om în parte, cu nenumărata mulțime a caracterelor lui individuale, caractere ce diferă așă de mult dela un caz particular la altul, aceasta n'o putem știi

(1) Dialectique (1565), p. 119, 120.
(2) Termenii originali sunt: méthode de doctrine et méthode de prudence.

de mainainte, cum știm ce e un om în general, și rămâne s'o cercetăm în deosebi. Intr'o argumentare așà dar, putem porni dela ideea generală a omului, care e cunoscută tuturor celor ce ne ascultă, dar nu dela ideea particulară a vreunui om în deosebi, pe care nu o cunoaște poate decât cel ce argumentează.

Și tot așà e în toate privințele. Pretutindeni trebue să procedăm dela general la particular, căci aceasta e calea ce duce dela cunoscut la necunoscut. Cu această idee a încercat Pierre de la Ramée să reformeze, din punct de vedere metodologic, toate — sau mai toate — științele din timpul său. Cu aceasta atingem însă o altă latură a ramismului, cea mai importantă poate pentru timpul când a început această mișcare, adică cea pedagogică.

VI.

La începutul veacului al XVI-lea, toate științele nu numai logica, păstrau încă haina învechită și incomodă, în care le îmbrăcase scolastica medievală. In ardoarea sa neînfrânată, Pierre de la Ramée a crezut,că nu trebue să se mărginească numai la reformarea logicei,ci să „modernizeze“ întregul ciclu al cunoștințelor omenești, spre a le ușură pe deoparte studiul și a le grăbi pe de alta progresul. Printr'o contradicție frecventă însă în timpul renașterii, filosoful a crezut că trebue să împrumute principiile acestei reforme, cea mai importantă din câte își propunea să facă, tocmai dela acel cugetător al antichității pe care îl criticase mai cu asprime, adică dela Aristoteles.

In Analiticele sale, Aristoteles zisese, că o noțiune științifică, spre a puteà fi considerată ca atare, trebue să îndeplinească trei condiții; întâi, să fie de o evidență perfectă și universală; al doilea, să fie homogenă, să fie adică în legătură cu obiectul științei, în domeniul

căreia vrea să intre ; și al treilea, să fie pusă subt o formă generală. Inarmat cu aceste regule, Pierre de la Ramée trece în revistă diferitele științe cuprinse pe atunci subt denumirea de „arte liberale“, spre a le determină mai deapraope domeniile, eliminând dintr'însele nomolul de abstracțiuni inutile, cu cari le încărcase pedantismul scolastic, și, odată curățite și simplificate, să le dea forma riguroasă a procedării dela cunoscut la necunoscut, adică dela general la particular, potrivit cu preceptele dialecticei sale.

Nu putem urmări ací toate încercările de acest fel ale filosofului. Trebue să menționăm totuși activitatea sa pe terenul științelor positive, al matematicei și al fisicei. Pierre dela Ramée trecea, la Paris, drept cel mai bun matematician al timpului său, și cărțile sale de aritmetică, geometrie, algebră, au avut numeroase ediții, nu numai în Franța, ci și în streinătate, în Germania și Olanda mai ales. Ceea ce se admirà în deosebi într'însele, erà ordinea riguroasă și claritatea desăvârșită a demonstrațiilor. O inovație foarte prețuită în geometria ramistă, mai erà așezarea principiilor lui Euclid în propoșiții și teoreme, așezarea ce s'a păstrat până astăzi. Interesul lui Pierre de la Ramée pentru matematică s'a manifestat și sub o altă formă. In 1568, înainte de a plecà în Germania, a întemeiat la Collège de France o catedră de matematice, înzestrând-o cu un venit anual de 500 livre, sumă ce ar reprezentà astăzi vre'o 5.000 lei, spre a servì de retribuție profesorului ce ar ocupa-o. Această catedră s'a păstrat la Collège de France, sub numele de „catedra lui Ramus“, peste două veacuri, până la revoluția cea mare.

Dacă însă Pierre dela Ramée se găseà la largul său în matematică, cu metoda deductivă pe care o propovăduià, nu-l putem lăudà tot atât de mult în Fisică. Intențiile sale bune se loveau ací de o contradicție

fundamentală. Ceea ce critică filosoful în Fisica aristotelică, erau necontenitele hipotese, pe cari le făceà cugetătorul antic, spre a-şi puteà explică fenomenele naturii. Şi nu numai la cei vechi, dar şi la contimporani relevà Pierre de la Ramée acelaş abus. Până şi lui Copernic îi imputà, că n'a căutat să construiască o astronomie lipsită de hipotese. „In zilele noastre, Copernic, astronomul, pe care nu trebue numai să-l comparăm cu cei vechi, ci să-l admirăm în toate privinţele, a reînnoit o hipotesă minunată, care explică totul prin mişcarea pământului şi nu prin mişcarea celorlalte astre. Pentru ce oare Copernic nu s'a silit să construiască o astronomie lipsită de orice hipotesă? (1).

Filosoful ar fi voit dar o fisică şi în genere o ştiinţă a naturii, întemeiată pe studiul direct al fenomenelor. El indică chiar şi ordinea, în care ar trebui să se facă acest studiu, ordine pe care o vom găsì mai târziu la Bacon şi, mutatis mutandis, la Auguste Comte. „A studià mai întâi cerul, apoi meteorii, apoi mineralele, vegetalele şi omul: iacă obiectele unei adevărate fisici (fisica e luată acì în înţelesul antic: ştiinţă a naturii în genere). Un asemenea studiu reclamă spirite cu totul libere; căci e aşà de vast şi de spornic, încât ar fi umplut vieţele a zece filozofi ca Aristot, chiar dacă ar fi trăit în acelaş timp“ (2).

Ceea ce nu înţelegeà însă Pierre de la Ramée erà că studiul direct al fenomenelor naturii presupuneà o altă metodă decât cea deductivă. Procedarea dela general la particular nu-şi mai aveà acì aplicarea şi calea ce trebuià să se iea erà tocmai cea opusă. Dar momentul nu sosise încă pentru priceperea acestui adevăr. Trebuià să mai treacă o jumătate de veac, în care oamenii de ştiinţă, practicând mai mult sau mai puţin

(1) Scholae mathematicae, l. II, p. 47.
(2) Scholae physicae, l. VIII, sfârşitul.

conștient, această metodă nouă, să ajungă la rezultate cari să se impună atenției tuturor și să ducă astfel la formularea teoretică a inducției, cu Francis Bacon.

VII.

Cu toate acestea ramismul a adus o imensă ușurare în studiul artelor liberale, adică al tuturor științelor ce se învățau pe atunci la universități. Această ușurare a fost prin ea însăși un progres. Căci progresul în știință nu constă numai în descoperirea de adevăruri nouă, ci și în precizarea, sistematizarea și adâncirea adevărurilor vechi. Această muncă, deși mai puțin strălucită, e totuși indispensabilă, — și nu arare ori tot ea indică de mai nainte calea inovatorilor, arătându-le unde e nevoe de cercetări mai amănunțite. Dacă dar Pierre de la Ramée n'a adus nimic nou, sau esențial nou, în logică, nici în celelalte științe de cari s'a ocupat, activitatea sa n'a fost totuși zadarnică. Contimporanii i-au simțit adânc valoarea și încercările sale de reformă s'au întins cu repeziciune peste hotarele Franței.

Mai întâi în Elveția și în Germania, pe cari le visitase, în parte, filosoful însuși, și în cari își făcuse prieteni personali. La Basel, Berna, Zürich, Lausanne, ramismul era profesat de învățați ca Thomas Freigius, Theodorus Zwinger, Nunius, Aretius, și alții. La Strassburg, Iohann Sturm, fostul profesor dela Paris al lui Pierre de la Ramée, îi răspândeà ideile cu toată abnegația unui discipul. Cu aceiași stăruință propagau „metodele cele nouă" Franz Fabricius, rectorul academiei din Düsseldorf și David Chytraeus, rectorul academiei din Rostock. Pornind din aceste câtevà centre primitive, ramismul s'a întins în scurtă vreme în toată Germania și s'a înrădăcinat la mai toate universitățile și colegiile protestante, ca cele din

Altorf, Corbach, Danzig, Goettingen, Helmstädt, Erfurt, Leipzig, Marburg, Hanovra, Hamburg, Lübeck, etc. O diversiune s'a produs însă după câtvà timp la unele din acele școli. Pierre de la Ramée, ca protestant francez, erà considerat ca partisan al calvinismului și domnia ideilor lui jigneà amorul propriu — dacă nu fanatismul — luteranilor. Unii din acești tia au înlocuit dar dialectica ramistă prin logica lu-Philipp Melanchton.

VIII.

Acest învățat, al cărui nume adevărat erà Philipp Schwarzerde, s'a născut în 1497 la Bretten, în Pfalz. Studiile și le-a făcut la universitățile din Heidelberg și Tübingen. In 1518 a fost numit profesor de limba și literatura greacă la Wittemberg, unde a luat parte alături de Luther, nu atât la luptele ce s'au dat pentru întemeierea protestantismului, cât mai ales la organizarea lui teoretică. Față de teologia, atât de desvoltată a catolicismului, noua confesiune nu se puteà susțineà numai cu ideea reîntoarcerii la formele primitive ale creștinismului. Ii trebuià un corp de dogme, și o justificare teoretică a lor, adică un fundament teologic. O asemenea construcție nu erà însă posibilă fără cunoștințe filosofice, și Melanchton, care erà mai cult decât Luther, și-a luat sarcina să caute un punct de plecare potrivit cu protestantismul. Acest punct de plecare l'a găsit în filosofia lui Aristoteles, din care n'a luat ca fond, decât numai ceea ce erà de trebuință pentru noua teologie, iar ca formă l'a tratat cu totul altfel decât scolasticii catolici, ca umanist în curent cu noile aspirații ale timpului. Nu e locul să urmărim acì genesa acestei filosofii a protestantismului. Ne vom mărginì să relevăm numai faptul, că noua confesiune punând mare preț pe propovăduirea liberă a învăță-

turilor creștine, prin predici, aveà nevoe de științele ce pregătesc vorbirea frumoasă și convingătoare. Luther însuși recomandà partisanilor săi, să cultive logica, retorica și poetica. Sarcina de a da, și în această privință, manualele trebuincioase, și-a luat-o Melanchton, și în 1520 a publicat o primă prelucrare a logicei aristotelice, sub titlul: «Compendiaria dialectices ratio». De acì a ieșit în 1529, un tractat complet de logică, intitulat: «De dialectica libri quatuor» Ordinea materiilor erà cea din Organon. Analisele logice erau însă simplificate și expuse într'o limbă clară și elegantă.

Această direcție a lui Melanchton, care erà în fond o reacțiune, au urmat'o mulți din luteranii dela universitățile germane, luându-și numele de „anti-ramiști" sau „philippiști". Printre acești adversari ai ramismului trebue să menționăm în primul rând pe Nicodem Frischlin, Iacob Schegk și Philipp Scherb. Luptele ce s'au dat între aceste două tabere dialectice au fost destul de violente și au dus uneori la măsuri oficiale. Către sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor, profesarea ramismului a fost oprită de autorități, la universitățile din Wittemberg și Helmstädt La universitatea din Lipsca o ceartă violentă s'a iscat între profesorul Iohann Cramer și facultatea de arte, din pricina ideilor sale ramiste. Polemica a durat mai multă vreme, și nu i s'a putut pune capăt decât prin destituirea lui Cramer, după care a urmat interzicerea formală a profesării ramismului în Saxa.

Spre a scăpà de aceste măsuri represive, ramiștii au recurs la un compromis, combinând logica lui Pierre dela Ramée cu aceea a lui Melanchton. Partizanii acestei direcții mijlocii se numeau „mixti" — sau philippo-ramiști. Printre reprezentanții ei mai însemnați trebue să menționăm pe Iohann Heinrich Alstedt, Paul Frisius, Bartholomäus Keckerman și, mai ales, pe Rudolph Goclenius.

Acest din urmă învățat, al cărui nume german era Rudolf Göckel, s'a născut în 1547 la Corbach. Studiile și le-a făcut la universitățile din Marburg și Wittemberg. In 1581 a fost numit profesor de fizică, iar în 1589 profesor de logică, etică și matematică, la facultatea de arte din Marburg. Adept convins al ramismului, pe care îl susținea la început fără rezervă, a fost silit cu vremea, să facă concesii opoziției luteranilor, și să se coboare la compromisuri. Scrierile sale logice sunt foarte numeroase. Cea mai însemnată e cea intitulată «Isagoge in Organon Aristotelis» (1598), în care formulează teoria soritului regresiv, numit după el goclenian. Către sfârșitul vieții înclină către platonism. In ultima sa scriere „Idea philosophiae platonicae" (1612) susținea cu atâta căldură principiile acestei filosofii, în cât contimporanii i-au dat numele de noul Platon din Marburg.

IX.

In țările de jos, ramismul a fost introdus de către Nicolas de Nancel, unul din elevii favoriți ai lui Pierre dela Ramée și autorul unei biografii a filosofului (1). Curentul a început la universitatea din Douai, unde Nancel era profesor, și a fost dus mai departe de către Rodolphe Sneliius și de către cunoscutul teolog Jacques Arminius.

In fine, în Anglia, domnia lui Aristoteles era încă în floare în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Umanismul, care începuse să prindă rădăcini și în această țară, către sfârșitul veacului al XV-lea, lărgise, e drept, cercul cunoștințelor clasice ale contimporanilor. Filosofia veche începuse să fie mai bine cunos-

(1) Petri Rami Veromandui, eloquentiae et philosophiae apud Parisios professoris regii, vita, a Nic. Nancelio, Rami discipulo et populari, descripta. Parisiis, apud Cl. Morel, MDCI.

cută și mai bine înțeleasă, în celelalte direcții ale ei, dar domnia peripatetismului rămăsese totuș neștirbită. Reforma isgonise, de asemenea, din universități cărțile scolasticilor catolici, dar maestrul lor venerat, străvechiul Aristoteles, își păstrase locul de onoare în învățământ. Statutele, pe cari regele Eduard al VI-lea în 1549 și regina Elisabeta în 1570, le-au dat universităților engleze, impuneau categoric peripatetismul ca doctrină oficială.

Voci timide se ridicau, e drept, din timp în timp și pe alocurea, împotriva acestei tiranii intelectuale, dar adevărata reacțiune n'a început decât numai odată cu importarea ideilor lui Pierre dela Ramée. Cel dintâiu care a adus aceste idei de pe continent, a fost George Buchanan, învățatul scoțian, care călătorise prin Franța și făcuse astfel cunoștință cu tendințele reformatoare ce agitau viața intelectuală a acestei țări. In 1563, când a fost vorba de reorganizarea universității din St. Andrews, Buchanan a propus, ca norme de învățământ, principiile ramiste. După el, școlarul său Andrew Melville a profesat la Glascow logica și matematica după cărțile lui Pierre de la Ramée. Gabriel Harvey a continuat mișcarea la universitățile proprii zis engleze, iar în 1576 Robert Makilmăneus a publicat, la Londra, o ediție specială a dialecticei lui Pierre de la Ramée.

In contra acestei invasiuni a ramismului s'a ridicat însă Everard Digby, asupra căruia trebue să ne oprim un moment, fiindcă cu el a început o polemică, ce n'a rămas fără influență asupra desfășurării ulterioare a cugetării filosofice engleze—și în deosebi asupra lui Francis Bacon. Datele, pe cari le posedăm asupra vieții lui Digby, sunt foarte sumare. S'a născut, pe cât se pare, în 1550. Studiile și le-a făcut la universitatea din Cambridge, unde s'a impus în scurtă vreme prin calitățile sale excepționale, mai ales prin erudiția sa

vastă și prin îndemânarea sa neîntrecută în discuții, așă în cât a isbutit să ajungă de timpuriu profesor de logică. Ca atare, s'a distins în deosebi prin violența, cu care a atacat principiile „cele nouă", adică principiile ramiste, și de pe catedră și în scrierile sale. Printre aceste scrieri, trebue să menționăm în deosebi două, una intitulată „De duplici methodo" și alta „Theoria analytica". Cuprinsul lor, din punctul de vedere care ne preocupă, se poate resumă în câtevă cuvinte.

Digby pornește dela ideea, că adevărata știință nu e posibilă decât numai cu ajutorul unei metode sigure și recunoscute de toți. Lipsa unei asemenea metode este cauza pentru care, cu tot marele număr de școli și școlari, de învățați și de cărți, știința a făcut așă de puține progrese. Unde să găsim însă o asemenea metodă?

Dacă am posedă cunoștința principiilor generale ce guvernează lumea, cu claritatea desăvârșită cu care trebue să gândească aceste principii divinitatea, am puteă atunci foarte ușor să ne coborâm dela acele principii generale la cunoștința obiectelor particulare, cu ajutorul deducției. Deducția ar fi, în acest caz, singura metodă științifică. Însă principiile generale ce guvernează natura nu stau descoperite dinaintea noastră, așă în cât să le putem vedeă și pipăi, așă cum vedem și pipăim obiectele particulare ce ne înconjură. Aceste obiecte, ca mai apropiate de noi, ne sunt cu mult mai bine cunoscute și prin urmare dela ele trebue să pornim, pentru ca să ajungem, cu ajutorul lor, la cunoștința principilor generale ale naturei. Odată însă aceste principii găsite, ne putem foarte bine coborî, prin deducție, la cunoștința obiectelor particulare, ce ne sunt încă necunoscute.

Adevărata metodă științifică e dar dublă: ea duce mai întâi dela particular la general, cu ajutorul inducției și apoi dela general la particular, cu ajutorul deduc-

ției. Aceasta e, propria vorbind, părerea lui Aristoteles, pe care cei ce'l critică cu atâta vehemență, ca Pierre de la Ramée și succesorii săi, nu l'au înțeles destul de bine, sau nu l'au înțeles de loc, — ceea ce, firește, nu i-a împedicat să-l batjocorească. „Căci astăzi calcăm în picioare pe bătrânul învățător și căutăm alții noi. Speriați de înălțimea pomului, nu ne mai gândim să culegem fructele sănătoase, ce se coc pe vârful lui, ci devorăm fructele verzi sau putrede de pe ramurile căzute,—*immundi ut solent sues*" (1).

In contra acestor idei ale lui Digby, s'a ridicat, ca să apere ramismul, un elev al său, sir William Temple. Acest învățat se născuse în 1553 și își făcuse studiile la universitatea din Cambridge, unde a urmat la început direcția dominantă în învățământ, plătindu-și tributul de admirație superstițioasă către marele maestru al peripatetismului oficial. In scurtă vreme însă și-a dat seamă de slăbiciunile acestei direcții și a devenit un adversar neîmpăcat al ei. Polemica sa cu Digby a început cu scrierea, publicată în 1580, „Francisci Mildapetti Navarreni (2) ad Ever. Digbeium Anglum admonitio, de unica P. Rami methodo". Digby a răspuns la acest atac cu scrierea intitulată: „Everardi Digbei Cantabrigiensis admonitioni Francisci Mildapetti Navarreni responsio" (Lond. 1580). In fine, replica lui William Temple e intitulată: „Pro Mildapetti, de unica methodo defensione contra Diplodophilum (3) commentatio Gulielmi Tempelli" (Lond. 1581). Această polemică sgomotoasă, care s'a întins și pe continent, judecând după faptul că broșurile lui W. Temple au fost reeditate câtivă ani mai

(1) Theoria analytica. Praefatio.
(2) Acesta era pseudonimul pe care și-l alesese Temple, neîndrăsnind să atace pe față pe Digby.
(3) Așa numește Temple pe Digby „cel căruia îi place metoda dublă".

târziu (în 1584 și 1589) la Francfurt, se poate resumă, din punct de vedere teoretic, în câtevă cuvinte.

Temple acordă mai întâi lui Digby existența celor două metode, dar neagă valoarea științifică a celei dintâi. E adevărat, zice el, că mintea omenească s'a ridicat la început, prin inducție, dela obiectele particulare la ideile generale. Așà au și luat naștere științele (1). Dar această inducție nu e decât o operație premergătoare, operație prin care științele se constituesc. Odată constituite, științele nu mai cunosc decât deducția, prin care, coborându-se dela principiile generale stabilite, explică toate casurile particulare ce se ivesc în experiență. Deducția e dar adevărata metodă științifică, și, ca atare, e unică (2).

Trebue să relevăm în deosebi, că având o semnificare istorică, faptul, că deosebirile dintre Digby și Temple sunt foarte mici. Amândoi recunosc, că inducția singură ne poate duce dela obiectele particulare pe cari le percepem cu simțurile, la ideile generale ce formează temeliile științelor. Toată discuția e, dacă această metodă face parte din știință sau e numai o operație premergătoare în constituirea ei. Ca atare discuția e de ordin secundar și atârnă de aceea ce se înțelege prin știință: stabilirea principiilor generale sau aplicarea lor la casurile particulare. Iar recunoa-

(1) „Omnes enim disciplinæ, postquam naturæ per sensum observatio accessisset, ex accurata specialium inductione per subalterna ad generalissimum ascendendo effloruerunt" (Mildap. admon., p. 75). Până și matematica o socotește Temple ca fiind de origine inductivă. „Sic dialectica non est e commentis nata scholasticæ theoriæ, sed ab imitatione excelletissimæ in usu differendi rationis per inductionem derivata. Sic mathesis numerorum et magnitudinis; sic splendor universæ physiologiæ velut e naturæ igniculis inductione specialium ad generale constituendum antegressa emicuit primo et illuxit" (ibid p. 95).

(2) „Nam aliud est sensus mentisque beneficio ad rem intelligendam pervenire, aliud res intellectas methodo disponere. Neque si acquirendæ cognitionis via in multiplici genere sita sit, idcirco rerum iam cognitarum dispositio in varias ac repugnantes species distinguetur". Pro Mildap defens., p. 83.

șterea necesității de a începe, în orice cas, în studiul naturei, cu inducția, e un semn prevestitor al apariției, foarte apropiate, a lui Francis Bacon.

Spre a stabili dar precis asemănările și deosebirile dintre ideile acestui filosof, pe cari le vom studia mai târziu, și acelea ale predecesorilor săi, pe cari le studiem acum, să vedem mai de aproape ce însemnează inducția pentru Digby. Să aruncăm mai întâi o privire asupra modului cum înțelege el procesul sufletesc al cunoașterii fenomenelor. Asupra acestui punct găsim lămuriri suficiente și interesante în opera sa de căpetenie „Theoria analytica".

Punctul de plecare al oricărei cunoștințe este sensația. Din obiectele materiale ale lumei pornesc „forme" sau „imagini", pe cari simțurile noastre le primesc și le transmit „fantasiei". Această facultate păstrează „formele" sau „imaginele" înmagazinate, chiar și atunci când obiectele din cari au purces nu mai sunt de față. Din aceste forme sau imagini scoate apoi „rațiunea", prin abstracție, noțiunile sau ideile generale. Impresiile produse de obiectele externe asupra simțurilor noastre sunt dar punctul de plecare al întregei noastre cunoștințe. Fără ele n'am puteà ști nimic, căci, cum zice Aristoteles, sufletul nostru este la început ca o foaie nescrisă. Dacă cunoștințele ar existà în sufletul nostru dela început, sub forma ideilor înnăscute de cari vorbește Platon, atunci oamenii ar trebui să fie toți învățați din naștere.

De ací nu rezultă însă, că sufletul nostru e absolut pasiv în actul cunoașterii și primește totul din afară. Căci nici un obiect nu ne poate da ceea ce nu are el însuși. Obiectele externe nu ne pot da ele singure cunoștințe, căci ele n'au cunoștință. Cunoștința nu residă în obiecte, precum nu residă sănătatea în medicamentele pe cari le luăm ca să ne vindecăm de o boală. Trebue o reacțiune a corpului nostru față de

medicamentele pe cari le absorbim, și din această reacțiune rezultă sănătatea. Tot așà, din reacțiunea sufletului nostru, față de acțiunea obiectelor externe, rezultă cunoștința. O forță există dar și în sufletul nostru, ca și în obiectele externe: o forță „naturală“ (fisică) într'însele, o forță „animală“ (psihică) în noi înșine.

Cum se manifestează însă această forță sufletească? Prin cele cinci trepte ale cunoașterii. Simțurile externe primesc mai întâi „formele“ obiectelor; aceasta e prima treaptă. Formele primite de simțuri sunt apoi transmise fantasiei care le păstrează și le reproduce; aceasta e a doua treaptă. In al treilea rând vine „opinia“, care schimbă, mai mult sau mai puțin, formele păstrate de fantasie, după dispozițiile noastre subiective. In al patrulea rând vine cugetarea discursivă, care stabilește relațiunile „formelor“ sau noțiunilor câștigate dintr'însele, și le pune la încercare adevărul prin raționament. In sfârșit, a cincea și cea mai înaltă treaptă o formează „spiritul“ care apercepe noțiunea, definitiv lămurită, în toată puritatea și simplitatea ei(1).

Fiind dată această teorie a cunoștinței, ce este inducția pentru Digby? E un fel de deducție răsturnată, în care argumentarea se ridică dela conclusie la premise. Judecățile elementare, ce ni se înfățișază în experiență, sunt considerate ca conclusii și reduse la premisele lor „raționale“, adică la premisele pe cari le presupun. Acestea sunt și ele considerate la rândul lor ca conclusii și reduse la premisele pe cari le implică,— și așà mai departe, până la un sistem de axiome, ce nu se mai pot dovedi, dar se pot descompune

(1) Aceste cinci trepte ale cunoașterii pare a le fi luat Digby din cartea lui Reuchlin „de arte cabbalistica“, despre care vom vorbi în capitolele următoare. Cele cinci „opifices cognitionum“ sunt după Reuchlin: sensus, imaginatio, opinio, discursus, mens.

într'o serie de noțiuni sub și supraordinate. Suind scara acestor noțiuni, după gradul lor de generalitate, ajungem în sfârșit la noțiunea ultimă, la entitatea supremă, care e isvorul și temelia întregei noastre cunoștințe.

Iacă ce înțelege Digby prin ridicarea dela particular la general, pe calea raționamentului, alături de ridicarea dela particular la general, pe calea abstracțiunii. Cum se vede, nu e vorba aici de inducție, în înțelesul pe care aveă să-l dea acestui cuvânt Francis Bacon. Dar sentimentul, care a dus pe acest cugetător la formularea „inducției adevărate" — cum ziceă el însuși, — sentimentul, că trebue să pornim în studiul naturei dela perceperea fenomenelor concrete, nu dela analisa concepțiilor abstacte ale minții noastre, îl au destul de limpede predecesorii săi Digby și Temple. Și acest sentiment e, nu numai un semn prevestitor, ci și, precum vom vedeà mai departe, o cauză determinantă a marei reforme filosofice, care avea să urmeze în curând cu „Instauratio magna".

P. P. NEGULESCU.

O CUGETARE

Oamenii mari pot fi asemănaţi cu munţii uriaşi ce-şi ridică crestetele în înălţimile cerului.

Culmile lor nu se pot deslaşi bine decât de la înălţime.

Pe crestetele lor se opreşte mai întâi lumina soarelui şi apoi coboară până la noi.

De acolo vederea se avântă departe peste zări nemărginite.

Ca să ni-i înfăţişăm în toată măreţia lor, trebue să-i privim din depărtare.

In faţa acestor giganţi ne înclinăm cuprinşi de admirare. Îi slăvim întrezărind în ei ceva din Dumnezeire.

AL. MANICATIDE

RĂSARE SOARELE DIN APE...

Răsare soarele din ape,
Cam, după somn, an împărat,
S'ar ridică ca-anevoință,
Din așternata-i minunat.

Răsare soarele..., distramă
Zăbranica 'nstelat al firei,
O luminează, și ne carmă
Norocul tainic al iubirei.

Ca dulcea legănare-a pânzei
Ce pleacă dela țărmul mării,
Așà pornești și tu, asemeni
Te risipești în largul zării.

Din chipul tău, strălucitoral,
Nimica nu mai pot vedeà.
— Răsare soarele, și totuși
Se 'ntunecă 'naintea mea!

G. C. GEORGIAN

PROBLEME NOUA IN CERCETARILE LINGVISTICE

Am înaintea mea un articol al d-lui Meyer-Lübke, publicat în noua revistă *Germanisch-romanische Monatsschrift* (I, pag. 634—647), o publicaţie menită mai mult pentru studenţii universitari, cărora profesorii lor le dau studii introductive. Articolul e intitulat «Aufgaben der Wortforschung» şi lămureşte, pe scurt, asupra unor probleme nouă care preocupă în prezent pe cercetătorii limbilor romanice. În cele următoare voiu cercà să tratez aceeaşi materie pentru cetitorii români, ţinându-mă de articolul d-lui Meyer-Lübke, dar insistând mai ales asupra filologiei române.

Fiecare epocă are o predilecţie deosebită pentru un anumit fel de studii, în oricare ramură a ştiinţii. Ştim cu toţii cum la noi, Românii, filologia n'a urmărit decât un singur scop, mult timp: documentarea romanităţii noastre şi, în strânsă legătură cu aceasta, a continuităţii noastre în Dacia. A trebuit să se dea lupte aprige, pentru ca filologia să se scoată din serviciul acestei cauze, să se elibereze ştiinţa de balastul sentimental care o înăbuşeà şi, prin acest fapt, să se scoată din mâna diletanţilor. După un stadiu de trecere, reprezentat mai ales prin Hasdeu, la care principiile curat ştiinţifice aveau încă să se lupte cu tradiţionala preocupare de a da cu tot preţul la iveală dovezi nouă pentru persistenţa noastră ca popor romanic în Dacia, a urmat cercetarea rece, dar cu mult mai folositoare, care în cea mai mare parte stăpâneşte astăzi la noi. În privinţa aceasta, trebue s'o spunem cu satisfacţie, am făcut un progres repede şi vădit şi Românii au lucrat, în anii din urmă, mai mult pentru cu-

noaşterea ştiinţifică a limbii lor, decât alte popoare mai mari şi cu cultură mai veche; o comparaţie cu Spaniolii bunăoară ne dă nouă, nu lor, întâietate.

Pe vremea aceasta, în străinătate stăpâneà în filologie şcoala reprezentată prin nume ca Johannes Schmidt, Leskien, Brugmann, Osthoff, Paul ş. a. Preocupările ei erau mai cu seamă două: pe de o parte fixarea transformărilor fonetice şi a «principiilor» care explicau «analogiile», adecă desvoltările nenormale ale limbii, pe de altă parte urmărirea limbii înapoi, pe baza textelor vechi, şi cercetarea dialectelor. În privinţa aceasta din urmă, mai ales Ascoli a dat, în filologia romanică, îndrumări nouă. Dacă privim însă studiile acestuia şi ale elevilor săi, vedem că şi cercetările dialectale se restrângeau, în conformitate cu spiritul timpului, aproape exclusiv asupra fonologiei şi a morfologiei, ele căutau deci să stabilească şi în dialecte cu deosebire evoluţiunile fonetice şi să explice stânjinirea desvoltării normale prin acţiunea analogiei, evidente cu deosebire la formele flexionare.

«Cu timpul însă veni reacţiunea firească, problemele fonologice sânt în mare parte epuizate, iar cele nedeslegate au ajuns la un punct mort, ele nu mai ademenesc pe cercetători ca mai nainte, căci nu mai sânt în stare să provoace probleme atractive prin noutatea lor, şi cercetările lexicale păşiră iarăşi pe planul dintâi, ca o ramură independentă ştiinţifică, ca scop al scrutărilor ştiinţifice.... Astfel vedem cum în diferitele reviste lingvistice etimologia ocupă din ce în ce un loc tot mai mare, vedem... cum în cercetările etimologice se ivesc puncte nouă de vedere, sau, mai corect zis, cum iese la iveală un şir de preocupări, care mai nainte jucau numai un rol secundar» (pag. 634—635).

Prin cunoaşterea evoluţiunilor fonetice, cărora timpul acesta le ziceà şi «legi fonetice», caracterizând prin această numire convingerea sa, că desvoltarea limbii urmează anumite direcţiuni de la care nu se poate abate, şi mai ales prin controlul ce-l dădeà cercetătorului cunoştinţa formelor corespunzătoare dialectale, întreaga serie de etimologii cunoscute

până atuncea a fost supusă unei revizuiri. Multe etimologii în deobşte admise până atuncea fură dovedite de imposibile, altele iarăşi, care treceau de obscure, au fost găsite cu uşurinţă. Câtevà exemple vor ajunge. În dicţionarul lui Cihac (I, 90) găsim încă *femeie* derivat din lat. *femina*, o etimologie cât se poate de limpede pentru cel ce nu cunoaşte încă desvoltarea normală fonologică a limbii române, imposibilă însă după stabilirea acesteia, căci fonologia română nu admite, pentru *femina*, un alt reflex decât **famănă* (precum, de fapt, **feminus* a dat *famăn*). Dacă ne adresăm dialectelor, vedem că Românii spun *fumeal'e*, Megleniţii tot astfel (sau *fămeal'ă*) şi că în aceste dialecte şi sensul cuvântului e încă apropiat de adevărata etimologie, care nu poate fi decât lat. *familia*. Din exemplul precedent vedem că unui *l* românesc între vocale îi poate răspunde la Români un *l'*; tot atât de bine însă îi poate răspunde la Români sau în Banat un *ń*, d. ex. *cuiu* se pronunţă în Banat *cuńu*. Această cunoştinţă a dialectelor e de cea mai mare importanţă pentru etimologie, precum reiese din următorul exemplu. Cuvântul nostru *fuior* au vrut unii să-l considere ca un derivat din *fun(i)e*. Dar forma bănăţenească nu-i *fuńor*, ci *fuior*, şi controlul acestui dialect ne arată că această etimologie nu-i posibilă, fără să ne indice însă drumul de a află alta. Abià dacă cercetăm la Români găsim calea cea adevărată: în acest dialect se zice *ful'or*, ceea ce ne dovedeşte că al nostru *l* s'a desvoltat dintr'un *l* muiat; astfel etimologia **folliolus* nu mai e grea de aflat.

E evident că acest fel de studii a dat întregei filologii o bază mai solidă, scoţând-o din domeniul speculaţiunilor nesigure şi adesea fantastice şi apropiind-o mai mult de ştiinţele naturale. Cu cât însă dovezile pentru îndreptăţirea acestei direcţii creşteau, cu atât se sdruncină şi credinţa că ea e singura direcţie îndreptăţită de cercetare. Etimologia, care totdeauna a fost punctul cel mai atractiv, dacă nu cel mai important al lingviştilor, devenise un fel de cenuşotcă, fiind degradată la consideraţiuni de natură mai mult formală:

permit legile fonologice deducerea acestui cuvânt din cutare cuvânt, sau nu? Acesta erà, pentru majoritate, singura întrebare, întâia chestiune, la tot cazul, pentru cei mai mulţi.

Încetul cu încetul începură însă să se ridice voci, care deveneau din ce în ce mai insistente, că acest soiu de cercetare e prea unilateral, căci etimologia trebue să dea cel puţin aceiaşi importanţă părţii semantice ca şi celei formale. Între romantişti, a fost cu deosebire d-l Schuchardt acela, care a dus o campanie strălucită ca argumentaţie şi mai ales convingătoare prin suma cunoştinţelor sale, împotriva celor ce susţineau «legile» fonetice şi nu dedeau, când căutau obârşia unui cuvânt, atenţia cuvenită sensului lui. E cunoscut mai ales studiul său despre originea cuvântului francez *trouver* pe care-l derivă (ca Diez) din latinescul *turbare*. Cu ocazia aceasta, şi de atunci în repeţite rânduri, el a arătat că etimologia trebue să fie în acelaşi timp «cercetare lexicologică» (Wortforschung) şi «istorie lexicală» (Wortgeschichte), că nu e de ajuns să spunem numai: cutare cuvânt vine sau nu din cutare, ci să căutăm să stabilim în care sferă de activitate a vieţii omeneşti s'a putut întâmplà cu tare sau cutare trecere de sens. Astfel el a arătat că desvoltarea semantică de la «turb(ur)à» la «găsi» poate fi explicată cu uşurinţă, dacă admitem că francezul *trouver* a fost, la origine, un termin al vieţii pescăreşti, căci «găsirea» sau «prinderea» peştelui este condiţionată de «turburarea» apei. Explicările lui n'au fost primite pretutindeni şi mai ales n'au fost ad-mise de Gaston Paris, al cărui cuvânt erà deciziv mai totdeauna. Aceasta l-a îndemnat pe d-l Schuchardt să revină asupra materiei, şi pe nesimţite cercetarea sa etimologică se schimbă într'un studiu mare şi nou, care nu se mai restrângeà asupra acestei etimologii, ci cuprinse şi alţi termini ai pescăriei, deveni o lucrare istorico-culturală şi în acelaşi timp un studiu principiar, stabilindu-se odată pentru totdeauna că nu se poate face etimologia unui cuvânt până nu-i cunoaştem sensul său precis, a unui nume de obiect mai cu seamă, până nu ştim forma şi funcţiunea acelui obiect, în întreaga sa de-

svoltare. Ilustraţiunile în text începură de aci înainte să ocupe un loc însemnat în cercetările d-lui Schuchardt.

În acelaşi timp, şi independent unul de altul, ajunseă indogermanistul Meringer la aceleaşi cercetări şi titlul «Wörter und Sachen» pe care şi-l alesese pentru studiile sale întovărăşite de ilustraţiuni deveni, anul acesta, titlul unei reviste, care se numeşte «revistă istorico-culturală pentru cercetări de limbă şi de obiecte» şi e redactată de d-nii Meringer, Meyer-Lübke, Mikkola, Much şi Murko.

În numărul 1 al acestei reviste am publicat şi eu un articol. E vorba de verbul nostru *a înţână (a aţână)*, care, etimologiceşte, însemnează «a subţià» (din lat. ten(u)are), azi însă are cu totul alte sensuri, explicabile numai după ce ştim că avem a face cu un cuvânt special ce jucà un rol însemnat în terminologia ostăşească a vechilor Români (1). Un alt caz am arătat înainte cu câţivà ani, pe când această nouă direcţie în cercetările etimologice încă nu-şi făcuse un drum aşà de larg ca azi. Cetitorii acestei reviste îşi aduc poate aminte de etimologia ce am dat-o cuvintelor *legănà* şi *leagăn* (*Convorbiri literare* XXXVIII (1904), pag. 255—259) pe care o putem aflà numai dacă ştim cum e sau cum erà leagănul Românilor; un coş ce *se legà* de tavan.

Mai ales ar trebui cercetaţi în limba noastră termenii de origine păstorească, care, din motive explicabile, au contribuit la îmbogăţirea limbii. E cunoscută (Cihac, I, 51) desvoltarea semantică foarte interesantă a verbului *înţarc*, care la origine nu se puteà aplicà copiilor, ci numai mieilor, care se *închid într'un ţarc*, pentru a nu ajunge la oi să sugă, şi care are o analogie cu francezul *sevrer*, etimologiceşte *separare*. Un alt caz a fost relevat de curând de d-l G. Giuglea în frumoasele sale *Cercetări lexicografice* (Bucureşti, Göbl, 1909, pag. 24—25). După ce dovedeşte, că vechia etimologie *extracolare* întâmpină dificultăţi formale, continuă: «Cunoaşterea mai amănunţită a vieţii păstoreşti ne va da lămuririle

(1) Cfr. *Conv. lit.* XLIII, 1237—1238.

necesare: Mânzărarii mulg oiĭe la uşe, stând pe nişte scaune fixe. Oaia în timpul când e mulsă stă cu ugerul deasupra găleţii. Până a se umple[à] o găleată — vorbim aci de păstoritul în mare — trebue să treacă prin mânile mulgătorului cel puţin 20 de oi. Unele din ele — cum e firesc de altfel — scapă materiile fecale, «căcărezele», în găleata cu lapte. Limba latină aveà pentru aceasta terminul *stercus* ... Pe lângă substantiv există şi verbul *stercoro* ... «ausmisten» ... Aşà dar a strecurà a însemnat la început a curăţi laptele de *stercus*, şi, pe urmă, în general de orĭce gunoiu». Alţi termeni de origine păstorească par a fi în limba noastră *atârnà* şi *astăurà* «a pândi» (cfr. *Dicţionarul Academiei*, pag. 345 şi 325). Deosebit de interesant e verbul *a băciuì*, care la prima vedere se arată a fi un derivat din cuvântul *baciu*, care însă, în limba comună, are nişte sensuri cu totul depărtate de înţelesul acestui cuvânt; cfr. *Dicţionarul Academiei*. (1).

Tot în *Cercetările lexicografice* ale d-lui Giuglea mai întâlnim o altă etimologie. D-sa constată existenţa, în satul Săcele, în Ardeal, al unui cuvânt *toană* cu sensul de «butoiu». Sensul acesta îl dă şi Lexiconul de Buda şi se găseşte şi într'un document din Haţeg, dela 1811 (Iorga, *Studii şi documente*, XII, 228). D-l Giuglea l-a auzit însă în frazele: *am dat o toană la peşte*, adică «am dat odată cu năvodul, plasa etc., *peştele îşi are toana lui, numai când are el toana lui, atunci se prinde*, adică «numai la un anumit loc şi moment poate fi prins». Întrebuinţările acestea ale cuvântului l-au făcut să se gândească pe de o parte la sensul de «copcă»

(1) Iată diferitele înţelesuri ale acestui cuvânt, în evoluţia lor semantică: 1°) A prepară brânzeturi (ca b a c i u l unei stâne). Fiindcă la această operaţie, b a c i u l procedează cu m a r e î n g r i j i r e şi f o a r t e î n c e t (cfr. «Povestiri de-ale lui Moş Barbă-Albă», Braşov, Mureşianu, 1909, II, pag. 72), de aci, s'a desvoltat înţelesul: 2°) A lucrà încet de tot, fără spor, a mocăì. (*De când tot băciuiţi pe casa asta şi n'o mai gătaţi.* Viciu). Apoi, alt înţeles: 3°) A zăbovì, a stà mult la un loc (*Înapoi..., printre cârciumile unde băciuesc aceiaşi oaspeţi.* Iorga). În sfârşit, prin generalizare, sensul: 4°) A locuì undevà (Anon. Car., Pamfile).

(«grand trou que l'on creuse l'hiver dans la glace d'une rivière afin de pouvoir pêcher au filet»), atestat pentru *toană* de Damé (cfr. și *Termirologia*, 126), pe de altă parte la expresiile «om cu toane», «îi vin toanele». Iată, într'adevăr, o foarte potrivită ocazie de a face «Wortforschung», pe care d-l Giuglea nu trebueà s'o scape, mulțumindu-se cu scurtele indicații ce ni le-a dat. Ar fi fost foarte interesant, dacă d-sa ar fi urmărit mai de aproape ideea schițată și ne-ar fi arătat, prin explicația *toanei* întrebuințate la pescuit, dacă într'adevăr ideea peștelui prins în copcă, a peștelui care se zbate ca nebun în închisoarea sa, a putut deveni generală și s'a putut aplică, prin extensiune, și la oameni. Analogia lui *trouver*< *turbare* pe de o parte și a lui *capriț* (ital. *capricio*, derivat de la *capra*) se impune oarecum (1).

Cât despre originea acestui cuvânt d-l Giuglea credè că el or derivà dintr'o formă latină populară *tonna* (cu *o* închis), pe care o atestă în câtevà texte medievale. «Deci a existat în lat. vulgară forma *tonna* și e indiferent pentru noi dacă e un împrumut celtic, după cum spune d-l Körting la locul citat». Nu voesc să insist aici asupra unor dificultăți formale (2), ci, voind tocmai să întrebuințez exemplul acesta ca ilustrare pentru felul cum se privesc astăzi asemenea cazuri, mă opresc puțin la cuvintele citate. Astăzi nu mai e indi-

(1) Cuvântul *toană* mai are și alte sensuri în limba română. Astfel d-l Pamfile (*Jocuri*, II, glosar) îl explică prin «cârd de pasări». El se întrebuințează și în expresia *o toană* = o leacă, puțin («Și Irena mai plânse o toană» Sandu, Sămăn. VI, 449). In Banat (după o comunicare, se zice *mi-toane* = «îmi vine să vărs» și e posibil că de aici să fi plecat expresia «om cu toane», precum credeà Cihac (II, 414), care-l aduceà în legătură cu sârbescul *popala ga tonja* «douleur survenant subitement dans la région lombaire».

(2) Faptul că forma *tonna* e atestată în textele medievale nu e o dovadă că poporul roman pronunță cuvântul cu *o* (închis) în vremea când l-au putut primi strămoșii Românilor, ci forma *tonna* e o latinizare a cuvântului strein Desvoltarea *nonnus*>*nun* ne face să credem că chiar o formă *tonna* ar fi dat românește **tună* (deși avem annus>an) pînna>pană).

ferent, pentru cercetările de acest soiu, dacă cuvântul e de origine celtică sau nu, ci întrebarea aceasta apare acum ca cea dintâi. E adevărat că avem, în limba noastră, cuvinte de origine celtică, precum *car, cămașă* ș. a. Acestea însă au străbătut de vreme în limba poporului roman și s'au generalizat pe întreg teritoriul imperiului. Alături de acestea există însă altele, care se găsesc numai în regiunile cu populațiune celto-romană. Un astfel de cuvânt e **tunna*, care e băștinaș numai în Franța și a fost importat numai mai târziu, împreună cu obiectul, la alte popoare romanice. *Geografia cuvântului* ne oprește de a-l considerà, în limba română, de vechiu și de oare-ce în sensul de «butoiu» el nu se găsește, la Români, decât în Transilvania, e probabil că avem afface cu un împrumut dela Sași.

Încă dela 1875 încercase Mussafia într'o scriere intitulată «Beitrag zur Kenntnis der norditalienischen Mundarten» să stabilească răspândirea geografică a unor cuvinte în Italia de miază-noapte, și de atunci încoace se pomeneà incidental și în alte scrieri, mai ales în studiile onomasiologice ale d-lor Tappolet (despre numiriie de înrudire), Zauner (despre părțile trupului) și Merlo (despre terminii referitori la anotimpuri), despre *geografia lexicală*. Aceasta a devenit însă obiectul unor studii mai amănunțite abià acum, în urmă, de când a apărut Atlasul lingvistic al Franței de Gilliéron. În opera aceasta monumentală, care cuprinde mai multe mii de hărți, se arată extensiunea geografică a vreo mie de cuvinte franceze. Cel ce știe ceti în aceste hărți poate urmări viața cuvintelor, lupta unui termin nou cu altul vechiu, și setea noastră de a răspândì lumină în timpurile trecute e aţâţată de probleme nouă, de întrebarea «de ce?», care stă la temelia oricărei științe. D-l Meyer-Lübke schițează, în articolul citat (pag. 643—644), pe scurt, istoria cuvântului francez *balai* pe baza acelei foi din «Atlas linguistique de la France» care tratează despre acest cuvânt: În Franța erà răspândit mai întâi cuvântul latin *scopa* cu verbul *scopare* «a mătură», care substituise pe *verrere* al latinității clasice. Aceste cuvinte

vechi nu se mai păstrează azi decât pe un teritoriu foarte mic, pe de o parte în Jura, Wallis și Savoia, pe de altă parte în sud-est și iarăși în sud-vest în Béarn. Faptul acesta arată că odinioară între regiunile acestea era o legătură și că numai mai târziu ele au fost izolate una de alta prin introducerea unui termin nou. Anume, un cuvânt bretonic *balazu*, care la origine însemnează planta «drobiță» («ginistru») a început să pătrunză, după secol. VI — aceasta o dovedesc schimbările fonetice ce-a suferit — din vest și a pătruns pe drumurile cele mari de-a-lungul râurilor Garonne și Tarn, Loire și Rhone spre nord. Se pare deci că în timpurile acestea s'a răspândit un anume fel de mături făcute de ginistru și e interesant a vedeà cum în vest, prin Vienne și Gironde, avem pentru «mătură» cuvinte care se reduc la lat. *genesta*, sânt deci identice cu cuvântul breton ca sens, numai cât au formă romană. D-l Gilliéron, cu elevul său d-l Mongin, au început în *Revue de philologie française* o serie de studii de geografie lexicală, iar în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* d-nii Jaberg și Jud (1) au scris de asemenea mai multe studii luminoase, care toate arată viața cuvintelor și lupta lor de existență.

Câte probleme importante nu s'ar puteà deslegà și la noi Românii, dacă am fi în situația de a puteà urmărì geografia lexicală a cuvintelor noastre! Tocmai limba noastră a fost năpădită de termini străini, mai ales de origine slavă. Lucrările de până acuma s'au mulțumit cu constatarea lor, nu au încercat însă să explice de ce și cum au intrat în limba noastră. De ce Aromânii, care nu-s un popor agricol, păstrează încă *aratul* (aratrum) latin, pe când noi l-am înlocuit cu slavul «plug»? De ce avem noi încă toate numeralele latine, de la *unu* până la *mie*, numai *suta* e termin slav? Să aibă oare

(1) Foarte instructive sânt și recensiunile d-lui Jud despre lucrările d-lor Gilliéron și Mongin în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* și despre cartea d-lui Bartoli *(Das Dalmatische)* în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, CXXII, 425 sqq.

dreptate Ascoli, care zicea că *centum*, sau, mai bine zis, pluralul lui, ar fi dat **ţinţi* în dialectul aromânesc, şi pentru ca să nu se confunde cu *ţinţi* = 5, a fost înlocuit cu altul? Cu greu (1). Mai de grabă *suta* va fi fost o măsură cum e bunăoară *duzina* în negoţul de azi, şi e probabil că prin negoţul cu oile ce îl vor fi avut Românii cu Slavii terminul acesta s'a furişat mai întâi în limba noastră (2), precum în limba Ruşilor a intrat, prin influenţa bisericii (cfr. păresimi, 40 de mucenici etc.) numirea pentru 40 (sorokŭ) din limba grecească (σαράκοντα τεσσαρακοστή). Dar nu numai întrebarea «de ce a fost înlocuit cuvântul băştinaş printr'un împrumut nou?» ni se impune nouă, ci şi altă chestiune: «unde s'a făcut acest împrumut?» Răspunsul la întrebarea a doua e cu atât mai important, cu cât el ne poate luminà asupra vechilor locuinţe ale poporului român. Să luăm iarăşi un exemplu.

Iată cuvântul *felie (fălie)*. De unde l-avem? Cihac (II, 659) ne dă răspunsul: din neo-grecescul φελί, cu acelaşi sens. Într'adevăr forma şi înţelesul cuvântului asigură etimologia aceasta. Decât, *felie* nu e un cuvânt care se găseşte numai în România, ci el e răspândit în întreg Ardealul, e popular pretutindeni şi nu poate fi unul dintre acèle împrumuturi din limba neo-grecească în epoca Fanarioţilor, care sânt mărginite asupra Regatului român, şi chiar aici, asupra unei anumite clase sociale. Avem deci a face, evident, cu un împrumut ante-fanariot şi ne mirăm că nu-l găsim în «Studiul asupra elementului grec ante-fanariot în limba română» al d-lui G. Murnu. El trebue să fie chiar mai vechiu decât despărţirea dialectelor române, căci nu-l întâlnim numai la Aro-

(1) Omonim n'ar fi devenit *centum* nici chiar la Aromâni, unde ar fi avut forma *ţinţă* (spre deosebire de <ţinţi cinque). Este şi îndoios, dacă omonimitatea poate într'adevăr alungà un cuvânt din limbă.

(2) Totdeauna vânzătorul e cel mai interesat, de aceea el va învăţà mai uşor limba cumpărătorului, decât invers. Lucrul acesta se observă azi în Bucovina, unde Românii, venind cu marfa lor în piaţa oraşelor vorbesc nemţeşte şi mai ales ruteneşte, pe când Rutenii neavând cumpărători români, nu învaţă româneşte.

mâni (care l-ar fi putut împrumută de-a-dreptul din neo-greceşte), ci şi la Megleniţi (într'o accepţiune foarte restrânsă), care n'au avut ocazia să-l ia de la Greci şi care au numai astfel de cuvinte de origine neo-greacă în limba lor, care se găsesc şi la Bulgarii din împrejurime; iar *felie* e necunoscut Bulgarilor. Astăzi nu ne mulţumim cu constatarea că al nostru *felie* e împrumutat de la Neo-greci, ci ne întrebăm, de unde îl au aceştia? Şi iată ce aflăm. La Neo-greci e un împrumut din limba latină: *ofella* «bucăţică». Acest cuvânt latin lipseşte celorlalte limbi romanice şi nu s'a păstrat decât în Italia de sud şi în peninsula balcanică de vest, pe acel teritoriu care şi prin alte fenomene se arată a fi format o unitate lingvistică. Îl avem în Neapol, în Campobasso şi în Abruzzi *(fella)*, în Calabria şi în Sicilia *(fedda)*, la Grecii din Bova, în Italia de sud *(affeḍḍi*, cu sensul de «[felie de] slănină)», la vechii Dalmaţi (păstrat în documente raguzane din secol. XVIII subt forma diminutivului *fjelica)*, la Albanezi *(fetę Θetę* «bucăţică» sau «fagure»), la Neo-greci φελί (cuvânt puţin întrebuinţat, terminul obicînuit fiind κομμάτι) şi la Sârbi *(felija*, atestat în sec. XVI, şi *hojela)* (1). Mai departe spre est n'a străbătut cuvântul, nici la Bulgari, precum am spus, nici la Turci. Dacă «leagănul» Românilor ar fi fost, precum susţin unii, în vestul peninsulei balcanice, în apropierea Mării Adriatice, am aşteptă ca acest cuvânt eminamente «apenino-balcanic», cum l'ar numi d. Bartoli, să se găsească şi în limba română. Dar e peste putinţă a derivă pe *felie* din *offella* (care ar fi dat *[u]feà)*. Faptul că l-avem ca împrumut în limba noastră ne deschide o mulţime de perspective pentru deducţiuni asupra aşezămintelor româneşti în evul mediu, pe care nu vreau să le urmăresc la locul acesta. Chiar şi elementele latine apar une-ori în limba românească subt două forme diferite. Cititez numai două exemple: Alături de forma

(1) Morosi, *Archivio glottologico italiano*, IV, 69; G. Meyer, *Indogermanische Forschungen*, II, 72 şi *Etymol. Wörtb. d. alban. Sprache* s. v.; *Rječnik* s. v.; Bartoli, *Das Dalmatische*, I, 305, II, 290.

generală *staul*, găsim în nord-vestul teritoriului daco-român forma *staur* (1), alături de forma *cireașă*, pe întreg teritoriul daco-român (tot așà la Aromâni *cireașă*, la Megleniți *cireșcă)* avem într'o regiune mică din sud-estul Transilvaniei, de la Brașov până la Sighișoara și la Vama Buzăului, formele *ceraș*ă (2). E evident că aceste forme duble se reduc la forme duble străvechi și *staul* derivă din *stablum* (atestat în Apendicele lui Probus), pe când *staur* trebue redus la *stabulum*; tot astfel *cireașă* derivă din forma *ceresia* (Schuchardt, *Vok.* I, 192, răspândită pe întreg teritoriul roman și, probabil, și la Slavi), pe când *ceraș*ă se reduce la forma *cerasia* (care nu-i reprezentată decât la Albanezi și în Italia de sud, până la Roma (3). Dacă ținem seamă că *stablum* și *ceresia* erau formele cele corecte populare, pe când *stabulum* și *cerasia* erau formele literare, poate avem drept să presupunem că la romanizarea Daciei autoritățile au avut o parte însemnată și impuneau populațiunei autohtone limba oficiilor, care, pe vremea aceasta, erà cea clasică.

* * *

Preocuparea tot mai pronunțată cu studiile etimologice și lexicale, care se vădește în timpul din urmă în filologia romanică, se reflectează și la noi, Românii. Aproape toate puterile sânt puse în serviciul lexicografiei și nu mai puțin de patru dicționare sânt în curs de publicație. De sigur că ocu-

(1) În Năsăud (Reteganul, *Trandafiri și Viorele*, 146) și Rodnaveche (*1000 Doine, strigături și chiuituri*, 104). Expresia *Staurile florilor* (prin Moldova *staulele florilor*) o atestă Marian, *Serbători*, II, 256. din Reteag; după o comunicare îl mai pot atestà pentru comuna *Heghic* în comit. Trei-scaune, în Ardeal, așà că se pare că forma *staur* a fost răspândită odinioară mai departe decât azi.

(2) Cfr. Studiile d-lui Weigand, «Normalwort 41». După cele arătate de mine în *Conv. lit.* XXXIX, 317 sqq., e evident că forma *ceraș*ă nu poate fi explicată din *cereașă*, căci după *r* (simplu) intervocal *ea* nu trece niciodată în *a*.

(3) Pentru răspândirea formelor romanice, cfr. Dicționarul mieu etimologic No. 338, pentru limbile slave, Berneker, *Slavisches etym. Wörtb*, pag. 149 — 150.

paţiunea aceasta insistentă cu lexicografia va da roade frumoase; dar e tot atât de neîndoios că e un lux ce ni-l permitem şi care se va răzbună, rămânând toate celelalte terene ale filologiei, pentru ani îndelungaţi, foarte puţin studiate. Nici o altă parte a gramaticei nu consumă atâta putere de muncă şi atâta timp ca lexiconul. D. Tiktin lucrează de vreo douăzeci de ani la dicţionarul său, care a ajuns până la L, dicţionarul Academiei va mai dură câtăvà vreme, iar d-nii Candrea şi Densusianu ne-au promis acum un an, că dicţionarul lor general va apăreà «în fascicule de câte 8—10 coale la intervale de 2—3 luni». De la apariţia fasc. I s'a împlinit un an şi n'a mai apărut nimic.

Cred însă că nu numai timpul ce-l consumă opera lexicografică nu stă în raport cu folosul ce-l putem aveà din mai multe dicţionare ce apar simultan, ci se mai iveşte şi alt inconvenient, cu mult mai mare. Materialul lexical întrebuinţat de autorii tuturor acestor dicţionare este acelaşi, lucrul nou ce-l vor aduce dicţionarele actuale faţă de cele de până acuma va fi, în toate, aproape acelaşi. Ar fi cu mult mai bine, dacă s'ar aşteptà întâi ca să apară cel mai mare dicţionar, al Academiei, pentru ca, pe baza lui, să vină alţi autori să alcătuească un dicţionar mic, care să cuprindă tot ce e esenţial în dicţionarul Academiei şi să-i îndrepteze greşelile inevitabile. Aşà cum apar acum dicţionarele, autorii lor nu pot întrebuinţà decât pe al d-lui Tiktin şi nu pot nici măcar să se îndrepte reciproc. Şi câte lucruri, câte scăpări din vedere, câte interpretări greşite nu se strecoară în orîce dicţionar! Un exemplu va fi de ajuns.

În «Dicţionarul general» al d-lor Candrea şi Densusianu găsim la pag. 168 două verbe *a astări*, unul cu sensul de «a căptuşì cu astar (o pânză întrebuinţată mai ales la căptuşeală; cuvântul e de origine turcească)» şi altul cu sensul de «a hrănì». Opera d-lor C. şi D. am putut-o întrebuinţà încă la corectura coalei 21 din dicţionarul Academiei, şi comparând redacţiunea mea cu dicţionarul general am rămas surprins că la mine nu există nicăieri înregistrat un verb *astări*, cu

sensul al doilea, de «a hrăni». Surprinderea mea a fost cu atât mai mare, cu cât vorba aceasta e dată ca fiind întrebuinţată în Transilvania, şi eu cunosc binişor tezaurul lexical al Transilvănenilor. Nevoind însă să introduc în dicţionarul Academiei un cuvânt despre a cărui existenţă nu-s convins, am căutat să văd de unde îl au autorii dicţionarului general. Un BARC. îmi arătà că e din Barcian. Deschid dicţionarul acestuia şi citesc : *astări*=füttern». Dar «füttern» are, în nemţeşte, două sensuri: 1) a hrăni, 2) a căptuşi. De-oare-ce *astar* însemnează «căptuşală» pe nemţeşte «Futter», e evident că *astări*, derivatul lui, însemnează «füttern»=a căptuşi. Cel ce ştie cât decât nemţeşte nu poate înregistrà în dicţionarul său, după Barcianu, un verb românesc *astări* cu sensul de «a hrăni» şi, la tot cazul, n'are dreptul a mai formà, de la el, în mod mecanic, şi un derivat *astărire* «faptul de a astări =hrăni)».

Exemplul acesta ne arată cât de rău este, pentru ştiinţă, când aceeaşi operă se publică simultan din două părţi, fără ca să se aştepte, dintr'o parte sau din alta, apariţia operei începute mai de vreme. Dar chiar dacă apare întreagă o astfel de lucrare, e bine să treacă puţin timp, înainte de a se reface din nou, e bine să se lase vreme ştiinţei să facă progresele ei firești, căci numai atunci noua lucrare va fi în stare să aducă lucruri nouă. Să luăm iar un exemplu. De la Cihac încoace filologia română a făcut progrese mari. Erà deci timpul potrivit ca dicţionarul său etimologic să fie făcut din nou. Am încercat eu să fac acest lucru. Se zice că l-am făcut chiar binişor; de sigur însă că în el se găsesc şi multe greşeli şi lipsuri. Datoria celor ce le-au observat erà de a le relevà într'o recensiune, ori cât de aspră, şi la a doua ediţie aş fi ţinut seamă de observările ce mi s'ar fi făcut. Acesta e drumul obicînuit în streinătate. La noi e altfel. Abià s'a uscat bine tiparul dicţionarului mieu, şi se anunţă apariţia unui alt dicţionar etimologic. De sigur că el are avantajul de a se puteà feri de greşelile predecesorului, de a-i completà lipsurile, dar, în acelaşi timp are şi

desavantajul, de a nu mai puteà aduce atâtea lucruri nouă ca să-i fie îndreptăţită apariţia, ca să nu vorbesc de greşelile pe care le poate comite, de acel minus pe care-l poate aduce, fără ca să fie în stare să dea un plus considerabil. Dar să-l lăsăm pe altul să vorbească. D. J. Jud (pe care eu îl cunosc personal tot atât de puţin, precum cred că nu-l cunosc nici d-nii Candrea şi Densusianu) a făcut o recensiune acestui nou dicţionar etimologic (*Arhiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, CXX, 458—464) şi iată concluziunea la care ajunge: M. [eines] E [rachtens] würde der romanischen Sprachwissenschaft ein grösserer Dienst erwiesen, wenn nach dem vortrefflichen Werk von Puşcariu die an den Quellen der lebenden rumänischen Dialekte lebenden Verfasser uns einen auf lexicologischer Basis begründeten *Atlas linguistique* für das Rumänische und seinen in der Türkei, Ungarn und Istrien vorhandenen Ablegern schenken würden, welcher uns gewiss ungeahnte Perspektiven in die Wortgeschichte des Rumänischen zu bieten vermöchte und der berufen wäre, ebenso befruchtend für die rumänische Lexicographie zu werden, wie der *Atlas linguistique* für das Französische sein wird.» (pag. 464) (1).

(1) Precum erà firesc, d. Jud face o comparaţie între cele două dicţionare D-sa relevează lipsuri în dicţionarul mieu, dar constată că ele se găsesc toate şi la d-nii C.—D.; dintre acestea, unele, precum nelocalizarea formelor dialectale franceze, sânt explicabile la mine, care lucram pe când Atlasul lingvistic al Franţei nu apăruse încă, dar nu mai pot fi scuzate la d-nii C.—D. (pag. 461). Iată câtevà citate referitoare la comparaţia celor două dicţionare: «Hingegen bietet Puşcarius Wörterbuch unstreitig den Vorteil, dass die etymologischen Probleme prägnanter gefasst werden und die Semantik mehr zu ihrem vollen Rechte kommt. Als ein weiterer Vorzug von P. dürfen die reichhaltigen Literaturverweise angesehen werden, welche dem Forscher gestatten, sofort an die Quelle zurükzugehen und dort die weitere Belehrung zu schöpfen, *während bei C.—D.* in den meisten Fällen *nur der Verfasser eigene Arbeiten Erwähung finden*" (pag. 459). Wir finden bei C.—D. «....viele Ableitungen, welche P. mit Recht als einzelsprachliche Bildungen betrachtet hat: *acar* < *ac* etc..., unwahrschein-

Așà judecă cei ce stau departe de regretabilele desbinări ce există la noi între muncitorii pe același teren; noi nu știm însă să ne împărțim lucrul astfel, ca știința să aibă tot folosul ce l-ar puteà aveà din munca noastră.

Și avem de muncit încă în atâtea direcții!

Dacă e adevărat că am ținut pas cu desvoltarea științei lingvistice generale în deceniile două din urmă, precum spuneam la început, nu e mai puțin adevărat, că noi n'am putut ajunge încă la acel stadiu, la care au ajuns filologii din streinătate, ca chestiuniie fonologice și morfologice «să nu mai provoace probleme atractive» pentru noi. E adevărat că prin opera lui Miklosich s'a pus baza fonologiei românești și că ea, precum și adaosele făcute de d-nii Tiktin și Meyer-Lübke, ne dau azi putința să cunoaștem cele mai importante transformări fonetice suferite de limba română în evoluțiunea ei, dar nu-i mai puțin adevărat că au rămas o mulțime de puncte neelucidate încă, o sumă întreagă de probleme atinse, dar asupra cărora încă nu s'a spus cuvântul decisiv. Nu pomenesc aici decât părerile expuse de d-l Mayer-Lübke cu privire la așà numita metafonie a lui *e* în *ea* și a lui *o* în *oa*, sau asupra reflexului lui *-es* =*ĭ*, cărora nu li s'a dat încă atenția cuvenită. Dar sânt și alte așà numite «legi fonetice», care se admit de cunoscute, fără ca să poată rezistà la o critică mai amănunțită.

Un exemplu. Se admite în general că *au* neaccentuat s'a păstrat (ca *ău)* în limba română. D. Weigand a arătat însă unele cazuri în care *au* trece în *o (Jahresbericht* XII, 105

liche Bildungen aus angeblich schon lateinischem Sprachmateria lsind: *apàtat* < *aquatare* (?) etc.. Unter den in beiden Wörterbüchern vorkommenden Wörtern, für welche die Verfasser verschiedene Etyma vorschlagen, wird man eher auf der Seite P. stehen: *adàpost* etc.» 459—460). «P. hat denn auch Recht, engadinisch (besser wäre zu sagen: oberengadinisch) vor das angeführte Wort zu setzen, statt wie C.-D. den unbestimmten Ausdruck rätoromanisch zu gebrauchen» (pag. 461). «Hier liegt sicherlich der Vorteil auf seiten von P., welcher der begrifflichen Begründung der Etymologie grösseren Platz eingeräumt hat» (pag. 463).

ş. u.), iar d-nii Candrea-Densusianu emit incidental părerea că *au* neaccentat ar fi devenit *u* (*Dicţionarul Etimologic*, No 119). Mie mi se pare că desvoltarea corectă a lui *au* (primar şi secundar din *ab* înainte de *l*, *r*, din *ag* înainte de *m* şi din grupul *ave*) e *a* — şi nu poate fi numai o întâmplare că în privinţa aceasta limba română se apropie iarăşi de cea albaneză şi de cea sardă—şi că acest *a* a devenit mai apoi, când nu erà iniţial, *ă*, ca orîce *a* neaccentuat, iar *ă* s'a putut preface, ca orîce *ă*, în *o* (*u*) după labiale, sau, în dialectul daco-român, în *e* (în poziţie «moale»), după analogia cuvintelor vechi, care au schimbul *ă—e*. Iată exemplele: *repáuso* > *repáus* (de unde şi *repausà*), *repausáre* > **răpăsare* de unde, pe de o parte, *răposare*, pe de altă parte, la Aromâni, *arăpás* «eu mă odihnesc»), *autumn-* > **atoamnă* > *toamnă*, *augmento* > **aumento* arom. *amintu*; *pavimentum* > **paumentum* > *pământ*; **fragmentare* > **fraumentare* > *frământà* (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXIII, 233—234), *sagmarius* > *saumarius* > arom. *sămar*; *fabricare* > **faurĭcare* > *fărecare* (aşà în texte vechi) > *ferecaré* (1), *averrunco* > **aurunco* > *arunc*, **abellona* > **aulona* > *alună*, *caute-* > *căte-lin* († *cătelìru*, *cătinel*, etc.; cfr. Tiktin, Dicţ. rom.-germ., 312). Toate cuvintele în care *au* s'a păstrat în poziţie atonă se explică uşor ca forme analoge: *aurar* < *aurarius*, după *aur*, *auzim*, *lăudăm*, după *laud*, etc., tot aşà precum e analogă (după formele accentuate pe tulpină) şi forma *fărec* (azi *férec*) în loc de **fáurec*.

Nici nu este posibil, în stadiul actul al filologiei române a scrie gramatica istorică a limbii noastre, căci ne lipsesc cu totul lucrările pregătitoare filologice, în înţelesul restrâns al cuvântului, ediţiile critice de texte vechi. În privinţa aceasta am rămas cu totul în urmă. De la Cipariu şi Hasdeu încoace,

(1) Etimologia aceasta, propusă mai întâi de d-l Creţu, se confirmă prin forma meglenită *fárec*, asupra căreia a atras atenţia d-l Capidan (*Réponse critique au Dictionnaire d'étymologie koutzovalaque de C. Nicolaïdi*, Salonique, 1909, pag. 51) şi care ne opreşte de a derivà cuvântul din **ferricare*.

care însă au adunat forme vechi din plin, fără să le claseze, să le compare şi să le localizeze, nu s'a lucrat nimic în privinţa aceasta. Nu avem un sigur text vechiu editat bine, cu adnotaţiuni critice. Lucrul se explică mai ales prin faptul că universităţile noastre n'au produs o seamă de elevi care, părăsind universitatea fără gândul de a reveni la ea ca docenţi, nu duc cu sine interesul de a lucrà şi mai departe ştiinţificeşte, de a urmà, ca profesori de liceu, cercetările filologice. Academia Română ar face o faptă vrednică de laudă, dacă ar publicà premii pentru astfel de lucrări, care n'ar mai fi grele de făcut, după ce un om pricepător ar da o lucrare-model, după care s'ar puteà orientà ceilalţi; mai ales acum, când d-l Iorga a dat în a sa *Istorie a literaturii religioase* o nouă înfăţişare literaturii noastre celei mai vechi.

Cât de mult sufere însă orice cercetare lingvistică din cauza acestei lipse de lucrări pregătitoare filologice, reiese limpede din următoarele. Într'un studiu ce-l public în limba germană, am izbutit, cred, să arăt că limba strä-română, adecă limba română înainte de a se fi despărţit în dialectele de azi, aveà şi ea dialecte, însă cu totul altele detcât cele pe care le distingem noi acum. Sânt o mulţime de indicii care ne fac să credem că în nordul teritoriului locuit de strä-Români limba a păstrat un caracter mai arhaic decât în sud şi se pare că acest «nord» nu erà despărţit prin Dunăre, ci prin Mureş, de sudul românesc. Pe când sudul (la care aparţineau de asemenea viitorii Aromâni şi o parte din Dacoromânii de azi) introduse o seamă de inovaţiuni în limbă, precum adaugerea unui *-m* la persoana primă singular la imperfect *(eu lăudam)*, prefacerea lui *a* în *ă* în tulpina femininelor cu pluralul în *-i (două adunări)*, transformarea lui *e* în *ă* şi a lui *i* în *î* după *rr* şi după *r* iniţial *(urăsc, riu)* ş. a., nordul (la care aparţineau numai Daco-români, megieşii imediaţi ai viitorilor Istro-români) spuneau încă *eu lăudà, două adunari, uresc, riu*, dar, spre deosebire de Românii de sud, aveau rotacismul lui *n* intervocalic. Faptele lingvistice fac foarte probabilă teoria aceasta, care însă nu

poate fi documentată cât timp nu vom aveà ediţii critice de texte vechi, din care să reiasă în mod neîndoios până când s'au păstrat formele mai sus amintite la vechii Daco-români şi până unde ajungeà răspândirea lor.

În schimb însă, în privinţa aceasta ne lămureşte adesea Atlasul lingvistic al d-lui Weigand, care, deşi se mărgineşte la constatarea unor fenomene fonologice şi morfologice, e un izvor nesecat pentru studiarea aprofundată a limbii noastre. Şi, trebue s'o spunem fără încunjur, cele două opere mai importante pe care le poate pune filologia română alături de lucrările mari ale filologiei generale, în cele două decenii din urmă, sânt tocmai modestele «Contribuţii» ale lui Miklosich şi studiile dialectale ale d-lui Weigand, începând cu «Olimpovalahii» începătorului şi terminând cu Atlasul lui lingvistic. Şi unul şi altul,—şi s'ar mai puteà numi Cihac ca al treilea—sânt streini, e adevărat. Ceea ce nu ne împiedecă însă de a le aduce cu atât mai mult tributul nostru de recunoştinţă. E atât de uşor a găsì acestor oameni care au trebuit să înveţe întâi limba românească, greşeli, pe care nu le-ar face un vizitiu strein care a trăit zece ani în România. Dar e nejust, revoltător chiară, când vedem cum unii din noi se cred îndreptăţiţi a le căutà cu lumânarea greşelile, fără să găsească o singură vorbă pentru meritele reale, pe care le-au adus ei ştiinţei. Noi sântem mai de grabă aplecaţi să bănuim cuivà intenţiile bune, să-l credem că stă în slujba unor cauze care n'au nimic comun cu ştiinţa, decât să-i recunoaştem talentul şi meritele. Le spun toate acestea, gândindu-mă tocmai la d. Weigand, care terminând după 15 ani de muncă încordată, opera sa, se aşteaptă de sigur, şi cu drept cuvânt, la o vorbă de recunoaştere din partea noastră; în locul ei i s'a dat un pamflet care are pretenţia de a fi luat în serios. E uşor să spui că cercetările sale nu-s totdeauna aşà cum le-ai dorì, e lesne a-i arătà că a greşit în înterpretarea cutărui text dialectal ş. a. m. d.; dar aş vreà să-l văd pe acela dintre filologii români, care, vara, în loc să se retragă în vilegiatură, cutreieră sat de

sat, prin arşiţă şi ploaie, înoptând într'o căruţă, pentru ca să poată culege deosebirile de graiu din toate regiunile locuite din Români. A trebuit să vină «Neamţul» s'o facă, şi «Neamţul» nu s'a desgustat după prima călătorie, ci cu idealismul care caracterizează acest popor, cu energia şi conştienţiozitatea sa, a dus la îndeplinire planul ce şi-l croise. Înaintea noastră sânt azi cele cincisprezece anuare şi cele 67 de hărţi, de care trebue să ţinem seamă la orice pas ce-l facem mai departe în cercetările noastre viitoare. Ele ne fac să vedem cât de necomplete erau cunoştinţele noastre până acum şi ne deschid drumuri nouă de urmărit, aduc o mulţime de probleme necunoscute până acuma, care aşteaptă a fi deslegate. Întemeindu-se pe studiile lui Miklosich, d-l Weigand le-a îndreptat şi le-a completat de nenumărate ori. Şi d-l Weigand mai are un merit : a ştiut să crească elevi. Aceştia îi sânt recunoscători şi oricine va pricepe pe acela dintre ei, care respinge cu indignare insinuările nedrepte ce s'au adus de un timp încoace dascălului său. Cred că prin aceasta lucrez în spiritul aceluia căruia e dedicat acest număr din Convorbirile literare.

SEXTIL PUŞCARIU.

INTR'O DIMINEAȚĂ DE MAIU

De mult trenul pornise cu mine. Stam într'un colț și singurul meu gând era să isprăvesc mai iute călătoria aceasta... De la o vreme lumina soarelui, din pricina vreunei cotituri, veni de mi se vărsă orbitoare pe față. Mă îndreptai spre fereastră ca să las perdelele. Dar rămăsei încremenit. Eu uitasem că e primăvară!

Orașul pierise în urmă și acum alergam printre ogoare. Era o zi târzie de Maiu, o minune de zi. De unde poate izvorî din pământul acesta, de mii de veacuri, în fiecare an, atâta risipă de viață și de frumusețe! Florile erau atât de multe în cât nu mai aveau loc pe câmpuri. Umpluseră și gropile, din fundul cărora țâșniau lugere lungi împrăștiind în toate părțile podoaba lor colorată, de-ți păreau niște coșuri încărcate cu flori, pe care câmpia darnică le întinde călătorilor. Și acest alaiu fraged nu se mulțumiă numai să umple și cele mai mici adâncituri, ori să se îndese de-alungul lanurilor. Florile se urcau pe povârnișul liniei vrând să o cucerească și când trenul trecea printre ele, se așterneau ca de o vijelie, iar în urma noastră se ridicau până în 'naltul cerului, nori de petale. Și trenul zbură mai departe păcănind în șină, parcă ritmând mărețul cântec pe care ni-l cântă primăvara cuceritoare. N'am văzut în viața mea o zi mai frumoasă!

Trenul aproape gol. Și gările pustii. Ne oprirăm

câtvà timp la una, ca să aşteptăm o încrucişare cu un alt tren... Mă îndreptai spre fereastră căci nu mai puteau sta locului. Prea frumoasă erà lumea în dimineaţa aceea.

Totul se prefăcuse. Şinele păreau de argint, trenul o pasăre uriaşe care şi-a strâns o clipă aripele pentru odihnă, dar care îşi va luà vânt iarăş în nemărginire, vrând să se ameţească de frumuseţele lumii. Chiar gările acestea mărunte, înnegrite, şi ele păreau nişte popasuri plăcute. Dar mai cu seamă sufletul meu, sufletul mi se prefăcuse!

Dintr'un crâmpeiu de convorbire aflai că trebuià să aşteptăm mult aci. Mă bucurai că puteam da o fugă până în câmpul de alături. Mă simţeam copil, fără grije. Am alergat peste linii până în lanuri, unde am dibuit o cărare îngustă pe care se cunoşteau urme de picioare desculţe. Cărarea asta ducea încolo, spre gârla ascunsă într'o dumbravă deasupra căreia se ridicau coroanele câtorvà copaci puternici. Am înaintat puţin printre lanuri. Buruenile năvăliau spre mine. O volbură uşoară se agăţase de un gherghin şi florile-albe, ca nişte pălnii, stau încărcate de rouă care, când din nebăgare de seamă scuturai tufa, mi se vărsă rece după gât. Picăturile acestea mă înviorară şi mă făcură să rîd de plăcere... Dar rămăsei nemişcat. În tăcerea lanului de grâu, auzii, departe, sus de tot, piruitul fericit al ciocârliei Un cântec prelung, nelămurit ca şi mirosul florilor din juru-mi, dar în el parcă se revărsă, nebun de veselie, sufletul acestei păsărele îmbătate de soare.

Şi mă gândeam să mă pot ridică şi eu mai sus de zborul ei, mai sus de norii mărunţi ai cerului, să mă înalţ atât de sus încât să văd pământul cu osia înclinată de fugă, rostogolindu-se în văzduh, încărcat de florile primăverii, urmărit de norii de argint ca de nişte stoluri de porumbei albi, lăsând în urma

fugei sale rotunde un noian de parfumuri care să se împrăștie în larguri, făcând să tresară viața adormită în întregul univers...

Și deodată am simțit parcă m'ar fi coprins câmpia în brațe, șoptindu-mi: «Nu mai plecà de lângă mine copilule! Culcă-ți capul pe sânul meu și visează. Dormi în flori, înalță-te în soare și cântă!..»

Dar în depărtare se auzià șuerul trenului Și m'am smuls din farmecul lanurilor. Mi-am cules în grabă un mănunchiu mare, în care albăstrèlele păreau ochii buni ai câmpiei care mă dojenà. Și alături de ele stà macul, leneșul care își pierde foile pe drum, apoi spicul mătăsos al grâului alături de dulcele și catifelatul sânge al voinicului căruia îi place să doarmă pe sânuri de fete. Mi-am încărcat brațelé din care volbura mlădioasă voind să fugă îmi împedică pașii cu vrejurile sale nesfârșite și așà am alergat spre tren urmărit de un fluture zănatec.

Am rămas la fereastră strângându-mi mănunchiul de flori care tremurau în vânt, și parcă strângeam la piept natura întreagă. Respiram adânc sufletul câmpiei... Sburam mai departe și mă simțiam tot mai copil, tot mai fericit, tot mai bun.

Dar toată lumea erà ca mine. Văzându-mă la fereastră cu mănunchiul lângă piept, muncitorii în veșminte albe, risipiți pe ogoare, ridicau pălăriile, și fetele cu fote roșii întindeau mâinile într'un gest de iubire și îmi zâmbiau. Și nu mă chemau numai ele, ci mă chemà câmpia întreagă, natura, căci iarăși auzii glasul tainic: „Vino, cum ne iubești tu de mult, așà te iubim și noi“.

Și eu fugiam dus de o putere zdrobitoare căreia nu mă puteam împotrivì. Înnainte, smuls de smeul de fier înnăbușindu-mi un suspin în buchetul meu de flori.

Am ajuns la o nouă gară. Astăzi pretutindeni e frumos! Pe geamuri curge Soarele; flori la toate fe-

restrele. Lăstare de viță se urcă pe stâlpi și se revarsă în foi lucioase dealungul streașinei. Ciorchinii de flori mărunte sunt încărcați de pulberea aurie a rodului. Dincolo de gară se vede, prin aerul limpede, un sat adormit în soare între mișcătoarele lanuri de grâu. E o liniște dulce în care răsună foarte deslușit cu o sonoritate proaspătă, fluieratul unui copilandru cu sufletul gol de griji. Iar pe deasupra acestei priveliști, pe marea albastră a cerului, alunecă încet, într'o defilare splendidă, câțivă nori străluciți, ca niște corăbii venite dinspre alte lumi, cu daruri de fericire. Așteaptă în cer până va veni cel care e ursit să primească atâta bucurie. Pentru cine or fi darurile acelea?

Trece un om cu șapcă roșie, îmi vede mănunchiul și zâmbește:

— Frumoasă vreme, domnule!

Eu îi răspunsei cu toată încredințarea:

— Strașnic de frumoasă!

Și ce să ne mai spunem? Ne privim prietenos unul pe altul. El mă salută și pleacă. Eu îmi miros cu râvnă mănunchiul. O albină cu sbor melodios se apropie de florile mele, le ocolește de vreo două ori, apoi se îndreaptă ca o stea de aur spre ciorchinii înfloriți ai viței, unde stărnește o întreagă prăfărie care îi încarcă aripile. Și pe când îi urmăriam sborul, privirea mi se duse deodată spre intrare unde apăruse cineva.

Ah, ce cap frumos!... Ba toată eră frumoasă! Albă, frumoasă, cu flori la piept, o copilă... Dar o copilă are ochi ca noi, oamenii, are gură ca noi, și părul și mâinile tot ca noi... Aceasta eră mai presus de oameni. Lumina albastră a cerului îi luceă în ochi; cel mai dulce auriu al holdelor îl adunase în păru-i; albimea de sidef a norilor pe veșminte... Tot ce aveă natura mai ales în dimineața aceea eră împrăștiat pe ființa această. Și a trebuit să-mi plec pleoapele, că prea mi se umpluse ochii de frumusețe. Nu eră o fată... Eră

întruparea Primăverii răsărită înainte-mi subt această nouă înfățișare de ispitire.

De unde era? Ce caută acì? Mintea mea nu aveà vreme pentru astfel de întrebări. O undă de căldură îmi năvălise spre inimă, și parcă pluteam și eu ca norii de pe cer, într'o mare de albastru. Simțeam cum mă chiamă Primăvara cu cel mai puternic glas al ei. Și un gând nebun îmi trecù prin minte: să uit tot în urmă, să renunț la tot ce mă așteaptă înainte și să rămân acì unde vedeam fericirea cu ochii.

Dar zmeul de fier, nepăsător, putere neînfrântă care își urmează drumul hotărât fără să ție seamă de dorințele visătorilor, șuieră puternic de înspăimântă pasările pomilor și mă târî după sine.—Îmi simțiam sufletul pe buze. Dar voiam ca ea să știe măcar, că n'am trecut ca un străin, că îi port icoana în mine. Însă cum aș îndrăzni să-i spun lucrurile acestea...

Pentru ultima oară privii înspre intrare să mai văd cea mai frumoasă ispitire a primăverii și fără voie îmi izbucnì din piept:

— Trăiască Primăvara!

Un surâs dulce îmi răspunse și mult timp văzui rochia albă la intrare și un fluturat de batistă, pe pe când trenul mă răpeà în lumină, în mirésme și în nespusa frumusețe a câmpiilor înflorite...

... Îmi sărut cu patimă florile și le privesc lung. Dar s'au vestejit albăstrelele, ochii dojenitori ai câmpiei. Mi-am prefirat mănunchiul printre degete, fir după fir, și floarea sufletului meu n'am găsit-o. — Și-am aruncat mănunchiul în câmp... Iată și strălucîții nori de adineauri. Au așteptat, au așteptat, însă cel ursit n'a venit și ei și-au închis avuțiile în lăuntrul lor și au pornit mai departe spre zări necunoscute...

Mă duce goana vieții și toate pier repede în urmă. Încotro mă îndrept? Mă simt singur... O, Primăvară, Primăvară, cum am lăsat eu să-mi treacă norocul pe subt ochi!..

G. VÂSLAN.

PROBLEMA ECHITĂȚEI IN CONTRACTE

§ 1. Proprietatea și contractul sunt cei doi piloți pe care stă clădit întregul edificiu al dreptului civil.

Proprietatea, ne înfățișează avuția în chip static; contractul, se ocupă de aceiași avuție prinsă însă în șiuvoiul mișcării juridice.

Ocupându-se de proprietate ca instituție de drept civil, legiuitorul îi determină cuprinsul și l garantează; îi fixează însușirile și i le limitează. In știința modernă își croește drum tot mai larg tendința, ca alături de însușirile acestui drept, menite de a complectă și lărgi cercul de influență economică și socială al proprietarului, să se accentueze categoric și însușirile lui cu caracter social, adică acelea prin care fiecare proprietate este înverigată în lanțul intereselor obștești. Rezultatul acestei tendințe se rezumă în deziderat care e pe cale să devină o comandă de drept, că numai un uz social al acestei instituții juridice mai poate fi îngăduit.

§ 2. Aceiași transformare s'a săvârșit în știința noastră și cu privire la cea de a doua instituție fundamentală a dreptului civil, cu noțiunea contractului.

Veacuri întregi contractul a fost socotit ca un act juridic absolut privat, care ca atare nu puteà interesà decât pe cei doi contractanți.

Voința acestora și numai dânsa îi hărăzeà cuprinsul și îi limita sau extindea după plac efectele. Legea n'aveà alt rol decât să consacre această voință a părților; abea dacă se făceà o rezervă: Părțile trebuiau să respecte în alegerea obiectului contractual, bunele moravuri și ordinea publică legală.

Sub imboldul marelor probleme sociale ale timpului nostru reluându-se analiza contractului s'a observat că însăși voința, acest element dat și cu care se operà așà de sigur mai înainte, nu este un co-eficient așà de nediscutabil al legă-

turii contractuale. Aşà spre pildă, s'a observat că foarte adesea ori se produce discordanţe între voinţa reală şi voinţa declarată, care ajunge la cealaltă parte contractantă. Vreau să scriu 1.000 şi din eroare scriu 2.000; cealaltă parte primeşte oferta mea greşită şi nebănuind nimic se pune în mişcare pentru a o satisface. Mă leagă acea ofertă la ceva? Dacă nu, ce se face cu cealaltă parte care fără nici o vină, socotind că aceasta e voinţa mea reală, a pus temei pe ea şi a inceput să lucreze în consecinţă? Dacă da, urmează că pot fi ţinut în drept la lucruri nevoite.

Şcoala individualistă sacrifică pe terţele persoane care primesc oferta greşită; şcoala socială, în interesul iuţelei şi siguranţei transacţiunilor sacrifică pe autorul voinţei greşit declarate; şcoala intermediară plecând dela ideia că voinţa declarată, este de obiceiu copia fidelă a voinţei reale, ţine legat pe autorul declarărei, la coprinsul ei. In caz însă când acesta poate dovedi că voinţa declarată nu se potriveşte cu acea reală în punctele de căpetenie, nu-l mai ţine legat la cuprinsul ei, dar il obligă a despăgubi pe cealaltă parte. In afară de această ipoteză a nepotrivirii între voinţa reală şi cea declarată asupra punctelor de căpetenie ale convenţiunei sau asupra însuşirilor substanţiale ale acestor puncte, autorul declarărei va fi ţinut la cuprinsul acestei voinţe rău exprimate, deşi este sigur că ea nu corespunde voinţei reale a autorului ei.

Se poate prin urmare în drept să fii ţinut din contract la ceva nevoit. De ce?

§ 3. Ipoteza de mai sus nu este unică. In mai toate contractele eşti ţinut la consecinţe juridice, pe care este sigur că nu le-ai întrevăzut. Care din soţi spre pildă sunt în stare să prevadă toate urmările şi problemele de drept ce se pot naşte din convenţiile lor matrimoniale? In vânzările silite, în contractele care pun capăt unei greve, în tratatele de pace, partea învinsă e ţinută la clauze şi consecinţe, pe care este sigur că nu le vrea şi numai de nevoie le subscrie.

Asemenea în dreptul modern eşti presupus că cunoşti regulamentele tutulor instituţiunilor cu care contractezi, cum spre exemplu, ale Căilor ferate, teatrelor, hotelurilor, fabricilor, etc., deşi este sigur că n'ai avut o cunoştinţă reală a lor.

Faţă cu toate aceste constatări, ce mai rămâne atunci din părerea că contractul, ca şi toate urmările lui, e un efect al voinţei părţilor şi numai al acestei voinţe?

Utilizând acest complex de cazuri, școala socială răstoarnă complet noțiunea despre contract, noțiune care durează de secole. După această școală, voința părților e numai o ocazie pentru judecător care pornind dela dânsa și consultând legea îi dă el acum un cuprins real și impune consecințe pe care echitatea și interesele sociale le reclamă. Nu voința noastră, ci legea ne leagă în materie contractuală. Iată o părere despre contract diametral opusă aceleia cu care s'a operat de secole.

Au trebuit mari sforțări din partea școalei intermediare, ca să păstreze contractului, cel puțin în principiu, caracterul de act al voinței părților, dar cu nevoia de a recunoaște că în foarte multe ipoteze, legea poate interveni și intervine foarte des în numele intereselor sociale și ale echității dictând consecințe pe care este sigur că nu le-a avut în vedere părțile, ba în anumite cazuri este absolut sigur că nu le-a vroit.

Odată această concesiune făcută, se deschid larg porțile intervenționismului statului în raporturile contractuale de drept privat.

§ 4. Dreptul acesta al statului de a interveni în contractele dintre particulari este recunoscut astăzi aproape unanim în trei mari ipoteze:

a) Când contractul de drept privat se încheie între persoane sau grupuri de persoane așà de numeroase, în cât interesând întregi categorii sociale, și efectele lui repercutându-se asupra întregului organism social, începe din raport de drept privat să câștige însemnătatea și caracterul unui raport de drept public. Exemple avem în contractele dintre patron și uvrieri, dintre proprietari arendași și muncitorii agricoli.

b) Când se denaturează funcția socială, în vederea căreia un contract este admis de legiuitor ca instituție de drept. Așà spre pildă contractul de vânzare — cumpărare este îngăduit de legiuitor pentru că are menirea socială de a aduce la dispoziția consumatorilor în schimbul prețului obiectele de care avem nevoie Ce mai rămâne însă din aceasta funcție în contractul de vânzare de produse, care se încheie la burse și care se termină printr'un calcol urmat de plata diferenței între prețul convenit și prețul produsului pe piață la ajungerea termenului? Nimic; produsul nu se aduce la consumator la locul unde s'a făcut cumpărarea, ci totul se reduce la un joc de bursă; de aceia mai toți legiuitorii opresc un asemenea contract de vânzare—cumpărare, prin

care se denaturează scopul normal şi rolul social al acestui act juridic.

c) In fine legiuitorul mai intervine în convenţiile particulare în numele intereselor de ordine publică, al bunelor moravuri şi al echităţei.

Un proprietar român îşi vinde moşia sa din ţară unui străin; doi însurăţei au gustul de a se căsători la poliţie, sau numai la biserică, ocolind pe ofiţerul stării civile; cineva se obligă ca în schimbul unui beneficiu material să săvârşească un fapt imoral sau să nu-şi facă o datorie la care morala îl obligă. Legiuitorul nu îngădue asemenea înţelegeri şi dă dreptul să'l atace ori şi cui are un interes, creind aşă numitele nulităţi radicale.

Cine-vă încheie un contract cu un minor; legiuitorul nu-l presupune pe acest din urmă încă destul de capabil pentru a-şi puteă exercită şi apără singur interesele. Altcineva obţine un contract, graţie unor manopere viclene sau prin mijlocirea unor ameninţări sau profitând de eroarea în care se află adversarul său, eroare purtând asupra obiectului, persoanei, sau scopului convenţiunei. Legiuitorul nu tolerează ca asemenea convenţiuni să pătrundă în lumea juridică fără rezerve şi pune la dispoziţia părţei vătămate o acţiune în anularea lor, creind aşă numitele nulităţi relative.

Unul dintre contractanţi obţine în schimbul unui sacrificiu minim un contra sacrificiu absolut disproporţionat dela partea cealaltă. Prin aceasta se sfidează echitarea.

Legiuitorul intervine iarăşi pentru a împiedică să-şi producă efecte în drept asemenea spolieri. Cum? Aceasta e problema specială de care vroim a ne ocupă.

* * *

§ 5. In orice contract afară de acela de danii, fiecare parte se obligă a da cevà, a face cevà pentru că în schimb şi cealaltă parte contractantă se obligă şi aduce un contra sacrificiu, o contra prestaţiune, cum îi zicem noi în drept.

Intr'un anumit gen de contracte, pe care în drept.le numim aleatorii, contra prestaţiunea este absolut nesigură; dar tocmai de aceia şi sacrificiul celeilalte părţi este minim. Spre exemplu: în prinsoare, loterie, asigurări, rente etc., cu un leu poţi câştigà un milion, dar îl şi poţi pierde, ceea ce e mai probabil şi în orice caz este sigur pentru 99 % din jucători. Dintr'un început la aceste contracte, părţile sunt conştiente că speculează norocul, că se contează pe rizic.

In asemenea ipoteze legiuitorul intervine numai pentru a nu se produce fraude şi a nu se speculà pasiunea sau neexperienţa.

În afară de această categorie de convenţiuni, în toate celelalte, contra prestaţiunile, contra sacrificiile făcute de părţi se echivalează: Când disproporţia dintre ele e prea mare, contractul sfidează echitarea. Firește că fiecare parte în calculele sale intime socotește de obicei că obţine cevà mai bun în schimbul sacrificiului pe care îl face; de acì urmează că o mică disproporţie între contraprestaţiuni este îngăduită stând chiar în intenţia tacită a părţilor.

Asemenea este îngăduit, cu anumite rezerve — disproporţia provocată de reclama comercială; aceasta pentru cuvântul că reclama nu-ţi iea posibilitatea de a controlà sau de a te informà. Cutare farmacist anunţă că pomada pe care o vinde el face să crească părul şi în palmă. Care e naivul să nu-şi deà seama că aceasta este o exagerare a unor calităţi problematice şi să se adreseze justiţiei pentru a cere restituirea preţului. Altcevà este când negustorul nu se mărgineşte la exagerări vagi a calităţilor mărfei, ci are curagiul de a garantà însuşiri precise; atunci aceste calităţi lăudate se transformă în condiţiuni garantate ale obiectului vândut. Prin urmare o disproporţie între contra prestaţiuni este îngăduită când e provocată de o reclamă inofensivă.

In afară însă de aceste două ipoteze de mai sus, a contractelor aleatorii şi a reclamei, este normal ca să existe şi se cade să existe o chivalenţă aproape perfectă între cele două contra-prestaţiuni. Când lipseşte această echivalenţă trebue să fie la mijloc, sau eroare sau viclenie sau o speculare a neexperienţei, nevoei sau uşurinţei celeilalte părţi. In toate aceste cazuri, legiuitorul intervine în numele echităţei.

§ 6. In dreptul roman, când obiectul cumpărat erà în disproporţie cu preţul obţinut de 7/12, partea păgubită puteà atacà vânzarea pentru laesio enormis; vestita lex anastasiana permitea aceasta.

Dreptul francez a păstrat acest principiu dictat de echitate.

Legiutorul nostru, sub stăpânirea unor consideraţiuni de liberalism rău înţeles, a lăsat la o parte această dispoziţie a codului francez. Am menţinut numai în codul penal o protecţie incompletă pentru minorii speculaţi.

Graţie acestei omisiuni, apar în dreptul nostru ca perfecte din punctul de vedere juridic, toate convenţiunile spo-

liatorii; vânzările de păduri moşteneşti, către societăţile străine, pe preţuri derizorii, sunt acte juridice, care după legislaţia noastră nu sfidează echitatea, în orice caz nu pe cea legală.

Mult mai desăvârşit se prezintă în această privinţă noul cod german; în § 138, legiuitorul german a pus o dispoziţie care merită o atenţie deosebită şi al cărui cuprins este următorul:

„Un act juridic, care este contra bunelor moravuri este nul. E nul în special un act juridic prin care cineva exploatând necesitatea, uşurinta sau neexperienţa altuia, obţine pentru el sau pentru un terţ, ca în schimbul unei prestaţiuni să promită sau să-i aducă avantagii patrimoniale care esced aşă valoarea prestaţiunei, că ţinând seamă de împrejurări, aceste avantagii sunt în raport cu prestaţiunea într'o disproporţie izbitoare".

Precum se vede din acest text, în dreptul german, în anumite condiţiuni este radical nul contractul în care contra prestaţiunea se găseşte într'un raport disproporţionat cu prestaţiunea celeilalte părţi. Motivele care au făcut pe legiutorul german să pună o asemenea sancţiune sunt de ordin moral; aceasta reese şi din legarea acestei dispoziţiuni cu aliniatul 1-iu al paragrafului citat, unde vorbeşte de contractele în contra bunelor moravuri. Este imoral să profiţi de inexperienţa altuia, pentru ca în schimbul unei prestaţiuni ridicole să obţii avantagii foarte mari. Ce e de asemenea important, e şi faptul că în dreptul german nu mai e nevoie ca în dreptul nostru să se speculeze asupra minorităţei sau incapacităţei juridice în general, pentru ca contractul să poată fi anulat. Chiar dacă s'a speculat asupra inexperienţei sau situaţiei dificile a unui major, contractul se poate anulà. Aceste dispoziţiuni ale noului cod german îşi găsesc explicarea normală în istoricul acestei probleme şi în experienţa făcută pe acest tărâm.

Din răstimpuri s'a căutat un mijloc de a înfrână camăta şi specularea nevoiei sau neexperienţei

Diferitele legi prin care se limita quantumul dobânzilor n'au dat nici un rezultat; cămătarul îşi reţineà dela început din capital diferenţa de dobândă care excedà pe aceea îngăduită de legiuitor; prin aceasta debitorul eşà şi mai jefuit decât dacă acea dobândă exagerată i s'ar fi luat treptat în cursul duratei contractului.

Biserica catolică în evul mediu, văzând că nu poate înfrână camăta, a oprit pur şi simplu însăşi împrumutarea.

Cum însă nimeni sau foarte puțini aleargă de plăcere la împrumut, societatea pentru a satisface nevoile cărora se datorează în drept naşterea acestui contract, a găsit căi lăturalnice pentru ca munca să poată profită de capitalul acumulat din mâna altora. Constituirea de rente erà mijlocul obişnuit pentru a ajunge la acest sfârşit.

Dreptul modern, până la cel german. crezând că nu este posibil să stârpească răul a renunțat la ori ce intervenție, lăsând în grija fiecăruia de a se salvà singur. Abia dacă s'a oprit, — şi aceasta în chip foarte timid —, anatocismul, adică dreptul de a stipulà dela început dobânzi la dobânzi.

§ 7. Legiutorul german a luat o cale cu totul nouă. Prin legea din 1880 contra cametei, modificată şi completată în 1893, s'a penalizat faptul, până atunci cu caracter civil, de a se face camăta. Totuşi această lege erà necomplectă prin aceea că să cerea ca o condițiune legală să se dovedească că speculantul făceà camătă în chip profesional şi obişnuit. Graţie acestor dispoziţiuni restrictive, scăpau neatinse o mulțime de afaceri veroase. Noul cod german a mers mult mai departe, formulând paragraful 138 foarte larg. Nu se mai cere ca acela care a luat uzură să fi făcut aceasta în mod obişnuit; e destul ca într'un caz izolat să se facă camătă şi să se abuzeze de nevoia altuia, pentru ca contractul să fie nul, ba chiar să fie condamnat cămătarul şi la daune. In al doilea rând prin acest paragraf s'a întins aceste dispoziţiuni contra cametei nu numai la contractele de credit ci la toate contractele în genere. Aşa de exemplu: la vânzare, dacă speculezi asupra nevoiei altuia şi-i cumperi lucrul pe nimic, se aplică perfect de bine principiile contra cametei; tot aşa la închiriere de servicii (contractele de muncă), etc.

§ 8. Pentru a se aplicà însă acest paragraf 138 din c. c. german, se cer două condiţiuni, două feluri de elemente: 1) un element obiectiv, o disproporţie mare între prestaţie şi contra-prestaţie şi 2) un element subiectiv, să profiţi de slăbiciunea individului cu care ai contract, de o nevoe în care se găseşte sau de inexperienţa lui. Firește că şi în dreptul german, dacă eşti om sănătos şi nu te-ai găsit într'o nevoe pentru a te hotărî să contractezi în condiţiuni desavantagioase, înseamnă că aşa ai vroit şi după cum nu te poate nimeni oprì, de asemenea nu te poți plânge nimănui. Sub aceste două condiţiuni, una obiectivă şi alta subiectivă contractul va puteà fi anulat.

§ 9. Această nulitate însă nu se bazează câtuşi de puțin

în dreptul german pe teoria viţierei consimţimântului; nu pentru motivul că partea n'a avut o voinţă liberă poate cere anularea. Nulitatea izvorăşte dintr'un principiu de morală cum am spus mai sus; este imoral să profiţi de nevoia altuia. De aceea, se poate foarte bine ca partea care a încheiat un asemenea contract să fi fost perfect sănătoasă, ba ceva mai mult să fi dat dovadă de cel mai mare cumpăt în toate afacerile sale de până atunci; dar, cum ori cine la un moment dat se poate găsi într'o aşă situaţiune în cât să fie nevoit a contracta într'un mod dezastros, legiutorul îi vine în ajutor şi îi întinde o punte de scăpare: anularea contractu'ui. Are cineva spre exemplu un copil grav bolnav; ar scăpà cu siguranţă dacă i s'ar face o operaţie, aceasta însă costă mulţi bani şi omul n'are în casă suma necerară; se adresează unui bancher sau unui cunoscut spre a-l împrumutà; acesta văzând situaţiunea dificilă în care se găseşte caută să-l exploateze şi abuzează de nevoia lui. Părintele pentru a-şi salvà copilul e în stare să facă ori ce sacrificiu şi primeşte contractul în condiţiunile cele mai oneroase. Nici eroare, nici dol şi presupunem că nici elementele violenţei din dreptul nostru nu sunt întrunite la încheerea acestui contract. Mai târziu însă când pericolul a trecut, gândindu-se mai limpede vede că a fost speculat neomenos; dreptul german îi dă dreptul să ceară anularea contractului.

Dacă ar fi să ne bazăm numai pe teoria consimţimântului neliber, n'ar puteà cere anularea; atunci când şi-a dat consimţimântul erà absolut liber. Ceea ce servă ca bază pentru anularea contractului este precum vedem fapta imorală a părţei care speculează nevoia în care se găseşte celalt co-contractant. Această distincţiune pare subtilă, dar ea salvează tocmai principiile de morală în afacerile de toate zilele.

Se discută dacă superioritatea aceasta a codului german în ipoteza discutată, se menţine şi din punctul de vedere practic; dacă partea în nevoie mai poate găsi sub imperiul acestui cod tot aşà de grabnic ajutor ca sub imperiul codului nostru şi dacă de aceste dispoziţiuni din § 138 al noului cod german, scrise cu cele mai bune intenţiuni nu se poate face abuz putând fi uşor transformânte într'o armă de şicanare a creditorului.

Cred că obiecţiunile sunt numai aparente. Un capitalist serios, particular sau bancă, nu trăeşte din specularea nevoilor disperate ale altora; banul are destulă forţă şi atrac-

ție pentru a-și găsi fructificarea fără a fi nevoe de jefuire. În cazurile când totuși devine un instrument pentru triumful lăcomiei, legiutorul face mai bine punându i zăgaz. O societate sănătoasă găsește posibilitatea de a-și ajută membrii în momente de nevoie și de a nu i lăsă pradă spolierei. Diferitele case de credit și ajutor ale feluritelor categorii de slujbași și meseriași, băncile cooperative, casele de economii, creditele înființate de stat etc., sunt atâtea pilde, că atunci când spoliarea devine îndrăzneață o societate cu vlagă știe să se pună în apărare.

§ 10. Principiul și dispozițiunile paragrafului 138 din codul german ar fi putut servì drept călăuză legiutorului nostru cu ocazia legiferării asupra **tocmelilor agricole.**

Firește că dacă l-ar fi luat pur și simplu și l-ar fi trecut în legislația noastră fără alte cautele, ar fi fost o greșală; poate însă mai mică decât cele ce s'au făptuit. Pe de o parte s-ar fi dat judecătorului un rol prea anevoios, lipsindu-i elementele de apreciere pe care le reclamă controlarea unui contract așà de special; iar pe de altă parte s'ar fi deschis prea larg drumul către procese, înclinare așà de răspândită în păturile societății noastre.

Dacă însă pe lângă dispozițiunile acestui articol s'ar fi menținut și realizat comisiunile regionale din legea tocmelilor agricole a d-lui Carp, lucrurile ar fi luat o înfățișare cu totul alta.

Aceste comisiuni ar fi avut rolul ca să informeze justiția asupra prețurilor normale din fiecare localitate. Atâta vreme cât proprietarul s'au arendașul s'ar fi menținut în limita acestor prețuri, accesul la Justiție trebuie a fi împiedicat.

Este însă posibil ca o situațiune excepțională a unei proprietăți să îndrituiască pe proprietar a trece peste această limită a prețurilor obișnuite. Trebuie să se lase liberă această depășire, rostul comisiunilor fiind numai de a constată prețurile normale și în general, iar nu de a dictà prețul muncei și al pământului pentru fie care caz anumit. Acest preț se formează singur, din nenumărate elemente speciale și nu se improvizează după comandă. Odată îngăduită trecerea peste prețul obișnuit, trebue deschis și drumul celei lalte părți către justiție, care în speță ascultând motivele care au îndrituit depășirea prețurilor obijnuite, va menține sau va anulà contractul, călăuzindu-se de principiile cuprinse în sus citatul paragraf din codul german.

Prin aceasta s'ar fi garantat, pentru ori ce caz individual care ar depăși normalul, respectarea echității și s'ar fi evi-

tat naivitatea legislativă de a încercà să se fixeze dela centrul unei țări prețurile muncei și ale terenului pentru fiecare localitate și moșie, în parte, pretenție tot așà de naivă cum ar fi spre pildă aceia de a comandà ca în viitor locuitorii din cutare sau cutare sat să fie blonzi sau bruni, deștepți sau proști.

Așà se întâmplă însă de obicei, când capete îmbibate o viață întreagă cu utopii, în lipsa unei culturi științifice serioase și speciale, se trezesc chemate ca să legifereze pentru lumea reală; puteà să fie și mai rău; să ne mulțumim că am scăpat și cu atât. Din fericire lumea reală și-a văzut de drum, nu mai bine sprijinită și controlată decât înainte, dar în schimb cevà mai mult șicanată.

* * *

§ 11. Din cercetările făcute mai sus, socot că reiese o constatare: cât de înapoi a rămas legislația noastră, atât pe tărâmul dreptului de proprietate cât și pe acela al contractelor, față de legislația străină și mai ales față cu noile concepții despre drept și marile nevoi ale timpului.

La restaurarea statului nostru s'a căutat a i se dà grabnic o justiție mai modernă, cel puțin în aparență. Pentru aceasta erà nevoie de oameni și de legi. Aceste din urmă s'au găsit lucrate gata de străini; fără multă cumpănă le-am luat și de 46 ani trăim pe acest tărâm mai mult din munca și gândirea altora, decât din a noastră. Mai grea erà problema primă, de a găsì personalul necesar. Dacă recrutarea s'ar fi făcut după anumite norme și ar fi fost ferită de nevoile, și mai ales de pasiunile politicei de toate zilele, încă situația ar fi fost de îngăduit, cu toată nepregătirea elementelor recrutate. Din nenorocire însă o concepție prea formalistă, ași puteà zice prea simplistă despre mecanizmul constituțional, a îngreunat și mai mult problema. Imi amintesc și acum cu groază de mormanul de decrete cu numiri și revocări, în magistratură, care însoțea venirea fiecărui regim, ba chiar a fiecărui nou ministru de justiție.

O îndreptare ușoară s'a realizat prin introducerea inamovibilității parțiale de către guvernul conservator din 1888; zic îndreptare ușoară pentru că multe din relele de căpetenie au rămas în ființă și pe deasupra s'a provocat pe ne gândite altele nouă. Numirile în magistratura amovibilă au rămas ca și mai înainte la bunul plac al miniștrilor, sclavi la rândul lor ai partidelor și patimilor politice; ina-

întările de asemenea. Ba ce e mai grav, magistratul care înainte de inamovibilitate ar fi avut în faţa sa doi potrivnici egali de tari politiceşte, stà mult la gânduri înainte de a nedreptăţi pe unul şi de obicei îşi găseà salvarea făcându-şi cu voie or fără voe datoria; după 1888 fiind sigur de locul său şi înboldit de dorul înaintării, îşi puteà alege liber pe acel dintre cei doi potrivnici care în calculele sale l-ar fi putut svârli mai grabnic în sus, către magistratura cea mai înaltă.

In acest răstimp singura garanţie pentru mersul bun al Justiţiei nu puteà fi găsită decât în persoana însăşi a Ministrului de Justiţie. Şi astăzi mai licăreşte în amintirea oamenilor de drept şi a împricinaţilor jinduiţi de dreptate şi mai ales după dreptatea la timp dată, trecerea luminoasă pe la Ministerul Justiţiei a câtorvà personalităţi distinse din lumea noastră juridică printre care desigur cea mai scânteietoare este a ilustrului şi scumpului sărbătorit prin volumul de faţă. Poate că temeiuri dictate de unele nevoi ale politicei noastre interne, poate greşeli ale unora, sau slăbiciunea altora, a făcut ca aceste urme de lumină aproape pierdute în întunericul care acopere trecutul justiţiei noastre să fie de foarte scurtă durată şi foarte puţine, foarte puţine. Istoria nepărtenitoare va şti să stabilească asupra cui cade răspunderea că într'o ţară în formaţie, abeà scoasă din haosul vieţei orientale şi ca atare lipsită atât de o concepţie bine închegată asupra însuşirilor de ordin superior ale celor care trebuià să o conducă, cât şi de o pletoră de oameni de elită, că totuşi aceşti puţini n'au fost ţinuţi decât întâmplător la posturile pentru care interesele înalte ale ţării îi indicà. Dar să nu mergem mai departe şi să nu anticipăm asupra judecăţii istoriei. In orice caz, prin legea din anul trecut asupra organizării magistraturii a actualului Ministru de Justiţie, s'a dat satisfacţie multora din vechile desiderate privitoare la recrutarea personalului şi înaintarea în magistratură, fixându-se astfel norme legale în locul norocului întâmplător de a aveà om la Ministerul de Justiţie care să ştie a-şi alege personalul. Putem zice că în afară de mici îndreptări rezervate viitorului, problema alegerei personalului magistraturii, a ajuns din punctul de vedere legal la rezolvirea de mult năzuită.

Prin aceasta s'a apropiat şi vremea de a se reluà cealaltă problemă, a revizuirei legilor în raport cu tendinţele

vremei, ţinându-se seamă de experienţele de până acum şi mai ales de însuşirile poporului nostru.

Când? De cine? Şi cum?... iată trei întrebări al căror răspuns e o taină a viitorului. Dee ne Domnul mai multă cumineţenie decât am arătat până ce s'a deslegat cealaltă problemă privitoare la personalul pus în serviciul zeiţei Themis.

EM. ANTONESCU.

TRADUCERILE DIN LIMBILE CLASICE

In volumul al doilea al *Criticelor* sale, d-l T. Maiorescu vorbind despre noţiuni se exprimă: „Ele s'ar perde una în alta, dacă n'ar fi fixate prin semne subiective, în locul sensibilităţii reprezentărilor, din care s'au scos. Aceste mărci subiective pentru deosebirea noţiunilor sunt *cuvintele*. De aceea cuvintele însemnează numai generalităţi şi nu sunt niciodată în stare să exprime individualitatea... Limba este focul în care reprezentările obiectelor îşi mistue toată materialitatea şi nu lasă decât ideea lor abstractă şi generală". Şi puţin mai jos continuă: „Noţiunile se modifică, îşi schimbă conţinutul, devin mai abstracte, după cum se modifică şi progresul cunoştinţelor omeneşti... Mai toate noţiunile popoarelor moderne sunt deosebite de aceleaşi noţiuni antice. Altă idee are Românul şi altă idee aveà Romanul despre pământ, despre îngrăşarea lui, despre maşine agricole, despre vestminte, despre căi de comunicaţie, despre suflet, despre guvern, despre religie etc. etc. aşà în cât astăzi cu greu se va găsi o noţiune modernă congruentă cu cea antică corespunzătoare. De regulă noţiunile posterioare sunt mai generale decât cele primitive şi inteligenţa popoarelor în sumă totală face un progres pronunţat spre abstracţiune.

„Paralel cu această transformare tăcută a cuprinsului noţiunilor în laboratorul intelectual al omenirii, merge o schimbare corespunzătoare a formelor lor externe, adică a *cuvintelor*. Când pentru prima oară se dă unei noţiuni numele, adică cuvântul său, partea principală a tonurilor acestui cuvânt se iea de regulă din sonurile reprezentărilor nemijlocite, din care s'a format noţiunea. Ele sunt dar o oglindă credincioasă a gradului de abstracţiune, pe care se aflau oamenii în timpul când au botezat tânăra noţiune. Până când inteligenţa poporului se află pe aceeaş treaptă de abstracţiune, până atunci sonurile păstrează un înţeles primitiv al lor şi din această cauză sunt respectate. Indată

ce însă poporul face un progres de abstracţiune în privinţa cuprinsului aceleeaşi noţiuni, se desface legătura ce o uneà cu reprezentările mai materiale şi mai mărginite dela început, sonurile ei primitive îşi pierd înţelesul şi ne mai având pentru ce să fie respectate, se modifică şi se „corump" foneticeşte" (1).

Stabilind astfel valoarea noţiunilor, d-l T. Maiorescu, căută prin logică să ajungă la concluziunea că stimologismul, în vorbire ca şi în scriere, este o piedică în progresul omenirei şi că ceeace filologii, de pe vremuri, numeau corupţie fonetică, aceasta tocmai este propria viaţă a limbii şi a inteligenţii unui popor.

Plecând dela aceleaşi principii de logică, noi vom căuta să arătăm, în cele următoare, că adevărurile de mai sus îşi au aplicarea lor şi pe un alt teren al filologiei, pe terenul traducerilor dintr'o limbă într'alta. Spre a circumscrie însă cercetarea noastră ne vom mărgini numai la *traducerile din limbile clasice* în limbile moderne.

Dacă valoarea noţiunilor este relativă, dacă, cu alte cuvinte, noţiunile variază din generaţie în generaţie, dela popor la popor, şi chiar dela individ la individ, atunci este evident că exprimarea unei gândiri dintr'o limbă într'alta trebue să fie o operaţiune intelectuală dintre cele mai grele. Căci suntem siliţi să ne dăm seama dacă conţinutul şi sfera noţiunilor de tradus se acopere întocmai cu conţinutul şi sfera noţiunilor din limba în care se face traducerea. Şi aci nu e vorba de raportul de afirmare sau de negare dintre subiect şi predicat. Acest raport, se înţelege dela sine, este acelaş în ambele limbi. Greutatea traducerii stă, însă, în dreapta preţuire a fiecărei noţiuni în parte.

Să presupunem că avem de pildă următoarea propoziţiune: Ὦ ἀρετή, λόγος ἄρ' ἦσθα! Lăsând la o parte, în cazul acesta, forma exclamativă în care se exprimă raportul dintre subiect şi predicat, ca să putem traduce corect propoziţiunea, trebue să ne punem întrebarea întâiu, dacă ἀρετή este tot una cu vorba românească *virtute* şi în al doilea rând, dacă λόγος însemnează tocmai ceeace numim noi *cuvânt*.

Dacă am alergà la dicţionar, acesta sau ne-ar pune în faţa a o mulţime de termini cu înţeles deosebit sau ne-ar ispiti să traducem vorba cu primul cuvânt ce ne ar cădeà sub ochi. Gebhardi, dela care împrumutăm exemplul de mai

(1) T. Maiorescu, *Critice*, vol. II, pag. 118, ed. Minerva.

sus, nici nu îndrăznește să-l traducă în întregime în limba sa: Die *stolze virtus* nichts als ein Wort! (1)

Dacă de pildă cuvântul grecesc ἀρετή are o sferă și un conținut diferit de al noțiunei exprimată prin cuvântul latin *virtus* și dacă acesta, la rândul său, nu mai e congruent cu francezul *vertu* și cu germanul *Tugend* și cu atât mai puțin cu spălăcitul și lipsitul de înțeles *virtute*, atunci este evident că o traducere exactă dintr'o limbă într'alta nici nu este cu putință.

Să luăm o singură noțiune și să o analizăm în vestmântul său limbistic și din evoluția înțelesului ei să ne dăm seama de relativitatea valorii noțiunilor în genere.

Fie d. e. noțiunea ἀρετή, *virtus*. Filologicește este dovedit că ἀρετή e format din radicalul αρα — unii filologi îl pun în legătură cu ἀνήρ, bărbat — și sufixul τη. Acest sufix deși dă ideei materiale cuprinse în αρα o nuanță de abstracțiune, (2) întocmai—ca și latinescul *ta*, *tus*, în *juventa (juven-tus)*, *senectus*, *vir-tus*, totuși până la scriitorii atici cuvântul ἀρετή își păstrase valoarea sa materială: *bărbăție*, *destoinicie*, *curaj*. Numai mai târziu ἀρετή a ajuns la înțelesul abstract de *virtute*, *calitate*, *înțelepciune* etc.

Ca și ἀρετή tot astfel și *virtus*, avuse la început numai o însemnare materială: *bărbăție*, *putere*, *curaj* etc.: *Appellata est enim ex viro virtus, viri autem propria maxime est fortitudo* (3).

Cu timpul, însă, vorba *virtus*, care are aceeaș tulpină ca și *vir* și *vis*, (4) a început să îmbrățișeze atât calitățile corporale cât și pe cele sufletești ale unui bărbat.

In fraza: *Dolus an virtus quis in hoste requirat*, *virtus* însemnează fără îndoială, *putere fizică*; în fraza lui Caesar: *Perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri*, *virtus* are evident însemnarea de *curaj;* însă, în fraza lui Sallustius: *Civis cum civibus de virtute certabant*, *virtus* nu poate avea altă însemnare decât de: *calitate morală*, *virtute*.

In limbile romanice cuvântul a trecut numai cu însemnarea sa abstractă, fr. *vertu*, it. *virtù*, span. *virtud*, afară de limba română, în care s'a păstrat și înțelesul material

(1) W. Gebhardi, *Ein ästhetischer Kommentar zu den lyrichen Dichtungen des Horaz*, pag. 165.
(2) K. Brugmann, *Griechische Grammatik*, pag. 97.
(3) Cicero, *Tuscul*, II. 18, 43.
(4) A Walde, *Lateinisches etimologisches Wörterbuch*, pag. 675.

al lui *virtus*. In românește zicem în *vârtutea unei legi*, a unui drept, adică în *puterea* unei legi, a unui drept. Admițând însă că expresiunea aceasta este o formațiune cultă, este sigur totuș că adjectivul *vârtos* are o însemnare materială (1).

* * *

Când avem să facem traducerea unor termeni ca bunăoară *virtus*, sau în genere a unor termeni a căror „marcă materială" a dispărut, suntem siliți, de multe ori, sau să parafrazăm cuvintele, sau să ne mulțumim cu interpretarea textului. Deplina și desăvârșita acoperire a sferei și a cuprinsului noțiunilor este adeseaori o operațiune de gândire dintre cele mai grele.

Spre a puteà face o traducere exactă trebue să ținem seama de firea limbei din care traducem și de firea limbei în care traducem; numai dacă avem în vedere caracterele speciale ale ambelor limbi, numai atuncea traducerea noastră poate să fie o oglindă, palidă ce e drept, a originalului.

Caracterele speciale ale limbilor antice, caractere cari se deduc în mare parte din cele spuse până aci, sunt următoarele patru:

1. *Plasticitatea.*

Fiindcă noțiunile la originea lor sunt concrete și materiale, cuvintele, ca reprezentate ale lor, trebue să ne dea imagini sensibile, *imagini plastice*. Plasticitatea este deci primul caracter al limbilor clasice, față de limbile moderne cari sunt prin firea lucrurilor mai abstracte.

După cum moneda, *pecunia*, a trecut printr'un proces de abstracțiune, pornind dela schimbul în natură, schimbul de animale *pecu*, trecând prin bara de metal, *aes rude* și apoi prin moneda sunătoare, fără zimți și în urmă cu zimți, până la bancnotele de hârtie de astăzi, tot astfel a trecut, prin acelaș proces de abstracțiune și cuvântul ca reprezentant al noțiunei. Cu greu ne mai putem da seamă astăzi de originea materială a cuvântului *stimă* d. e., derivat din *aes-timo*, a prețuì în monedă sunătoare, sau a cuvântului *înalt* dela *alo*, a hrăni, a face să crească.

Limba latină, având o dezvoltare mai târzie decât limba grecească, ar fi trebuit să fie cu mult mai abstractă în ter-

(1) O. Densușianu, *Hist. de la lang. roum.* p. 195, citează expresiunea din *Breviarius de Hierosolyma, in virtute diei*, în rom. *în puterea zilei*.

meni decât soră-sa mai mare. Cu toate acestea, faptul că Romanii au fost un popor de agricultori, un popor de oameni practici, limba latină se resimte de această ocupaţiune a purtătorilor ei.

Plasticitatea limbilor vechi rezultă şi din deasa întrebuinţare a verbului. Se ştie că limbile clasice sunt cu mult mai bogate în verbe decât sunt limbile moderne, cari, la rândul lor, au substantivul în număr mai mare.

Verbul arătând acţiune face ca imaginele să fie mai sensibile prin indicarea de note particulare, de timp, mod, persoană etc. în vreme ce substantivul ne dă imaginea simplă.

Vorba παραστάσις nu însemnează numai *ajutor;* ea ne arată, supt formă concretă, ajutorul pe care ni l dă cineva *punând umărul.*

In Urbe sepeliri lex vetat, legea opreşte înmormântările în Roma, sau *memoria exercitatione firmatur*, exerciţiul întăreşte memoria, în ambele aceste exemple expresiunea latină este mai plastică decât în româneşte, în primul caz, fiindcă avem întrebuinţat verbul *sepeliri* în loc de *sepultura* sau *funus* şi în al doilea caz, fiindcă se întrebuinţează forma pasivă, *firmatur*, formă mai sonoră şi mai sensibilă decât forma activă. De altfel limba latină nu admite un substantiv abstract ca subiect al unui verb activ. *Exercitatio memoriam firmat*, ar fi contrar limbei latine.

Plasticitatea limbilor clasice se mai vede şi din deasa întrebuinţare a adverbului, în loc de adjectiv, şi a adjectivului, în loc de substantiv:

Facete dicta, vorbe de spirit; *summi oratores*, floarea oratorilor; ἐσχάτη ἡ νῆσος, extremitatea insulii; ἄκρον τὸ δένδρον= *summa arbor*, vârful arborelui.

Când, prin urmare, avem să traducem un pasagiu latin sau grec în limba noastră trebue să ţinem seamă neapărat de acest prim caracter particular al limbilor vechi şi în acelaş timp expresiunea românească să o dăm conform spiritului limbii româneşti. Firea particulară a limbilor antice cere să se zică *summa arbor*, arborele cel mai de sus, firea particulară a limbii noastre reclamă să se zică *vârful arborelui,* adică să traducem adjectivul printr'un substantiv.

Când, însă, plasticitatea este anume căutată de scriitor, pentru ca să producă, prin imagini sensibile, anumite emoţii cititorului, traducerea trebue să deă şi în limba noastră aceeaş plasticitate:

Ibant obscuri sola sub nocte per umbras = *Fantome* călcau singuratice încet prin *negura* nopţii.

Senzibilizarea unei imagini se face prin mai multe căi; mijlocul însă cel mai lesnicios este întrebuinţarea vorbelor populare, cari încă nu şi-au perdut materialitatea lor şi întrebuinţarea de cuvinte vechi ce se găsesc în mare număr în cronicari, şi cărţile noastre bisericeşti. *Degetul suleget*, în loc de *inelar*, *rost*, în loc de *gură*, fără îndoială, trezeşte mai repede imaginea sensibilă decât echivalentele lor, tocit e de prea multă întrebuinţare.

De asemenea o sentinţă sau un proverbiu se va traduce în limba noastră tot printr'o sentinţă sau proverbiu analog: *Bonum est duabus niti ancoris*=Paza bună trece primejdia rea; *Perfusus calida gelidam timet aquam* = Cine s'a fript cu papară, suflă şi în iaurt; *Verbum sit* = Ajunge o măciucă la un car de oale.

2. *Sărăcia de cuvinte.*

Al doilea caracter particular al limbilor clasice, caracter ce decurge din aceeaş proprietate a lor de a aveà noţiuni sensibile şi materiale, este *sărăcia* de anumiţi termini.

Limba elină, ca şi mai ales limba latină, aveau în genere mai puţini termini ştiinţifici şi noţionali chiar decât noi Românii, pe cari mijloacele de comunicaţiune de astăzi ne-au aruncat, fără voia noastră, în mijlocul civilizaţiunii celei mai înaintate şi ne-au obligat să încetăţenim o mulţime de cuvinte noi.

De altfel împrumuturile noi pentru idei noi sunt fatale. Chiar şi Romanii pentru a-şi puteà exprimà şi nuanţà ideile lor au fost siliţi să împrumute dela Greci aproape 6950 cuvinte şi o sumă altele dela Gali, Germani etc. (1)

Romanii, însă, împrumutau vorbe greceşti şi pentru că li se păreau acestea mai sonore decât vorbele lor corespunzătoare: *Tanto est sermo Graecus Latino jucundior, ut nostri poetae, quoties dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornarent.* (2) Vorbe ca *diota, carbasus, barbitus, Tartarus* etc. gâdileau plăcut urechile locuitorilor de pe malurile Tibrului.

Iată câteva exemple de sărăcie de termeni latini şi câteva indicaţii de cum ar trebui traduşi în româneşte:

Virtutes cernuntur in agendo = Virtuţile se văd în *fapte*. *Consilium ceperunt plenum sceleris* = Au făcut un plan *criminal*.

(1) Crouzet-Berthet, *Méthode latine*, pag. 20.
(2) Quintilianus, *Inst. orat.* XII, 10, 33.

Expresiunile *corporis dolores, testis et spectator* (hendiadă), *tempus legendi,* le vom traduce: durerile *corporale,* martur *ocular,* timp de *lectură,* fiindcă limba latină nu posedă termenii corespunzători, *corporal, ocular* şi *lectură.*

In astfel de cazuri, prin urmare, vom porni în totdeauna dela limba în care se face traducerea.

3. *Sintetismul.*

Al treilea caracter particular al limbilor clasice este sintetismul lor. Limbile vechi având sufixe bogate, pot să sintetizeze într'un singur cuvânt o mulţime de idei şi nuanţe de idei, ceeace nu pot să facă limbile moderne, cari, perzându şi cu timpul sufixele lor cazuale şi personale, întrebuinţează mai multe vorbe pentru exprimarea aceleeaş idei; cu alte-cuvinte limbile clasice sunt limbi *sintetice* adică *concise,* faţă de limbile moderne cari sunt *analitice,* adică *precise.* Precizarea ideei se face prin întrebuinţarea a o mulţime de vorbe: d. e. ἀμφοτέρῃσιν, o singură vorbă, se traduce în româneşte, *„cu amândouă mâinile"*, trei vorbe; *pulcherrime,* o singură vorbă, se traduce în româneşte, *„în chipul cel mai frumos"*, cinci vorbe; *Caesar pontem confecit,* trei vorbe, se traduc în româneşte, *„Caesar puse să se construiască un pod"*, şapte vorbe (1).

Concisiunea sintetică este o calitate a scriitorilor mari. Ea trebue observată cât mai mult şi în traducerile noastre căci, afară de împrejurarea când cineva este în stare să facă fraza plină, cum făceà Cicerone, sau fraza armonioasă, cum făceà Odobescu, la noi, nimic nu poate fi mai neplăcut decât un stil umflat şi lipsit de armonie.

Fraza concisă: *Quod arduum sibi, catera legatis permisit,* vom traduce-o tot concis: *Pentru sine ceeace erà greu, restul l-a lăsat pe seama ofiterilor.*

De altfel, fiindcă în orice traducere trebue să avem în vedere întâiu ideea, pentru precizarea acestei idei vom sacrificà orce artificiu stilistic.

Librum perlegit, va deveni în româneşte, *a citit cartea din doască în doască,* iar *legebam tuas litteras* vom traduce, *eram tocmai pe cale să citesc scrisoarea ta.*

4. *Periodicitatea.*

Al patrulea caracter special al limbilor clasice este în-

(1) G. Popa Lisseanu, *Gramatica limbii latine,* pag. 153.

suşirea lor de a fi *periodice*, sau, dacă ne-ar fi permis să întrebuinţăm un barbarism nou, periodicitatea.

Limbile vechi aveau o deosebită predilecţie pentru fraza *periodică*, pentru fraza *plină* şi *pompoasă*, în vreme ce limbile moderne ţin la fraza *scurtă*, la fraza *simplă*.

Fiecare bărbat cult din Grecia trebuià să treacă prin ἀγορά, fiecare roman liber trebuià să treacă prin *for*. Acì aveau tinerii să-şi complecteze educaţia, căci, atât la Atena cât şi la Roma, toţi cetăţenii trebuiau să devie oratori.

Influenţa forului se vede, mai ales la Roma, în stilul tuturor scriitorilor, chiar şi în cel al poeţilor. Scriitorii greci ca şi scriitorii latini, cu toată concisiunea limbii lor, căutau să scrie şi să vorbească în fraze mari, în fraze pline, căutau să grupeze şi să subordineze în jurul unei idei principale, o sumă de idei şi de circumstanţe secundare. Tendinţa aceasta de amplificare şi de strălucire a stilului clasicilor se vede din deasa întrebuinţare a *hendiadei*, a *dichotomiei* (perioadei de principale) şi a *perioadei* (propriu zisă).

Pateris libamus et auro (hendiadă) ar deveni în româneşte *pateris libamus aureis*, „bem din cupe de aur".

Non paranda nobis solum sapientia est, sed fruenda etiam, ar deveni în stilul românesc *paranda nobis sapientia est et fruenda*, „să fim cuminte şi să ne folosim de cumineţenia noastră".

Cum venisset, dixit, ar deveni în limba românească, *venit et dixit*, „a venit şi a spus".

In discursurile latine găsim de nenumărate ori repetându-se *esse videatur*. Dacă pentru urechile Romanilor acest *esse videatur* erà sonor şi armonios, de sigur pentru cititorul traducerii unui discurs latin aceste vorbe vor slăbì efectul frazei. Ele trebuesc lăsate netraduse.

Fiind acestea caracterele speciale ale limbilor clasice, când avem de făcut o traducere nu e bine să traducem „mot à mot", ci trebue să pornim dela *idee*. Această idee este conţinută în *rădăcina* vorbii. Ceeace este deci important este ideea, iar nu cuvântul, care are o însemnătate secundară. Putem, prin urmare, *să înlocuim în traducere vorbele de aceeaş rădăcină*, unele cu altele, păstrând însă în totdeauna ideea arătată prin acea rădăcină. Ideea ce se găseşte în *studium, studiosus, studiose, studere* se poate redà în limbile moderne prin orcare din aceste feluri de cuvinte.

Fără să abuzăm de *etimologii*, trebue să pornim totuş dela ele; căci cine stăpâneşte tulpina vorbii stăpâneşte noţiunea.

Florile se veştejesc şi apoi se usucă, tulpina însă are putinţa să ne dea flori multe şi în repeţite rânduri.

De altfel la orce traducere punctul de greutate nu stă atât pe cuvânt în sine cât mai mult pe *legătura măiestrită* dintre cuvinte, subiect şi predicat, substantiv şi complement, pe ceeace Horatius numeşte *junctura callida*. Această *junctura callida* se trezeşte în mintea traducătorului, de câte ori punctul de plecare este limba în care se face traducerea.

Această *junctura callida* o înţelege şi *Goethe* când ne spune: «Die originalsten Autoren der neuesten Zeit sind es nicht desswegen, weil sie etwas neues hervorbringen, sondern allein, weil sie fähig sind, dergleichen Dinge zu sagen, als wenn sie vorher niemals wären gesagt gewesen» 1).

G. POPA LISSEANU.

---

(1) Goethe, *Maximen und Reflexionen*, V. Abth.

MONA LIZA.

Mona Liza di Giogonda, e legendă florentină,
E'ncarnarea framaseţei falnice ca veşnicia;
Leonard a zagrăvit'o limpede, cu trăinicia
Genialei sale arte; veacuri o privesc, 'se'nclină.

S'a oprit pe gură-un zâmbet ce respiră gingăşia,
Toată dragostea aprinsă într'un suflet ce saspină
A'nghegat'o 'n frantea-i largă, laminoasă ca făclia,
Şi din ochi făcă să-i cadă fâşii calde ăc lamină.

Dar Gioconda e minune, e visată 'nchipuire,
Na s'a adambrit sub soare, na e pământesc izvoral
De atâta fermecare, de nespusă strălucire;

Toate 'ncântarile vieţei se petrec, se duc, iau sboral,
Mona Liza rămâne-va ideal de nemurire
Făurită 'n vis de'un genia ce-şi 'ascultă tainic doral.

GEORGE VOLENTI.

DIN TRECUTUL ŞCOALELOR ROMÂNEŞTI DIN BRAŞOV

(o notiţă)

In toamna anului 1850 se deschise în Braşov, la stăruinţa vrednicului protopop Ioan Popasu, într'o casă particulară, luată cu chirie, clasa I a noului gimnaziu românesc, sau, cum se numiă pe atunci, clasa IV normală (primară). Clasa aceasta, care avea de profesor pe fericitul Gavriil Manteanu, fost mai înainte dascăl la seminariile din Buzău şi din Râmnicul-Vâlcii, era cercetată de 26 elevi, cei mai mulţi din Braşov şi din împrejurime. Intre aceştia era şi unul venit nu de multă vreme din Ţara românească, al cărui tată era dus în afaceri naţionale în Viena, unde a petrecut şi a lucrat mai mulţi ani de zile, şi a cărui mamă se afla la fratele ei, protopopul I. Popasu.

Era un timp de reînviere naţională, timpul, în care Românii ardeleni, scăpaţi din iobăgie, căutau să câştige printr'o încordare extraordinară, acelea ce perduseră prin vitregitatea unui trecut plin de suferinţe. Ei erau convinşi, că numai prin învăţătură se vor putea renaşte sufleteşte şi astfel lozinca timpului era: *şcoale!* Cuvântul acesta mântuitor îl rostise în Braşov însuşi Popasu şi la îndemnul lui negaţătorii români din acest oraş îşi deschiseseră pungile şi din mijloacele lor particulare făcuseră începutul unui gimnaziu românesc ca clasa, despre care am amintit mai sus.

Dar întreprinderea odată începută, trebuiă dusă la îndeplinire. Noua şcoală secundară trebuia aşezată într'o

clădire proprie și înzestrată cu profesori bine pregătiți și cu mijloacele de învățământ necesare.

Pentru acestea era nevoie de noui jertfe materiale, jertfe care trebuiau adase neapărat, pentru ca noua instituție să poată prosperà.

Izvorul acestor jertfe avea să fie entuziasmul pentru cauza națională, entuziasm, pe care conducătorii tinerei școli căutau să-l susțină și să-l dezvolte prin toate mijloacele. Intre acestea erau și examenele și festivitățile școlare, la care publicul de atunci, setos de lumină, lua parte cu cea mai mare bucurie, așà în cât serbările școlare erau adevărate sărbători naționale.

De obiceiu la aceste festivități profesorii sau adese-ori și protopopul I. Popasu, care era un orator de frunte, țineau cuvântări în care arătau însemnătatea învățământului și îndemnau pe cei de față să sprijinească școalele naționale. Ba câte odată Popasu sau vreunul dintre profesori pregătiau mici vorbiri, pe care le dau elevilor celor mai buni ca să le învețe și să le rostească înaintea publicului, ca astfel bine făcătorii școalei să-și audă mulțumita din rostul fraged al copiilor.

Un asemenea mic discurs s'a rostit în 29 Iulie 1851 cu prilejul încheierii anului școlar 1850—51 și al împărțirii premiilor între școlarii cei mai silitori.

Reprodue acest discurs sau «cuvânt» din «Foaia pentru minte, inimă și literatură» de Joi, 2 Augusț 1851, N-rul 31, pag. 248:

„*Cuvântul rostit la împărțirea premiilor în școalele române din Brașov*".

Onorabilă adunare!

«Aceste sunt probele de sporul ce am făcut pe câmpul învățăturii în cursul acestui an scolastic. Școlarii, cari împlinindu-și datoria, cari învățând și-au adunat cunoștințe, simt astăzi bucuria iconomului iubitor de osteneală, când el toamna, după ostenelele de peste an, își vede grânarele pline de rodul sudoarei feții sale.

Na mai paţină bucurie credem că simt astăzi şi acei bani taţi de familie, cari, pătranşi de marele adevăr, că învăţătura e averea cea mai sigură, ce dânşii o pot lăsà de moştenire după moarte la copii lor, îşi dau copii la învăţătură şi sprijinesc şcoalele din toate puterile lor; da, dragilor noştri părinţi, învăţătura e averea cea mai sigură, ce o lăsaţi nouă, fiilor voştri. Averea materială e supusă la varii schimbăciani: numai învăţătura e neperitoare; o astfel de moştenire nici moliile nu o rod, nici focul nu o mistueşte, nici furii nu o sapă.

Insă dacă ne-am învrednicit a serbà împreună această zi însemnătoare, dacă noi suntem acei copii norociţi, cărora învăţătura să ni se propună în limba ce o înţelegem, în dulcea limbă ce o am supt cu laptele dela iubitele noastre mame: aceasta suntem datori—însemnaţi-vă-o bine, fraţilor şcolari! — suntem datori, zic, numai patronilor acestei şcoale. Aşà, onorabili patroni, mai mult de 300 de copii dumneavoastră sunt datori, căci ei se adapă din fântâna ştiinţelor, ca să le adacă capital neperitor pentru toate vremile. Pâinea, ce o dă creştinul milostiv la cel flămând, întâmpină foamea acestuia vremelniceşte pentru o zi, o săptămână, o lună, sau an an; haina, cu care creştinul darnic îmbracă pe săracul cel gol, îl apără de frig numai vremelniceşte: însă ajutorul, ce dumneavoastră, onorabili patroni, îl faceţi la şcoale, milostenia, ce o daţi întru învăţătură, întru dobândirea adevărului, este veşnică ca adevărul; învăţătura ce se împarte prin ajutorul dumneavoastră, nu foloseşte numai pe primitori, ci pe generaţii întregi.

Primiţi dar dela cei 300 şi mai bine de şcolari, ce învaţă în această şcoală patronată de dumneavoastră, primiţi, onorabili patroni, prin mine, fragedul lor organ, mulţumirile cele mai sincere, şi fiţi încredinţaţi, că recunoştinţa lor va fi veşnică în inima lor, ca şi roadele învăţăturii semănate în mintea lor prin generozitatea dumneavoastră».

Despre semnele dela sfârşitul a. şc. 1850/1 şi despre

efectul vorbirii de mai sus scrie «Gazeta Transilvaniei» din 2 Augast 1851, N-rul 62, următoarea notiță:

«Brașov, 12 Augast (n.). Rezultatul examenelor în școalele române centrale din Brașov fu foarte îmbucurător, nu numai pentru părinți, ci și pentru vrece judecător drept. Fundamentul metodului de a predà învățăturile, ca prunci să pătrundă în mădua (mădava) obiectelor învățate, s'a aflat de baze la zeloșii d-nii docenți. La solemnitatea împărțirii premiilor se frapă numerosul public atât de răspunsele (răspunsurile) unor tineri examinați în public, cât și de cuvântarea pătrunzătoare la inimi, ce se ține de un student din cl. a IV-a, care avà a se bucurà de un Mentor nou al tinerimii (1). Despre aceasta se va scrie mai pe larg în N-rul viitor».

Și în N-rul 63 din 6 Aug. și urmează o corespondență mai mare despre examenele, de care este vorba, scrisă, probabil, de condeiul ager al lui Bariț, în care se descrie asistența numeroasă dela festivitatea din 29 Iulie, împărțirea premiilor prin inimosul protopop I. Popasu, precum și reflexiile pline de simț de jertfire ale acelora, cari luaseră parte la frumoasa serbare școlară.

La sfârșit ni se dă și numele școlarului, care a rostit «cuvîntelul», cum îl numește autorul corespondenței,—al micului orator, în vârstă de 11 ani, care mai târziu avea să ajungă o podoabă a oratoriei române, un profesor de frunte, un povățuitor al literaturii naționale, și căruia nu numai noi Brașovenii, ci toți Românii cu simț din toate unghiurile, pe unde soarta ne-a împărțit, — după o viață plină de fapte nobile, îi dorim o bătrânețe senină.

Brașov, Ianuarie 1910.

ANDREIU BÂRSEANU

---

(1) Profesorul Gavril Munteanu, mai târziu director al gimnaziului (liceului) și «membru al Societății Academice Române».

A. B.

SUCEAVA, 7 MARTIE 1493.

Ca mila lui Damnezeu, Noi Ştefan Voevod, Domn ţărei Moldovei. Înştiinţare facem prin această carte a noastră tataror cui vor căutà spre dânsa, saa o vor aazì cetind-o: precum aa venit înaintea noastră şi înaintea tataror boerilor noştri ai Moldovei, Magda, fata Mihalai, nepoată japânalai Negre şi nepoţii ei, Coste diac, şi fraţii lui, Toader diac şi Luca şi Nechita şi nepoţii lor, Ilieş feciorul Neacşei şi nepoata lor Dochia, toţi nepoţi ai japânalai Negre, [şi de nimene siliţi nici asapriţi, dintr'al săa drept aric, din aricul moşalai lor, al japânalai Negre] în sat pe Vilna, aname unde i-aa fost casa lui Alexa, ce aa fost iarăş de danie japânalai Negre, l'aa dat slugilor noastre lui Rabotă şi surori-sa, Sorăi, şi nepoţilor lor de frate, Anaşcăi şi Elisaftei, fetelor Giurgii, şi lui Ion şi fraţilor lui, tij Ion şi Mihal şi Andraşcă şi surorilor lor, Parascăi şi Armiancăi, fii Pântei şi Vlasi (lipsă) luga ce aa fost dat (lipsă an rând), acela i-am mai întărit. Apoi, Noi, văzând a lor bunăvoinţă şi întăritură, Noi încă aşijderea şi dela Noi le-am dat şi le-am întărit (lipsă) a lui Alexa, slugilor noastre, lui Rabotă şi surori-sa, Sorăi, şi nepoţilor lor de frate, Anaşcăi şi Elisaftei, fetelor Giurgii, şi lui Ion şi fraţilor lui, tij lui Ion, şi Mihalai şi Andraşcăi şi surorilor lor. Parascăi şi Armiancăi, fiilor Pântei, şi lui

Vlasi, fecioral lagăi, acel sat de pe Vilna, aname unde aa fost casa lui Alexa, ca să le fie lor dela Noi aric, cu tot venitul lor, şi fiilor lor, nepoţilor, strănepoţilor, prestrănepoţilor şi la tot neamul lor, cine li să va alege mai de aproape, nestrămutat nici odinioară, în veci. Dar hotarul acelui sat l'am însemnat pe unde aa pus încă japânul Negrea, începând din Vilna, din plop, apoi la movila din Hemeiaş, apoi drept asupra marginii pădurii, apoi la vale pe lângă marginea pădurii (lipsă) movile, apoi drept la stejar, apoi la deal la movilă şi printre dumbravă (lipsă) la stejar, apoi la alt stejar, apoi drept în Vilna la plop. Atâta îi este tot hotarul. Şi spre aceasta este credinţa a însa-mi Domniei mele de mai sus numit, Ştefan Voevod, şi credinţa a prea iubiţilor fii ai Domniei mele, Bogdan şi Vlad, şi credinţa a boerilor noşti. Şi spre mai mare tărie şi întăritură acestor de mai sus scrise, poroncit-am credincios boieralui nostru, japânului Tăatul Logofăt, să scrie cartea noastră aceasta şi să-i lege şi pecete.

Scris în Suceava de Toader Gramatic, leat 7001 (1493), Mart 7.

De pe sârbie pe limba moldovenească s'aa telmăcit la anul 1801, Febraarie 17, de polcovnicul Pavel Debrici ot Mitropolie.

*

Uricul acesta este privitor la actuala moşie Slobozia Mogoşeşti din judeţul Vaslui. Japânul Negre, despre care se vorbeşte în el, este, după cât se pare, întemeietorul satului Negreştii din acelaş judeţ, învecinat cu Alexeştii, întemeiat şi el, cu bună seamă, de Alexa despre care vorbeşte uricul; iar Alexeştii trebue să se fi învecinat în timpurile uricului, prin alt capăt, cu Slobozia Mogoşeşti, Mo-

vilele prin care, după arie, trece hotarul, sant şi astăzi precum arată marele dicţionar geografic.

Traducerea originală făcută de canoscutul polcovnic Debrici, erà pe la 1838 în posesiunea Agăi Iordache Caza, iar eu am o copie legalizată de tribunalul de Iaşi, în acelaş an, la 29 Septemvrie, după cum se reproduce mai sus. Originalul slavon nu se arată unde se află.

M. N. BURGHELE

CULTUL PROFEȚILOR

In lumina unei raze câtă viață nu tresare!
Câtă dragoste n'aprinde focul ei dumnezeiesc!
Ale Firei mii de glasuri, când misterios răsare,
Cu ce imn de nesfârșită adorare o slăvesc!

Nepătransul, ca o noapte veșnică ne împresoară.
Omenirea, sub osânda grea a celui dintâi ceas,
Pare-un orb, ce pe-a lui arme zeci de ori se 'ntoarce iară
Și cu prețul multor lacrimi înainte face-un pas.

In ursita-i tristă, Genial este raza de lumină
Ce trezește 'n sânul Firei ai vieței calzi fiori:
Luminându-i calea mântuirii, flacără divină,
El călăuzește mersu-i ca un revărsat de zori.

El aprinde 'n inimi dorul luptei pentru dreptări sfinte;
Pune 'n suflete avântul celor ce-s nebiruiți;
Omenirea face-atuncea pași de veacuri înainte
Pe când mândre orizonturi trec sub ochii săi uimiți.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

Idealul său statornic peste clipa trecătoare
Arătânda-il în Bine, în Frumos, în Adevăr,
Ca în semnul sfânt ce-i spune: Tu vei fi biruitoare,
El privirile din tină i le 'nalță către cer.

Fericit poporul care de aleși se cârmuește;
El menirea 'și împlinește fără teamă de păcat;
Un lantraș pribeag pe valuri — în neantul ce-l pândește,
Vede steua cea polară sarâzânda-i ne'neetat.

Ei vă sunt trimișii milei ceralai — izbăvitorii;
Glasul lor vestească ceasul re 'nvierii pentru voi; (1)
In jertfirea lor de sine să-și găsească 'ndemn feciorii;
S'aveți cultul lor, o neamuri, ca pe-ai unor zei-eroi.

Să-i slăviți căci ei, profeții vieții voastre viitoare,
Fulgeri rari în veacinicie, pentru voi se mistuesc;
Fără dânșii, blestemând în întunerec și uitare;
N'ați cunoaște decât soarta orbilor ce rătăcesc.

Să-i slăviți, precum slăvește Firea raza cea din soare
Ce coboară să-i dea viață umbra morții alungând:
Tot ce'n inimile voastre e simțire 'nălțătoare —
Lor prinos de mulțumire și de dragoste 'nchinând.

CESAR VÂRGOLICI

(1) Variantă: Glas ei lor închege simbolul credinței pentru voi;

PE DUNĂRE

NOTE DE CĂLĂTORIE

Dela Bucureşti la Giurgiu trenul aleargă în şes. Până la Comana, unde ruinele unei mânăstiri arse se oglindesc de pe un dâmb în apele Neajlovului, privelişti de orizonturi largi se desfăşură sub un cer albastru de vară; covoare fragede de porumburi verzi şi câmpii galbene de grâne; şosele mărginite de copaci, alergând albe spre zări, după ce au ieşit din linia împădurită a forturilor; apoi şiruri nesfârşite de snopi aşezaţi în stoguri şi picioare. Este şesul ţării noastre bogate în secerişuri. Intr'un asemenea belşug de „pâine albă" se vor fi adăogat pe vremuri la colindul Pluguşorului şi aceste rânduri:

Palma streaşin'a 'nălţat
Si'napoi când s'a uitat....
Şedeau snopii ca şi drobii
Iar clăile... umpleau văile.

In lipsa de varietate mai pronunţată a reliefului, impresia de culoare este aceea care încântă ochiul călătorului. Din când în când huruitul metalic al trenului peste podurile de fier atrage privirile peste pânza rîurilor mai leneşe ori mai repezi în care se resfrânge cerul. Capitala rămâne departe în ondulaţiile slabe ale terenului. In unele părţi Argeşul şi cu Sabarul trec prin câmpie între ţărmuri joase, mâncate în loess, a căror înălţime abiă atinge doi metri; într'altă parte însă Argeşul e dominat de un mal înalt, cu multe culise, pe dreapta; Sabarul pe stânga. Lunca din faţă sufere adesea de înnec: de aceea şi satele se înşiră sus, pe laturea ferită de „viitură".

Mai spre miază-zi, la Neajlov, cât vezi cu ochii în lungul apei, malul drept e înalt şi păduros. După ce ai trecut podul de fier dela Comana, trenul te duce printr'un pământ mai

vălurit, acoperit de păduri în care domneşte cerul, o varietate de stejar înalt, subţire, cu ramuri rare şi crescute mai mult în sus. Dar nu sunt pădurile fragede, pline de suc şi de umbră, cu toate că ne găsim într'un ţinut care, faţă de Bărăganul însetat dela răsărit şi de Burnasul dela apus, se bucură de o mai mare umezeală a pământului. Scoarţa copacilor e crăpată şi uscată; frunza pare aspră şi iarba dela tulpină nu tocmai bogată. Dela o vreme priveliştea se limpezeşte şi câmpia se apleacă spre miază-zi, aşà în cât în faţă zăreşti marginea înaltă a podişului bulgăresc şi sclipirea de oţel a Dunării care-bate într'însa. Privirile se pierd peste podiş, înlăuntrul Bulgariei. La câţivà chilometri de Giurgiu şesul nostru se sfârşeşte scurt, ca o terasă de peste 80 metri, acoperită de vii împrejmuite de sălcii şi plopi subţiri, cari se leagănă în senin, şi cari ne însoţesc şi mai departe în lunca joasă a Dunării.

Aci, dela cea dintâiu ochire, te simţi la hotarul a două lumi cu totul deosebite: într'o parte, deadreapta, podişul înalt şi pietros al Bulgariei, uscat şi prăfos; de alta lunca umedă şi moale a Dunării, ca o treaptă mai jos faţă de şesul nostru, care în acest chip apare şi el ca un podiş înalt; iar la mijloc fluviul puternic şi lat, lunecându şi apele grase de mâl pe lângă ţărmurii de piatră ai Bulgariei.

Cum s'a născut această deosebire atât de fundamentală între cele două laturi ale fluviului, aşà în cât malul bulgar să rămâie înalt de peste 100 m., ba încă la Rahova să atingă înălţimea de 235 m., câtă vreme lunca Dunării e aşà de joasă, în cât pe timpul marilor revărsări de primăvară, se acopere cu o pânză de apă ca o mare dulce; iar în şesul nostru trebue să înaintezi spre miază-noapte peste 100 km., până să dai de o asemenea înălţime?

Cel dintâiu care a încercat să dea o explicare a fenomenului, botezându-l „falia dunăreană", a fost Cobâlcescu. Multă vreme podişul bulgar se prelungià în ţara noastră printr'un podiş la fel, amândouă unite şi cuprinse între cele două lanţuri de munţi ce se ridică faţă în faţă: Carpaţii şi Balcanii. Pe la sfârşitul terţiarului, acest podiş a crăpat în lungul unei linii, desenate astăzi de valea Dunării; şi laturea dreaptă rămânând sus, latura stângă s'a lăsat pe încetul în jos, ca o vale enormă, umplută treptat cu sedimente nouă, care au zidit un şeş cu înclinarea generală dela NW spre SE, ceeace se adevereşte, în afară de măsurătorile de nivel, şi prin direcţia râurilor care străbat câmpia munteană. După anume calcule — Drăghiceanu — denivelarea născută

prin falie între cretacicul nostru şi cel bulgăresc, ar fi de 300 m. la Giurgiu, 500 m. la Feteşti şi 800 m. la Brăila.

Fie că această explicare rămâne cea adevărată, fie că învinge ipoteza erosiunii podişului de către fluviu, chiar în aceà parte de unde începe lăsarea sa pe sub câmpia noastră, noi ne găsim în faţa unui fapt care izbeşte, un contrast vădit între cele două laturi ale Dunării.

Un golf cu apă sărată, care acopereà întreg şesul nostru, despărţit de marea Neagră prin podişul Dobrogei, rămas mai sus ca un „horst" între cele două depresiuni, după ce Moldova iese de sub apă în întregime, se reduce la proporţiile unui lac cuprins între Orşova şi Bucureşti. In tot răstimpul cât şesul a zăcut sub mare, peste cretacicul vechiu s'au aşternut terenuri mai noui; în cele din urmă veniră şi stratele quaternare. In această din urmă epocă au fost două perioade glaciare, despărţite printr'un timp de secetă, cu vânturi mari. In cea dintâiu perioadă, apele bogate care coborau din munţi, măcinându-i necontenit, au aşternut în şes pături groase de nisip şi pietriş, în orizonturi lenticulare, care arată bine toate capriţiile apelor curgătoare din acele vremuri: marile viituri au adus pietrişul; apele scăzute au depus nisipul; în bălţile liniştite s'a aşezat mâlul fin care a format argila. Râurile n'aveau albii hotărîte, ci rătăciau bogate în apă peste suprafaţa ţării, vărsându-se în lacul plesancian pe care treptat, treptat, l-au umplut cu nisip şi pietriş. Au venit în urmă vânturile unui climat de stepă şi au cernut troene de praf pestre straturile de diluvium, îmbrăcând şesul într'o manta groasă de loess ; iar perioada glaciară ce a urmat după aceasta, ajută apelor să-şi sape în lut şi nisip, albii adânci şi mai statornice. Cât despre fluviu, el curgeà la început mai către miază-noapte; dar, cu vremea, bogata sedimentare a râurilor noastre coborîte din Carpaţi; puterea vântului de NE, care-i împingeà apele către miază-zi; înclinarea câmpiei şi mişcarea de rotaţie a pământului, l'au silit să-şi mute albia tot mai în spre sud, până sub falesele calcaroase ale podişului bulgăresc; ba încă l'au făcut să treacă şi peste treptele terasei, după cum se adevereşte prin săpăturile dela Giurgiu, unde piciorul podului este aşezat peste cretacic. Intre ostrovul Persina Mare şi ţărmul românesc, Dunărea curge deadreptul peste o albie de piatră.

Aşa încât, având istorii diferite, cele două ţări vecine, despărţite de apă, au o structură geologică diferită; o mai mare tinereţe în stânga, fiindcă a fost o mai îndelungă miş-

care; şi o mai mare bătrâneţe în dreapta, pentru că podişul Bulgariei ieşise de mult de sub mare; eră străbătut de râuri care-şi săpau albii adânci în cretacic, rîuri cu mult mai bătrâne decât Dunărea, care încă nu-şi luase fiinţă; şi purtă de veacuri pe dânsul o viaţă organică, — pe când şesul nostru se află tot sub apă şi eră abiă în formaţie. — Cu această schiţă, din care se vede o parte din trecutul geologic al văii Dunărene, ne putem explică contrastul isbitor dintre cele două ţărmuri ale apei.

Dela Giurgiu în sus vasul trece, despicând valurile galbene ale Dunării, când pe lângă malul bulgăresc, când pe lângă ţărmul românesc, ocolind ostroavele care se culcă în lungul fluviului, ici încărcate de vegetaţia îmbelşugată a sălciilor, colo prăjindu-şi nisipul alb la soarele aprins al verii. Monotonia de aspect a ţărmului nostru, cu perdeaua deasă de sălcii ce astupă vederea spre ţară aproape în tot timpul călătoriei, ne îndreaptă privirile spre falesele podişului bulgar.

Dela Rusciuc la Varoş râpele şi malurile înalte stăpânesc ţinutul în aşă fel, în cât cel ce pluteşte pe Dunăre, are vederea închisă spre podiş. In această parte fluviul curge mai mult pe lângă coaste pietroase şi uscate. Numai din loc în loc podişul se depărtează în arc şi lasă în faţă-i un şeş umed, de aluviuni, zidit de mâlul Dunării revărsate, care se linişteşte ca o baltă în aceste coturi, unde firul apei nu se poate abate din drumul său în linie dreaptă. Astfel e pe la gura Iantrei; dar în altă parte stânca goală se ridică sus, chiar din fundul apei. La vale de Şistov şi de Nicopole falesele albicioase ori gălbui arată strate paralele de calcar; maluri râpoase în care se deschid văgăuni de diferite mărimi; guri de canale subpământene, arătând locul pe unde o veche circulaţie de apă subterană a mâncat drumuri în calcar; apoi maluri pline de cariere, cu bolovani rostogoliţi din pereţii de piatră până în marginea apei. Din loc în loc basinuri de prăbuşire, asemenea unor farfurii ce se curmă dela jumătate în marginea Dunării; din loc în loc formele se mai rotunjesc; terase duble apar, apoi înălţimi mai mari, cu drumuri albe care, trecând peste deal, deasupra podişului, dau impresia înălţimii. Sate şi oraşe stăpânesc cu privirea toată lunca noastră; altele stau ascunse în văgăuna adâncă care le doseşte, cum e vechea Nicopoie. Râurile şi-au săpat în cretacic şanţuri înguste şi ies la Dunăre ca pe nişte porţi. Valea Osmei e mai largă decât a Lomului; Iantra însă trece mai întâiu printr'un mic şeş până

să ajungă la fluviu. Deşi mult mai bătrâne decât acesta, unele râuri bulgăreşti vădesc totuşi încă destulă tinereţe, cum este Lomul, care la gura sa cade peste nişte praguri de piatră, formând mici cascade ca un râu de munte.

Şi totuşi, cu toată varietatea de înfăţişare, malul se pare foarte sărac. Dacă îţi ridici ochii dela potopul de apă care lunecă la vale şi spumează sub roata vasului, dând senzaţia de răcoare în căldura de amiază a verii, şi dela cortina de sălcii care cresc nebune în pământul sătul de umezeală al luncii noastre, şi priveşti podişul bulgăresc, dela început impresia de mare uscăciune este aceea care te stăpâneşte. Această impresie e mărită şi mai mult de râpele galbene de loess. Purtat de vânturi peste şesul nostru ca nişte nouri de pulbere foarte fină, loessul s'a adunat ca troenele de zăpadă spulberată în marginea sfărâmată a podişului, căpătând aci o duritate ca de piatră. In treptele teraselor, pe alocurea, grosimea sa ajunge zece metri; el umple cavităţile, lăsând să apară, ici, colo, colţi de stâncă ca oasele din carne. Apele de ploaie se scurg peste această manta dură şi sapă coruge adânci, cu piramide şi crăpături verticale: aşa e în apropiere de Şistov, unde loessul atinge grosimi de peste cinci metri, sau la vale de Varoş, unde râpele mâncate de apă se ridică până la 15 m. In aceste locuri totul pare galben şi sterp; iar peste deal se întind drumuri săpate adânc de roţile carelor cu povară. Ba în unele locuri loessul măcinat de uscăciune curge pe un povârniş ca făina pe scoc, adunându-se în conuri de praf, ce aşteaptă numai vântul care să l ridice în vârtejuri şi să-l cearnă apoi peste frunzele plantelor şi peste case, care capătă atunci un aspect obosit şi murdar.

Intr'o asemenea rocă setoasă de apă, sub care se aşterne o a doua, nu mai puţin setoasă şi uscată, plină de pori şi de canale, apele ploilor, ori cât de bogate, cu greu pot sătura plantele care, lipsite de umezeală şi de suc, se ofilesc şi mor. Podişul rămâne astfel sărac de umbră deasă şi de răcoarea umedă şi plăcută, aşa precum se întâlneşte în unele din pădurile noastre. In aceste podişuri, despărţite ca nişte sloiuri mari de albiile adânci ale râurilor până în apropierea Balcanilor, nu întâlnim decât singurătăţi ierboase, sărace în roade şi lipsite de ape şi de sate, care se adună în văile râurilor. Vita de vie, grădinile cu legume, pomii roditori şi chiar industria omului se înşiră pe aceste văi înviorate de umezeală, asemenea unor oaze care înprospătează vederea şi o înveselesc, mai ales vara, când

cobori de pe podişul cuprins de arşiţă. In unele locuri cişmele cu apă limpede, dar puţină, isvorăsc din piatră. Când se lasă seara, ai aceeaşi priveliştе ca şi în Dobrogea, unde ţărancele, purtând pe umeri cobiliţa cu frumoase căldări de aramă, se adună în număr mare la fântâni şi aşteaptă să le vie rândul. Lipsa de ape bogate ne explică de ce spre exemplu în Grecia şi în alte ţări uscate isvorul a fost divinizat. Aceeaşi lipsă de apă ne mai explică de ce pe o întindere de zeci de chilometri înauntrul Bulgariei, satele şi oraşele se înşiruesc numai pe malul râurilor şi mai ales pe lângă Dunăre, care parcă dă viaţă statului vecin şi adună o populaţie mai deasă dealungul ei.

Cu cât mergi spre apus, cu atâta şi podişul se mai înveseleşte. Dela Varoş până la Vidin, privirea oarbă până aci de alte privelişti decât sclipirea de oţel a Dunării, perdeaua verde de sălcii a ţărmului românesc şi malul râpos al Bulgariei, scapă dintr'o dată din orizontul mai mărginit în care erà cuprinsă şi se duce departe peste podiş, până la înălţimile umbroase ale arcului de munţi Stara Planina. Peste vârfurile sale trece graniţa dintre Serbia şi Bulgaria. La stânga unui pisc înalt, într'o poală de munte albeşte un troian de zăpadă. Munţii bătuţi de soare din spre miazăzi, ne arată coastele dela nord într'o umbră închisă, albastră, pe când vârfurile se ridică albicioase în lumina bogată a verii senine şi calde. La poalele lor se aşterne podişul cu ondulări uşoare. Apropierea munţilor înalţi şi reci precum şi fluviul cu pânza întinsă de apă ţin mai multă umezeală şi pe dealuri apar boschete de copaci, tufişuri de un verde întunecat, întinse pe suprafeţe cu contururi capriţioase; pe văile largi şi deschise se văd ogoare bogate, aurii şi verzi; viţa de vie şi pomii roditori cresc în voe; ici, colo, răsar sate frumuşele, cu acoperişuri de stuf, ori de olane roşii; o cireadă albă se adapă la Dunăre; în altă parte cete de cai negri pasc liniştit; o turmă de oi pe o coastă verde. E un peisagiu răzător, la fel cu unele din regiunea noastră deluroasă. Şi ciudat, tocmai în această parte începe să se îndesească şi populaţia românească de peste apă. Asuprirea fanariotă a făcut ca mii de familii de ţărani români să părăsească pământurile nisipoase ale Olteniei şi să-şi caute dincolo de fluviu un trai mai liniştit.

Dela Calafat la vale, până la gura râului Acciar, Dunărea se încovoaie într'un colac frumos spre apus. Ea scoate din ape ostroave joase, cu belşugul lor de sălcii dese ca peria şi părăseşte în dreapta întinsul şes dela Vidin, unde

pământul, prin înfățișarea formelor sale, a vegetației, și s'ar puteà adăugà, și a populației—numai în județul Vidin se află 36 sate în care locuesc români,—nu se deosebește aproape de loc de unele ținuturi roditoare din țara noastră.

* * *

Dacă trecem acum de cealaltă lature a Dunării, pe stânga, nimeni nu poate aduce învinuiri de o prea mare monotonie a priveliștei. E adevărat că pe o mare întindere ochiul nu vede în tot lungul apei decât sălcii și sălcii, ca o perdea groasă care ascunde privirilor curioase lunca și terasa șesului nostru. Totuși, din loc în loc, zidul gros de frunze se dă la o parte și terasa înaltă se apropie de Dunăre, oferind punte mai ușoare de trecere dela un țărm la altul. Asemenea capete firești de pod găsim la Calafat și la Corabia, unde șesul românesc înalt stăpânește lunca. Dela Calafat, din puntul unde au fost așezate bateriile noastre în războiul dela 1877, ochiul cuprinde de sus frumoasa încolăcire a Dunării, cetatea Vidinului și toată Bulgaria până în Balcani; dela Celei, unde o cetate romană, zidită în marginea unui braț de Dunăre, astăzi dispărut, însemnà capătul șoselii care venià paralelă cu Oltul de peste munți, de asemenea stăpânești cu ochiul valea Dunării și podișul bulgăresc. Însemnătatea acestor promontorii pentru apărarea țării a fost recunoscută din antiquitate. Și astăzi pentru nevoile noastre economice, tot aceste gâturi, unde lunca este mai îngustă, sânt indicate pentru construire de poduri.

Țărmul oltenesc ne înfățișează o mai mare varietate de cât cel muntenesc. In Muntenia, pe lângă podoaba sălciilor înșirate dealungul apei, rare ori ai prilejul să zărești ceva deosebit. Din loc în loc malul surpat, arată strate regulate de pământ, așezate în pături groase, paralele, în deosebire de cele pe care le arată gropile de nisip din marginea Capitalei. Acolo apele râurilor care coborau din munți pe albii răsfirate și schimbătoare, au așternut pietrișul și nisipul în orizonturi mici, cu forme lenticulare, după întinderea și caprițiul apei; pe când aci fluviul bogat în mâl a depus nămolul din undele revărsate și liniștite, cu o mare regularitate și pe suprafețe relativ întinse. În altă parte sălciile fac loc unei dumbrăvi de frasini, stejari și plopi cu ramurile întinse în lături; pe când în colțul sud-vestic al Olteniei, plantații întinse de salcâmi, dafini sau

mălini, acopăr dunele de nisip larg ondulate. Totuşi, copacul caracterictic, ce însoţeşte apele Dunării pretutindeni, rămâne tot salcia, care parcă ţâşneşte în mase mari din pământ. Gurile râurilor abia se zăresc din desişul lor. Singur Oltul puţin mai lat, se deosebeşte prin apa sa mai lină şi printr'un luciu mai albicios. Incolo, lunca întreagă cu ale sale lacuri, verigi, privaluri, gârle, bălţi, luminişuri şi jăpşi bogate în lişiţe şi raţe, precum şi cu tot poporul vieţuitoarelor cari iubesc apa, acestea rămân ascunse celui ce călătoreşte pe Dunăre. Adesea însă ai prilejul să vezi berze care-şi au cuiburile pe acoperişurile caselor din Bulgaria, părăsind în sbor podişul uscat, unde hrana este rară şi trecând peste fluviu în luncă, unde peştii, broaştele şi şerpii de apă prisosesc. Tot astfel şi unii pescari români din oraşele bulgăreşti pescuesc în bălţile noastre pe seama proprietarilor şi arendaşilor în timpul verii.

Dacă treci de gura Oltului spre apus, ţărmul nostru ca şi cel bulgar e mai variat: ici, colo, terase mici, mâncate în mal de fluviul ajuns la diferite niveluri; în altă parte dune de nisip tăiate deacurmezişul de ţărm; mai departe,— la Ciuperceni, Cetatea şi Golenţi — argila fină ajută industria ţiglelor care mai nainte se aduceau de peste hotar. Din loc în loc, perdele înalte de trestie arată locul unde se coboară turmele la iernat Dar ceea ce e mai caracteristic în această parte a ţării sânt mai ales dunele de nisip împădurite şi albia Jiului. Acum vreo 10—15 ani Jiul se vărsa în Dunăre lângă Bechet; astăzi gura sa se află mai la apus cu 13 km. Faptul acesta scoate într'o lumină vie marea deosebire dintre râurile noastre cu albii nestatornice în cursul lor inferior şi râurile bulgăreşti, care şi-au săpat de veacuri un şanţ adânc în podiş. Frumoasă se vede de pe Dunăre şi ondularea pădurilor de salcâmi care cresc în dunele de nisip. In popor aceste dune se numesc măguri şi se întind din jud. Mehedinţi până în Teleorman. Forma lor e prelungă, cu ondulaţia spinării largă şi cu axa îndreptată dela NW spre SE, aşa în cât vânturile de SW, care bat mai cu putere primăvara, cad perpendicular pe această axă. De o parte Dunărea, iar de alta aceste vânturi, sânt cele două cauze care au dat naştere dunelor de nisip. Înălţimea lor ajunge până la 15 m. In unele părţi vântul suflând cu tărie în dâmburi, spulberă din vistierie firele mai fine pe care le îngrămădeşte ca troene de zăpadă lângă garduri şi le mănă pe uliţi; în groapa scormonită astfel rămân părticele mai grosolane, horozanul, şi ici, colo, câte un melc

sfărâmat. In alte părți nisipul dela suprafață este impregnat de sucul îngrășămintelor care i dau o culoare negricioasă și-l fixează mai bine, încleindu-l. S'ar părea că asemenea pământ mobil, care face talazuri ca și apa în bătaia vântului și care sună uscat ca sticla, când se prefiră în aer, nu poate păstrà umezeala și vegetația. De fapt, mai ales când nu bat vânturile care usucă duna, e destul să scurmi la adâncimea de o palmă, două, ca să găsești nisipul umed. Legumele și vița de vie, precum și porumbul, reușesc binișor la Ciuperceni, spre marea mirare a celui ce vede întâia oară nisipul sterp rodind. O plantă caracteristică acestei regiuni e gomotârnul, — aiurea i se zice tîrnomet — buruiană cu tulpina cilindrică și grasă, cu încheeturi și cu un ac în vârf; alături de ea se răsfață holera țepoasă care se înfășură într'o mătase aurie-roșcată și încâlcită; aliorul sau laptele cânelui și mai ales plantele cu ghimpi. Iar mâna omului, ca să apere ogoarele de nisip, a împădurit dunele cu mălini, o varietate de salcâmi cu țepi. In 10—15 ani, pădurea e gata. Atâta e de ajuns și îndată fața pământului se schimbă. Acolo unde mai nainte te-ai fi simțit într'o Sahară nisipoasă, mai ales sub arșița verii, umbra pădurii, ferind nisipul să se svânte, atrage la poalele sale un covor de iarbă și de flori; iar după puțin timp această bogăție vegetală chiamă la sine și o bogăție animală, mai ales păsăret: turturelele de apă, cucul, privighetorile și ciocârliile vin să locuiască în crengile pădurii. De altfel și priveliștea ce se deschide de acì e una din cele care încântă: de vale fluviul cu reflexe de oțel lunecă printre ostroave cu sălcii; peste apă câmpia verde; departe înălțimile albastre ale Bulgariei; și mai ales colacul Dunării e încântător; cerul parcă e mai larg acì; multă lumină, multă tăcere și pace.

* * *

La Calafat călătoria își ia sfârșitul. Țărmul românesc de acì în sus își schimbă caracterul. Vasul plutește acum la vale cu o repejune îndoită, trecând cu iuțeală pe lângă ostroavele încărcate de sălcii ca niște grădini. Aceleași priveliști trec pe dinaintea ochilor... Dar, dacă până acum am vorbit despre țărmurile Dunării, tocmai despre acel element care dă viață acestor țărmuri n'am spus mai nimic: este însuși fluviul. Galben de mâl și totuș albastru în depărtare, de un albastru albicios ca și cerul aburit de o ceață

subțire, în unele părți Dunărea câștigă o lățime așă de mare, în cât șirul de sălcii de pe ambele laturi se văd departe ca două dungi negre și nu mai distingi lungimea de lățime; nu mai știi încotro curge fluviul și ai impresia că plutești pe un lac. Ce trebue să fie în timpul marilor inundații, când toate bălțile înșirate dealungul țărmului se preschimbă într'un senin de ape ca o mare dulce, din care abia răsar căpițele de sălcii înecate și pădurile de trestii! Atunci cârduri mari de păsări albe și negre, gonite din cuiburile lor, plutesc pe suprafața apelor revărsate, sau se înalță în aer ca un nor, arătând prin aceasta ce belșug de viață nutrește fluviul. Dacă spre podișul bulgăresc apele sale întâlnesc atunci malul înalt de piatră, nu tot astfel e la noi, unde o mare parte din luncă este inundată și unde ochiul nu mai poatea zări țărmul. Curentul apei este prea puternic la mijloc pentruca vasele să-l urmeze ca altă dată; ele trec atunci pe lângă coroanele înecate ale sălciilor. Un asemenea potop de apă care curge mereu, îți trezește în suflet un sentiment de respect față de măreția acestei forțe care se desfășură în toată strălucirea sa. Este într'adevăr „regele fluviilor Europei". Acesta e de altfel și timpul când Dunărea încărcată de mâl și nisip, înalță lunca acolo unde apele se liniștesc, astupă brațe vechi, ca cel dela Celei, alipește insulele de țărm, sau mănâncă din temelie pe altele care se întâmplă să cadă în calea curentului. Când apele se retrag, ostroave nouă ies la iveală și își usucă nisipul la soarele verii, sau fixează pe ele cele dintâi sălcii aduse de curent, pentru ca în câțivă ani să se acopere de o pădure deasă ca peria. In timpul călătoriei, cârduri de pelicani negri și albi, eșiți din bălțile luncii, se odihneau pe grindurile de nisip; un stol de lișițe sburau în unghiu peste suprafața apei cu o repejune de două ori mai mare ca a vasului; pescărușî albi înaintau în potriva vântului.

Sedimentarea bogată a fluviului face ca și reprezentarea sa cartografică să nu rămâe pentru multă vreme aceeași. Un exemplu caracteristic e și originea insulei Bujorescu din fața Zimnicei. Un vas înecat aproape de țărmul nostru, într'un loc unde curentul fluviului rămânea departe, a fost înmormântat într'o grămadă de nisip, care crescând necontenit, a ieșit în cele din urmă în fața apei, s'a adăogat cu sedimente nouă și s'a acoperit cu vegetație, răsărind astfel din apă ca un fel de paravan în dosul căruia se ascunde orășelul nostru. Brațul care o despărțeà de țărm astăzi este aproape înnisipat și o șosea duce până în cea-

laltă parte a insulei, unde s'a construit un port pentru corăbii. Tot asemenea, e de ajuns ca o moviliță de nisip să se adune dintr'o cauză oarecare pe fundul apei, pentru ca în scurt timp să răsară acolo un ostrov la lumină, dacă condițiile de sedimentare sunt favorabile. Și astăzi, cine călătorește pe Dunăre, simte bine locul unde se află aceste grinduri de nisip, după jocul neliniștit al valurilor deasupra lor. Dacă insula capătă un desiș de răchită, atunci apele crescute înalță și mai mult nivelul ei, sedimentând în spațiul dintre tulpini. O asemenea insulă cu vegetația înnecată la bază este Desa. Nu mai puțin eloquent pentru acțiunea Dunării este și ostrovul Mecica, care stăpânit de bulgari, dar astăzi unit în totul cu lunca noastră, face ca în această parte Dunărea să fie un fluviu deplin bulgăresc: de aci consecințe asupra relațiilor dintre cele două state vecine. Vasele române de război ar urmă să nu mai poată comunică dintr'o parte într'alta a fluviului, din care pricină, la intervale de timp, comisiuni din ambele țări sunt trimise să facă o nouă delimitare a graniței în aceste părți. In acelaș caz cu Mecica se află și ostrovul Gâsca mare, al cărui braț din spre noi înisipându-se, a fost cucerit de o pădure de sălcii. Astfel, privind cele ce se petrec sub ochi, am puteà reconstitui în trăsături generale vechia istorie a luncii dunărene, din timpul când fluviul treceà chiar pe sub terasă și până azi, când a fost împins sub țărmul de piatră al Bulgariei. In acelaș timp, urmărind condițiile de formare ale fiecărei insule, am puteà scoate oarecare regule:

Curentul apei de obiceiu bate în țărmurile înalte și mălește în partea opusă. Dar, fiindcă malul drept, bulgăresc, e aproape pe toată întinderea Dunării mai înalt, Dunărea bate mai mult într'insul, mărind și alipind ostroavele la țărmul nostru.

In al doilea rând trebue să se ție seamă și de cotiturile fluviului: când în calea curentului, care tinde să meargă în linie dreaptă, se ridică pieptul unei înălțimi, atunci fluviul silit să ocolească, bate cu putere în această parte și sedimentează în laturea opusă. Atât măsurătorile bathimetrice, cât și condițiile de azi ale curentului, ne pot arătà care dintre insule sunt menite a se unì cu țărmul. Cele mai multe, Gâsca mare, Mecica, Celei, Codoslui, Canapa, Lom, Aliman, Vădinu, Prundu gol, Câtina, Belina și altele,—cresc în spre noi; mai puține, Scomina, Bogdan, cresc spre vecini. Unele din ele se apropie și se unesc, dând naștere la ostroave cu suprafețe mai mari, cum e cazul Persinei, a cărei lun-

gime ajunge la 16 km. şi care îşi arată şi astăzi în parte vechile braţe ce despărţiau insulele din care s'a format. Altele, roase de curent, dispar. In cât, ca orice există în Univers, aceste forme speciale ale scoarţei, născute din apă, îşi au şi ele un moment de formare, un timp de creştere şi un altul de pieire. Prin formele lor elegante, asemenea unor suveici alungite puţin în josul apei, sau asemenea unor poduri plutitoare de corăbii care au ancorat în mijlocul fluviului, încărcate de o vegetaţie îmbelşugată, ostroavele sunt un adaos mai mult la varietate de aspect care încântă ochiul pe Dunăre.

Pentru cunoaşterea mai amănunţită a interiorului unei insule, alegerea poate cădea asupra ostrovului Băloiu, la vale de Zimnicea. O limbă subţire şi uscată de nisip fin şi sclipicios, pe care vântul îl ridică în talazuri mici şi îl prefiră ca un fum uşor până în apă, prelungeşte trupul unui ostrov împădurit cu sălcii: e ca un fel de coadă albă a unui corp verde. Inălţimea sa dela nivelul apei e de câţiva centrimetri până la câţiva decimetri; pe când, cu cât mergi spre apus, grindul se ridică, având în capătul opus până la 2 m. înălţime. Partea din sus, ca şi ţărmul drept, sunt râpoase şi mâncate de curent. Acesta bate în mal, dărâmă sălciile în apă şi răpind nisipul, îl depune pe încetul spre coadă. In acest chip se vede cum călătoreşte insula cu timpul la vale. De o parte vântul de S. V, care suflă nisipul grindului ca zăpada pe suprafaţa gheţii, de alta apele curentului, sunt cele două cauze care mână ostroavele din locul lor, şi le uneşte cu lunca. De multe ori însă o coaje subţire de 1 cm. până la 3 cm. lăsată de fluviu peste nisip, după ce s'a retras, apără de vânt spulberarea grindului. Dar căldura verii cojeşte această cuirasă slabă, crăpând-o în mii de bucăţi, pe care vântul le isbeşte necontenit şi le fărmiţează până când dispar. Acolo unde panta insulei spre apă e mai mare, e destul să mişti câteva fire de nisip, pentru ca dâmbul tot să înceapă a curge ca făina în apă. La 1877 această insulă fusese anihilată de Dunăre. De atunci ea a crescut mereu şi astăzi, în partea sa superioară e acoperită cu un aşa desiş de sălcii, în cât cu greu ai putea răzbate dela o latură la cealaltă. Fluviul revărsat o îneacă: sălciile bătrâne cu maldării lor de bărbi roşcate, năclăite de mâl, arată nivelul până unde se ridicau apele Dunării. In fiecare insulă ai o privelişte nouă; în fiecare aspect, mintea caută explicarea prin cauzele care l'au determinat; şi toate aceste note adunate la un loc, ne dau

icoana adevărată a unui curs puternic de apă, care pus în contrast cu alte privelişti de pe faţa pământului, cum ar fi munţii înalţi din depărtare, care îşi înşirue piscurile unul lângă altul de alungul unei linii albastre, ne întăresc şi mai mult impresia că acest pământ, cu ale sale forme felurite şi culori, este o adevărată operă de artă a creaţiunii. Şi dacă adăogăm la acestea şi tot ceeace ne oferă activitatea omului: vasele de călători şi mărfuri care străbat fluviul în sus şi în jos, plutele ce se coboară lin, sosind pe Olt tocmai din inima munţilor, morile de apă cu roţi uriaşe care abiă se învârtesc şi mai ales grămezile pitoreşti de case în oraşele şi satele de pe ţărmul apei, atunci privelişlea din ce în ce mai variată este o încântare pentru ochiu.

Drum de apă care străbate 3 împărăţii şi trei regate, Dunărea vede înşirându-se pe malurile sale două rânduri de oraşe şi sate, aşezate ca prăvăliile pe marginea unei străzi comerciale. Dar nicăeri în tot lungul ei, aşezările omeneşti nu ne înfăţişează un contrast mai isbitor ca în această parte a cursului său. După cum cele două ţărmuri ale fluviului se deosebesc prin structura şi trecutul lor geologic, ca şi prin înfăţişarea lor geografică, tot astfel e o mare deosebire între oraşele celor două laturi, aproape din toate punctele de vedere.

In Bulgaria, lăsând la o parte Vidinul zidit în şes.—Rahova, Şiştovul, Rusciucul, se răsfaţă la marginea podişului, sus, de unde privirea stăpâneşte până departe în şesul nostru; pe când vechea cetate a Nicopolei îşi îngrămădeşte casele într'o văgăună adâncă, scobită de apă. Origina lor e cu mult mai veche decât a târgurilor de dincolo de fluviu. Din antiquitatea romană, pe când în ţară la noi păduri întinse şi mlaştini acopereau în mare parte şesul, peste Dunăre înfloreau oraşe, care prin bogăţia lor atrăgeau barbarii din stepe. Şi astăzi încă se mai văd ici, colo, rămăşiţe din zidăria romană, acele „râmski calè" cum le numesc bulgarii. Pe la sfârşitul evului mediu oraşele dunărene au fost cucerite de Turci, cari le-au prefăcut în cetăţi întărite, ţinându-le în stăpânire până aproape de vremea noastră. Mahalale turceşti şi ţigăneşti, uliţele întortochiate, curţile vechi împrejmuite cu ziduri de piatră, necurăţenia străzilor pe care putrezesc în voe animale moarte – neîntrecută e Nicopole în această privinţă—apoi numeroasele geamii care-şi ridică minaretele albe şi subţiri pe deasupra tuturor clădirilor; lipsa turnurilor de biserici şi mulţimea de acope-

rişuri de olane roşii, ne arată o ţară de curând scăpată de sub stăpânirea turcească. Mişcarea de prefacere se simte mai mult ca oriunde la Rusciuc, care se bucură de o mai mare populaţie şi de o mai atentă îngrijire. Totuşi, şi aci, culoarea cenuşie-gălbue a clădirilor pătrate, lipsa de grădini cu frunzişul fraged, aspectul prăfuit şi uscat al întregului şi lipsa de mişcare pe străzi, te face să te simţi în mijlocul unui popor tăcut, mai mult posomorît decât vesel şi foarte îndărjit în munca sa. Singur Vidinul scapă de sub această impresie, graţie încântătoarelor împrejurimi în care se află. La Nicopole, poate că starea nefericită în care se găseşte e datorită şi faptului că, între altele, este un oraş turcesc: într'adevăr, două treimi din populaţie sunt turci, după cum Rahova este un oraş românesc, cu aceeaş proporţie faţă de bulgari. De pe Dunăre însă, aşà cum stau suite pe podiş, ele fac o impresie plăcută şi pe o mare întindere sunt singurele care arată că malurile fluviului sunt locuite.

Târgurile noastre ascunse în dosul insulelor păduroase sau a desişului de sălcii de pe ţărm şi zidite la o depărtare de câţivà chilometri de Dunăre, din pricina inundaţiilor, s'ar părea că nici nu fiinţează, dacă nu te-ai coborî în porturile lor şi n'ai pătrunde înăuntru. Ele sunt aşezate faţă în faţă cu cele bulgare şi — unele puţin spre răsărit, ca şi când curentul apei ar fi scos mai la vale luntrile acelora cari cei dintâiu au descălecat de peste Dunăre. Porturile lor, în genere, nu sunt bune, afară de cel dela Calafat şi dela Zimnicea, fiindcă mâlul fluviului şi al riurilor care curg în şes, se întinde ca o limbă care creşte necontenit şi le astupă, aşà că o bună parte din venit trebue pierdut cu întreţinerea lor. In schimb rodnicia pământului din spate le ajută în destul la creştere şi înfrumuseţare; pe când oraşele bulgare, deşi cu porturi spălate de curent şi adânci, totuşi, din pricina sărăciei ţinutului din spate, sunt condamnate la o înflorire mai înceată.

Foste cetăţi turceşti şi punte de scurgere ale bogăţiei Valahiei pe pământul Sultanilor, oraşele noastre dunărene erau în acelaş timp şi hambarele unde se adunau proviziile din acest „Keler" al împărăţiei turceşti, cum e numită Muntenia în documente. Pe la 1828 raialele dela Dunăre dispar. A fost destul apoi un timp de linişte mai îndelungată, pentru ca bogăţia şesului să dea din nou viaţă acestor centre de export agricol. Pescari români, hamali turci şi grădinari bulgari, părăsesc caselè lor de peste apă şi trec la noi ca să-şi câştige traiul. De altă parte tot această rod-

nicie a pământului, precum şi starea socială, ne explică şi contrastul dintre bordeele ţăranilor, pe jumătate sub pământ, aşà precum se văd la Islaz, şi măreţia palatelor sardanapalice, zidite în dunele de nisip, palate cu scări de marmură şi cu oglinzi paralele, care răsfrâng chipul la infinit. Paralela aceasta între ambele ţărmuri dunărene se poate urmări mai departe şi în lumea sufletească, care şi ea arată un contrast vădit. De aceea, cu toate că elementul românesc locueşte în număr atât de mare în satele şi oraşele de lângă Dunăre ale statului vecin şi ar fi dat posibilitatea ca această apă să fie în întregime sub stăpânirea noastră, totuşi, caracterul său de graniţă naturală puternică a impus aci şi o graniţă politică, care poate va rămâne pentru totdeauna.

C. BRĂTESCU

MORAVURILE ȘI POLITICA LA NOI

Cine nu cunoaște tabloul adevărat al vieții noastre politice? De câte ori acest tablou nu a fost zugrăvit, și cu drept cuvânt, cu cele mai negre culori? A ajuns banal a se spune astăzi că viața noastră politică e un amestec uricios de intrigi, corupție și noroi ; și e dureros să recunoaștem că tocmai această banalitate împedică pe mulți să-și dea seamă de primejdia ce ne amenință.

In acest amestec, se impun oamenii vicleni și lipsiți de scrupul; și de el se țin departe oamenii cinstiți și cu caracter, fug spiritele alese! desgustate, paralizate, reduse la neputință.

In acest amestec, ideile rămân de o parte și interesele, de altă parte. Iar aparenta armonie dintre ele n'are alt razim decât disprețul reciproc. Uităm totul fiindcă nu credem în nimic; și iertăm toate fiindcă nu ținem la nimeni.

Se pune preț nu pe acei cari cugetă, ci pe acei cari vorbesc, și mai cu osebire pe acei cari strigă. Și om de Stat devine, nu acel care are principii sau caracter, ci acel care are partizani și împarte favoruri. Astfel că partidele au ajuns adevărate societăți de asigurare în contra riscurilor politice.

Și cum ar puteà fi oare altfel, când acel care promite slujbe, sau acel care promite pământ e un neînvins seducător? Dacă meritul candidatului care nu promite nimic e, fără îndoială, mare; cu cât mai mare încă trebue să fie meritul alegătorului care nu se lasă ademenit. In desfrîul de promisiuni ce însoțește orice alegere, a cere alegăto-

rului să reziste ademenirilor și să nu se înfrupte de binefacerile puterei este a-i cere un sacrificiu prea mare, căci este a-i cere să se scoată oarecum singur din rândurile cetățenilor, un lucru aproape imposibil.

Și totuși trebue să ne dăm seamă că o reacțiune se impune. Trebue să ne dăm odată seamă, ca de o lege fatală în politică, că popoarele care nu sunt în stare să înfrâneze demagogia și corupția internă sunt deasemenea incapabile să-și mențină integritatea națională, sunt menite jugului străin; și că cinstea și spiritul de ordine sunt indispensabile pentru mărirea popoarelor.

Popoare tari nu sunt numai acele care stăpânesc teritorii întinse sau posedă o populație numeroasă, ci mai cu seamă acele pe care în viața politică le însuflețește spiritul de cinste, de unire și de disciplină, astfel ca națiunea să apară ca un corp sănătos și bine închegat. Istoria ne-o dovedește cu prisosință. Ce-a fost odată Spania? Și unde n'a ajuns astăzi Prusia?

Va trebui, prin urmare, să știm a înfrână corupția și demagogia internă, fie aceea care se adresează orășenilor cu «*vreți slujbe? votați pe X*»; fie aceea care se adresează sătenilor cu «*vreți pământ? votați pe Y*» va trebui deci să știm a înfrână ambele soiuri de demagogie internă dacă voim, nu să îndeplinim idealul nostru de reîntregire națională — care trebue să fie visul nostru tainic și scump — dar cel puțin să nu compromitem integritatea noastră națională câtă a fost închegată până astăzi.

Și dacă mântuirea nu poate să ne vină decât dela o schimbare în moravurile noastre politice, această schimbare ea însăși nu se poate face fără o îndreptare, fără o înălțare a caracterelor.

Evident că reforma nu e tocmai ușoară, căci presupune răbdare, tenacitate, spirit de continuitate și o luptă de toate zilele cu deprinderi învechite, cu prejudecăți, cu interese; ea nu va fi însă imposibilă căci dacă talentele se nasc, caracterele se formează.

Suveranul a înțeles aceste nevoi ale momentului căci, în timpul serbărilor jubilare din 1906, vorbind profesorilor universitari le-a spus că partea cea mai frumoasă a misiunei lor, față de tinerele generații ce le sunt încredințate, e tocmai formarea caracterelor.

Să sperăm deci că formarea caracterelor va fi grija de căpetenie și prin urmare, gloria celui de al doilea regat al României.

Astăzi cine îndrăznește să vorbească sincer riscă să fie înlăturat de corpul electoral, totdeauna accesibil la cele mai nebunești promisiuni. In ziua însă când partidele care vor aveà curajul să nu lingușească demagogia vor fi sigure că, păstrând încrederea coroanei, nu vor fi pedepsite pentru îndrăzneala lor; când se va fi ridicat candidatului pofta bolnăvicioasă de a promite mai mult decât vecinul pentru a-l învinge; când se va fi suprimat târgul electoral; când se va fi dat mai multă demnitate și alesului și alegătorului — și toate aceste, o repetăm, nu se pot face decât cu concursul Coroanei, în jurul căreia se învârtește toată viața noastră politică ; când, prin urmare nu se va mai corupe țara și nu se va mai minți — când adică nimeni nu va mai fi ademenit s'o conrupă sau să-i mintă — atunci, fără îndoială, dar numai atunci, cel dintâiu și cel mai de căpetenie progres în moravuri va fi îndeplinit !

* * *

Și totuși avem în țară oameni de caracter.

Aș puteà cita pe cel care la 24 Iunie 1902 puteà exclamà cu mândrie, inspirând celor cari îl ascultau convingerea unei perfecte sincerități: «*Făgăduit-am eu cevà, «văznt-ați că s'a chivernisit cinevà în jurul meu» ? «Văzut-ați că am menținut puterea când am crezut că «nu mai pot face cu dânsa nimic decât cel mult a sa-«tisface venitatea mea ?*»

Om de caracter e acela care, izbit de unele precedente

scandaloase, a propus, fiind ministru al Justiției, un proiect de lege prin care se oprește foștilor miniștri de Justiție practica avocăturei timp de cinci ani dela eșirea lor din minister.

Când un om, fără avere moștenită ca unii și fără avere chivernisită ca alții, face asemenea propunere e dejà cevà. Dar propunătorul nu s'a mulțumit numai cu atât. Deși nu avuse timpul să dea acestui proiect putere de lege, totuși l'a socotit obligator pentru D-sa și în ziua când a eșit din minister a părăsit și baroul.

A cità aceste pilde când e vorba de caractere, este credem noi, un suprem omagiu ce i se poate aduce astăzi de către acei cari sărbătoresc cei 70 de ani ai unui bătrân care stă ca pildă nu numai generației sale, ci și generațiilor viitoare.

Iași, 22 Noemvrie, 1909.

E. I. MELIK.

PRIMELE CĂRȚI DE LOGICĂ IN ROMÂNEȘTE

O veche carte de Logică scrisă în românește este aceea din 1827 a lui Kir Grigorie, episcopul Argeșului. Cartea este intitulată: «Logica, care acum întâiu s'au tăl. «măcit în limba Patriei, cu îndemnarea Prea sfințitului Mi- «tropolit al Uggrovlahiei Kir Grigorie, în zilele bine credin- «ciosului și luminatului nostru domn Dimitrie Ghica Voe- «vod, într'al patrulea an al domniei măriei sale și s'au ti- «părit cu cheltuiala iubitoriului de Dumnezeu Episcop al «Argeșului *Kir Grigorie,* de carele iaste și tălmăcită. In «București, în tipografia sfintei Mitropolii» (1).

Traducerea este făcută din elinește după logica lui Ioan Damaschin. Traducătorul spune în precuvântare: «S'ar «mirà cinevà cum Țara-Românească,... care se află întru «o aleasă parte a Europii și trage un aer sănătos și sub- «țire n'au ajuns a să împodobì până acum de științele, cu «care sânt împodobite celelalte locuri ale Europii, în vre- «mea de ani trecuți, 605 de când s'au început domnia «țării, dela Radu Vodă Negru până acum?» Autorul expune și cauza acestei întârzieri culturale: «Râvna înte- «meierii Provoslaviei în țara noastră au fost pricina zăba-

(1) Mai vechie este logica lui *Samuel Klein,* apărută la Buda în 1799 fără nume de autor: «Logica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei» «In Buda. S'a tipărit în Crăiasca tipografie Orientalicească a Universi- «tății Pestii». Dar această logică este o simplă traducere după Bau- meister *(N. Iorga.*—Ist. lit. rom. vol. II, pag. 413), traducătorul nu o însoțește ca Kir Grigorie de o precuvântare sau de note explicative In text se întrebuințează în genere termini technici grecești («ca din cea mai învățată limbă») și latinești («ca dela a noastră maică»). Se zice ca și astăzi: idee, termin, silogism, figură, dilemă, sorit, metod etc...

«vii, de nu s'au tălmăcit și cărți ale înțelepciuni cei din «afară».

Traducătorul își dă seama de greutatea de a redà în românește pentru întâia oară o carte de filozofie, în limba noastră neexistând atunci termeni potriviți noțiunilor filozofice: «Unii din dascălii altor limbi, poate de vre-o pa«timă răpindu-se, nu lipsesc, a zice, că cu neputință iaste «a se mutà filozofia și în limba românească pentru sărăcia «zicerilor și a numirilor». Dar adaogă: «Inceteze odată «de acum înainte sfiala aceia, care să pricinuește nouă, «dela dascăli altor limbi... Că mai mult place Muselor a «vorbi fiește care neam cu limba lui, decât cu alta străină... «Face-voiu dar și eu cu părtinirea sfântului Ioann, încea«perea numirilor Logicești, că doară a-și aruncà o scân«teae în inimele cele lesnicioase de aprins».

In precuvântare traducătorul dă și lămuriri despre filozofie și logică: «Filosofia iaste cunoștința a lucrurilor «celor ce sânt, ca al unora ce sânt, adică cunoștința a «firei lucrurilor celor ce sânt». Iar despre Logică spune: «Ca să arăt ce este Logica voi spune mai întâiu că min«tea omenească mai totdeauna iaste întoarsă din calea «adevărului și a socotelii celei dreapte și lucrează cu multă «slăbiciune... Deci mare trebuință au fost a să găsì un «meșteșug cu al căruia ajutor înțelegerea noastră în lu«crurile cele de cunoscut să se îndrepteaze așà, că nu «numai să se slobozească de lipsele cele mai sus amintite, «ci să se săvârșească și să poată a se sui la cunoștința ade«vărului... Aceasta dar iaste meșteșugul Logicei... pen«tru neștiință, pentru nesocotință și întunecare și amește«care și îndoială și greșală și pentru realele încheeri».

Cum a isbutit autorul să redeà în românește termeni filozofici se poate vedeà din următoarele:

Cartea tratează întâiu despre categorii și cuvinte («despre glas») și între categorii găsim: cea dintâiu *fiitorul* (lucrul ce iaste, lat. substantia), a doua neamul (lat. genus) etc. Termenul de noțiune e redat prin cuvântul *hotar* (lat. ter-

minus), cei trei termeni ai silogismului se numesc: hotarul de dasupra (terminus major), hotarul de mijloc (terminus medius) și hotarul supus (terminus minor).

Capitolul despre Idei este intitulat despre «goalele cuprinderi ale minții», iar judecata se numește spunere. Spunerile se divid (se taie) în spuneri cu tăgăduire și spuneri cu adeverire (judecăți negative și afirmative). Pătratul lui Boetius este astfel explicat: Inpotriva grăire însemnează contradicțiune, protivnice — contrarietate, iar una sânt alta—subalternare. Ciudate sunt însă exemplele de contradicțiune (înpotriva grăire): «Precum a păcătui nu «iaste rău» este contradictoriu cu «precum a păcătui iaste «bine» (!). Exemplele de silogism sunt foarte naive, mai interesant e următorul:

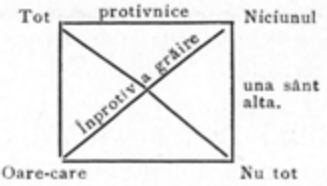

Nici un logăfăt nu iaste fără de condei
Oare-care «șerb» este logofăt
Așă dar: Nu tot șerbul iaste fără condei.

La teoria silogismului găsim capitole despre silogismi împleticiți, silogismi întorși. Intoarcere însemnează conversiune. Premisele se numesc puneri înainte, iar concluzia — încheare. Dar curioși sunt următorii termeni: dilema se numește scurtapucătură, entimemă — pentru cea din minte, epichiremă — apucătură, sorit — grămăditor, parasilogism — apucare amăgitoare, iar metodă se numește întorsătură. (1).

Fără îndoială intențiunile patriotice ale lui Kir Grigorie sunt lăudabile, dar din traducerea sa confuză și cam naivă nu se vor fi folosit mult contimporanii săi.

In 1829 apare Logica lui Eufrosin Poteca, intitulată:

(1) Cuvântul de «spunere» pentru judecată și cel de «hotărâre» pentru definiție se găsesc și în logica lui Klein din 1799 alături de termini technici obișnuiți, însă probabil Kir Grigorie nu cunoștea traducerea dela Buda. Klein numește «terminul» – graiu, genus-chip sau spiță, diviziunea—împărțire («mădularii împărțitoare» —membra dividentia).

«Filosofia cuvântului și a năravurilor, adică «Logica și «Itica elementare, scrisă întâiu latinește de lăudatul pre«fesor Gottliev Ainechie (în lat. Heineceius), apoi tradusă «în limba elinicească de Marele Ban Grigorie Brâncoveanu, «iar acum în limba românească de Eufrosin Dimitrie Po«teca, ieromonah și profesor de filozofie dela București «spre povățuire la lecțiile sale de filozofie, Buda, Tipogra«fia Universității ungare 1829».

Poteca lămurește în precuvântare că tot din sentiment patriotic a tradus această carte: «m'am străduit — zice «el — ziua și noaptea la tălmăcirea ei ca să-mi împlinesc «toată datoria către patrie».

Cartea începe cu o introducere în Filozofie: «Inaintea «acestei cărți — zice traducătorul — am așezat o lecție «de ale mele introducătoare». Poteca, care studiase la Paris și erà profesor de filozofie la Sf. Sava, aveà oarecari veleități filozofice. (1).

Ca și Kir Grigorie, Poteca se lovește de greutatea de a redà în românește terminii filozofici: «m'am străduit — zice el — și toate vorbele străine am deslușit, cât am «putut». Astfel Poteca întrebuințează pentru termenul de «noțiune» alături de cuvântul «*hotar*» a lui Kir Grigorie și cuvântul *scădere*, probabil fiindcă noțiunea e o palidificare a reprezentărilor, din care e scoasă. Pentru *ființa* (existență) lui Kir Grigorie, Poteca întrebuințează cuvântul *estime*, prin imitație după nemțescul Wesen. Asociația de idei (?) se numește genie, definiția — hotărâre, descrierea — subscriere, conversiunea — împotriva întoarcere, paradoxa — spunere peste fire, iar premisele se numesc *prepuse*.

Alături de câtevà definițiuni mai bune decât ale lui Kir Grigorie, găsim în Poteca unele și mai confuze. De pildă silogismul se definește astfel în introducere: «Silogismul «este o putere la noi de a ne socoti, adică de a adună

(1) Vezi *G. Dem. Teodorescu* «Viața și operile lui Eufrosin Poteca» și *I. Bianu*. Intâi bursieri români în străinătate.--Revista nouă, anul I, pag. 421.

«adevărate din adevărate, eșind urmarea celui adunat din «necesitate, adică prin cuvânt negreșit». Iar à priorismul lui Kant se explică astfel: «Ce au socotit Kant? Kant a «socotit că începătura celor sintetice cunoștințe este *din «cele de nainte* spre deosebirea celor empiricești, care «sânt din cele după urmă. De *estimea* acestora ne încre-«dințează Matematica, dar și în Metafizică ochiul minții «către aceasta privește..... Aceste cunoștințe spuse de «Kant sânt prea trebuincioase și necesare». Și atâta, după aceste lămuriri trece la altă chestiune.

Caracteristice pentru epoca culturală, în care apare cartea lui Poteca, sunt exemplele sale naive, din notele ce însoțesc textul. Astfel exemple de *fallacia falsi medii:*

Ce n'a pierdut cineva, are	Taurul mugește
Tu coarne n'ai pierdut	Un munte e Taur
Așà dar: tu ai coarne (p. 116)	Așà dar: un munte mugește (p. 117.)

sau următorul exemplu de sofism:

> Unde sânt trei ouă, acolo sânt și două
> Iar trei și două fac cinci
> Așà dar; aceste trei ouă sunt cinci (p. 118).

Aceasta este înfățișarea și conținutul cărților de logică apărute înaintea cărții d-lui Maiorescu. (1). Cu totul altă perspectivă culturală are logica sa, care apare în 1876. D-l Maiorescu studiase la Viena, Berlin și Paris și ținuse prelegeri la Universitatea din Iași, între anii 1863 și 1872. Cartea sa apare ca «un rezumat scurt» al acestor lecții și

(1) Fără a fi cărți speciale de logică conțin noțiuni elementare și următoarele traduceri: *A. Treb. Laurian.* — Manual de filosofie din A. Delavigne 1846 —; *I. Zalomit.* Elemente de filosofie, traducere după A. Charma 1854 —; *T. Cipariu.* — Elemente de filosofie după W. T. Krugg 1861—; *I. Genadiu Enăceanu.* - Principii de filosofie prelucrate după Delavigne, Jules Simon și Ch. Jourdain 1868.—Acestea sunt simple traduceri, cartea d-lui Maiorescu este, cum se știe, o lucrare originală. — (Cipariu întrebuințează întâia oară cuvântul «noțiune», silogismului îi zice și «conclusulu», definiția o numește «dechiaratiune»).

cu scopul «de a puteà fi întrebuințată și la cea dintâiu învățare a logicei». (1).

Cartea foarte clară, scrisă în obicinuitul stil desăvârșit al d-lui Maiorescu, este în curent cu mai toate manualele franceze, germane și engleze ale timpului. In spirit aristotelic cartea folosește de o potrivă concluziile Criticei rațiunii pure a lui Kant ca și rezultatele cercetărilor logice ale lui Mill. Nu se admite deci unilateralitatea acestuia și se consideră, alături cu experiența, și à priorismul ca o sursă de cunoștințe. In ce privește principiile gândirei se primesc concluziunile lui Schopenhauer. Alături de exemple proprii, alese și potrivite culturei contimporane, cartea mai conține și unele teorii personale, de pildă în privința raportului dintre cuvânt și noțiune, a valorii silogismului, precum și teoria «îngustului cerc luminos al conștiinții actuale». Toate acestea expuse însă elementar, potrivit scopului manualului, cursul universitar oral rămânând să dezvolte controversele filozofice și să lămurească aplicările teoriilor logice la vieața practică.

In privința teorii «îngustului cerc luminos al conștiinței actuale», — cum că nu putem aveà clar în minte într'un moment dat decât un număr foarte mic de idei în comparare cu suma reprezentărilor și noțiunilor din memorie și că ideile nu ne vin în minte decât *succesiv*, — aceasta se constatase de mult ca fapt și se puteà oricând dovedì prin experiența internă a fiecăruia din noi, dar nu i se arătase încă însemnătatea capitală ce o are pentru mai toată lucrarea inteligenței omenești și în deosebi pentru operațiunea silogistică, care e o legătură *succesivă* între trei idei clare din minte. O asemenea aplicare pentru explicarea operațiunilor logice o face pentru întâia oară d-l Maiorescu. Intre alții Hamilton și Wundt (Physiolog. Psychologie) se

(1) Ediția din 1876 conține numai partea I-a: «Logica elementară», fără Metodologie. - Despre descriere clasificare, definițiune și diviziune se vorbește la capitolul despre noțiuni, iar principile gândirii sunt expuse la capitolul despre judecăți.

ocupase să determine câte anume acte de conștiință se pot cuprinde în cercul luminos actual. Hamilton admiteà 6, Wundt un maximum de 12 în certe împrejurări, dar aceste constatări psihologice nu erau folosite la explicarea operațiilor logice, ba chiar în unele cărți se susținea o teorie contrarie. Astfel Condillac în logica sa scrià: «Ces con-«naissances — nous ne les avons acquises que l'une après «l'autre: mais, une fois acquises, *elles sont toutes en «même temps présentes à l'esprit,* comme les objets «qu'elles nous retracent sont tous présens à l'œil qui les «voit. *Il en est donc de l'esprit comme de l'oeil:* il voit «à la fois une multitude de choses; et il ne faut pas s'en «étonner, puisque c'est à l'ame qu'appartiennent toutes «les sensations de la vue». (Condillac — La logique, ed. Houel, Paris, pag. 20). Iar Sainte-Beuve își notà în caetele sale ca o descoperire foarte curioasă: «J'ai l'esprit «étendu *successivement,* mais je ne l'ai pas étendu *à ta «fois.* Je ne vois bien à la fois qu'un point ou qu'un objet déterminé». (Cahiers de Sainte-Beuve din Revue des deux mondes, 1-er Mars 1905). Cercetările ulterioare psiho-fizice au confirmat susținerile d-lui Maiorescu, 5 sau 6 poate fi numărul obișnuit al percepților simultane.

La început, din cauza «invidiabilor antipatii, de care autorul logicei are onoarea a se bucurà» — cum spunea Eminescu într'o notiță critică publicată în Curierul din Iași din 12 August 1877 — cartea este primită cu puțină bună voință de o parte din publicistica interesată a timpului. D-r Zotu publică în N-rile 6 și 7 (Iunie și Iulie) a «Columnei lui Traian» o recenzie asupra logicei d-lui Titu Maiorescu, «Presa» și «Telegraful» o reproduc. D-r Zotu scrie: «La noi mulți și-au permis a bănui că cunoștințele «filozofice ale d-lui Maiorescu sunt mai contestabile decât «elocința sa. Ne lipseà un text, prin care să se poată ve-«rificà știința cea pusă la îndoială a profesorului. Un ase-«menea text îl avem acum înaintea ochilor. Publicarea «lui este cea mai mare greșeală dintre toate ce le-a co-

«mis d-l Maiorescu. Suntem siguri că prin publicarea logicei «d-l Maiorescu va pierde mulți din admiratorii săi chiar «din Iași».

Eminescu răspundeà la această critică și caracterizà astfel cartea și pe autorul ei: «... fiecare șir e de transparența cristalului», «cap cu judecată vastă și limpede este «într'adevăr autorul manualului de logică, din care cauză «republica literilor române e cât se poate în contra lui... «Mediocritatea, (din invidie și din simțământul nimicniciei sale), bănuește totd'auna capetele, pe care nu poate sau nu voește să le înțeleagă».

Se știe, că timpul a consacrat caracterizările lui Eminescu.

* * *

După d-l Maiorescu scopul logicei este de a înlesni dobândirea preciziei, clarității și ordinei în gândire. «Logica «prin obiectul ei special — zice d-l Maiorescu — produce «o agerime mai mare a argumentării, ordine în gândire «și ușurință de a descoperì și dovedì eroarea în concluziu«nile falșe». (ed. 5-a, parag. 5, pag. 11).

Care erà însă atmosfera culturală a vremii, când apăreà logica d-lui Maiorescu?

La Universitatea din Iași și București alături de unele cursuri interesante se țineau încă multe pline de confuzie și ignoranță.

Cincizeci de ani după Kir Grigorie și Poteca se mai țineau la Universitate lecții de filozofie cam tot așà de confuze:

> «Philosophia, după înțellesul primitivu dat de Pitagora și desvoltatu în urmă de Platone și Aristotele este amórea de înțellepciune sau de sciință. Omul aruncatu în lume, privindu spectacolulu variatu care 'lu *încânta*, este curiosu de a cunnósce unitatea misteriósă a lucrurilor: voesce a sci și a explică totulu. In fața necunnoscutului să simte *nefericitu*, ne liniștitu și inquetudinea nu dispare din spiritulu său, de cât numai când *voalulu misteriosu s'a ruptu* când lumina s'a arrĕttatu!... Philosophia 'și propune de a studia ceea ce este cu totulu realu și essențiale în lucruri, adecă principiele, attributele și raporturile lucrurilor.

Ea *învălue* principiele și legile tuturoru sciințielor, principiele și legile tuturoru lucrurilor și conține tot ce este științificu în fiecare sciința».

(Leonardescu — Cursu de philosophia, 1879).

Ce confuzie și contrazicere! «Omul este *încântat* de spectacolul lumei» și totuși mai jos se spune că «în fața necunoscutului omul se simte *nefericitu* și neliniștitu». Se spune asemenea, cel puțin cu o contrazicere în cuvinte, scopul filozofiei e «*să rupă voalul misterios al lucrurilor*» și totuși se adaogă mai jos că «filozofia *învălue* (cuprinde?) principiile și legile tuturor sciințelor». Iar filozofia «cuprinde tot ce este scientific în fiecare sciință» (!)

Un profesor de istorie dela Universitate dădeà următoarea probă de știința sa universală auditorilor săi:

«Miron Costin este dejà istoricul, care întreabă la fapte cauzele lor și la cauze recunoaște o ordine, o sistemă oarecare, ca Vico, Leibnitz, Descartes, Roteck, Cantu, Thiery».

(Ureche — Alexandrescu).

«Ce o fi căutând printre acești istorici Leibnitz și Des-«cartes? Altă dată d-l Ureche, vorbind despre architec-«tura română, ne spuneà că celebrii architecți ai Italiei ar «fi invidioși de ea și ne citâ între aceștia și pe Cimabue, «care însă este celebru în pictură». (Din T. Maiorescu — Critice, vol. II, Beția de cuvinte).

In Parlament străluceà încă în aplauzele și admirația multor aleși ai națiunii beția de cuvinte și limbuția, uneori trivialitatea.

Cunoscutul orator antidinastic Niculae Blaranberg rostea în cameră astfel de discursuri:

«Domnilor încep a crede că am trăit prea mult, de oarece mi-a fost dat de a vedeà pe atâți tovarăși de luptă întorcându-se ca câinile din biblie la vărsătura lor».

iar despre unii din adversarii săi ziceà:

«Dacă a-și fi avut un ocean în pieptul meu, tot nu mi-ar fi fost de ajuns ca să le pot scuipà iu față tot disprețul meu». (Ședința Camerei din 25 lanuarie 1890, din T. Maiorescu — Oratori. retori și limbuți).

Curioasă este și comparația din următorul discurs:

«Zic că părul lui Samson sunt pentru noi libertățile publice, doina lui Fleva este cântecul Dalilei, strigătele lui Morțun sunt foarfecele Filistenilor, iar cuvintele fermecătoare ale d-lui Lascăr și Costinescu sunt bricele a doi bărbieri, care vin nu să tundă, ci să radă părul bietului Samson».

(D. A. Sturdza — Discurs, 5 Martie 1898).

Caracteristică este și inconsecvența în faptă, care rezultă adesea din o neconsecvență logică în idei. Același orator poate susține la interval de câțivă ani două păreri contradictorii.

Despre Lascăr Catargiu: «acest domn... crà dela început decis să facă murdării politice și aceasta nu pentru triumful unei idei mari, dar numai pentru a se cramponà la putere... d-l Lascăr Catargiu e slab la minte... brutal... nerușinat și corupt».

(Take Ionescu — Discurs în Cameră, 1889).

In 1903: «Cât a trăit Lascăr Catargiu o secundă nu m'am despărțit de el... considerându l ca adevăratul meu părinte sufletesc...»

(Take Ionescu — Discurs în Cameră 1903).

In literatură dăinuià beția de cuvinte, zugrăvità așà de bine în Criticele d-lui Maiorescu.

Din poeziile lui M. Codreanu (Iași):

Poezia «Lacrimi» (pag. 104):

Pleoapa tremurând ușor
Își stoarse lacrima a *lene*
Din care *tulbure* izvor
Răsare limpede sub gene
Înfierbântata beduină,
Ce din adâncuri se ivește
Și 'n colțul ochiului senină,
Ca diamantul strălucește?

O lacrimă comparată cu o *beduină*, care isvorăște dintr'un turbure izvor și strălucește totuși ca diamantul (!)

Câtevà versuri mai jos, tot despre lacrămi:

In lungul feței șovăind
De par'că sunt *mărgăritare,*
C'o aparență claritate
Ascund *furtuni* în taina lor

Măgăritare ce ascund furtuni în taina lor (!)

Imagina lacrămilor devine și mai puternică la sfârșitul poezii, când poetul zice:

Când nu mai poate să-și astupe
In piept sfâșietoare patimi,
Vulcanul sufletesc erupe
Și 'și svârle *lava* 'n stropi de lacrimi

Lacrămile comparate cu lava unui vulcan! Ce beție de cuvinte!

In aceiași vreme studențimea întrebuințà în mare parte la întrunirile sale «în chestia națională» oratoria lui Cațavencu. Iar cetățenilor li se adresà proclamări de felul acesteia:

„*Români,*

In mai puțin de 2 luni ați trăit mai mult ca 2 secoli. Voi născuți de eri la viața libertății, ați devenit învățătorii lumii civilizate. Europa, uimită de înțelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale și așteaptă tot dela voi. Nu simțiți fraților că Dumnezeirea furnică în toată ființa voastră? (Românul, 3 Martie 1866, din T. Maiorescu — Critice).

Se cunoaște asemenea lipsa de cuviință a limbagiului ziarelor din acea vreme. Se atacau cu mare îndrăzneală mai toți bărbații țării și instituțiile statului. Uneori se atacà cu vehemență chiar dinastia.

Citàm ca tip al stilului unora din gazetele din acea vreme următoarele:

«Câtă infamie și nerușinare! Este constatat că Dumnezeu, când are să piardă pe om îi ia mai întâiu mințile; astfel a ajuns onorabilul d. B. primarul pacoste al orașului F. Pre cât este de nătâng, de dobitoc, de nepăsător, când e vorba de afacerile orașului, pe atât devine de infect, de infam și de vindicativ, când este scormonit din somnolența, putoarea și neglijența în care vegetează. Pe lângă altele intriga, calomnia și răsbunarea este deviza sa».

(Liberalul, 18 Septemvrie 1881).

Și acelaș lucru se puteà spune cu mici modificări de stil și despre d-l prefect, deputat sau ministru.

Aceasta este atmosfera publică, în care apare între anii 1876 și 1898 cele cinci ediții ale logicei d-lui Maiorescu.

* * *

Fără îndoială încă și azi mai dăinuește într'o bună parte a activității publice a țării noastre, confuzia, nepriceperea, beția de cuvinte, limbuția și îndrăzneala. Dar se pare că judecata publicului devine din ce în ce mai matură, limbuția politicianilor superficiali întâmpină tot mai multă împotrivire, iar viața noastră literară și științifică începe să fie mai serioasă. Incercările poetice nereușite sânt tot mai greu primite, pătura studioasă se pare că a câștigat în adâncime și seriozitate și că în genere s'a deșteptat înțelegerea că «precizia, claritatea și ordinea în gândire» sânt însușiri fundamentale cerute oricărei firi mai de seamă. Firește, împrejurări diferite și foarte complexe au contribuit la ivirea acestor calități necesare dezvoltării culturale a oricărui popor. Dar într'o oarecare parte trebue să fi contribuit la aceasta și micul tratat de logică din 1876, precum și scrierile în legătură cu logica ale d-lui Maiorescu: Beția de cuvinte, Oratori, retori și limbuți, Progresul adevărului etc. Mai ales că expunerile de logică erau însuflețite de puterea minunatului său talent oratoriu în cursurile sale universitare. Mai toți, cari și-au făcut în țară o cultură universitară, literară, istorică sau filozofică și mulți din cei ce au studiat dreptul și științele, între anii 1863 și 1872 la Universitatea din Iași și la cea din București dela 1884 la 1909, au ascultat frumoasele cursuri de logică ale d-lui Maiorescu. Apoi logica a servit ca manual de școală în mai toate liceele țării. Impresia produsă asupra atâtor generații nu s'a putut pierde așà ușor și probabil că a fost dintre cele mai roditoare. Din punctul de vedere deci al *formării* noastre culturale, micul manual de logică din 1876 trebue pus alături cu Criticile și celelalte scrieri ale d-lui Maiorescu (1).

D. IOANIȚESCU

(1) Nota. — Unele din elementele acestui articol sunt din cursul de logică ținut la facultatea de litere din București. Ele 'mi-au fost puse la dispoziție, în vedere acestui articol, de d-l G. Vâlsan.

DIN LEOPARDI

LUI ANGELO MAI

CÂND GĂSI LUCRAREA LUI CICERON DESPRE REPUBLICĂ.

Italian îndrăzneț, cu care gând nu încetezi odată
Să deștepți din morminte
Pe strămoși? de ce-i aduci să vorbească
Acestui secol mort, peste care apasă
Norul gros al urîtului? Și cum vii tu acum
Atât de puternică pentru auzul nostru și atât de repetită,
Străvechie voce a alor noștrii,
Mută atât de multă vreme? Și pentru ce înviezi
Atâtea lucruri? Într'o zi manuscriptele
Se făcură rodnice; pentru timpul cel de față
Colbuitele mănăstiri
Păstrară ascunse mărinimoasele și sfintele
Cuvinte ale strămoșilor. Și ce vitejie îți insuflă,
Nobil italian, destinul? Ori poate vitejia
Omenească stă-inpotriva destinului zadarnic?

De sigur nu fără înalta voință a zeilor,
Când e mai trândavă
Și mai grea desnădăjduita noastră uitare,
Ne lovește în fiecare clipă

Un nou strigăt al strămoşilor. Aşà dar cerul
Tot mai are milă de Italia, mai are grije
De noi vre-un nemuritor:
Acum ori niciodată
E ceasul de a ne întoarce la virtutea
Vechie a firei italiene,
Şi vedem că atât şi astfel
E glasul cel răsunător al morţilor, că pe eroii
Cei uitaţi pământul îi desvălue aproape,
Ca să se ştie că după atât amar de vreme
Tot îţi place, ţara mea, să fii încă ticăloasă.

O străbuni glorioşi, mai aveţi în noi
Vre-o speranţă?
N'am pierit de tot? Vouă poate cunoaşterea
Viitorului nu vă e luată. Dar eu, sînt nimicit,
N'am nici-o apărare în potriva durerei, şi ascuns
Imi e viitorul, iar tot ce înţeleg
E astfel, că în vis şi nebunie
Se schimbă speranţa. Inimi viteze,
Sub adăpostul vostru s'aşează murdara,
Necinstita gloată; pentru neamul nostru e batjocură
In faptă şi în cuvânt
Orice vitejie; eterna noastră glorie
Nu mai aşteaptă nici ruşine nici invidie; trândăvia împresoară
Ale noastre monumente; şi-o pildă de ticăloşie suntem
Pentru vremea viitoare.

Geniu binecuvântat, fiindcă nimeni nu se îngrijeşte
De străbunii noştrii,
Aibi de grije tu, cărui soarta s'arătă
Atât de binevoitoare, în cât prin mâna ta se pare

Că ne vei aduce acele zile în cari după o crudă
Și lungă uitare înălțară iarăș fruntea,
Impreună cu studiile înmormîntate,
Divinii oameni din vechime, căror natura
Le vorbi sub vălul ei, fermecând
Nobilele ceasuri de odihnă ale Romei și ale Atenei.
O timpuri, învăluite timpuri
Subt un somn etern. Atunci erà nemistuită încă
Ruina Italiei, eram și nerăbdători
De o trăndăvie rușinoasă, iar a vântului suflare
Luà cu sine scântei multe de pe acest pământ.

Erà caldă cenușa ta sfântă,
Dușman neînvins
Al fortunei, ale cărui dispreț și durere
Găsiră infernul mai milostiv decât pământul.
Infernul: dar nu e loc mai bun
Decât acest al nostru? Și coardele tale cele dulci
Încă murmurau
La a mânei tale atingere, nefericit
Amant. Ah! prin durere începe și se naște
Cântul italian. Și cu toate acestea răul ce ne chinuește
E mai puțin apăsător și dureros
Decât urîtul ce ne înăbușe. O! ești fericit,
Tu a cărui viață fu plângerea. Pe noi ne-a-învăluit
Urîtul; alături de leagănul nostru
El stă neclintit, iar pe mormînt, neantul.

Ci viața ta treceà atunci cu stelele și marea,
Copil îndrăzneț al Liguriei.
Când dincolo de columne și dincolo de țărmii
Ale căror clocotitoare unde în cari se cufundă soarele

Seara vei fi crezut că le auzi, încrezându-te
Valurilor infinite, tu regăseai raza
Soarelui apusă, și ziua
Ce năștea atunci, când pentru noi se stingea:
Ai învins orice împotrivire a firei,
Necunoscut pământ întins
Fu gloria călătoriei tale, și a întoarcerei
Primejduite. Ah, dar lumea cunoscută
Nu se mărește, mai curând se micșorează, și mult mai puțin
[întise
Văzduhul ce răsună, pământul roditor și marea
S'arată copilului, dar nu și celui înțelept.

Unde sunt frumoasele noastre visuri
De locuințe necunoscute
Și necunoscuți locuitori, ori adăpostul
Stelelor de ziuă, ori culcușul cel din depărtare,
Al aurorei fragede, și somnul cel de noapte
Și ascuns al planetei celei mari?
Iată că au pierit de-odată,
Și pe un colț de hârtie stă închipuită lumea;
Iată cum totul se aseamănă, iar descoperirile
Nu fac decât măresc neantul.
Abia ce știm adevărul, și ne ești oprită,
Dulce închipuire; de tine se desparte
Mintea noastră pentru totdeauna; de minunata ta
Putere ne scapă anii dintru început,
Și mângâierea suferințelor noastre a pierit.

Dar tu te-ai deșteptat în dulci visări, și pentru întâia oară
Soarele străluceà ochilor tei,

Poet fermecător al armelor și al iubirei
Cari în vremi mult mai puțin triste decât ale noastre,
Umplură viața cu iluzii fericite:
Speranța cea nouă a Italiei. O turnuri, și mănăstiri,
Și doamne, și cavaleri,
Grădini și palate! Gândindu-se la voi,
Intr'o mie de plăceri deșarte se pierde
Mintea mea. Din deșertăciuni, din frumoase
Nebunii, și din stranii cugetări
Se alcătuia viața omenească: pe toate
Le-am isgonit: și ce a rămas? acuma, când de frăgezime
Toate lucrurile-s despoiate? Sigur e numai
Vederea că totul e zadarnic, afară de durere.

O Torquato, Torquato, nouă sublimul
Tău suflet, și ție numai plângerea,
Ne păstrà cerul atunci.
O! nefericit Toraquato! cântecul tău dulce
Nu isbuti să te mângâie nici să topească ghiața
Cu care sufletul tău așà de cald,
Fusese învăluit de ura și de necurata
Pismă a oamenilor și a despoților. Iubirea,
Iubirea, iluzia din urmă a vieții noastre,
Te părăseà. Umbră adevărată și puternică
Ți se părù neantul, iar lumea
Un țărm de mare nelocuit. Cinstirea târzie
N'au văzut-o ochii tăi; și răsplata nu disgrația
Fu ceasul tău din urmă. Căci moarte cere
Acel ce cunoscù a noastre rele, iar nu cununà.

Intoarce-te, întoarce-te iar printre noi, scoală din tăcutul
Și pustiul tău mormânt,

Dacă dorești suferința, tu nefericită
Pildă a durerei. Viața din acele timpuri
Ți se părù deștul de tristă și de îngrozitoare,
Dar astăzi ea e și mai rea. O prietine,
Cine te-ar plânge pe tine,
Când nimeni, dacă nu se gândește la sine, la altcevà nu se
gândește?
Cine n'ar numì nebună ucigătoarea ta
Tristețe astăzi chiar, când ce e rar și mare
Se numește nebunie;
Nu pisma, ci mult mai aspra
Nepăsare lovește pe cei mari? sau cine,
Când cifrele sunt mai gustate decât versurile,
Laurii ți-ar pregăti a doua oară?

Dela tine pân' la astă clipă, nici un om nu a fost vrednic,
O nefericite geniu,
De numele italian, afară de unul singur,
De care al seu mișelnic timp a fost nevrednic.
Alobrogul cel Trufaș, cu inima plină
De-a nordului putere bărbătească, și nu acestei
Țări a mea atât de ostenită și de stearpă;
Ca simplu muritor, și făr' de arme
(Curaj vrednic de aducere aminte) se luptă pe scenă
In potriva tiranilor: îngădue-se cel puțin
Ast nenorocit războiu
Și ăst zadarnic câmp de luptă mâniei celei neputincioase
A oamenilor, cel dintâi și singur coborî în arenă,
Și nimeni nu-l urmă, căci trândăvia și o tăcere
Stupidă ne-apasă pe toți.

În mâhnire și dtspreț, nepătată
Și-a petrecut întreagă viața,
Iar moartea l'a cruțat să vadă și mai rău.
Nu erà pentru tine, drag Vittorio,
Nici această vreme, nici acest pământ. Alte timpuri, alte
locuri
Se potrivesc cu geniile sublime. Acuma de odihnă
Trăim săturați, și cârmuiți
De mediocritate: s'a coborît înțeleptul,
Iar gloata s'a suit la singura înălțime
Ce netezește lumea. O ilustru descoperitor,
Urmează; deșteaptă morții,
Fiindcă cei vii — dorm; înarmează stinsele
Limbii ale vechilor eroi; astfel ca în sfârșit,
Acest veac de murdărie, ori să năzuiască la viață
Ridicându-se spre fapte mari, ori singur de el însuș să aibă
rușine.

BARBU CONSTANTINESCU.

FLORILE

Răsărite 'ntr'o grădină,
Fără soare, nu mai cresc, —
Singuratice, de-o parte,
Zi cu zi se veștejesc.

Pe de-asupra lor, franzișul,
Le-a umbrit — și-acuma mor;
Din lumina dela soare
El a luat și partea lor.

In zadar te-apropii astăzi,
— Tu, ce eri m'ai fi robit, —
Nu poți mângâia un suflet,
Prea de multe ori zdrobit.

Toate chinurile mele
I-au făcut un scut de-oțel,
Și-un cuvânt de mângâere
N'ar puteà pătrunde 'n el.

HERZ.

CÂTEVA CERCETĂRI DE PALIOMETRIE

Dacă cunoştinţele relative la creerul nostru, acest organ de cea mai mare importanţă pentru procesele psihice, sunt încă cu totul insuficiente, aceasta se datoreşte faptului că în prima linie nu s'au făcut decât puţine cercetări sistematice şi cu metoade bune. Şi totuşi e curios de constatat faptul că organul acesta nobil din care au eşit producţiunile geniale ale unui Newton, ale unui Leibnitz, Descartes, Lavoisier, Göthe, Pasteur, etc., rămâne încă cel mai puţin cunoscut şi aprofundat în funcţiunile lui, decât cele mai multe organe ale individualităţii noastre. Şi cu toate acestea e foarte probabil că dacă fiecare dintre noi are organele lui proprii, nu e mai puţin adevărat că aceia ce dă signatura specială a personalităţii noastre este tocmai creierul. Se vede cât e de greu de a ne cunoaşte pe noi!

Nu mă voiu ocupà de morfologia cerebrului, nici de structura lui; se ştie că suprafaţa acestui organ este brăzdată de şanţuri ce delimitează aşà numitele circonvoluţiuni cerebrale, cari la rândul lor se compun dintr'o substanţă cenuşie superficială şi una mai profundă, substanţa albă, constituită aproape exclusiv de fibre nervoase, nevroglie şi vase. Substanţa cenuşie compusă din celule dispuse în straturi, a căror dispoziţie, ca şi structura celulelor nervoase care se află în aceste straturi, variează mult. Din acest punct de vedere deosebirea este mare între Arhipalium (scoarţa primitivă) reprezentată de creerul olfactiv, şi Neopalium (scoarţa cerebrală dezvoltată mai târziu). In această din urmă după cum a arătat Brodman, opiniune pe care pot să o confirm,

creerul este construit după tipul cu 6 straturi, care însă este modificat în unele regiuni.

Cercetărlle mai vechi ale lui Meynert, Hammarberg etc. au permis de a construi un fel de cartă topografică a scoarţei cerebrale după arhitectura ei, iar observaţi unile mai recente ale lui Brodmann au fixat pentru moment cel puţin la 47 numărul câmpurilor sau zonelor corticale ce să pot deosebi unele de altele.

Aceia ce este interesant de ştiut este că mai fiecare din aceste câmpuri cerebrale, are grosimea sa proprie.

Cred că cunoaşterea grosimei scoarţei cerebrale ne va da în viitor noui cunoştinţe folositoare pentru organologia creierului şi acestui fel de studii i-am dat numele de Paliometrie.

Fără a intră în istoricul cestiunei voi reaminti că de mult câţivà autori au dat o ţifră medie pentru grosimea scoarţei cerebrale.

Aşà Buckmill şi Tuke 2,03, Conti 2,25, Franceschi 2,48, Engel 2,2—3,7 Richet 3,0, Danielewski 2,5 şi Yensen 2,20—2,64, însă primele cercetări sistematice asupra grosimei scoarţei diferitelor regiuni sunt datorite lui Hammarberg. In realitate cestiunea intră într'o nouă fază de când cu discuţiunea între Kaes şi Brodmann.

Cel dintâi dintre aceşti autori a avut la dispoziţia lui un material vast şi a practicat numeroase mensuraţiuni. Insă materialul întrebuinţat de el este atât de disparat şi concluziunile la care ajunge atât de curioase încât câte odată avem impresia că autorul este uneori în contrazicere, până la un punct oarecare, cu propriile sale cercetări. De aceea nu e de mirare că a găsit contradictori sau critici ca Brodmann, Edinger, Ariens Kappers, etc.

Am crezut folositor să reiau aceste cercetări, nu numai că ele au importanţă teoretică deosebită, dar poate conduce la oarecari concluziuni practice şi cred că paliometria e desemnată să joace un rol însemnat în toate chestiunile concernând scoarţa cerebrală. Paliometria la foetus, la copilul nou născut

şi în întreaga evoluţie a scoarţei cerebrale ne procură date noui, care merită toată atenţiunea noastră.

Există mai multe metode de a măsură scoarţa creierului. Una din cele mai vechi şi cu toate astea cu siguranţă din cele mai bune este măsurătoarea cu ochiul liber a scoarţei cerebrale, fie pe creerul proaspăt, fie pe creerul întărit. Această metodă a dat rezultate practice mai cu seamă lui Elliot Smith.

Această metodă are însă inconvenientele ei. Scoarţa se diformează, se turteşte prin presiunea mecanică în timpul manipulaţiunilor necesare mensuraţiunei.

Paliometria scoarţei după fixarea şi întărirea acesteia are şi dânsa inconvenientele ei. Agentul fixator joacă un roi însemnat. Aşà avem agenţi cari umflă ţesuturile, alţii cari le contractă, deci sau măresc sau reduc grosimea scoarţei. Sunt însă şi fixatori cari păstrează mai mult sau mai puţin exact dimensiunile primitive ale acesteia. Faptul acesta rezultă şi din cercetările de control ale lui Kaes.

El a pus în Noemvrie 1908 două bucăţi de creer de câte 81 grame, una în alcool, alta în liquidul lui Müller. Bucata din alcool a scăzut la 52 grame, pe când cea din Müller a crescut la 98 grame. Presupune că şi volumul se modifică în acest raport.

Pe lângă modificările produse de lichidul fixator se mai adaogă cele ocasionate de manipulările de colorare şi montare, cum e încălzirea secţiunilor şi trecerea lor prin xilol.

Aceste două operaţiuni producând uneori retracţiuni însemnate. Aşà am constatat o deosebire între grosimea microscopică a scoarţei pe piese fixate în formol şi a aceloraş secţiuni colorate şi montate pe lamă.

Mensuraţiunea făcută cu ochiul liber sau macrometria, fie că o executăm pe creerul proaspăt, fie pe cel întărit, mai are încă inconvenientul că nu ne permite să vedem limita reală dintre substanţa cenuşie şi cea albă ci numai limita aparentă. In general cifrele date de macrometrie sunt dedesubtul realităţii, căcii substanţa cenuşie poate străbate în mod insensibil în substanţa albă, penetraţie pe care ochiul liber nu o poate constată.

Aşà, iatà rezultatele ce am obţinut în trei cazuri unde am măsurat cu ochiul liber grosimea scoarţei cerebrale pe bucăţile scoase din apă cu formol, comparativ cu datele micrometrice ale secţiunilor acestor bucăţi, colorate cu metoda lui Nissl.

Procedeul pe care l-am urmat în măsurătoarele mele este următorul. M'am servit de un compensator-ocular micrometru Zeiss, a căror diviziuni au fost raportate la un micrometru în care 1 mm. este divizat în 100 de părţi. Obiectivul întrebuinţat a fost un apochromat Zeiss de 16 mm. cu o apertură de 0,30. Zece diviziuni de ale ocularului meu cuprindeau 15 diviziuni de ale micrometrului divizat în miimi de milimetri, aşà că printr'un calcul foarte simplu aflai grosimea scoarţei măsurată în milimetri sau în microni.

Cercetările mele concordă în trăsăturile lor generale cu acelea ale lui Brodmann, pe care le-am putut chiar confirmà adeseori în amănuntele lor. Ca şi dânsul am văzut că scoarţa cerebrală nu are o grosime uniformă, ci că această grosime variază dela o regiune la alta şi că există zone cu scoarţa foarte groasă, precum există altele cu scoarţa foarte îngustă.

Lobii a căror circonvoluţiuni sunt largi, ca lobul frontal şi cel temporal, prezintă zone cu substanţa cenuşie mai groasă, însă constatăm în acelaş lob grosimi diferite pentru tipurile ce-l compun.

Grosimea scoarţei lobului frontal augmentă cu cât ne urcăm dela a treia circonvoluţiune frontală spre întâia, de asemenea tipurile acestui lob situate în apropierea scizurei lui Rolando cu substanţa cenuşie mai groasă decât cele anterioare.

Aceleaşi consideraţiuni se aplică la tipurile de pe faţa internă a creerului. Zonele din vecinătatea corpului calos au o scoarţă mai îngustă decât tipurile frontale 4, 6, 8 şi 9 situate deasupra lor. Pentru scizura calcarina constatăm aceeaşi particularitate ca pentru zonele posterioare al scizurei lui Rolando: tipul 17 are o scoarţă mai subţire decât tipul 19 pe când tipul 18 are o grosime intermediară.

Un factor însemnat care s'aciează la variaţiunile de gro-

sime ale scoarţei cerebrale este după cum am văzut lărgimea zonelor citroarhitectonice. Acest fenomen este mai cu seamă evident pentru câmpurile arhitectonice din regiunea frontală şi temporală.

Dăm aci într'un tablou sinoptic grosimea scoarţei celor 47 de zone descrise de Brodmann la 10 cazuri de creeri adulţi masurate fiind deosebit straturile I -- III şi IV — VI.

Dr. G. MARINESCU.
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

NUMELE	Vârsta		1	2	3	4	5	6	7	8
Natalia B.	19	I—III	1.20	1.23	1.12	1.42	1.28	1.50	1.35	1.50
		IV—VI	1.57	1.92	1.58	2.55	1.80	2.02	1.35	2.02
		Total	2.77	3.15	2.70	3.97	3.08	3.52	2 70	3.52
Dumitru G.	20	I—III	1.03	1.50	1.05	—	—	—	1 05	1.43
		IV—VI	1.28	0 68	1.13	—	—	—	1.35	1.80
		Total	2 31	2.18	2.18	3.38	—	—	2.40	3.23
Elisa T.	21	I—III	1.28	1.35	1 50	—	1.12	—	1.65	1.57
		IV—VI	2.17	1 50	1.05	—	2.48	—	1 50	2.63
		Total	3.45	2.85	2.55	4.60	3 60	—	3.15	4 20
Natan G.	45	I—III	1 27	1.23	0.97	1.42	—	—	1.05	2.00
		IV—VI	1.95	1.35	0.75	2 78		—	2 32	2.40
		Total	3 22	2 58	1.72	4 20	—	2.70	3.37	4 40
Anton B.	45	I—III	1 58	1.62	1.20	—	0.90	—	1.28	—
		IV—VI	1.80	0 68	0.90	—	1 50	—	1.43	—
		Total .	3.38	2.30	2.10	3.08	2.40	2.63	2.71	3.15
Barbu M.	48	I—III	1.42	1.50	0.90	—	0.90	1.35	1.27	1.20
		IV—VI	1.88	1.35	0.98	—	1.65	1.72	1.36	1180
		Total	3 30	2 85	1.88	5.40	2.55	3.07	2.63	3 00
Stavri C.	49	I—III	1.05	1 65	0.97	1,72	1 05	1.95	1 12	1.42
		IV—VI	1.80	0 90	1.20	1 73	1 80	1.95	1 73	3 83
		Total .	2.85	2.55	2.17	3.45	2.85	3.90	2 85	5.25
Marin V.	50	I—III	1.28	1.20	1.20	—	1.50	—	1.20	—
		IV—VI	1.65	1.05	0 60	—	1.28	—	1.50	—
		Total	2.93	2.25	1.80	3.58	2.78	3 08	2.70	3.81
Elena V.	58	I—III	1.42	1.12	0.90	—	1.12	—	0.97	—
		IV—VI	2.25	1.40	1.10	—	1.58	—	1.73	—
		Total .	3.67	2.52	2 00	3.60	2.70	3.75	2.70	3.52
Anghel S	73	I—III	1.12	1.20	1 20	1.65	0 93	—	0.97	—
		IV—VI	1.88	1.32	0.60	3.30	1.50	—	1.80	—
		Total .	3.00	2.52	1 80	4 9	2.43	2.92	2.77	3.52
Grosimea maximă		I—III	1.58	1.50	1 50	1.72	1.50	1.95	1.65	2 00
		IV—VI	2.25	92	1.58	3.30	2.48	2.02	2.32	3.83
		Total	3.67	3.15	2.70	5 40	3.60	3.90	3 37	5 25
Grosimea minimă		I—III	1 03	1.12	0.90	1.42	0.90	1.35	0.97	1.20
		IV—VI	1.28	0.68	0 60	1 73	1.28	1.72	1.35	1.80
		Total	2.31	2 10	1.72	3 08	2.40	2.63	2.40	3.00
Grosimea medie		I—III	1.30	1.31	1 20	1.57	1.20	1.65	1.31	1.60
		IV—VI	1 76	1.30	1.09	2.51	1 88	1.87	1.83	2.81
		Total .	3.06	2.61	2 21	4.08	3.08	3.52	3 14	4.12

9	10	11	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
1.20	1.20	0 97	0.75	1 12	—	1 95	1.20	1.18	1.12	1.27	1.50	1.12
1 72	1.87	1 35	1.35	0.90	—	2.53	1.65	1.60	1.88	2 18	1.58	1.88
2.92	3.07	2.32	2.10	2.02	—	4 50	2.85	2.78	3.00	3.45	3.08	3 00
—	1.20	1.13	—	1.50	0.98	1.35	0 90	1.20	—	·	1.35	—
—	1.88	1.50	—	1.20	1.05	1.50	1.50	1.73	—	—	1.65	—
—	3 08	2.63	2.20	2.70	2.03	2 85	2.40	2 93	1.93	2.32	3.00	1.43
1.05	1.50	1 00	0 60	0.82	1.05	1.28	1.20	1 12	0.98	1.65	1 65	0.90
2.10	1.35	1.45	2.10	1.43	1.27	3.22	2.55	1 88	2.02	1.65	0 75	1.80
3 15	2.85	2.47	2.70	2 25	2.32	4.50	3.75	3.00	3.00	3.30	2.40	2.70
1.05	1.05	1.05	—	1.12	—	1.35	1 12	1.05	1.05	1.20	1 42	—
1.95	1 88	1.65	—	1.50	—	2.85	2.78	2 25	1.65	1.80	1.35	—
3.00	2.93	2.70	—	2.62	2.32	4.20	3.90	3.30	2.70	3.00	2 77	1 50
1.50	1.13	1.05	—	1.13	1.13	1.20	1.20	1.43	—		—	—
1.88	1.50	1.50	—	1.35	1.35	1.80	1.50	2.03	—	—	—	—
3.38	2.63	2 55	2 33	2.48	2.48	3.00	2.70	3 45	1.50	2.40	—	3.00
1.42	0 97	1.12	—	0 82	1 12	1 07	1.12	1.05	—	—	—	—
1.65	1.58	1 36	—	1.50	1 28	2.20	2.10	2.10	—	—	—	—
3.07	2 55	2.48	2.10	2.32	2.40	3 27	3.22	3 15		2.10	2.25	1.50
1.12	1.42	0 67	0.48	0.98	1.20	1.20	1.14	—	0 90	1 20	-	1.57
1.65	1.88	1.43	2 07	1.18	2 02	1 70	2 61	—	2.40	2 55	—	1.28
2.77	3 30	2 10	2 55	2.16	3.22	3.90	3.75	—	3 30	3.75	2.55	2.85
1.72	1 35	0.98	-	1 12	0 90	1.20	1.58	0 75	—	—	—	—
1 68	1.68	1.42	—	0.68	1.20	2.32	2.10	1.95	—	—	—	—
3.40	3 03	2.40	2 62	1.80	2.10	3.52	3 68	2.70	1.50	3.45	—	2.18
1.12	1.20	0.68	—	0.82	0.78	1.35	1.35	1.27	0 97	—	1 05	—
2.10	2 38	1.50	—	1.15	1.12	1 43	2 02	1 05	1.68	—	1.53	-
3.22	3 58	2.18	2.32	1.97	1.90	2.78	3.37	3.22	2.65	2.62	2 58	—
1 35	1.00	0.93	0 45	0.90	1.05	1 27	1 20	0.88	1.40	1.27	—	1.42
2 33	1.50	2.07	1.72	1.35	1.42	2 63	2.28	1 80	1.72	1 80	-	1.65
3 68	2.50	3.00	2.17	2.25	2.47	3.90	3.48	2.68	3.12	3.07	—	3 07
1.72	1.50	1.13	0.75	1 50	1.20	1.92	1.58	1.43	1.10	1.65	1.50	1.57
2 33	2.38	2.07	2.10	1 50	2.02	3 22	2.78	2 25	2.40	2 55	1 65	1 88
3.68	3.58	3.00	2.70	2.70	3.22	4 50	3.90	3.45	3.30	3 75	3.08	3.07
1.05	0.97	0 67	0.45	0.82	0.78	1.07	0.90	0.75	0.90	1 20	1.05	0 90
1.65	1.35	1.35	1 35	0 68	1 05	1.43	1.50	1.60	1.65	1.65	1 35	1.28
2.77	2.50	2.10	2.10	1.80	1.90	2.78	2.40	2.68	1.50	2.10	2.25	1.50
1 38	1.23	0 90	0.60	1 16	1.00	1.51	1.24	1.10	1.15	1.42	1.27	1.23
2 00	1.86	1.71	1.72	1.10	1.53	2 32	2.14	1.93	2.02	2 10	1.50	1.58
3.38	3 09	2.61	2.32	2.26	2.53	3.83	3.38	3.03	3.17	3.52	2.77	2.81

NUMELE	Vârsta		27	28	29	30	31	32	33	34
Natalia B.	19	I—III	0 97	1.65	1.05	1.05	1.20	1.12	—	2.10
		IV– VI	1.35	0.90	1.95	1.80	2.40	0.98	—	1 05
		Total .	2 32	2.55	3.00	2.85	3.60	2.10	1.40	3.15
Dumitru G.	20	I – III	1.20	—	—	1.27	0.84	—	—	—
		IV—VI	1.50	—	—	1.73	1.28	—	—	—
		Total .	2.70	2 03	2.63	3.00	2.12	2.18	1.95	1.53
Elisa T.	21	I – III	1.12	1.05	—	1 20	1.12	1.57	—	—
		IV—VI	1.20	2.85	—	1.80	2.63	1.58	—	—
		Total .	2 32	3.90	2.70	3.00	3 75	3.15	—	—
Natan G.	45	I – III	—	—	—	1.35	0.90	—	—	—
		IV—VI	—	—	—	1.43	3.15	—	—	—
		Totai .	—		3 32	2.78	4.05	3.22	2.40	—
Anton B.	45	I—III	—	—	—	—	—	0 93	—	—
		IV—VI	—	—	—	—	—	1.28	—	—
		Total .	3.00	1.50	2.40	2.10	2.18	2.26	1.3›	1.28
Barbu M.	48	I—III	1.11	—	1.50	1.20	1.05	1 20	—	—
		IV—VI	1.73	—	1 57	1 28	1 80	1.87	—	—
		Total .	2 85	1.80	3.07	2.48	2.85	3.07	1.65	2.10
Stavri C.	49	I—III	—	—	1.35	0.82	0.97	1.05	—	—
		VI—V	—	—	1.65	2.63	2 03	2.85	—	—
		Total .	—	—	3.00	3.45	3.00	3 90	—	3.45
Marin V.	50	I – III	—	—	—	—	1.12	—	—	—
		IV—VI	—	—	-	—	1.66	—	—	—
		Total .	—	2.25	—	—	2 78	3.00	2.02	2.70
Elena V.	58	I – III	—	—	-	—	0.82	—	—	-
		IV—VI	—	—	—	—	1.80	—	—	—
		Total .	2.62	—	3.05	2.55	3.02	2 84	—	—
Anghel S.	73	I – III	—	—	0 88	1.05	1 30	0.90	—	—
		IV – VI	—	—	2,17	1.50	1.72	1.95	—	—
		Total	2 60	—	3.05	2.55	3 02	2.85	—	—
Grosimea maximă		I – III	1.20	1.65	1.50	1.35	1.30	1.57	—	—
		IV—VI	1.73	2.85	2.17	2.63	3.15	2.85	—	—
		Total .	2 85	3.90	3.07	3.45	4.05	3 90	2.40	3.45
Grosimea minimă		I—III	0.97	1.0	0.88	0 82	0 82	0.93	—	—
		IV—VI	1.20	0.90	1.57	1.28	1.28	0.98	—	—
		Total	2 32	1.50	2.32	2.10	2.12	1.10	1.35	1.28
Grosimea medie		I—III	1.08	1.35	1.20	1.08	1.06	1.27	—	—
		IV—VI	1.46	1.87	1.87	1.95	2.21	1.91	—	—
		Total .	2.54	3 22	3.07	3.03	3.27	3.18	1 87	2.36

35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
1.05	1.05	1.05	1.65	1.50	1.21	1 35	—	—	0.90	1.20	1 20	1.23
1 65	1.87	1 87	3.07	2.02	1.87	1.89	—	—	1 80	1.27	1 65	2.22
2.70	2 92	4.72	2 52	3 08	3 15	3.00	2.85	2 70	2.57	2:70	2.85	3.45
0.98	—	1.11	1.50	0.83	1.43	1.43	0.90	1 68	0.98	1,65	1 05	1.20
1 20	—	1.95	2.32	1.65	1.20	1.50	1.80	1.43	1.80	1 80	1.95	1 65
2.18	3.08	3.08	3.82	2 48	2.63	2 93	2.70	3 11	2.78	3.45	3 00	2.85
1.65	1.28	1 35	1.57	1.20	1.28	1.20	1.12	0.98	1.05	1 12	1.05	1.05
1.50	1 27	1 72	2.65	1 53	2.35	1.35	1 58	1.49	1.80	1.88	2.85	1.65
3 15	2 55	3.07	4.20	2.73	3 60	2.55	2 70	2.47	2 85	3.00	3.90	2.70
—	1.20	0 82	0 90	1.05	1.05	0.75	0 97	0 90	0.75	1.20	1.12	1.05
—	2.10	2.03	3 15	1.57	2 62	2.62	1.58	1.95	3 00	1.95	2 47	2.40
—	3.30	2 85	4.05	2 62	3.67	3.27	2 55	2.85	3 75	3.15	3.60	3.45
—	—	1.13	1 35	1.73	1.35	1.05	1.13	—	1 28	1.05	1.50	0.98
—	—	1.50	1.88	1.43	1.80	1.50	1.50	—	1.55	1 50	1.63	1 57
—	3.15	2 63	3.23	3.15	3.15	2.85	2.63	—	2.83	2 25	3 23	2 55
1.05	1 27	1 05	0.97	1.27	1 05	1.20	1.00	0.75	0.90	1.12	0.82	0 75
1.80	1.36	1.57	2.10	1.50	1.95	1 35	1 63	1.35	1.35	1.41	1.36	1.50
2.85	2 63	2 62	3.07	2 77	3.00	2 55	2 63	2.10	2 25	2 63	2.18	2 25
2.02	1.57	1.20	1 50	1.12	—	—	1.20	1.50	2.20	0 90	0.90	0 75
1.58	2.18	1.50	3.09	1.73	—	—	2.55	1.05	3.60	1.65	2.25	1.80
3 60	3 72	2 70	4 50	2.85	—	—	3.75	2 55	3.60	2.55	3.15	2 55
1 20	—	—	1 50	1.58	1 50	1.20	1 58	1.43	1.65	1 12	1 62	1.50
1.65	—	—	2.48	1.35	1 88	1.95	1.72	1 80	1.80	1.58	1.95	1.95
2 85	—	—	3.98	2 93	3 38	3.15	3 30	3.28	3.45	2 70	3 57	3 45
—	1.00	1.20	1.20	1.12	1.05	0 97	0.97	1.05	—	—	0 97	—
—	1.50	1.72	1.72	1.72	1.80	1.30	1.30	1 75	—	—	1 73	—
2 40	2 50	2 92	8 75	2 84	2 85	2.27	2.27	2.80	—	—	2 70	1.80
—	1 25	1.35	0.97	—	1.20	1.15	1.35	1.15	1.26	1.08	0 93	1.00
—	1.12	1.20	2.03	—	1.30	1.87	1.35	2.10	1.50	1.57	1.23	1.42
—	2.37	2 55	3.00	—	2.50	3.02	3.70	3.25	2.76	2 65	2 16	2.42
2.02	1.57	1.65	1.57	1.73	1.50	1.43	1 58	1.68	1.65	1.65	1.62	1.50
1.80	2.18	3.07	3.15	1 87	2.62	2.62	2.55	1.95	3.00	1.95	2.85	2 22
3.60	3.75	4.72	4.50	3 15	3.67	3.37	3.75	3.28	3.75	3 45	3.90	3.45
0.98	1.00	0 82	0.90	0.83	1.05	0.75	0.90	0 75	0 75	0.90	0.82	0.75
1.20	1.12	1.20	1.88	1.36	1.20	1 30	1.30	1.05	1.27	1.41	1.36	1.42
2.18	2 37	2.55	3.00	2.48	2.50	2.27	2.27	2.10	2.25	2.25	2.16	2 25
1.50	1.28	1.23	1.23	1.28	1.27	1.09	1.24	1.26	1.20	1.27	1.22	1.12
1.50	1.75	2.13	2.51	1.61	1 91	1.96	1.92	1,50	2.13	1.68	2.10	1.82
3.00	2.93	3.36	3.74	2.89	3.18	3.05	3.16	2.76	3 13	2 95	3 22	2.84

SPICUIRI AROMÂNEȘTI

Au trecut 32 ani, de când pentru cea dintâia oară am intrat în relațiuni cu d-l Titu Maiorescu. Atunci la sfârșitul anului școlar am pășit în vileag cu un scurt articol, publicat în programa școalei reale din Viena, unde eram profesor de limba franceză și germană. Articolul este întitulat „*Sprachliches aus rumänischen wolksmärchen* și denumirea aceasta are și dânsa istoria sa.

După ce isprăvisem cu lucrarea, eram nedumerit, cum s'o botez. Vedeam bine că cu toată scurtimea ei acolo sunt două părți deosebite: una, pentru care s'ar potrivi numirea: Din metaforica poporană română și alta cevà mai scurtă, în care se vorbește despre sintactica poporană română. Într'o zi aflându-mă la profesorul meu Mussafia și pomenindu-i de nedumerirea mea, iată-mă scăpat prin propunerea d-sale de a boteză articolul așà cum se vede mai sus și într'adevăr o numire mai nimerită nici că se puteà.

Dacă este vorbă să tălmăcesc titlul acesta românește, mărturisesc că nu prea știu cum s'o fac. In asemenea cazuri dicționarele aduc adese ori o traducere, care poate trece mai mult de explicarea sensului, pe care-l are cutare cuvânt străin, decât de propunerea cum s'ar puteà traduce românește așà, ca traducerea să ție seamă și de sensul cuvântului strein și de spiritul limbei proprii, aici celei românești. Nu se poate tăgădui că lucrul acesta este cu mult mai greu și câte odată chiar cu neputință, două limbi deosebindu se în ce privește fraseologia și semasiologia. Aici deși nu-mi vine să pun ca echivalent cuvintele „ceeace privește limba", cum se află supt „sprachlich" în dicționarul german-român al lui Barcianu, cum să zic însă, mărturisesc că nu prea știu. Poate s'ar potrivi cumva „din graiul basmelor române"?

Trecură atunci abià doi ani de când începusem a mă îndeletnici cu studiul graiului urmașilor lui Traian și de aceea știam bine că lucrarea pregătită de mine n'are să fie te miri ce. Nu erà deci o simplă frază, dacă terminam

lucrarea apelând la cetitori aşà cum urmează: Mă rog ca încercarea mea modestă, omagiu adus spiritului poporului român să fie primită cu indulgenţă de Români şi de prietenii limbei române peste tot".

Şi într'adevăr, primirea ce s'a făcut articolului, a întrecut aşteptările mele Între cei cari au învrednicit opusculul cu binevoitoarea lor atenţiune se află şi iubitul nostru d-l Titu Maiorescu. Imi trimite o scrisoare datată din Bucureşti 4/16 Octomvrie 1877, în care după ce îndreptase câtevà greşeli cu privire la tălmăcirea câtorvà cuvinte în limba nemţească, se rosteşte în cuvinte afară din cale măgulitoare despre restul lucrării.

Cuvintele de laudă rostite de un bărbat de competenţa unui Maiorescu erau pentru mine un îndemn puternic să urmez pe calea începută şi de nu erau împrejurările amintite în seria mea de articole din „Convorbirile" anului trecut, de bună seamă îndemnul acesta preţios aduceà pe terenul acesta roade mai îmbelşugate.

Ţiindu-se seamă de cele spuse caşi de înlesnirile de tot felul, de cari avui parte în vremea petrecerii mele la Bucureşti acum 30 ani, — tot din parte d-lui Maiorescu, ori şi cine îşi poate închipui, cu câtă bucurie am primit invitarea să iau parte la omagiul pregătit de Convorbirile Literare ilustrului învăţat ca unuia, care după ce stătuse la leagănul lor, deveni unul dintre cei mai valoroşi coloborator ai foii.

Mă întrebam care prinos de nemărginită stimă şi recunoştinţă aş puteà să aduc mărinimosului protector al meu, când iatà ce-mi veni în gând: să fie cevà, ce s'ar asemănà în câtvà cu articolaşul meu de acum 32 ani.

In anul 1905 s'a tipărit cu cheltuiala Academiei un volum de 144 pagine intitulat: *Basme aromâne şi glosar*. Colecţia aceasta bogată, o adevărată comoară, o datorim neobositului culegător de folclor aromân, d-lui *Pericle Papahagi*, care şi prin alte lucrări de felul acesta a îmbogăţit în grad atât de însemnat cunoştinţele noastre cu privire la dialectul acesta afară din cale de interesant şi important.

Mă puseiu îndată să studiez volumul şi o făcui cu atât mai mare plăcere, cu cât aveam la îndemână, în cazuri îndoelnice, pe un tânăr român din Macedonia, d-l George Staca, venit tocmai atunci la Praga să şi facă studiile la Universitate.

Cine ştie însă, dacă treaba nu rămâneà baltă, mulţumindu mă cu sporul ce am făcut eu însu-mi, fără ca să prelucrez şi pentru alţii materialul adunat, căci în vârsta mea

înaintată și cu puterile mele slăbite nu mă mai hotărăsc așà de lesne pentru o lucrare mai mare, cum o făceam mai nainte. Intâmplându se prilejul acestei aniversări, îmi veni gândul să prelucrez măcar o parte mică pentru numărul festiv, rămânând apoi că în numerile următoare să tipăresc și celelalte părți, în caz când redacția îmi deschide și de astă dată coloanele prețuitei foi, precum aceasta avu loc în volumul din anul trecut.

Aș puteà să fac începutul spuindu-mi părerea ce o am despre cartea însăși și mai cu seamă despre glosarul, care face o parte integrantă a lucrării, atingând numărul de 239 pagini. Să spun chiar aici că toate acestea vor intrà și ele în studiul meu, unde nu voi pregetà să-mi spun părerea cu toată sinceritatea.

Am s'o fac cu atât mai mult, fiindcă din partea autorului putem cu siguranță să ne mai așteptăm la mai multe contribuiri de felul acesta (1) și este de dorit ca lucrările acestea să fie scutite de orice scăderi fie chiar în privințe mai mult acest fel formale.

Dorind să aflu cum vorbește poporul, și, neputând trăi vreme mai îndelungată în mijlocul său, grija mea de căpetenie a fost să caut izvoare în cari se vorbește limba nemeșteșugită, curată a poporului român. Spre acest scop mi se par potrivite mai mult productele musei poporane române în prosă, decât cele în versuri și din cele dântâi mai cu seamă basmele. Aici într'adevăr, povestitorul nefiind împiedecat de cerințele metrice peste tot și de cele ale rimei în deosebi, poate să vorbească întocmai cum vorbește în graiul său de toate zilele, și, dacă aceste povestiri se tipăresc fără schimbări, fără „îndreptări" și „întocmiri", studiul lor poate oare-cum să țină loc de o petrecere mai îndelungată în mijlocul poporului însuși.

De aceea cu 32 de ani mai nainte mi-am căutat izvorul de informații în colecțiile basmelor daco-române, și tot așà și acum, dorind a mă procopsi în ceeace privește limba poporului macedo român, iau de călăuză una din cele mai mari colecții de basme aromâne, datorite muncii neobositului Papahagi. Meritul lui este cu atât mai mare, fiindcă a năzuit cum spune în prefață „să păstreze basmelor originalitatea lor", „să culeagă, dezbrăcat de orice înrâuriri

(1) Vezi prefața pag. XXVI unde autorul ne dă de știre: „mai bine de 400 basme am reușit să strâng, din cari această colecțiune înfățoșează abià a treia parte".

teoretice, lăsând în totdeauna expunerea pe seama povestitorului", căci numai lucrând aşà a putut să ne dea în mână o carte de valoare. Deviza lui a fost cuvintele lui Haşdeu citate tot în prefaţă, ca basmele să fie totdeauna înfăţişate „cu îmbrăcămintea lor originală, întreagă, neciuntită şi nedescolorată".

Sunt câte-và însuşiri cari la întâia vedere ne arată, ca textele înzestrate cu ele au eşit din gura unora, cari ştiu să vorbească şi că acela care le însemnase, a făcut această aşà cum trebue, neschimbând nimic nici chiar acolo, unde i se pare că povestitorul ar fi greşit. Poporul vorbind, şi mai cu seamă povestind, o face aceasta deosebindu se din mai multe puncte de vedere de cei învăţaţi. Las că nu-i trece prin cap să întrebuinţeze cuvintele de felul francezului „dejà", tot modul lui de a se uità la cele ce-l înconjoară şi de a le împărtăşi ascultătorilor se potriveşte cu alegerea ce face de cuvintele curat poporane, pricepute de toţi cei de faţă. Are la îndemână o sumedenie de locuţiuni şi frase pe cari, întrebuinţându-le în sens metaforic, împestriţează cu atâta dibăcie graiul său la fel cu măeştrii, cari ne uimesc prin colorile cele vii şi armonioase în fabricarea covoarelor orientale. De o parte îi place să nu se grăbească istorisind, să vorbească pe îndelete, povestind„ cu o lărgime epică", pe când de altă parte nu se sfieşte să lase la o parte nişte cuvinte ce i se par de prisos. Ba adese ori întâmpinăm în vorbirea lui sărituri logice, îi place să schimbe construcţia, începând propoziţia la un fel şi sfârşind-o cu totul altfel. Cu alte cuvinte la povestitorul din popor întâlnim ceea ce în gramatică se numeşte anacolut, elipse, pleonasme şi a. a.

Studiul limbei poporane din toate punctele de vedere îmi pare afară din cale interesant şi am de gând ca rezultatele muncii mele să le împărtăşesc şi altora, nădăjduind că se vor află şi între stimaţii cititori ai Convorbirilor de acei cari buni bucuroşi mă vor urmà pe calea în care intrasem. Cifrele însemnează, dacă nu se află altă indicare, paginile şi rândurile din cartea lui Papahagi, citată mai sus. Autorul având bună idee ca pe fiecare pagină să însemneze şi rândurile, ori şi cine doreşte a se convinge el însuşi despre pasajele citate de mine, citindu le în context, este în stare ca prin mijlocul acesta s'o facă fără multă pierdere de vreme.

Să începem cu aşà numitul *anacolut*. Se ştie cam ce se pricepe sub termenul acesta. Este un fel de schimbare a construcţiunei: vre-o frază sau propoziţiune începe la un fel

și se urmează altfel, așà în cât diferitele părți ale ei par a nu se mai legà între ele.

Să luăm de pildă cazul următor: într'o propoziţiune se găsește un complement indirect în forma de dativ Atunci ce se face de obiceiu? Dativul acesta fiind exprimat prin un substantiv sau pronume personal se pune sau în fruntea propoziţiunei sau la urma ei, și se repețește prin dativul pronumelui personal proclitic sau enclitic, neaccentuat, precedând sau urmând verbul respectiv.

Așà b. o. *Aŭiclui îĭ dideà tut ți erà cama urât* 383.13; — *Auzluĭ îĭ și miaĭ multu* 295; — *Amirăluĭ multul-părù g'ine* 407.35; — *ali feată apirŭi să-ĭ bată ìnima tic-tic! di fricà și lăcrĭŭle acățară să-ĭ cură* 378.1; — *a mă-saĭ a feățiĭ-eĭ ĭirà fricà* 255.29; — *Aflatluĭ îĭ curà bàlile și-l si stricurà ocliĭ* 223.9; — *Amirăluĭ nu l-u ncăpeà mintea* 210.25.

Pe lângă aceasta ce face poporul? Pune în fruntea propoziţiunei cuvântul respectiv, va să zică acel ce formează complement indirect la verbul predicativ, nu însă în forma dativului ci într'a nominativului și numai atunci când vine rândul verbului, i se alăturează un pronume personal proclitic sau enclitic, arătându-se așà, ce rol i se cuvine în frasa nominativului, pus în fruntea propoziţiunii. Aici la întâia vedere ni se înfățișează nominativul acesta ca atârnat în aer, neţiindu-se cu celelalte membre ale frasei.

Să vedem: *Fraţl-i c̆udie mari lă v̆ineà* 109.22; *el, prit unà ureacl-e l'-intrà, prit alantă l'-iș̆à* 489.11—2; — *Tat̆o-su atsia de-atsia-ĭ si dutș̆eà* 155.11; — *Fĭcorlu șapte-optu l'i si duțeà* 392.24; — *Măratlu di h'iĭ'ŭ-di-amirà l'i si frimsi inima* 194.17; — *ĭo tse li griĭ zb̆ùrili atș̆ali, nu-ŭ ampari dip arâŭ* 146.17—8; — *Io can, ŭi si furà paràțĭ* 313.21; — *Feata di asparv̆u, di fricà, l'i si bătù ìnima* 42.31; — *Tută lumea ț̆e triț̆eà pre-acloț̆e și-ĭ căftà auă, el lă dădeà* 19.14-5; — *Aestu niți-l' tricù prit minti că nîsă va h'ibă nveasta lui* 211.11; — *și h'iĭ'lu-muș̆ăt de-avinător... nu-l si micà goală* 492.17; — *Fĭcorlu nu l'-ardeà tră aclò* 460.24; — *el nu-l tălă caplu tră ț̆ivà* 370.14; — *g̈ònile aleptu fini nu l' si minà* 413.1; — *Mărata luĭ di nveastă nu l' se-astindeà foclu* 200.9; — *Ș-unlu putùt ș-alantu harame nu-ĭ si mica,* 468.26—7.

In toate cazurile acestea, cunoscându-se aplecarea la vorbire eliptică, lucrul s'ar puteà explică așà că cuvântul pus ca nominativ în fruntea propoziţiuni reprezintă o frasă întreagă b. o. în exemplul *nîsă, nu l' si turnà mintea* 400.37 în locul cuvântului *nîsă* s'ar puteà pune o frasă întreagă: „întru cât o privește pe dînsa.“ Lucrul este mai bătător

la ochi, dacă cuvântul respectiv este însoțit de alte cuvinte așà b. o. *acșì ș-el, ĭu l'-alăgà mintea?* 488.17; — *Ună feată macă, tute K'ehl'le l'i li fățeà și l' feațe ș-k'efea* 317.22-3.

S'ar puteà gândì că de construcțiunea aceasta povestitorul se folosește mai cu seamă atunci când urmează o propoziție al cărei subiect este acelaș cu nominativul pus în frunte: în casul acesta s'ar puteà naște ideea, că întrebuințarea nominativului în loc de dativ s'ar puteà explicà ca un fel de atracțiune.

Iată câtevà exemple. *Feata, laea, nu-l' si micà, cîndu mindueà...* 132.6; — *Fițșorlu nu oa-l' vineà s-dico* 152 37; — *H'il'lu de-amirâ... nu-l' vineà s pistipseascâ* 446.27; — *Aistu nu k'al yiuea z-drŭko nu-l' erà calea pi ația, ma vru s-veadă* 386.29; — *Aești doĭ inși, nu armâncà seară di la Dumniḑâŭ, țe s-nu să ncl'inà și țe s-nu ḑicà* 116.10; — *Ausl'i, tu turnată, là viŭe s-nu intrà n-casă* 416.17; — *Prămăteftul... nu-l' si duse mintea z bea vin* 252.3—4; — *Căsmetea... l'angricà z-disclidà* 125.5; — *maș ḑoŭl'i a ḑoŭlor là ține s intră la cal arăi* 446.25—6; — *Oama multu l-părù g'ine că s-vidù feata nipòĭ* 261.17; — *Prămăteftul il părù g'ine că deade di un suflit di om* 251.18.

Mai citez câtevà exemple unde la propoziținea cu dativ este alăturată una coordinată având în frunte conjuncțiunea *si*. Așà b. o.

Feata, l-si feațe ŭilă... și ș-u băgă 36.10; — *Feata l' vineà greŭ, că... avḑà... ma lo-alăsà* 254.11; — *Feata ca featâ, l'i si feaț ŭilă di nisă și o-apreadună* 94.30; — *mă-sa, laea, l'-plindeà inima și s-arupeà di dorlu a lor* 263 35; — *frati-su ca ma ŭicul l'i si fețe dor di frate și vru să l caftă* 241.6, — *Ciracu l'-fu ŭilă di nis și-l' gri* 483.33; — *Soacra, l'-aveà intrată draclu tu inimă și... nu puteà s-u veadă ntr-ocl'i* 303 4; — *Feata-l amirâ Vearde l'i si feațe ŭilă... și... l' aduțeà hrană* 358.29; — *Năs l'-erà ŭilă di Hristolu și-l' [ădu]țea pîne ș micare și-l' ḑițeà* 453.19; — *feata acâță să-l' batâ inima și... mureà* 358.31; — *Aestu, arâță să-l da lùcurlu nipòĭ și k'irù, h'irù* 189.9; — *Araplu... il vine foamea și si ndrideà s-lu micà* 391.27—8; — *Aestă nu-l' se-aștindeà foclu a ficorluĭ și nu durŭà, nu nvisè* 424.17.

Câte odată cel puțin după cum este tipărit propoziținea cu pricină urmează, dară fără să fie legată cu acea care precede. De p. *Sîm-Ketrul necă l' si băteà ureacl'ă, iu avḑà nis fuvirsirĭ!?* 500.34; — *Gònile-aleptu niți peana di ocl u nu-l si băteà. Nis-nu și ștea ți-ĭ frica* 322.30; — *Moașa ca nu-l' vineà s-pistipseascâ ahtare čudie. Ș-o-aveà, că ș-aride cu*

ea 343.38;—*Virviruṣa, cârnurle dipri nîsă l'i si cutrimurară di frică. Feata... v-ascumbusi* 259.10 — 11; *h'il'lu... l'i se părù. L'-intrâ ṣubee* 202.22—3; — *Auṣlu, l'arîdeà barba ṣ urèc'ile di ğuvairlu di feată! L'adară...* 445.22; — *Fi-corlu-de-amirâ l'-armasi mintea... Ṣcurti zboari, nis il' dișisi* 192.24-5; — *Feata, l'i si nc'ise gura! no-avù ţe z-dică* 459.24, unde pare mi-se mai bine s'ar potrivi virgula în loc de semnul esclamării ș'apoi un și sau cum în exemplele citate mai sus.

Dar nici aceasta nu poate fi luată drept o regulă fără excepțiune, căci iată câtevà exemple, cari pot fi comparate cu cele aduse mai nainte: cu toate că urmează o propoziţiune al cărei subiect este identic cu cuvântul aflător în frunte, cel din urmă tot nu este pus în nominativ ci în dativ. Iată-le: *Al Dumniḍâù il' eu ńilă și pitricù harlu* 248; — *Amirăluĭ il' vińe greață di grailu aestu și l'-arcă tu brangă* 161.10;—*Al Corbu-čilibi de la nuntă iu ș-eară, l' u deade voaha și gri* 473.20; — *Arbineșlor, lă si feați ńilă di nisă și si zburirà* 192.8; — *Ali avută l'i éi feațe ńilă di nîs și dișe* 366.28;—*A oama ińcă'cĭ il' fu ńilă di nis și l' dișe* 263.30; — *A feàtil'eĭ il' vińe vara să s-mărite* 472.3;—*Amirăluĭ il' vińe să z-dură tu polim* 6.26;—*Al Vańĭ l'i si lo videala. S-fricà oc'il'* 499.1; — *Al Vańĭ... il' si feațe ńilă. Lu scoase dit tastru* 499.25;—*fičorluĭ nu-l' si ṣuță, mintea. Ṣtea nîs...* 411.12;—*al aiṣ il' pĕrù ğine' Il' deade urăčunea* 503.19; — *Al Ursu-g'anĭ l'i si mută perlu di turbare, avd'i'ndaluĭ aestă* 337.5.

O clasă separată de anacolute de felul acesta o fac exemplele, unde după cuvântul în cestiune urmează o propoziţiune a cărei parte ar puteà s'o facă. Să punem mai înainte o propoziţiune în care într'adevăr cuvântul respectiv face parte dintr'o frasă accesorie temporală: *Cîndu avḍĭ amirălu aeste zboare ș-viḍù... l'i si mul'ù ahil' inima* 3154; aici nu poate fi vorbă de nici un anacolut. Îndată însă după ce am schimbat puind cuvântul *amirălu* în frunte, anacolutul ni se pare existând și aici. Așà b. o. *hil'lu de amiă, cîndu avḍà, lăcriń cap de ariŭ il' curà* 183.345;—*Amirălu cîndu-l viḍù... l'i si părù* 52.22; — *Moașa cîndu deadi di-l' viḍù dol'i... l'i si părù* 48.33; — *Muma curbișana, cîndu avḍĭ... cămeașa dipri nisă l'i si cutrimburâ și somnul nu ș-u acăță* 361.12; — *vărfinlu... cara z-viḍù tu bune ș-tu muṣutèți, l'i si părù* 9.32-3;— *Amirălu oari il viḍù... il va fu ńilă* 85.37; — *Măratlu di fičòr, cari iși... l'-aruṣină ocil di plingu* 294.22-4; — *Văsil'elu, cari avḍĭ... il' vińe greŭ și*

de-asparde 369.17; — *oàmiñl'i . . . cara-l vidurà . . . multu li si jili inima* 57.20; — *Fičorlu . . . cara-l cintà . . . l'i si şuţî mintea şi si nsurà* 362.3; — *Fičorlu, cari lo adusi merlu . . . s-ñirarà tuţi fraţl'i, cum putù de-ascăpà* 115.6; — *Mira ţea laea, cari avdî ñila . . . l'i si mul'è inima* 130.1; — *trii soţi, analtu pri k'efi cari s-aflarà, di unà, di altà, viñi şi zborlu la: ţe doari caθi un* 145 28-9; *El' doil'i, ma z-vidurà streşi, dăse glarlu citrà alànt* 277.20.

Cu acestea se pot compară şi următoarele: *Lucru ţe-s faţe! ş-ño, aclò ñu mi duc, ma multă treàţire are ţeara* 79.22; — *Capra, din cor ñu gucà, l' añurdi scrum şi dinà oară ahuleaşte perlu şi azboairà* 207.23; *Feata dit Curcubetă, de aclò ñu gucà n-cor, l'añurdi scrum şi di nă oară azbuirà* 412.13; — *Al Corbučilibi di la numtă ñu ş-earà, l'-u deade voaha şi gri* 473.19 20.

De altă categorie se ţine fraza: *că aţél cari vaĭ poată s-lu mută, va-l' da h'il'i sa nveastă* 423.4, având aici *cari* sensul de un pronume relativ, căci cu coniuncţiunea *cari* ar trebui să se afle în frază cuvântul *finivà* sau un alt pronume nehotărât.

Dacă până acum era vorbă numai despre complementul indirect, dativul, şi nu şi despre cel direct, acusativul, se explică foarte lesne. Dacă se pune un acusativ în fruntea propoziţiunei, atunci în dialectul aromân nu se poate şti cu siguranţă, dacă într'adevăr trebue socotit drept acusativ, şi atunci anacolut nu e, sau dacă cuvântul respectiv este şi aici pus în nominativ şi i se hotăreşte rolul numai pe urmă. Am însemnat numai câtevà exemple: *Dumniḑău atumţia l durea oc'ul* 161.7; — *fičorlu acăţă să-l doară čorlu* 454.2; — *ma el nu-l acăţă somnul* 147.29; — *Oàrfănlu di oara ţe u viḑù, acăţă să l doară buriclu* 13.3-4.

In dialectul aromân neîntrebuinţându-se de regulă prepoziţiunea *pre* sau *pe* însoţind complementul direct, cuvintele *Dumniḑău, fičorlu, el, oàrfănlu* din frazele citate pot fi tot aşà de bine socotite drept acusative ca şi nominative. Aici într'adevăr nu este nici o îndoială despre adevăratul rol al cuvintelor. Să luăm însă pasaju! *lu ntribà fičorlu* 56.27, şi aici numai din context putem să aflăm, cum că *fičorlu* este aici întrebuinţat ca complement direct în acusativ.

Aici pun şi câtevà exemple, unde complementul indirect este pus ca nominativ în fruntea frazei, fiind cuvântul acesta tot odată complementul direct ca acuzativ într'o frază următoare: *Casili, lă deàdi unà cu căngicu şi le adunà tu top* 480.6; — *Paplu l'i ca se aspăreà oc'ul s-nu lu nvirinà* 202 7; — *ş-aestu*

ţe nu-l' si bati peana di oc'u di mini, băgaţ-l'i brăndile di guşi ş-arkaţ-lu 146.24.

Până a nu părăsi capitolul acesta, să-mi fie ertat a cita frazele următoare: *na aestă si l' l'ai caplu şi s-fudi* 1588. Aici după *aestă* mi se pare potrivit să se puie semnul „:“ să se arate felul de frumuseţe prin fraza introdusă cu *şi*, pe când *ma aestă* ar fi o frază eliptică. Tot aşà aş schimbà virgula după *hărios* în fraza următoare: *amirălu, hăriòs, l'i si părea, că va s-lo acăţà* 306.19. Şi încă mai sigur aceasta mi se pare în pasajul următor: *ma pri dâni ţe-ş cară; s lă l'ai caplu şi s-fudi, ş-altă nu!* 33.25. Cum că şi editorul câte odată tot aşà pricepeà lucrul ca şi mine, se vede din 473.6-7: *Muşàt: si-l' l'aĭ caplu! Gone: si l' ţindi apala.*

Este un fel de anacolut obiceiul prea cunoscut şi în limba literară, să se întrebuinţeze relativul *ţe* neschimbat, pe când rolul ce-l are în frază se însemnează prin forma respectivă a pronumelui personal. Aşà b. o. nu numai ca acusativ: semnul *ţe-l porţi...* şi *ţe lo-ai di la mă-ta* 8.24 ci şi ca dativ: *Lukl'i ananţi, ţe nu lă fită ahintu mintea, nu aduk'irà* 184.30; — *U l'a şi Dumnidău, ţe-l' aveà tricută ţinatea* 150.23; — *nu erà de-aţel' ţe lă-i fricà* 7.33; — *aŭin'a ţe-l' aveà oc'ul* 1828. In câtvà deosebit este întrebuinţarea lui *cari* în loc de *ţe: mu'area a cui frate aveà moartă şi cari l'-erà inima jilită* 426.6. Să spun adevărul: *cari* ar puteà să fie şi conjuncţiunea cunoscută = *cara*, nu se potriveşte însă restul frazei mai cu seamă cuvinţelul *şi*, dacă nu cumva trebue socotită drept pronumele relativ întrebuinţat în mod pleonastic, despre care vorbim mai la vale.

Un anacolut cauzat de întrebuinţarea pronumelui *ţi* pare-mi-se există şi în propoziţiunile ce urmează: ... *adună di mèrile, ţi ma s măcă, coărnile căderà* 240.5; — *feţe nă featà ahită muşată, ţi ni s-aveà spusă, ni s-aveà faptă altă ńată ahtare...* 173.27; — (sau *ţi* în sens de *în cât:* cum se poate explica şi propoziţiunea: *un fiĕòr ş nă featà, ţi ca nişĭ s no aĭbĭ alţi tu lumea toată* 285.31); — *dimîndata draslor, ţe maşi dit càpite di draţi puteà s-easă nă greaţă ahtare* 4.5-6.

Tot aşà de obişnuită este întrebuinţarea dativului pronumelui personal cu privire la un cuvânt împreunat cu propoziţiunea *la*. Se vede că sensul este echivalent cu cel al dativului: *la mulţi alţi stih'ĭ li părea arău* 14.21; — *L'-u da cartea la fiĕòr* 3901; — *lă trapse la tute cîte nă băşare* 223.17; *la tuţi ... lă dădeà* 338.31-2.

Mai puţin obişnuit este *l'i* raportându-se la subst. cu prep. *tu: l'i nh'ipse cuţutlu nora tu utre* 283.12.

Şi mai curios: *Ma carĭ l'i se-aurî ş-el multu di ea, o' avdî* . . . 409.27 va să zică *aurî* într'aceeaşi vreme ca verb impersonal reflexiv şi ca reflexiv personal.

Trecerea unei prepoziţiuni la alta: *Va dițeari cu boaţea ma minută, nu tu groasa* 106.11-2; — şi încă mai mult: *loascuk'à ca la cîne turbàt* 323.32.

Nu anacolut ci o întrebuinţare deosebită a prepoziţiunii *di* în sens partitiv este la mijloc în exemplele următoare: *în z badz kuts di tuti şi di cîț ţamiń vaĭ tragă la nisă, s-lă daĭ* 148.12 şi *di cîți fîcòrĭ află n-cale, trădeà coarda ş-lă loà caplu* 492 5.

Este întrebare, dacă şi în caz că pronumele personal expletiv precede, se poate ivi un anacolut de felul citat mai sus. Regula este aceea ce se arată în exemplul *l'-alàsă zbòr a mă-saĭ* 6.28, va să zică fără anacolut. Lăsând chestiunea aceasta pentru mai târziu, voiu cită un exemplu, în care se pare că avem de a face tot cu felul de anacolut de mai sus: *l'i si părú, căţaua, că-l' si lo nă kotră di stu inimă* 192.10. Aici însă este cu putinţă, că cuvântul *căţeaua* trebue considerat ca un fel de apoziţiune sau ca predicativ într'o propoziţiune prescurtată, b, o. *căţaua ţe şi-eară.*

Interesant este cum povestitorul adese ori trece dela oratio indirecta la cea directa.

Spune amirălui, că coĭl'i di k'àdine ditu aistă căruţă este năltimea di pi loc pînă n-ţer şi, s-nu pistipsire, misură tine diznòŭ 167.25—7; — *Auştu l'i ntreabă, că di ţu viniţi şi ţu nerziţi* 420,4; — *îl' dise, că acşi ş acşi, un ţerbu de-amàlamă l'aduse om la tată tu* 352.10; — *Durńà. apireà cu nveasta n gură; ca nveasta mea no-ari viră* 193 18 mai potrivit: în loc de ;).

Urmează o listă de anacolute de mai multe feluri. Aici după o caracterizare cât de scurtă a felului de anacolut în cestiune, pun exemple fără să mă mai lăţesc asupra lor.

Dela conjunctiv la indicativ: *A mă-saĭ a feàtil'ei l'-ìrà fricà s-nu u duk'ască ğònile ş-u pitreaţe la mă-sa* 255.29; — *că s-nu k'ară, că s-nu l'-u toarnă mintea ţivà feata ş-armîne tu xeane* 8 2.

unà cu part. pf. şi cu verbul finit: *Unà intratà amirălu n casă şi-l viḑù feata, di nă oară l cunoscù* 133.17; — *Unà aĭuntà aoaţe şi intrà tu pine-l', ntribà lumea* 350.1.

Schimbare de timp vedem în: *U cl'imară căţuşa şi cl amà şi un ţimpînàr şi-l' li da doale ţerĭ tu mînă* . . , 419.23.

Propoziţiune interogativă: *vru z-veadă: easte cum ḑiţe àrburle i s-nu-l' trapse virà minčună?* 454 29—30.

Pluralul unde ne-am așteptà la singular: *z-duțe la vĕsi-ľelu s lă caftă tăgarea* 308 18; — *Ursu g'ani lă ḑise* 344 36; (adică *vĕsil'elui*); — *Apoea l-alăsară singurĭ co-amirălu ș u ntribă aestu* 305.15 (va să zică erà numai moașe cu amirălu); — tot așà: *Nă ḑuă, cu soțĭ multĭ, ișiră avinare* 488.38.

Contrarul în: *lo arcă în sus* 134. 4 în loc de *îl'*, trebuindu-se ca din pluralul *munțil* despre cari se vorbește aici, tre alstrus singularul.

Dela relativul *ți* la dativul pronumelui personal *ți: Nu erăĭ tine durută, ți te ascăpăm dit amare, care ti criscùm, ți li feațim tute k'eh'le ș-tora vḑișĭ di n alăsășĭ?* 5.9.

Dela *om* la *ți* pron. personal: *unọ mintuẹaște omlu și altă ț-aduțe Dumnidzọu* 147.21.

Construcțiunea schimbată cu totul în: *Ș-acșițe fĭcorlu cu mințile acumpărate putù s-ascapă nimîcàt di l undàr și cum... ascapă di tălare la ğilàt* 191.6–8.

Câte odată într'adevăr suntem nedumeriți: este oare cutare propoșițiune păstrată întocmai așà cum eșise din gura povestitorului, sau este o greșală din partea editorului la mijloc? Așà de p. *Cum ș-intră nauntru că l' v̆ineà arșini* 125.17 (de bună seamă în loc de: *cum s-intră*); — *Țe avùșĭ astă seară, l-tukișĭ* 354.33 (*l-parats*, sau greșit în loc de *lo*); — *Țe-l' viñe nă ḑuă amirăluĭ și z-duse avinare* 315.22 (*și* pare aici pus greșit în locul unui semn de întrebare; tot așà greșit e virgula în propoșițiunile: *țe-l' v̆ine a Aflatluĭ, nv̆isă z-ducă ș-el* 317.26 *țe-l' viñe, z-dimîndă și s-alasă zbor* 7.26; — *țe-l' viñi a kụniluĭ, z-vẹadă nelu!* 64 22; — *tu adunarea ți-l viñe a l'eĭ, l'i si suță mintea dipri buna* 249.5; — *țe-l' v̆ineà luĭ, că no află un soț cum prinde* 308.9; — *țe-l viñe a dracluĭ, să se anapă di fĭcorlu mușàt* sau fără nici un semn: *Calea ți l' vine să scuk'e* 238.14; — *ți-l' vine s adară nă țigară* 39.18.

Se vede că editorul în toate aceste exemple cuvințelul *țe* sau *ți* îl credeà acest dativ numit etic, care se găsește atât de des în gura poporului și despre care o să vorbim mai la vale. Cum că însă câte odată și el pricepeà bine, se vede din exemplele următoare, unde pune semnul întrebării, va să zică *țe* este aici și pentru ei pronumele negativ. Iată-le: *țe l' viñe a cĭnilu? s toarnă cîtră cătușe și-l' fațe* 69.33; — identitatea cu cele de mai sus se vede și mai bine în: *țe-l ĭ viñi a fĭcòrluĭ? s facă nă priimnari* 128 23. Tot așà trebuià să fi pus semnul întrebării în toate frazele citate.

Curios este de a vedeà următoarea prepoziție: *Plângul a l'ei lo arupse ủila și u ntreabă* 467.12, unde și *plingul*

şi *ńila* se potrivesc ca subiecte cu verbul predicativ *arupse*, dar aşà cum stă aicea, nu se poate explica astfel, decât admiţându-se un anacolut. Cevà mai lesne este de explicat împreunarea a verbelor *a aştipte* şi *a se intuì* cu complementul *la: ma ş-aştiptà şi ma s-mintueà la ğonle a l'ei, la amirălu* 325.33. Dacă nu este aici nici o greşală la mijloc şi dacă *la ğnole* este complement la amândouă verbele, atunci avem şi aici un fel de anacolut: cu *aştiptà* s'ar potrivì complement direct, acusativ, pe când *la ğonle* se potriveşte numai ca complement la *s-mintueà*. Se poate însă ca în loc de „ş" trebue cetit „s", căci şi în dialectul aromân verbul *aşteptà* se poate întrebuinţà ca reflexiv cu prepoziţiunea *la*, aşà: *carĭ se-aştiptà l'aestà?* 123.26; — *se-aştiptà la sboare bune* 198.16; — *ţe nu se-aştiptà la ahtare văglară* 68.12—3. Se vede însă că întrebuinţarea reflexivă a cuvântului este însoţită cu o nuanţă de sens, care nu are loc aici. Tot acelaşi sens îl vedem în câtevà exemple, unde în loc de complement cu *la* se află o frază întreagă d. p. *Virà nu se aştiptà s-lu veadă* 490.5; — *s-aştiptà s-lu veadă măcàr* 9.30; — *se-aştiptà s-nu-l veadă* 108.19; — *d-in nu te aştepţi* 310.23: — *ascapă d-iu nu te aştepţi* 12.39; — *de aclò afli vitriĭ cum nu me-aştiptam* 34.10.

De aceea sunt cam nedumerit văzând 456.8 frase următoare: *cari s-aştiptà di la om vâsil'è ahtare lucru*, unde, dacă nu e greşit în loc de *l-ahtare lucru*, găsim contrarul, va să zică verbul reflexiv cu complement direct în acusativ,

Să amintesc şi: *va s mnreà di dine şi de arcore* 276.13. unde la întâia vedere se pricepe cu ce fel de nepotrivire avem a face aici.

In glosar nu se pomeneşte de întrebuinţarea aceasta a verbului *vin*, se citează numai însoţit de complementu *tu minte*: *l'-vine tu minte ţivà: pălăcărseaşte* (pi) *picurăr* 15.25.6; — *l'-vine tu minte reng'a* 16.1.

Se vede că în frazele citate mai sus se întrebuinţează *veni* în mod eliptic, în loc de *a veni tu minte*. Tot aşà şi în cele ce urmează: *îl' vineà să-l' ḑică* 464.30; — *ḑiţeà . . . ţe lă vineà* 459.20.

O nuanţă de sens se poate constată în: *lă viñe s nu intră* 416.17; — *nu-l' vineà, necă s-fugă, necă s intră* 182.3; — *că-l' vineà taha s-plângă* 408.20.

IOAN URBAN JARNIC.

AVENTURA

S'a troenit al vremii şir
Şi pare-a 'neremenit clipita.
Clepsida, cam că de-a pripita
Na-şi pică stropii, na mă mir.

Spaţiul întreg, parcă-i turnat
In forme veşnice de-aramă.
Doar luna, singură-şi destramă
Argintul clar, catifelat,

Tic-tacul inimii s'a stins
Şi viaţa 'ntreagă mi-e pe baze
Ca flatare, de floare prins.

Dar învestmânt toată natura
In doral clipii ce trăesc,
Căci, iată, simt: e aventura.

STELIAN VOINESCU

MEGLENO-ROMÂNII

Dintre Românii emigraţi în sudul Peninsulei balcanice, aceia care s'au despărţit cel mai târziu de masa centrală a românismului, într'o epocă şi dintr'o regiune nelămurită încă de istorie, sânt Megleno-românii. Astăzi ei se găsesc grupaţi în câtevă sate aşezate în extremitatea cea mai vestică a câmpiei Caragiova, situată în partea nordică a vilaetului Salonic — de-a-dreapta Vardarului — la poalele muntelui Cojuk. Pe câmpia aceasta, cu o suprafaţă de 45 km. lungime, şi 10—12 km. lărgime, se află presăraţe vre-o 55 de sate bulgăreşti cu locuitorii lor trecuţi în mare parte la islamism (Pomaci). Numai la extremitatea nord estică vine şi prima comună românească *Nânta*, vechea Ἐνώτια, pe vremuri locuită numai de Români, iar astăzi şi de Pomaci şi Ţigani. Cevă mai în spre vest de această comună, şi numai la o depărtare de o jumătate de oră călare, se află şi alte două sate româneşti: Lundzi şi Birislav, care, împreună cu Nânta, singurele mai fac parte din Caragiova propriu zisă. Restul satelor româneşti cum sânt: Huma, Coniţco, şi Sirminina dintr'o parte, şi Coruna, Lumniţa, Cupa, Ţârnareca şi Baroviţa din cealaltă parte, se găsesc dincoace de Caragiova şi n'au, ca poziţiune geografică, nimic comun cu satele din Meglen. Dintre acestea numai Huma, Liumniţa, Ţârnareca şi Cupa sânt româneşti, celelalte s'au bulgarizat şi numai în Baroviţa mai sânt bătrâni care vorbesc româneşte. Cu toate acestea, prin faptul că comunele nu-s departe una de alta şi Românii sânt grupaţi la un loc, toţi locuitorii acelor comune sânt cunoscuţi subt numele de Me-

gleniţi. Ei înşişi îşi zic „Vlaşi“, şi limba lor se chiamă „vlaşească“. Numărul acestor Români nu este mai mare ca 18—20.000. Pe vremuri erau şi mai mulţi, dar de când cu trecerea la islamism a satelor bulgăreşti din Meglen, mare parte din comunele lor au fost bulgarizate, iar centrul lor, Nânta, a fost silit să treacă la islamizm.

Fiindcă turcirea, respectiv bulgarizarea, acestor din urmă rătăciţi ai neamului nostru a mai rămas încă vie în memoria unor bătrâni pe care i-am întâlnit în călătoria mea din toamna anului 1908, voiu încercà să dau câtevà amănunte asupra felului desnaţionalizării lor, înainte de a spune cevà şi despre rostul lor ca neam, faţă de Români şi de celelalte naţionalităţi conlocuitoare.

Veacul al XVI şi al XVII a fost plin de nenorociri morale şi materiale pentru toate neamurile din Peninsulă. După distrugerea dinastiei *Castriota*, prin moartea ultimului principe *Gheorghi Castriotu* — in alban. Ghergheo — cunoscut la Turci subt, numele de *Skander-Beg* (1468), principatul Albaniei cu ţinuturile din prejurul Crojei, căzuse pentru totdeauna sub stăpânirea turcească (1). De atunci, Albanejilor mândri de neatârnarea lor, lipsindu-le un conducător viteaz, nu le mai rămânea decât, sau să se refugieze în Italia, sau să-şi răscumpere vechea neatârnare prin trecerea lor la islamism. Şi astfel încă de pe atunci o parte din creştini trecură la religiunea mahomedană. Pilda lor a fost urmată şi de Bulgarii din Dibra numiţi „Polenţii“, iar după aceştia trecură şi aceia din Prespa şi din regiunea Vardarului numiţi „Dolno Polenţi“. Cu trecerea acestora din urmă, volnicia Turcilor de a sili pe creştini să se turcească se întinsese până la satele româneşti din Meglenia (2). Pe vremea aceea nici Românii n'ar fi putut scăpà, dacă n'ar fi

(1) G. Petrovic', *Scanderbeg, Essai de bibliographie raisonnée*. Paris. 1881. Cuniberti, *L'Albania ed il Principe Scander-Beg*. Torino, 1898.
(2) C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*. 275.

avut aceà organizaţie pe care o întâlnim şi la Aromânii din Pind în decursul întregei perioade a căpităna telor. Dar cu timpul, când Meglenia fu colonizată cu Turci asiatici din Konia, cunoscuţi astăzi subt numele de *Koniari*, şi majoritatea satelor bulgăreşti trecură la islamism, nici Românii n'au putut scăpà de acest tribut, căci o parte din ei a trebuit să împărtăşească soarta vecinilor lor Bulgari. Românii au fost cei din urmă creştini turciţi.

Comuna cu locuitorii români trecuţi la islamism este Nânta. Ea se întinde frumos pe o coastă ce se lasă la poalele muntelui *Zâna* şi de departe are o înfăţişare frumoasă. Numărul locuitorilor nu este mai mare ca 5.000, inclusiv Pomacii şi Ţiganii. Intrarea principală este din spre răsărit şi este o continuare a drumului ce duce spre Lundzi şi Birislav. În mijlocul comunei se află o piaţă umbrită, în parte, de ramurile unui platan uriaş numit „Laur"; piaţa însăşi poartă numele „La Laur". Întreaga comună e alcătuită din cinci mahalale, fiecare cu câte o biserică prefăcută azi în geamie. — Portul Nântenilor este turcesc; copiii umblă îmbrăcaţi în „anteriu" de stambă turcească, colorată mai mult în roşu, galben şi verde, iar cei mai în vârstă în nădragi de „şaiac", „mintan" de stambă şi o „fermeleà" brodată cu mătase neagră sau în fir. Bărbaţii poartă de o biceiu «poturi», un fel de şalvari turceşti din stofă vânătă brodată cu mătase neagră; dar cei mai mulţi poartă „benevregi", un fel de nădragi cu un „cepchen" peste fermeleà. Femeile umblă îmbrobodite într'o „feregeà" neagră ce se lasă drept de la creştetul capului şi până la picioare. Pe faţă nu se vede nici un văl, cum se obicinueşte la turcoaice; aşà în cât şi văzul le este ascuns. Când vor să se uite, deschid puţin crăpătura feregelei care cade în faţă perpendicular şi este ţinută închisă de mâna dreaptă. Impresia ce lasă femeile este urîtă. Când umblă pe drum, nu se vede decât un stog negru care se mişcă, fără să se desemneze vre-o trăsătură a corpului.

Tipul Nântenilor se deosibeşte puţin de restul Români-

lor din Meglen: statura mijlocie, conturul feţii mai mult pătrat, ochii adânci, privirea inteligentă şi culoarea feţii mai mult brună decât deschisă, sânt caracteristica Nânteanului. Înfăţişarea lor m'a uimit întru câtvà şi pe mine; ştiam că Nântenii sânt amestecaţi cu Bulgarii din Caragiova, care au culoarea feţii blond închisă, m'aşteptam prin urmare să-i văd mai blonzi chiar decât ceilalţi Români. — În general, impresia sumară pe care mi-au făcut-o Meglenoromânii, ca tip, faţă de Aromâni, este următoarea: în Lumniţa şi Cupa predomină mai mult tipul blond, cu uitătura ochilor stinsă şi umerii obrazului mai ridicaţi; în restul comunelor: Oşani, Birislav şi Lundzi, n'am putut observà nimic care să-i deosibească de ceilalţi Români. Numai în Ţârnareca, Românii sânt bruni şi cu înfăţişare mai mult aromânească. Diferenţiarea aceasta, după cum foarte bine a observat şi d-l G. Weigand, se datoreşte amestecului lor cu Aromânii din *Livazi*, singura comună aromânească din apropierea Meglenului, cu o populaţiune de cel puţin 3000 loc. (1) grămo-

(1) Este foarte greu de spus numărul exact al Aromânilor. În călătoria mea, m'am încercat şi eu să număr locuitorii acestei comune; şi fiindcă ştiam de la noi de-acasă, că într'o locuinţă stau mai multe familii, n'am vroit să procedez cum fac străinii care socotesc, de obiceiu, câte 5 locuitori de casă, ci m'am apucat să număr om cu om din fiecare casă. Şi fiindcă prima vizită o făcusem la *Nicola Gheorghi*, am început numărătoarea cu familia acestuia. Nicola Gheorghi are cinci fii însuraţi; toţi locuesc împreună şi într'o casă cu părintele lor: Cola, Dina, Iancu, Tuşu şi Steriu. Nevestele lor n'au nume; li se zice: „Ţ'al Cola, Ţ'al Dina", etc. adecă „cea a lui Cola, Dina", etc. Cola are şapte copii: Steriu, Maria, Lena, Oce, Cota, etc. Dina are tot şapte: Gheorghi, Cola, Tuşu, Taşcu, etc. Iancu are numai o fată. Tuşu are trei fete şi Steriu n'are încă nimic. — In paranteză fie spus: băeţii se logodesc de la vârsta de 6—7 ani şi se însoară la 18 ani.— Toţi adunaţi la olaltă ne dau 29 locuitori, cu locuinţa într'o singură casă compusă din mai multe camere. Când am văzut că aşà merge cu numărătoarea, n'am mai continuat mai departe, căci trebuià să pierd timp mult. M'am mulţumit numai să însemnez numele membrilor familiei numărate în lucrarea mea „Studii Megleno-române", prezentată Academiei Române spre publicare, ca să poată fi controlate de toţi câţi obicinuesc să dea numărul Aromânilor după numărul caselor sau al coşurilor de casă.

steni veniţi după distrugerea Moscopolei şi a satelor de prin prejur.

Comuna Nânta se înfăţişează mai mult ca un orăşel. Are străzi pavate în caldarîm, însă strâmte şi strâmbe, ca mai toate drumurile din Turcia. Casele sânt oarbe, adecă fără ferestre care să dea în drum; de aceea la intrarea în oraş, impresia ce-ţi lasă interiorul comunei nu este tocmai din cele mai plăcute. Dintre cele cinci mahalale cea mai populată este „Monastir", cu biserica Sf. Maria. Aici se ţinea, pe vremuri, când Românii nu erau trecuţi la islamism, un bâlciu mare, din care astăzi n'a mai rămas decât amintirea lui. Chiar biserica prefăcută în geamie stă închisă: cu vre-o 30 de ani înainte Nântenii văzuseră noaptea eşind din geamie un „Vampir", şi de atunci nimeni n'a mai călcat într'ânsa. În mahalaua „Prohuri" se găseşte biserica f. Gheorghe în care Românii au fost turciţi. Restul, mai sânt „Berlyk" cu biserica Sf. Dumitru şi „Cerniţi" cu biserica Sf. Petru. În aceasta din urmă există şi o şcoală primară cu trei institutori. Limba de predare este cea turcească. Elevii obicinuiţi cu limba „vlăşească" cu greu se deprind să înveţe turceşte.

Despre trecerea Nântenilor la islamism ne vorbeşte pentru întâia dată, şi numai în treacăt, Hahn in „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar". Tot el este cel dintâi care semnalează şi apropierea graiului megleno-român de cel daco-român. Informaţiuni precise n'avem de nicăeri; numai legendele rămase din tradiţie ne mai pot da oarecare lămuriri. După spusa bătrânilor, se povesteşte că Nântenii, înainte de a trece la islamism, erau vestiţi pe la Pomacii din Caragiova pentru starea lor economică înfloritoare, pentru vitejia şi cruzimea lor. Erau oameni răi, de care nu prea uşor se puteau agăţa Turcii. Ei, ca şi toţi Românii din celelalte sate, trăeau în „căpitanate". Fiecare comună îşi avea câte un căpitan, în fruntea unei cete alcătuite de cel puţin treizeci de persoane. Erà un fel de gardă civilă, în sensul modern, care se ocupà numai de siguranţa publică. La îm-

părăţie plăteau o dare anuală—beilik—de douăzeci de pungi, ceea ce face opt sute douăzeci de lei vechi, adecă vreo sută şaizeci de lei noi — sumă mare pentru vremurile acelea — în schimbul căreia li se lăsă libertatea deplină în administraţia lor patriarhală. Dar de la o vreme, scumpindu-se traiul, nu mai voiau să plătească nimic ; şi nu numai că nu plăteau, dar mai omorau şi pe trimişii de la împărăţie însărcinaţi cu încasarea beilicului. Atunci mai multe cete de Coniari, care aşteptau de mult un prilej ca să-şi răzbune în contra Nântenilor, se hotărîră să pună capăt acelor atrocităţi, şi într'o Duminică, pe când poporul se află în biserică, o parte înconjură oraşul şi alta intră în oraş de înconjură biserica Sf. Gheorghe, ameninţând pe popor cu moartea, dacă nu va trece la islamism. Atunci toţi cei din biserică, neavând nici un ajutor de afară, au primit să fie turciţi. Asupra zilei în care au fost siliţi Nântenii să se lepede de creştinism se povestesc multe. Din toate reese un singur fapt adevărat, asupra căruia nu există nici o deosebire de păreri, că în ziua aceea serviciul divin se oficia de către episcopul local şi că poporul împreună cu păstorul lui, văzându-se ameninţat să piară de ascuţişul iataganului, a primit să treacă la islamism. De aceea este foarte probabil ca legenda, după care turcirea Nântenilor s'ar fi petrecut în ziua de Paşti, singura zi când tot poporul, mic cu mare, se duse la biserică, să fie şi cea mai adevărată. Despre episcop se povestesc iarăşi multe ; părerea cea mai verosimilă este că el, după câţivă ani dela turcire, căindu-se de fapta săvârşită, s'ar fi refugiat la Sf. Munte ca să-şi ceară iertarea păcatelor. Acolo i s'ar fi spus că păcatele i se vor iertă numai când va face pe Nânteni să se întoarcă din nou la creştinism. Atunci s'ar fi întors la Nânta şi într'o zi de Vineri, pe când cei mai mulţi dintre Români se aflau în geamie, după ce mai întâi le-a spus cât de mare este păcatul lor, i-ar fi îndemnat să treacă din nou la creştinism. La cuvintele acestea, Nântenii ar fi sărit asupra lui ca să-l ucidă şi el abiă a putut scăpă din biserică. Cu toate acestea,

când erà să fugă din oraş, în localitatea din spre apus de Nânta, numită „Sânt-Toader“, a fost ajuns şi omorît pe loc. Câtevà pietre grămădite la un loc din această parte poartă şi astăzi numele „mirmintu popăĭă“.

Dar cu turcirea Românilor din biserica Sf. Gheorghe n'au trecut şi ceilalţi la islamism. Aceştia, cu toate că fură înconjuraţi, avură tot timpul să ocupe poziţiuni şi să se apere de atacurile Turcilor. De aceea, chiar după 40–50 de ani, mai mult ca jumătate din mahalalele româneşti au continuat să fie creştine. Numai mai târziu au fost turcite şi ele. Împrejurările în care aceşti din urmă Români au trecut la islamism nu se cunosc. Se ştie numai că cea din urmă mahalà turcità a fost „Mănăstir“;—că până mai acum optzeci de ani se găseau generaţii de prin satele vecine Lundzi şi Birislav, care erau înrudite de aproape cu mahomedanii din Nânta; — că chiar cu câţi-va ani înainte bătrânele mai păstrau icoane; — că şi astăzi multe din femei, la prepararea pâinii, după obiceiul cunoscut şi la Aromâni, îşi fac în mod instinctiv semnul crucii; — şi că nume de persoane ca Asan di Cole, Asan di Christu, Asan di Popa, Stefu di Matoş, Alghioş di Riza, se întâlnesc la Nânteni chiar şi acum.

Numai după ce Nânta a fost cu desăvârşire turcită, prigonirile mahomedanilor contra Românilor din celelalte comune au început să devină din ce în ce mai îndârjite. De astă dată Românii trebueau să se lupte şi cu consângenii lor. Şi ar fi împărtăşit poate şi ei încă de atunci soarta Nântenilor, dacă căpitanii lor nu s'ar fi luptat vitejeşte pentru neam şi lege. Numai când ei n'au mai putut rezistà, atunci familii numeroase şi chiar sate întregi au început să emigreze în spre comunele bulgăreşti din *Ienidže*: Radomir, Strumiţa, Ştip, etc., lăsând în urma lor pustiu şi ţarini şi tot, în mâna Turcilor. Aşà îmi spuneau bătrânii, singurii care mai puteau vorbì încă româneşte, din satul bulgarizat Baroviţa, că s'ar fi întâmplat cu comunele odată româneşti: Conţca, Leascovaţ, Coruna, Sirminina. Românii

aceia rămâneau în comunele bulgăreşti câte douăzeci şi treizeci de ani şi apoi se întorceau din nou în căminele lor, însă de astă dată numai ca iobagi, ca să le lucreze Turcilor ţarinile lor hrăpite. Şi fiindcă generaţia nouă, cât stătea printre Bulgari, se încuscrea cu aceştia şi aproape toţi învăţau bine bulgăreşte, la reîntoarcere în vechile lor cămînuri, aduceau împreună cu ei şi primele fermente de o bulgarizare progresivă : limba şi cântecele bulgăreşti, împreună cu nevestele şi copiii care vorbeau numai bulgăreşte. De atunci s'au răspândit printre Megleno-români cântecele blugăreşti şi tot de atunci au început să se bulgarizeze şi satele româneşti. — Numai când Turcii au văzut că Românii primesc mai de grabă să'şi părăsească avutul, decât să se lepede de lege, au încetat cu prigonirile lor în contra religiunii creştine. Tot de atunci şi restul satelor româneşti, după ce rând pe rând îşi pierdură neatârnarea, devenind iobagi, n'au mai emigrat în satele bulgăreşti şi au rămas încă până azi cu limba lor românească. Dintre acestea numai comuna Oşani s'a putut apără până cu vre-o sută de ani înainte, când numai în urma unei lupte groaznice şi în nişte împrejurări cu totul vitrege, a trebuit şi ea să se închine de bună voie chesegiului bei *Ahmed-Aga* din Ienidže.

Fiindcă din cunoaşterea luptelor din urmă ale Oşineţilor, vom puteà pătrunde cevà mai departe în trecutul ţesut cu atâtea fapte eroice ale Megleno românilor, voiu aminti numai în treacăt şi cevà despre ultimele lor ciocniri cu Nântenii.

În spre apus de Oşani, la o depărtare de vreo jumătate de oră, se găseşte mănăstirea *Sf. Mihail*. Este zidită pe un deal înalt şi în faţa ei se lasă o pădure deasă de castani, care ajunge până aproape de comuna Birislav. Mănăstirea veche are o poziţiune foarte frumoasă, iar pădurea legănată de adierea vântului din spre răsărit, este singurul colţ unde călătorul îşi mai uită pentru câtevà clipe că se găseşte în munţii sălbateci şi în văile prăpăstioase ale Megleniei. La mănăstirea aceasta se ţineà pe vremuri, în ziua de 7 Septemvrie, bâlciu mare. Toate satele româneşti veneau

la acest bâlciu care ţineà trei zile de-a-rândul; şi deşi petrecerile se făceau în curtea mânăstirii, nu de puţine ori veneau şi Nântenii obicinuiţi încă de pe când erau creştini să iea parte la astfel de sărbători. Într'un rând s'a întâmplat o mică ceartă între căpitanul Nântenilor şi câţivà Oşeniţi, ceartă în care unul din aceştia fu omorît. Românii, temându-se de vreo cursă din partea Nântenilor, cum erau ei mulţi şi Nântenii numai vre-o doisprezece inşi, sar asupra lor şi i omoară pe toţi, parte în mânăstire, parte la „Râpa de Buduvache", o localitate în drumul spre Birislav. Nântenii din oraş, cum auziră de groaznicul măcel de la mânăstire, se scoală cu mic cu mare înarmaţi până în dinţi şi cu un Hogia-Arap în frunte, pornesc în spre Oşani. Oşineţii la rândul lor, care ştieau ce-i aşteaptă, plecară şi ei în grabă în comună ca să ocupe poziţiuni. Cum veniră Nântenii dădură mai întâi în spre partea comunei numită „Valea di umă". Aci însă, locul fiind humos, de unde şi denumirea văii, cea mai mare parte se nomoli şi aproape pe jumătate fură omoriţi. Numai restul s'a mai luptat până a doua zi; dar şi accştia pierzând pe Hogea-Arap, spre seară au fost puşi pe fugă şi mare parte chiar ucişi la „Ceşma Albă", aproape de Nânta, la dreapta drumului ce duce spre Lundzi. Când am trecut pe acolo şi am întrebat pe Trifon, chirigiul mieu din Cupa, să-mi spună ce sânt pietrele acelea aşezate în formă de morminte turceşti. — „Sa groburile Nântenilor tăltšoaţ di Oşineţil'", îmi răspunse băiatul.

Izbânda Oşeniţilor băgase spaimă în Turcii din împrejurimi. Erà singurul sat românesc din întreaga Meglenie către care erau îndreptate zi şi noapte privirile Coniarilor şi ale Pomacilor, dar mai ales ale Nântenilor. După catastrofa Nântenilor de la „Valea di umă", s'au mai încercat de multe ori să atace noaptea pe Oşeniţi, dar toate încercările lor au rămas fără izbândă. Şi Oşanii şi-ar fi păstrat, poate, neatârnarea încă până azi, dacă nu veneà o altă împrejurare, în care Oşeniţii mai mult din ambiţie, decât din descurajare, s'au hotărît să se închine de bună voie: cu

vreo sută douăzeci de ani înainte, comuna întreagă ducea lipsă de apă. Apa de astăzi de la cele şeapte fântâni a fost adusă mai târziu de la „Şoputu Popăl'ă", un izvor din mijlocul drumului ce duce la Lescova. Fiindcă pe atunci, când voià să aducă apa de astăzi în comună, le lipseau banii pentru cheltuelile de transport, se împrumutase cu zece pungi — 105 lei noi — dela Sula Aga din Caragiova, cu jurământ ca să-i înapoieze banii cu dobânda cuvenită după cinci ani. Cum însă imediat după aceasta s'a întâmplat lupta de la „Valea di umă" şi alte multe ciocniri între Nânteni şi Oşeniţi, Sula Aga, îndemnat de Coniari, n'a mai vrut să aştepte până la termen şi ameninţă comuna să o distrugă cu o ceată de Coniari şi Pomaci, dacă nu-i va înapoià suma împrumutată. Oseniţii n'aveau parale şi pe lângă aceasta s'a mai întâmplat să fie omorît şi căpitanul lor. În împrejurările acelea, de teama vre-unei răzbunări din partea Nântenilor trimiseră o delegaţiune la Ahmed Aga din Ienidže ca să-i închine satul. Acest Ahmed-Aga erà pentru Ienidže-Vardar un fel de Ali-Paşa în miniatură. Toate satele creştine din Meglen şi Ienidže erau ale lui. Cum se închinà un sat, puneà teleal să vestească prin comunele turceşti supunerea satului şi nimeni nu mai cutezà să se atingă de locuitorii comunei închinate.

Obligaţiunile unui sat închinat nu erau grele. Ele constau într'o dare mică în lână, unt, ouă şi cereale, care se făceà la început ca un fel de dar adus în ziua de Bairam sau într'o altă zi de sărbătoare mare ; mai târziu s'a schimbat într'o datorie cronică şi astăzi a ajuns ca un fel de tribut.— După moartea lui Ahmed Aga, Oşani fu moştenit de către fiul său *Iusuf-Paşa*; mai târziu de către fiul acestuia, *Haki-Bei*, şi numai după moartea acestuia, femeia lui dărui satul unui nepot al ei, *Ismail-Bei*; acesta, ca să se scape de un asemenea dar greu de administrat, îl vândù imediat actualului valiu din Bitolia, al cărui nume îmi este necunoscut.

Astăzi Megleno-românii din cele şapte sate — afară de Nânta — : *Huma, Liumniţa, Cupa, Ţârnareca, Oşani, Bi-*

rislav şi *Lundzi* sânt singurii Români, care, graţie numai şcoalelor româneşti, au putut scăpă de la o desnaţionalizare sigură. Şi ei, conştii de acest mare serviciu al şcoalelor române, s'au arătat recunoscători în cel mai înalt grad, în tot timpul revoluţiei din Macedonia, când bandele greceşti terorizau pe Românii care nu voiau să se declare de Greci, prin aceea că au ţinut până la urmă la neamul lor „vlăşesc". — În 1891, când d-l Weigand cercetase Meglenia, nu există nici o şcoală românească. Astăzi însă se găsesc pretutindeni; în cea mai mare parte a bisericilor se aude limba română, iar băiatul *Anastas Stavri* din Lundzi, care îi povestise d-lui W. basmele „Ursonia şi fecioru" împreună cu „Pricazma lu Lisiţa" şi pe care institutorul grec din Liumniţa nu l-a mai lăsat să-i povestească şi altele, după ce şi-a terminat studiile la Seminarul Veniamin din Iaşi, este cel mai bun institutor din Meglen şi cel mai aprig luptător pentru ideea naţională. Sânt optsprezece ani de atunci şi împrejurările s'au schimbat mult: Megleno-românii învaţă carte românească, dintre băieţi sânt foarte puţini care ştiu bine bulgăreşte şi, ce este mai îmbucurător, noua generaţie de fete şi femei tinere cântă româneşte. Iată şi câtevă versuri din primul cântec pe care l-am auzit de la Nânteanul musulman Ali:

Nu-ń mi strinzi di moană	Nu mă strânge de mână
Sa nu-ń la froanzi ninelu (bis)	Să nu-mi frângi (=rupi) inelul
Cu doau-spre-tse rap.	Cu două-spre-zece pietre
Cum sa-m duc eu casă	Cum o să mă duc acasă
Cum s-la dau dzevapu (bis)	Cum am să dau răspuns
La tati şi la mama?	La tata şi la mama?

Nu este cântec vechiu, este nou; dar nu-i nici vre-o traducere din cântecele româneşti pe care elevii le învaţă la şcoală, este creaţiune pur megleno-română. Faptul că Megleno-românii au început să lase la o parte cântecele bulgăreşti, şi să cânte din nou în româneşte pare curios întru atâta numai, întru cât în Meglen o activitate şcolară numai

de vreo şaisprezece ani a fost în stare nu numai să cucerească şcoli şi biserici cu care se poate lăudà lupta de redeşteptare naţională din Macedonia, dar a mai făcut şi pe popor să cânte în româneşte; pe când în Epir, unde numărul Aromânilor este covârşitor faţă de acela al Grecilor şi şcolile româneşti desfăşoară o activitate de patruzeci de ani, cântecele greceşti cu conţinut aromânesc vor rămâneà pentru totdeauna greceşti, iar speranţa pentru crearea de cântece nouă aromâneşti este, cel puţin pentu moment, exclusă. În privinţa aceasta numai comunele din nordul Macedoniei şi acum în urmă şi comunele Doliani, Selia, Xirolivadi etc., mai ţin recordul Megleniei.

* * *

Asupra originii acestor Români nu s'a scris mult; în schimb însă s'a scris prea mult în raport cu ceea ce ne-ar fi îngăduit puţinele date luate din graiul şi chiar tipul lor. Părerea predominantă este, că ei ar fi resturi de „Bulgaro-Vlahi" din veacul al XII. Ea a fost emisă de către d-l Weigand şi susţinută de Jireček într'o recenzie asupra lucrării d lui W., în care, împreunând câtevà date istorice asupra „Pecenegilor megleniţi" cu constatările d-lui W. privitoare la tipul asiatic al Megleno-românilor, a mers şi mai departe, declarându-i ca urmaşi ai acelor Pecenegi, care, învinşi la Chironoi (1091) de către împăratul Alexios, au fost colonizaţi în ţinutul Megleniei. De acì, după d-l J., Megleno-românii ar fi „Pecenegii romanizaţi din Meglena" (1). Punctul de reazim al d-lui W. este tipul lor diferit de acela al celorlalţi Români; de aceea chiar spune d-sa: „dacă pun pe Megleniţi în legătură cu acei Bulgari-Vlahi şi îi socotesc ca ultimul rest al acelora, cred că nu mă înşel, chiar atunci când pentru aceasta n'aş aveà altă dovadă decât tipul lor; căci restul, care s'ar puteà explicà ca o influenţă slavă, l'ar fi putut primì şi în vremurile de mai târziu" (2).

(1) C. Jireček, *Archiv. für slav. Philologie. XV.*
(2) G. Weigand, *Vlacho-Meglen,* Leipzig, 1892, p. 55.

De sigur că tipul Românilor din cele două comune semnalate şi de mine, Liumniţa şi Cupa, corespunde observaţiunilor d-lui W., dar el este localizat numai în două, pe când în restul Meglenului, deşi nu este identic cu cel aromânesc, nu diferă întru nimic de cel daco-român. În cazul acesta socotesc că s'ar spune prea mult pentru o populaţiune, dacă, lăsându-se la o parte datele lingvistice, în lipsa celor istorice, s'ar decretà asupra originei ei, ţinându-se seamă numai de tip. Elementul acesta care ar puteà formà un criteriu mai mult sau mai puţin sigur pentru popoarele din apus mai puţin amestecate, cum sânt bunăoară Saxonii faţă de Germanii de nord, n'ar puteà aveà decât o valoare relativă pentru popoarele balcanice, unde amestecul de rase a avut loc pe o scară aşà de întinsă, în cât tipurile apar astăzi tot aşà de şterse, după cum apare unificat şi spiritul limbilor balcanice. Că Megleniţii vor fi amestecaţi cu Bulgarii sau chiar, la rigoare, şi cu alte popoare cu care vor fi venit în atingere în drumul lor spre Meglen, s'ar puteà admite tot aşà de bine, după cum am puteà admite că o parte de Daco-români au fost amestecaţi cu Bulgarii; de acì, a trage concluzia că ei ar fi descendenţii Bulgaro-Vlahilor, sau şi mai rău, ai Pecenegilor romanizaţi, aceasta ar fi tot aşà de pripit, cum am spune că Daco-românii ar fi urmaşii Bulgaro-Romanilor.

De sigur că în cele ce vor urmà nu voiu căutà să combat câtuşi de puţin părerile de acum optsprezece ani ale savantului filolog, pe care el astăzi poate să le fi schimbat, cu atât mai puţin pe acelea ale etnografului peninsulei balcanice; numai, de-oare-ce şi eu am avut prilejul să cercetez pe Megleno-români, umblând din sat în sat, şi am căutat să mă ocup cu graiul lor şi cu tot ce mi-a părut interesant pentru cunoaşterea mai de aproape a legăturilor lor ca neam faţă de marele trunchiu al românismului, socotesc că ar fi mult mai practic şi poate şi mai prevăzător dacă, admiţând deocamdată origina oglindită în limba lor *română*, vom căutà să ne apropiem de ea, studiind raporturile ce există între

graiul lor şi acela al celorlalte dialecte române. Cât priveşte tipul, obiceiurile şi portul, ocupaţiunile lor şi alte momente care vin pe al doilea şi al treilea plan, ele vor fi chemate într'ajutor nnmai acolo, unde, într'adevăr, ne vor puteà fi de vreun folos real.

Pentru un Aromân care cunoaşte tot aşà de bine aromâneşte ca şi româneşte şi a trăit tot atât de mult printre Români şi Aromâni, impresia generală ce-i face dialectul meglenit, vorbind între ei şi nemijlocit, este, că el se apropie mai mult de dialectul daco-român decât de cel aromân. Apropierea aceasta se manifestă în mai multe feluri, şi anume: vorbesc încet, nu accentuează aşà de tare, şi pronunţă vocala accentuată „a“ mult mai deschisă decât Aromânii, sincopări rezultate pe urma accentului ca acelea cum se obicinuesc la Aromâni, şi mai ales la cei din sud (Epir) „Va tsem acasă“ pentru „va s-nă dutsem acasă“; „va vdzim“ pentru „va s-fudzim“, „va ngăm“ pentru „va s-măcăm“, etc. au s'aud, sau eu n'am auzit cât am stat acolo. Desigur că observaţiunile acestea, judecate aşà singuratice, par de puţină însemnătate: însă considerate în întregime şi din punctul de vedere al impresiei ce face limba vie vorbită cu diferitele ei nuanţări în conversaţiuni nemijlocite ne descoperă asemănări şi diferenţieri de limbă, cum cu greu le-am puteà aflà dintr'un basm povestit cu aceà timiditate caracteristică fiecărui om simplu când vorbeşte cu un „uom cântat“, cum zic Megleno-românii pentru cei învăţaţi, sau din transcrierea fonetică pe care de multe ori şi cel care a scris-o, la o a doua citire nu o poate redà aşà cum a auzit-o şi cum îi sună încă la ureche. Dar, cum am spus, caracteristica aceasta este prinsă de mine în mod general, fără să fi stat ca să am vreun răspuns la un „Normalwort“ pus de mine. Nu mai vreau să adaug aici, că nu în puţină măsură mai contribue la apropierea dialectului megleno-român de cel daco-român şi mulţimea cuvintelor curente de origine latină, dar mai ales slavă, comune la amândouă dialectele.

Ceea ce însă îl separă de dialectul daco-român şi-l apropie

mai mult de cel aromân — tot în mod general — este topica cuvintelor. Sintaxa este, cu mici deosebiri, aceeaşi. Iar întrebuinţarea perf. simplu, o formă verbală aşà de des întrebuinţată mai ales la Greci şi la celelalte popoare din Macedonia, încât şi verbele greceşti pătrunse în dialectul daco-român au intrat subt această formă, este exclusivă. Din cele şaptezeci de basme strânse de mine sânt unul sau două în care am întâlnit perf. compus. În privinţa aceasta el se apropie foarte mult de dialectul aromân, care, deşi întrebuinţează, din când în când, perf. compus, are o deosebită inclinare pentru perf. simplu. Totuşi asemănarea aceasta, prin faptul că se găseşte şi în limbile greacă, albaneză şi bulgară din Macedonia, poate fi explicată ca o tendenţă posterioară, — fără să putem fixà uşor punctul de plecare — dacă n'am vroi să admitem că ea a existat de la început la Români, întru cât textele vechi române ne dau o probă vădită despre aceasta. În orice caz, prin faptul că perf. simplu nu se aude numai la Aromâni, ci şi la Bulgari, Greci şi Albanezi, întrebuinţarea lui exclusivă din dialectul meglenit nu poate fi considerată decât ca o apropiere relativă de dialectul aromân. În privinţa aceasta numai dialectul daco-român se desprinde de limbile balcanice; după el, şi numai în măsură mult mai mică, vine limba bulgară din regat.

Dar ceea ce l apropie foarte mult de dialectul aromân şi în mod particular, este redarea sunetelor daco-române „ce, ci" prin „tse, tsi", întocmai ca la Aromâni; aşà dar: *tser* „cer"; *tsintsi* „cinci". Erà singura caracteristică ce mă trezeà din când în când, făcându-mă să cred că aud cevà aromâneşte. Cu toate acestea, nu în vederea rezultatului la care vreau să ajung, ci din felul cum am fost impresionat la faţa locului, spun că „tse" şi „tsi", din dialectul meglenit, deşi se repetă tot aşà de des ca şi la Aromâni, totuşi fie din cauza celorlalte particularităţi ale graiului megleno-român, care, prin faptul că nu există în dialectul aromân, îmi atrăgeau mai mult luarea-a-minte şi mă făceau să nu ţiu seamă

de repetarea lui „tse", fie că eu n'am auzit bine, nu se aude aşà de pătrunzător în vorbirea curentă ca la Aromâni. La aceştia el predomină restul sunetelor în aşà măsură, încât pentru unul care nu este obicinuit cu dialectele şi-l aude vorbindu-se pentru întâia dată, capătă impresia că mai toate cuvintele sânt ascuţite în „ts". Impresia mea poate fi sprijinită, în mică măsură, şi de faptul sigur, că străinii, şi bine înţeles Slavii care veneau mai puţin în contact cu Aromânii, le-au zis acestora „Tsintsari", iar Megleniţilor pe care îi aveau şi-i au în mijlocul lor, nu (1). Dar aceasta înumai în general şi din punctul de vedere al întregului tot, în particular însă sunetul rămâne acelaşi ca şi la Aromâni, şi aici trebue spus, dacă el este o influenţă aromânească, cum s'a admis până acuma pentru unele labiale palatalizate, sau s'a desvoltat în graiul meglenit după aceeaşi tendenţă firească ca şi la Aromâni.

Cu privire la sunetul „tse, tsi" din dialectul aromânesc se crede că el s'ar fi desvoltat după despărţirea Aromânilor de restul Românilor. Ca dovadă pentru aceasta se aduc unele cuvinte în care indirect putem află că „ce, ci" a existat la Aromâni: aşà este bunăoară cuvântul *şoaric* dezvoltat dintr'o formă pierdută **şoarice*, şi aceasta, regulat, din latinul SORICEM. Pentru ca „s" iniţial urmat de „o" — nu de ĕ şi ĭ, singurele vocale înaintea cărora „s" se puteà transformà în mod regulat în „ş" — să se fi prefăcut în „ş", a trebuit să se nască pe urma unei asimilări cu sunetul şuerător din silaba

(1) Eu nu admit părerea unora după care *Tsintsari* s'ar fi născut din repetarea numeralului *tsintsi* „cinci", cum greşit se admite bunăoară şi pentru *Ciribiri* din „cine-bine", ci pur şi simplu din repetarea sunetului „ts". Aceasta, întâi, pentru că *tsintsi* „cinci" nu se întrebuinţează aşà de des în vorbirea curentă ca să fi făcut pe Slavi să numească pe Aromâni „Tsintsari", şi al doilea, că chiar de s'ar întrebuinţà, însemnarea lui numerică nefiind înţeleasă de Bulgari, forma lui nu-i puteà surprinde mai mult ca următoarea propos. cu mult mai des întrebuintată: „Atsel tsi tsi dzise atslia" (El ce ţi-a zis ţie?) din care, pronunţat repede, cum şi pronunţă Aromânii, un strein care nu înţelege dialectul, n'ar puteà auzì decât: tsi... tsi... tsi...

ultimă *-ce*: SORĬCE > soarece *şoarece*. De aci dar urmează de la sine, că, pentru ca să se fi produs o astfel de asimilare în dialectul aromânesc, trebue să se fi pronunţat odată silaba ultimă (-ce) „tše", ca în dialectul dacoromân, şi nu „ts". Numai după aceasta, adecă după ce ultima silabă şi-a jucat rolul ei asimilator, ea s'a transformat în „ts" : **şoaritse*, şi această formă, care nu mai există în dialect, a devenit *şoaric*, după o formaţiune falsă a singularului din plur. *şoariţi*, identic pentru amândouă singularele; *şoaritse* şi *şoaric*, întocmai ca şi *puric*, *pântic* pentru **puritse* **pântitse*, singulare nouă refăcute după pluralele *purits*, *pântits*. Tot pentru susţinerea acestei păreri, se aduce şi cuvântul *tšinuşă*, pentru forma regulată **tsinuşă*, din **cinuşă*, dar aceasta cu mai puţină probabilitate, prin faptul că asimilări de felul acesta se mai găsesc şi altele, şi nu-i greu de dovedit că ele sânt de dată recentă. Aci aş mai puteà adăogà eu forma *cireaşă*, care ar fi trebuit să deà în arom. numai **tširească* şi pe care nu o putem explică ca un împrumut din limba bulgară, pentru că în dialectul bulgar din Macedonia, de unde ar fi putut pătrunde în aromâneşte, se pronunţă *tsireşa*, *tsreşa* spre deosebire de *tšereşa* din dialectul bulgar de est, ci ca un rezultat al aceleiaşi asimilări, provocat din partea silabei şuerătoare din urmă : CERĒSIA > tsireaşe-*tširească*. Dacă lat. soricem, ar fi ajuns numai la Aromâni *şoaric* şi la Daco-români s'ar fi păstrat forma regulată **şoarece*, atunci am fi putut admite cu siguranţă că forma aromână s'a dezvoltat pe teren aromânesc ; cum însă ea există şi la Daco-români, aceasta ne probează că asimilarea trebue să fie veche, şi anume aşà de veche, încât să se fi petrecut în „româna străveche" sau chiar înainte de aceasta, în limba romană din Balcani, dar prin veacul al V—VI, atunci când ştim sigur, că „ke, ki" din l. latină, începuse să se pronunţe alterate. Părerea aceasta se întăreşte după mine şi mai mult prin forma verbală aromână *feci*, *feciu*, > FECI asupra căreia mi-a atras luarea-a-minte d-l prof. Sextil Puşcariu. La forma *şoaric* s'ar fi putut admite pentru dia-

lectul aromân un **şoarice;* dar pentru *feciu* care ar fi trebuit să ne dea *fets? Aici nu mai puteà aveà loc nici asimilaţie, nici disimilaţie şi nici chiar vreo analogie după o altă formă verbală. Pentru explicarea acestuia, nu ne mai rămâne alt nimic, decât să admitem că el a fost împrumutat din dialectul daco-român. Şi de-oare-ce împrumutul acesta nu se puteà face după despărţirea dialectelor, el ne trimete iarăşi în aceà epocă, când Aromânii şi Românii se găseau încă împreună. Admiţând aceasta, atunci putem primi cu mai multă siguranţă că şi forma *şoaric*, sau că a trecut la Aromâni ca împrumut de la Daco-români, sau, după cum am spus mai sus, s'a dezvoltat dintr'un prototip străvechiu pentru toate dialectele. Desigur că în cazul acesta sunetul aromân „tse, tsi" a trebuit să se dezvolte dintr'un alt sunet intermediar între „ke" şi „ce" care n'ar fi putut fi altul decât „tś". Şi cum sunetul acesta trebue să se fi produs într'o epocă nemijlocită după perioada alterării lui „ke", atunci se înţelege de la sine, că el s'a născut încă pe când Aromânii erau în nemijlocită atingere cu ceilaţi Români. Eu cred că încă de pe atunci, adecă pe când „ke" latin ajunsese la „tś" limba română trebue să fi arătat două tendenţe în drumul de prefacere al acestui sunet: una care înclină spre „tš" (ce) şi alta spre „ts". Cea dintâi s'a generalizat la Daco-români, încă nefiind cu desăvârşire despărţiţi de Aromâni, şi cealaltă la Aromâni. În această perioadă care aparţine limbei „române străvechi" puteau să se facă împrumuturi între care puteau trece şi formele *şoaric, feciu* la Aromâni.

Că între cele două regiuni se găseà şi una intermediară, în care limba română nu erà nici aromână şi nici daco-română, sau mai bine zis erà şi una şi alta, se înţelege de la sine. Chiar azi sânt dialecte în limba bulgară sau sârbă care prezintă un amestec de forme bulgăreşti şi sârbeşti. În regiunea aceea intermediară se găseau *Megleno-românii* noştri de azi. Însă pe atunci ei erau tot aşà de Români ca şi restul românismului, pentru că erau dejà formaţi ca neam cu limba

lor proprie. Că mai târziu ei îşi vor fi asimilat şi alte popoare, se poate, şi nu, admite. Ceea ce însă rămâne sigur, este, că ei pe unde au trecut s'au impus, fie prin forţa lor numerică, fie prin puterea vitalităţi de neam, ca „Vlahi" şi aşà au rămas încă pană astăzi. Aceşti Vlahi intermediari puteau să aibà în limba lor — fără să fi fost nevoe să le împrumute — particularităţi şi dintr'un dialect şi dintr'altul, încă pe când masa centrală a românismului nu se despărţise definitiv, rezultate din atingerea şi îmbinarea celor două regiuni, româna şi aromâna. Dintre acestea, unele s'au putut generaliză, cum a fost sunetul „ts", altele s'au păstrat subt amândouă formele: aromână şi daco-română; reflexe din aceste particularităţi avem astăzi în întrebuinţarea labialelor din dialectul meglenit subt forma lor alterată şi nealterată.

După despărţirea Aromânilor de Daco-români, unii dintre Românii intermediari s'au luat după dînşii; aceştia nu sânt greu de recunoscut azi în Aromânii din Gopeş şi Molovişte precum şi în alte resturi din Albania. Aceştia, cu timpul, au ajuns, după unele particularităţi de graiu deosebite de acelea din dialectul aromân, să formeze un subdialect de trecere între cel aromân şi limba acelor Români din care mai târziu erà să iasă *Megleno-români*. Aceştia au rămas în atingere cu Daco-românii încă mult timp după despărţirea desăvârşită a Aromânilor. În intervalul acela ei au putut căpătà de la Slavi aceleaşi elemente comune cu acelea din dialectul daco-român. Numai mai târziu—fără să putem precizà de pe acum veacul—după ce Daco românii trecuseră în stânga Dunării, Megleno-românii începură să se coboare la locurile unde se găsesc azi. Dar, după cum am spus, pe atunci ei veneau ca Români, nu ca „Bulgaro-Vlahi".

Că de la despărţirea Megleno-românilor de Daco-români, graiul lor trebueà să se desvolte pe un drum deosebit de acela al Românilor şi al Aromânilor, se înţelege de la sine. De atunci avem în graiul menglenit sunetele o, oa şi a pentru ă şi î: fo „fă"; *coantă* „cântă"; *mănancu* „mănânc".

Că acestea s'au desvoltat în dialectul meglenit şi nu sânt un împrumut din limba bulgară, după cum susţine d-l Sanfeld-Jensen (1), aceasta se poate probà prin faptul că ele nu există la Bulgarii din Caragiova, de unde Megleno-românii le-ar fi putut împrumutà. Lucrul acesta l-am putut constatà eu însumi, din cercetările pe care le-am făcut cu privire la redarea sunetului slav ж în мѫжика, рѫжика. Cuvintele acestea se aud la Bulgarii din Caragiova: *mănca, rănca* şi *măca, răca*. Dacă, după cum susţine d-l S.-J., ele ar fi de origina bulgară, atunci cuvintele de mai sus ar trebui să se pronunţe **moanca* **roanca*, ceea ce nu există. Cercetările mele le-am făcut la Nânta cu un Pomac. Românii din Nânta care ştiu tot aşà de bine româneşte ca şi bulgăreşte, pentru cuvântul daco român „muncă" spun în megleno-română, *moancă* şi în bulgară, *măncă*. Aceasta am putut-o constatà, la şcoala comercială din Salonic la un elev al meu. Român musulman din Nânta, a cărui mumă este bulgăroaică din Fuştani (Caragiova).

Când s'au despărţit Aromânii de Megleno-români şi aceştia de Daco-români nu cu uşurinţă se poate spune, înainte de a se fi stabilit o oarecare cronologie în împrumuturile slave. Aceasta rămâne de făcut. Iar cât priveşte regiunea de unde au pornit, este şi mai greu de fixat, astăzi mai ales, când domeniul unde şi-a luat naştere limba română se localizează aşà de precis de către unii filologi, încât cu drept cuvânt s'ar puteà întrebà istoricii, dacă poporul roman — care, deşi în cele dintâi veacuri de cucerire romană nu puteà să se mişte ca o mare de la Pind până la Carpaţi şi de la Adriatica până la Marea Neagră, dar după noua lucrare a lui C. Jireček (2) ştim sigur că în sec. al III romanitatea se întindeà la sud până la Usküb şi la nord până la munţii Carpaţi,—

(1) Sanfeld-Jensen, *Die nicht lateinischen Elemente im Rumänischen*, în *Grundriss der Romanischen Philologie* von G. Gröber. I., p. 532.

(2) C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*. I. Wien, 1903.

ar fi ajuns în secolul al VI şi al VII să se strângă numai împrejurul muntelui Hemus, ca să sărbătorească naşterea limbii şi naţiunii române. Este evident, că dacă astăzi păstorii noştri au nevoie de aşà mult pământ pentru turmele lor, cu cât mai mult trebue să fi avut atunci, când cu mult mai uşor se puteau face stăpânii munţilor. De aceea, regiunea unde şi-a putut luà naştere neamul românesc fiind mare, apare şi mai greu de spus din care parte s'au coborît Românii în Meglenia. În privinţa aceasta socotesc că numai reflexele dialectelor bulgare din elementul slav al graiului meglenit, studiate din punctul de vedere fonologic şi semantic ne ar puteà da unele lămuriri. Dar din acestea n'avem încă nimic.

T. CAPIDAN

GŒTHE CA POET PRIVIT IN CADRUL VIEȚII GERMANE

Răsboaiele religioase dela începutul veacului al şaptesprezecilea opriseră pe loc mersul înainte al întregei culturi germane: nenumărate colţuri de ţară fuseseră pustiite fără milă de prăpădul înverşunatelor lupte; oraşe, care-şi uitaseră de mult anul întemeierii, zăceau acum în mormane de sfărămături fumegânde pe deasupra cărora pluteà duhul peirei prin foc şi sabie: rândurile cetăţenilor de ispravă, ale vestiţilor meseriaşi maeştri în ticluitul cântecelor ca şi în mânuirea uneltei de muncă, — rămăseseră zeciuite, de furia încăerării pentru adevărul credinţelor bisericeşti. Condeiul încremenise, la jumătatea unei mişcări literare curmate fără veste; avântul poetic, năzuitor spre culmi de frumuseţi neperitoare, căzuse în amorţire, dalta cioplitorului în marmoră, penelul zugravului pe luciul neted al pânzei ori pe faţa rece a zidurilor de catedrală, stătuseră din mersul spornic al muncii lor. Pretutindeni jale şi desnădejde... căci secera morţii trecuse pe holda întinsă a împărăţiei germane. După mulţi ani de zile văzduhul nu se potolise încă de viforniţa vânturilor aducătoare de luptă, căutăturile mai scăpărau crunte din ochii întunecaţi de ură.

In mijlocul noianului de nenorociri, cari pustiiseră în spic secerişul bogat de făgăduinţe al civilizaţiei germane de atunci, firea poporului întreg se prefăcuse nespus de mult: blândeţea sufletelor visătoare; dragostea omului pentru semenii săi; pornirile spre pace; în fine, prietenoasa mlădiere, graţia făpturii cuvântătoare înbunate prin odihna îndelungă de până la începutul răsboiului de treizeci de ani; — toate acestea făcuseră loc unei grosolănii în cuvânt şi purtare, unei asperităţi neasemănate. In locul cântăreţilor din veacul de mijloc, propovăduitori ai dragostei şi ai dorului de lumină şi pace, în locul neuitatului Walter von der Vogelweide, suflet bogat şi mare peste măsura obicinuită, în locul vrednicilor apostoli ai Renaşterii germane, se ivirà

o lungă bucată de vreme oameni turnați par'că în oțel, plămădiți în smoala vrajbei religioase, sterpi de orice năzuințe rodinice. Și mai cu seamă pe Luther, mărețul cuvântător al dreptății și al îngăduinței, nu-l mai ținea minte aproape nimeni, pentru a-l luà drept pildă.

Intr'un târziu se făcù iarăș liniște: cetățile dărâmate se ridicau iarăși din mijlocul ruinelor, ciocanul începù de isnov să bată pe nicovala meseriilor pacinice, porțile școlilor înnalte se deschiseră din nou, cântecul prinse a înfiripà frumusețì mai cutezătoare și legăturile cu țara vecină dinspre apus, înlesniră tot felul de înrâuriri, cari schimbară mult înfățișarea curților crăești sau ducale din Germania; dădură oamenilor din pătura înaltă orășenească felul de cuviință franceză, cruțătoare a slăbiciunilor lumești; răspândiră lucrările clasicilor dela curtea regelui Ludovic al XIV-lea și amenințară să înnece ținuturile dela răsăritul fluviului Rin în valurile unei culturi mai cuceritoare decât orice armă. Germania, înbucătățită de pe urma războiului de treizeci de ani, reluà pe deoparte firul curmat al tradiției naționale, iar pe de alta primià înrâuririle sufletului francez, pentru paguba ei apropiată dar pentru binele ei de mai apoi.

Ciudatul amestec de împrejurări, care se încrucișau acuma în viața poporului german, puse pentru îndelungă vreme stavilă unei mai puternice scânteieri de originalitate. Reculegerea din buimăcitorul vis al războiului nu se făcuse încă deplin, când ademenirea culturii străine veni să încătușeze orice mișcare. La începutul veacului al optsprezecelea, Gottsched, vestitul îndrumător, sfătuià pe scriitorii abia răsăriți, ca și pe cei ajunși la maturitatea vârstei și a talentului lor fără vlagă, să caute arta desăvârșită numai la izvoarerele clasicismului francez; gândul măreț al unei poezii nutrite din comoara trecutului național, gândul tot așà de măreț al unei poezii menite să dea grai frământărilor adânci ale sufletului omenesc, nu răsărise în mintea uscatului dascăl de capodopere. Elveția dădù cel dintâiu răspuns, îndemnul celei dintâiu mișcări potrivnice, care apucă însă foarte curând pe căi rătăcite: apostolii nouilor credințe literare, Bodmer și Breitinger, nepregătiți ei înșiși pentru chemarea de călăuzitori ai sufletului german spre zările vecinicei arte, rămaseră copilărește în cuprinsurile de jos, în lumea celor mai sfioase îngăimări poetice. Atunci veni Klopstock cu avânturi de cucernicie creștină, cu împătimarea visătorului, care își plăsmuește dragostea omenească în marmura strofelor antice; tot el voì să deștepte în inima

poporului său răsunetul patriotismului teutonic, însufleţirea pentru lumea născocită a barzilor. Năzuinţele îi fură zadarnice; bogatul cuprins de poezie puternică, pe care o revărsase cântăreţul Mesiadei în ritmuri încete, semăna cu strălucirea unui soare din alte zări, sub razele căruia crescură numai vreo câtevà sărmane flori plăpânde, căci brazda literaturii naţionale nu rodià în lumina lui stranie şi făr de căldură.

Când Lessing porni răsboiu în potriva literaturii franceze atotstăpânitoare, năruind idolul clasicismului de peste Rin; când Herder, tovarăşul său mai tânăr, scoase din uitare poezia celor mulţi şi fără nume; când Biblia începù să fie mai bine înţeleasă, iar comorile basmelor şi cântecelor din răsăritul minunat se deschiseră înaintea scriitorilor germani; când Shakespeare ajunse marele destăinuitor al firei omeneşti; iar pe urma căpeteniilor, cari azvârliseră sămânţa desrobirei, oastea Sturm-und Drang-ului porni luptând pentru vecinicele drepturi ale poeziei slobode ca însăşi lumina zilei; — literatura germană făcù întâiul pas mare, ajunse în pragul clasicismului naţional, se apropie de frumuseţile puternice ale naturii şi căută înţelesul adânc a tot ce este. Ea primì întăritoarea pildă a scriitorilor în adevăr trainici, dezgropă diamantul poeziei din sgura trecutului, colindă cu priviri pătrunzătoare cerul şi pământul, ridică în fine stăvilarul dreptei originalităţi poetice; aruncă puntea de mărgăritar a închipuirei ca să unească viaţa cu idealul.

Semnele vestitoare ale unui răsărit mijeau sărbătoreşte în zări. Strigătul profetic „nescio quid majus nascitur“ umpleà par'că văzduhul, înfiorând sufletele.

Necontenit mai numeroşi, poeţii germani ajunseră şi mai stăpâni pe mijloacele artei lor. Wieland, biciuitorul şăgalnic al ciudăţeniilor din vremea sa, trăì îndelung şi câştigă loc alături de fruntaşii literaturii germane. Bürger, un mare poet cu izbucniri furtunoase de genialitate şi cu neînţelese alunecări de o clipă în volbura întinată a simţurilor josnice; Hölty, cântăreţul armonios şi blând al primăverii; Lenz, ne isprăvitul schimbăcios ca vremea, senin acum, întunecat mai târziu, rând pe rând iubitor şi pizmătareţ, drăcos ca un copilaş, pacinic ca un bătrân, fire ciudată şi pe lângă toate acestea un talent năvalnic, de făgăduinţe uriaşe; — tustrei, muriră, spre marea pagubă a poeziei germane răpuşi de boala trupului sau a minţii, jertfe înduioşătoare, jucării nefericite ale naturii, care cheltuià cu nespusă risipă lutul omenesc dibuind să plăsmuiască o desăvârşire.

Dar cel așteptat veni. Se născuse dint'o familie bogată, pe care toți locuitorii cetății Frankfurt o cinsteau pentru faima de om vrednic a tatălui. Acesta umblase multe țări și pământuri din Europa, muncise îndelung pentru ca să și poată căpătă neatârnarea traiului și dădù fiului său cea mai feluritǎ și mai aleasă creștere. În tovărășia mamei sale, Wolfgang, marele Goethe al viitorului, cunoscù întreaga lume din basme, cu minunățiile smeilor înaripați și ale zânelor cu părul de aur bălai. De timpuriu învățǎ uimitorul școlar, limbile vechi și aproape toate limbile noui ale apusului, străbătù literaturile clasice ca un adevărat cuceritor, menit să înțeleagă până și cele mai ascunse cute ale gândului omenesc, pătrunse încă de tânăr poezia neamurilor vecine sau înrudite cu Germanii, cunoscù teatrul jucat pe scena orașului său de naștere. Alături de sora lui îndeplini sârguitor migăioasa datorie a exercițiilor la piano, avù rarul și nespus de fericitul prilej de a întâlni pictori de frunte în casa părinților săi, privi măiastra alergare a pensulei și prinse în decurgerea ei taina înfiripării unui tablou.

In sărbătorile senine ale primăverii, colindă el împreună cu sburdalnicii tovarăși de copilărie, împrejurimile cetății unde văzuse pentru întâia oară lumina zilei, și amestecându-se printre numeroșii petrecători însetoșați de caldul soare al dupăamiezelor, el fu părtaș în atâtea rânduri la multicolorile adunări, pe care și le-a reamintit așà de limpede mai târziu, când scena Paștelui din tragedia sa „Faust" îi dădù prilejul să vecinicească o parte luminoasă din chiar trecutul său. Din fereastra odăei pe care el o locuià în Frankfurt, ochiul cuprindeà largile privelişti ale împrejurimilor: câmpia netedă, pe amândouă țărmurile Mainului, dealurile păduratice din zare, cerul de Aprilie, albastru sămănat cu pâlcuri de nouraşi pribegi, aerul ușor tremurat de încropitele adieri desmorțitoare,—și în ceasurile pacinice de amurg pătrundeau până în chilia rânduită copilăreşte a lui Wolfgang melodioasele răsunete din viața păstorească. Departe, cât ajungeau căutăturile agere ale privitorului, strălucitoarea poezie a naturii. Jos, la picioarele casei, dedesubtul ferestrii, încălcirea stradelor cotite, a zidurilor de toate mărimile, grămădișul înghesuitelor clădiri medievale cu mohorala luminei înputinate, cu numeroasele colțuri bune de pândă sau de ascunzători chiar în puterea zilei.

Acolo își trăi Goethe cei dintâi ani ai vieții, în mijlocul îndestulării și al nespus de feluritelor mulțumiri sufletești, care-l pregătiră pentru seninătatea lui de mai târziu. Insă,

vreo sută douăzeci de ani înainte, comuna întreagă ducea lipsă de apă. Apa de astăzi de la cele şeapte fântâni a fost adusă mai târziu de la „Şoputu Popăl'ă", un izvor din mijlocul drumului ce duce la Lescova. Fiindcă pe atunci, când voià să aducă apa de astăzi în comună, le lipseau banii pentru cheltuelile de transport, se împrumutase cu zece pungi — 105 lei noi — dela Sula Aga din Caragiova, cu jurământ ca să-i înapoieze banii cu dobânda cuvenită după cinci ani. Cum însă imediat după aceasta s'a întâmplat lupta de la „Valea di umă" şi alte multe ciocniri între Nânteni şi Oşeniţi, Sula Aga, îndemnat de Coniari, n'a mai vrut să aştepte până la termen şi ameninţă comuna să o distrugă cu o ceată de Coniari şi Pomaci, dacă nu-i va înapoià suma împrumutată. Oseniţii n'aveau parale şi pe lângă aceasta s'a mai întâmplat să fie omorît şi căpitanul lor. În împrejurările acelea, de teama vre-unei răzbunări din partea Nântenilor trimiseră o delegaţiune la Ahmed Aga din Ienidže ca să-i închine satul. Acest Ahmed-Aga erà pentru Ienidže-Vardar un fel de Ali-Paşa în miniatură. Toate satele creştine din Meglen şi Ienidže erau ale lui. Cum se închinà un sat, puneà teleal să vestească prin comunele turceşti supunerea satului şi nimeni nu mai cutezà să se atingă de locuitorii comunei închinate.

Obligaţiunile unui sat închinat nu erau grele. Ele constau într'o dare mică în lână, unt, ouă şi cereale, care se făceà la început ca un fel de dar adus în ziua de Bairam sau într'o altă zi de sărbătoare mare ; mai târziu s'a schimbat într'o datorie cronică şi astăzi a ajuns ca un fel de tribut.— După moartea lui Ahmed Aga, Oşani fu moştenit de către fiul său *Iusuf-Paşa*; mai târziu de către fiul acestuia, *Haki-Bei*, şi numai după moartea acestuia, femeia lui dărui satul unui nepot al ei, *Ismail-Bei*; acesta, ca să se scape de un asemenea dar greu de administrat, îl vândù imediat actualului valiu din Bitolia, al cărui nume îmi este necunoscut.

Astăzi Megleno-românii din cele şapte sate — afară de Nânta —: *Huma, Liumniţa, Cupa, Ţârnareca, Oşani, Bi-*

vislav și *Lundzi* sânt singurii Români, care, grație numai școalelor românești, au putut scăpă de la o desnaționalizare sigură. Și ei, conștii de acest mare serviciu al școalelor române, s'au arătat recunoscători în cel mai înalt grad, în tot timpul revoluției din Macedonia, când bandele grecești terorizau pe Românii care nu voiau să se declare de Greci, prin aceea că au ținut până la urmă la neamul lor „vlășesc". — În 1891, când d-l Weigand cercetase Meglenia, nu există nici o școală românească. Astăzi însă se găsesc pretutindeni; în cea mai mare parte a bisericilor se aude limba română, iar băiatul *Anastas Stavri* din Lundzi, care îi povestise d-lui W. basmele „Ursonia și fecioru" împreună cu „Pricazma lu Lisița" și pe care institutorul grec din Liumnița nu l-a mai lăsat să-i povestească și altele, după ce și-a terminat studiile la Seminarul Veniamin din Iași, este cel mai bun institutor din Meglen și cel mai aprig luptător pentru ideea națională. Sânt optsprezece ani de atunci și împrejurările s'au schimbat mult: Megleno-românii învață carte românească, dintre băieți sânt foarte puțini care știu bine bulgărește și, ce este mai îmbucurător, noua generație de fete și femei tinere cântă românește. Iată și câteva versuri din primul cântec pe care l-am auzit de la Nânteanul musulman Ali:

Nu-ń mi strinzi di moană	Nu mă strânge de mână
Sa nu-ń la froanzi ninelu (bis)	Să nu-mi frângi (=rupi) inelul
Cu doau-spre-tse rap.	Cu două-spre-zece pietre
Cum sa-m duc eu casă	Cum o să mă duc acasă
Cum s-la dau dževapu (bis)	Cum am să dau răspuns
La tati și la mama?	La tata și la mama?

Nu este cântec vechiu, este nou; dar nu-i nici vre-o traducere din cântecele românești pe care elevii le învață la școală, este creațiune pur megleno-română. Faptul că Megleno-românii au început să lase la o parte cântecele bulgărești, și să cânte din nou în românește pare curios întru atâta numai, întru cât în Meglen o activitate școlară numai

despre poezie. Lira cântăreţului trebue să poată răspunde armonios la toate vocile naturii; deplinătatea o va câştigă numai cel care ştie mânui deopotrivă toate strunele; sufletul poetului vrednic de acest nume nu cunoaşte hotare ci se întinde fără margini ca însăşi lumea neţărmurită. Orice alegere părtinitoare între deosebitele frumuseţi, orice înclinare vădită spre unele înfăţişări ale vieţii în paguba celorlalte, înseamnă o strâmtorare a orizontului, o lipsă de obiectivitate. Goethe făgăduește că va îmbrăţişă potriviri şi contraste, împărecheri şi desbinări, topindu-le în măreaţa unitate a sufletului său.

Pentru sine a cerut marele cântăreţ poeziei să-i dea nălucirea dorinţelor îndeplinite. In ţara fermecătoare a vedeniei a căutat el bucurii, care nu se puteau coborî pe lumea noastră, şi în raiul închipuirei a strămutat el visurile de noroc, pe cari doreă să le mângâe neturburat multă vreme. Cu dreptul vecinic al genialităţii şi-a durat el, pe temeliile neclintite ale faptelor aevea, o zidire măiastră, în cuprinsul căreia domneşte lumina unui soare de primăvară nesfârşită, inima nu se întristează nici odată, gândurile plutesc limpezi, toate sunt lămurite ochilor şi urechii, nimica nu vine să întunece sufletul omului... Chiar când negurile nopţii de Noemvrie au întunecat bolta şi zarea, când năvala Crivăţului bate furios în fereastră şi zgudue strașina, când vietăţile orfane se adăpostesc pe unde pot; cântecul poetului răsună curgător, căci în lăcaşul său e pace, vuetul răsvrătit al firei nu răzbeşte până acolo pentru ca să turbure veselia sărbătorii:

„Dem Knaben sei dies Lied geweiht,
Der zwischen Rosen spielt,
Uns höret und zur rechten Zeit
Nach schönen Herzen zielt.
Durch ihn hat uns des Winters Nacht,
So hässlich sonst und rauh,
Gar manchen werten Freund gebracht
Und manche liebe Frau...“

(Novemberlied. Bd. I. p. 36).

Acesta e Goethe al anilor 1783: necontenit surâzător, voios ca un copil, care n'a cunoscut necazul; îngrăditura stufişelor de trandafir îi ţine adăpost, iarna se opreşte sfioasă în prag; sub cerul închipuirei sale plutesc alaiuri de zeităţi neastâmpărate: văzduhul e plin de zarvă ca în dimineţile de Mai.—

Istoria vieţii sale, „Dichtung und Wahrheit“ este cea mai puternică dovadă că pretutindenea Goethe a cercat că împletească firul anilor lui şi caerul visării poetice în ţesătura

unui singur basm: ce-a fost în adevăr și ce s'a petrecut numai în cugetul dornic al eroului, face parte acum deavalma din lunga și fermecătoarea poveste. — Acelaș rost îl au numeroase bucăți în versuri, elegii, sonete, cântece, care destăinuesc năzuința poetului de a revărsà în traiul său cât mai multă închipuire fericită. Singur în odaia lui din Strassburg, el așteaptă nerăbdător venirea Duminecei când aveà să pornească iarăși la drum spre Sesenheim și sufletul său grăbește pasul timpului; ochiul vrăjit acum de neastâmpărul dorinței, vede cărarea desfășurându-se mlădios printre semănături, subt posomoritul cer de toamnă, dealurile pleșuve, apoi satul, cu sălciile desfrunzite și casa unde locuiau cei dragi lui: scânteia bucuriilor de mai târziu luminează astfel în pustietatea clipei de față:

„Ich komme bald, ihr goldnen Kinder,
Vergebens sperret uns der Winter,
In unsern warmen Stuben ein.
Wir wollen uns zum Feuer setzen
Und tausendfältig uns ergötzen
Uns lieben wie die Engelein.
Wir wollen kleine Kränzchen winden,
Wir wollen kleine Sträusschen binden
Und wie die kleinen Kinder sein".

Cu multă vreme înainte, prin 1774, cântase poetul fericirile evieții de visător pribeag:

„Ich kann sie kaum erwarten,
Die erste Blum'im Garten,
Die erste Blût'am Baum.
Sie grüssen meine Lieder,
Und kommt der Winter wieder,
Sing ich noch jenen Traum".

(Lieder. Musensohn. p. 17).

Și târziu în urmă când puterile vieții începură să descrească în trupul său, când ofilitele buze de bătrân septuagenar nu mai atingeau cupa ispititoare a plăcerilor tinerești mângăerea toată, împăcarea cu scăderile vârstei o găsi dânsul făurind în versuri pline de mișcare avântată, preamărirea dragostei sale tomnatice, strămutând nădejdile zadarnice pe tărâmurile vecinic înflorite ale poeziei, unde cele mai cutezătoare și mai adânci dorințe se îndeplinesc prin vraja minunată a închipuirei:

graiul lor şi acela al celorlalte dialecte române. Cât priveşte tipul, obiceiurile şi portul, ocupaţiunile lor şi alte momente care vin pe al doilea şi al treilea plan, ele vor fi chemate într'ajutor nnmai acolo, unde, într'adevăr, ne vor puteà fi de vreun folos real.

Pentru un Aromân care cunoaşte tot aşà de bine aromâneşte ca şi româneşte şi a trăit tot atât de mult printre Români şi Aromâni, impresia generală ce-i face dialectul meglenit, vorbind între ei şi nemijlocit, este, că el se apropie mai mult de dialectul daco-român decât de cel aromân. Apropierea aceasta se manifestă în mai multe feluri, şi anume: vorbesc încet, nu accentuează aşà de tare, şi pronunţă vocala accentuată „a“ mult mai deschisă decât Aromânii, sincopări rezultate pe urma accentului ca acelea cum se obicinuesc la Aromâni, şi mai ales la cei din sud (Epir) „Va tsem acasă“ pentru „va s-nă dutsem acasă“; „va vdzim“ pentru „va s-fudzim“, „va ngăm“ pentru „va s-măcăm“, etc. au s'aud, sau eu n'am auzit cât am stat acolo. Desigur că observaţiunile acestea, judecate aşà singuratice, par de puţină însemnătate; însă considerate în întregime şi din punctul de vedere al impresiei ce face limba vie vorbită cu diferitele ei nuanţări în conversaţiuni nemijlocite ne descoperă asemănări şi diferenţieri de limbă, cum cu greu le-am puteà aflà dintr'un basm povestit cu aceà timiditate caracteristică fiecărui om simplu când vorbeşte cu un „uom cântat“, cum zic Megleno-românii pentru cei învăţaţi, sau din transcrierea fonetică pe care de multe ori şi cel care a scris-o, la o a doua citire nu o poate redà aşà cum a auzit-o şi cum îi sună încă la ureche. Dar, cum am spus, caracteristica aceasta este prinsă de mine în mod general, fără să fi stat ca să am vreun răspuns la un „Normalwort“ pus de mine. Nu mai vreau să adaug aici, că nu în puţină măsură mai contribue la apropierea dialectului megleno-român de cel daco-român şi mulţimea cuvintelor curente de origine latină, dar mai ales slavă, comune la amândouă dialectele.

Ceea ce însă îl separă de dialectul daco-român şi-l apropie

mai mult de cel aromân — tot în mod general — este topica cuvintelor. Sintaxa este, cu mici deosebiri, aceeaşi. Iar întrebuinţarea perf. simplu, o formă verbală aşà de des întrebuinţată mai ales la Greci şi la celelalte popoare din Macedonia, încât şi verbele greceşti pătrunse în dialectul daco-român au intrat subt această formă, este exclusivă. Din cele şaptezeci de basme strânse de mine sânt unul sau două în care am întâlnit perf. compus. În privinţa aceasta el se apropie foarte mult de dialectul aromân, care, deşi întrebuinţează, din când în când, perf. compus, are o deosebită inclinare pentru perf. simplu. Totuşi asemănarea aceasta, prin faptul că se găseşte şi în limbile greacă, albaneză şi bulgară din Macedonia, poate fi explicată ca o tendenţă posterioară, — fără să putem fixà uşor punctul de plecare — dacă n'am vroi să admitem că ea a existat de la început la Români, întru cât textele vechi române ne dau o probă vădită despre aceasta. În orice caz, prin faptul că perf. simplu nu se aude numai la Aromâni, ci şi la Bulgari, Greci şi Albanezi, întrebuinţarea lui exclusivă din dialectul meglenit nu poate fi considerată decât ca o apropiere relativă de dialectul aromân. În privinţa aceasta numai dialectul daco-român se desprinde de limbile balcanice; după el, şi numai în măsură mult mai mică, vine limba bulgară din regat.

Dar ceea ce l apropie foarte mult de dialectul aromân şi în mod particular, este redarea sunetelor daco-române „ce, ci" prin „tse, tsi", întocmai ca la Aromâni; aşà dar: *tser* „cer"; *tsintsi* „cinci". Erà singura caracteristică ce mă trezeà din când în când, făcându-mă să cred că aud cevà aromâneşte. Cu toate acestea, nu în vederea rezultatului la care vreau să ajung, ci din felul cum am fost impresionat la faţa locului, spun că „tse" şi „tsi", din dialectul meglenit, deşi se repetă tot aşà de des ca şi la Aromâni, totuşi fie din cauza celorlalte particularităţi ale graiului megleno-român, care, prin faptul că nu există în dialectul aromân, îmi atrăgeau mai mult luarea-a-minte şi mă făceau să nu ţiu seamă

dela Universitate, l'a scos pe cărări lesnicioase în luminişuri deasupra valvârtejului, care domnia în literatura germană prin anii o mie şapte sute şasezeci şi cinci. Apoi când Herder se amestecă furtunos în mersul desfăşurării lui Goethe spre limanurile bărbăţiei, când smulse din rădăcină o nespusă mulţime de obicinuinţe învechite, când prefăcù în miriste pârjolită nemilos, grădina celor mai gingaşe înclinări ale viitorului său frate întru nemurire, când repezi săgeţile batjocurii sale asupra micilor scăderi, pe cari le descoperea în chipul de a fi al tânărului buimăcit o clipă de atâta vervă drăcească,— nimic n'ar fi putut aduce liniştea dumeritoare în sufletul lui Goethe, nimic nu l'ar fi putut ajută să treacă nevătămat prin vălmăşagul ciocnirei sale cu scânteietoarea căpetenie a Sturm und-Drangului, nimic afară de spiritul său critic, darul de a preface în al său, tot ce se înfrăţià mai mult cu sine, raza care l-a mântuit fără greş din haosul îndoielii.

Dar omul acesta erà sorţit să cerce toate impasurile, pentru ca din ele să tragă învăţăminte care l'au întărit aşà de mult. Nici o influenţă nu l-a prefăcut până în temelia personalităţii lui: legăturile cu semenii mai bătrâni, cunoaşterea operelor fruntaşe din literatura omenirei, n'au păgubit originalităţii sale, căci talentul adevărat iese biruitor din lupte, îşi păstrează firea deosebită şi răsare împrospătat ca lumina zilei noi, din volbura frământărilor sufleteşti, care-i primejduiseră o clipă întregimea şi unitatea.

Tăria lui Goethe se învederează tocmai prin marele număr al influenţelor, care şi-au deschis cale până la dânsul; prin amarnicele războaie, pe care adeseori a trebuit să le poarte pentru izbăvirea de jugul ori şi cărei supuneri; prin adâncimea prefacerilor nesimţite ce se petrec în el de câte ori se află în atingere cu lumea dinafară. La fiecare pas în viaţă, câmpul vederilor lui se lărgeşte, cu fiecare om de seamă intrat în rândul prietenilor de aproape, se adaogă cevà la sufletul său. — Făptura cuvântătoare, fiara mută, lumea neînsufleţită, aceştia sunt marii săi dascăli, pretutindenea dânsul găseşte învăţături proaspete. Nici o înfăţişare nu-l înspăimântă; cu nemărginita sa dorinţă de a şti, colindă el prin toate păturile poporului german, locueşte prin cele mai caracteristice oraşe ale ţării sale, strânge legăturile cu toţi mânuitorii condeiului: din carte sau din faptă încheie prietenie cu Klopstock, Herder, Wieland, Lavater, Basedow, Lenz, Klinger, Stilling, Schiller, apoi mult mai târziu, pe la sfârşitul veacului al optsprezecelea, cu toţi păr-

taşii noilor curente literare; nici unul dintre aceştia n'a trecut ca un pribeag de rând pe lângă el; dimpotrivă, neaşteptat va părea multora că fiecare a lăsat urme, puternice ori slabe, în marea lui personalitate.

Insă, poetul acesta care a primit câte cevà din tot ce are mai de frunte şi mai armonios civilizaţia germană în primul rând, iar în al doilea, cultura clasică greco-latină,—cu toată felurimea firelor din cari s'a împletit urzeala sufletului său, n'a fost un seamăn al ori şi cui, o împestriţare de nimicuri adunate la un loc din cele patru vânturi: nu s'a ivit pe faţa pământului o mai puternică unitate omenească, o minte mai scânteietoare, un bărbat mai bine pregătit pentru viaţă şi pentru cugetare. In el se înmănunchiază luminile geniului german; el împrumută scânteile sufletelor fruntaşe pentru ca să le sporească în văpaie vecinică; însuşirile care trăesc stingher în cutare sau cutare poet, la dânsul fac trup nedeslipit cu celelalte. Iar pentru cât a cules din scrisul înaintaşilor, el n'a rămas dator nimănuia, căci gândurile şi podoabele străine şi le-a câştigat, le-a dat naştere a doua oară înzecindu-le frumuseţea.

Astfel privit, Goethe pare cel mai naţional dintre poeţii germani; desăvârşire întrupată, el rămâne o pildă pentru toţi ai neamului său. Năzuinţa cutezătorilor se îndreaptă către dânsul, dar nimenea din cei aleşi nu se încumetă a dori să-l ajungă, pe el, neasemănatul, care luminează darnic potecile tuturora şi pluteşte în văzduhuri înalte până unde aripele talentului obicinuit nu se pot ridică în zbor. Cu toată măreaţa lui alcătuire, Goethe nu e străin de poporul, de nici un strat al poporului din mijlocul căruia s'a ivit. In Goetz von Berlichingen preamăreşte el trecutul cavaleresc al patriei sale; Reinecke Fuchs e cea mai curată închinare adusă literaturii medievale germane; Faust întruneşte sub înfăţişarea puternicului erou liric toate măririle trecute şi toate nădejdile unui întreg neam, oglindit în fiinţa scriitorului genial; atâtea poezii desgroapă frumuseţi uitate; numeroase cântece răspund păsului celor de jos; Werther însemnează o pagină din viaţa tinerimii germane de pe la jumătatea veacului al XVIII-lea; lumea oraşelor mari, a târguşoarelor, îşi află icoana credincioasă şi vecinic trăitoare în paginele autobiografiei sale, în Hermann şi Dorothea, in Wilhelm Meister... Opera lui Goethe e cu desăvârşire naţională, dela sprintena poezie populară, până la solemnele ode clasice.

GHEORGHE LAZĂR

lectul aromân un **şoarice;* dar pentru *feciu* care ar fi trebuit să ne dea *fets? Aici nu mai puteà aveà loc nici asimilaţie, nici disimilaţie şi nici chiar vreo analogie după o altă formă verbală. Pentru explicarea acestuia, nu ne mai rămâne alt nimic, decât să admitem că el a fost împrumutat din dialectul daco-român. Şi de-oare-ce împrumutul acesta nu se puteà face după despărţirea dialectelor, el ne trimete iarăşi în aceà epocă, când Aromânii şi Românii se găseau încă împreună. Admiţând aceasta, atunci putem primi cu mai multă siguranţă că şi forma *şoaric*, sau că a trecut la Aromâni ca împrumut de la Daco-români, sau, după cum am spus mai sus, s'a dezvoltat dintr'un prototip străvechiu pentru toate dialectele. Desigur că în cazul acesta sunetul aromân „tse, tsi" a trebuit să se dezvolte dintr'un alt sunet intermediar între „ke" şi „ce" care n'ar fi putut fi altul decât „tś". Şi cum sunetul acesta trebue să se fi produs într'o epocă nemijlocită după perioada alterării lui „ke", atunci se înţelege de la sine, că el s'a născut încă pe când Aromânii erau în nemijlocită atingere cu ceilaţi Români. Eu cred că încă de pe atunci, adecă pe când „ke" latin ajunsese la „tś" limba română trebue să fi arătat două tendenţe în drumul de prefacere al acestui sunet: una care înclină spre „tš" (ce) şi alta spre „ts". Cea dintâi s'a generalizat la Daco-români, încă nefiind cu desăvârşire despărţiţi de Aromâni, şi cealaltă la Aromâni. În această perioadă care aparţine limbei „române străvechi" puteau să se facă împrumuturi între care puteau trece şi formele *şoaric, feciu* la Aromâni.

Că între cele două regiuni se găseà şi una intermediară, în care limba română nu erà nici aromână şi nici daco-română, sau mai bine zis erà şi una şi alta, se înţelege de la sine. Chiar azi sânt dialecte în limba bulgară sau sârbă care prezintă un amestec de forme bulgăreşti şi sârbeşti. În regiunea aceea intermediară se găseau *Megleno-românii* noştri de azi. Însă pe atunci ei erau tot aşà de Români ca şi restul românismului, pentru că erau dejà formaţi ca neam cu limba

lor proprie. Că mai târziu ei își vor fi asimilat și alte popoare, se poate, și nu, admite. Ceea ce însă rămâne sigur, este, că ei pe unde au trecut s'au impus, fie prin forța lor numerică, fie prin puterea vitalității de neam, ca „Vlahi" și așà au rămas încă pană astăzi. Acești Vlahi intermediari puteau să aibà în limba lor — fără să fi fost nevoe să le împrumute — particularități și dintr'un dialect și dintr'altul, încă pe când masa centrală a românismului nu se despărțise definitiv, rezultate din atingerea și îmbinarea celor două regiuni, româna și aromâna. Dintre acestea, unele s'au putut generalizà, cum a fost sunetul „ts", altele s'au păstrat subt amândouă formele: aromână și daco-română; reflexe din aceste particularități avem astăzi în întrebuințarea labialelor din dialectul meglenit subt forma lor alterată și nealterată.

După despărțirea Aromânilor de Daco-români, unii dintre Românii intermediari s'au luat după dinșii; aceștia nu sânt greu de recunoscut azi în Aromânii din Gopeș și Moloviște precum și în alte resturi din Albania. Aceștia, cu timpul, au ajuns, după unele particularități de graiu deosebite de acelea din dialectul aromân, să formeze un subdialect de trecere între cel aromân și limba acelor Români din care mai târziu erà să iasă *Megleno-români*. Aceștia au rămas în atingere cu Daco-românii încă mult timp după despărțirea desăvârșită a Aromânilor. În intervalul acela ei au putut căpătà de la Slavi aceleași elemente comune cu acelea din dialectul daco-român. Numai mai târziu—fără să putem precizà de pe acum veacul—după ce Daco românii trecuseră în stânga Dunării, Megleno-românii începură să se coboare la locurile unde se găsesc azi. Dar, după cum am spus, pe atunci ei veneau ca Români, nu ca „Bulgaro-Vlahi".

Că de la despărțirea Megleno-românilor de Daco-români, graiul lor trebueà să se desvolte pe un drum deosebit de acela al Românilor și al Aromânilor, se înțelege de la sine. De atunci avem în graiul menglenit sunetele o̧, oa și a pentru ă și î: fo̧ „fă"; *coantă* „cântă"; *mănancu* „mănânc".

perstiţii atât de înrădăcinate în poporul nostru, în cât cu toată osânda de pe vremuri a pravilelor bisericeşti (Pravila *dela Govora*, *Sinopsis* al Mitropolitului Iacov 1756), ele dăinuesc totuşi până astăzi.

Un alt element cu caracter popular din Alexandrie e Ducipal, calul năsdrăvan al lui Alexandru, cal pe care nimenea nu-l puteà încălicà afară de stăpânul său. La moartea lui Alexandru, otrăvit de un slujitor, Ducipal începe a lăcrămà, apoi ridicându-şi capul şi, căutând peste domni se năpusteşte asupra otrăvitorului, îi înfige cornul în inimă şi-l fărâmă cu picioarele. Ducipal e frate cu calul năsdrăvan din basmele noastre, care se hrăneşte cu jăratec, se înalţă cu Făt frumos în hăul văzduhului şi răzbate cu el pe tărâmul cellalt. In câtevà basme (Ţugulea de Ispirescu şi Arap alb de Creangă) calul năsdrăvan întocmai ca şi Ducipal e înfăţişat la sfârşit ca răsbunător al stăpânului său.

Pătrunderea elementului popular în povestirea lui Alexandru Machedon se vădeşte însă mai intens în partea II a cărţii. După ce Alexandru cucereşte împărăţia lui Darie împărat, mai înainte de a se aruncà asupra împărăţiei lui Por împărat, părăseşte lumea mirului (οἰκουμένη a lui Herodot) şi răzbate în nişte pustietăţi, unde dă peste cele mai ciudate plăsmuiri ale închipuirii populare: furnici uriaşe ce mâncau oameni, monştrii cu capul de om şi trupul de cal, căpcânii, pitici de un cot pe care-i băteau până şi cocorii, oameni cu un ochiu, cu un picior şi cu o mână, iezerul în care învie peştele uscat, isvorul cu apă vie din ostrovul Nagomudrilor, şi în sfârşit într'un ungher retras, în creerii unor munţi, grădinile raiului. Evident că aceste episoade au fost introduse în Alexandria din literatura populară. Ispolinii, monştri cu capul de om şi trupul de cal, corespund satirilor din vechile concepţii mitice ale poporului grec; iar pentru alte elemente ale acestul episod găsim paralele şi în literatura noastră populară. Astfel apa vie e un incident foarte obişnuit în toate basmele noastre. Făt frumos în tovărăşia calului său năsdrăvan o află peste 9 mări şi 9 ţări, între munţii cari se

bat în capete şi isbuteşte să o fure la amiaz, când munţii se odihnesc o clipă. Intr'un basm ardelean «Măr şi Păr» (1) fântâna cu apă vie se află la picioarele unei zâne, încremenită în piatră de o smeoaică, întocmai ca în Alexandrie, unde isvorul de apă vie se află sub picioarele lui Evant împărat.

Monstrul jumătate om (corespunzător oamenilor cu un ochiu, un picior şi o mână din Alexandrie), propriu basmelor greceşti şi albaneze, apare şi în basmele noastre; dar nu cu naivitatea unei firi neisprăvite, cum e caracterizat în Alexandrie; ci cu şiretenia şi răutatea unei naturi demonice. Prinzând în puterea lui pe eroul basmelor noastre, Făt frumos, îl însărcinează cu isprăvi supraomeneşti—doar l-o perde—dar Făt frumos, ajutat de tovarăşi năsdrăvani şi de animale recunoscătoare, isbuteşte să le înfăptuiască (2).

Pitici de un cot, ba şi mai mici: cât bobul de neghină mişună adesea în basmele noastre, dar tocmai acestora închipuirea populară le-a dăruit atâta isteţime, că, în situaţii de un comic exuberant, ei înfăptuesc isprăvi pe cari nu le pot împlini nici uriaşii (3).

Raiul şi iadul sunt elemente furişate din literatura religioasă în literatura populară. Tradiţiile şi colindele noastre dau adese-ori descrieri plastice despre aceste locaşuri de răsplătire sau de osândă a vieţii pământeşti.

M. Gaster, menţionând în basmele şi credinţele poporului nostru câtevà elemente, asemănătoare cu cele din Alexandrie (apa vie, credinţele în zodii, topirea cerii), înclină a vedeà aci înrâurirea literaturii scrise asupra literaturii orale (4). Evident că acest punct de vedere e greşit. Elementele comune între Alexandrie şi literatura populară, de care a fost

(1) Pop Reteganul *Poveşti ardeleneşti* IV p. 34.

(2) Ispirescu: *Legendele sau basmele Românilor*: Aleodor împărat.

(3) Delavrancea: Neghiniţă *(Intre vis şi viaţă,* p. 33); Stăncescu: Prichiduţă *Calendarul Lumii ilustrate,* 1894); Măldărescu: Neghiniţă *(Din şezători, basme,* p. 50). Cf. Şăineanu: *Basmele române,* p. 178 şi urm.

(4) Gaster: *Literatura populară română,* p. 26.

GŒTHE CA POET PRIVIT IN CADRUL VIEȚII GERMANE

Războaiele religioase dela începutul veacului al şaptesprezecilea opriseră pe loc mersul înainte al întregei culturi germane: nenumărate colțuri de țară fuseseră pustiite fără milă de prăpădul înverşunatelor lupte; oraşe, care-şi uitaseră de mult anul întemeierii, zăceau acum în mormane de sfărămături fumegânde pe deasupra cărora pluteà duhul peirei prin foc şi sabie: rândurile cetățenilor de ispravă, ale vestiților meseriaşi maeştri în ticluitul cântecelor ca şi în mânuirea uneltei de muncă, — rămăseseră zeciuite, de furia încăerării pentru adevărul credințelor bisericeşti. Condeiul încremenise, la jumătatea unei mişcări literare curmate fără veste; avântul poetic, năzuitor spre culmi de frumuseți neperitoare, căzuse în amorțire, dalta cioplitorului în marmoră, penelul zugravului pe luciul neted al pânzei ori pe faţa rece a zidurilor de catedrală, stătuseră din mersul spornic al muncii lor. Pretutindeni jale şi desnădejde... căci secera morții trecuse pe holda întinsă a împărăției germane. După mulți ani de zile văzduhul nu se potolise încă de viforniţa vânturilor aducătoare de luptă, căutăturile mai scăpărau crunte din ochii întunecați de ură.

In mijlocul noianului de nenorociri, cari pustiiseră în spic secerişul bogat de făgăduinţe al civilizației germane de atunci, firea poporului întreg se prefăcuse nespus de mult: blândeţea sufletelor visătoare; dragostea omului pentru semenii săi; pornirile spre pace; în fine, prietenoasa mlădiere, graţia făpturii cuvântătoare înbunate prin odihna îndelungă de până la începutul războiului de treizeci de ani; — toate acestea făcuseră loc unei grosolănii în cuvânt şi purtare, unei asperităţi neasemănate. In locul cântăreților din veacul de mijloc, propovăduitori ai dragostei şi ai dorului de lumină şi pace, în locul neuitatului Walter von der Vogelweide, suflet bogat şi mare peste măsura obicinuită, în locul vrednicilor apostoli ai Renaşterii germane, se iviră

BIBLIOTECA CENTRALĂ BANAT

o lungă bucată de vreme oameni turnați par'că în oțel, plămădiți în smoala vrajbei religioase, sterpi de orice năzuințe rodinice. Și mai cu seamă pe Luther, mărețul cuvântător al dreptății și al îngăduinței, nu-l mai ținea minte aproape nimeni, pentru a-l luà drept pildă.

Intr'un târziu se făcù iarăș liniște: cetățile dărâmate se ridicau iarăși din mijlocul ruinelor, ciocanul începù de isnov să bată pe nicovala meseriilor pacinice, porțile școlilor înnalte se deschiseră din nou, cântecul prinse a înfiripà frumuseți mai cutezătoare și legăturile cu țara vecină dinspre apus, înlesniră tot felul de înrâuriri, cari schimbară mult înfățișarea curților crăești sau ducale din Germania; dădură oamenilor din pătura înaltă orășenească felul de cuviință franceză, cruțătoare a slăbiciunilor lumești; răspândiră lucrările clasicilor dela curtea regelui Ludovic al XIV-lea și amenințară să înnece ținuturile dela răsăritul fluviului Rin în valurile unei culturi mai cuceritoare decât orice armă. Germania, înbucătățită de pe urma războiului de treizeci de ani, reluà pe deoparte firul curmat al tradiției naționale, iar pe de alta primià înrâuririle sufletului francez, pentru paguba ei apropiată dar pentru binele ei de mai apoi.

Ciudatul amestec de împrejurări, care se încrucișau acuma în viața poporului german, puse pentru îndelungă vreme stavilă unei mai puternice scânteieri de originalitate. Reculegerea din buimăcitorul vis al războiului nu se făcuse încă deplin, când ademenirea culturii străine veni să încătușeze orice mișcare. La începutul veacului al optsprezecelea, Gottsched, vestitul îndrumător, sfătuià pe scriitorii abia răsăriți, ca și pe cei ajunși la maturitatea vârstei și a talentului lor fără vlagă, să caute arta desăvârșită numai la izvoarerele clasicismului francez; gândul măreț al unei poezii nutrite din comoara trecutului național, gândul tot așà de măreț al unei poezii menite să dea grai frământărilor adânci ale sufletului omenesc, nu răsărise în mintea uscatului dascăl de capodopere. Elveția dădù cel dintâiu răspuns, îndemnul celei dintâiu mișcări potrivnice, care apucă însă foarte curând pe căi rătăcite: apostolii nouilor credințe literare, Bodmer și Breitinger, nepregătiți ei înșiși pentru chemarea de călăuzitori ai sufletului german spre zările vecinicei arte, rămaseră copilărește în cuprinsurile de jos, în lumea celor mai sfioase îngăimări poetice. Atunci veni Klopstock cu avânturi de cucernicie creștină, cu împătimarea visătorului, care își plăsmuește dragostea omenească în marmura strofelor antice; tot el voì să deștepte în inima

pământ totdeauna la naşterea unul copil. Sunt trei surori: ursitoarea, soarta şi moartea. «Ursitoarea, ţinând în mână furca, pune firul şi învârte fusul; cea mijlocie, adică soarta, toarce firul din caerul prins la furcă şi îl învârteşte pe fus; iar cea mică, moartea, ţinând în mână foarfecile, printre tăiuşurile căreia trece firul, când voeşte, strânge foarfecile la o laltă şi taie firul» (1). După ce au tors firul vieţii încep a-l ursi cu noroc sau nenoroc, după cum copilul s'a născut în ceas bun sau în ceas rău.

Pentru a explică dispariţia sticlei cu apă vie — fără de care moartea lui Alexandru ar fi un non sens — închipuirea populară a născocit legenda cu roabele, cari i-au băut apa din sticlă. Asupra rostului, pe care-l împlinesc în lume aceste roabe, circulă — după cum am văzut mai sus — 2 versiuni. După una roabele, cari au căpătat nemurirea sunt ielele sau rusaliile, după alta ursitoarele. Năzuinţa de a unifică aceste 2 versiuni, dacă nu chiar prototipul, din care s'au desfăcut ambele versiuni ne înfăţişează o legenda publicată în Albina (2).

Alexandru a pus sticla cu apă vie într'un dulap, spunând la cele 9 slujnici să nu bea din acea apă. Insă fetele în lipsa stăpânului au băut 3 şi pe dată au sburat pe o fereastră; a doua zi au mai băut 3 şi au sburat şi acelea; a treia zi au mai băut şi cele 3 ce mai rămăsese şi au sburat şi acelea. Toate s'au făcut şoimane — iele — şi cutreeră lumea, îndeletnicindu-se: trei cu ursitoarea pruncilor; trei cu luarea vinelor, pocind oamenii; şi trei cu facerea şi desfacerea dragostelor. Aceste nouă şoimane se întâlnesc odată pe an şi atunci, de bucurie, întind hora mare.

De o mare simpatie s'a bucurat în popor calul năzdrăvan al lui Alexandru, Ducipal sau, cum îl numeşte poporul, «Duciupal». Incântată de credinţa lui faţă de stăpân, închipuirea populară,

(1) S. Fl. Marian. *Naşterea la Români. Studiu etnografic.* Bucureşti, 1892, p. 156.

(2) *Albina,* VI p. 883.

i-a dăruit şi lui nemurirea. După o poveste populară, pe când Alexandru se află în Ostrovul Nagomudrilo,r «Duciupal» ar fi sorbit şi el din isvorul cu apă vie ce curgeà sub jilţul lui Evant împărat. După o altă poveste însă roabele, cari au băut apa vie, dăruită lui Alexandru de Evant împărat, au dat şi calului o înghiţitură. Astfel a căpătat şi Ducipal nemurirea. «Trăeşte acum în ostrovul mărilor — spune povestea — şi când îi vine dor de stăpânul său nechează de se cutremură pământul dela o margine la alta. La vremea de apoi, el va nechezà cu atâta putere, în cât se va cutremurà pământul aşà de tare că va sări din ţâţâni» (1).

O altă tradiţie, care-şi are originea în Alexăndrie, şi, care ne arată în acelaşi timp din câte elemente disparate îşi formează poporul legendele sale este tradiţia despre Capcâni.

Despre Capcâni se povesteà şi înainte de a fi pus în circulaţie romanul lui Alexandru. In istoria naturală a lui Pliniu, acest ciudat amestec de realitate şi fantazie, între alte minunăţii ale naturii, se pomeneşte şi de oameni cu capete de câine, cari latră în loc de a vorbi. Aceşti monştrii din lumea miturilor populare, împământeniţi în literatura ştiinţifică a celor vechi, au fost introduşi şi în Alexăndrie. Prin Alexăndrie, episodul a pătruns în literatura noastră populară, îmbinându-se cu tradiţiile despre Tătari. Ingrozită de cruzimea acestor vecini prădalnici. închipuirea populară i-a identificat cu monştrii Capcâni, pe cari i-a găsit în pustiuri Alexandru Machedon (2). Cu elemente atât de disparate tradiţiile noastre populare zugrăvesc astfel pe Capcâni sau Tătari: «Capcânii au fost nişte oameni cu faţa jumătate de om şi jumătate de câne. La nas încă au avut o nară de câne, cu ajutorul căreia erau în stare a urmări ca şi câinii de vânat prin puterea mirosului. Ei locuiau în *Bugeac*. De acolo năvăleau asupra ţinuturilor învecinate, prinzând oa-

(1) Th. Bălaşel în Zane: *Proverbele Rom.* VI, p. 103: Ducipal; *Şezătoarea* III, p. 99 şi 103.

(2) Despre identificarea Tătarilor cu Capcânii vezi mai pe larg: Şăineanu: *Studii Folklorice*, p. 175 şi urm.

menii cu arcanul. Pe cei robiţi îi vârau în cuşti de fier şi îi hrăneau cu miez de uncă până ce se îngrăşau. Apoi scoteau din cuşcă unul câte unu îl spânzurau de picioare cu capul în jos, ca să-i cadă sângele din corp tot în cap, îi scrijeleau ţeasta cu hangerul; iar sângele îl prindeau în vase, pe care apoi îl beau. Corpul viu mort cum erà, îl frigeau într'un cuptor, până se coceà ca pâinea în ţest şi apoi îl mâncau» (1). Intr'o legendă culeasă de d-l M. Lupescu şi publicată în Şezătoarea (2), găsim încrucişarea tradiţiunei despre Capcâni sau Tătari cu un alt episod din Alexăndrie, cu episodul limbilor păgâne. «Capcânii — spune legenda — au fost trimişi de Dumnezeu spre pedepsirea celor răi. Alexandru Machedon, când a avut o bătălie cu Por împărat i-a prins şi i-a închis între nişte dealuri împreunate, unde nu-i zi niciodată, şi i-a închis acolo de unde nu vor puteà eşi décât la vremea de apoi. El a aşezat de-asupra dealurilor o furcă şi un clopot, care se trage singur la suflarea vântului, Capcânii când aud clopotul, socot că-i Alexandru pe-acolo şi-i păzeşte. Ei vor eşi de-acolo la vremea de-apoi, şi vor începe slujba pentru care i-a făcut Dumnezeu».

Documente interesante pentru urmărirea înrâurirei, pe care a avut-o Alexandria asupra sufletului popular, sunt povestirile făurite de popor cu elemente din Alexandrie pentru a-şi explică fie rămăşiţele unei străvechi cetăţi, fie anume particularităţi ale solului.

St. Novakovič într'un studiu asupra Alexandriei în literatura sârbească (1) ne spune că în satul Tubičĭ din ţinutul Yjiţa (Sud-vestul Serbiei) sunt 2 dealuri mari cu ruine de cetăţi romane. Locuitorii din împrejurimi povestesc, că acolo au fost cetăţile a 2 împăraţi Por şi Darie, cari s'au unit pentru a luptà contra lui Alexandru Machedon.

(1) Liuba Marcu Sofroniu: Căpcânii adică Tătarii în *Revista pentru Istorie Arheologie şi Filologie* VII, p. 428. Cf. Elena Niculiţă Voronca: *Datinele şi credinţele pop. rom.* p. 705.

(2) Anul I, vol. II, p. 25.

(3) Приповитка о Александру великом p. XXX.

Astfel de legende din popor, plăsmuite cu elemente din Alexandrie, se află şi pe pământul românesc. Aşà în comitatul Zarandului (Ardeal) e uriaşa despicătură de munte, care formează cheile Turdei; sus pe creasta muntelui, în marginea prăpăstiilor, localnicii arată şi azi drumeţilor «*urmele calului lui Alexandru Machedon*» (1).

In judeţul Romanaţi, în satul Recica sau Reşca se află ruinele străvechei cetăţi romane: Romula; localnicii povestesc însă, că această cetate, din hotarele satului lor, a fost prefăcută în ruine de *Alexandru Machedon*. Curios este de asemenea numirea pe care o dau cetăţii locuitorii: *Antina*. Pentru explicarea acestei numiri s'au propus două etimologii: Antonina şi Arcina (Haşdeu) (2); şi, cu toate greutăţile de natură istorică şi filologică, s'au scos din aceste etimologii un nou argument pentru teoria continuităţii romane în Dacia. E probabil însă că şi această numire *Antina* a fost împrumutată din Alexandrie. În toate cuceririle lui Alexandru, nicăeri prăpădul nu e descris cu amănunte mai bogate decât la cucerirea cetăţii «*Antina*». Pentru a o cuceri Machedon recurge la un vicleşug: se preface că se retrage şi lasă la porţile cetăţii turme de oi şi cirezi de boi. Dimineaţa cetăţenii, crezând că vrăjmaşul s'a retras, se iau după el. Un «călăraş» încearcă în zadar să-i oprească: «Nu goniţi pe Alexandru, că eu am văzut astă-noapte în vis unde erà semănat grâu în ceiate, şi-l secerau Machidonenii şi cel copt şi cel necopt; şi umblà Alexandru ca un leu prin mijlocul cetăţii». «Antineanii», depărtându-se prea mult de cetate, Alexandru care erà ascuns într'o pădure, îi înconjoară, îi bate şi le dărâmă cetatea. Legenda despre cucerirea cetăţii Antina, legendă culeasă în satul Reşca, se deosibeşte puţin de episodul respectiv din Alexandrie, amintit mai sus; în legendă populară găsim o interesantă încrucişare a episodului din Alexandrie

(1) Silvestru Moldovan. *Zarandul şi Munţii apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu 1898, p. 228.

(2) Haşdeu *Etimologycum Magnum* c. 1336 şi urm.

cu un episod dintr'o altă carte poporană — destul de răspândită şi aceasta în vechia noastră literatură — Istoria Troadei.

Iată acum cum povestesc din bătrâni sătenii din Reşca dărâmarea Antinei:

«A trimes Alexandru în dar nişte care pline cu buţi de grâu, mari de nu încăpeau pe porţile cetăţii. Şi atunci Antina a poruncit să spargă zidul ca să intre carele. Dar Alexandru nu trimisesese numai grâu, ci şi ostaşi mulţi; că puse grâu numai în buţiile din carele dela început şi în cele de la sfârşitul rândului, iar în buţiile dela mijlocul şirului erau tot oameni. Şi a ars de s'a prăpădit cetatea. Şi de atunci a rămas blestem ca numai grâu să mai crească pe ea, dar lume să nu mai steà» (1).

Cât de adânc a pătruns Alexandria în sufletul poporului nostru ne-o dovedeşte iarăşi o interesantă sărbătoare precum şi tradiţia legată de ea: *Paştele blajinilor*. Tradiţia şi sărbătoarea aceasta care se regăseşte şi la Ruteni, îşi are sâmburele ei în Alexandria; dar scriitorii români. şi ruteni cari s'au ocupat până acum cu lămurirea ei, au recurs la ipotesele cele mai îndrăsneţe. Unii au susţinut că Blajinii ar fi un popor cu care Românii ar fi venit în contact pe vremea invasiunilor; alţii au susţinut (scriitorul Kaindl), că în tradiţiunea Blajinilor, trebue să căutăm răsfrângerea unui cult arabic, de oarece în limba arabică rachman înseamnă îndurător «ceeace consună cu descrierea din tradiţiuni a fiinţii Rachmanilor». Expunând aceste păreri, răposatul Marian «neavând plăcere», cum zice el «a mai prelungi şirul presupunerilor acestora, prin o nouă presupunere proprie» (2), se mărgineşte a descrie cu toate amănuntele această credinţă populară. Amănuntele culese sunt însă atât de bogate, în cât ne dau putinţa de a prinde firele de legătură între această tradiţie populară şi episodul Nagomudrilor din Alexandrie.

(1) Al. T. Dumitrescu în *Secolul* 1909 n. 3000.

(2) S. Marian *Sărbătorile la Români* III p. 171 şi urm.: Paştele Rocmaniilor, p. 171 şi urm.

lată în câtevà cuvinte, după Marian, datele esenţiale ale acestei tradiţiuni.

Blajinii, Rohmanii, Rocmanii sau Rogmanii sunt o seminţie de oameni, cari trăesc, retraşi, pe lângă apa Sâmbetei în hotarele Raiului. Se trag din *Sift*, feciorul cel drept al lui Adam. «Sunt oameni supuşi, ascultători, plecaţi întru Domnul şi buni la inimă. Petrec viaţa în rugăciune, trăesc *goi* şi se hrănesc cu poame. Sunt despărţiţi de femeile lor şi doar odată pe an, la Paşte, se întâlnesc cu ele, petrecând împreună câtevà zile (după unii 6 săptămâni, după alţii *30 zile)*. Pe fete le cresc femeile, iar pe băeţi bărbaţii, luându-i dela mamele lor de îndată ce au început a umblà şi a mâncà singuri». Sunt creştini ca şi noi, dar cum trăesc, despărţiţi şi depărtaţi de lume, nu ştiu când cade sorocul Paştelui şi al Crăciunului decât atunci când le dăm de veste noi. De aceea gospodinele aruncă pe râuri la Crăciun coji de nuci, la Paşti coji de ouă; râurile duc cojile în apele Sâmbetei, care tocmai ocoleşte ostrovul, în care locuesc aceşti Blajini. Paştele Blajinilor (în Duminica Tomei, sau Joia după Paşti, în alte locuri) îl sărbătoresc Românii «pentru durerea de mâni, de picioare, dar mai ales pentru rodirea ţarinelor, eşind în lunci şi dumbrăvi cu mâncări, băuturi şi lăutari».

In această descriere a Blajinilor avem toate notele cu cari sunt caracterizaţi în Alexandrie *Nagomudrii*, (red. stav. **Наromоудри**) (1) pe care-i află în preajma raiului Alexandru Machedon. Nagomudrii trăesc şi ei despărţiţi de femeile lor, întâlnindu-se cu ele doar odată pe an şi petrecând împreună — ca şi Blajinii — *30 de zile*. Pe băeţi îi cresc bărbaţii, pe fete femeile. Petrec viaţa în rugăciuni către Dumnezeu Savaoth; se hrănesc cu poame şi trăesc goi (de aci şi numele: **Наrъ** în slavoneşte gol şi **мѫдръ** înţelept, traducerea literară a prototipului bizantin γυμνοσοφιστες). De la Evant, împăratul Nagomudrilor, află Machedon şi povestea lor. Adam şi Eva, isgoniţi din Raiu, au locuit câtvà timp pe locurile lor. După

(1) St. Novacovicii op. cit. p. 81.

500 de ani însă Dumnezeu, «scârbit» de răutăţile seminţiei lui Adam, a trimes pe îngerul său de a luat pe Adam cu toţi ai săi şi i-a dus în pământul, din care a venit Machedon. In preajma Raiului a rămas numai fiul cel drept al lui Adam *Sith*. Urmaşii lui sunt ei, Nagomudrii.

Aşà dar şi în ceeace priveşte caracteristica vieţii şi în ceea ce priveşte obârşia, între Blajinii din tradiţia populară şi între Nagomudrii din Alexandrie identitatea e desăvârşită. Denumirea de Blajini şi Rocmani care — fiind atât îndepărtată de forma Nagomudri — ar puteà naşte oarecare bănuială, înclină dimpotrivă pentru această identitate. Blajini (dela slv. **блажєнъ**, adică fericiţi) e epitetul cu care sunt numiţi de Macedon aceşti idilici urmaşi ai lui Sith, fiindcă după moarte ei trec de-adreptul în Raiu.

Rocmani, Rohmani sau Rogmani numirea, pe care o poartă mai ales în părţile Nordice ale Bucovinei, în vecinătatea Rutenilor, nu poate fi despărţită de forma ruteană corespunzătoare Rahman şi, ca atare, trebue socotită ca o formă coruptă din forma **Brahman**. Forma Brahman se regăseşte pentru Nagomudri din redacţiunile noastre în cele mai vechi redacţiuni bizantine (Βραχμᾶνες); în redacţiunile slavone şi române numele propriu al sacerdoţilor indieni a fost înlocuit prin epitetul *Nagomudrii* (înţelepţi goi).

Astfel, mulţămită Alexandriei, au ajuns *Brahmanii* din India să fie sărbătoriţi în *tradiţiile poporului nostru*.

In urma celor spuse mai sus nu mai e de mirat că «Alexandru Machedon» a pătruns până şi în cuprinsul, plin de umor şi voe bună, al colindelor :

Aho, ho, ho !
Bucuraţi-vă, boeri mari, bucuraţi-vă
De ăst clopoţel vărsat
Din ziua lui Sfântu Vasile lăsat,
Precum s'a bucurat
Şi *Alixandru Machidon* împărat (1).

N. CARTOJAN.

(1) A. Candrea, Ov. Densuşeanu şi Th. Speranţă : *Graiul nostru*, 412, cf. şi p. 507.

DIN IOHN RUSKIN

FRAGMENTE

Ce falşă e concepţia şi ce frenetică e armărirea acestui spectru trădător pe care oamenii îl numesc libertate; într'adevăr cel mai perfid dintre spectre; ca cea mai slabă rază de judecată trebue să privim ca imposibilă nu numai dobândirea dar chiar existenţa ei. Nu se află asemenea lucru în univers. Nu a putut fi niciodată. N'o au stelele nici pământul şi nici marea, şi noi oamenii n'avem decât ironia şi aparenţa ei pentru pedeapsa noastră cea mai crudă.

*

Cea dintâi datorie de pe lume a fiecărui om e de a găsi pe adevăratul lui superior şi pentru binele lui însuşi a i se supune, şi a găsi pe adevăratul lui inferior şi pentru binele acestui inferior a-l cuceri. Pedeapsa e sigură dacă refuzăm fiecăruia ce i se cuvine şi am fi prea laşi şi netrebnici ca să le arătăm îndărătnicie.

O naţiune josnică crucifică şi otrăveşte pe oamenii săi înţelepţi şi dă voe nebunilor să vorbească peste câmpi şi să se conrupă pe străzi. O naţiune înţeleaptă se supune celor dintâi, limitează pe cei din urmă şi ocroteşte pe toţi.

*

Orice anarchie e premergătoarea sărăciei şi orice prosperitate începe cu supunerea.

*

Cel mai sănătos sens al progresului, care să folosească tăriei şi fericirei oamenilor, nu trebue să constea în sbaciumul unei lupte pentru *a ajunge* la un loc mai înalt, sau la vre-un rang, ci într'o treptată perfecţionare a morava-

rilor şi a îndeplinirei scoparilor vieţei pe care ne-am ales-o, saŭ pe care ne-a determinat-o împrejurările.

*

Toate formele de gavernământ sant bune, atât cât ele ating această singură necesitate vitală a politicei: *ca cel înţelept şi bun, câţiva sau mai mulţi, să conducă pe cel incult şi rău;* şi ar fi rele întra cât s'ar depărtà dela aceasta saŭ ar răsturna-o.

*

Relaţianile dintre firea omalui şi aceea a femeei, diferitele lor capacităţi intelectuale, virtutea lor, par a nu fi fost niciodată preţuite până acum cu un unanim acord.

Auzim despre „misianea" şi „dreptarile" femeei, ca şi cum acestea ar fi totdauna separate de misianea şi dreptarile bărbatului, ca şi cum ea şi bărbatul ei ar fi creaturi de fel diferit şi cu năzuinţi protivnice.

Aceasta, cel puţin, nu e adevărat. Şi nu mai puţin neadevărat este (ba poate chiar mai mult, e nebuneşte fals) ideea, că femeea e numai umbra şi imaginea armăritoare a bărbatului său, datorindu-i o supunere servilă şi orbească şi că ea fiind slabă, trebue să îndure totul prin superioritatea curajului ei.

Aceasta zic, e cea mai nebunească dintre toate greşelile privitoare la femee, ca care a fost făcută ca să fie tovarăşa omului. Ca şi cum el ar puteà fi ajutat într'adevăr de o umbră saŭ la drept vorbind de o sclavă!

*

Sântem nebuni şi nebuni fără de scuză vorbind despre superioritatea unui sex faţă de celalt, chiar dacă ar trebui să le comparăm ca lucruri similare. Fiecare are ceva ce lipseşte celuilalt, fiecare completează pe celalt şi este la rândul său completat; nu se asamănă în nimic iar fericirea şi perfecţionarea amândurora constă în a cere şi a primì unul dela altul ceea ce fiecare din ele poate da.

E. I.

O AUTOBIOGRAFIE

HERBERT SPENCER

Doi ani după moartea lui Herbert Spencer, executorii săi testamentari i-au publicat autobiografia. Scrierea, începută în 1875, când Spencer avea cincizeci și cinci de ani, și terminată în 1889, la vârsta de șaizeci și nouă de ani, se încheie cu un capitol de reflexiuni scrise patru ani mai târziu. Dacă apropiem de *O Autobiografie* ultimul volum publicat de Spencer în viața sa, acele *Fapte și Comentarii*, în care a cuprins o seamă de gânduri ce nu au putut încăpeà în operele sale sistematice pentrucă priveau probleme cărora metodele științifice nu erau în măsură să le dea o deslegare, vom aveà mijlocul să pătrundem într'o gândire mai personală decât aceea pe care filozoful ne-a deprins să o cunoaștem din operele sale cele mari. Din expunerea sinceră și ticnită, lipsită totdeauna de orce artificiu literar, de multe ori cam *terre à terre* a *Autobiografiei*, se desprinde deslușit imaginea vieții morale a unui cugetător care a fost socotit printre cei mai puternici pe care i-a avut veacul trecut. Interesul este cu atât mai viu, cu cât știm că personalitatea lui Spencer erà până acum aproape cu totul necunoscută. A trăit tot timpul retras într'un cerc strâns de cunoscuți, nu a luat niciodată direct parte la viața publică a țării lui și nu a primit nici o situație oficială în stat. Nu aveà darul mânuirii cuvântului și nu erà o fire comunicativă: de aceea până la *O Autobiografie* nu dase publicului nimic care să poată face mai

de aproape cunoscut chipul cum i se puneau și cum judecă întrebările care alcătuiesc *philosophia perennis* a vieții.

Este știut că doctrina lui Spencer a avut dela început un mai mare răsunet în lumea filozofică de pe Continent decât în cea din Anglia. Filozofia engleză a veacului al XIX a fost subt înrâurirea directă a spiritului speculativ al idealismului german. Intr'un timp când în universitățile engleze stăpânea hegelianismul, evoluționismul mecanic și biologic al lui Spencer, întemeiat pe datele științelor pozitive, nu a fost în mare parte primit decât de către cei ce nu erau profesioniști ai filozofiei. Contrar celor petrecute în Anglia, pe Continent, în deosebi în Franța și Italia, tocmai filozofii și-au însușit mai mult doctrinele lui Spencer. Psicologia, sociologia, morala, metafizica chiar, au fost reînoite cu ajutorul teoriei evoluțiunii. Astăzi, cu toate că interesul filozofic se îndreaptă pe alte căi decât acelea ale unei doctrine mecaniste a lumii, ideea evoluțiunii a pătruns întreaga cugetare europeană. Pare însă că este soarta invențiunilor filozofice în adevăr profunde ca, odată intrate în patrimoniul general al culturii, să înceapă a fi privite independent de cel ce le-a dat naștere. Cine se gândește astăzi întrebuințând termenii de *suflet* sau *idee* că se folosește de un dar împărătesc făcut oamenilor sunt mai bine de două mii de ani de către Platon? Iată pentru ce observăm că în vremurile noastre a început să se facă o oarecare tăcere în jurul numelui lui Spencer.

Cunoașterea figurii morale a filozofului, așă cum ni se înfățișează în această *Autobiografie,* va fi ea în măsură să deștepte interesul pentru personalitatea lui, pentruca simțindu-ne apropiați sufletește de el, să vedem în Spencer nu numai elaboratorul unei idei filozofice fecunde, ci și un exemplar superior omenesc ?

Trebuie să recunoaștem, cu toată admirațiunea pe care o avem pentru puternica lui gândire, că chiar cei ce nu cred că filozofii sunt croiți după un tipar extraordinar de oameni, nu vor puteà vedeà în autorul *Primelor Princi-*

pii un om complet sufletește. Nimic goethian în Herbert Spencer. Dacă povestirii vieții sale, i se poate pune drept titlu *Adevăr,* nu suntem îndreptățiți să-i adaugem și celălalt termen din titlul descrierii vieții omului celui mai întreg sufletește din câți au fost. Viața lui Spencer nu este *Poezie,* în înțelesul pe care l-a dat Goethe cuvântului. Nu către ea trebuie să se îndrepte cei ce socot, independent de orce credințe filozofice, că adevărata atitudine a filozofului stă într'un interes deopotrivă îndreptat spre tot ce este manifestare a puterilor sufletești și că în adevăratul filozof cugetarea abstractă a lumii este unită cu intuiția vie a frumosului și cu larga simpatie morală. In Herbert Spencer luminile înțelegerii nu au fost unite cu tainele simțirii.

Herbert Spencer s'a născut în 1820 la Derby, oraș de provincie în care tatăl său era profesor în felul acela liber cum se exercită învățământul în Anglia la începutul secolului trecut. Familia, alcătuită din orășeni care trăiau din munca lor, profesori, negustori, pastori, avea o reputație de excentricitate. Spencer găsește tuturor rudelor lui o trăsătură comună pe care a moștenit-o și el: non-conformismul, faptul că aveau mai puțin respect pentru autoritate decât se întâlnește de regulă la oamenii de condiția lor și că aveau o pornire neobișnuită de a-și face totdeauna păreri personale în contrazicere cu cele stabilite. Toți frații lui William George Spencer, tatăl filozofului, se depărtiseră în viața lor religioasă dela ortodoxismul anglican. Erau adepți ai doctrinelor metodismului wesleyan, o formă mai raționalizată a protestantismului, și trăiau cu toții într'o atmosferă de sever puritanism. In politică, aceleași tendențe non-conformiste îi făceau pe toți radicali. Singurele neînțelegeri în această familie care trăiă destul de unită erau cele isvorîte din deosebirile de vederi asupra problemelor religioase, științifice și sociale. Subiectul cel mare care veneà mereu în discuție erà interpretarea științifică și laturea morală a lucrurilor. Dorința de a-și în-

trebuință vieața în folosul oamenilor, care a fost și țelul vieții lui Spencer, o găsim adânc înrădăcinată în familia lui. Tatăl filozofului lucrează toată vieața la un sistem de stenografie, iar un unchiu al său întemeiază o școală, clădește case pentru lucrători și organizează cooperative.

Intr'o atmosferă morală ca aceasta, educația lui Herbert Spencer a fost deosebită de aceea a copiilor de seama lui. Nu i s'a dat niciodată o învățătură concepută după un plan sistematic cum este aceea care se dă în școli. Nu a învățat în nici o școală, nu a trecut nici un examen și, adaugă el, nici nu ar fi putut vreodată să treacă. Mai mult decât tradiției engleze, lucrul se datorește convingerilor personale ale tatălui lui Spencer în materie de educație. Dela început copilul a fost pus în contact direct cu natura. Nu știa să citească atunci când cei de vârsta lui învățau istoria Romei și făceau teme grecești, dar din plimbări, din pescuit, din observarea lumii animale, în deosebi a insecte'or, din obișnuința de a răspunde mereu la întrebările pe care tatăl său i le punea despre cauzele lucrurilor, căpătase de mic o pricepere a lumii reale de care unii sunt lipsiți toată vieața. Spencer atribuie primei lui educații trebuința adâncă cu care a rămas totdeauna de a cercetă și de a-și da seama de cauzele naturale ale lucrurilor. Disprețul de autoritate pe care îl aveă și el, îl făceă să nu primească nimic de care nu-și puteă da seama, orcine s'ar fi încercat să i-l impună. La treisprezece ani, într'o discuție cu unchiul său, respinge principiul inerției, în forma fizicei tradiționale în care i-l prezentă și voiă să i-l impună acesta, și îi dă el o explicare mai asemănată de aceea a fizicei de astăzi. Cu îndârjirea englezului căruia i se pare că orce concesiune asupra convingerilor sale este o mutilare a personalității, Spencer aveă o nebișnuită dragoste de discuție și argumentare. Această trăsătură a firii lui, îl va face multora nesuferit în cursul vieții și îl va împiedică să aibă relațiuni sociale mai întinse. Din educația lui fu sistematic înlăturat tot ce erà operă de imaginație: nici urmă de poe-

zie, nici o idee de istorie sau de literaturile streine. Nu a vorbit niciodată o limbă streină și când la douăzeci și patru de ani, voi să citească *Iliada,* renunță după câtevă cânturi: «Aș fi primit mai bine să dau o sumă însemnată de bani, decât să fiu silit să urmez cu citirea până la sfârșit». Neputința lui de a învăță limbile străine o atribuie aversiunii pe care o aveà pentru tot ce este dogmatic. Erà mai curând un fel de cecitate literară pe care a avut-o toată vieața și pe care o găsim și la educatorii săi. Aceștia, ca adevărați englezi, erau din familia lui Mr. Thomas Gradgrind din *Hard Times,* romanul lui Dickens. Și ei voiau fapte, numai fapte: *„Facts alone are wanted in life"*. Și pentru ei, mințile copiilor erau un șir de borcănașe menite să fie umplute până în vârf cu fapte.

Originalitatea inteligenții lui Spencer nu a fost însă primejduită de educația aceasta pornită dintr'un spirit științific cam strâmt. Independența de cugetare, care este caracteristica de căpetenie a vieții sale intelectuale, nu i-a fost înăbușită. Disprețul autorității și preocuparea neîntreruptă de problema înlănțuirii cauzelor l-au făcut să încerce întotdeauna explicările originale. Pentru opera pe care aveà să o săvârșească în vieață, lipsa disciplinii intelectuale de școală a fost hotărît un bine. Dacă a pierdut cevà ca material de cunoștințe primit din afară sau ca prilej de trezire a interesului asupra unor domenii în care propria lui gândire nu l-a dus niciodată, a câștigat însă deprinderea de a-și adânci mai mult decât alții puterile minții asupra problemelor pe care mersul lui pe căile nebătute ale gândirii i le scoteà înainte.

Cu o inteligență deci mai puțin încărcată decât a altora, dar care simțeà trebuințe necunoscute celor mai mulți, Spencer ajunge la vârsta când trebuià să-și aleagă o profesiune. Nu fusese educat în vederea vreuneia, dar se simțeà atras către acelea în care științele exacte pot găsi o întrebuințare. In 1837, Spencer în vârstă de aproape optsprezece ani, cu cunoștințele științifice câte le aveà, fără

pregătire tecnică specială, potrivit obiceiului englez, capătă un loc de inginer civil pe lângă unul din colaboratorii lui Stephenson și începe să lucreze, mai curând să învețe să lucreze, la construcția primelor linii mari de căi ferate din Anglia. Timp de zece ani cât a exercitat profesiunea de inginer, își urmează studiile sale independente. Astfel studiază cevà matematici superioare, fără mult interes, căci inteligența lui aveà totdeauna nevoie de un substrat concret de fapte pe care să se razime pentru a ajunge la formulări de idei noi. Cu mai mult succes face studii de botanică și geologie. Aici îl ajută interesul viu pentru observarea naturii pe care îl aveà de mic. Profesiunea de inginer i-a folosit nu numai pentru desăvârșirea educației științifice, ci mai ales pentru cunoașterea oamenilor și pentru formarea unei culturi generale. Observà cu interes mersul afacerilor, chipul de a conduce tratativele, asistà la deliberările consiliilor de administrație și, uneori, susținea interesele companiilor de căi ferate înaintea comisiunilor parlamentare. Niciodată mai mult ca în această epocă a vieții lui, Spencer n'a fost în contact cu oamenii. De acì are adunată mai toată experiența directă a oamenilor și a vieții publice câtă o posedă. Ca inginer vine întâia dată și locuiește mai îndelung la Londra. Faptul acesta a avut o înrâurire hotărîtoare asupra spiritului său. Aici tânărul inginer, care cu mulțumirea de sine a tânărului și a englezului, se socotise până atunci un om întreg sufletește, face cunoștință cu lumea artei, citește poezii, vizitează muzeele, ascultă muzică. Iată-l pe elevul lui Mr. Thomas Gradgrind, lipsit până atunci de orice cultură umanistă, că vede deodată o lume pe care nici nu o bănuià, o lume de *fapte* pe care nu le cunoșteà, la drept vorbind de ciudate fapte care nu sunt nici fenomene petrecute în natură, nici legi de ale acestor fenomene. Iată oameni care trăesc pentru literatură și pentru artă și care nu se conduc după formula «celei mai mari ferici pentru cât mai mulți oameni». Traiul în Metro-

polă a adus lui Spencer *umanizarea* gândirii care întregește orce vieață morală.

Mintea lui este de acì înainte într'o continuă frământare. Situația materială pe care o aveà ca inginer erà destul de bună, dar după părerea lui nu-i da putința să realizeze ceeace credeà că este chemat să facă de acum în vieață. Proiecte de tot felul îl îndemnau la lucru; planul unei tragedii alături de ideea unei mașini electro-magnetice, idei politice alături de versuri pentru o poemă, un sistem nou de a fabrică literele de tipar alături de proiectul unei limbi universale, o nouă nomenclatură a culorilor alături de încercarea de a răspândì sistemul duodecimal în locul celui zecimal. La un moment, părăsește cariera de inginer pentru a trăì din invențiunile sale. Reintră iarăș în afacerile căilor ferate, pentru a părăsì în curând definitiv cariera de inginer. Simțeà nedeslușit că alta este chemarea vieții sale. Ne spune că tot mai erà și în vremea aceasta un vizionar: meditâ tot atât de adânc și trăià cu aceeaș intensitate în lumea ce și-o construià în imaginație ca și în copilărie când i se întâmplà uneori să se observe vorbind singur pe stradă sau ajungând afară din oraș fără să se fi oprit la locul unde își propusese să se ducă. La Londra, problemele politice încep să-l preocupe. In urma unor discuțiuni cu un unchiu al său, publică într'un ziar din Derby mai multe scrisori politice în care își precizează ideile sale asupra rolului guvernului. Curând reeditează aceste scrisori într'o broșură *Asupra adevăratei sfere a Guvernului,* pentru care primește un cuvânt de îndemn dela Carlyle, căruia i-o trimesese. Incepe să trăiască din ziaristică, conduce mai întâi un ziar al Birmingham, ocupă apoi postul de subdirector al revistei *The Economist* din Londra. Aici începe din nou să reflecteze asupra problemei funcțiunilor statului și rezultatul gândirii lui îl expune în *Statica socială*, primul volum pe care îl publică.

De acum înainte vieața lui Spencer iea înfățișarea pe care o va păstrà tot timpul: o vieață care se întinde dela trei-

zeci până la optzeci și patru de ani, închinată toată gândirii și realizării acestei gândiri. Publică prin reviste câtevà *essays :* unul asupra *Teoriei Populațiunii,* altul cu titlul semnificativ *Ipoteza Desvoltării,* un altul despre *Metoda în Educațiune,* apoi un articol despre *Morala și Politica drumurilor de fer,* o *Incercare asupra Progresului,* alta asupra *Originii și funcțiunii muzicii.* In toate se vede cum ideea evoluțiunii, care aveà să fie «invențiunea» filozofică cea mai însemnată a lui Spencer, începeà să se nască, cum prindeà corp și se deslușeà. Când în 1857, voind să adune într'un volum încercările sale, le recitește pe toate, întrevede deodată putința unificării ideilor presărate în ele într'un sistem coerent de gândire. La 6 Ianuarie 1858, concepe planul amănunțit al *Filozofiei sintetice,* opera lui de căpetenie, pe care aveà să o scrie într'un răstimp de douăzeci și patru de ani, fără multe deosebiri de planul primitiv și din care fac parte *Primele Principii, Principiile de Biologie, Principiile de Psicologie, Sociologia descriptivă* și *Datele Eticei.*

Cu o nobilă uitare de sine, care îl va face să rămână pentru totdeauna printre eroii cugetării omenești, își organizează traiul de toate zilele în vederea țelului pe care și l-a pus și sacrifică acestui țel tot cecace dă preț vieții celor mai mulți oameni: întemeiarea unei familii, relațiunile sociale, participarea la vieața publică, averea și sănătatea. Sănătatea mai mult ca orce. Începând dela vârsta de treizeci și trei de ani, a fost dacă nu pe deplin bolnav, cel puțin cu un nivel de vitalitate mult mai scăzut decât găsim la mijlocia oamenilor. Aveà o extraordinară excitabilitate nervoasă și organizmul său fizic nu erà destul de puternic pentru a suportà prea marea activitate cerebrală. Nu puteà lucrà de obiceiu mai mult de trei ceasuri pe zi și acelea cu întreruperi. Restul zilei nu trebuià să-și îngăduie nici măcar cetirea ușoară a ziarelor sau romanelor, dacă nu voià să aibă insomnii. Când lucrà la *Primele Principii,* sănătatea lui erà așà de șubredă încât nu puteà dictà

secretarului său mai mult de un sfert de ceas; în urmă, pentru a fi în stare să reiă munca intelectuală, trebuià câtvà timp să facă exerciții fizice, să vâslească sau să joace *tennis*. Singurele evenimente în vieața sa au fost publicarea operelor și discuțiunile pentru răspândirea ideilor cuprinse în ele. Multe din scrierile sale i-au impus sacrificii materiale. Primele volume ale *Filozofiei sintetice* nu le-a putut tipări decât subt formă de fascicule pentru un număr de subscriptori dinainte stabilit și ar fi trebuit să înceteze la un moment dat publicarea lor, dacă un grup de admiratori americani nu i-ar fi venit în ajutor. Primirea operelor sale a fost totdeauna mai puțin călduroasă, decât s'ar aștepta cel ce vede astăzi însemnătatea lor pentru filozofie. Critica oficială filozofică din Anglia a fost nedreaptă pentru Spencer. Când nu întindeà asupra scrierilor lui «conspirația tăcerii» de care suferise atâta și Schopenhauer, se mărgineà să dea numai vederi parțiale, de multe ori și acelea inexacte, despre cuprinsul lor. Spencer a trăit tot timpul în pensiune și nu frecuentà decât un cerc restrâns de cunoscuți, toți de nivelul său intelectual. Intre aceștia erau Huxley, Sir John Lubbock, John Stuart Mill, căsnicia lui Lewes cu George Eliot. Aceasta din urmă a fost singura prietenie feminină mai durabilă din vieața lui Spencer. Făcuse cunoștința scriitoarei lui *Silas Marner* din primele timpuri ale venirii lui la Londra, pe când ea nu erà decât Miss Marian Evans, traducătoarea lui Strauss, și a fost cel dintâiu care a îndemnat-o să scrie romane. «Facultățile ei filozofice erau remarcabile: am cunoscut puțini oameni cu care să fi putut discutà mai cu plăcere o cestiune de filozofie». Huxley a fost dintre toți prietenii lui Spencer cel care a avut o mai mare înrâurire asupra spiritului lui. *Filozofia sintetică* a fost mai toată discutată cu Huxley înainte de a fi publicată. Cu Carlyle nu a putut durà legături mai strânse din cauza deosebirii fundamentale a spiritelor lor. Carlyle poate fi socotit ca antipodul intelectual al lui Spencer. Pe cât unul erà de plin de avânt în cugetare și de lipsit de disciplină

în isbucnirile sale sentimentale, pe atât celălalt erà de metodic și de sistematic în gândirea lui; vieața unuia erà o vâltoare de simțiri, pe când a celuilalt erà o mașină de gândiri abstracte. «Am petrecut seara la Carlyle, scrie Spencer în 1851. Un om ciudat, de care m'aș sătură repede dacă ar fi să stau mult cu el. Vorba lui nu este decât o tiradă continuă împotriva acestei «îngrozitoare, nesuferite stări de lucruri»... Vorbește cum scrie, grămădind epitete peste epitete, și totdeauna cele mai tari pe care le poate găsi. Această pornire veșnică a lui de a cârti despre toate și despre toți este atât de supărătoare, și este atât de zadarnic să încerci a argumentà cu el, încât nu voi căutà să-l văd de multe ori. Mă voi duce pe la el de trei sau patru ori pe an».

Cu răspândirea operelor lui, Spencer începe să fie tot mai cunoscut. Nenumărate dovezi de admirație îi vin din toate părțile; scrierile lui încep să fie traduse; revistele streine îi cer articole. Nu-și schimbă întru nimic însă felul de vieață, nu iese din rezerva lui și refuză să candideze la o catedră de filozofie pe care ar fi putut să o obțină la *University College*. Sufereà și acum ca mai înainte de urîtul pe care i-l da monotonia vieții pe care căutà să o alunge prin călătorii la țară pe la cunoscuții lui sau în străinătate. Acestea din urmă îl interesau mai mult, dar îl și oboseau mai mult. La întoarcerea dintr'o călătorie în Egipt scrie în carnetul său: «Ajuns acasă la 7 ceasuri și 10, foarte mulțumit: mai mulțumit decât de orce altcevà în călătoria mea». La Londra își petreceà după prânzurile la *Athenæum Club,* jucând biliard, sau frunzărind, fără să le citească serios, are grija să ne spună, ziarele și revistele. El însuș se mirà cum lumea își închipuie că filozofii se deosebesc mult de ceilalți oameni. Părerea mai tuturor este că ei trebue să privească cu dispreț ceiace place celor mai mulți oameni. Intr'unul din rarele pasagii ale *Autobiografiei* în care licărește o scânteie *humour,* ne povestește cum un francez care voià să-l cunoască îl căutà

odată la *Athenæum Club*. Când introdus în sală, francezul văzù pe filozof jucând liniștit biliard, scoase o exclamație ridicând brațele la cer: nu i-ar fi venit să creadă că un filozof poate jucà biliard, dacă nu l-ar fi văzut cu ochii lui.

După publicarea *Instituțiunilor politice*, ultima parte a *Sociologiei*, Spencer ajuns la șaizeci și doi de ani, socotește opera lui terminată. Despre cei douăzeci și doi de ani ce urmează și în care el este un «valetudinar», nu mai dă decât puține informațiuni. Cu prilejul încheierii *Autobiografiei* simte însă nevoia să-și facă o cercetare de conștiință. Avem astfel cugetările lui Spencer la vârsta de șaptezeci și trei de ani. Se gândește la cursul vieții lui și vede că ideile pentru care a luptat vor aveà mai puțin rol în mersul omenirii decât crezuse pe când duceà lupta; înțelege că oamenii pentru întrebările cele veșnice pun mai mult preț pe răspunsul credințelor mângâietoare decât pe acela al convingerilor reci. Fără amărăciune, își încheie însă liniștit viața cu vorbele de împăcare ale adevăratului filozof.

O idee care revine deseori în scrierile lui Spencer, în *Datele Eticei* ca și în *Educația intelectuală, morală și fizică*, în *Fapte și Comentarii* ca și în *O Autobiografie* este aceea a trebuinței pe care o au oamenii de astăzi să lupte pentru păstrarea echilibrului sufletesc, primejduit de condițiunile actuale de viață, de credințele și de străduințele vremurilor noastre. Cunoștințele lui biologice îl făceau să vadă că sănătatea sufletului, ca și aceea a orcărui organism, stă în exercițiul armonic al tuturor funcțiunilor acestui suflet. Nu este biologic normal și nu poate să iasă nici un bine pentru individ dintr'o desvoltare excesivă a unor funcțiuni sufletești în dauna altora. In viața sufletească a contimporanilor are loc, spune Spencer, o cotropire a sentimentului de către inteligență: trăim prea mult cu gândirea și nu înțelegem că funcțiunea vitală a sufletului este sentimentul. Dacă cercetăm viața morală

a lui Spencer, vedem însă că și la el, care a voit să fie restauratorul echilibrului sufletesc pentru contimporanii săi, inteligența a încălcat tărâmul sentimentului. Predicele pentru restaurarea vieții afective pe care le găsim în scrierile lui sunt întemeiate pe constatări ale alcătuirii sufletești personale; ele sunt tot atât de mult expresia unei dorințe a prefacerii altora, ca și semnul trebuinței propriei schimbări sufletești.

Excrescența facultăților intelectuale a fost atât de mare la Spencer, toate condițiunile vieții lui au contribuit atât de mult să o sporească, încât viața lui morală a ajuns să aibă o înfățișare cu totul deosebită de a celorlalți oameni.

Incă dela publicarea *Staticei sociale*, figura de cugetător a lui Spencer ne apare întreagă, așă cum va rămâne în tot cursul vieții. Fără îndoială, opera lui se va mări, dar chipul original în care va rezolvi problemele, sistemul lui de gândire ca și cercul intereselor lui vor rămâne aceleași. Intreaga lui operă își are punctul de plecare în independența lui de cugetare, în darul de a observă în chip original natura pe care l-a avut în aceiași măsură cu numele cele mai mari ale științei. Spencer nu a fost un mare cititor, nu a putut niciodată să înduplece spontaneitatea cugetării lui la disciplina citirii. A aruncat întotdeauna cartea, pentru a întrebă deadreptul natura. Nici o autoritate nu-l puteà întoarce din calea pe care el o socoteà cea dreaptă. Când începe să studieze *Critica Rațiunii pure*, este isbit de teoria idealității timpului și spațiului: mintea lui nu poate primì o teorie care îi pare în contrazicere cu datele pe care le priveà ca cele mai sigure ale cunoștinței. Teza lui Kant îi pare atât de necrezut încât nu urmărește mai departe desvoltările lui și părăsește citirea. Din Auguste Comte, cu care erà mult mai înrudit ca spirit, n'a cetit decât începutul *Filozofiei pozitive* și singura înrâurire pe care o recunoaște acestei opere asupra lui, este că prin opunere cu ideile lui Comte, a formulat unele vederi originale: «îți dai mai bine seama de ceeace trebuie să gândești, când

vezi ce nu trebuie să gândești». Nu a făcut niciodată studii sistematice de filozofie, și ar fi fost desigur foarte surprins dacă pe timpul carierii sale de inginer, i s'ar fi spus că problemele filozofice au să fie preocuparea de căpetenie a vieții sale. A fost dus în gândirea lui la problemele filozofice de studiile biologice și de preocupările politice. Către studiul naturii și al vieții îl ducea întreaga lui educație, către politica teoretică una din preocupările cele mai statornice ale familiei lui. Cu *Statica socială* problemele politice încep să fie privite subt aspectul mai vast de probleme sociale și Spencer întrebuințează, ca și Comte, pentru a întemeiă știința socială, datele biologiei și psicologiei. Pentru a-și lămuri aceste date, gândirea lui formulează un întreg sistem al lumii și al vieții. In ce consistă acest sistem o știu toți cei ce cunosc *Filozofia sintetică*. Problema vieții precumpănește în el asupra problemei naturii : întreaga natură este explicată cu ajutorul formulei originale găsite de Spencer pentru viață. De acì rezultă aplicarea teoriei evoluțiunii și cursului fenomenelor naturale. Problema existenței nu preocupă pe Spencer : ceeace îl interesează este formula prefacerilor acestei existențe pe care o iea astfel cum se înfățișează cunoștinței simțului comun. Atitudinea lui este mai mult aceea a savantului care caută legile devenirii, decât a filozofului care cercetează existența și mijlocul de a o cunoaște. Este drept că teoria evoluțiunii a deschis orizonturi noi de o neprețuită însemnătate pentru mersul gândirii omenești și că ea va rămâne o metodă de care nu se vor puteà lipsì de acum înainte cercetătorii în câmpul științei și al filozofiei, dar nu este mai puțin adevărat că ea nu va aduce niciodată deslegarea tuturor problemelor științei și filozofiei. De aceea sistemul filozofic al lui Spencer nu cuprinde în sine putința unei mulțumiri depline și definitive a minții.

Faptul se explică nu numai prin chipul cum Spencer a abordat problemele filozofice, dar și prin însăș metoda lui de gândire. Niciodată nu și-a pus hotărît o problemă,

pentru a se strădui în urmă să-i găsească deslegarea. Concluziile la care a ajuns nu i-au venit ca răspunsuri la întrebări care să-l fi chinuit. Toate au fost produsul elaborării încete și nesilite a unui germen de gândiri apărut la întâmplare în mintea lui. Porneà întotdeauna dela observarea unui fapt. Fără să aibă o conștiință deslușită de semnificarea lui generală, îl reținea printr'un fel de interes instinctiv pentru lucrurile cărora le bănuià un înțeles general. «De pildă, scrie Spencer, amănuntele de structură ale cutărei spețe de mamifere, cu toate că le citesc cu plăcere, nu-mi vor lăsà decât o slabă amintire. Dar când se întâmplă să văd aproape fără excepție că mamiferele, chiar atât de deosebite între ele cum sunt balena și girafa, au șapte vertebre cervicale, faptul mă isbește și îmi rămâne». Intâmplarea îi aduceà apoi alte fapte pe care, fără voia lui, le puneà în legătură cu cele reținute, luminându-le astfel reciproc. Elementele generalizărilor îi veneau la întâmplare și formula generală se alcătuià mai totdeauna fără știrea lui. Spencer nu a fost omul intuițiunilor fulgerătoare; nu a fost nici un făuritor de ipoteze îndrăsnețe pe care să le fi verificat în urmă. Formula generală îi veneà cea din urmă. Nefiind înzestrată cu o imaginație puternică, mintea lui construià puțin câte puțin. De aceea inteligența lui Spencer este tipul inteligenței inductive. Deducțiunea erà la el ultima instanță și nu serveà decât ca mijloc de control pentru coerența ideilor. In această privință, una din părțile cele mai interesante ale *Autobiografiei* este istoricul desvoltării ideei evoluțiunii pe care îl face Spencer. Sistemul de gândire care alcătuiește *Filozofia sintetică* a fost elaborat, spune Spencer, în răstimpul de șaptesprezece ani, petrecut între publicarea *Staticei sociale* și redactarea *Principiilor de Psicologie*. De fapt însă durata elaborării gândirii filozofului a fost mai lungă. O putem socotì că începe dela vârsta de douăzeci și unu de ani, când cetind în *Principiile de Geologie* ale lui Lyell o combatere a teoriei lui Lamarck asupra originei spețelor,

Spencer primește cu hotărîre ideile biologului francez. Problema funcțiunilor guvernului, care l-a preocupat tot timpul tinereții, se îndreaptă spre o soluție, când în mintea lui se face apropierea între alcătuirea societăților și aceea a organismelor, care servește drept idee fundamentală *Staticei sociale*. Spencer găsește prin această apropiere mijlocul de a aplică problemelor sociale tot materialul de idei pe care îl aveà la îndemână din studiile sale biologice. Multă vreme formula trecerii dela omogen la eterogen pe care Spencer o luase dela biologul german von Baer, avusese în ochii săi o aplicare numai în domeniul organic. Numai în urmă, studiile lui de psicologie îl duc la întrebuințarea aceleiaș formule, dar mai amănunțit pătrunsă, și pentru explicarea faptelor sufletești. Trece iarăș un interval destul de lung, până când în încercarea intitulată *Progresul, Legea și Cauza lui*, Spencer dă o formulare mai generală ideei evoluțiunii organice pe care se străduiește acum să o explice cauzal, pentruca tocmai în *Primele principii*, publicate în 1862, să ajungă să întindă aceiaș idee de evoluțiune și în lumea inorganică. De acum înainte, evoluțiunea este, în gândirea filozofului, mijlocul de a explică întreaga fenomenalitate. Ea stăpânește deopotrivă lumea materiei ca și pe aceea a spiritului, explică în aceiași termeni formarea sistemului solar ca și alcătuirea societăților. Din schița istorică a desvoltării an cu an a ideilor lui pe care ne-o dă Spencer în această *Autobiografie*, se vede cum mai toate prilejurile de a extinde ideea evoluțiunii asupra unor grupe de fenomene ce păreau până atunci că se sustrag aplicării ei, i-au fost date de coincidențe exterioare care nu au nimic comun cu desvoltarea logică a ideii : căpătarea unei informații biologice, o problemă de stil, o încercare de a clasifică științele, o cercetare a originei muzicii sau a celei mai potrivite metode de educație, un studiu asupra nebuloaselor sau asupra superstițiilor și obiceiurilor societăților primitive. Calea urmată de gândirea lui Spencer constituie unul din cele două procesuri generale de construire a orcărui sistem filozofic.

In adevăr, dacă cercetăm chipul în care s'au născut diferitele sisteme filozofice, vedem că ele or au ca punct de plecare făurirea dela început a unei ipoteze care stăpânește o vieață întreagă gândirea filozofului și îl face să cerceteze în lumina ei toate problemele ce i se pun — cazul lui Platon sau al lui Kant; sau pornesc dela studiarea unor probleme, întreprinsă mai mult la întâmplare, fără alt scop mai dinainte fixat decât dorința cunoștinței, pentruca din această studiare să se nască un sistem de idei bine rânduite asupra lumii — cazul unui Aristoteles sau al unui Spencer. Pentru filozofii de felul celor din urmă, invențiunea și confirmarea ideilor se poate produce din materialele cele mai disparate. De multe ori nu putem urmări firul contingent al asociației ideilor lor, nici nu suntem în stare să înțelegem cum anumite elemente, care nouă ne par cu totul streine, le-au putut ajută creațiunea. La ei invențiunea propriu zisă se face fără sforțare. De aceea Spencer a putut să răspundă lui George Eliot, când aceasta se mirà cum un om care a cugetat atât de mult ca dânsul nu are încrețiturile produse de sforțarea gândirii pe fruntea celor mai mulți: «Pentrucă nu sunt niciodată încurcat în gândirea mea».

Stilul scrierilor lui aveà să poarte pecetia acestei metode de a cugetà. Spencer nu erà unul din cei cărora ideile le vin când încep să scrie. Asemenea lui Comte în această privință, nu scrieà nimic până când elaborarea ideilor nu erà deplină în mintea lui. Această muncă odată făcută, scrisul deveneà cevà mecanic, ți-ar venì să zici o simplă copiare a unui model interior. De aceea a putut să dicteze mai toate operele sale. Spencer care aveà teorii proprii și asupra stilului, se îngrijeà de forma în care își prezentà ideile. Este drept că stilul său este lipsit de varietate în expresia verbală și de vigoare în frază, dar în prefacerile pe care le făceà totdeauna ediților noi ale scrierilor sale, se vede dorința lui de perfecțiune. Se bucurà mult când puteà scurtà fiecare pagină măcar cu un rând. Duș-

man al exagerărilor făcute în vorbire numai pentru a produce impresie, ar fi subscris și el cel puțin în intenția, dacă nu forma ei voit exagerată, vorba faimoasă a lui Carducci: «Omul care poate exprimă un gând în cinci vorbe, îl spune în șase, este capabil de cele mai mari crime». Stilul acesta plin de *respectability*, în care orce cuvânt este bine cântărit, în care se vede mereu goana după termenul propriu și după claritate, este cea mai bună dovadă a probității intelectuale a lui Spencer.

In opera, ca și în viața lui, totul a fost produsul gândirii reflectate. Avea teorii asupra tuturor cestiunilor ce se pot închipui, asupra artei ca și asupra călătoriilor, asupra prieteniei ca și asupra istoriei, asupra atribuțiunilor guvernului ca și asupra formațiunii geologice a coastelor Angliei, asupra căsătoriei ca și asupra formei celei mai nemerite de călimări, asupra modului de a lucrà ca și asupra chipului de a petrece. Îți vine să zici că sufereà de o manie teorizantă. Tovarășii intimi ai vieții lui i-o spuneau. Când venì odată vorba despre arta dramatică, Huxley zise într'un cerc de prieteni: «Știți ce-și închipuie Spencer că este tragedia: asasinarea unei deducțiuni de către un fapt»! Opera pe care Spencer aveà să o realizeze a contribuit și mai mult să accentueze caracterul exclusiv intelectual al vieții lui sufletești. Nu întâlnim nimic din spontaneitatea sentimentului în această viață. Prea erà puternică pornirea lui Spencer de a explicà totul în termenii intelectuali ai raportului cauzal, pentruca o experiență afectivă bogată să mai poată subsistà. De aceea sentimentul a rămas tot timpul la el în starea unui germen nedesvoltat. Iată ce scrie despre prietenia sa cu George Eliot: «Bineînțeles, lumea văzându-ne mereu împreună, începù să vorbească. Oamenii se mulțumesc adesea cu fapte fără nici o însemnătate pentru a trage concluziuni pozitive; și în cazul nostru faptele păreau hotărîtoare. Svonuri precise se răspândiră. Se spuneà că o iubeam și că aveam să ne căsătorim. Nimic însă nu erà adevărat». Tot astfel cu celelalte sentimente. Nu aveà de-

cât puțină putere de simpatie și de binefacere activă, și explică aceasta prin insuficiența fiziologică a organismului său. A trebuit să ajungă la bătrânețe, când în «groaza de monotonie care îi cuprindeà sistemul nervos până în ultimele ramificări», a început să trăiască mai îndelung în intimitatea copiilor pe care îi «împrumută» dela cunoscuții săi, pentruca să vadă deșteptându-se în el într'un chip neașteptat instinctul paternității. Am văzut că Spencer aveà teorii și asupra echilibrului facultăților sufletești. Tocmai pentrucă simțeà în fiecare clipă povara vieții abstracte pe care o duceà, își da seama că ar trebuì să facă mai mult, loc sentimentului în viața sa. La treizeci de ani nu voiește să se căsătorească cu o admiratoare a *Staticei sociale*, numai pentrucă în convorbirile pe care le avusese cu ea, observase că erà «prea mult intelectuală» și pentrucă nu o văzuse niciodată râzând. Nu ne spune dacă a cetit pe *Faust*, dar din *O Autobiografie*, vedem că din cauză că nu a isbutit să-și modifice după cum voià alcătuirea adâncă a firii sale, a suferit tot timpul de adevărul pe care îl constată Mephistopheles:

> Grau, teurer Freund, ist alle Theorie,
> Und grün des Lebens goldner Baum.

Impreună cu pornirea de a făurì teorii abstracte, care sfârșește prin a da inteligenței lui înfățișarea unui mașini logice, Spencer a unit un spirit critic din cele mai pronunțate. Independența de cugetare pe care i-am observat-o din primele momente ale desvoltării lui intelectuale, sporeà cu cât ideile lui se organizau mai bine într'un sistem coerent. Toată viața a fost stăpânit de trebuința de a-și formà păreri personale, și le-a format în totdeauna plecând dela constatarea insuficienței părerilor altora. «Mă stăpânește în chip supărător pornirea de a observà greșelile oamenilor. Am avut toată viața obiceiul de care nu m'am putut desbărà, să arăt totdeauna greșelile de gândire sau de exprimare în care cad oamenii din jurul meu». Activitatea

lui critică se exercită în toate domeniile, asupra oamenilor ca și asupra cărților. Încă din tinerețe a avut să sufere din cauza acestei porniri care îl făcea antipatic multora. Cu toate acestea, Spencer a rămas omul pe care nu-l știm să fi făcut vreo concesie. Trebuie să cetim portretele figurilor mai cunoscute ale literaturii, policei sau științei engleze pe care ni le dă în o *Autobiografie*, pentru a ne convinge de aceasta. Am văzut ce scrie despre Carlyle. Lui Huxley—faptul este caracteristic--îi impută ca un cusur spiritul lui împăciuitor : «tendința de a consimți este de obiceiu prea puternică la el».

Spiritele în care instinctul critic este desvoltat astfel cum era la Spencer, pot în desfășurarea vieții să apuce pe două căi deosebite, cele mai opuse ale gândirii: sau cad în scepticism, sau ajung oamenii convingerilor celor mai tari. Spencer a fost dintre cei din urmă. Îi lipseà pentru a deveni sceptic simțul valorii relative a convingerilor omenești. Inteligența lui nu fusese supusă unei disciplini variate. Extraordinar de ingenioasă în domeniul cercetărilor științifice, către care era prin natura ei atrasă, nu a putut nicodată să renunțe la deprinderile căpătate în acest domeniu și astfel când a ajuns la probleme ce nu puteau fi rezolvite din punct de vedere strict științific, a fost lipsită de unele puncte de vedere pe care alte spirite, cu o cultură mai variată, le au la îndemână. Spencer nu puteà admite că ceeace socoteà ca adevăr în cercetările lui asupra artei, religiei sau politicei, nu poate aveà decât o mai mică valoare științifică și o mai mică stabilitate, decât ceeace dovedise adevărat în domeniul fizicei sau biologiei. Teoria evoluțiunii uneà pentru el lumea fizică cu cea morală și le puneà pe amândouă în aceeași situațiune în fața științei. Iată pentru ce Spencer, cu tot spiritul său critic, a ocolit primejdia scepticismului și a avut totdeauna o încredere deplină, neturburată de nici o urmă de îndoială, în rezultatele cercetărilor lui. Odată ce prin critică și reflexiune își făcuse o convingere, ea deveneà nestrămutată.

Pentru teoria evoluțiunii, trecerea timpului și o meditare neîncetată nu i-au adus decât confirmări.

Nicăieri nu se pot vedeà mai bine efectele pe care le are asupra unei inteligențe o pornire excesivă către teoria abstractă și un covârșitor spirit de critică, decât în ideile lui Spencer asupra artei. Chipul în care înțelegem și gustăm frumosul este cea mai bună piatră de încercare a alcătuirii noastre sufletești. Spencer însuș ne spune despre desenurile și încercările sale poetice din tinerețe: «Sunt o dovadă de lipsa mea de simț artistic, simț care este înăscut și nu poate fi dobândit. Nu am din fire nici puterea emoției, nici bogăția de expresie trebuitoare». A avut însă totdeauna un interes pentru artă, mai mult pentru muzică și artele plastice, decât pentru literatură. Vederile lui asupra artei, «ereziile mele artistice», cum le numește, nu au nimic din spontaneitatea impresiunilor celor ce gustă arta printr'o înțelegere imediată. Ele sunt reflexul teoriilor lui generale. Când nu întrebuințează opera de artă ca să verifice vreunul din aspectele ipotezei evoluțiunii, când voiește să o guste și să o aprecieze în ea însăș, facultatea lui de teorizare și pasiunea lui pentru adevărul științific îi falsifică înțelegerea. Critica artistică este totdeauna întemeiată la el pe constatarea unui fapt științific. Aprobarea lui o primesc numai operele care corespund în toate amănuntele adevărului științific. Este destul să observe că lumina din minunatele ceruri ale tablourilor lui Turner se resfrânge asupra obiectelor de pe pământ în mai mare cantitate decât ar părea că îngăduie legile optice, pentru a osândì pe pictorul care a făcut cea mai mare și cea mai însemnată revoluție în arta peisagiului. Tot astfel pentru pictura maeștrilor italiani, o greșeală de perspectivă îi răpește orce plăcere artistică. Dintre pictorii olandezi, admiră mai mult decât pe Rembrandt pe Van der Helst, căruia nu isbutește să-i găsească o asemenea vină. Deși își dă seama că în artă elementul emoțional are mai multă importanță decât cel intelectual și scrie pentru a demonstrà

aceasta un articol în *Fapte și Comentarii*, în aprecierile lui se lasă însă condus numai de considerațiunile tecnice, care nu au decât o foarte redusă însemnătate pentru emoția pe care opera de artă este chemată să o producă. «Din moment ce opera se depărtează prea mult de realitate, uit semnificarea sau intențiunea totului și nu mai pot simți nici o plăcere». Spencer nu ar fi admirat niciodată pictorii primitivi, cum făceà Ruskin, tocmai pentrucă nu știau desemnul și puteau astfel să exprime mai sincer simțirea lor. Ar fi pus de sigur printre «numeroasele exagerări de tot felul care caracterizează scrierile lui Mr. Ruskin» vorbele marelui estetician asupra lui Giotto: «Trebuie să prețuim valoarea artei mai puțin după puterea de execuțiune, decât după puterea ei morală. Giotto nu a fost, o recunosc unul din pictorii cei mai îndemânatici, dar a fost unul din cei mai mari oameni care au trăit vreodată. A fost, în vremea lui, cel dintâi pictor și arhitect, a fost prietenul lui Dante și, mai presus de toate, interpretul netăgăduit al adevărului religios în toată Italia». Spencer judecă nu numai arta, dar chiar frumusețile naturii după aceleași idei. După ce recunoaște măreția munților Elveției, scrie: «le lipsește frumusețea pentrucă le lipsesc culorile calde și strălucitoare și pentrucă formele nu se armonizează bine între ele, din cauză că liniile nu sunt combinate în chip pitoresc». Datorită educației sale restrânse numai la fapte, cu desăvârșita lui lipsă de cultură istorică, Spencer pune tot prețul în judecarea operei de artă asupra lucrurilor înfățișate direct de artist, fără a căutà să le interpreteze în lumina legăturilor culturale și istorice. In termenii esteticei fechneriane, am spune că săvârșește greșala de a pune toată greutatea pe factorul direct, fără a da vreo importanță factorului asociativ. De altfel cultura sa exclusiv științifică l-a făcut să prețuiască totdeauna trecutul subt valoarea lui față de prezent. Cultura modernă, ziceà el, are un prea mare cult al trecutului. Ochii tinerimii sunt,

în timpul educației, prea mult îndreptați înapoi, spre a mai puteà vedeà bine prezentul. Aplicà consecvent teoria evoluțiunii și nu înțelegeà ce însemnătate mai pot aveà stadiile primitive ale culturii, odată ce au fost înlocuite cu altele mai complexe, deci superioare lor. Vestigiile trecutului nu i-au deșteptat niciodată emoțiuni puternice. In timpul călătoriei sale în Egipt se ocupă de *after glow* pentru care găsește o explicare, se interesează de climă și de pelicani și se indignează împotriva «barbariei timpurilor primitive», gândindu-se la neamurile nenorocite care s'au chinuit mii de ani pe valea Nilului. Când vedem cu ce însușiri înăscute și dela ce convingeri porneà Spencer în judecata lui estetică, înțelegem pentru ce ajunge în prețuirea artei la un fel de hedonism intelectual, care îl face să atribuie valoare artistică numai operelor care îi produceau o plăcere a înțelegerii, plăcere pe care el însuș o recunoaște că nu poate fi fundamentul sentimentului estetic.

Aspectele în care ni s'a înfățișat până acum vieața sufletească a lui Spencer au fost într'un deplin acord atât cu alcătuirea lui intelectuală, cât și cu opera teoretică pe care a realizat-o. *Autobiografia* lui ne descoperă însă și alte aspecte din care constatăm că în unele privințe o parte mai spontană și mai adânc omenească a isbutit să triumfe și la el asupra spiritului teoretic. Așà s'a întâmplat, de pildă, în ce privește vieața lui morală față de teoriile pe care le formulase asupra moralității. Cultura științifică unită cu tendențele înăscute ale spiritului englez îl duceau în morală către utilitarism. Erà însă firesc ca pentru un spirit cu o originalitate ca a lui Spencer, doctrina utilitaristă, subt forma ei clasică, să nu fie satisfăcătoare. De aceea îl și vedem atacând dela început pe Bentham. Dar când J. St. Mill îl numără printre adversarii utilitarismului, autorul *Datelor Eticei* protestează. Este drept că morala evoluționistă, astfel cum a formulat-o Spencer, nu poate fi socotită ca o morală strict utilitaristă, căci în ea conceptul utilului, întemeiat tot atât de mult pe datele biologiei, ca și pe ace-

lea ale sociologiei, este mult mai larg conceput, decât îl găsim la Bentham sau Mill. Dacă privim însă teoriile de morală practică, în care Spencer concretizează felul său de a înțelege viața, de a primi ceeace ea ne dă și de a da ceeace ea ne cere, vedem că convingerile sale sunt adânc utilitariste. Teoreticianul care erà în Spencer afirmà că conduita trebuie totdeauna să urmeze norma «rațională» a utilității și că totul trebuie proporționat în viață după valoarea relativă a scopurilor. Tot timpul a îndemnat pe oameni să se conforme acestei regule raționale. Ca să-și realizeze ideile sale, Spencer a pornit lupta împotriva părerilor celor mai admise și în potriva idealurilor celor mai respectate. Pentru el, morala sacrificiului erà sau nesinceră, sau întemeiată pe o greșită înțelegere a naturii omenești. Căpătase convingerea din cercetările sale psicologice că sentimentele altruiste sunt simple derivate a celor egoiste și de acì trăgeà concluzia că într'o viață rațional rânduită, pornirile altruiste nu trebuiesc satisfăcute, până ce cele egoiste nu și-au găsit mai întâi mulțumirea. Nu este sincer moralistul care, spre a se convinge pe sine sau pe alții că viața de sacrificiu este cea mai nobilă, sau că virtutea este totdeauna răsplătită, ocolește în gândirea lui nenumăratele cazuri în care este silit să constate că sacrificiul este vătămător și virtutea răsplătită cu suferințe. Morala nu se poate întemeià decât pe constatarea adevăratei realități a lucrurilor. O altă iluziune dăunătoare în morala curentă este aceea privitoare la locul pe care trebue să-l aibă munca în viața oamenilor. Spencer, utilitarist convins, începe lupta fățișe în potriva ideilor lui Carlyle asupra muncii. Intr'un moment când toată Anglia, stăpânită de vechea ei pornire la faptă, repetà împreună cu Carlyle «litaniile muncii», Spencer strigă: «Voi oamenii de astăzi păcătuiți printr'un prea mare cult pentru muncă. Uitați că nu viața vă este dată pentru muncă, ci munca pentru viață». Credința că nu avem dreptul să căutăm plăcerea este o rămășiță din vechile superstiții ale omului primitiv, care

dându-şi singur suferinţe, credeà că complace zeului său. «Progresul omenirii stă într'o cât mai mare liberare de muncă, în câştigarea unui răgaz cât mai îndelung pentru cultură, plăceri estetice, călătorii».

Cum vedem, teoria morală a lui Spencer nu este un îndemn la sacrificiu şi eroism. De data aceasta însă, chipul în care filozoful şi-a dus vieaţa a contrazis teoriile făurite de el. Traiul lui, în care munca a fost neîntreruptă şi totdeauna încordată peste ceeace îi îngăduiau puterile, este pilda unei neîncetatea uitări de sine. Spencer a plătit toate scrierile sale cu sănătatea şi cu liniştea zilnică. «Aş fi pe deplin sănătos şi aş aveà o mare mulţumire, dacă m'aş lecuì de trebuinţa mea de a scrie cărţi», spuneà el la patruzeci şi şapte de ani, iar în reflexiunile finale ale *Autobiografiei*, iată ce scrie, gândindu-se la urmările pe care le-a avut pentru el activitatea filozofică: «Imi vine în minte întrebarea: ce sfat aş da unui tânăr care ar voì să se consacre filozofiei, sau altei ramuri de literatură serioasă, şi care ar simţì în sine convingerea că are cevà important de spus? Presupunând chiar că ce are de spus ar fi în adevăr important — şi contrariul este foarte probabil, cu toată încrederea pe care ar aveà-o el—i-aş face un bine dacă l-aş îndemnà să renunţe.» Intocmai ca Mill, care a ştiut să unească cu utilitarismul cel mai strict ca convingere filozofică, o vieaţă nobilă închinată aspiraţiunilor superioare celor mai dezinteresate, Spencer, datorită unei părţi mai adânci a alcătuirii sale sufleteşti decât aceea din care isvorăsc convingerile raţionale, a isbutit în vieaţa sa morală să învingă aceste convingeri şi să se ridice deasupra lor. Acest căutător în teorie al folosului şi al plăcerii, acest moralist care nu găsise nici un loc în sistemul său pentru vreun καλὸς κίνδυνος, n'a tras din toate străduinţele vieţii sale nici un folos material, a trăit tot timpul singur, şi-a stăvilit pornirile de simpatie şi şi-a pierdut sănătatea. Vieaţa multora din marii cugetători este supusă acestei ironii a nepotrivirii dintre teorie şi

faptă. Chiar atunci când ne-am așteptă ca convingerile să le scadă avântul moral, vieața pe care o trăiesc este pilda continuă a acestui avânt. La ei teoria se înfățișează mai mult decât ca o normă practică de conduită, ca o aspirație de completare a vieții, ca un fel de κάθαρσις. Ei nu întrebuințează o teorie austeră pentru a învălui subt ea o realitate morală inferioară, ci pentru a completă o vieață de abnegație și altruism, făuresc o teorie mai puțin austeră care face poate unele concesiuni scopurilor egoiste ale vieții. Cel ce face un adevărat sacrificiu din vieața lui nu este cu ușurință un propăvăduitor al sacrificiului. Căzând prada aceleeaș ironii, utilitaristul Spencer constată la sfârșitul vieții că: «tot ceeace putem nădăjdui, este să ne împlinim chemarea și în urmă să murim».

Din reflexiunile cu care Spencer își încheie *Autobiografia*, ca și din volumul de *Fapte și Comentarii*, cel din urmă pe care îl publică, vedem cum nepotrivirea aceasta dintre convingerile teoretice și unele porniri isvorîte mai din adâncurile firii sale o regăsim și în privința problemei religioase. Spiritul lui Spencer, format printr'o cultură stict științifică, erà imunizat în potriva religiunii. Când la maturitate, voiește să-și dea seama de valoarea judaismului și creștinismului, ia aceste forme religioase așà cum ele i se înfățișează din litera Bibliei și le respinge pentrucă le găsește în contradicție cu rațiunea. Faimoasa împăcare dintre știință și religie pe care o face în *Primele Principii* însemnează pentru spiritele cu adevărat religioase, negarea orcărei religiuni. Cel ce crede nu se va puteà niciodată mulțumì să creadă numai ceeace nu poate cunoște, căci pentru el credința este cel mai bun mijloc de a ajunge la cunoștința totului. Spencer nu aveà un simț activ al misterului pe care îl dă privirea puterilor ascunse ale lumii. In fața necunoscutului, făceà raționamentul omului de știință: dacă necunoscutul pe care îl văd, va puteà vreodată fi cunoscut, numai știința îmi va descoperì taina lui; dacă este necunoștibil, inteligența mea

trebuie să se convingă că nu mai are motiv să se preocupe de el. A trebuit să-și termine opera științifică, a trebuit să-și încheie descrierea vieții și să-și publice «ultimul» volum, pentruca reamintindu-și cursul vieții și gândindu-se la viitor, să înceapă a simți o neobișnuită preocupare de «cestiunile ultime». «Bătrânii trebuie să aibă multe gânduri în comun. Un gând care, fără îndoială, este foarte des la ei, îmi stăpânește acum mintea. Anii trecuți, privind primăvara cum dau mugurii, mă întrebam: li voi mai vedeà eu încă odată? Acum când sfârșitul nu este de sigur prea departe, simt mereu crescând în mine pornirea de a meditâ asupra întrebărilor ultime». Iată-l pe filozoful care știuse să se împace cu misterul numindu-l necunoștibil, ajuns acum în vieață pe culmea cea înaltă din care trecutul trăit pare fulgerarea unei clipe, iar viitorul se deschide ca o taină nepătrunsă, că se simte turburat de gândul noianului de timp care va fi, de misterul nașterii și pierderii conștiinței, de enigma proprietăților spațiului, «anterioare orcărei creațiuni și orcărei evoluțiuni». Iată-l acum pe cugetătorul care la tinerețe aruncase cu nerăbdare *Critica Rațiunii pure*, iar la maturitate luptase pentru a îngrădì putința unei concepții religioase a lumii, că încheie la optzeci și doi de ani volumul *Fapte și Comentarii* cu următoarele vorbe: «Ideea unui Spațiu față de care incomensurabilul nostru sistem sideral se reduce la un punct, este o idee zdrobitoare: spiritul nu se poate oprì la ea. Cu cât înaintez în vârstă, conștiința că, fără origine și fără cauză, Spațiul nemărginit a existat totdeauna și va trebuì să existe întotdeauna, naște în mine un simțimânt care mă face să mă cutremur de spaimă». Gânduri din urmă! Binefăcătoare gânduri din urmă care au apropiat pe Spencer de ceilalți oameni și ne-au făcut să uităm o clipă înfățișarea cam stearpă pe care o neîncetată activitate critică și un spirit excesiv de teorizare au dat-o figurii lui morale.

MIHAIL ANTONIADE.

UN INVĂȚĂTOR

Foarte frumos au sărbătorit „cetățenii academici“ pe strălucitul lor Magistru. Imi place să cred că acei cari, pentru altfel de rosturi, voiau să facă o victimă dintr'un erou, vor fi înțeles ei singuri acum ce ofensă ar fi adus cu aceasta, fără să-și dea seamă, omului ales și mândru pe care toți îl admirăm și toți îl cinstim. D-l Maioreseu privește lumea dela o înălțime, până la care din fumul de tămâe nu ajunge decât mireazma, și, din amestecul glasurilor noastre, nu se lămurește decât imnul curat al proslăvirii. — Nici odată nu s'a coborît din înălțimea aceea. Acolo s'a ridicat cu cel dintâi zbor al tinereții lui; de acolo ne-a povățuit o jumătate de veac; de acolo ne privește și azi, povățuindu-ne încă. Un mare învățător ne-a trmis Dumnezeu în omul acesta, căruia și putere multă și daruri i-a dat pe seama înaltei chemări pentru care l'a trimes. Venit într'o vreme de îmbolmojeală, de pripă lacomă și de fraze amețitoare — de mari prefaceri în viața noastră, dar și de mari nedumeriri, de foarte multe lucruri poleite, cari vroiau să treacă și *izbuteau* să treacă drept aur adevărat, — d-l Maiorescu aduce, în vălmășagul și huetul acela de bâlciu, privirea care *vede*, și glasul care face tăcere, pentru a fi ascultat. Privirea care vede dincolo de suprafața lucrurilor și dincolo de vremea lor. — Ciudat trebue să li se fi părut oamenilor de atunci tânărul acela grav,

aproape solemn care venea să le strice *sărbătoarea*, cu vorba lui măsurată, serioasă,—plină de autoritatea pe care o dă adevărul. Ei petreceau așà de frumos, își aveau cântecele, visurile și triumfurile lor zgomotoase,—când eată că apare un „mosafir nepoftit“ și le spune cu cel mai sonor și mai limpede glas ce s'a putut auzi vr'odată, că lucrul pe care-l cred ei sfârșit, nu e de loc sfârșit—că de-abia l'au început, și nu l'au început bine — că spumă-i toată biruința de care se adorm, și minciună toată bucuria lor. Acei cari cutează astăzi să strige unele adevăruri, pe cari de altfel le gândim cu toții, anevoe și-ar puteà închipuì ce tărie de zeu invulnerabil îi trebuià unui om, acum cincizeci de ani, ca să poată spune ceeace a spus,—și cum a spus — d-l Maiorescu lumii de-atunci. Știà el bine că atitudinea acea bărbătească, hotărîtă, profund cinstită, numai simpatică și numai comodă nu puteà fi. Dar ce-i pasă celui ce poartă o solie, pe care și-o înțelege, de ce se va întâmplà cu el? Și d-l Maiorescu este și rămâne, între fruntașii neamului nostru, un exemplu de om care și-a înțeles misiunea. Cu adevărat preot al datoriei. Pe catedră, la tribună, pe banca ministerială, sau la barou, în toată viața lui publică, așà de frumoasă și de senină, d-l Maiorescu a oficiat. Nu-l prețuim de ajuns. Ne lipsește perspectiva timpului, și multe altele ne lipsesc pentru aceasta. Dar ai să vezi tu, tinere al vremii noastre de foarte puțină evlavie, ai să vezi ce curată și adâncă evlavie are să se coboare în sufletul tău, și de acolo în vorbele tale, când, peste cincizeci de ani, vei spune tinerimii de atunci: „*Eu am auzit pe Maiorescu?*“

Românul, din firea lui, nu e demonstrativ. Mai ales dragostea pentru cei de sus, respectul, admirația, la el sunt tăcute, discrete, dintr'un sentiment

de cuviință, dintr'un amestec de sfială și de mândrie. . Sărbătoarea cea mare e în inimile noastre. Pentru acest suflet întreg, pentru această minte frumoasă la care toți ne-am luminat, pentru acest judecător senin al vremii lui, noi simțim cu mult mai mult decât ceeace putem încredința bietelor noastre vorbe. Nu e cevà din sufletul, din tainica putere a omului acestuia în toți cari ne-am apropiat de el?

Templu al gândirii românești a fost casa d-lui Maiorescu. Acolo s'au întâlnit bătrânii cu tinerii—generația care se ducea cântând, cu cea care venea discutând. Acolo și-au citit lamura lor de gânduri Vasile Alexandri și Hasdeu, Creangă și Eminescu — și Caragiale, și Delavrancea, și Coșbuc și cea mai mare bucurie a noastră—mândra pleiadă a celor de curând sosiți. Aproape toți scriitorii acestor din urmă cincizeci de ani, în care s'a plămădit viața cea nouă a limbii ș'a literaturii noastre, au primit recunoașterea, îndemnul și povața acestui mare maestru al cugetării și al cuvântului. Cuvântul domnului Maiorescu—așà de cumpănit, așà de sculptural și de strălucitor! Cea mai corectă linie, în cea mai curată marmură.

Un om puternic a fost și este acest învățător al nostru. Puternic prin liniștea lui, prin marea lui înțelepciune și bunătate, prin stăpânirea deplină a tutulor mișcărilor și mijloacelor lui sufletești, prin siguranța privirii, a gândului și a vorbei totdeauna plină de înțeles, totdeauna plină de tact.

Ce va fi clocotind în adâncul nevăzut al acestei vieți înțelepte, de o liniște olimpiană, e un lucru care nu ne privește. El ne-a dat nouă floarea vieții lui—floarea cea luminoasă, care e și podoabă și rod.—partea cea mai bună, care nu se va mai luà dela noi. E o rară fericire pentr'un neam când are oameni de aceștiia, dar e o fericire și mai aleasă când știe să-i

prețuiască. In sărbătoarea solemnă și înălțătoare cu care au cinstit cele două Universități pe învățătorul Maiorescu, noi am văzut aevea, ca și cum ar fi răsărit de-odată, tot ce-a semănat el, zi cu zi, în cincizeci de ani, și am simțit atunci trecând prin sufletele noastre fiorul unui moment istoric. A fost sărbătoarea unui neam aceea,—sfânta bucurie a unui neam, care-și deschide inima în fața adevărului. Toate au fost uitate pentru o clipă. Numai învățătorul nostru strălucea acolo într'o lumină ca din altă lume. Bătrâni și tineri s'au privit cu drag—și ochii lor umeziți de lacrămi, de lacrimile fericirii, își trimiteau, pe de-asupra grijilor pământești lăsate pământului, aceleași gânduri frumoase, înalte, divine,—gânduri de acelea cari nu se rostesc prin cuvinte.

Ce va rămâneà? Se întreabă totdeauna toți cei dela cari nici odată n'are să rămâe nimic. Un lan frumos de grâu își culcă spicele de aur sub mângâerea vântului. Privește-l, semănătorule, și bucură-te din toată inima, că-i rodul muncii și răsplata grijilor tale acolo.—Ce va rămâneà?... Fiecare bob de grâu își are soarta lui. In fiecare bob de grâu dorm lanurile nesfârșite ale viitorului.

A. VLAHUȚĂ.

DE LA ŢARĂ

Având dorinţa să fac odată descrierea economică şi culturală a văii Bistriţei moldoveneşti, am cules material *şi din gura ţăranilor*

Dau aici câteva crâmpee

Pe cât mi-a fost în putinţă, am păstrat vorbele întocmai cum mi le-au spus ţăranii. Pe unelocuri am lăsat şi rostirea locală, căci numai aşa mi se pare că putem aveà icoana credincioasă a graiului din partea locului.

Din Ţara Ungurească sântem cei mulţi veniţi aicea. Cei ce nu putè trăi acolo, vinè aici. Şi trăeu ca sălbaticii. — Aici era oameni care fugeu de ţară ca păstrăvii la obârşii, şi era bine. Da amù o vinit şoimu 'ntre păsări...

Noi muntenii sântem strâmtoraţi ca peştele 'n vârşă... Pe cât pământ s'o dat la 64, încă pe-atâta se ţărcăluise, ca să le dee 'ndoit loc de cum s'o dat la ţară, unde tăt pământu-i de hrană, da nu hrăpuri ca pe la noi. De pe 1 falce şi jiumătate, la ţară, are omul grăunţe pentru gură şi pae pentru vite; da' aici de pe $2^1/_2$ fălci nu poţi erna cum se cade o vită mare, iar de mâncat ce să mâncăm? bolohani?... Ş'apoi lumea să 'nmulţăşte, da' pământu tot aciala-i.

Cine nu cumpără păpuşoi şi fân, la noi muntenii, aceala are casa 'ndestulată. Dacă nu-i păpuşoiu în casă, ai rupt cuiul...

O zis că era aşa foamete înainte vreme că măcinau oamenii scoarţă de ulm şi făcè mămăligă. Usca rînsă şi făcè fărină. Ciucălăii goli îi măcina. Ducei 3 plute şi luai un stambol de păpuşoi şi o ocă de sare.

Când m'am trezit eu erau întărite posturile, nu ca amù. Şi doar erau bune posturile, că numai aşa îţi ajungè fruptul...

Inainte vreme rădè ogorul (de păpuşoi) şi era făriná nouă de Sântă-Măria-Mare; grăbè pământul că era curat, nu-l spurcase cu atâtea blăstămăţii: îşi ucid copiii, lehuzele îmblă fără moliftă, lumea-i plină de bube răle...

Inainte vreme când se împlineu banii birului era mare minune. Ca să scoată oamenii parale, uniia dà drumul la poloboacele cu curechiu murat şi făcea o groapă în miljocul casei în care pune tăte straele. Alţii strângea pe oameni la casa Vornicului ş'acolo punè în cuptioriu tot feliu de gunoae, potloage, ciucalăi, le dà foc şi astupa hornu ca să să'năduşe oamenii de iuţimea şi putoarea fumului şi să scoată parale. O zi ş'o noapte am stat grămadă pi su lăiţi cu copchil de ţâţă. Unora li punè oauă coapte subsuori, cum obişnuiesc şi azi la jandari.

Consiliul comunal la ţară îi chior: ce zice primarul sau notarul, iscăleşte. Iar primarul sau notarul fac ce zic alţii.

Avducaţii pe asta-s puşi: bani să iasă, că te scot dela orice, numai moarte de om să nu faci.

(Dela o preotească bătrână).

Cine-a fi stârnit divorţu n'o fost om de treabă. De-o frică, de-un nacaz, fuge bghiata fimee, da pe urmă-şi trage sama, vine şi-şi cată de gospodărie. Fimeea ce nu se teme de bărbat nu-i gospodină bună. Tăte rălele cele de câne vreu să fie bărbatul feleştioc. Cum o ţine mai din scurt: divorţ.

Inainte vreme când vinè blagocinul îi aducè şi pe soţii despărţiţi şi pe ibovnici; îi întindè la pământ şi le da bătae până fimeile se ţinè de bărbaţii lor, iar ibovnicii îşi luau nevastă. Atunci era ţara mai cu stăpân...

* * *

Ion P. Moroşanu se plânge de şcoală:

— Am şăse băeţi; trebue să port trii la şcoală; ci mă fac? In tătă dimineaţa pune-le în traistă la tustrei de-a mâncării, îmbracă-i, încalţă-i... Să-mi lese batîr pe cel mai mare să mă mai agiutur... Aşa, cată să pun slugă 'n loc:

50 franci pe jiumăta' de an ș'un rând de strae bune: suman negru (12 fr.), cioareci (5 fr.), căciulă (4 fr.) sau pălărie (3—7 fr.), cămeșă de bumbac (8 fr.). bondă (4—10 fr.).

Să 'nveţe fetele carte? —Intr'un feliu îi bine: lumea asta a să trăiască mai altfeliu și-i bine să știe ceti și scrie. Da-i rău că n'am agiutoriu.

Din vorbele unei femei ce nu știe carte.

— Bine i să 'nveţe fetele carte?

— Ii bine de care se ţin de carte, da' de noi care rămânem la muncă, nu s'alege nimică, și-i sărăcie curată. Tare-adesa văd că fetele ce îmblă la școală se fac răle, obraznice, nu lucră nimic.

Din vorbele altei femei ce știe carte.

— Ori unde se duce cel ce știe carte, dreptul lui nu i-l mănâncă. Ii bine ca fetele măcar un Tatăl-nostru și o rugăciune să știe a-și învăța copiii.

O văduvă săracă împresurată de-o mulţime de copii:

Tot ne-am rugatu-ne ca lui D-zeu să ne lese copchilele dela școală, să poarte de grija celor mici. Il pun pe cel zburat de sărac alăturea cu cel chiabur: școala nu-i cu nici un crezământ...

* * *

(Un regulament de sănătate cere să nu se mai facă topili pentru topitul cânepii pe lângă părăele din satele de munte. Preotul ținea la îndeplinirea acestui regulament și strica topilele, făcute de femei după datina veche).

— Tot îmble popa pe la topchile, c'apoi i-i auzi de patimă... O rămas lucru să nu mai punem cânepă... D'apoi cum n'om pune, dacă bărbaţii ne lucră la pădure și le trebue cămeși tari pentru muncă. Ș'apoi germătul de copchii cu ci l om îmbrăca?

Popa Todică, Dumnezău să-l ierte, te'ntrebă tăti celea la spovădanie, și stai în genunchi și-ţi dă canun cum să cade: să faci atâtea mătăni, să dai atâta untdelemn la biserică, să faci o fântână, o punte.. Da aişti de lege nouă să prim-

blă pin casă când ti spovidesc, te'ntreabă aşa de mântuială şi drept canun zic să faci ce te-a lăsà inima. Cu aghiasma pin posturi nu mai îmblă pe la case, cruce de fum la grindă şi la icoane nu măi fac ca'n bătrâni. Cu popa ista om ajunge drept talpa iadului...

* * *

Mergând odată cu nişte săteni pe hotarul moşiei Broşteni, de cătră moşia răzăşască Dorna, şi luând vorba despre frumuseţa pădurii de pe Broşteni faţă de pustiirea pădurilor răzăşăşti, unul din ei a zis:

— Apoi dă, aici brazii îs ca lumânările, dacă-i pădurea cu stăpân. Să fie la Dorneni n'ar mai eşì din crâşme; la dânşi o rămas pădurea numai de haragi şi o vând jidanilor cu falcea, ca iarba de coasă...

Cheltueli ţărăneşti. La o înmormântare: 20 fr. prohodul, 1 fr. clopotul, 1 fr. groapa, 1 fr. săcriiul, 50 franci un praznic de mijloc. — La o nuntă iese folos curat 100—160 fr. Cheltueli 200 franci. La un botez 10—20 franci se duc.

La naştere. Pân'la 6 săptămâni să aivă câte-o leacă de rachiu, 4 ocă pe puţin. Da par'că ai... Făriná de grâu, să-i faci plăcinte. O ţir de carne, o ţi' de zamă. Doi franci popii dă nanaşul. 1 franc apa (aghiazma). 1 franc molifta de 40 de zile. La cumătrie cheltuesc părinţii 10 fr. şi din darurile pe capul copchilului ies şi 10 franci.

Despre evrei. Ţăranu nu ştie ce-a cumpărà şi cum a vinde şi ce-a câştigà. De-aceea Ion Balan şi Ion Sailă şi Ilie a Popii n'o putut o duce cu negustoria lor. Numa lui Costantin din Sabasa îi merge.—Da di ci? Din beţii, eu zic din fimei şi din luxuri, care nu se văd la jidan. El ţine socoteală de cheltueli până face parale. Ii fac şi disfac toate şi dela dânşi mai capeţi un ban. Capăii iştiia a lui Lupu din Cotrâgaş se duc în munte şi-şi aleg vitele ce-aud că-s de vânzare. Şi asta-i un bine, că iarmarocu-i o calicie. Vezi dară că rău i aşa, rău ş'aşa...

Am fost în foc la 77: am văzut şi eu claca lui Dum-

nezeu. Vasile Toader din Farcașa o luat steagul turcesc la atacul Griviția numărul 1. Da ce agiunsătură o fost, că Petrița din Cruce i-o mâncat dreptul și Vasile o murit de ciudă și amar. Nouă istoralalți ne-o vinit știre că ne dă pământ la Dobrogea. D'apoi toate-ale gospodăriei nu le-oiu puteà duce ca un cobelciu cu casa'n spate. De aș aveà copii, da. Mai bine ne-ar da mai puțin pământ aici, că-s slab și bătrân și aici îs ca o pasăre în cuibul ei. Omu făcut la munte, du-l acolo la șes, că piere de uritu și năduvu câmpului. Om mânca pământ cu gura și turtă de cenușă, da la țară n'om merge...

Un țăran din Câmpulungul moldovenesc (1898):

Pân'amù era numa împchistrit cu jidani și cu nemți, da amu-i negru di dânșii: ne-o încălicat rău. S'agiung (1) tăți cii mari, se pun în cârlige, ș'atunci noi încătro ne-om întoarce? Dacă să vând tăți cii mari, noi ce-om face?...

Un grănicer moldovan pe malul Dunării, în Vlașca:

Câtă zbatere avem pentru cuvinte!... Sântem numa 4 moldoveni și eu singur trebue să țin piept pentru vorba noastră de-acasă. Oltenii îs cei mai îndrăciți. Cum nu se lipește ceriul de pământ așa de departe-i inima moldovanului de-a olteanului de șăs. Căci am luat sama că acei din partea muntelui se asamănă în multe, fie că-s din Moldova, fie că-s din Muntenia sau Oltenia.

* * *

La 1 Iulie 1908 s'a pus în aplicare legea crâșmelor. Mare jălanie în H. pentru plecarea crâșmarului F. (evreu împământenit) la D. Mai ales femeile plâng de năcazurile bietei jupânese a lui F., care le știe toate s'ăbăciunile de 10—15 ani de când țin crâșmă în H.

La amiaz s'au pecetluit băuturile de Primar și Perceptor. Costan Budâiu a cumpărat vre-o 7—8 litruri de rachiu într'un vas de tinichea, ca să aibă acasă, deoarece în H. nu va mai fi rachiu de vânzare, ci numai vin și bere. Pe când

(1) Se'nțeleg, se unesc.

încuiau beciul, iată-l şi pe nănaşu Simion N.--bun şi deştept gospodar, dar robit de patima beţiei din timp în timp —care venià într'un suflet cu o garafă, să şi-o împle cu rachiu. Şi s'a rugat şi mai n'a îngenuchiat până a îndupleat pe Primar şi pe Perceptor să lese pe F. să-i împle sticla! Erà cel din urmă cumpărător de rachiu: tocmai nănaşul S. cel atât de pătimaş! Budâiu n'a fost chip să-şi ducă rachiul acasă, căci toţi cei adunaţi la prohodul rachiului, cum ziceau ei, i l-au cumpărat cu ceaşca! La fund rămăsese nişte murdării greţoase, despre care vorbiau tocmai când treceam eu pe acolo. Uniia scuipau de scârbă. Alţii cisluiau asupra opririi vânzării rachiului: „Vinul ii băutură boierească, nu ne dă mâna să ne'mbătăm cu vin; rachiul ne'nzeceşte puterile la muncă, mai cu samă în zi de post." Le răspund eu: Dacă aţi fi băut numai la trudă şi cu măsură, nime nu s'ar fi gândit să facă legea asta nouă; dar precum singuri spuneţi e vorba de îmbătare cu orice preţ şi de toate urmările beţiei: bătăi, curvii, sărăcie. Dar unul îmi ţoarnă acest cuvânt: „Ba boerii după ce ni-au luat pământurile, după ce ni-au oprit dela toate şi ne iau tot feliul de biruri, acum s'o pus *să ne iee şi corajul!*"

Seceta care a bântuit în vara anului 1908 a scos la iveală rămăşiţile a fel de fel de credinţi deşarte. Cu multă mirare am aflat că zvonul despre o strigoaică ce-ar fi fost închisă şi bătută pentrucă *a legat ploile*, a ajuns până aici în fundul munţilor. Şi'n adevăr că în G., sat din ţinutul Neamţului, mi s'a spus că locuitorii au bătut şi cerut să fie închisă o babă care ar fi legat ploile cu 7 fire de pae, 7 ouă şi 7 bulgăraşi de brânză. Au adus-o la Tg.-Neamţ şi cu mare greu i-au dat drumul pe furiş din închisoarea Poliţiei. Şi asupra legării ploii am auzit mai multe credinţi. Unii zic că strîgele au tăiat pe jumătate câte 5 pene dela cucoşii cei negri, şi numai daca s'ar da pe vale (pe apă) cotoarele penelor tăiate, s'ar dezlegà ploile. Alţii zic că strigoaica s'a dezbrăcat în pielea goală şi a cules roua în

cămeşă, storcând-o într'un ulcior pe care l-a astupat, legând astfel ploile.

Mai frumos s'a întâmplat în satul G. In vremea secetei se făceau adevărate lupte între sate pentru aducerea icoanei sfintei Ana dela Mânăstirea Bistriţa, ţinutul Neamţului. Plata erà 450 lei de comună, iar în timpul slujbei mai eşiau vreo 400. La G. au adus-o cu călăraşii şi trăsura, în galop, spre a nu fi luată cu sila în alte sate de oamenii ce stăteau la pândă. Insuşi proprietarul care erà bolnav *a trebuit* să-şi trimeată un fiu la facerea rugăciunilor pentru ploae (căci sătenii bănuiau că din cauza lipsei de credinţă a proprietarilor a trimis D-zeu această osândă) şi a făcut câte 12 matane la fiecare din cele 12 evanghelii ce s'au cetit.

D'apoi cu zvonul despre nişte taxe şi o lege ce s'ar fi făcut pentru femeile şi fetele ce poartă cămeşi înfluturate şi catrinţe de canvà cu firuri şi peteală! — Asta de când s'ar fi dus o femee la o mânăstire cu o catrinţă toată fir şi cu fluturi în chipul lunei şi a sfântului soare... Şi acuma pe la hramuri şi jocuri fetele au prins a se pieptănà cu cărare pe la mijloc şi coadă şi a purtà iar catrinţe de păr şi cămeşi cu altiţe fără fluturi, după cum purtau în bătrâni. Şi fiindcă între oameni nu-şi mai pot purtà modele şi luxurile ca mai înainte, le-ar fi purtând în casă la dânsele

* * *

De vorbă cu o ţărancă din Ghindăoani (Maiu 1903). Satul Ghindăoani este aşezat între dealurile de lângă Bălţăteşti (ţinutul Neamţului) şi-i vestit pentru pometurile lui.

— Din ce câştigaţi mai mult cu pomii? Din perje uscate. Când se fac multe, preţul e slab (12 lei 100 de kgr.). Când vânzarea i bună se urcă 100 de kgr. până la 20 lei. Merele le vindem cu merţa tot la negustori (evrei).

— D'apoi de ce nu vă duceţi singuri să le vindeţi, cum fac Rădăşenenii? Apoi vezi d-ta, aciia or fi având căruţă. Dar noi ne bucurăm că *„ne vine banul uscat acasă“* — şi nu mai ai a plăti chirie şi câte angării tăti.

— Se face în toţi anii roadă bogată? Ba, nu; iaca amu de patru ani nu s'o făcut acătărilea. Ia numa *„strochituri"* pin mijlocul satului unde şi unde.

— De ce nu sămănaţi câte 5—6 prăjini cu trifoi ori luţernă?—Apoi dă, domnişorule, se bucură omul la nişte păpuşoi de copt şi până vin păpuşoii din gios (dela câmp unde-şi samănă oamenii păpuşoi) ai un rând două de păpuşoi uscaţi în cuptioriu şi-ţi hrăneşti copchii.

— Apoi nu vedeţi cum vă chinuiţi vacile în pripon, ori duse de funie pe marginea drumurilor? — Drept îi că erà mai bine până nu s'o împărţit pământurile. Se învoiau oamenii cu boierul la suhat câte 12 fr. de vită şi vitele se vărau tare bine. Da amu vai de bietele vite cum ies în toamnă, mai rău decât primăvara. O pus mulţi *luţendră*, da li-o crăpat vitele.

Manolache Leonte de 70 ani, ochi albaştri, înalt de stat, foarte plăcut la vorbă, din Bodeştii-Precistii. Are 2 ficiori şi o fată.

— Cum o daţi cu călugării când erau moşiile mănăstireşti pe aicea?

— Sfânt să-i fie numele lui Cuza ca ne-o scăpat de boeresc şi de bătae.

Călugării erau straşnici. Vinè călări mai dihai decât jandarii şi te ardè cu harapnicul. Ales unu Ciontu (erà fără o mână). De aceea le-o luat Dumnezău tainul.

— Da cu preoţii cum o duceţi?

Popii di dimult se mulţămè cu ce le dai. Da Socolenii — zic să nu mai întindem masă la agiun, să nu cheltuim, ci să dăm 50 de bani. Noi ţinem şi datina şi-i dăm şi 50 bani. La morţi zice: bine, eu ţi-l îngrop şi cu 2 fr., da atunci nu zic prohodul după răgulă. Ş'atunci cată să-i dai şi 10 şi 20 de franci. Ş'aşa, a nostru o vinit cum în degetu ş'amu vezi ce curţi ş'o făcut? Da la şcoală ni deşteaptă bine băeţii, n'am ce zice.

— Am un ficior în armată şi-mi spune că nu-i bat niciodată.

— La măsuri ni'nşală jidovii: ei cumpără cu oca şi vând cu chila.

— Care vă erà aşezarea la moşie înainte vreme?

— Țăranul cu 2 boi, în schimbul celor 4 fălci ce le aveà dela moşie, trebuià să facă:

1) Podhoadă: un drum cu carul dela Mănăstirea Neamțului la Ieşi, bunăoară cu scânduri, şindilă ş. a. (o săptămână). Ori în locul podhoadei: 60 de prăjini arătură;

2) 28 prăjini arătură pentru pont („o tînjală");

3) 2 palme de lemne făcute şi cărate;

4) 4 zile maramet cu carul cu boi;

5) 42 prăjini de praşilă („o cirtă");

6) 52 prăjini seceră;

7) 80 prăjini de finaţ pus în stog îngrădit.

Zile aveam atâtea că nu mai erà ruptoare. La poarta omului se întâlnè uneori câte 4 ficiori de-a moşiei de te trăgeau care în cotro. Decât nu dam *bani* şi cu asta ni vinè mai lesne. Da amu-i greu de făcut banii. Şi azi de ai banii birului, a pământului, de faci straja şi şuşaua — habar n'ai de boeresc. Dacă te bizui, te învoeşti ; de nu, nu.

Vitele atunci îmblau singure (slobode) prin pădure, a tuturor satelor megieşe şi nu plătiam nimic. Acum suhatul te-agiunge 36 lei pe-o părechi de boi, iar la Negreşti 26—30. Mutările (numai la oi se zice vorba asta) nu ştiu cât or fi, că n'am oi. Numai cu vaci mă hrănesc. Amù oile se ţin greu, că nime nu te lasă pe ogorul lui.

(Ş'aici văd că ţărănii n'au idei limpezi asupra dorinţilor lor. Pedeoparte mi-a spus că-i bine de s'ar mai împărţi pământ, pe de alta că-i bine să fie câte un proprietar mare, la care să poţi găsi muncă şi suhat).

Ion Zechiş din Petricani-Neamț. Se duceà la Cucuteni în ziua de 20 Iunie 1904 spre a se prinde la coasă, la un boer.

Se duce din bună vreme ca să prindă loc bun cu îndămânare de oleacă de apă. El îi un fel de dragoman al unei cete de 5—7 țărani, cari lucră deavalma și mănâncă la un loc, împărțind câștigul pe cap. Fiecare ceată are ceaunul ei și toate cele de nevoe.

Tocmeala-i așà la falce:

25 lei falcea de pus în stog,
25 kgr. făină,
2 „ brânză,
1 „ pește,
1 l. rachiu.

Brânza, peștele și rachiul l'au luat în parale. Și le-o rămas câte 4 stamboale de nume, pentrucă nu ne-am ținut de blăstămății. Alții mănâncă mult și se lenesc. Da noi pân' în ziuă eram pe brazdă, pentrucă dimineața se tae mai bine iarba.

Și așà ceata noastră de 6 oameni a pus în stog 24 fălci, pe când alte cete de 7 oameni, au pus în stog numai 22 fălci.

Trei zile cosește un bărbat o falce. Adunăm și căpițăm și lăsăm căpițele să se mai așeze.

Mulți din cetași iau dela boer pământ ori în parte ori cu plată, pentrucă cu păpușoii de acasă nu-i chip de trăit. Aiști dela câmp îs mai spornici.

Cu plată: 45 fr. chiria, 16 fr. de arat o falce, 30—40 bani prăjina de prășit.

In parte: Aratul îl face boeriul. Caratul toamna cu carul boerului. Numai prașilele și strânsul îl face țăranul. Mâncarea ce i se dă (4 stamboale făină (50 kgr), 2 k. brânză, 2 k. pește, sare) o mântue la I prașilă, iar la a doua trebue s'o aibă el de acasă ori o ia dela boer în socoteala părții lui de recoltă.

Cevà cevà de nu ti-i cumpăni, n'are de ce te trage cânii.

Pentru lemn de foc: 6 fr. sau 4 zile de lucru la șef. Sâmbăta poți lua uscături cât pot duce boii, da numai iarna. Pe vară trebue să ai strâns din iarnă.

Lucru în pădure iarna: 4 lei de făcut stânjânul (în 2 zile dacă nu-s gorgănoase, greu de despicat).

Păşunatul a doi boi 24 fr. pân' pin Septemvre.

Aici ruptoarea i-aşa: oile dacă le vârâm înainte de *ales* în stână, ni-vine 5 kgr. brânză şi 1 k. unt (la 4 oi ?). *După ales*, numai 4 kgr. brânză.

2 fr. varatul oii.

Toamna după ce ies din stână mai dai pentru păşunat 50 bani de oaie şi oamenii capătă la 4 oi un lapte.

Am fost pin Munteniasca cu boi de vânzare, c'acolo preţu-i aproape îndoit. I-am dus pe jios. Muntenii îs oameni straşnici: lucră Duminica. Nouă ne zic: „Moldovean cap dă bou; bleandă". Cruci de stăjar la toată fântâna, pe la case şi pe haturi, ca să-şi aducă aminte oamenii şi să-şi facă cruce. Bun obiceiu....

Vorbire cu Vasile a Smarandei din Grumăzeşti (65 ani, 6 copii, binişor îmbrăcat).

— Intr'un fel îi mai bine-amù, da norodul s'o 'nmulţit şi nu mai ajunge pământul. Unde erau 1.000 de oamenii amu-s 4.000.—Ce armată erà înainte vreme? O mână de oameni. Da amù s'o săturat şi guvernul de atâta armată şi trimete pe soldaţi pe-acasă. Ii chiamă numai să nu uite.

Nu-i credere (= credinţă) şi s'o scurtat vacul oamenilor şi viaţa-i mai grè.—Iaca dacă pe mine nu m'ar asculta ficiorii, nu i-aş mai îmbrăcà şi nu le-aş da de mâncare. Aşa şi Dumnezău. Cum îi în ceriu, şi pe pământ.

Serbători. Inainte vreme ţineam Vinerile după Paşti pentru ţarnă, să fie ferită de chiatră. In partea Romanului ţineau Joile după Paşti. Circovi iarna. Ne-o lăsatu-ne pe sfinţi ca să ne rugăm. Ilie cu Pălie alăturea cu Sfântu Ilie.

Mărina pentru boale. O fimee o ţesut în ziua de Mărina că se apropia Iarmarocul Sfântului Ilie. Şi s'o înflat care de nu se mai află: *S'o mărinit.*

Vorbire cu un ţăran din Bălţăţeşti.

Amu-i bine, cucoane, disupre tăte, ia cu pământu-i mai greu, că lumea se 'nmulţeşti da pământu-i tot aceala. Inainte vreme te culcai sara, da nu ştiei de te-i mai scula dimineaţa. Satu nostru era une-i zic amù Mânjeşti. Şi de rău Turcilor s'o tras oamenii la pădure, unde-i satu amù.

	Lei
Am închiriet 40 prajini la Drăguşeni câte cu 90 b. prăjina	36
Munca (fără arat) de fiecare prăj. câte 50 b. . . .	20
Aratul 10 lei (arătură făcută de boer)	10
peste tot	66 lei

Venituri într'un an de mijloc ca acesta (1903):	
600 kgr. păpuşoi slabi, câte 18 lei merţa (200 kgr.)	54,—
100 kgr. fasole, câte 13 b. kilogramul (le-a vândut)	13,—
3 stamboale sămânţă de haldan, vândută câte 2 fr. stambolul	6,—
Strujeni vânduţi cu	1.50
Bostani vânduţi cu	1.50
	76,00

* * *

Curaua de 'ncins cu ţarţamurile ei mi-o adus-o din Târgul Bistriţii un ungur ce slujà la Ghitingheri (Göttinger); îi de 40 de ani ş'am dat pe dânsa 7 franci. Are căşiţă de pus parale, tabac, liuleaua. Are prâsnele de mândreţă (cercurde alamă cu borte şi pui). Aici îi suvacul de suvăcit liui leaua (cu lanţ); asta-i acăriţă; asta-i teacă de corn cu cuţit şi furculiţă. Cu furculiţa ieu cărbunii de aprins liuleaua. Asta-i juvală de făcut ciubuce din târş de brad alb.

Punga cu băeri şi traista de şold (taşcă, tolbă) mi le-o făcut Vasile Covatariu di pi Neagra, care are brasla asta: face tăşti de piele ($2^1/_2$—$3^1/_2$ franci) şi pungi (2 franci).

Cămeşi cu platcă şi cu brăţări n'o eşit di mult. Dila Nemţi le-o luat întâi Borcanii. In Holdă numa eu purtam, ş'amù

tăti proastele.—De ce-ați luat moda asta?—Ii mai frumos.

Cămeșile erau cu crețitură fără ciupag, și pe urmă o luat a face ciupag că să rupè crețitura la beții, la bătăi și rămânei cu chieptu jupchit.

Dar pui pe la poale, la fimei, nu era mai demult.

Nu-i îndămână cu sobă, îi lucru nemțesc; n'are unde se încălzì un copchil fără vatră. Ș'apoi trebue să stai tot cu lampa aprinsă.

In casele de modă nouă n'ai tu un'te'ntinde pe-o laicioară, pe-un cuptioriu; nici mâța nu-și are cotruța-i !..

Unde-s vetrile cele călduroase și lăițile îndămânoase și cuptioriul cel bătrânesc? Aveai unde te'ntinde și hodinì, da amù pe cuptioriu nu se poate 'nvârtì nici o mâță, iar de-i mai pune și stativele în casă, trebue să te prifaci în paingăn ca să poți îmblà...

Tăte nu-s cu vac și cu putere ca mai nainte: nici oamenii, nici iarba, nici lemnul care azi putridzăști după 5—6 ani, iar în casele vechi găsești lemn de nu prinde toporu, că-i tare cum îi crița.

Când îmblà Dumnezeu pe pământ cu sf. Petrea, trecând pe la o biserică n'a blagoslovit-o, și trecând pe la o crâșmă a blagoslovit-o. Și s'o mirat sf. Petrea de lucru ista. Iar Dumnezeu i-o răspuns: la biserică slujăște un popă curvariu și nu-l aud ce zice și ce cântă, da aici este un om bat care dă de numele Domnului un pahar drumeților trudiți de cale lungă.

Bată-l să-l bată de rachiu, că de alta n'a fi bun, da ascunde truda și ostineala.

Sireacu Istrate,
Care dă oca pe spate
Și'ntinde mâna
Să-i mai aducă una...

Ginu ista-i bun că n'aminosă a nas belit...

Sfântu, filosofu, prorocu ceal din Cordun (1), ni tot porunce (2) să nu bem rachiu. S'o'ncrîncinat oamenii de frică şi mulţi o părăsit de atunci băutura.

M'am giurat să nu beu vin,
Pân'n'a fi paharu plin;
M'am giurat să nu beu ţuică,
Pân'n'oiŭ fi lângă o nevăstuică...

La pahar:
— La al doilea rând,
Cu alt cuvânt.....
— Cinstea Dumilorvoastre Dumnezău s'o'nmulţască încătro vi-ţi întoarce.
— Mă închin de departe
de sănătate,
Să văd inima ci-ţi poate...

Un ţăran deştept care ş'a pierdut averea fiind crâşmar: Boerii ar îmbogăţi ţăranii de-ar vrà. Cum? Ia să nu mai fie băuturi. Să se'ncarce în biruri veniturile licenţelor. Că de-aş da bir 100 de franci, aş fi mai bogat de n'ar fi cârşmele. Când nu-i, nu bei. Când vezi băutura nu te poţi stăpâni. Da cătă pâne se arde acolo la velniţi! Şi nici dela un lucru nu ies atâtea ticăloşii: omoruri, tâlhării, curvării, bătăi. Când eşti treaz ţi-ĭ ruşine, da' la băutură pierzi şi frică şi ruşine de lume. — In H (un sat vecin) tătă baba are griiţari, da dela noi iè oul di su găină şi-l duce la crâşmă pe-un pahar de rachiŭ. Şi se trezesc şi copii cu băutura şi ieŭ a o deprinde.

Uite dumneata par'c'ar fi în mintea copiilor: Nu mai departe ca eri D. B. o luat dela curte 40 de franci ş'o cumpărat 2 stamboale de păpuşoiu şi ceilalţi bani i-o băut; al doilea o luat 25 şi o eşit din crâşmă cu punga goală; al

(1) Bucovina.
(2) Ne trimitea cuvânt.

treilea noroc că preceptu i-o cerut la curte banii birului, că altfel rămânè şi cu birul neplătit...

Strigătură în joc de sub Cetatea Neamţului:

Gioacă nurcă (1) lângă burcă (2)
Şi papuc lângă opincă.

Aşà să strigă astăzi cam în râs pe socoteala boerilor când se vârà în joc cu ţăranii—dar în vremile de demult erà lucru obişnuit: Ştefan Vodă cununa şi boteza şi petrecea la cumătrii alături cu ţăranii.

Pe păreţii stânii din Hăciugosul (Cotrigaş) am văzut scris cu creionul:

Dorule, durere rea,
Fugi dela inima mea,
Că ţ'a fi de şepte ai,
De când la inimă stai...
Plângeţi, ochi, şi lăcrămaţi
Că voi sunteţi vinovaţi.

Asta-i curat vorba ceea: a sta focu lângă pae şi nu s'a aprinde?! Aşà şi eŭ: oiŭ sta lângă fimeea frumoasă şi n'oiŭ apuca-o'n braţe...

Un om cărunt văzând o fată frumoasă:

I-ha-na! S'o strâng pe asta'n braţe, n'ar mai rămânè nici un păr alb în barbă!...

ZICĂTORI

Ce-i omu? Ca roua: azi este, mâne nu-i.
Dacă-i moarte, nu-i nimica.
Să trăeşti pân'ţ'or mânca furnicile din mână...

Ce porţi să rupe, ce mănânci să gată..... aşà-i şi omul.....

Omul care nu-i bolnăvos, când să bolnăveşte îndată şi moare.

(1) Blană a cucoanelor.

(2) Un straiu ţărănesc ca ţundra, care e un fel de sarică fără mânici, cu ghiţe pe marginea de jos.

Cine-o vădzut soarele vede și moartea.

Lesne-i spânului a se rade și săracului a plecà la drum.....

— Cât îi omu voinic,
Îi bun de câștig.
— Ba dacă nu-i noroc și parte,
Degeaba te scoli de noapte.

Țiganul când o eșit împărat,
Intâi pi tată-so l-o spânzurat;
Și râma dacă face ochi,
Mușcă mai rău ca șarpele.....

Nu cătà la omu bogat, cată la omu de viță :
Că vița de vie,
Tot învie.....

Tot omu bun pătimește....

Din dreptul tău îți iè dracu pe jumătate, d'apoi din strâmb....

Să te ferească Dumnezeu de glodu Hușului, de fudulia Vasluiului și de zurbava Bacăului.

Un om bolnav trântește trei sănătoși la pământ.

Trei lucruri cu primejdie :
Mâță blândă,
Apă lină,
Cărbune potolit.

Calu, pușca și fimeea în vieață să nu le crezi.....

Cu răbdare și tăcere
Să face agurida miere.

Unde nu-i frică,
Rușinea nu se 'ncurcă...

Cum ș'a așterne, așà a dormì;
Cum ș'a sără, așà a mâncà.

Când ți-i amară gura s'alege cine ț'o 'ndulcește...

Spinul pân'nu crește
Nu să desvălește.

Unde-i multă minte, îi și nebunie multă; căruia-i dă câștig mare îi dă și nebunie...

Cel ci-i bun întâi, îi rău pi urmă; şi cel ci-i rău întâi, îi bun pi urmă.

In legea moaşei Aniţa:

Am şi n'am avut,
Ş'am trăit cum am putut;
Oiu avè şi n'oiu avè,
Ş'oiu trăi cum oiu putè...
. . . . . .
Cei ce-o fost ar să mai fie,
Vorba jios să nu rămâe...

Păcate neiertate:

Ai lăsat jug fără boi, doniţă uscată şi oae ce zbiară după miel (= ai furat boi, vacă, miei)?

Din talhariu şi din curvariu poţi face ori şi ce, da din prost ca mai ba.

Greu-i a vorbì drept şi a dormì flămând.

Îi mai mare *nu pot* decât *musai*.

Găina de unde scociură de-acolo se hrăneşte.

Formulă de întâlnire:

— Incotro calea abate?
— Spre Neagra cetate...

De-i minciună,
încă-i bună,
De-i poveste,
încă este...

GH. T. KIRILEANU.

DE CE NE PLAC TRAGEDIILE

Adorăm eroul; căci eroul „e vie fântână de lumină, de care e bine şi e plăcut să fii aproape. Lumina care luminează şi care a luminat întunericul lumei; şi asta nu numai ca o singură lampă aprinsă, ci mai curând ca o lumină naturală care străluceşte prin darul cerului; o fântână de lumină curgătoare, cum spun, cu o înăscută înţelegere originală, de bărbăţie şi eroică noblеţă—în a cărei radiare toate sufletele simt că le e bine". Şi cu toate acestea ne plac tragediile, în care ni se înfăţişează moartea eroului. In „Coriolan" ne fascinează superioritatea desăvârşită a eroului; atât de adâncă-i mulţumirea sufletească ce procură marea lui bravură şi marele lui suflet în cât mândria lui de patrician nu ne jigneşte, căci ne pare foarte legitimă; iar, când l-am văzut aşà de iubitor fiu şi soţ, când am văzut măreaţa, superba lui figură în genunchi înaintea mamei sale, mişcat în adânc de puternice sentimente de fiu şi de Roman, şi ni l-am apropiat ca om — dar ca cel mai nobil dintre oameni, iar admiraţia şi simpatia noastră pentru el a ajuns la apogeu, scena în care interesul spectatorului atinge punctul culminant e tocmai scena din urmă, desnodământul tragic, când eroul e încunjurat de conspiratori şi sfâşiat de Volsgi. Iar căderea lui, moartea lui vine tocmai din cauză că a fost viteaz şi loial. „Hamlet" înfăţişează aceiaş problemă încă mai clar; aici „tragicul" nu este provocat de împrejurări externe, ci e în însăşi sufletul eroului, prinţul, intelectualul absorbit de cugetare şi de aceia incapabil de acţiune hotărîtă şi care nu găseşte într'o legătură sufletească intimă şi puternică sprijinul care-i lipseşte. El suferă din cauza propriei lui naturi nobile, alese, şi slabe în acelaş timp; şi totuşi suferinţa lui nu-i nici meritată, nici nu-i cu putinţă de înălurat. Tragicul e răspândit astfel în întreaga piesă; şi groasnicul desnodământ final, moartea tuturor, provoacă în spectator o sguduire aşà de mare, în cât parcă uită com-

plet vina unora din ei, şi totul îi pare o grozavă nenorocire. Sau să gândească cinevà la Moartea lui Siegfried (Götter Dämmerung); sau la „Regele Lear." etc. etc.

Şi nenorociri de acestea plac! şi nu e doar o plăcere trecătoare, o simplă trecere de vreme, ci o adâncă emoţie sufletească pe care o căutăm şi o simţim cu mare seriositate. Cum se explică această plăcere? Cum se poate să ne bucure durerea cea mai adâncă, chiar moartea oamenilor celor mai de seamă, când în realitate tocmai atunci ar trebui să fim mai trişti? Explicaţia acestei probleme, s'a căutat dela Aristotel încoace şi s'au prezentat în fel de fel de chipuri. Un filosof pesimist ca Schopenhauer d. ex. n'a lipsit să caute a dovedi că tragedia, cel mai înalt gen de creaţiune poetică, ne place fiindcă ne lămureşte asupra sensului adânc al lumei şi al existenţei; căci ne înfăţişează partea grozavă a vieţii, şi ne aduce înaintea ochilor suferinţa fără nume şi jalea omenirii, triumful răutăţii, domnia luătoare în râs a întâmplării şi căderea inevitabilă a celor drepţi şi nevinovaţi, şi ne arată că eroul nu ispăşeşte păcatele lui particulare, ci pacatul strămoşesc! căci

«Cea mai mare vină a omului
Este că s'a născut». (Calderon)

In tragedie, zice Sch., se înfăţişează grozav conflictul voinţei cu ea însăşi. „Una şi aceiaş voinţă e care trăeşte şi apare în (ei) toţi dar a cărei apariţii, se combat şi se sfâşie ele însăşi. In acest individ se manifestă mai cu putere, în celalt mai slab, aici mai mult, colo mai puţin conştient şi atenuat prin lumina conştiinţei, până când în fine, în unul în deosebi această conştiinţă, luminată şi potenţiată prin însăşi suferinţa, atinge punctul în care apariţia, vălul Majiei, nu o mai înşeală, forma apariţiei, principium individuationis, e pătrunsă, egoismul care se răzimă pe ea moare odată cu ea şi prin aceasta *motivele* până atunci aşà de puternice îşi pierd puterea, şi în locul lor completa cunoştinţă a fiinţei lumei, operând ca quietiv al voinţei, provoacă resemnarea, renunţăm nu numai la viaţă dar chiar la întreaga voinţă de a trăi".

Cu alte cuvinte: ne place tragedia fiindcă ne arată cât de rău e organizată lumea asta în care triumfă răul, şi ne învaţă să renunţăm la ea, să renunţăm la viaţă. Este aceasta adevărat? Cât priveşte însăşi sistemul filosofic cel atât de plin de contradicţii al lui Schopenhauer, e lucru foarte uşor a-i dovedi inconsistenţa şi anume cu propriile arme ale lui

Schopenhauer. Dar aceasta e o chestiune cu totul aparte. Interesant e numai doar că convingerile filosofice metafizice ale lui Schopenhauer l-au făcut să găsească acea explicare a plăcerii ce ne-o procură tragediile. Pornind dela alte convingeri filosofice s'ar puteà ajunge la alte explicări. Dar prejudecăţi filosofice nu trebue să influenţeze cercetările ştiinţifice; şi e chiar cu totul indiferent dacă explicarea problemei ce ne interesează cadrează cu vreun sistem filosofic-metafizic sau altul, important e ca ea să fie psihologiceşte întemeiată.

Th. Lipps în «Der Streit über die Tragödie» pune şi rezolvă în parte chestiunea: Cum poate să ne facă plăcere durerea şi chiar moartea oamenilor remarcabili? Rezultatul principal la care ajunge el, e că simţim plăcere prin aceia că *simţim împreună cu* (mitempfinden) eroul tragediei şi ne lăsăm sguduiţi de aceleaşi puternice sentimente. Pe de altă parte însăşi suferinţa eroului e necesară în tragedie, căci eroii tocmai în suferinţă îşi arată măreţia, puterea sufletului lor; şi astfel avem în acest caz un fel de înaltă mulţumire morală.

Această explicare e numai parţială. Mai întâiu «plăcerea de a simţi împreună cu» eroul ea însăşi pare că are nevoe de a fi explicată, căci s-ar puteà obiectà: senzaţiile dureroase şi mai cu seamă sentimentele de durere sunt deprimante, micşorează energia vitală şi de aceea sunt de evitat, nu de căutat. Tocmai aceasta interesează psihologia empirică: căci ea stabileşte rolul biologic al plăcerii şi al durerii arătând că cea dintâiu e favorabilă vieţei şi de aceea căutată, pe când cea de-a II-a contrară fiind vieţii, e evitată; se isbeşte însă de această curioasă împrejurare, ce pare non sens, că sunt dureri pe cari le căutăm, sau sunt dureri care ne fac plăcere! Al II-lea însă, deşi foarte bine observă Lipps că în suferinţă se arată mărimea eroului, totuşi aceasta nu poate împăcà marea contrazicere că noi, în momentul în care vedem cevà sublim ne bucurăm, sau cel puţin putem păstrà liniştea sufletească, văzând cum e distrus, nimicit aceeace admirăm. «Cu toată suferinţa» Coriolan, exilat, rămâne *mare* păstrează caracterul drept şi mândru, care nu se pleacă în faţa adversităţilor:

«Sta come torre fermo che non crolla
«Giammai la cima per soffiar de ventio»!

(Dante, Purgatorio V).

«In suferinţă» arată Hamlet nobleţă, Gretchen toată inocenţa sufletului ei: de ce gen e, totuşi, plăcerea care o produce scena din închisoare la care am văzut plângând şi pe cei ce nu prea cunosc lacrămile? «In suferinţă» arată Medea suflet pasionat, puternic, neînfrânat; ca să-şi răsbune, îşi ucide proprii ei copii, şi totuşi cine stă atunci s'o judece şi s'o condamne ca criminală, şi nu e mai de grabă mişcat până 'n adâncul inimei? Dar încă Richard III, (de Schakespeare), acel monstru de cruzime şi cinism dar şi erou de-o bravură extraordinară, ce fel de «mulţumire înaltă morală» ne procură desfăşurarea apucăturilor puternicului lui suflet, puternic mai cu seamă în rău? Toate crimele lui sunt reamintite (cu măiastră înfăţişare artistică şi adâncă, fină psichologie) înaintea luptei decisive, şi cu toate acestea poate cinevà zice că e mulţumit că a scăpat lumea de un monstru? Richard III e *erou* şi moare erou, cu toată perversitatea lui. Şi tocmai din aceste consideraţii nu ni se par indestulătoare explicările lui Lipps, şi nici cu totul îndreptăţită părerea lui că tragedia «ne lasă să gustăm Puterea Binelui într'o personalitate aşà cum se manifestă în suferinţă şi e activă contra Răului, ne dă cea mai adâncă posibilitate şi mai curată impresie despre valoarea acestui. Bine, o impresie care nu e, ca adesea în vieaţă, tulburată prin gândul la noi înşine, la succes exterior, la recompensă şi pedeapsă, care în opoziţie cu orice oprire (Haften) la amănunte şi la suprafaţa acţiunilor şi întâmplărilor, ţine, socoteala de întregul personalităţii şi a fiinţei ei intime. „Lipps respinge cu indignare explicările despre «dreptatea poetică» (poetische Gerechtigkeit); totuşi înclină şi el a găsi un fel de explicare etică a plăcerii de tragedii. Dar această explicare, deşi parţială justă, este insuficientă pentru lămurirea chestiunii.

A analizà şi a relevà toate momentele estetice ale tragediei şi a arătà cum «tragicul» e atenuat sau potenţiat prin înfăţişarea artistică, nu poate fi decât parţial folositor: căci problema ce avem de deslegat e mai cu seamă o *problemă psihologică*, şi soluţiunea ei nu e atât în tecnica tragediei cât în *efectul ei asupra spectatorilor*. Acest efect e, în adevăr, totdeauna foarte variat. Mai întâi, unii înţeleg mai bine şi acestora le place mai mult tragedia, alţii mai puţin; iar printre cei dintâi sunt mai multe categorii: O «natură estetică» se delectează mai cu seamă considerând frumosul realizat prin artă; o «natură morală» se bucură văzând realizarea principiilor morale, îşi fixează privirea oare-cum asupra acelor trăsături din tragedie care înfăţişează «Binele»

şi îşi întăreşte credinţa prin moartea eroului chiar: pentru el eroul care cade reprezintă triumful unui principiu superior de dreptate şi adevăr sau în tot cazul lupta acestor pricipii care-s imposibil de înăduşit. «Tipul intelectual» nu vede în erou şi în lupta dintre pasiuni alt decât realizarea *ideei* în sensul Hegel — Th. Vischer, şi aprobă în totul explicările metafizice ale frumosului în Artă; Richard III-lea are pentru el aceeaş valoare ca şi Antigone, el nu ia partea nici a lui Jago, nici a lui Othello nici a Desdemonei şi prin urmare înţelege mai bine opera de artă ca atare. Insă cum e oare cu omul care *simte într'un mod naiv*, care cu deplină conştiinţă se dă cu totul amăgirii, trăeşte în opera de artă ca în realitate, şi dela început până la sfârşit, fără a da mare atenţie frumuseţelor artistice, urmăreşte cu mare interes desfăşurarea evenimentelor şi aşteaptă cu bătae-de-inimă desnodământul? Acest din urmă tip ne pare că e tocmai cazul problemei care ne interesează, cel puţin o înfăţişează în modul cel mai clar. Omul care simte într'un mod naiv gustă cu mare intensitate durerea altuia — ca şi bucuria altuia, de altfel—o caută, şi nu o caută pentru că e artistic înfăţişată! Poate că «momentul estetic» influenţează asupra lui fără să-şi dea el seama, poate că, dacă n'ar fi, i-ar lipsi şi lui fără să poată spune de ce; sigur e însă că pe dânsul durerea străină altfel îl atinge de cât pe cel cu o cultură estetică; el se interesează de suferinţă nu numai în tragedii, dar şi în drame, romane, nuvele, în jurnale, ba chiar şi în realitatea trăită: vizitează cel puţin locul unde s'a petrecut o dramă adevărată şi aceasta e problema noastră: *Cum poate să ne desfăteze durerea altuia?* Pentru ce simţim plăcere a ne-o reprezenta? De aceea căutăm acum o explicare a «plăcerii pentru situaţii dramatice» fără ca, pentru moment, să facem vre-o deosebire între tragedia reală sau în artă, deşi convenim din capul locului că în artă contribuesc şi alte momente care potenţiază interesul sau plăcerea de suferinţă

Am lărgit astfel foarte mult baza cercetărilor noastre; poate că să rezulte de aci vreun câştig pentru însaşi domeniul îngust al tragediei de înaltă valoare artistică.

Cum e simţită durerea altuia e acum întrebarea care trebue să ne preocupe mai întâi: — E privită numai ca o durere străină, şi e natura omenească aşâ de rea că se desfătează privind durerea altuia? Poate că s'ar puteà spune şi asta, dar istoriceşte se poate demonstrà că acest moment dispare tot mai mult. Spectacolele cu gladiatorii de mult

nu mai sunt posibile şi nici chiar «Regele Oedipus», care le plăceà aşà de mult finilor Atenieni de pe vremea lui Sophocles, nu mai poate fi suportat azi reprezentat exact în forma în care se da atunci: Europenii de azi nu mai pot vedeà apărând pe scenă un om cu ochii scoşi şi cu obrazul plin de sânge! Afară de aceasta sunt anume motive care ne îndreptăţesc să admitem că durerea altuia e simţită ca durere proprie: O durere reală, fizică sau psihică, te determină să dai ajutor, deci te împinge la acţiune, ceace ar fi imposibil în cazul când durerea străină ar rămânea străină; de asemenea, sentimentul adânc de sguduire, de înduioşare, pe care-l avem faţă de durerea înfăţişată, nu poate fi explicat altfel. Insă această suferinţă e numai *în reprezentare*: Oricât de vie ar fi durerea pe care o simţim prin puterea de imaginaţie, totuşi ea nu atinge niciodată intensitatea durerii reale; între amândouă rămâne totdeauna distanţa care e între realitate şi lumea fantaziei. Aceasta se întâmplă chiar în cazul când durerea străină, de ex., o nenorocire de orice fel, se desfăşură realminte chiar sub ochii noştri, cu atâta mai mult la o reprezentare dramatică: aici suferinţa — oricât ar fi actorii de perfecţi, sau de mare puterea imaginaţiei când cetim — e mai departe de noi; la orice moment involuntar ni se reaminteşte că e numai închipuirea unei dureri, şi astfel vioiciunea ei e foarte mult întunecată, ştearsă. Suferinţa e oarecum sustrasă dela simţuri — nu cade direct sub simţuri — în schimb însă devine mai clară pentru reflexiune. Căci în lumea reală, suferinţa străină e numai un crâmpeiu, care isbeşte cu putere simţurile; în tragedie sau dramă însă e prezentat într'o legătură, ca un întreg, şi de aceia e mai bine înţeleasă. Această durere spiritualizată tocmai fiindcă e aşà de distanţiată nu poate să ajungă la intensitatea unei reale dureri subiective, şi tocmai prin aceasta ne e dată posibilitatea să ne păstrăm obiectivitatea faţă de tragedie, să păstrăm conştiinţa că nu avem nici un interes personal, şi numai asta condiţionează şi constitue plăcerea estetică.

Insă durerea în tragedie nu se pierde în completă spiritualizare; e *doar destinată intuiţiei* (Cf. şi Hegel, Aesthetik, III), deci trebue să impresioneze ca realitatea şi o şi face, dar numai cu deosebirea indicată. De aceea cei mai buni actori sunt acei cari ne fac să uităm că nu sunt de cât actori.

Astfel e simţită durerea altuia. Pe sentimentul durerii, şi desvoltându-se oarecum din el, se razimă *sentimentu sim-*

patiei, care constitue partea positivă, plăcută, îmbucurătoare a con-pătimirei (nu mila, sau înduioşarea, cum se înţelege de obicelu acest cuvând, ci în înţelesul de a simţi, împreună cu aitul, o suferinţă a lui). Plăcerea noastră de scene dramatice se razimă pe plăcerea de a simţi împreună cu alţii (mitempfinden), după cum au observat şi alţii (Lipps, Volkelt), şi această plăcere este a se explică, credem noi, astfel: Situaţiile dramatice trezesc în noi stări sufleteşti de sentiment şi cugetare care sunt potenţiale sau latente în noi — un moment pe care Lipps îl dă deoparte cu prea mare uşurinţă! — ; ele exercitează, s'ar puteà zice, puterile noastre sufleteşti care dormitează. Dacă nu am aveà posibilitatea de a desvoltà şi noi aceleaşi sentimente sau asemănătoare sentimente, dramele ne-ar rămâneà cam neînţelese. Pe de altă parte această observaţie se potriveşte psichologiceşte cu împrejurarea că la piese dramatice nu se duce cinevà nici când e copleşit de o mare durere proprie nici când e surmenat, istovit, ci numai când are forţe de rezervă. Aşà dar în drame găsim ocazie de a desfăşurà propriile noastre forţe sufleteşti.

Noi trăim atunci o vieaţă mult mai întinsă, care ne pare mult mai adevărată decât banala vieaţă zilnică. Şi, în timp ce simţim împreună cu persoanele din tragedie, se trezeşte în noi *simpatia* pentru ei. Prin aceasta constătăm îmbogăţită puterea noastră de a simţi; sufletul nostru câştigă *adâncime*. Iar tragedia tocmai pentru aceia e cea mai înaltă producţie artistică, din toate piesele dramatice, fiindcă pune în acţiune *colosale puteri sufleteşti*. De oamenii ideali sau de eroii din tragedie ce se pierd ar puteà să ne pară rău: însă grozavul, inevitabilul conflict al pasiunelor sau al puterilor opuse e aşà de puternic, aşà de mult ne răpeşte, încât orice jelire sau căinare încetează: stau înţeleniţi, în cea mai adâncă admirare, sub impresia măreţului, a *sublimului*.

Sublimul în tragedie ne fascinează ca şi ori-unde sublimul în natură. Principiul, pe care le-am stabilit adinioarea pentru drame în genere, că înţelegem dramă în măsura în care putem desfăşurà noi însine sentimente analoage, se adevereşte şi în tragedie: Gustă şi întelege cinevà o tragedie în măsura în care el însăşi are o natură eroică şi numai în măsura în care şi în spectator dormitează un conflict. Dar toate acestea numai *în idee*, *în reprezentare* nu *„în actu"!* Spectatorul ia parte la tragedie numai într'un mod cu totul abstract. — Această desfăşurare a forţelor sufleteşti la care asistă spectatorul la tragedii, potenţiază forţa

sufletească a spectatorului el însuşi; de aceia se simte *înălţat, ridicat,* şi deci foarte plăcut dispus, căci a învăţat o atitudine mai bravă, mai energică faţă cu durerea. — Iar cu aceasta e dată şi un altfel de înălţare prin tragedie: Cât a gândit şi a simţit împreună cu eroul, spectatorul a câştigat un punct mai înalt de vedere: învaţă a cunoaşte adâncime de cugetate, adâncime de simţire şi se simte înnobilat, învaţă a aveà un fel de *putere filosofică* asupra lucrurilor şi în aceasta constă însemnatul efect înalţător al tragediei. Iar personajul principal din tragedie, *eroul,* adică personalitatea remarcabilă, puternică pe care suntem siliţi să o admirăm pentru cel puţin *o* superioritate, nici chiar în căderea lui, nici chiar prin moartea lui nu încetează să fie «vie fântână de lumină de care e plăcut şi e bine să fii aproape».

EL. STRĂTILESCU.

A ME STESSO

Pe cri na-l poţi întoarce, pe mâni na-l poţi ghici,
De ce trăim de-aparari din vremi ce na pot fi?
Iar clipa, picarată în mers de veşnicie,
Intre neantari doaă, ce-a fost, ce va să fie,
Ne-o carmă amintirea durerilor trăite
Ori licăriri sfioase din visari irosite.

Pe cri na-l poţi întoarce, pe măni na-l poţi ghici
Nemărginiri măreţe, ce totaşi na pot fi...
O clipă, dar ironic, lăsată ţi-a fost ţie,
Intre neantari doaă, ce-a fost, ce va să fie,
Din veşnicie,-o clipă..... Ci soarbe-o ca nesaţia,
Cât vremea te începe în ne'nceăpatal spaţia!
Nimic mai nestatornic ca banele intenţii,
Nimic mai şabred ca hotărîrile caminţi.

ANA CONTA-KERNBACH

PUTEREA PRESEI

Ziarul este manualul de cultură al omului de astăzi... Ziarul e profesorul poporului.....

KARL HAUER.

Deși nivelul intelectual și moral al presei cotidiane europene scade mereu, înfluența ei crește necontenit. Puterea de neutralizare reciprocă în care mulți puneau ultima nădejde când se gândeau la efectele rele ale presei, devine iluzorie prin alianța ziarelor cari au interese comune. Dacă ziarul *Times* nu mai poate răsturna în ziua de azi el singur guverne, el le răstoarnă în alianță cu alte ziare. Dacă fostul ministru president al Austriei, Baronul Gautsch, se plângea că nimeni nu poate guverna în Austria fără concursul ziarului *Neue freie Presse*, plângerea aceasta și azi e întemeiată cu toată radicala prefacere a partidelor în anii din urmă. Că Clemence eră teroarea Camerii franceze nu numai prin discursurile ci și prin ziarele la care scria, știe toată lumea. Iar în România, cine nu cunoaște ziare cari nu odată au izbutit să producă curente de răsturnare?

Cei ce mereu se plâng că „nu avem o opiniune publică", nu preă știu că o opiniune publică nu există decât în privința ideilor de mult și adânc intrate în conștința publicului. In toate celelalte privințe, presa creiază opinia publică. Presa ridică autoritatea oamenilor politici și tot ea o distruge. După cât e de răspândită; și atunci după cum vrea, după cum îi convine.

O presă răspândită, și scrisă cu oarecare temperament, poate distruge reputația celor dintâi bărbați de Stat și poate înnălță orice mediocritate în culmea

simpatiilor, a popularității. Ea poate răspândì ideile cele mai înțelepte și cele mai radicale și le poate face populare pe toate. Evident că nu pe toate dintr'odată. Intr'o țară catolică bunăoară, un ziar, oricât ar fi de răspândit și de bine scris, nu poate discredità credința religioasă a țării dintr'odată. Căci o propagandă fățișă contra ei ar ofusca opinia publică veche, națională, formată de veacuri și cimentată în curs de nenumărate generații. Dar încet și cu dibăcie, presa o poate slăbì, o poate mina, o poate discredità chiar și pe ea. Poate așă dar să distrugă, să „reformeze", chiar și credința istorică a unui popor. In Franța operația aceasta e în curgere. Inceputuri se pot constată chiar și în Austria cu toată rigoarea legii de presă de acolo. Și precum presa poate face de râsul lumii credința religioasă a țării, tot astfel, deși deocamdată mai greu, ea poate produce un curent de ură și dispreț în contra patriei, a naționalității. Și în această privință, pilde se găsesc destule în Franța și aiurea.

Chestia Dreyfus. Fost-a sau n'a fost vinovat acel căpitan? Nimeni nu știe pozitiv. Căci condamnarea lui și reabilitarea lui au fost direct influențate de două coaliții de ziare protivnice. Eu personal cred că n'a fost vinovat. Dar aici trebue să ne întrebăm: câte mii de oameni nu au fost și nu sunt condamnați pe nedrept? Deslănțuitu-s'a pentru vre un alt nevinovat o asemenea campanie trojană? Și eră oare *patriotices'te* justificată o asemenea nemai pomenită agitație care rupse pe francezi în două tabere de dușmani fanatici? Care puteà produce în orice moment un crâncen războiu civil? Care puteà legitimà o invazie străină? Și acum: *idealul, sfințenia justiției* fost-a oare mobilul acestei campanii? Sau un interes al câtorvà potentați din redacții și din lumea finanțiară?

„*Neue freie Presse*" și „*Neues Wiener Tagblatt*" dela Viena, ziare ai căror proprietari sunt Evrei,

erau în primele rânduri ale luptei pentru „dreptate". Luni și ani dearândul, aceste ziare apărau pe nevinovatul condamnat. Aproape zilnic apăreau nu coloane, ci pagini întregi de telegrame costisitoare în aceste ziare în chestia condamnatului. Prea bine. Dar în acelaș timp și chiar în acelaș imperiu, în Ungaria, un număr mare de Români au fost împușcați cu adevărat ca fiarele sălbatice, *fără nici un fel de vină*, decătre jandarmii ungurești, și nenumărați Români, Germani și Slavi cu carte, doctori, preoți, advocați, au fost condamnați, în *flagrantă contrazicere chiar cu legile aspre ungurești*, la ani de zile de închisoare. Ei bine: nu numai că aceleași ziare din Viena n'au găsit *un singur cuvânt* măcar în interesul *„dreptății"* și a victimelor unui șovinism pe care ele îl combateau în Franța, *ci nici măcar o simplă notiță n'au luat despre aceste condamnări și omoruri nedrepte!* Mai mult: *notițele ce li se trimeteau de către noi, au fost aruncate la coș.* Concluzia? Presa nu e numai o putere formidabilă dar și despotică. Tirănia de odinioară în altă formă.

Mai toată lumea în România cunoaște numele factorilor mari politici din Viena: Impăratul Francisc Iosif, baronul Bienerth, parlamentul ș. a. Dar mai este un factor al puterii. Un domn Moriz Benedikt, editorul ziarului *Neue freie Presse*. D-l Benedikt e un redactor ca mulți alți redactori. Și totuși influența sa politică prin ziarul său e enormă, nu numai în Austria ci și în Ungaria. Eu afirm, în cunoștință de cauză, acest lucru: că dacă d. e. naționalitățile din Ungaria se găsesc și astăzi în stare de grea subjugare, cauza e, în mare parte, atitudinea acestui ziar și a celorlalte de felul său. Aceste ziare sunt parte liberale, parte democratice. Datoria lor erà și este să se ocupe și de chestiile interne ale Ungariei, ceeace ele de altcum totdeauna au făcut și

fac necontenit. Dela ziare liberale și democratice, oricine era în drept să aștepte ca ele să combată *asuprirea* și să pledeze pentru *libertatea* de desvoltare a popoarelor. Faptul este că de zeci de ani, aceste ziare *liberale* și *democratice* apără zilnic cele mai neîndoioase ilegalități, cele mai patente încălcări a oricărei libertăți în Ungaria. Mai mult: e de notorietate publică că au ordin dela guvernele maghiare *nici măcar să nu pomenească de existența acestor naționalități*, necum de vreo «*chestiune*» (ce ar trebui firește *rezolvată!*) a naționalităților de acolo.

Politica aceasta se numește acolo: *Politik des Totschweigens*, adică: eliminarea unei chestii *printr'o conspirație de tăcere*. Când Turcii comit nelegiuri în Macedonia față de creștini, procedează la fel; fac tot posibilul ca nici o știre compromițătoare pentru ei să nu se răspândească peste hotare. Iată cum absolutismul turcesc de odinioară nu e decât o formă mai brutală a absolutismului ziarelor mari europene cari zilnic cântă ditirambe libertății și suveranității popoarelor. Eu unul am avut totdeauna convingerea nestrămutată că dacă cineva, d. ex. un arhimilionar, ar fi oferit acestor două ziare «democratice» o subvenție anuală mai considerabilă ca aceea pe care ele o au dela Unguri, și dacă ele s'ar fi hotărît să producă, fie și numai timp un an de zile, un curent *pentru* naționalități și *contra* Ungurilor, heghemonia maghiară ar fi fost de mult zdruncinată în temelii și naționalitățile de mult ar fi obținut într'un an de zile drepturi naționale pentru cari au luptat timp de 50 de ani fără nici un rezultat. Iată puterea presei. Așă e în Austria, așă e în Ungaria. Așă e în multe alte țări.

Cu orientarea politică pe care o am astăzi, nu glumesc deloc dacă zic: de aș fi eu miliardarul Rock-

feller, pun capul meu rămăşag să influenţez, chiar dela New-York, eu, un necunoscut. politica în anumite State democratice.... Fără nici o deranjare pentru mine: prin telegraf... E atât de uşor! Mai ales în această epocă a demnităţii umane, a culturii democratizate... Nu e de mirat. Par'că numai odată democraţia radicală a fost la discreţiunea celui dintâiu plutocrat care a avut oarecare interes de ea! *Iar ziarele răspândite şi bogate de azi ce alta sunt decât tot atâtea puteri plutocratice?*

Presa e o sugestiune continua. Ea schimbă toată mentalitatea cetitorilor. Şi când o gazetă se adresează zilnic la 50.000 şi la milioane de cetitori şi le repetă mereu aceleaşi idei ale nu ştii cărui domn X, lumea la început mai crede, mai nu crede, mai clatină din cap, până în cele din urmă repetă şi ieă ideile d-l X şi felul lui de argumentaţie şi curând, curând e gata să moară pentru convingerea, mai adesea pentru interesul lui. Şi când marea mulţime e câştigată, atunci începe şi aristocraţia intelectuală şi de sânge să admită, să cedeze, să capituleze. Prevăd că o să vină o vreme când lumea se va îngrozi de anumite progrese ale presei.

* * *

Sunt adevăruri banale dar ale căror consecinţe logice totuşi mai nimeni nu caută să le pună în practică. De când se repetă ca o axiomă că presa e a patra putere în Stat! Dar tocmai ceice ar aveà mai multă nevoe de aceasta a patra putere spre a păstrà pe celelalte trei, n'au prea înţeles şi nu prea înţeleg să iasă din domeniul constatărilor şi recriminărilor. Căci dacă pot existà ziare rele, pot existà şi ziare bune. Totul depinde de cine sunt făcute şi în ce scop şi cum sunt făcute. După cum sunt şcoale cari nu produc decât ignoranţi şi fanfaroni, şi sunt

școale cari produc oameni, tot așà și cu ziarele. Cunoscuta vorbă a lui Pestalozzi—pare-mi-se—«dați-mi școale si vă reformez lumea» e înparte adevărată, cu condiția ca școalele să fie ceeace ar trebuì să fie. Cu acelaș drept s'ar puteà zice astăzi «*dați-mi presa și vă reformez țara*», dar iarăși presă cum ar trebuì să fie. Totul depinde *de felul de idei* cărora li se face drum în opinia publică și de «metodica» și tehnica procedării. Căci toată cultura unui popor și chiar toată existența lui națională atârnă în mare parte de curentele de idei care-l străbat. Sunt curente care-l înviorează, îl întăresc și-l înalță, și sunt curente ce-l slăbesc, îl spălăcesc și-l omoară de viu. Rezervoarele lor sunt conștiința patriotică sau egoismul național. O presă înțeleaptă și totuși scrisă cu inimă, de redactori stiliști cari lucrează la o pagină, vorba lui Nietzsche: „ca sculptorul la o statue", iar nu de scribi fără știință, fără talent și fără convingeri, o presă serioasă și totuș variată și plină de interes și adevăr poate produce minuni de regenerare intelectuală și morală. Când patriotismul priceperea și abnegațiunea sunt unite în sferile conducătoare. Căci e în zadar: precum e destoinicia oamenilor conducători așa e presa, așà sunt curentele de idei, așà e țara. Nu viceversa. Căci de sus pornește și binele și răul. Numai de sus, oamenii au vedere în depărtări, au perspectiva situațiunii reale și a mijloacelor de îndreptare.

Din acest punct de vedere, ziarele s'ar puteà împărți în trei categorii: în ziare de *luptă* entuziastă pentru idei „noui", în ziare de *apărare* a tradițiunilor naționale și în *ziare de câștig bănesc*, simple antreprize de exploatare comercială, prefacerea celei mai sfinte misiuni în arginți sunători, o adevarată profanare a patriotismului.

Dacă azi lumea e din ce în ce mai amenințată de

revendicări fantastice, de curente anarhiste — *ni Dieu, ni patrie* — vina cade în prima linie asupra claselor conducătoare. Și greșelile lor sunt multe. Aici nu relev decât una. Dindată ce aceste clase, ele însăși, au introdus constituțiile moderne, erà de datoria lor să ducă și ele lupta, pentru ale lor idealuri, cu mijloacele constituțiilor odată introduse: *prin cuvântul viu și cinstit în întruniri, prin conducerea înțeleaptă a presei.* Așà s'a procedat în patria acestui parlamentarism, în multe țări copiat, în puține înțeles. De aceea acolo și până astăzi apare cea mai înțeleaptă și patriotică presă din toate câte există pe pământ: o presă care, deși e plină de anunțuri, a rămas politicește neînfluențată de ele.

Pe mai tot continentul nostru, lupta politică se dă astăzi, în fond, de către elementele conservatoare și liberale, mai mult sau puțin tacit unite, contra democrației radicale. Din parte-mi sunt convins că va veni vremea când elementele liberale și conservatoare vor fi nevoite *a uni tradiția națională cu o înțeleaptă libertate,* când aceste două partide vor fi nevoite a fuziona într'un singur mare partid cu adevărat național în potriva radicalismului cosmopolit. Va fi unica putință de scăpare a țării. Neapărat, mai nimeni nu întrevede astăzi asemenea schimbări: Doar liberalii englezi au început să închine steagul lor în fața democrației radicale, sacrificând zi de zi mai mult libertatea, cea mai reală garanție a culturii adevărate, pe altarul demagogiei absolutiste. Dar poate că tocmai iluziile Domnilor Asquith și Lloyd George precum și permanenta descompunere radicală din Franța vor deșteptà, mai curând decât se crede, pe liberalii continentali la realitatea situațiunii.

Apoi dacă astăzi elementele liberale și conservatoare de pe continent sunt tot mai mult ame-

ninţate a fi înlăturate de popularitatea radicalismului, cauza e că de mult nu au mai avut şi nu mai au o presă la înălţimea situaţiunii. Au lăsat astfel ca radicalii să pună stăpânire pe cele mai răspândite ziare şi să ademenească lumea, incapabilă de o judecată politică, în jurul lor. Pretutindenea pe continent, presa partidelor de ordine nu are nici o influenţă asupra publicului. Anemică, rău făcută, fără convicţiuni adânci şi astfel incapabilă de a învârti strălucitoarele arme ale polemicei de idei, ea vegetează de azi pe mâne. Un schelet cu arme vechi şi ruginite în faţa unui batalion de forţe tinere, războinice, pline de pasiuni, în vederea unui ideal, bun-rău dar ideal. Radicalii luptă cu aprindere şi cu sistem pentrucă au iluzia de a puteă câştigă totul chiar acum, cât mai suut în viaţă. Clasele stăpânitoare nu mai au ce dobândi. Căci puterea e periodic în mânele lor. Iar când vor pierde puterea, nu vor mai fi în viaţă. E concepţia moştenitorilor bogaţi cari de obiceiu nu ştiu păstră ce au moştenit pentrucă adesea sunt risipitori. Şi astfel partidele istorice adesea nu luptă decât de formă, fie din deprindere, fie din distracţie, puţini din ele din sentiment de datorie. Dar fără entuziasm şi deci fără nici un sistem.

Azi demagogia nu se poate combate decât mai ales prin presă şi întruniri. Căci numai aceste două sunt porţile parlamentului. Altele nu nu sunt. Şi dacă mai este vreuna, prin aceea nu intră decât voinţa unui om.

Chestiunea e: sunt sau nu ideile conservatoare şi liberale indispensabile pentru existenţa naţională şi desvoltarea normală a unui popor? Apoi dacă sunt, şi nimeni din gânditorii politici nu tăgăduieşte aceasta, atunci ele trebuesc susţinute, zi de zi printr'o presă sclipitoare, în formă şi în idei, de către toate minţile şi energiile devotate cauzei. Numai cu o

asemenenea presă, mult mai bine făcută și totuși mult mai interesantă și energică și deci mai răspândită decât cea democratică, partidele istorice pot să biruească. O presă slabă de partid care nu e cetită cu interes de către mulțimea din afară de partid, nu servă la nimic. Pe partizani, ea nu mai trebue să-i convingă căci sunt convinși, iar pe cei străini de partid nu i poate convinge. In luptele politice, armele se construesc din metal ideal, din amalgamul tradițiilor naționale și al ideilor de progres real, nu din clișeuri de mult tocite, nu din fraze fără temeiu, nu din maculatură.

* * *

Și acum vin la presa mercantilă, cea mai răspândită, cea mai rea și periculoasă. Ea este mai pretutideni „democratică". Pentrucă bieții democrați sunt cei mai desorientați cetitori. Ei nu înțeleg de ce d. e. un ziar ca *Neues Wiener Tagblatt* care apare zilnic în câte 60 de pagini (ba duminica în 150!) le dă 56 de pagini de anunțuri și reclame și numai patru pagini de «lumină» și «cultură». Ei nu înțeleg că asemenea gazete au fost și sunt la discreția tuturor guvernelor, a băncilor, a societăților de exploatare a poporului etc. ca mai toate celelalte gazete mercantile din Viena, din Berlin, din Budapesta etc. Afișarea «democrației» e o apucătură negustorească, o firmă comercială oarbă, o reclamă de cea mai îndoelnică speță. Numai comersanții discreditați, când deschid o nouă prăvălie, îi pun firme oarbe, de reclamă ca d. e. «*Bazarul Ieftinătății*», «*Băcănia Modernă*». Unele caută să atragă lumea asigurând-o că «*fiecare client va primi și un cadou*». E un noroc când asemenea gazete nu atacă direct temeliile Statului.

Că mai ales asemenea gazete mercantile trebue mereu să gâdile și să satisfacă apetiturile cele mai

isterice și curiozitatea cea mai ridicolă a masselor, e explicabil. Preocuparea lor de «cultura poporului» fiind o minciună vulgară, ele cumpără și vând fel de fel de «idei» și «informații» precum băcanul cumpără și vinde icre și rahat, cărnați și țări ș. a. Orice om cu oarecare cultură adevărată își poate ușor închipui ce dezaztroasă este o asemenea «luminare a poporului», ce confuzie, ce babilonie, ce ridicolă superficialitate se întinde zi cu zi în țara întreagă, sacătuind orice credințe, spălăcind caracterele, producând o întreagă lume de semidocți și imbecili. Tocmai la această categorie de editori și redactori se referă vorbele unui scriitor german care zice că gazetarul nu scrie pentrucă ar avea ceva de spus, ci spune mereu câte ceva pentrucă trebue să scrie. Pentru gazetar, adevărul nu are nici o importanță. El poartă adevărul, ca multe alte vorbe frumoase, în gură. El are mereu «să se pronunțe». Cum o să aibă scriitorul cu ziua liniștea necesară, indispensabilă, spre a se puteà gândì serios? El are să scrie. El n'are să gândească. Gândirea lui proprie îl poate costà pânea sa de toate zilele. Ce să facă? Se târăște și el pe deasupra celor mai grave probleme ca viermele pe brânză, spre a se hrănì din ele și spre a le murdărì. El nu are decât o singură preocupare: să asvârle mulțimii fărâmături după placul ei. Pentru el, nu adevărul, dreptatea, interesul Statului, ci moda e hotărâtoare, zbieretul unison al plebei. Din nume și păreri ce i-au zbârnâit pe la urechi, din opiniuni rău înțelese, din rapoarte cetite fără luare aminte, din idei și istorii fără nici o legătură, din fapte văzute în fugă, superficial, din cincizeci de fraze banale și din petecele propriilor sale cunoștințe el țese o muncă ce se măsoară cu cotul (1).

(1) *Karl Hauer, Das Gehirn des Journalisten.* (Die Fackel, IX 230. 231. Viena, 1907).

Cine poate trage la învoială temeinicia acestei constatări? Și aceste constatări se fac cu privire la presa din afară! Ce o fi în Orient?..... Că sunt și gazetari cum se cade, e sigur. Dar sunt puțini.

Daca un ziar ca *Neue freie Presse* «instruește» publicul spunându-i d. e. că *Geoffroy de Bouillon* a fost un *economist,* că *danse macabre* însemneazu *dantul Macabeilor,* că Björnson a murit acum două săptămâni (îi făcuse chiar necrologul și omul trăește și azi!)—atunci de ce să ne mirăm de alți redactori celebri cari spun publicului, *sub semnătura lor proprie,* că atunci când *Catilina* a părăsit Roma a zis, — el, Catilina, — «te părăsesc cetate venală!»... Și asemenea Catiline fac azi moralitatea, fac cultura unui neam.

Tot din presa mercantilă face parte de obicei și presa revolver. O reînviere a condottierilor cu oștiri de mercenari. Și mercenarul condeiului servă orce cauză. El luptă cu aceeaș indiferență azi pentru libertate, mâne pentru tiranie; el susține cu aceeaș convingere azi patriotismul, mâne trădarea; azi pe oamenii de cinste politică, mâne pe orice necinstit; azi cauza lui Dumnezeu, mâne a diavolului. Mai ales acești mercenari sunt și inculți și brutali. In presă, ei cumulează rolurile de panglicari din întrunirile publice cu ale bătăușilor dela alegeri. Argumentația lor politică are șase țevi. Indreptată asupra pieptului adversarului, înțelesul ei e scurt și lămurit: punga sau viața! Sau mă plătești, sau te nimicesc! Sau taci în chestia cutare sau descarc țevile în tine! Și țevile toate sunt pline cu minciuni și calomnii, cu batjocuri și insulte, cu intrigi și schimonosiri. Cam cu asemenea argumente se duc «discuțiile», din nenorocire, și în alte ziare care nu sunt mercantile. In ele nu banul e mobilul nedemnității, ci patima omului politic sau a mercenarului său. Ce bine a cunoscut Eminescu pe asemenea gaze-

tari din vremea lui, pe gazetarii cari își scoteau «principiile» din «scrieri beletristice asupra Statului și pretindeau să discute cu el probleme serioase de Stat și dela care el jură că n'a auzit «nici un contra-argument serios. Sofisme câte vreți. Panglicării retorice, generalizări de ceeace s'a susținut în parte, strâmbări a tezelor ce s'au stabilit în genere, întortochieri de cuvinte, jucării cu înțelesul îndoit pe care-l poate aveà o expresie lexicală, d'astea câte vreți. *Niciodată, dar niciodată un argument ad-rem, dedus din natura lucrurilor, dictat de iubirea de adevăr*» (1). Câtă durere și ce adâncă decepție în aceste cuvinte! Orișicare om cu puțină cunoștință de oameni simte din aceste cuvinte numai decât că Eminescu nu erà supărat că el, personal, nu fusese înțeles, ci pentrucă trebuià să constate existența unei școale de tâmpenie și demoralizare generală ce se făceà, și se face până în ziua de azi, prin o asemenea presă. Bine zice von Hellwald «arma pe care o poartă luptătorul în lupta pentru patrie, devine în mâna ucigasului o unealtă de rând» (2). Câți patrioți mari și corecți nu trebue să se simță umiliți când văd că asemenea organe ale «opiniunii publice» îi târâsc prin toate noroaiele și «le spulberă» convingerile și chiar onoarea personală printr'o repede mobilizare de—aldine . . .

Nu e deci de loc o afirmare paradoxală că pe măsură ce presa se întinde și se răspândește, cultura adevărată nu numai că nu prinde teren, ci scade mereu pe toată linia. Căci niciodată o superficialitate generalizată nu compensează cultura serioasă a unei minorități. Iar cultura serioasă a minorității

(1) M. Eminescu. *Articole Politice* 1910. București, „Minerva", p. 130 Asupra importanței naționale a ideilor politice ale lui Eminescu voiu reveni în curând pe larg.

(2) Friedrich von Hellwald, *Kulturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung bis zur Gegenwart*, ed. III, vol. II, pag. 707.

nu mai are nici o influență asupra maselor când superficialitatea e hotărîtoare. Atunci și oamenii de valoare, talentele producătoare de cultură se retrag, se isolează, păstrează cultura lor în sine. Câți oameni de valoare nu sunt cari deși ar puteà să scrie lucruri de seamă pentru cultura poporului, stau scârbiți și resemnați deoparte și se întreabă «*pentru cine să scrii? Unde să scrii?*» E o părere foarte greșită dar explicabilă. Nu orișicine găsește o deosebită satisfacție în a scrie pentru—sine. In orice caz pentru multă vreme înainte pentru sine.

Nu orișicine suportă cu seninătate critici injurioase dar ridicole, nu orișicine crede de cuviință a le răspunde. Nu orișicine e Bismarck care zicea că ceeace scriu gazetele despre dânsul, e praf pe care el îl șterge cu peria. Prin disprețul de sus, oricât de legitim ar fi în fond, nu se îndreptează starea celor de jos. Iar cei de sus nu trebue să uite pe cei de jos. Căci numai împreună, ei alcătuesc o națiune, numai împreună ei au un rost superior de a fi pe lume. Faptul că într'o țară presa e rea, nu e decât o dovadă că clasele conducătoare de odinioară nu și-au înțeles deplin chiemarea, nu i s'au devotat. Când demagogii și bâcanii de civilisație coloniala. de «delicateţuri» senzaționale se bagă cu cismele în sufletul unui popor, clasele puternice și cu adevărat culte trebue să-i dea afară. Puterea nu se înlătura decât prin putere. A fost și este de datoria claselor conducătoare actuale să facă toate sforțările ca libertatea tiparului să nu înfiltreze în minți și inimi anarhia. Căci numai astfel libertatea e condiție de roire a unei culturi serioase, naționale, numai astfel viitorul Statului poate fi asigurat.

AUREL C. POPOVICI.

OBSERVĂRI ASUPRA LIMBII FRANCEZE

Se știe că Evoluția este o integrare continuă, însoțită de o trecere dela omogen, nedefinit, confuz la eterogen, definit, precis. Limba franceză este supusă acestei legi universale pe deoparte, sub forma inconștientă a unității fonetice și morfologice, pe de alta, sub forma conștientă a unității logice, cari se reduc la legea celei mai mici rezistențe în domeniul fizic și psihic.

Pentru evitarea dificultăților de pronunțare a consunantelor sau a vocalelor diferite, sau a consunelor imediat urmatoare vocalelor tonice, sus-numita unitate fonetică, determină asimilarea consunantelor și a vocalelor diferite, sau absorbția lor, sau preschimbarea ordinei lor, sau contracția lor, sau legătura consunelor finale cu vocalele cuvintelor următoare, sau căderea consunantelor finale.

Așà de ex., în cuvintele grog-chaud, coup-de-main, coup-de-pied în loc de a face o îndoită sforțare pentru articularea separată a fiecărei consune, organul fiziologic ajunge să pronunțe inconștient, un sunet intermediar între g, ch între d, p, d, m: grog-chaud, coup-de-main, coup-de-pied ; consunele neasemănătoare au fost asimilate de asemeni în, nourrir din nutrire, larron din latronem, arriver din adripare ; cele asemănătoare au fost separate sau schimbate prin pronunție pentru acelaș motiv „în crible

din cribrum, pélerin din peregrinus, savon din saponem, etc.".

In cazul vocalelor. *A*, din cuvântul jacet aflându-se între doi j — c transformându-se într'un al doilea j și e dispărând — a fost asimilat în e și pe urmă absorbit: jacet j, a desvoltat sunetul g-gjajt-gjeit-gjt-git; sau *i* absorbit în consunele precedente: bagnier-bagner, conseillier-conseiller. Pentru acelaș motiv, metateză în: *brebis* din berbicem, histoire din historia.

În virtutea aceluiaș principiu fonetic, sau a aceleași legi a celei mai mici rezistențe, întâlnirea a două vocale diferite în hiat, necesitând perderea unei mai mari energii în pronunțare, și în afectarea neplăcută a auzului, este evitată prin „contracțiune" și „legătură", ex: raençon-rançon, eage-âge, feis-fis, flatteor-flatteur, ligare-lier, (g intermediar căzând); dix enfants, les autres, etc. Din acelaș principiu, consuna finală, urmând unei vocale accentuate cade: clos, chaud, etc. Acest fenomen lingvistic, e probat prin încetarea pronunțării acelei consune; poporul nici n'o adaugă în scris, atât de puțin se îndoește de prezența ei. Se menține în scris, în amintirea tradiției, pentru literați; deși în cuvintele *clé* și *apprenti*, din anterioarele clef și apprentif, a încetat cu desăvârșire, chiar pentru aceștia. Dacă consonanta finală, continuă a se pronunță la cuvintele femenine, bergère, legère, etc., sau la unele masculine fer, char, este din cauza întăririi ei prin e mut sau prin consuna următoare a compuselor, ferrugineux, charrue, etc., sau prin semnul pluralului. Toate celelalte cuvinte ale căror consune finale se pronunță ca: biceps, forceps, compact, direct, etc., etc., sunt cuvinte savante introduse în limbă într'o epocă posterioară, când uzura consunelor finale nu putuse să se efectueze încă. Generalizarea dispariției consunei

finale se explică și prin unitatea morfologică, prin asociația psichologică de asemănare, inconștientă. Iu baza aceleași unități morfologice se crează noui forme gramaticale, sintactice, prin influența preponderantă a unora asupra altora, cari îndrumează pe calea celei mai slabe rezistențe: forma „je peux" pe lângă „je puis" e refăcută după cele două persoane singulare și după cea plurală; acestea fiind mai numeroase, decât cazul izolat — je puis, au determinat apariția unei forme analoage și pentru prima persoană. De asemeni asociația de asemănare inconștientă a impus pronumele *il* care însoțeă imensa majoritate a verbelor personale, verbelor impersonale: neige, pleut, grêle, pentru acelaș triumf al majorității asupra minorității; de vreme ce se ziceă; il lit, il plante, il marche, il veut, s'a zis: il neige, il pleut, etc. Formațiunea specială a femeninului în esse este dominată de aceeași unitate morfologică. Sufiscul serveà mai întâiu pentru desemnarea funcțunii îndeplinite de o femee, princ*esse*, duch*esse*, comt*esse* și în urmă se generalizâ pentru distingerea genului femenin în o sumă de cazuri: mairesse în deosebire de maire, traitresse, enchanteresse, etc. Construcții ca „j'ai commencé de" alături de „j'ai commencé à" sunt datorite asimilării cu «je finis de» prin asociare psihologică, etc, etc...

Evoluția nu se manifestă numai prin această integrare fizică și psihică inconștientă, dar și prin integrarea conștientă, hotărâtoare a diferențierii gramaticale cu scopul precizării crescânde a înțelesului. Așa se poate explică diferențiarea genurilor adjectivelor terminate în ant, ent, al, el, il, cari în limba franceză veche, neavând decât o formă pentru masculin și femenin, se raportau, în mod neprecis, la substantive masculine sau femenine și creau, prin aceasta, confuzii.

In vechea limbă franceză, comparativul adjectivelor era în ieur din latinul *ior*.

Grand—gragneur din gragnieur—ior.

Acest procedeu sintetic latin a produs o confuzie în vechea limbă franceză. Din cauza schimbării accentului tonic, efectuat în combinarea cuvântului cu sufixul ior, acesta s'a modificat așà, încât a perdut legătura cu adjectivul la gradul pozitiv, și nimeni n'a mai înțeles raportul între forçor și fort, între holçor și haut, între belle-çor și belle, între grâ (grand) și gragneur. Aunci s'a format comparativul cu plus spre clarificarea înțelesului în unificarea cu gradul pozitiv al adjectivului.

(Dovada vechii formări de comparative există în actualele forme; meilleur, mieux, pire, pis, mieuse, seigneur și maire, comparative vechi devenite substantive azi.)

De asemeni, diferențiarea celor două forme de participii „verbal și adjectival" este modernă; în limba de altă-dată exista numai cea „adjectivală" (ex: lettres venantes de Rome), ne redând destul de exact idea. O altă diferențiare este reprezintată prin apariția articolului, fixarea poziției subiectului în frază și însoțirea verbului de pronume. In urma încetării pronunțării consunelor finale, pentru a evită confuzia genurilor și numerelor s'a adăugat articolul înnaintea substantivului; pentru a evită confuzia predicatului cu subiectul, s'a desemnat subiectului primul loc în frază; pentru a evită confuzia persoanelor la verbe, s'a însoțit verbele de pronume.

Această integrare se manifestă, nu numai în diferențiarea construcțiilor gramaticale, dar și în stabilirea unei oarecari armonii între diferitele părți ale acestor construcții. In vechea limbă franceză, rolul cuvintelor în frază nefiind fixat, aceasta se începea prin ceeace impresionà mai întâiu; daca cinevà era

mai întâiu impresionat de sosire zicea: *il était arrivé*,— în urmă se exprimă ideia cealaltă, *plusieurs voyageurs* d. ex., fără a se acordă verbul cu subiectul; — se pare că acest acord nu era obligator, urma cărui fapt o păstrăm în „Vive les artistes. Vive les hommes de seiences etc.; à quoi bon les beaux arts", unde vive și bon sunt la singular.

Integrarea psihică conștientă e manifestă și în acordul participiului trecut, începător al unei fraze, cu subiectul propoziției următoare. Ex: Soumis aux ordres du roi, les soldats fusillèrent ce malheureux. *Din lipsa acestui acord* rezultă o dificultate (confuzie) de înțeles în limba din secolul 17. Se zicea: Où lassés, où soumis ma funeste amitié, pèse a tous mes amis (Racine); sau: Et pleurés du vieillard, il grava sur leur tombe, ce que je viens de raconter.

Alăturându-se pronumele pe lângă toate verbele, se alătură și pe lângă construcția sus-notată, devenind, „il était arrivé plusieurs voyageurs", il est arrivé beaucoup d'enfants. *Nedeterminarea* verbului *unipersonal* însă cere *nedeterminarea subiectului* așă încât se poate zice: il est arrivé plusieurs voyageurs, il vient un moment, il est tombé de la neige; dar nici de cum: il est arrivé ces enfants, il vient ce moment sau il s'est lamenté plusieurs malades,— căci aci verbul reflexiv resfrânge acțiunea asupra unui subiect determinat. Un asemenea raport logic armonizator al sferelor noțiunilor este evident și în negațiuni.

Se întrebuințâ foarte adesea, în limba franceză de altă dată, ca un al doilea termen de negație „goutte, miettes, mot; observându-se însă că sfera acestor noțiuni nu puteă fi armonizată cu toate ideele de mișcare, pentru exprimarea unor certe raporturi, forme ca: Je ne pense goutte, je ne vois miette, je ne chante miètte, je ne mange mot, au căzut în desuetudine,

și azi goutte e întrebuințat cu verbul boire, miette cu verbul manger, attraper; mot cu sonner, connaître sau altele cari trezesc idei asemănătoare. Cuvintele pas și point capabile de a evoca idei generale de mișcare, se pot acorda cu toate verbele și prin urmare sunt întrebuințate în totdeauna în negațiuni, cu deosebire că, point deșteptând o idee de micime comparat cu pas, este întrebuințat în negațiunile mai puternice.

Tranziția dela omogen la eterogen, dela nedifinit la definit dominată de unitatea conștientă, este evidentă încă în cuvintele cu înțeles mai larg și în cele cu înțeles mai restrâns decât odinioară. În primele, termenul adaptat exact unei idei într'o epocă, nu mai corespunde perfect segmentărilor psihice ale acelei idei din epoca posterioară; totuși servă încă, la desemnarea lor din lipsa unui cuvânt propriu, indicând astfel faza îmbogățirii cugetării premergătoare celei a îmbogățirii limbii. *Mémoire* erà adoptat perfect ideii de „informații". Azi servă a indică și o dare de seamă scrisă asupra unui fapt și o facultate a minții care conservă și recunoaște informațiile primite.

Tempérament erà echivalent cu ardoarea simțurilor; azi înseamnă și o dispoziție specială, fie de a primi impresiile, fie de a reacționă, etc.....

În cele de al doilea, restricția înțelesului indică aplicarea termenului ideii din stare omogenă, unei nuanțe a acestei idei, eterogeneizate ulterior; aceasta devine astfel mai precizată și îndeamnă la crearea de cuvinte speciale și celorlalte nuanțe ale ideii primitive, dovedind paralelismul îmbogățirii și precizării gândirii și limbii. *Succès*, însemna orice fel de rezultat; azi cugetarea diferențiată are cuvinte speciale; însuccès, défaite, echec.

Costume desemnă și obiceiurile diferitelor epoce și locuri de care trebuia să țină socoteală un pictor sau

ramancier; azi aceasta poartă numele de *couleur locale,* rezervând denumirea de *costume* unei nuanțe speciale.

Age însemnă vieață; azi o epocă determinată a vieții având termeni pentru diferențiarea ideii mai omogene in „âge de la jeunesse, vieillesse, enfance.

Amitié însemnă orice fel de amiciție, azi ideea cuprinzând nuanțe diferite *amitié* e păstrat pentru un anume gen deosebit de genul denumit *amour;* și aceasta de *tendresse, simpathie, passion, émotion,* termeni ulteriori corespunzând unor nuanțe deosebite, neexistente în starea mai primitivă de limbă și cugetare.

Integrarea psihică datorită unității logice se manifestă încă prin rafinarea progresivă a cuvintelor, asigurând spiritului posibilitatea de a se ridica deasupra greoaei mase telurice.

Ramage în înțeles primitiv era o totalitate de ramuri; amintirea acestui sens ne e păstrată în étoffe à ramages. Mai târziu a desemnat și păsările de pe ramuri; în urmă denumirea a trecut la sgomotul ce-l făceau păsările pe ramuri, și actualmente înseamnă orice sgomot asurzitor, discordant.

Bouquet avea înțelesul primitiv de grup de arbori. Înțelesul curent este de mănunchiu de flori; cum aceasta este de regulă format din florile cele mai alese, înțelesul eterificându-se, deveni echivalent cu ce e mai fin — în *bouquet du vin.*

In focul de artificii, fascicula de raze dela sfârșit fiind cea mai distractivă, a fost denumită, *bouquet d'artifices,* și în înțelesul de ceva delicios și final s'a estins asupra surprizei celei mai atractive, ce se rezervă la sfârșitul unei serbări „bouquet dela fête".

Assaisoné a avut mai întâiu înțelesul de „a se bucura de binefacerile anotimpului, din care face parte: une pêche assaisonnée; în urmă a însemnat „creat la timp, în măsura cuvenită: la viánde assaisonnée

avea în sec 15 sensul de bine fiartă, la timp; mai târziu luă înțelesul de cevà, care ne poate procurà plăcere, *printr'un stimulant:* un plat assaisonnée, adică agrimenté și prin extensiune: cette tirade est assaisonnée, relevée par des pointes d'esprit.

Marcher vine dela latinescul marcare, care însemna a bate fierul pe nicovală; ideia latină s'a transmis modificată în limba franceză în înțelesul de a petrifică argilul „marcher l'argile" și în acela de-a întări feutrul pălăriilor, marcher les chapeaux; și pentrucă se băteau cu piciorul obiectele pentru întărire, cuvântul marcher însemnă mai întâi „a călcà cu piciorul", veche urmă în expresia: sur quelle plante avez-vous marché, sur quel serpent avez-vous marché; pe urmă marcher a luat înțelesul de mișcare fizică a mersului omenesc, l'homme marche; și acest înțeles de mișcare se lărgì mai mult aplicându-se la obiecte: la montre ne marche plus, la voiture a cessé de marcher; pe urmă desemnă o succesiune de mișcări mai abstracte: cette affaire ne marche pas; sau în sens moral: marcher sur les traces du quelqu'un sau, faire marcher quelqu'un în sensul de mistificare (lui jouer un tour pour le mettre dans l'embarras d'un mouvement).

Substanțializarea și multiplicarea nuanțării de cugetare datorită unității minții care integrează în măsura diferențierii, este manifestă de asemeni în locuțiuni: *Trouver visage de bois;* se întrebuințează pentru a indicà că nu am găsit pe nimeni, intrând într'o casă; am găsit numai lemnul ușii.

Avoir maille à partir avec quelqu'un; la început maille echivală cu médaille; cum se discută cu privire la distribuirea medaliilor, această locuțiune a însemnat or-ce discuție pentru posesiunea unui obiect și prin extensiune, or-ce neînțelegere morală ivită cu ocazia unei rivalități. *Doner à quelqu'un une volée*

de bois vert. Prima însemnare: a aplică cuiva lovituri cu lemnul verde, care fiind mai greu decât cel uscat produce în consecință, mai mare durere; a doua însemnare: a atacà în chip violent pe cinevà. *Avoir l'esprit de l'escalies,* aplicabil celor ce nu dau o replică imediată. Cum ni se întâmplă să replicăm în mod impropriu, sau contrariu de cum doream, și cum uneori găsim justa manieră de replicare mai târziu, de regulă când plecăm, scoborând scara, s'a desemnat această lipsă de prezență de spirit prin această locțiune. *La semaine des quatre Jeudis,* Joia fiind în Franța vacanție, această zi devine cea mai dorită de copii. Săptămâna care ar posedà patru în loc de una, ar devenì cea mai plăcută prin extensiune pentru oricine: și cum aceasta nu poate aveà loc, locuțiunea ia înțelesul unei epoce foarte așteptate care nu va sosì niciodată (scadență fără termen). *Un m'as-tu vu.* La început aceasta erà întrebarea actorilor doritori de-a ști efectul produs; prin extensiune locuțiunea se aplică tuturor celor ce se preocupă mai mult de impresia făcută, decât de scopul serios al acțiunilor. *Un mot à l'emporte-pièce,* este un cuvânt, a cărei ironie ia cu sine o parte morală a individului, precum foarfecele d. ex., o bucată de hârtie. Prin cele expuse credem a confirmà ideia, că evoluția domină formația limbei franceze în mod fiziologic, prin asimilarea formelor lingvistice, cerută de unitatea morfologică în mod *(psichologic) conștient* prin diferențiarea, precizarea și eterificarea variatelor nuanțe de cugetare, cerute de *unitatea logică.*

1 Ianuarie/910 Grenoble.

ELENA TETOIANU.

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII RA

TABLA DE MATERII

I. POEZII, NUVELE, SCHIŢE, CUGETĂRI.

	Pagina
Bassarabescu (Ioan. A.), Casă grea	307
Beza (M.), Pe drumuri (din viaţa aromânilor)	181
Cerna (P.), Ruga pământului	406
Ciuchi (Eug.), Impăcare	289
Chiriţescu (M. I.), Grânarii	38
— Prioca	203
Constantinescu (Barbu), Din Leopardi (Lui Angelo Mai)	339
Dulfu (P.), Soarele	365
E. (I.), Din Iohn Ruskin (fragmente)	615
Gârleanu (Em.), Luptătorii	26
— Domnul Maior	199
Georgian (G. C.), Răsare Soarele din ape	451
Herz, Florile	546
Kernbach (-Conta, Ana) A me stesso	672
Manicatide (Al.), O cugetare	450
Nanu (D.), Nădejdea în Dumnezeu	18
— Către o stea	158
Naum (A.), Lady Macbeth	125
— Pustnicul	129
— Horaţiu către Virgil	132
Naum (A. A.), E toamnă, toamnă	236
Slavici (I.), Purceluş cu coada sfredel	395
Toma (A.), Lama Sabachtani	211
Tutoveanu (Gh.), Libertate	255
Vâlsan (Gh.), Intr'o dimineaţă de Maiu	472
Vârgolici (Cesar), Cultul profeţilor	506
Voinescu (Stelian), Aventura	569
Volenti (George), Inchinare	334
— Mona Liza	498
Zamfirescu (Duiliu), Fragmente (din poemul eroic: Miriţă	140

II. STUDII LITERARE, ISTORICE ŞI ŞTIINŢIFICE.

Pagina

Antonescu (Em.), Problema echităţii în contracte 477
Antoniade (C.), Nihil Novi? 319
Antoniade (M.), O autobiografie 616
Bănescu (N.), Din cariera didactică a lui Ion Maiorescu . . 212
Bârseanu (Andreiu), Din trecutul şcoalelor româneşti din Braşov 499
Brătescu (C.), Pe Dunăre (note de călătorie) 508
Bianu, Augustin Bunea 117
Buiucliu (Gr. M.), Dumitru Brătianu şi Firmanul Buiucliilor 169
Burghele (M. N.), Suceava, 7 Martie 1493 503
Capidan (T.) Megleno-Românii 570
Cartojan (N.), Înrâurirea Alexandriei asupra literaturei populare 602
Cernăianu (C.), Răspuns unui recensent 72
Creangă (I.), Unde a învăţat Creangă pedagogia? 399
Delavrancea (Barbu), Oratorul: Titu Maiorescu XCIV
Djuvara (Mircea), Idealism şi Filosofie 224
Dobrescu (N.). Reprezentanţii a două curente în biserică . 348
Evolceanu (D.), Câtevă cuvinte despre criticele d-lui Maiorescu XCIX
Filipescu (N.). Titu Maiorescu în politică CV
Floru (I. S.), Maiorescu istoric al României contimporane . CXXV
Giurescu (C.), Tractatul lui Const. Cantemir cu Austriacii . 275
Ghica (V. I.), O carte care ne priveşte şi un om care ne interesează 46
Iarnik (Ioan Urban), Spicuiri aromâneşti 556
Insemnări calturale 1
Ioaniţescu (D.), Primele cărţi de logică în româneşte . . . 527
Iordănescu (I.), Orientalia. 266
Kirileanu (Gh. T.), Dela ţară 647
Lazăr (G.), Goethe ca poet privit în cadrul vieţii germane 590
Lăpădatu (Alex.), Pretinsa mistificare a unui jurământ istoric 401
Litzica (C.), Caracteristica societăţii Bizantine 29
Longinescu (S. G.), Din privilegiile filosofilor în dreptul vechiu românesc 251
Lovinescu (E.), Două mici introduceri 130
Lupaş (I.), Ioan Maiorescu despre activitatea sa politică . . 155
M. (S.), Titu Maiorescu (notiţe biografice) I
Marinescu (G. Dr.), Câtevă cercetări de Paliometrie 547
Meissner (C.), Amintiri 133
Melik (E. I.), Politica şi moravurile la noi 523
Missir (P.), Om-idealitate 186
Negruzzi (Iacob), Domnului Director al „Convorbirilor Literare“ 121

Pagina

Negulescu (P.), Din filosofia renașterii 411
Netzhammer (Raymund. E. S.), Viitoarea hartă murală a României 12
Onciul (D.). T. Maiorescu și Academia Română LXVII
Panu (Gh.), Iluzii istorice 382
Pangrati (E. A.), Un adevărat „Învățător" al neamului . . . CXVIII
Petrovici (I.), Insemnătatea filosofică a audiției colorate . . 259
Popa-Lisseanu) (Gh.), Traducerile din limbile clasice . . . 489
Popescu (Șt. D.), Căile de comunicație în România 293
Popovici (Aurel), Puterea presei 675
Pușcariu (Sextil), Probleme nouă în cercetările lingvistice . 452
Rădulescu-Pogoneanu (I. A.), Poeziile lui Cerna 57
Rădulescu-Pogoneanu, (I. A.), Profesorul Titu Maiorescu CXXXIV
Rășcanu (Petru), Sărbătorirea d-lui T. Maiorescu 238
Russo (D.), Cărți de bună cuviință în limba greacă și română 66
Spectator, La începutul anului 5
Strătilescu (El.), De ce ne place tragedia 664
Șuluțiu (Aurel), Neologismele literare 256
Tetoianu (Elena), Observări asupra limbii franceze . . . 686
Weigand (Gustav), Arămânii în Albania de Nord 161
Vlahuță (Al.), Un învățător 643
Vornicu (I.). Politică economică și economie politică în România 386

III. CRONICA: ARTISTICĂ, ȘCOLARĂ, ECONOMICĂ ȘI DRAMATICĂ

Herz: Teatrul Național: Viforul (piesă în 4 acte de Barbu Delavrancea) 114
M. (S.), Două opere pedagogice: Copiii cu rele porniri și școalele de îndreptare de C. Meissner, Leonard și Ghertruda de I. A. Rădulescu-Pogoneanu 150
Tzigara (-Samurcaș. Al.), Arta în 1908 91
— Teohari Antonescu 97
— Titu Maiorescu și arta în România CXLIV
Vornicu (I.), Cooperația orășenească 110

IV. FAPTE, RECENZII, REVISTE

Astronomie 78
Biologie 78
Chimie 79
Geografie 80
Higienă 81

Pagina

Literatură 82
Medicină 83
Statistică 84
Bratu (Traian), Creaţiunea poetică, cu deosebită privire asupra clasicilor germani, Iaşi, 1909, S. S. 85
Brote (Eugen), Organizaţiunea creditului prin băncile româneşti, p. 108, Arad, 1909, p. I, 50, I. R. 84
Martonne (Em. de), Traité de Géographie, Paris, Armand Colin, 1809, S. M. 83
Sofronie (Craioveanu, Arh.), Noul Testament. Bucureşti, Minerva, 1909. P. M. 86
Mercure de France; Lehrproben und Lehrgänge aus der Praxis der Hohreren aushabten; Journal de la Société de statistique de Paris; Revue Scientifique.

V. ILUSTRAŢII.

A doua nevastă a lui Gr. Ghika-Vodă: Ana Catargi. (după o miniatură) 48
Prinţul Constantin, Printul Ioan şi Prinţul Alexandru (din căsătoria lui Grigorie Ghika al X-lea, cu Domniţa Elena Sturza, după nişte acuarele cu data 1840) 52
Domniţa Aglae (fiica lui Grigore Ghica-Vodă şi a Anei Catargi 56
Furci cu crestături: (din colecţia muzeului de artă naţională) 92
Linguri cu crestături (din albumul d-lui Comşa) 93
Prisnel din Transilvania 96
Căncee 97
Modele de cusături (din albumul d-nei Panaitescu) 97
Ana Catargi (a doua nevastă a lui Grigore Ghika-Vodă) . . 48
D-l Titu Maiorescu în 1909 I
„ „ „ „ 1869; 1872; 1878 XVI
„ „ „ „ 1889 XXXII
„ „ „ „ cabinetul său de lucru în 1895 XLVIII

INŞTIINŢARE

Articolele sosite când numărul de Fevruarie erà cules, vor apăreà în lunile următoare.

*

D-nii abonaţi cari doresc să-şi procure şi „Suplimentul“ numărului din Fevruarie cu care se închee volumul I al anului 44-lea, pot să se adreseze administraţiei care dispune încă de un număr de exemplare în acest scop.

BIBLIOTECA CENTRALĂ A REGIUNII BAN...

20 Lei -

20